

Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine

Juranović Tonejc, Martina

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:953414>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Martina Juranović Tonejc

**INSTITUCIONALNI RAZVOJ ZAŠTITE
POKRETNE UMJETNIČKE BAŠTINE U
HRVATSKOJ OD 1850. DO 1990. GODINE**

Doktorski rad

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Martina Juranović Tonejc

**INSTITUCIONALNI RAZVOJ ZAŠTITE
POKRETNE UMJETNIČKE BAŠTINE U
HRVATSKOJ OD 1850. DO 1990. GODINE**

Doktorski rad

Mentorica

Doc. dr. sc. Zoraida Demori Staničić

Komentor

Prof. dr. sc. Emil Hilje

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Martina Juranović Tonejc

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor/Mentorica: doc. dr. sc. Zoraida Demori Staničić

Komentor/Komentorica: prof. dr. sc. Emil Hilje

Datum obrane: 7. prosinca 2018.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti, povijest umjetnosti

II. Doktorski rad

Naslov: Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine

UDK oznaka: 7.025.3(497.5)“18/19“

Broj stranica: 389

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 69

Broj bilježaka: 1103

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 364

Broj priloga: 30

Jezik rada: Hrvatski jezik

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. Doc. dr. sc. Antonija Mlikota, predsjednica
2. Doc. dr. sc. Zoraida Demori Staničić, članica
3. Dr. sc. Pavuša Vežić, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. Doc. dr. sc. Antonija Mlikota, predsjednica
2. Doc. dr. sc. Zoraida Demori Staničić, članica
3. Dr. sc. Pavuša Vežić, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Martina Juranović Tonejc

Name of the study programme: Postgraduate doctoral studz in Humanities

Mentor: Assistant professor Zoraida Demori Staničić, PhD

Co-mentor: Professor, Emil Hilje, PhD

Date of the defence: December 7th 2018

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Postgraduate doctoral study
Humanities, History of art

II. Doctoral dissertation

Title: Institutional development of the protection of movable heritage in Croatia from 1850 to 1990

UDC mark: 7.25.3(497.5)“18/19“

Number of pages: 389

Number of pictures/graphical representations/tables: 69

Number of notes: 1103

Number of used bibliographic units and sources: 364

Number of appendices: 30

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Assistant professor Antonija Mlikota, PhD, chair
2. Assistant professor Zoraida Demori Staničić, PhD, member
3. Professor (retired) Pavuša Vežić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Assistant professor Antonija Mlikota, PhD, chair
2. Assistant professor Zoraida Demori Staničić, PhD, member
3. Professor (retired) Pavuša Vežić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Martina Juranović Tonejc**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. prosinca 2018.

Zahvale

Posebna zahvala mentorici dr.sc. Zoraidi Demori Staničić i komentoru prof. dr.sc. Emilu Hilji na stručnoj podršci, otvorenosti i pristupačnosti tijekom izrade rada.

Zahvaljujem se svim prijateljima i kolegama koji su mi tijekom godina pomogli s čitanjem tekstova, savjetima, konstruktivnim raspravama i razgovorima o metodologiji, izvorima i literaturi.

SADRŽAJ

Uvod.....	1
1. Začetak institucionalne zaštite pokretnih spomenika u Hrvatskoj do 1918. godine.....	8
1.1. Kratak povijesni pregled društveno-političke situacije u 19. stoljeću u Habsburškoj Monarhiji.....	8
1.2. Ishodišta sustava zaštite baštine.....	11
1.3. Kratak povijesni pregled početka zaštite spomenika u prvoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji.....	13
1.4. <i>Središnje povjerenstvo</i> i načela zaštite pokretne baštine.....	17
1.4.1. Djelovanje Pokrajinskog koneservatorijalnog ureda za Dalmaciju – Središnje povjerenstvo u Dalmaciji na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta.....	19
1.4.2. Rekvizicija metalnih predmeta u vrijeme Prvog svjetskog rata u Dalmaciji.....	25
1.5. Počeci razvoja zaštite pokretne umjetničke baštine u kontinentalnoj Hrvatskoj.....	28
1.5.1. <i>Društvo za jugoslavensku povjesticu i starine</i>	29
1.5.2. Djelovanje <i>Središnjeg povjerenstva</i> u Hrvatskoj i Slavoniji.....	39
1.5.3. <i>Društvo umjetnosti</i> i Isidor Kršnjavi.....	40
1.5.4. Zaštita spomenika u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća.....	44
1.5.5. <i>Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika</i> od 1910. do 1918. godine.....	48
1.5.6. Rekvizicija metalnih predmeta u vrijeme Prvog svjetskog rata u kontinentalnoj Hrvatskoj	61
1.6. Utjecaj europske teorije i prakse na zaštitu spomenika u Hrvatskoj i Dalmaciji – izabrani primjeri.....	65
1.7. Zakonska regulativa od 1850. do 1918. godine u Hrvatskoj i Dalmaciji.....	68
2. Institucionalna zaštita pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1918. do 1941. godine.....	81
2.1. Služba zaštite spomenika u Dalmaciji od 1918. do 1941. i zaštita pokretne baštine.....	84

2.1.1. Pokrajinski Konservatorijalni ured za Dalmaciju.....	84
2.1.2. Zaštita crkvenog inventara.....	87
2.1.3. Ljubo Karaman – inventarizacija i restauracija pokretnih umjetničkih predmeta.....	91
2.1.4. Nadležstvo za umjetnost i spomenike u Dubrovniku.....	97
2.1.5. Inventarizacija pokretnih umjetničkih predmeta u Zadru i Puli u međuratnom razdoblju.....	98
2.2. <i>Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika</i> od 1918. do 1928. godine.....	101
2.2.1 Konzervatorski ured u Zagrebu.....	103
2.2.2. Gjuro Szabo i zaštita pokretnih spomenika.....	109
2.3. Inventarizacija pokretnih spomenika izvan djelatnosti <i>Zemaljskog povjerenstva</i> - Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Artur Schneider.....	115
2.4. Uloga Katoličke crkve u zaštiti pokretnih spomenika u prvoj polovici 20. stoljeća.....	121
2.5. Suradnja između konzervatora i restauratora u međuratnom razdoblju.....	127
2.6. Primjena teorijskih postavki Bečke škole povijesti umjetnosti u zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta.....	130
2.7. Zakonska regulativa i pokretni spomenici od 1918. do 1941. godine.....	132
3. Razdoblje Drugoga svjetskog rata.....	141
3.1. Konzervatorska služba u razdoblju NDH.....	141
3.1.1. Karaman i organizacija službe zaštite.....	151
3.1.2. Rekvizicija metalnih predmeta.....	155
3.1.3. Izložbe u vrijeme NDH.....	158
3.1.4. Dijecezanski muzej.....	161
3.1.5. Ljubo Karaman i Ivan Bach u zaštiti pokretnih spomenika.....	163
3.1.6. Konzervatorski zavod u Dubrovniku.....	165
3.1.7. Konzervatorska služba u Splitu.....	166
3.2. Zakonska regulativa u vrijeme NDH.....	168
4. Razvoj institucionalne zaštite pokretne baštine u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine.....	177
4.1. Konzervatorska služba od 1945. do 1960. godine	177
4.1.1. Konzervatorski zavod u Zagrebu.....	178

4.1.2. Komisija za ratne štete (KOMRAT).....	179
4.1.3. Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika (KOMZA).....	191
4.1.4. Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu.....	202
4.1.5. Osnivanje konzervatorskog zavoda u Rijeci.....	204
4.1.6. Pravilnik o konzervatorskim zavodima.....	206
4.1.7. Pomoćna tijela u zaštiti pokretnih spomenika.....	208
4.1.8. Konferencije, savjetovanja i stručni skupovi muzealaca i konzervatora.....	211
4.1.9. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.....	220
4.1.10. Savjet konzervatorskog zavoda.....	222
4.1.11. Interna radna komisija za zaštitu spomenika kulture Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.....	223
4.2. Zaštita pokretnih umjetničkih predmeta od 1960. do 1990. godine.....	225
4.2.1. Evidencija i dokumentacija pokretnih umjetničkih predmeta.....	230
4.2.2. Registracija spomenika.....	239
4.2.3. Komisija za pregled predmeta predviđenih za izvoz u inozemstvo.....	242
4.2.4. Ilegalna trgovina i krađa pokretnih umjetničkih predmeta.....	244
4.2.5. Konzervatorski zavod - znanstvena institucija.....	246
4.2.6. Teoretske postavke i njihova primjena u praksi.....	247
4.2.7. Restauratorska služba u Hrvatskoj.....	249
4.2.8. Savjet za zaštitu spomenika kulture SR Hrvatske.....	255
4.2.9. Zaštita umjetničkih predmeta u muzejima i galerijama.....	259
4.2.10. Republička samoupravna interesna zajednica u kulturi.....	262
4.2.11. Evidencija i inventarizacija pokretnih umjetničkih predmeta od 1980. do 1990. godine.....	263
4.2.12. Republički i regionalni zavodi i zaštita spomenika u crkvenom vlasništvu.....	264
4.3. Zakonska regulativa od 1945. do 1990. godine.....	268
5. Zaključak.....	287
6. Popis korištene literature i izvora.....	294
6.1. Popis literature.....	294
6.1. Novinski članci.....	316
6.2. Izvori.....	320
7. Popis slika.....	327

8. Popis shema.....	330
9. Sažetak.....	331
9.1. Expanded Summary.....	334
11. Prilog.....	340

UVOD

Tema rada i cilj istraživanja

Baština se kao univerzalni pojam javlja u 19. stoljeću, a njezina zaštita započinje se razvijati u nacionalnom kontekstu u svim europskim državama. U njima se razvoj odvija istodobno i prožet je međusobnim utjecajima. Rezultat tog razvoja bilo je uspostavljanje institucija za zaštitu spomenika i zakonske regulative te razvoj teorijskih načela i njihova praktična primjena.

Na razvoj zaštite spomenika utjecala su prije svega društveno-politička zbivanja u Europi. Revolucije koje su zahvatile europski prostor imale su za posljedicu velik broj uništenih, nestalih ili otuđenih pokretnih umjetničkih predmeta. Trenutak spoznaje gubitka „nacionalnih“ spomenika, ne nužno i najvrjednijih, postaje okidač koji će pokrenuti širi društveni sloj da sudjeluje u procesima institucionalizacije spomenika. Osnivaju se društva, ustanove i uredi koji se bave održavanjem, inventarizacijom i restauracijom spomenika te razvojem zakonskih propisa.

Upravo taj slijed povijesnoga razvoja zaštite na primjeru pokretne umjetničke baštine na prostoru Republike Hrvatske tema je ovoga rada.

Povod za njezin odabir je nedostatno znanje, stručna i znanstvena literatura, kao i slab interes stručnjaka za utvrđivanje slijeda institucionalnoga razvoja zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj. S obzirom na to da u dosadašnjim povijesnim pregledima razvoja zaštite umjetničke baštine uglavnom nije odvajana zaštita pokretnih spomenika od nepokretnih, nužno je utvrditi posebnosti u zaštiti pokretne umjetničke baštine.

Hrvatska povijest 19. i 20. stoljeća iznimno je složena. Različita povijesna zbivanja utjecala su na teritorijalnu podijeljenost koja je ključna u razumijevanju svih povijesnih i društvenih procesa koji su utjecali na razvoj zaštite kulturne baštine.

Cilj je ovoga rada istraživanje i utvrđivanje institucionalnoga razvoja zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj u razdoblju od 1850. do 1990. godine, utvrđivanje teorijskih postavki koje prate njezin kontinuitet te interakciju teorije i prakse u provedbi teorijskih načela i metodoloških pristupa. U radu će se nastojati odgovoriti na pitanja: koje diskurse i prakse vežemo uz zaštitu pokretne umjetničke baštine i kako su se oni mijenjali kroz vrijeme? Kakva je mreža prostorno-vremenskih odnosa u kojima je razvijana služba zaštite te koje su posljedice,

željene i neželjene, imali za službu zaštite, a napose za pokretnu baštinu? Tko su pokretači razvoja misli o zaštiti pokretne umjetničke baštine?

Očekivani znanstveni doprinos jest definiranje razvojnih procesa i utvrđivanje slijeda postupaka u svrhu zaštite pokretne umjetničke baštine od sredine 19. i u tijeku 20. stoljeća s nužnom relacijom prema razvoju povijesti umjetnosti. U prvom se redu ovaj rad bavi pokretnom umjetničkom baštinom unutar procesa institucionalnog razvoja sustava zaštite, a odnosi se na pokretnu baštinu u crkvenim inventarima i privatnim zbirkama, koje su mahom nakon 1945. godine pretvarane u muzejske zbirke.

U radu se upotrebljavaju i raniji termini korišteni tijekom vremena, kao primjerice „pokretni spomenik“, uz koji se nije strogo podrazumijevala i njegova pravna zaštita kao što je danas slučaj s aktualnim terminom „pokretno kulturno dobro“. Izvorni nazivi društava, institucija i poneke specifikacije unutar povijesnog konteksta u tekstu su navedeni italicom.

Dosadašnja istraživanja i aktualne spoznaje

Istraživanjem institucionalnog razvoja zaštite pokretne umjetničke baštine bavili su se fragmentarno konzervatori u službi zaštite kao i nekolicina stručnjaka usko vezana uz rad te službe. Dosad je objavljen samo jedan pregled povijesti institucionalne zaštite spomenika u Hrvatskoj koji je, davne godine 1944., objavila Anđela Horvat, tadašnja konzervatorica Konzervatorskog ureda.¹

U novije se vrijeme, tijekom 1980-ih i 1990-ih godina, Stanko Piplović u nizu članaka bavio počecima zaštite u Dalmaciji u 19. stoljeću, napose *Središnjega povjerenstva za proučavanje i održavanje starinskih građevina* (k. k. *Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) i radom njegovih istaknutih pojedinaca na zaštiti pokretnih spomenika². Marko Špikić je od godine 2000. objavio niz članaka i knjiga u kojima je temeljito obradio razdoblje i djelovanje pojedinaca u zaštiti spomenika u prvoj polovini 19. stoljeća.³ Devetnaestim stoljećem, radom Središnjega povjerenstva u Dalmaciji bavi se i Franko Ćorić u svojoj doktorskoj disertaciji⁴.

¹ HORVAT (1944).

² PIPLOVIĆ (1989, 1992, 1998, 1999, 2002, 2004, 2012).

³ ŠPIKIĆ (2006, 2007, 2009, 2010, 2011).

⁴ ĆORIĆ (2010).

U kontinentalnoj Hrvatskoj zaštita spomenika započinje polovicom 19. stoljeća istaknutim zalaganjem povjesničara Ivana Kukuljevića Sakcinskoga koji, među ostalim, osniva *Društvo za jugoslavesnku pověstnicu i starine* koje je bitan pokretač sustavne brige za spomenike. Potkraj 19. stoljeća Izidor Kršnjavi osniva Društvo umjetnosti, čije djelovanje znatno pridonosi svijesti o važnosti čuvanja baštine, te kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade brine o financiranju, održavanju i nabavi crkvenog inventara. Važno je, iako manje poznato, da je Josip Brunšmid u sklopu svojega djelovanja u Arheološkom muzeju u Zagrebu kroz čitav niz godina u svojim predstavkama banu inzistirao na osnivanju službe zaštite u kontinentalnoj Hrvatskoj⁵; služba će s radom započeti tek 1911. kao *Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji*.

Radom Ivana Kukuljevića Sakcinskog bavila se Draginja Jurman Karaman⁶, a Olga Maruševski djelovanjem Društva umjetnosti⁷. U novije je vrijeme temeljita istraživanja Kukuljevićeva života i opusa provela Ivana Mance koje je objavila u nizu članaka i publikacija⁸. Djelovanjem Izidora Kršnjavija bavile su se Libuše Jirsak, Josipa Alviž i Jasmina Nestić.⁹ Radom *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika* bavila se Anđela Horvat.¹⁰

U vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije od 1918. do 1941. zaštitu pokretnih umjetničkih predmeta provodi *Konzervatorijalni ured u Splitu* i *Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika* u Zagrebu. Voditelj ureda u Dalmaciji bio je Ljubo Karaman, a u kontinentalnoj Hrvatskoj Gjuro Szabo. Uspostavljena je suradnja tih dvaju ureda na području zaštite spomenika po pitanju donošenja zakona o zaštiti i problema restauriranja pokretnih umjetničkih predmeta. Značajna je bila razmjena iskustva i stručna suradnja sa slovenskim povjesničarom umjetnosti Franceom Stelèom.

Navedeni stručnjaci Szabo, Karaman i Stelè svoja su iskustva i teorijska promišljanja objavljivali u stručnim člancima i posebnim publikacijama¹¹. U novije vrijeme radom Konzervatorijalnog ureda u Splitu bave se Nina Ivana Unković i Sagita Mirjam Sunara, a Nadleštvom za spomenike u Dubrovniku Ivo Viđen.¹²

⁵ Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu.

⁶ JURMAN KARAMAN (1954).

⁷ MARUŠEVSKI (2004, 2009).

⁸ MANCE (2004, 2008, 2012, 2015).

⁹ JIRSAK (2015), ALVIŽ – NESTIĆ (2015).

¹⁰ HORVAT (1977, 1979, 1980).

¹¹ SZABO (1912, 1922, 1923, 1924, 1928), LJ. KARAMAN (1952), F. STELE (1935).

¹² UNKOVIĆ (2011, 2011a, 2012), SUNARA (2011), VIĐEN (2005-2006, 2007, 2009-2010).

U četverogodišnjem razdoblju postojanja Nezavisne Države Hrvatske Konzervatorski zavod u Zagrebu imao je ulogu središnje institucije za zaštitu spomenika. Zavod je po prvi put kontinuirano financiran od nadležnih institucija i nakon dugogodišnjega rada koji je počivao na jednoj osobi postaje ustanova s više stalnih zaposlenika. Uz Ljubu Karamana, koji dolazi iz Konzervatorskog ureda u Splitu, to su Anđela Horvat i Tihomil Stahuljak. Ljubo Karaman provodi reorganizaciju službe zaštite, a uspostavlja se i nova zakonska regulativa¹³. O djelovanju službe u tom razdoblju malo tko se bavio, a podatci u ovom radu crpljeni su iz arhivske građe.¹⁴

U poratnom razdoblju, nakon uspostave FNRJ, provodi se temeljita reorganizacija, a nizom uzastopnih akata na saveznoj i republičkoj razini uspostavlja se nova zakonska regulativa. U tom je razdoblju za zaštitu pokretne baštine napose važan rad *Komisije za utvrđivanje štete učinjene po okupatorima na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju*, KOMRAT (1945. – 1947.) i *Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske*, KOMZA (1945. – 1950.). Tada se uspostavlja i nova mreža konzervatorskih ureda (Zagreb, Split, Rijeka). Tijekom 1960-ih započinje sustavni rad na evidentiranju, dokumentiranju i registraciji spomenika, a godine 1967. donosi se novi Zakon o zaštiti spomenika kulture kojim se proširuje mreža konzervatorskih institucija (konzervatorski zavodi i odjeli). Na osnovi toga zakona služba zaštite spomenika kulture funkcionirat će do kraja 1990-ih godina.

O zaštiti pokretne umjetničke baštine u navedenom razdoblju napose se ističu prilozi u *Zborniku zaštite spomenika kulture* od 50-ih do 70-ih godina koji tematiziraju probleme evidentiranja, dokumentiranja i registracije spomenika¹⁵ te zakonske regulative¹⁶. U čitavom nizu drugih časopisa (*Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, *Bulletin*, *Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji*, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, *Kulturna baština*, *Muzeologija* i dr.) i novinskih članaka javlja se problematika zaštite pokretne baštine. Od 1974. izlazi prvi stručni časopis službe *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* u kojem je objavljen niz pregleda i studija na temu zaštite pokretnih spomenika¹⁷.

¹³ JURANOVIĆ TONEJC (2009/2010).

¹⁴ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Arhiv; MLIKOTA (2012).

¹⁵ BLAŽIĆ (1955), ZDRAVKOVIĆ (1958), SKAKIĆ (1960.,1961).

¹⁶ TOMIĆ (1958), LJUBENKO (1975), WILLIAMS (1978), NIKOLAJEVIĆ (1988/89), KRSTIĆ (2006).

¹⁷ FSKOVIĆ (1975), LUČIĆ (1975), HORVAT (1977, 1979, 1980), MAROEVIĆ (2000), PIPLOVIĆ (2004), VOKIĆ (2008), JURANOVIĆ TONEJC (2010), VIĐEN (2010), SUNARA (2011).

U razdoblju od 1945. do 1990. istaknuti su radovi pojedinaca koji se bave različitim vidovima zaštite pokretne umjetničke baštine unutar institucija zaštite spomenika, kao što su Lj. Karaman, F. Stelè, A. Horvat, C. Fisković, V. Mađarić, N. Božić Bužančić, T. Marasović i I. Maroević¹⁸.

Teorijski okvir za zaštitu spomenika uspostavili su potkraj 19. i prve polovine 20. stoljeća Max Dvořak i Alois Riegel¹⁹. U novije doba Središnjim povjerenstvom i Bečkom školom povijesti umjetnosti, napose radom Dvořaka i Riegela, bavili su se M. Olin, J. Bakoš, R. Ivančević, T. Marasović, L. Jirsak i M. Rampley.²⁰ Teorijskim principima zaštite pokretne umjetničke baštine uspostavljenim od sredine 20. stoljeća bavili su se Lj. Karaman, A. Horvat, C. Fisković, I. Maroević i D. Vokić.²¹

Za razumijevanje i komparaciju razvoja zaštite spomenika u zemljama zapadne Europe i njihov utjecaj na razvoj zaštite u Habsburškoj Monarhiji posebno je značajan rad Astrid Swanson sa sveučilišta Brunel u Londonu²².

U radu su, među ostalim, korišteni izvori iz slijedećih baza podataka: Hrvatska znanstvena bibliografija CROSBIB, Hrčak – Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske, Academia.edu, Fold3 i JSTOR.

Metodologija istraživanja

U radu se analitički koriste arhivski povijesni izvori, dokumentacija službe zaštite te objavljeni i neobjavljeni radovi vezani za navedenu problematiku. Nakon istraživanja pristupilo se obradi, interpretaciji i kompariranju pregledane građe. Rad je zaključen potvrdom kontinuiranog nastojanja i djelovanja pojedinaca, društva i institucija od 1850. do 1990. u svrhu zaštite pokretne umjetničke baštine.

¹⁸ STELE (1936,1950), HORVAT (1944), FISKOVIĆ (1946, 1952), MARASOVIĆ (1983,1985), MAROEVIĆ (1986, 2000).

¹⁹ DVORAK (1988).

²⁰ MARASOVIĆ (1983, 1985), OLIN (1985), IVANČEVIĆ (1999), RAMPLEY (2009, 2011), BAKOŠ (2014), JIRSAK (2015).

²¹ KARAMAN (1965), HORVAT (1961,1971-1972), FISKOVIĆ (1951, 1952), MAROEVIĆ (1975, 1988, 2000), VOKIĆ (2007., 2008).

²² SWENSON (2013).

Pri radu se najvećim dijelom koristila građa iz arhivske dokumentacije i zbirki Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske (Arhiva, Planoteka, Biblioteka, Fototeka), te konzervatorskih odjela u Splitu i Zadru. Većina dokumenata iz razdoblja Nezavisne Države Hrvatske te izvješća poratnih komisija za ratne štete i za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina imala je oznaku „tajno“ pa su u ovom radu ti podatci po prvi put obrađeni i dostupni. U Državnom arhivu u Zagrebu pregledani su dokumenti koji se odnose na rad Kraljevske zemaljske vlade (Odjela za bogoštovlje i nastavu 1869. – 1921.), Ministarstva bogoštovlja i nastave (1941. – 1945.), Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske (1946. – 1951.) i pojedinih društava i muzeja, odnosno pojedinaca (J. Brunšmid, V. Hoffiller, Lj. Karaman) s ciljem utvrđivanja međusobnih veza i utjecaja na institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine. Iz Kaptolskog arhiva u Zagrebu većina je građe koja se odnosi na okružnice izdavane u svrhu zaštite crkvenog inventara, na osnivanje Povjerenstva za crkvenu umjetnost i osnivanje Dijecezanskog muzeja. U Arheološkom muzeju u Zagrebu obrađena je građa vezana uz konzervatorski rad Josipa Brunšmida i Viktora Hoffilera. U knjižnici Strossmayerove galerije pregledani su fotoalbumi s terenskog rada Artura Schneidera prilikom evidencije pokretnih spomenika.

U tijeku istraživanja u Hrvatskom državnom arhivu i knjižnici Hrvatskoga sabora pregledana su i obrađena službena glasila od 1850. do 1990. godine, koja se odnose na zaštitu pokretne umjetničke baštine.²³ Pregledane su i rasprave u zapisima različitih povjerenstava koje su prethodile donošenju zakonskih akata, pregledana je korespondencija između nadležnih institucija, kao i rasprave na kongresima i u stručnim člancima.

Za pregled strane literature vezane uz europsku teoriju i praksu u zaštiti spomenika korištena je Nacionalna i Vitterhetsakademien biblioteka u Stockholmu.

Za potrebe ovog rada osim spomenutih istraživanja obavljen je i niz razgovora s bivšim dugogodišnjim stručnjacima i djelatnicima konzervatorskih odjela u Zagrebu, Rijeci, Zadru i Splitu, a na temelju provedenih razgovora provjerena je realizacija planiranih akcija i programa. Uz spomenuto, tijekom pisanja rada sudjelovala sam na nekoliko stručnih skupova posvećenih istaknutim osobama iz povijesti zaštite spomenika i povijesti umjetnosti u zemlji i inozemstvu.

²³ Pregledani su: Zemaljsko – vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju od 1850. do 1859., Sbornik zakonah i naredabah za Kraljevinu hrvatsku i Slavoniju od 1863. do 1926., Sbornik Ugarsko-hrvatskih skupnih zakona (u vrijeme Hrvatsko-Ugarske nagodbe) od 1871. do 1917., List zakonah i spisah vlade za Krunovinu Dalmaciju od 1849. do 1916., Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945., Zbornik zakona, uredaba i naredaba i Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti koji se odnose na razdoblje FNRJ/SFRJ 1945-1990.

Struktura rada

U radu se kronološki prate procesi u razvoju pojma i zaštite pokretne kulturne baštine u Dalmaciji i kontinentalnoj Hrvatskoj koje su od 19. stoljeća najvećim dijelom bile u sklopu zasebnih političkih sustava. Stoga je te procese bilo nužno obrađivati prema teritorijalno-kronološkoj podjeli te ih u radu povezati i objediniti.

Prvo poglavlje bavi se razdobljem od 1850. do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Drugo poglavlje bavi se razdobljem Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (SHS), odnosno Kraljevine Jugoslavije, od 1918. do 1941. godine. Treće se poglavlje odnosi na razdoblje Nezavisne Države Hrvatske, a četvrto na razdoblje nove Jugoslavije (FNRJ/SFRJ), od 1945. do utemeljenja Republike Hrvatske 1990. godine.

Rad je zaključen rekapitulacijom najvažnijih događanja, odluka, međusobnih procesa i utjecaja koji su bili presudni da se zaštita pokretnih umjetničkih predmeta razvija u kontinuitetu od 1850. do 1990. godine.

1. Začetak institucionalne zaštite pokretnih spomenika u Hrvatskoj do 1918. godine

1.1. Kratak povijesni pregled društveno-političke situacije u 19. stoljeću u Habsburškoj Monarhiji

Potkraj 18. stoljeća u Europi započinju gospodarske i društvene promjene potaknute industrijskom revolucijom i građanskom revolucijom u Francuskoj, što će dovesti do korjenitih društvenih, ekonomskih i kulturnih preobrazbi u sljedećem, 19. stoljeću. Društvene transformacije popraćene su promjenom državnih organizacija, osnivanjem kulturnih, prosvjetnih, znanstvenih i gospodarskih institucija i definiranjem standardnih jezika.

Prostor današnje Republike Hrvatske pripadao je sredinom 19. stoljeća državnom i političkom teritoriju Habsburške Monarhije.²⁴ Stoga, sve političke i društvene promjene koje su se događale izravno su zahvatile i „hrvatski prostor“.²⁵

Bečki kongres²⁶, nakon Napoleonovih osvajanja, uspostavio je novu političku kartu Europe i donio određenu stabilnost. U posjed Austrije ušli su Dalmacija, Dubrovačka Republika, Istra i kvarnerski otoci, dok je obnovljena vlast nad Hrvatskom i Slavonijom koje su bile u sklopu Ugarske, a koja je bila pod vlašću Habsburgovaca. Ta se teritorijalna organizacija održala do propasti Habsburške Monarhije 1918. godine. Zaključci kongresa sadržani su u završnom dokumentu od 121 članka.²⁷ Pored geopolitičke važnosti Bečki kongres imao je utjecaj na vraćanje umjetnina koje su bile otuđene u vrijeme Napoleonovih osvajanja iz različitih europskih zemalja, čime su spomenici postali važan dio političke moći.²⁸

Iako su nakon kongresa prevladale konzervativne ideje o uspostavi Europe kakva je bila prije Napoleona, polako su prodirale i liberalne ideje o slobodi vjeroispovijesti, govora i jednakosti pred zakonom. Upravo jednakost pred zakonom, uvedena u vrijeme Napoleonovog razdoblja, te brojni tehnički pronalasci u proizvodnji i prometu (komunikacijska revolucija) zaslužni za su korjenite društvene promjene koje će potaknuti razvoj modernih nacija.²⁹

Proces etabliranja moderne hrvatske nacije započinje u kontinentalnoj Hrvatskoj, Ilirskim narodnim preporodom u čijoj prvoj fazi djeluju pojedinci vođeni nacionalnom idejom, željom za integracijom teritorija, za osnivanjem nacionalnih kulturnih institucija i definiranjem hrvatskoga standardnog jezika.³⁰ Velik doprinos razvoju hrvatske građanske kulture dalo je

²⁴ Tijekom 18. stoljeća bio je podijeljen između Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Kontinentalna Hrvatska i Slavonija pripadale su zemljama ugarske krune, Vojna krajina kao zaseban teritorij bila je pod izravnom austrijskom vojnom upravom. Središnja i sjeverozapadna Istra pripadala je austrijskom dijelu Monarhije, a zapadna i južna Istra s Dalmacijom Mletačkoj Republici. STANČIĆ, 1985:2.

²⁵ A. Szabo obrazlaže procese modernizacije u Europi, pritom razlikuje središte Europe i njenu „periferiju“, u smislu korjenitih društveno-političkih zbivanja kojima su prethodile revolucije, a koja su dovela do nastanka kapitalističkog sustava. Proces modernizacije civilne Hrvatske i Slavonije bio je dijelom onemogućen utjecajem Beča i Budimpešte, a dijelom utjecajem tadašnje vladajuće klase koja je željela proces modernizacije usmjeriti u vlastitom interesu. Zapreke ekonomskom razvoju, prema A. Szabo, bile su: uklanjanje feudalnog sustava, nedostatak jedinstvenog tržišta, kredita, modernizacije školstva, demografsko kretanje te porezni sustav. SZABO, 1992:1416.

²⁶ Bečki kongres trajao je od rujna 1814. do lipnja 1815. godine u Beču. Najutjecajniji sudionici, koji su većinom i donijeli odluke, bili su ruski car Aleksandar I., austrijski car Franjo I., Klemens Metternich, pruski kralj Fridrik Vilim III., ministar vanjskih poslova Velike Britanije Robert Castlereagh. Od ostalih sudionika bili su predsjednik Amerike Thomas Jefferson, 90 ambasadora i opunomoćenika i tri kralja. S obzirom na broj okupljenih smatralo se da se Kongres nikada neće privesti kraju. Kongres je osim važnosti u političkom smislu bio i društveni događaj *par excellence*. Održavani su balovi na kojima su osim političke elite sudjelovale i tada najuglednije obitelji, bila je to izložba nakita, odjeće i *statusa*. Opširnije: MUSULIN, 1975:139-192.

²⁷ MUSULIN, 1975:139.

²⁸ SWENSON, 2013:198.

²⁹ HOLJEVAC, 2012:67-68.

³⁰ Godine 1830. vođa Hrvatskog narodnog preporoda, hrvatski političar, jezikoslovac, novinar i književnik Ljudevit Gaj izdaje „Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja“, u kojoj iznosi problematiku oblikovanja ideologije Ilirskog pokreta. Godine 1843. odlukom austrijskog dvora zabranjena je upotreba ilirskog imena i simbola. Nakon zabrane imena Gaj se povlači i Kukuljević dolazi na mjesto najvažnijeg čovjeka u Narodnoj stranci te 1942. godine utvrđuje svoj program o uvođenju hrvatskoj jezika u obrazovni i javni život.

osnivanje Narodne čitaonice (1838.), Narodnog kazališta (1840.), Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (1841.), Matice Ilirske i Narodnog muzeja (1842.).³¹

Ilirski preporod imao je odjeka i u Dalmaciji. Liječnik i publicist Ante Kuzmanić pokrenuo je časopis *Zora dalmatinska* 1844. godine u Zadru, a njegovo izlaženje označilo je početak pripreme faze preporoda u Dalmaciji.³² Narodni preporod u Dalmaciji javlja se 1860-tih godina jačanjem građanskog sloja i povratkom obrazovanih pojedinaca koji su bili na školovanju u Italiji (Milanu i Padovi).³³ Oduševljeni talijanskim narodnim preporodom *Risorgimento* koji se zalagao za nacionalno ujedinjenje Italije, prenosili su u svoje ideje o sjedinjenju s Hrvatskom. Prvi znak uspjeha u promicanju nacionalne svijesti bilo je 1862. godine pokretanje novina *Il Nazionale* s tjeđnim prilogom *Narodni list* na hrvatskom jeziku. Novine su izlazile dva puta tjeđno na talijanskom jeziku. Urednik novina bio je Natko Nodilo.³⁴ Od početka izlaženja pokrenuta je ideja o uvođenju hrvatskog jezika u gimnazije u Zadru, Splitu i Dubrovniku.³⁵ Osnovane su čitaonice 1862. u Splitu, a 1863. u Zadru i Dubrovniku te je osnovano slavensko društvo *Slavenska lipa* i *Matica dalmatinska* u Zadru. Arheološki muzej u Splitu na poticaj ravnatelja Šime Ljubića istražuje i prikuplja srednjovjekovne isprave i arhivsku građu, knjige i umjetničke predmete za budući Povijesni muzej.³⁶

U periodu između narodnog preporoda u kontinentalnoj Hrvatskoj i preporoda u Dalmaciji zbile su se revolucije unutar Habsburške Monarhije 1848. godine. Revolucije su izbile u središtima Beču, Budimpešti i Pragu. Revolucija u Hrvatskoj nije izbila, ali je imala snažan odjek.³⁷ U Monarhiji se za vrijeme revolucije mijenjaju društveni, politički, državni, privredni i kulturni sistemi. Srušen je feudalni sistem, a utemeljeno je novo građansko društvo na načelima jednakosti, slobode i ravnopravnosti, razvija se parlamentarizam, podjela vlasti na izvršnu i

Godinu dana poslije, 1943. Kukuljević je u Hrvatskom saboru održao prvi govor na hrvatskom jeziku u kojem je predložio da se otpočne s pripremanjima za uvođenje narodnog jezika kao službenog. ŠIDAK, 1981:191. KURELAC, 1994:102. Kako navodi Mohorovičić, ta zbivanja predstavljaju temelj za novi zamah društvenog, političkog, kulturnog, znanstvenog i umjetničkog života i stvaranja. MOHOROVIČIĆ, 1984/85:8.

³¹ U programu Ljudevita Gaja iz godine 1829. iznesena je ideja o osnivanju Narodnog muzeja u Zagrebu. Zbog financijskih teškoća i teškoća oko odobrenja odluke o osnivanju do otvorenja muzeja nije došlo, ali počinje skupljanje predmeta. Godine 1841. osnovano je Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, sa svrhom unaprjeđenja poljoprivredne proizvodnje, ali i osnivanja muzeja. Stoga Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo preuzima sakupljanje predmeta za zbirke i organizira prvu muzejsku izložbu 1846. godine. Narodni muzej kao javna institucija uspostavljen je 1857. godine, a statut muzeja potvrđen je od kralja Franje Josipa I. tek 4. ožujka 1866., JURANOVIĆ-TONEJC, 2010:10.

³² U Dalmaciji 1830-ih godina još nije postojala dovoljno jaka društvena podloga koja bi potaknula preporod. Na lošoj gospodarskoj osnovi nije moglo nastati građansko društvo, većinu društva činilo je seosko stanovništvo, a takva socijalna podjela nije označavala samo stupanj obrazovanja, već i izloženost cijelog društva kulturnim utjecajima. Talijanskim kulturnim utjecajima bilo je izloženo samo gradsko stanovništvo. STANČIĆ, 1981:233-234.

³³ STANČIĆ, 1981:236.

³⁴ CETNAROWICZ, 2006:71.

³⁵ CETNAROWICZ, 2006:79. Car je službeno odobrio uvođenje hrvatskog jezika u splitsku gimnaziju i *realku* 1800. godine. PERIĆ, 1982:61.

³⁶ BEZIĆ-BOŽANIĆ, 2007:508.

³⁷ Za razliku od Francuske, gdje se revolucija 1848./49. događala unutar građanskog društva. Revolucije su bile 1848./49. u Njemačkoj, Italiji, Francuskoj, Austriji i Mađarskoj. KORUNIĆ, 1998:10.

sudsku, prihvaćena je sloboda tržišta i modernizacija privrede. Svi narodi unutar Monarhije u svoje su nacionalne programe uvrstili modernizaciju školstva, otvaranje sveučilišta i Akademije znanosti, formiranje najvažnijih kulturnih institucija i nacionalnih organizacija.³⁸ Proces razvoja nacionalnih država, koji je zahvatio Europu, zahvatio je i spomenike kao jednu od najvažnijih sastavnica.

Nakon 1850. Habsburška Monarhija počinje dokidati „revolucionarne uspjehe“ uvođenjem apsolutizma te u sljedećim godinama vodi u isto vrijeme politiku centralizacije i regionalizacije.³⁹ Sloboda samostalnog djelovanja bila je moguća samo u kulturi iako započinje proces administrativnog izjednačavanje različitih kulturnih obrazaca. U takvim složenim političkim, društvenim i kulturnim procesima razvija se zaštita spomenika na dvije razine: na razini Monarhije kao višenacionalne države i na razini nacionalnih država.

1.2. Ishodišta sustava zaštite baštine

Jačanjem svijesti o nacionalnoj pripadnosti pojavio se pojačani interes za nacionalnu povijest, a očitovao se u povećanom proučavanju, prikupljanju spomenika važnih za nacionalnu povijest, trgovini antikviteta i osnivanju društava. Društva i publikacije koje se javljaju u gotovo svim europskim zemljama početkom 19. stoljeća imali su presudnu ulogu u razvoju i promicanju svijesti o važnosti čuvanja spomenika. Brown ih u svom pregledu *Briga oko starinskih spomenika (The care of ancient monument)* dijeli na tri tipa: društva koja djeluju na nacionalnom nivou, lokalna arheološka društva i društva koja se bave promocijom zaštite spomenika. Sva ta tri tipa društva imala su prvenstveno povijesnu i antikvarnu ulogu.⁴⁰ Takva društva javljaju se i na prostoru Habsburške Monarhije: *Joanneum* u Grazu i *Društvo domoljubnih ljubitelja umjetnosti* u Pragu. U Beču 1840-ih počinju izlaziti dva časopisa: *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* i *Sonntagsblätter* u kojima se među ostalim temama iz kulturnog života Beča raspravlja o izložbama, umjetnicima i novoizgrađenim građevinama.⁴¹ Korespondencija i suradnja između različitih europskih društava kao i osobna komunikacija te putovanja odigrat

³⁸ KORUNIĆ, 1998:12.

³⁹ Telesko navodi centralizaciju i regionalizaciju kao fenomen koji egzistira zajedno u Habsburškoj Monarhiji tijekom 19. stoljeća. Više u: TELESKO, 2015:35.

⁴⁰ Brown navodi popis društava koja se javljaju u Velikoj Britaniji: Society of Antiquaries, Royal Archeological Institute of Great Britan and Ireland, British Archaeological Association, Society of Antiquaries of Scotland – Museum of Antiquities, Edinburgh, Royal Society of Antiquaries of Ireland i Cambrian Archaeological Association, London. To su društva osnovana na nacionalnom nivou, dok je broj lokalnih društva bio velik, svaki okrug imao je svoje društvo. Slična situacija bila je u Francuskoj. Najpoznatija društva su bila Societe Nationale des Antiquaires de France i Societe Francaise d'Archeologie pour Conservation et la Description des Monuments Historiques. BROWN, 1905:34.

⁴¹ TELESKO, 2015:38.

će ključnu ulogu u razmjeni ideja i iskustva u zaštiti spomenika.⁴² Štoviše, sredinom stoljeća suradnja se produbljuje, kada se počinju organizirati svjetske izložbe/sajmovi i međunarodni kongresi. Istaknuti intelektualci iz područja filozofije i prava, svećenstvo, diplomati, gradski savjetnici, pisci također ulaze u raspravu o zaštiti spomenika.⁴³

Astrid Swenson u svom pregledu *The Rise of Heritage* smatra da su upravo ti odnosi između civilnih društva, razvijanja i jačanja državne administracije, vlasnika spomenika i širenja historijske kulture tijekom 19. stoljeća doveli do pojma baštine kao univerzalne kategorije modernog doba. Institucionaliziranje zaštite spomenika započinje u svim europskim državama istodobno te se razvija unutar svojih posebnosti i međusobnim utjecajem.⁴⁴ U Habsburškoj Monarhiji započinje osnivanjem Carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje građevinskih spomenika (*k.k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) 1850. godine u Beču, a treba ga promatrati u kontekstu osnivanja sličnih tijela u Europi, prije svega u Francuskoj i Prusiji.

Unutar Habsburške Monarhije, Središnje povjerenstvo predstavljalo je jednu od važnijih komponenti u stvaranju jedinstvene kulturne politike.⁴⁵ Uspostavljanjem središnjeg sustava upravljanja za očuvanje spomenika u svakoj od krunskih zemalja stvoreno je plodno tlo za stvaranje i razvijanje svijesti o Austriji kao „domovini“, pa čak i austrijskoj državi.⁴⁶ Štoviše, predsjednik Središnjeg povjerenstva Josef Alexander von Helfert smatrao je da se otvaranjem arhiva, zaštitom spomenika te povijesnim istraživanjima „Velike Austrije“ može potkrijepiti ideja Austrije kao poveznice zapadne i istočne Europe, sjevernih i južnih običaja te romansko-germanskih i grčko-slavenskih elemenata u smislu jačanja svih tih dijelova iz kojih bi izrastala jedna snažna država.⁴⁷

Institucionaliziranje povijesti umjetnosti započelo je osnivanjem Središnjeg povjerenstva, a nastavljeno je imenovanjem prvog izvanrednog, potom redovnog profesora povijesti umjetnosti

⁴² Isto se odnosi na umjetničke izložbe i sudjelovanje hrvatskih umjetnika na izložbama u Zagrebu 1891. i 1898., u Budimpešti 1896., Kopenhagenu 1897., Sankt Petersburgu 1889. i Parizu 1900. Više u: KRAŠEVAC-TONKOVIĆ, 2016:203.

⁴³ Victor Hugo (1802. – 1885.), djelo *Guerre aux démolisseurs*, Johann Wolfgang von Goethe (1749. – 1832.) Više u: KULTERMAN, 2002:79-87.

⁴⁴ SWENSON, 2013:329.

⁴⁵ U Francuskoj je 1830. godine postavljen je Glavni inspektor za historijske spomenike, a 1837. osnovana je Komisija za povijesne spomenike (*Commission de Monuments historiques*). U nadležnosti je imala raspodjelu financijskih sredstava te je nadzirala restauriranje građevina od nacionalnog značaja u postupku poznatom kao *classement*. Komisija je imala sjedište u Parizu, a djelovala je na temelju izvještaja inspektora i lokalnih dopisnika. Prusija i Engleska razvijale su svoje sustave zaštite te na temelju francuskoga prilagođavali i razvijali u vlastiti sustav. U Prusiji je 1843. godine prvim Konzervatorom za umjetničke spomenike imenovan Ferdinand von Quast. Po uzoru na Francusku izrađen je upitnik/obrazac za inventarizaciju, dok je Prusija razvila svoju vlastitu ideju o sveukupnom inventaru pomoću kojeg bi se onda izuzeli najvrjedniji spomenici. Više o razvoju i usporedbi institucionalnog razvoja zaštite spomenika Engleska – Francuska – Njemačka: SWENSON, 2013:49-56. Austrijski ministar Bruck prilikom uspostavljanja Središnjeg povjerenstva usporedio je i proučio sustave Francuske i Pruske. ĆORIC, 2010:19.

⁴⁶ TELESKO, 2015:38-39. OLIN, 1985:184.

⁴⁷ OLIN, 1985:185.

na Sveučilištu u Beču Rudolfa Eitelbergera von Edelberga. Imenovan je uz pomoć tadašnjeg ministra bogoštovlja i nastave grofa Lea Thuna Hohensteina.⁴⁸ Time započinje razdoblje Bečke škole povijesti umjetnosti, koja će, kako navodi Jan Bakoš, postati inkubator za velik broj muzejskih i galerijskih stručnjaka, tijela za zaštitu spomenika i instituta za povijest umjetnosti u cijeloj Habsburškoj Monarhiji.⁴⁹ U svrhu podupiranja ideje povijesti umjetnosti kao znanstvene discipline osnovan je u Beču 1854. *Institut za austrijsko povijesno istraživanje (Institut für österreichische Geschichtsforschung)* unutar kojega su u početku djelovali povjesničari umjetnosti.⁵⁰ Sve te novoosnovane povijesnoumjetničke institucije imale su zadatak pridonijeti procesu centralizacije Austrijskog carstva, kao i uspostavi ravnoteže između dvaju pristupa kulturi, znanstvenog koji je zastupalo građansko društvo i elitističkog kojemu je težilo plemstvo.⁵¹ Povjesničari umjetnosti, kao struka, postaju važan dio tadašnjih kulturnih zbivanja, sudjeluju u osnivanju muzeja, priređuju velike izložbe, atribuiraju i valoriziraju umjetnička djela, prezentiraju nacionalna umjetnička stvaralaštva te su bili nositelji institucionalnog razvoja zaštite spomenika u srednjoeuropskim zemljama.⁵² Koliko su svi ti društveno-politički procesi djelovali na institucionaliziranje zaštite spomenika na području Hrvatske razmatrat će se u sljedećim poglavljima.

1.3. Kratak povijesni pregled začetka zaštite spomenika u prvoj polovini 19. stoljeća u Dalmaciji

Mletačka Republika 1797. godine mirovnim sporazumom između Francuske i Austrije prestaje postojati. Njeni posjedi Istra, kvarnerski otoci, Dalmacija i Boka kotorska dolaze pod habsburšku vlast, čime započinje proces uvođenja Dalmacije u administrativni sustav kakav je postojao u svim ostalim dijelovima pod vlašću Habsburgovaca. Austrija početkom 19. stoljeća još nije imala organiziranu službu zaštite, ali je itekako postojalo zanimanje za proučavanje i prikupljanje antičkih spomenika.

Početkom 19. stoljeća car Franjo I. u cilju zaštite antičkih spomenika u Dalmaciji odlučio je imenovati osobu koja bi bila zadužena za čuvanje i iskapanje spomenika.⁵³ Najvrjedniji

⁴⁸ Osnovan Institut za austrijska povijesna istraživanja (*Institut für Österreichische Geschichtsforschung*) u Beču, 1954., unutar kojega su djelovali povjesničari umjetnosti. OLIN, 1985:185.

⁴⁹ BAKOŠ, 2013:133.

⁵⁰ RAMPLEY, 2009:449.

⁵¹ BAKOŠ, 2013:126.

⁵² PELC, 2009:235., MAROEVIĆ, 2000:10.

⁵³ Pietro Nobile je izradio 1814. godine dokument koji je uputio austrijskim vlastima, a u kojem se zauzeo za stvaranje lokanih istraživačkih zajednica od Akvileje do dalmatinskih gradova uz pomoć lokalnih intelektualaca. ŠPIKIC, 2009:85.

spomenici trebali su biti dio buduće zbirke, kabineta za Dalmaciju, koji je car želio osnovati u Beču pri Carskom muzeju.⁵⁴ Izabran je Trogiraniin, član ugledne obitelji, intelektualac i sakupljač antičkih spomenika Ivan Luka Garagnin. Imenovan je 5. travnja 1805. godine generalnim nadzornikom za sve antikne spomenike i umjetničke predmete na području Dalmacije (*Ispettore generale sopratutti gl'oggetti d'Antiquaria e delle Belle Arti*).⁵⁵ Prije imenovanja dobio je *Uputstvo* u kojem su bile definirane smjernice rada i ovlasti, područje arheoloških iskapanja, način postupanja s nađenim predmetima, otkup predmeta, u slučaju procjene određivanje važnosti od nacionalnog značaja, izrada kataloga svih antičkih i umjetničkih predmeta koji se čuvaju u crkvama i samostanima, prijedlog radova za ugrožene predmete, odabir najvrjednijih predmeta za Carski muzej u Beču, dok bi predmeti manje umjetničke vrijednosti ostajali u gradu u kojem su nađeni kako bi bili dostupni znanstvenicima, a pri iskapanjima je mogao računati na pomoć vojske.⁵⁶ Navedeno *Uputstvo* potpisao je u travnju 1805. godine civilni i vojni guverner za Dalmaciju Thomas de Brady u Zadru. Izvještaje o svom radu dostavljao je svakih petnaest dana. Garagnin nakon nekoliko provedenih arheoloških iskapanja u lipnju dobiva od Bradyja obustavu daljnjih iskapanja i njegov rad se usmjerava na prikupljanje antičkih i umjetničkih predmeta na javnim mjestima i privatnim zbirkama za carski kabinet. No, svega četiri mjeseca od stupanja na dužnost Garagnin zbog bolesti traži prekid službe.⁵⁷

Krajem 1805. godine ponovno dolazi do promjene vlasti u Dalmaciji. Austrija Požunskim mirom, sklopljenim nakon poraza u bitki kod Austerlitz 1805. godine gubi zapadni dio Istre, kvarnerske otoke i Dalmaciju s Bokom kotorskom. Cijelo to područje dolazi pod administrativnu vlast Talijanskog kraljevstva, da bi nakon mira u Schönbrunu 1808. Napoleon izravno pod upravom Francuskog carstva osnovao Ilirske pokrajine.⁵⁸ U vrijeme francuske vladavine dogodile su se velike promjene u organizaciji upravne vlasti, sudstvu, školstvu i kulturi općenito.⁵⁹ Važne promjene zbile su se na planu urbanizma u Splitu i Trogiru, cestovne izgradnje i fortifikacijske arhitekture. U Zadru je 1806. osnovan Licej, koji od 1809. godine prerasta u Centralnu školu u kojoj su se stjecala zvanja liječnika, kirurga, ljekarnika, mjernika, pravnika, teologa i inženjera arhitekture.⁶⁰ Smjer arhitekture polazio je Vicko Andrić, koji će dvadesetak godina kasnije postati jednim od nositelja konzervatorske službe u Dalmaciji. Još jedna osoba koja je vezana uz dolazak francuske vlasti na područje Dalmacije, a kasnije će imati

⁵⁴ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, 1970:147.

⁵⁵ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, 1970:148.

⁵⁶ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, 1970:149.

⁵⁷ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, 1970:158.

⁵⁸ Vincenzo Dandolo imenovan je generalnim providurem, a August Marmont vojnim zapovjednikom francuske vojske za Dalmaciju. ČUBELA, 2007:83-84.

⁵⁹ PIPLOVĆ, 2012:75-76.

⁶⁰ PIPLOVIĆ, 2012:81.

utjecaj na razvoj zaštite spomenika, bio je liječnik Carlo Lanza. Lanza dolazi u Split oko 1806. godine.⁶¹

Kako je ranije spomenuto, odlukom Bečkog kongresa 1815. godine Dalmacija ponovno dolazi u posjed Austrije te je uvedena u administrativni ustroj kakav je postojao u ostalim dijelovima Habsburške Monarhije.⁶² Zemaljska vlada Dalmacije bila je podčinjena izravno središnjoj vladi u Beču.⁶³ Dalmacija time postaje dijelom procesa „unutarnje“ kolonizacije. Postaje dio multikulturalnog carstva u kojem se težilo postići uniformiranost ne samo na političkom i upravnom, nego i na kulturnom planu.⁶⁴ S tim ciljem car Franjo I. 1816. godine kreće u obilazak svojih osvojenih/pripojenih područja te boravi u Puli.⁶⁵ Na putovanje od Rijeke do Kotora kreće 10. travnja 1818., a obišao je sve urede i javne ustanove.⁶⁶ Važan segment puta bio je obilazak arheoloških i umjetničkih spomenika. Car je došao u pratnji osobnog antikvara i budućeg ravnatelja Kabineta za numizmatiku i starine Antona Steinbücha von Rheinwalla. U Zadar car dolazi 2. svibnja 1818., o stolnoj crkvi osim navođenja arhitektonskih elemenata navodi oltare, korske klupe i kandila „srebrene svjetiljke vise u crkvi u lukovima i uz glavni oltar“.⁶⁷ Bilježi zbirku Pelegrini u kojoj nalazi antičke kamene *kipove i poprsja*, zbirku morskih i prirodnih rijetkosti te starina, ali u cjelini konstatira njeno loše stanje.⁶⁸ U crkvi sv. Šimuna navodi „*pozlaćeni lijes starinske izrade*“.⁶⁹ Nakon Zadra obilazi Pag, Ugljan, Skradin i Šibenik. U Šibeniku pri posjetu katedrali bilježi oltare, relikvijare te slike koje je potrebno restaurirati.⁷⁰ U Split dolazi 12. svibnja, jedan od „domaćina“ bio je Carlo Lanza koji je caru prezentirao svoju arheološku i numizmatičku zbirku te mu bio pratnja prilikom obilaska spomenika. Carev vodič po Saloni i Splitu bio je arhitekt Vicko Andrić. Nakon Splita car je obišao Klis, Sinj, Metković i Dubrovnik. U Dubrovniku u dominikanskom samostanu car bilježi oltarnu palu Tiziana „*koja je, kako izgleda, već puno propatila*“ te relikvije. Potom crkvu sv. Vlaha u kojoj

⁶¹ BULIĆ, 1924:112., ŠPIKIĆ, 2007:375., DUGAČKI, 1998:224.

⁶² Ekonomsko i društveno stanje Dalmacije kada ulazi u administrativni sustav Austrije bilo je loše. Poljoprivreda i infrastruktura bile su nerazvijene, stanovništvo se bavilo sitnim obrtima i ribarstvom. Pozivajući se na nedavna historijska istraživanja, Judson smatra da je Austrija u socijalni i ekonomski razvoj Dalmacije investirala više nego u ostale krunske zemlje. Školstvo, religija i ekonomska politika bili su na čekanju dok se nije uspostavio administrativni ustroj. JUDSON, 2016:126-130. STANČIĆ, 1981:232.

⁶³ Službeni naziv bio je Austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija. Dalmacija je bila podijeljena na četiri okruga sa sjedištima u Splitu, Dubrovniku, Kotoru i Zadru. Politički i administrativni centar bio je Zadar. BRALIĆ, 2008:731; BEGONJA, 2007:503 VRANDEČIĆ, 2016:110.

⁶⁴ TELESKO, 2015:35.

⁶⁵ KEČKEMET, 1979:62. Car Franjo I. je od 1816. do 1834. veći dio svog mandata proveo putujući carstvom, upoznavajući i prikupljajući podatke o pojedinim područjima i institucijama koje u njima djeluju. Godine 1831. dalmatinskim namjesnikom postaje grof Wenzel Vetter von Lilienberg te ubrzo kreće u upoznavanje i pregled stanja pokrajine. Više u TROGRLIĆ-CLEWING, 2015:12-13.

⁶⁶ KRMPOTIĆ, 2002:13.

⁶⁷ KRMPOTIĆ, 2002:115.

⁶⁸ KRMPOTIĆ, 2002:146.

⁶⁹ KRMPOTIĆ, 2002:153.

⁷⁰ KRMPOTIĆ, 2002:181.

navodi mramorni oltar, pjevalište i orgulje.⁷¹ Steinbuch je nakon puta napisao dva izvješća o spomenicima u Dalmaciji, oba su izašla u tada uglednim austrijskim časopisima.⁷² Nakon carevog posjeta započinju arheološka iskopavanja, sabiranje i konzerviranje umjetnina, osnivanje splitskog Muzeja starina, uvođenje državnih dotacija za konzerviranje spomenika te službeni dopisi o osnivanju konzervatorske službe na prostoru Dalmacije, odnosno dolazi do početka institucionalne zaštite spomenika. Važno je napomenuti da su na izradi programa rada buduće ustanove za zaštitu zajedno radili Steinbuch i Lanza.⁷³ Dekretom Dalmatinske vlade osnovan je Arheološki muzej u Splitu 1820. godine. Prvim počasnim ravnateljem imenovan je upravo Lanza, a njegovim pomoćnikom, na dužnosti inspektora starina i kustosa muzeja imenovan je doktor prava i kolekcionar Vicko Solitra.⁷⁴ Vicko Andrić je carskim dekretom u funkciji nadzornika iskopavanja bio zadužen za tehničke radove.

Lanza i Solitra, uz svoj primarni poziv, prvenstveno su bili kolekcionari i trgovci umjetninama, a njihove kolekcije činili su većinom predmeti iz Salone. Njihova stručnost pri iskopanjima dovedena je u pitanje još od samog Vicka Andrića, a nadovezuje se i kasnije u osvrtima na iskopavanja Frane Bulića.⁷⁵ Solitra je smijenjen godinu dana nakon imenovanja 1821., a na njegovo mjesto imenovan je dubrovački slikar Rafo Martini. Martini je imenovan na preporuku Lanze.⁷⁶ Lanza odlazi s mjesta ravnatelja 1832., a umire 1834. godine.⁷⁷ Lanza na mjestu ravnatelja nasljeđuje Josip Čobarnić kojega ubrzo zamjenjuje još jedna osoba značajna za povijest konzervatorstva u Dalmaciji od sredine 19. stoljeća, konzervator i antikvar Francesco Carrara.⁷⁸ Carrara nakon školovanja u Beču dolazi u Dalmaciju te sudjeluje u iskopanjima u Saloni i prikupljanju podataka o starinama u Dalmaciji. Godine 1842. imenovan je privremenim počasnim ravnateljem Arheološkog muzeja.⁷⁹ Njegov rad temeljio se na proučavanju Salone i zaštiti gradskih starina. Upravo to studiozno proučavanje i uspoređivanje pronađenih umjetničkih i arheoloških predmeta i polemika koja se razvila među domaćim – dalmatinskim konzervatorima bili su početak rađanja nove znanstvene discipline – povijesti umjetnosti.⁸⁰

⁷¹ KRMPOTIĆ, 2002:303-311.

⁷² Prvo izvješće objavljeno je u bečkom časopisu *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*, a drugi tekst objavljen je u *Jarbücher der Literatur*. Više u ŠPIKIĆ, 2006:175. ŠPIKIĆ, 2009:86-87.

⁷³ ŠPIKIĆ, 2007:380.

⁷⁴ KEČKEMET, 1993:49. Zgrada muzeja bila je podignuta 1921. Više u: PIPLOVIĆ, 1998:113.

⁷⁵ SEDLAR TORLAK, 2014:192.

⁷⁶ FISKOVIĆ, 1975:25.

⁷⁷ KEČKEMET, 1993:50.

⁷⁸ Opširno o životu i radu Francesca Carrare u: ŠPIKIĆ, 2010.

⁷⁹ KEČKEMET, 1993:54.; Ravnatelj muzeja bio je od 1842. do 1853. godine. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1951:9-10.; Ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu od 1853. do 1858. bio je Don S. Giovanizio, od 1858. do 1868. Šime Ljubić, od 1868. do 1872. Frano Lanza, 1872. Ivan Devčić, od 1872. do 1883. Mihovil Glavinčić, a od 1883. Josip Alačević. GRGIN, 1932:29-30.

⁸⁰ ŠPIKIĆ, 2010:76., 183. Međusobne polemike Franje Lanze, Vicka Andrića i Carrare oko rušenja kućica pred Dioklecijanovom palačom i čišćenja podruma, više i u: KEČKEMET, 1993:55.

1.4. Središnje povjerenstvo i načela zaštite pokretne baštine

Odlukom austrijskog cara Franje Josipa I, 31. prosinca 1850. osnovano je Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje građevinskih spomenika u Ministarstvu trgovine, obrta i javnih radova.⁸¹ Prvi predsjednik Povjerenstva bio je Karl Freiherr Czoernig von Czernhausen.⁸² Svrha djelovanja i sastav Povjerenstva bili su određeni posebnom Uputom. Cilj Povjerenstva bilo je prikupljanje podataka i objavljivanje istraživanja o austrijskim povijesnim spomenicima, kao i o spomenicima pojedinih naroda u sastavu Monarhije te poticanje osnivanja lokalnih društva koja bi se brinula o spomenicima i razvijala svijest kod građanstva.⁸³ Predmet interesa i zaštite bili su svi predmeti nastali do 1800. godine.⁸⁴ Povjerenstvo je djelovalo u svim krunskim zemljama preko imenovanih konzervatora i dopisnika.⁸⁵ Njihova funkcija je bila počasna i bez materijalne naknade.⁸⁶ Godine 1856. Povjerenstvo je započelo izdavati stručne publikacije u kojima su objavljivani izvještaji o radu. Tada je započeo izlaziti *Godišnjak C. Kr. Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje graditeljskih spomenika*⁸⁷ koji je kasnije nadopunjen *Priopćenjima C. kr. Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje graditeljskih spomenika*⁸⁸ za objavljivanje vijesti, bilješki, priopćenja, kraćih znanstvenih radova ili prikaza, te Izvještaji. Navedene su publikacije i danas iscrpan izvor podataka o pokretnim i nepokretnim spomenicima kako u Hrvatskoj tako i na cijelom području tadašnjeg Austrijskog carstva.⁸⁹ Središnje povjerenstvo tijekom godina doživljava niz promjena u organizacijskom, administrativnom dijelu i u članstvu. Godine 1859. prelazi u nadležnost Ministarstva za bogoštovlje i nastavu,⁹⁰ a 1873. izmijenjen je naziv u

⁸¹ K.k. Central-commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. O osnivanju i radu opširnije u doktorskoj disertaciji Franka Čorića. ČORIĆ 2010:32. Prvi službeni sastanak održan je 10. siječnja 1953. godine. TELESKO, 2016:38.

⁸² JOKILEHTO, 2004:164.

⁸³ ČORIĆ, 2010:30.

⁸⁴ Carskim dekretom 1899. uključeni su i spomenici nastali u prvoj polovini 19. stoljeća. BROWN, 1905:19.

⁸⁵ Konzervatori i dopisnici ispunjavali su inventarizacijski obrazac koji je nastao prema ranijim predlošcima. Sadržavao je osnovne podatke o spomeniku: *ime i smještaj, vrijeme gradnje i kasnije intervencije, namjena, dimenzije, da li postoje natpisi, vrijednost s povijesnog ili arhitektonskog stajališta, stanje i klasifikacija*. Takvi inventarizacijski obrasci počeli su se koristiti u Francuskoj početkom 19. stoljeća. Tijekom vremena obrasci su mijenjani i prilagođavani. Problem je bio u različitom interesu i obrazovanju osobe koja je ispunjavala obrazac. R. Eitelberger je u prvom broju Priopćenja također naglasio važnost obrazovanja kao preduvjet za kvalitetnu zaštitu spomenika. Iako dokumentiranje i inventariziranje nije bilo u potpunosti uspješno, bilo je značajno jer je provedeno uz pomoć standardiziranih obrazaca. ČORIĆ 2010:51., GREENHALGH 2015:357., RAMPLEY 2011:67.

⁸⁶ JOKILEHTO, 2004:164.

⁸⁷ *Jahrbuch der k.k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.*

⁸⁸ *Mittheilungen der k.k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.*

⁸⁹ ČORIĆ, 2010:19.

⁹⁰ ČORIĆ, 2010:64.

Carsko kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje umjetničkih i historijskih spomenika te je donesen novi statut prema kojem su Povjerenstvo činila tri odjeljenja: Odjeljenje za prapovijesne, grčke i rimske spomenike, Odjeljenje za spomenike srednjeg vijeka i Odjeljenje za arhive.⁹¹ Statut je ponovno izmijenjen 1897. te 1910. godine.⁹² Predsjednikom Povjerenstva nakon umirovljenja Karla Freiherra Czoerniga, 1863., imenovan je Josef Alexander von Helfert koji će na tom mjestu ostati do 1910. godine.⁹³ Za zaštitu pokretnih umjetničkih predmeta treba spomenuti prijedlog *obrasca za spomeničku statistiku koji se odnosio na pokretne spomenike* iz 1857. godine⁹⁴ i *Odjel za vođenje restauracije slika* koji je osnovan 1874. godine. Neki od članova Odjela djelovali su u Dalmaciji u pregledu i izboru umjetnina za restauriranje: Karl Schellein, Josef Mathias von Trenkwald, Alois Riegel i Max Dvořák.⁹⁵ Izrada umjetničke topografije uključivala je i pokretne spomenike. Smjernice izrade formulirane su tijekom rasprava na sjednicama Središnjeg povjerenstva i bile su vrlo precizno definirane.⁹⁶

1.4.1. Djelovanje Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju – Središnje povjerenstvo u Dalmaciji na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta

⁹¹ PIPLOVIĆ, 2004:7. ĆORIĆ, 2010:118-119.

⁹² ĆORIĆ, 2010:294.

⁹³ JOKILEHTO, 2004:164.

⁹⁴ Prijedlog je objavljen u Priopćenjima. Pitanja su vezana uz sljedeće podatke: smještaj, pismeni/usmeni izvori, tehnika/materijal, monogram umjetnika/datacija, tema, detaljan opis, dimenzije, utjecaji te bibliografija. Opširnije vidi ĆORIĆ, 2010:73.

⁹⁵ ĆORIĆ, 2010:128.

⁹⁶ ĆORIĆ, 2010:142-143.

Prvim konzervatorom Središnjeg povjerenstva u Dalmaciji imenovan je Vicko Andrić 1853. godine. Bio je zadužen za splitski i zadarski okrug.⁹⁷ Ured je bio u Splitu, službenog naziva Ured za starine, *Ufficio di antichità*.⁹⁸ Andrićevo konzervatorsko djelovanje vezano je uz Dioklecijanovu palaču; pokretni spomenici nisu bili predmet interesa, što je i razumljivo s obzirom na njegovu vokaciju. Andrić je smatrao da se premalo poštuju propisi u vidu napatka i odluka koje su tada postojale. Njegovo mišljenje vezano je uz probleme koje je imao u zaštiti Dioklecijanove palače, napose s privatnim osobama koji su gradile unutar palače. Smatrao je da vrijedni spomenici pripadaju općem dobru, a ne pojedincima.⁹⁹ Andrić je svojim autoritetom sudjelovao i u imenovanju novih konzervatora 1857. godine. Na njegov prijedlog imenovani su Francesco conte Borelli za zadarski, Medo Pucić za dubrovački te Marko Benzon za kotarski okrug. Imenovanja su slijedila tadašnju administrativnu podjelu na četiri okruga: Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor. U svakom okrugu nakon 1873. djelovao je konzervator za spomenike starog, srednjeg i novog vijeka te za arhive.¹⁰⁰ Tijekom godina izmjenjivali su se konzervatori koji su bili birani među domaćim intelektualcima različitih zanimanja, npr. gimnazijski profesor i ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu Mihovil Glavinić, profesor na realnoj gimnaziji u Zadru Ivan Smirić, ravnatelj Gimnazije i Državnog arheološkog muzeja u Splitu Frane Bulić, gimnazijski profesor Josip Gelčić, kotorski biskup Tripun Radončić, građevni savjetnik kod Namjesništva u Zadru Brtul Tamino, Carlo Federico Bianchi i drugi.¹⁰¹ Tako i dopisnici: apelacijski savjetnik u Zadru Josip Alačević, svećenik Ivan Danilo, bilježnik Antun Gavilani, advokat Lovre Monti, načelnik Visa Petar Dojmi i dr.¹⁰² Konzervatori i dopisnici bili su važna karika između spomenika i Povjerenstva. Njihova uloga u društvu nije bila vezana samo uz rad Povjerenstva. Pratimo li rad najaktivnijih konzervatora, primjećujemo da su oni bili među glavnim akterima u razvoju kulturnih institucija grada/područja na kojem su djelovali. Kao npr. slikar, likovni pedagog Ivan Smirić (1842. – 1928.), koji je imenovan konzervatorom za spomenike srednjeg vijeka za grad Zadar 1877. i na toj dužnosti ostaje do 1918. godine, ujedno je bio osnivač Arheološkog muzeja u Zadru 1880. godine.¹⁰³ Profesor latinskog i talijanskog jezika Mihovil Glavinić bio je ravnatelj Klasične gimnazije u Splitu, ravnatelj Arheološkog muzeja te konzervator za splitski, potom zadarski okrug, te je bio jedan od osnivača časopisa *Bullettino di archeologia dalmatia e storia dalmata* 1878. godine.¹⁰⁴ Arheolog, povjesničar don Frane Bulić bio je ravnatelj Klasične gimnazije u Splitu, od 1880. godine konzervator za

⁹⁷ PIPLOVIĆ, 2004:10, ČORIĆ, 2010:19.

⁹⁸ KEČKEMET, 1993:166.

⁹⁹ KEČKEMET, 1993:178.

¹⁰⁰ PIPLOVIĆ, 2004:7-33.

¹⁰¹ PIPLOVIĆ, 1989:245.

¹⁰² Vidi u: ČORIĆ, 2010:182-189., PIPLOVIĆ, 2004:10.

¹⁰³ PIPLOVIĆ, 1992:132-133.

¹⁰⁴ Više u: DUPLANČIĆ, 2008:11.

zadarski i benkovački okrug, te za splitski okrug gdje ostaje voditelj ureda do 1925. godine. Osnovao je društvo „Bihać“ u Splitu za proučavanje rane hrvatske povijesti 1894. godine.¹⁰⁵ Izvještaji konzervatora s terena o problemu i stanju spomenika razmatrani su na sjednicama Povjerenstva. Nakon stručne rasprave Povjerenstvo je donosilo prijedlog o mjerama koji je bio upućen Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu, koje bi potom osiguravalo financijska sredstva.¹⁰⁶ Na sjednicama Središnjeg povjerenstva raspravljalo se i o pokretnoj građi u Dalmaciji. Konzervatori su predlagali slike i oltare za restauraciju, izvještavali o problemu izmještanja crkvenog inventara, pronađenim predmetima ili popisima predmeta.¹⁰⁷ Imenovani konzervatori međusobno su korespondirali.

Pored imenovanih *lokalnih* konzervatora i dopisnika Povjerenstvo je djelovalo i pomoću stručnjaka koji su dolazili iz Austrije, npr. bečki arhitekt, profesor na Školi za umjetnost i obrt u Beču Alois Hauser, rektor i profesor Sveučilištu u Beču Wilhelm Anton Neumann, profesor Alois Riegel, profesor i ravnatelj Austrijskog arheološkog zavoda Max Dvořák. U početku djelovanja Povjerenstva značajnu ulogu u dokumentiranju spomenika u Dalmaciji i Istri imao je prvi profesor povijesti umjetnosti u Beču Rudolf Eitelberger von Edelberg. Njegov dolazak vezan je uz izradu umjetničke topografije Austrijskog carstva.¹⁰⁸ Nakon pregleda i bilježenja spomenika u Mađarskoj, Eitelberger 1859. godine dolazi u Dalmaciju dokumentirati srednjovjekovnu umjetnost i arhitekturu dalmatinskih gradova u Splitu, Trogiru, Zadru, Ninu, Šibeniku, Rabu i Dubrovniku.¹⁰⁹ Svoja istraživanja objavit će u knjizi *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije*, 1861., te u ponovljenom izdanju 1884. godine. Bilježio je graditeljske spomenike, ali i umjetničke predmete, predlagao je izradu inventarnih kataloga u muzejima.¹¹⁰ Dotadašnju praksu bilježenja spomenika podigao je na višu, znanstvenu razinu, detaljnijim opisom, crtežom, mjerama i poznatom literaturom.¹¹¹ Spomenute je crteže i tlocrte

¹⁰⁵ KATIĆ, 1931-32:391, ĆORIĆ, 2010:15-186.

¹⁰⁶ PIPLOVIĆ, 2004:9.

¹⁰⁷ Piplović navodi tijek i sadržaj sjednica Povjerenstva na kojima se raspravljalo o dalmatinskim spomenicima, pokretnim i nepokretnim. O pokretnim spomenicima npr. Glavinić je 1890. podnio izvještaj o popisu predmeta koji se nalazi u muzeju sv. Donata u Zadru, Smirnić je obavijestio Povjerenstvo o drvenim rezbarijama pronađenim prilikom restauriranja kora crkve sv. Frane u Zadru, Gerić o restauriranju slike na oltaru u franjevačkoj crkvi u Slanom. PIPLOVIĆ, 2004:7-33.

¹⁰⁸ Izrada umjetničke topografije temeljena na sistematskom popisivanju spomenika na znanstvenim osnovama bila je važan segment u pozicioniranju povijesti umjetnosti kao znanstvene discipline u 19. stoljeću, a ujedno je služila interesu država u izgradnji nacionalnog identiteta. RAMPLEY, 2009:450.

¹⁰⁹ Na putovanju je bio u kolovozu i rujnu 1859. godine. EITELBERGER von EDELBERG, 2009:9.

¹¹⁰ ĆORIĆ, 2010:104. Pored navedenog, Rampley smatra da je povezivanje dalmatinskih spomenika sa zapadnoeuropskim vezano uz smirivanje tadašnjih ilirskih i južnoslavenskih pokreta koji su dovodili do previranja u Austrijskom carstvu. RAMPLEY, 2011:64.

¹¹¹ Od pokretnih umjetničkih predmeta u Rabu opisuje oltarni ciborij, korska sjedala i dijelovi relikvijara. Za relikvijar sv. Kristofora pored povijesti sveca, navodi: mjere, opis („...prekriven je reljefima na poklopcu i na stranicama škrinjice. Reljefi su od pozlaćenog iskucanog lima, izrađeni u tehnicima koja je morala cvjetati u cijelom srednjem vijeku ne samo u Veneciji...“). U Zadru opisuje škrinju sv. Šimuna iz crkve sv. Šimuna; u katedrali u Trogiru navodi oltarni ciborij, propovjedaonicu, korska sjedala; u Splitu u katedrali propovjedaonicu i korska sjedala; u Dubrovniku u katedrali spominje krilni oltar i riznicu iz koje izdvaja relikvijar sv. Vlaha, dva relikvijara u obliku krune, dva prijenosna oltara s relikvijama, srebrni križ, kasnogotički ostensorij, desnu ruku

spomenika izradio arhitekt Winfried Zimmermann.¹¹² Iako su neke datacije i arhitektonski opisi kasnije izmijenjeni, njegovo djelo važan je doprinos u povijesti proučavanja dalmatinskih spomenika.¹¹³ Profesor na Školi za umjetnost i obrt i konzervator starina za grad Beč Alois Hauser izradio je 1894. godine elaborat u kojem je kategorizirao dalmatinske spomenike svrstavajući ih u I. ili II. kategoriju. Kategorizacija je bila jedan od segmenata, tada u izradi, zakona o zaštiti spomenika u Austrijskom carstvu.¹¹⁴ Rektor i profesor na Sveučilištu u Beču Wilhelm Anton Neumann 1899. putuje Dalmacijom i Primorjem u cilju upoznavanja spomenika. Uz naziv pokretnih spomenika navodio je ime restauratora. Svoje stavove o zaštiti pokretnih predmeta iznio je u programu dijecezanskog muzeja u Beču, a odnose se na ostavljanje pokretnih spomenika *in situ*; samo u slučaju propadanja opravdavao je izmještanje.¹¹⁵

Osobe značajne za zaštitu pokretnih umjetničkih predmeta bili su kustos galerije slika i ravnatelj škole za popravak umjetnina Karl Schellein i ravnatelj Akademije lijepih umjetnosti u Beču slikar Eduard Gerisch, restaurator Akademije lijepih umjetnosti Karl Lind i prvi restaurator slika c. k. Dvorskog muzeja u Beču Hermann Ritschl.¹¹⁶ Pojačana briga za zaštitu pokretnih umjetničkih predmeta, napose restauraciju slika započinje nakon posjeta cara Franje Josipa I, Dalmaciji 1875. godine.¹¹⁷ Zatečeno loše stanje umjetnina u crkvama bio je povod za dodjelu sredstava za njihovu obnovu. Stoga je u svrhu pregleda i restauriranja slika u svibnju 1876. u Dalmaciju došao kustos galerije slika i ravnatelj Škole za popravak umjetnina u Beču Karl Schellein. Oštećene slike trebao je odnijeti na restauriranje u Beč, za što je car dodijelio sredstva iz posebnog fonda. Povjerenstvo je 1893. godine ponovno trebalo sastaviti popis ugroženih umjetnina na zahtjev Ministarstva bogoštovlja i nastave. S tim zadatkom u Dalmaciju 1894. godine, odlukom Povjerenstva, doputovao je ravnatelj Akademije lijepih umjetnosti u Beču i dopisni član Središnjeg povjerenstva Eduard Gerisch.¹¹⁸ Gerisch svoje restauratorsko djelovanje u Dalmaciji započinje u Dominikanskom samostanu u Trogiru restauriranjem slike *Obrezivanje Isusovo* Jakopa Palme Mlađeg.¹¹⁹ Veliku pomoć u 38-godišnjem radu u Dalmaciji

sv. Vlaha, srebrnu pliticu, rad dubrovačkog zlatara Ivana Progonovića. EITELBERGER von EDELBERG, 2009:37-215.

¹¹² PELC, 2009:237.

¹¹³ Više u: VEŽIĆ, 2012:284-285.

¹¹⁴ Više u: ĆORIĆ, 2004:152.

¹¹⁵ ĆORIĆ, 2010:204.

¹¹⁶ PIPLOVIĆ, 2002:562-563., PIPLOVIĆ, 2004:9-10., MAROVIĆ, 2009:149.

¹¹⁷ Franjo Josip prvi Dalmaciju je posjetio sredinom 1875. godine. Stanovništvo dalmatinskih gradova polagalo je veliku nadu u posjet, kao poticaj u rješavanju gospodarskih problema. Inicijative za ulaganje stranog kapitala u dalmatinsko gospodarstvo pojavile su se tek krajem devedesetih godina. STRECHA, 2002:382.

¹¹⁸ Gerischu je ovo bio drugi dolazak u Dalmaciju, prvi put je došao dvije godine ranije, 1891. s M.

Trenkvaldom. PIPLOVIĆ, 2002:563.

¹¹⁹ PIPLOVIĆ, 1999:215.

Gerish je imao u voditelju *Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju u Spljetu*¹²⁰, don Frani Buliću.

Dobar primjer te veze između župnika, Bulića i Gerischa je izvještaj nakon Gerischovog pregleda umjetnina u Starom Gradu na Hvaru. Kada se starješina dominikanskog samostana obratio Buliću za pomoć da se slike doista restauriraju „*kad je već sam Gerisch toli povoljno o njima izrazio*“, Bulić je to i učinio, obratio se Središnjem povjerenstvu prosljeđivši molbu. Postoje brojni primjeri gdje Bulić pomaže u organizaciji prijenosa ili dopremi umjetnina i traženju financijskih sredstava.¹²¹ Prema dostupnoj literaturi Gerisch je u Dalmaciji restaurirao oko sedamdeset slika.¹²² Uz Gerischa slike u Dalmaciji restaurirao je Prvi restaurator slika c. k. Dvorskog muzeja u Beču Hermann Ritschl. U Dalmaciju Ritschl dolazi službeno u listopadu 1911. godine.¹²³ Bilježio je stanje umjetnina, predlagao popravak i izradio troškovnik. Troškovnike je upućivao Središnjem povjerenstvu. U godini 1912. restaurirao je slike *Bogorodica s djetetom, svetcima i donatorom* Palme Mlađega i *Pietà* Giovannija Savolda d'Asolina iz splitske katedrale, *Obrezanje* iz dominikanske crkve u Splitu, *Gospu od Ružarija* iz dominikanske crkve u Trogiru te *Sv. Rok ozdravljuje bolesnika* iz crkve sv. Jeronima iz Pučišća.¹²⁴ Navedene slike bile su do Ritschlove restauracije, ranijih godina, također predmet prepiske između Središnjeg povjerenstva, Gerischa i Bulića. Bulić je zbog stupnja oštećenosti, velikih formata i troškova prijenosa slika u Beč inzistirao da se navedene slike restauriraju *in situ*, ali slike su naposljetku prenesene u Beč na restauriranje. Upute za pakiranje slika i transport Buliću je dao Ritschl.¹²⁵ Pored navedenih postoje brojni spisi *Pokrajinskog konservatorijalnog ureda* koji dokazuju bogati Bulićev rad na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta kao i rad na razvoju zaštite nepokretnih spomenika.¹²⁶ Kako je ranije spomenuto, Bulić je 1883. godine imenovan splitskim konzervatorom i upraviteljem Arheološkog muzeja u Splitu.¹²⁷ Njegovim dolaskom konzervatorska služba u Dalmaciji počinje se intenzivno

¹²⁰ U spisima iz 1884. godine na spisima je pečat Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju u Spljetu.

¹²¹ MK-KOST Stari grad 20/10 od 30. listopada 1895., dopis potpisuje Jerko Vlahović. Navedeni dopis s popisom slika navodi PIPLOVIĆ 2002:564.

¹²² Na temelju dostupnih podataka iz dopisa Središnjeg povjerenstva Konzervatorskom uredu u Splitu, radova Stanka Piplovića i *Narodnog lista* pokušala sam napraviti popis slika koje je Gerisch restaurirao u Dalmaciji.

¹²³ PIPLOVIĆ, 2004:437.

¹²⁴ MAROVIĆ, 2009:149.

¹²⁵ MAROVIĆ, 2009:150-152.

¹²⁶ MK-KOST-A dopis br. 36 iz 1896. Župnom uredu – Kaštel Stari, Kaštel Novi, Kaštel Štafilić, Br. 67 (više brojeva 19/1896, 66/konz., 4/96) iz 1896. Općinskoj upravi Vrbovskoj na Hvaru; Br. 12 iz 1897. Bulićev dopis župniku u Vranjicu; Br. 42 (više brojeva 27, 29, 45, 56) iz 1900. Bulić se obraća Provincijalu Družbe Male braće sv. Jeronima u Zadru, u vezi predmeta iz samostana u Dridu na otoku Čiovu za izložbu u Beču u Muzeju za umjetnost i obrt, te je li Ured voljan prodati te predmete i za koju cijenu. Bulić procjenjuje da bi navedeni predmeti mogli stajati 500 forinti; Broj 56 odgovor Bulića na dopis Družbe Male Braće u Dubrovniku od 18. studenog 1900. o povratku predmeta s izložbe u Beču. Bulić obavještava da će predmeti biti vraćeni tog dana.

¹²⁷ Nakon Andrića, konzervatora za Splitski okrug, imenovan je upravo jedan od kritičara njegova konzervatorskog rada Francesco Lanza 1867. godine njegovim nasljednikom, a na toj funkciji ostaje do 1872. godine. Tada je imenovan Mihovil Glavinčić koji na tom mjestu ostaje do 1883. godine, kada dolazi don Frane Bulić koji je već tada bio imenovan konzervator zadarskog i benkovačkog okruga od 1880. do 1883. godine. Iz Zadra je premješten

razvijati. Bulić je vodio korespondenciju između Središnjeg povjerenstva, lokalnih župnika i privatnih osoba. Inventarizaciju je započeo 1884. godine u Trogiru, gdje popisuje 165 spomenika i umjetničkih predmeta pod naslovom *Popis spomenika i starih umjetničkih predmeta*. To je bila svojevrsna umjetnička topografija Trogira jer u njoj navodi sakralnu, profanu i fortifikacijsku arhitekturu te umjetničke predmete.¹²⁸ Bulić se povezuje sa srodnim institucijama i društvima u Europi.¹²⁹ Sudjeluje na konferencijama, a 1894. u Splitu i Solinu organizira *I međunarodnu konferenciju za starokršćanskoj arheologiju*.¹³⁰ Iste godine osniva društvo *Bihać – hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti*.¹³¹

Ivan Smirić, voditelj Arheološkog muzeja u Zadru¹³², bio je vrlo aktivan konzervator Središnjeg povjerenstva za zadarski okrug. U Arheološkom muzeju, koji je izdvojio iz Narodnog muzeja, vodio je zbirku srednjeg vijeka i inventar. Crkvu sv. Donata uredio je za izložbeni prostor. Kao konzervator zauzeo se za popravak škrinje sv. Šimuna u Zadru, obnovu drvenog kora katedrale u Hvaru i očuvanje dijelova korskih sjedala pronađenih u franjevačkoj crkvi u Zadru.¹³³ Od ostalih pokretnih spomenika na zadarskom području Središnje povjerenstvo sudjelovalo je u obnovi oltara u župnim crkvama u Salima i Silbi, sa slikama Vittorea Carpaccia.¹³⁴ U Zadru je kao konzervator III. odjeljenja zadarskog okruga djelovao svećenik i povjesničar Carlo Federico Bianchi od 1877. do 1892. godine.¹³⁵ Bianchi je sastavio crkvenu povijest Zadra i okolnih župa.¹³⁶ Uz povijest i opis crkvi bilježio je i opisivao oltare, oltarne pale, liturgijske predmete i orgulje, što je rezultiralo iscrpnom topografijom crkvene umjetnosti *Zara cristiana I i II*.¹³⁷

Josip Gelčić bio je imenovani konzervator za dubrovački i kotarski okrug od 1881. do 1904. godine.¹³⁸ Kod Središnjeg povjerenstva zalagao se, pored nepokretnih, i za zaštitu pokretnih spomenika: restauriranje slike u franjevačkom samostanu u Slanom, oltar župne crkve na Lopudu, drveno pjevalište crkve sv. Marije na Lopudu.

u Splitu na mjesto ravnatelja klasične gimnazije, upravitelja Arheološkog muzeja i konzervatora za splitski okrug. ĆORIĆ, 2010:185-186.

¹²⁸ PIPLOVIĆ, 1999:216., RADIĆ, 2005:68.

¹²⁹ Ostavština Bulića koja se odnosi na njegovu bogatu korespondenciju s tadašnjim najvažnijim europskim arheolozima čuvaju se u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu. Inače, u osnivanju zbirke arhivske građe značajnu ulogu je imao je Bulić kao dugogodišnji direktor muzeja. Građu za zbirke nabavljao je vlastitim sredstvima. ANZULović, 1990:222.

¹³⁰ MARIN, 1985:138.

¹³¹ ABRAMIĆ, 1940:X.

¹³² Na inicijativu dalmatinskog namjesnika Lilienberga koji je izdao proglas 20. studenoga 1832. za prikupljanje arheoloških nalaza u Zadru, što se smatra i njegovim osnutkom. TROGRLIĆ-CLEWING, 2015:214.

¹³³ PIPLOVIĆ, 1992:132-135.

¹³⁴ PIPLOVIĆ, 2004:18-19.

¹³⁵ ĆORIĆ, 2010:185.

¹³⁶ BIANCHI, 2011:7.

¹³⁷ STAGLIČIĆ, 2003:341.

¹³⁸ ĆORIĆ, 2010:188.

S obzirom na učestalo oštećivanje spomenika, Dalmatinsko je namjesništvo kotarskim poglavarstvima i političkim povjerenstvima pokrajine na terenu poslalo okružnicu s naputcima o čuvanju starina kojom poziva na prijavljivanje nalaza vlastima ili muzejima te zabranu izvoza umjetnina. Okružnicu potpisuje namjesnik Emil David von Rohnfeld.¹³⁹ Namjesnik David obraća se 17. lipnja 1898. Buliću u vezi izdavanja djela „*Umjetnički spomenici Dalmacije*“ o dalmatinskoj umjetnosti i njezinoj povijesti dopisom u kojem ga obavještava da je potrebno ispuniti *Iskaz spomenika* te potom dostaviti imenovanom odboru za izdavanje navedenog djela. *Iskaz spomenika* je obrazac podijeljen na arhitekturu, slike (*slikarije*), skulpturu (*kiparije*), *kućni promet*. Pod rednim brojem trebali su se navesti podatci o predmetu, mjestu, autoru, školi, vremenskom periodu i opaska.¹⁴⁰

Godine 1913. mijenja se organizacija Središnjeg povjerenstva u Beču. Konzervatori Gnirs, E. Dejak, Bulić i Vojeslav Molé dobili su status državnih službenika.¹⁴¹ Bulić je od Središnjeg povjerenstva imenovan za područje od Paga do Boke kotorske.¹⁴² Buliću je dodijeljen honorarni asistent Molé od kolovoza 1913. do kolovoza 1914., kada odlazi u vojnu službu.¹⁴³ *C. kr. Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju u Splitu* nastavio je sa svojim djelovanjem pod Središnjim povjerenstvom sve do sloma Monarhije 1918. godine. Prvi svjetski rat nije prekinuo djelovanje Pokrajinskog ureda pod Središnjim povjerenstvom, ali rad se od 1916. godine preusmjerava na zaštitu metalnih predmeta od rekvizicije koja se provodila na području cijele Monarhije.

1.6. Rekvizicija metalnih predmeta u vrijeme Prvoga svjetskog rata u Dalmaciji

U Dalmaciji je rekviziciju zvona provodila carska i kraljevska Vojna komanda u Mostaru. Preko Sarajeva su zvona dopremana u tvornice u Mađarsku, *E. Lossinszky* u Nagy-Teteny-Diodsu i *Manfred Weiss* u Budimpešti. Od 1915. počeli su pristizati dopisi o rekviziciji metalnih predmeta u ratne svrhe biskupskim ordinarijatima od tadašnjeg Namjesnika Dalmacije grofa

¹³⁹ MK-KOST-A broj 2 od 1895., potpisuje namjesnik David 22. svibnja 1894.

¹⁴⁰ MK-KOST-A br. 1578 od 17. lipnja 1898. Za iskaz spomenika postojali su *obrasci* A i B. U odbor su imenovani: Iveković, Glavinić, Lussata (?).

¹⁴¹ ĆORIĆ, 2010:445.; Mole bio je dodijeljen kao asistent Buliću te ostaje na tom mjestu do sloma Monarhije, kada prelazi na sveučilište. MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 153 od 2. jula 1932.

¹⁴² UNKOVIĆ, 2011:345.

¹⁴³ MK-KOST-A Kutija 1919 dopis broj 16 od 19. srpnja 1919.

Maria Attemsa.¹⁴⁴ Zatražen je popis zvona koja nisu više u upotrebi, a koja bi mogla biti ustupljena za ratne svrhe. Rekvizicijom su trebala biti obuhvaćena sva zvona promjera većeg od 25 cm, s time da se trebala obratiti pažnja na uputu Ministarstva bogoštovlja i nastave prema kojoj su trebala biti izuzeta od rekvizicije zvona historijske i umjetničke vrijednosti.¹⁴⁵ Nakon prvih prikupljenih zvona uslijedila su daljnja potraživanja te Attems ponovno upućuje dopis o rekviziciji metalnih predmeta uz koji je priložio Obrazac I i Obrazac II. Obrazac I, pod naslovom *Iskaz zvona*, trebale su popunjavati sve župe, a traženi su slijedeći podatci: *crkva, najveći promjer, težina u kg, doba, na zvonu je vidljiv – godina, jedan napis, plahorezba te opaska*. U Obrazac II upisivana su zvona koja nisu trebala biti rekvirirana.¹⁴⁶ Zvona su mogla biti oslobođena od rekvizicije jedino uz suglasnost Bulića, voditelja *Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju*, koji je vodio akciju spašavanja zvona u Dalmaciji. Bulić je bio zadužen za sabirališta u Splitu, Šibeniku, Kninu i Slavanskom Brodu, dok je na području Zadra spašavanje zvona vodio konzervator Josip Bersa.¹⁴⁷

Donijete su detaljne upute o uzimanju otisaka natpisa onih zvona koja su trebala biti rekvirirana. Navedene upute tiskane su u glasilima Biskupije. Ako se uspjelo dobiti odobrenje za vraćanje već skinutih zvona, crkva je trebala nadoknaditi troškove prijevoza i skidanja zvona Vojnoj vlasti. U slučaju nepodmirenja troškova zvona su bila otpremljena u Vojni muzej u Beču. Zvona su mogla biti ustupljena kao *patriotski čin* uz naknadu, četiri krune po kilogramu, ali kako navodi Bulić u svom izvješću, naknada je rijetko bila stvarno isplaćena.¹⁴⁸

Druga rekvizicija započela je u travnju 1917. godine prema Odredbi, koja je donesena od Središnjeg povjerenstva u Beču; samo ona zvona koje je *Pokrajinski konsrvatorijalni ured za Dalmaciju* ocijenio kao vrijedna bila su oslobođena rekvizicije. Odnosno, zvona lijevana prije 1600. ili ona velike umjetničke i historijske vrijednosti koja su iz bilo kojeg razdoblja značajna za povijesni događaj, natpis ili osobu, bila su isključena iz rekvizicije.¹⁴⁹ Stoga je Bulić ponovno uputio dopis svim župama da dostave točan popis zvona. Problem je bio u tome što župnici prilikom izrade popisa zvona nisu predavali točne podatke, odnosno zvona od umjetničke i povijesne vrijednosti nisu bila unesena u popise (sl. 1.).

Iako se rekvizicija provodila na području cijele Monarhije, Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju u Splitu djelovao je potpuno odvojeno u spašavanju metalnih predmeta od kontinentalnog djela Hrvatske; tek kada su bile ugrožene kositrene cijevi orgulja, Bulić je

¹⁴⁴ Grof Mario Attems bio je postavljen za Namjesnika Dalmacije 1912. godine te na toj funkciji ostaje do kraja Prvoga svjetskog rata. BRALIĆ, 2007:731.

¹⁴⁵ Više o rekviziciji zvona u Dubrovačkoj biskupiji vidi: SJEKAVICA, 2013:544-545.

¹⁴⁶ SJEKAVICA, 2013:607.

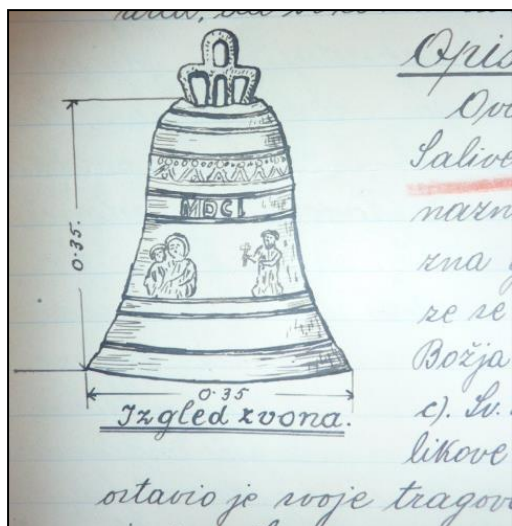
¹⁴⁷ SJEKAVICA, 2013:543.; Josip Bersa bio je konzervator I. odjeljenja imenovan od Središnjeg povjerenstva za grad Zadar, Zadarski okrug, Šibenik, Benkovac, Knin od 1900. do 1909. ĆORIĆ, 2004:364-365.

¹⁴⁸ MK-UZKB-ZP dopis broj 16 od 8. listopada 1919.; SJEKAVICA, 2013:556.

¹⁴⁹ SJEKAVICA, 2013:564.

obavijestio *Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* u Zagrebu što je poduzeo u vezi spašavanja predmeta od bakra. Razaslao je okružnicu svim biskupskim ordinarijatima u Dalmaciji u kojoj se založio za čuvanje orgulja izgrađenih do 1800. godine. Osim umjetničke vrijednosti, trebalo je uzeti u obzir i muzičku vrijednost orgulja. Tražio je kratak opis orgulja, godinu gradnje, ime graditelja, eventualne popravke, podatke o glazbalu (dispozicija, broj registra, materijal) te opis kućišta orgulja uz slike ili fotografije.¹⁵⁰ Konzervatorski ured sastavio je formular *Popis orgulja* koji je razaslan svim crkvama (župnim, filijalnim i samostanskim). Uz formular prosljeđena je i uputa.¹⁵¹

U rekvizicijama je prema izvještaju Bulića iz Dalmacije odneseno oko 1500 zvana.¹⁵²

Slika 1. Crtež, Parohija Klinačka, 1917. (MK-KOST)¹⁵³

¹⁵⁰ MK-UZKB-A dopis broj 157/917 od 9. listopada 1917.

¹⁵¹ Pod naslovom „Štovanom Župskom Uredu“ Bulić šalje Upute: 1. *Pošto će se rekvirirati orgulje i sa manje od osam registara, moli se, da se dostavi popis i manjih i novijih orgulja* 2. *Osim orgulja u župsko crkvi, neka se popišu i orgulje u filijalnim crkvama i kapelama* 3. *Gornja i donja skrižaljka popisa neka se bezuvetno popune, a srednja (glazbeno-tehnička dispozicija) po mogućnosti i u sporazumu sa orguljašem ili na temelju dotičnog računa, koji je bio poslan kad su orgulje bile nabavljene* 4. *Ako se želi da budu isključene cijevi koje su u prospektu radi umjetnosne ili povijesne vrijednosti neka se priloži fotografija, naris ili prosta slika orgulja ili neka se to naknadno dostavi ovom Uredu.* Popis se trebao poslati do 5. studenoga 1917. MK-UZKB-ZP dopis broj 111/K 1917. Split, 28. listopada 1917.

¹⁵² MK-UZKB-ZP dopis broj 16 od 8. listopada 1919.

¹⁵³ MK-KOST dopis broj 49 od 8. srpnja 1917. Eparhija Boka Kotarska i Dubrovačka.

1.7. Početci razvoja zaštite pokretne umjetničke baštine u kontinentalnoj Hrvatskoj

U kontinentalnoj Hrvatskoj zaštita spomenika nastavlja se na „dostignuća“ Ilirskog preporoda. Istodobno s istraživanjem hrvatske povijesti širio se interes za prikupljanje starina. Pedagog, književnik i ilirac Ivan Filipović Kopačanin godine 1847. objavljuje članak u *Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim* o čuvanju spomenika “...Narod, koji spomenike svoje davne slave neštuje, neštuje ni samog sebe, jerbo zabacuje ono, čim bi se dičiti i slaviti mogao; a koi sam sebe neštuje, može li zahtevati, da ga drugi štiju? ... Slavjanski narode! Prouči u starih razvalinah svoju prošastnost, i iznijet ćeš cèrpiti nauk da dok slogu u svoj dom ne uvedeš, ne ćeš nikada ove uloge igrati, koja tvojoj veličini pripada i tvom imenu odgovara.”¹⁵⁴

U tu je svrhu Hrvatski sabor 25. listopada 1847. donio odluku kojom je potaknuo evidentiranje i sakupljanje spomenika, a organizaciju povjerio Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom.¹⁵⁵ Kukuljević odlazi na putovanja u Beč i Budimpeštu gdje obilazi knjižnice i zbirke te prikuplja povijesnoumjetničku literaturu,¹⁵⁶ čime započinje njegov rad na prikupljanju i sastavljanju prve bibliografije za nacionalnu povijest umjetnosti – *Slovnika*¹⁵⁷

¹⁵⁴ KOPAČANIN, 1922:84.

¹⁵⁵ Na spomenutom saboru usvojen je hrvatski jezik kao službeni *diplomatički* jezik. Pribojavajući se mađarskog otpora, na Saboru je odlučeno da se prikupi povijesna i dokumentirana građa za *codex diplomaticus*. BRATULIĆ, 1985:36.

¹⁵⁶ U *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* objavljuje 1947. godine članak *Pogled na Štajersku Beč, Peštu i Požun* u kojem iznosi svoje doživljaje s puta i upoznavanje s književnicima prvenstveno naglašavajući *Slavensku ideju*. MANCE, 2008:286., N. N. (1947). *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, br. 9 (1947).

¹⁵⁷ Više: MANCE, 2008:285-296. Njegov prvi članak objavljen u *Danici* bio je o slikaru Juliju Kloviću. N. N. (1947) *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, br. 3 (1847). *Slovník* je izdan u Zagrebu 1858. godine, u njemu su obrađeni graditelji, kipari, slikari, orguljari, zvonari, zlatari, kamenoklesari, bakroresci, drvoresci. ZGAGA, 1995:11.

Stoga i ne čudi što je Kukuljević, uz zagrebačke književnike Vjekoslava Babukića, Mijata Sabljara, Mirka Bogovića, Nikolu Vakanovića, Dragutina Rakovca i Ferdinanda Žerjavića bio pozvan u Odsjek prosvjete Banskog vijeća 21. travnja 1850. na razgovor “...*kako da se najlagljim putem znanost domaće povestnice kod našeg naroda razpostrani. Ovi književnici zaključče jednodušno, da se na tu svrhu utemelji u Zagrebu društvo za jugoslavesnku pověstnicu i starine.*“¹⁵⁸ Stoga je u duhu nacionalnog građanskog pokreta i želje za potvrdom povijesnog kontinuiteta i identiteta hrvatskog naroda osnovano prvo stručno društvo za prikupljanje povijesnih izvora u našim krajevima, *Društvo za jugoslavensku pověstnicu i starine.*

1.8. Društvo za jugoslavensku pověstnicu i starine

Prva konstituirajuća skupština Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine održana je 1. listopada 1850., na kojoj je Kukuljević održao uvodni govor: “*Moja Gospodo! Prie pet mesecih sastalo se je na poziv bivšeg odseka prosvete nekoliko ljubiteljah domaće književnosti, da veća o tom, na kakav način bi se mogao prokrcit put do jedne nauke, koja bi našem narodu od neizmerne koristi bila, no koja ipak kod nas tako zanemarena stoji kao kod nijednog drugog naroda u Europi. Ta nauka je povestnica naroda našeg jugoslovenskog.*“¹⁵⁹ Društvo je osnovano pod pokroviteljstvom bana Josipa Jelačića Bužimskog.¹⁶⁰ Iako je osnivanje bilo najavljeno još u svibnju 1850., konstituirano je tek na skupštini 1. listopada, a službeno je potvrđeno objavom Privremenog zakona o pravu udruživanja 21. studenoga 1850.¹⁶¹

Nacrt pravilnika Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine donesen je na prvoj skupštini i izabrano je vodstvo Društva.¹⁶² No, već dvije godine nakon toga Društvo mijenja svoja pravila kao i sva ostala udruženja, a u skladu s apsolutističkim zakonom o udruživanju donesenim 26. studenoga 1852. godine. Tadašnji ministar unutarnjih poslova Alexander Freiherr von Bach¹⁶³ predložio je caru Franji Josipu I. prihvaćanje novog pravilnika Društva (u suglasnosti s ministrom za bogoštovlje i nastavu i odobrenjem Vrhovne policijske uprave) uz izjavu o

¹⁵⁸ DESPOT, 1965:3-4. SZABO, 1988:79-82.

¹⁵⁹ Hrvatski povijesni muzej, nadalje HPM, Zapisnik sjednica Društva za pověstnicu i starine pod brojem 11937.

¹⁶⁰ Josip Jelačić (1801. – 1859.), ban.

¹⁶¹ Ministarstvo unutarnjih poslova u Beču, a na temelju prethodnog upita bečkog ministarstva rata o legalnosti Društva, zatražilo je 7. ožujka 1851. od bana Hrvatske i Slavonije te građanskog i vojničkog guvernera Dalmacije baruna Josipa Jelačića očitovanje o osnivanju Društva, odnosno je li Društvo osnovano prema zakonskoj regulativi. Jelačić se očitovao istaknuvši da je Društvo utemeljeno na Privremenom zakonu o pravu udruživanja sa znanstvenom svrhom. HOLJEVAC, 2001:192.

¹⁶² Nacrt pravilnika Društva tiskan u posebnom dodatku prvog sveska *Arkiva za povestnicu jugoslavensku*. N. N. (1851):237-240.

¹⁶³ Alexander Freiherr von Bach (1813. – 1893.), pravnik i političar.

„korisnosti društva i besprijekornom držanju Društva“, pod uvjetom da se unesu neke izmjene kao na primjer: izraz „naš narod“ svuda se mijenja prikladnijim pojmovima, izbacuje se riječ „trojedna“, ograničava se Jelačićevo pokroviteljstvo, te je bilo zabranjeno osnivanje „nepotrebnih“ podružnica, jer bi one imale „nacionalne tendencije“. Uz spomenute uvjete car Franjo Josip I. je Društvo potvrdio 9. srpnja 1853. godine. Društvo je poslalo Pravilnik korigiran u skladu s uputama na konačnu potvrdu tek ujesen 1856., a potvrda je dobivena 12. srpnja 1857. godine.¹⁶⁴ Čekanje potvrde nije usporilo djelovanje Društva: radilo se na nizu poslova vezanih uz proučavanje povijesti i spomenika te prikupljanju umjetničkih i arhivskih predmeta. Prikupljanjem različitih izvora važnih za hrvatsku povijest pokušala se stvoriti osnova za pisanje cjelovitog povijesnog pregleda kojim bi se dokazala hrvatska opstojnost.¹⁶⁵

Društvo se redovito sastajalo na sjednicama i velikim skupštinama. Do godine 1864. održalo je 85 sjednica i deset „velikih“ skupština.¹⁶⁶ Tek se od 1866. smanjio broj redovitih sjednica.¹⁶⁷ Od samog osnutka godine 1851. Društvo je izdavalo *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku* u kojem su objavljivana izvješća o aktivnostima vezanim uz evidentiranje spomenika i stručna putovanja te zadaće i preporuke.

Prva knjiga *Arkiva* sadržavala je sljedeća poglavlja: *Politička povestnica, Bajoslovlje i crkva, Književnost i umjetnost i Dodatak*. Dodatak prvom izdanju *Arkiva* čine: *Pravila društva za Jugoslavensku povestnicu i starine, Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske pověstnice i Popis gospode članovah društva*. Takav koncept *Arkiv* je više-manje zadržao do godine 1875., kada je objavljen posljednji, dvanaesti svezak, s posebnim poglavljem u kojemu je ponovljen sadržaj svih dvanaest svezaka.

U spomenutim *Pravilima* Društva za jugoslavensku povestnicu i starine definirana je svrha i način djelovanja, navedena su prava i dužnosti članova i pokrovitelja, imenovano je ravnateljstvo, navedene su podružnice i određen je opći program. Svrha i djelatnost društva bilo je istraživanje, pronalaženje, sakupljanje i čuvanje starina, koje se na „...život i historiju našeg naroda protežu“.¹⁶⁸ U pravilima Društva navode se pokretni umjetnički spomenici na koje treba obratiti pozornost, „...Sve plastičke umotvore koje se nalaze u našoj domovini, naime na starinske grčke, rimske i slavenske napise, spomenike, oruđe, novce, oružje, posude, kipove, stupove, slike, pečate itd...“ i „...Na proizvode srednjega vijeka, po omenu na proizvode

¹⁶⁴ Potvrđena pravila tiskana su na hrvatskom jeziku u Zagrebu 26. listopada 1857. HOLJEVAC, 2001:195.

¹⁶⁵ STRECHA, 2005:105-106.

¹⁶⁶ Uvidom u zapisnike sjednica Društva uočeno je da su sjednice održavane jednom mjesečno, po potrebi i češće, a velike skupštine, kako ih nazivaju u zapisnicima, svaka tri mjeseca, iako treba napomenuti da je pri odobravanju Pravila ministar Bach Društvu propisao jednu glavnu skupštinu na godinu. Društvo je 1864. godine zamolilo Namjesničko vijeće dopuštenje za promjenu Pravila, što je uključivalo i održavanje „velikih“ skupština četiri puta godišnje. HOLJEVAC, 2001:193-199.

¹⁶⁷ HPM Zapisnici sjednica Društva pod brojem 11937.

¹⁶⁸ N. N. (1851):237

umetne lijevane i rezane, kao što se nalaze u starinskih crkva i gradova, zatim oružje, barjake, pokućstvo, grbove, različite urese itd.“¹⁶⁹ Zatim je izložena djelatnost Društva koje se trebalo baviti istraživanjem i opisivanjem, nabavom i čuvanjem te izdavanjem časopisa. U dijelu pravila o pravima i dužnostima članova objašnjeni su uvjeti, dužnosti, članarine.¹⁷⁰

Društvo je prikupljene zbirke umjetnina namjeravalo darovati Narodnom muzeju. Ravnatelj Društva bio je Kukuljević, a savjetnici (prvi odbornici) bili su: Mijat Sabljar, Ferdinand Žerjavić, Mirko Bogović, Petar Preradović, Vjekoslav Babukić (blagajnik), Nikola Vakanović i tajnik Andrija Torkvat Brlić. Na drugoj velikoj skupštini Društva u lipnju 1851. odlučeno je da se broj savjetnika ravnateljstva povisi sa šest na osam, te su jednoglasno izabrani Dimitrija Demeter i Antun Mažuranić.¹⁷¹ Prema prvom popisu iz 1851. Društvo je brojilo 225 članova tzv. „poslujućih i pomagajućih“, počasnih članova bilo je 26 (među njima član C. kr. akademije znanosti u Dalmaciji Francesco Carrara, C. kr. savjetnik i arhivar C. kr. dvora i kuće austrijske u Beču Josef Chmel, kustos češkog Narodnog muzeja u Pragu Vaclav Hanka i drugi).¹⁷² Već 1852. Društvo je brojilo 400 članova. Brojnost društva povezana je s političkom situacijom, s obzirom na to da je uvođenjem neoapsolutizma politički život gotovo zamro pa su dotadašnji političari svoje djelovanje nastojali nastaviti u radu Društva.¹⁷³ Na terenu je Društvo djelovalo putem povjerenika. Jedna od prvih značajnijih akcija bila je prikupljanje građe za Narodni muzej i upoznavanje s poviješću i *starinama*.¹⁷⁴ U tu je svrhu Društvo uputilo svojim članovima 26 pitanja za prikupljanje građe, od kojih se 9 odnosi na pokretne umjetničke predmete (pitanja pod brojem: 1, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 26).

¹⁶⁹ ibid

¹⁷⁰ Tko je želio postati članom trebao je dati pisanu izjavu ravnateljstvu obvezujući se na daljnje obavljanje svoje dužnosti. U slučaju da je netko želio napustiti društvo bila je potrebna pismena izjava. Godišnja članarina (*prinesak*) za članove iznosila je 2 srebrne forinte, a prilikom upisa svaki je član plaćao 1 srebrnu forintu. Nadalje, svaki član bio je dužan na pitanje ravnateljstva odgovarati u pisanom obliku. Članovi su prema pravilima, osim plaćanja članarine, bili dužni pisati članke. Osobe koje su bile „znamenitih zasluga“ mogle su biti izabrane za počasne članove. Svaki član imao je pravo dolaska, držanja govora i glasovanja na glavnoj skupštini; prijedlozi skupštini dostavljani su ravnateljstvu u pisanom obliku osam dana prije skupštine. Ravnateljstvo se sastojalo od načelnika i šest savjetnika, od kojih je jedan bio blagajnik. Za donošenje odluka na sjednici su trebala biti prisutna najmanje četiri savjetnika. Ravnateljstvo je odgovaralo za sve svoje radnje skupštini. Sjedište Društva bilo je u Zagrebu. N. N. (1851):237-240.

¹⁷¹ HPM, Zapisnici Društva za povjesticu i starine pod brojem 11937.

¹⁷² N. N. (1852)

¹⁷³ Car Franjo Josip po dolasku na vlast raspušta austrijski parlament i donosi Oktroirani ustav 4. ožujka 1849., u kojem se ističe jednakost svih državljana Monarhije pred zakonom, ravnopravnost i „prava sloboda“ svih nacija Carevine, te čuvanje i jačanje narodnosti i narodnog jezika. Prema Oktroiranom ustavu jedinstvena austrijska carevina sastojala bi se od „krunovina“ koje bi imale usku autonomiju s posebnim zakonodavnim tijelima. Posebnim propisom Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji dana je nezavisnost od Ugarske iz 1850. na temelju Oktroiranog ustava iz 1849., a predviđen je i dogovor zastupnika dalmatinskog i hrvatsko-slavonskog sabora o uvjetima ujedinjenja uz carevu potvrdu. No, proglašenjem Oktroiranog ustava poništena je autonomija Banskog vijeća kao samostalne vlade, a Hrvatska i Slavonija podvrgnute su jednoobraznoj upravi koja je vrijedila za cijelu Monarhiju. Silvestarskim patentom posljednjeg dana 1851. povučen je Oktroirani ustav i uveden izravni apsolutizam, u kojem car donosi patente, a izvršavaju ih zemaljske vlade koje postaju carska i kraljevska namjesništva. GROSS, 1985:62-71.

¹⁷⁴ ŠIDAK, 1974:10.

„Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povestnice.¹⁷⁵

1. *Ima li u vašoj okolici na gori ili na polju, malih okruglih brežuljakah, koji su od ljudskih rukuh nanešeni? Kako se zovu, i šta se od njih pripovjeda? Ima li stečakah i mašalah s natpisi, s uresi ili sa slikama?*
2. *Jesu li se ikada u vašoj okolici, podaleko od navadnoga groblja, slučajno izkopale kakove kosti i koje veličine?*
3. *Jesu li takove kosti ležale u zemlji, ili na zemlji? Jeda li je takovo mjesto, gdje su ležale, bilo ogradjeno kamenom ili opekom? I jeda li se je tu našlo takodjer oružja, prstenja, novcah, dragoga kamenja, žarah, uglevlja, pepela itd.*
4. *Ima li u vašoj okolici starih zidinah nad ili pod zemljom? Oda šta su sagrađjene, kada i od koga?*
5. *Nalaze li se kod vas stare opeke (cigle) s kakovimi urezanimi znakovi?*
6. *Ima li kod vas ostanakah starih vodovodah s gvozdjenimi, olovnimi ili zemljenimi cievi?*
7. *Jesu li se našle u vašoj okolici kod kopanja ili oranja stare posude, šta je u njih bilo? Ili su možebiti druge kakove podobne stvari izkopane?*
8. *Jesu li ikad u vašoj okolici izkopane ili nadjene slike, kipovi, novci, igle, prsteni, koplja, mamuze, mačevi, šlemovi, štitovi, kacige itd. od zlata, srebra, mjeda, čelika, bakra, gvoždja itd.*
9. *Nalaze li se kod vas kameni s napisi grčkimi, latinskimi, slavenskimi ili drugim kojim pismom?*
10. *Ako su ovakove stvari nadjene, gdje se nalaze sada?*
11. *Ima li kod vas imenah gorah, briegovah, poljah, dolinah, klanjacah, špiljah, ponorah, pećinah, liticah, skalinah, kamenah itd., koja na staru dobu, ili na historiju spominju, i šta se je ondje znamenita sgodilo?*
12. *Ima li u vas starih gradovah, samostanah, gradinah, crkvištah, ili drugih znamenitih sgradah, i što se o njih pripovjeda?*
13. *Ima li u vašoj okolici po crkvah, gradovih ili gdje drugdje znamenitih starih ikonah i slikah od dobrih umjetnikah? Ili zar ima tu slikah od gradovah, samostanah, crkvah i čitavih predjelah domaćih? Ima li slikanih ili s kamena djelanih podobah slavni muževah i ženah, ili narisanih narodnih nošnjah i dogadjajah?*

¹⁷⁵ N. N. (1851):241-243. U Prvoj knjizi Arhiva navedeno je 26 pitanja, dok su u Sedmoj knjizi Arhiva iz 1863. godine pitanja nadopunjena na konačnih 30. Gore citirana pitanja su iz 1851. godine. Godine 1863. pitanja su nadopunjena od broja 17. Već pod brojem 18. uvršteno je novo pitanje koje se odnosi na pokretne spomenike: „Kakove se nalaze u vašoj župi ili u glavnoj i područnoj crkvi umjetni predmet? Ima li tu kamenitah ili drvenih liepih kipovorah? Ima li boljih slikah i slikanih na drvu, mjestu, platnu ili stieni itd., od kojih se znade ime sačinitelja? Ima li krasno i umjetno izdjelanih crkvenih ikonostasah, posudah i odjeće, krstovah, štapovah, krstionica, propovedaonica, klupih sa drvorezi itd.? Znade li se ime onoga, koj ih je načinio ili poklonio, i u koje vrijeme?“ N. N. (1863):348-351.

14. *Ima li u vašoj okolici gdje godj starih rukopisah, urešenih sa slikama, ili knjigah sa bakro-, mēdo- i drvorēzi?*
15. *Ima li u vašoj okolici kakovih arkivah ili pismenih sbirkah, ili pako pojedinih stariih, poveljah (diplomah), rukopisah, knjigah itd., bilo u kojem godj jeziku? Kada i od koga izdana je takova stara knjiga? Tko ju je štampao i gdje?*
16. *Kod koga se nalazi takva knjiga i takav rukopis, može li se dobiti u pravopisu ili u prepisu?*
17. *Jeda li je vama poznato, gde se nalaze vlastoručni rukopisi ili duge vrsti pisma znatnih muževah našega naroda? Mogu li se dobiti?*
18. *Koji su kod vas običaji pučki kod poroda, krštenja, ženidbe, kumovanja, smrti i pogreba? koji nadalje kod koledovanja oko nove godine, kod svetkovanja uskrsa (vuzma), kod ladovanja na Jurjevo, kod kresa na Ivanje? Što radi puk na dušni dan, na božić i na badnjak? Koje se pesme pevaju ovom prigodom?*
19. *Što kod vas pripovieda puk o vilah, vješticach, coprnicah, viškah, bahornicah, viščaeih, krstnicih, coprnjacih, vilenjacih, vračarih i vračaricah? Što o Roojenicah, Sudicah, Dračicah, Letnicah, Polednicah? Šta o Ladu i Ladi, o Bjelbogu i Perunu, o Triglavu, o Svetovidu i Svetom Vidu, o zlatoj i Jagodi babi, o Dodi, Dundi i Dodoli, o Lelju i Lelivi, o Davoru, Turu i Turici, o Živi i Živani, o Jeki, o Jaseni i Jesi, o Gromovniku i Svetom Iliji, o Kurentu, o Vukodlaku i vučjem pastiru, o Crnombogu, Biesu, Črtu i Čartu, o Heli, o Maliku i Maličcu, o Škrapcu i Škratelu, o Sablasti, o Mori i Morani, o Divih, Oriših i Patuljcih, o Kugi i o Smrti? Što napokon o noćnih svećicah, o živoj vatri? itd.*
20. *Koje godine zidana je glavna ili područna crkva vase okolice? Od kojeg graditelja? u kom stilu, da li sa oblim, šiljastima ili četvero-uglastima prozorima i vratima? Da li ima svod ili čemer na krst ili na oblo? Da li ima kamenitih rezarijah, stupovah, polustupovah itd.?*
21. *Šta pripovieda puk u svojih bajkah ili pjesmah o mitologičkih pticah i zvjeradi; o sovi, kukavici, golubu, slavlju, bijeloj kući, kućarici ili o drugih zmijah, o zmaju i pozoju, o biku, o šarcu? itd. Šta o zori, suncu, mjesecu, zviezdah, o mlaju i mladoj Nedjelji? Šta o vjetrovih i oblacih, o gradu (tući) i o gromu?*
22. *Kako zove kod vas puk pojedine zviezde, što mu je mlični put ili nebeski pas? Šta pripovijeda o vlastaricah (Siebengestrin), o koscih, o kolih, o kresanju zviezdah? itd.*
23. *Kakove vrsti narodnih pjesmah pjeva kod vas puk? Šta se pripovieda ili pjeva o starih naših kraljevih, banovih ili drugih vitezovih? Šta o bojevih, i razbojih?*
24. *Kakav se je znameniti čovjek bio on spisatelj, umjetnik, svetnjek, vojnik ili šta drugoga, porodio u vašem kotaru? Bi li se mogao dobiti njegov životopis?*
25. *Ima li u vas starih grobovah i nagrobnicah s napisom ili grbom (cimerom) u crkvi ili izvan crkve?*

26. *Bavi li se tkogodj u vašem kotaru sabiranjem ili popisivanjem starinah? Jeda li bi se moglo od njega štogodj kupiti ili na dar dobiti za narodni Zagrebački muzeum?*

Odgovori na pitanja Društva kao i izvještaji članova objavljeni su kontinuirano u Arhivu.

Na trećoj velikoj skupštini održanoj 2. veljače 1852., Kukuljević je kao načelnik Društva u svom izlaganju napomenuo da se društvo razvijalo i po svojem radu i značaju postalo prepoznatljivo u europskim pokrajinama, te da su ravnateljstvu neprestano pristizali svakojaki upiti vezani uz rad, a Društvo se povezalos sa srodnim društvima u Europi. „...*Te tako doterasmo do toga, da već sada u carstvu austrijskome nema ni jednog s našom svrhom srodnog društva, s kojim se dopisivali nebi, a malo ih ima i po ostalih državah europskih, osim jedne englezke, s kojim nebi stajali u savezu duševnom.*“¹⁷⁶

U svrhu prikupljanja umjetnina za Narodni muzej na terenska putovanja odlazili su predsjednik Društva Kukuljević i odbornik ravnateljskog odbora, tajnik i blagajnik Mijat Sabljar. Pri povratku su izvješća podnosili Društvu, državnim tijelima (Carskom i kraljevskom Namjesništvu u Zagrebu i županijskim predstojništvima) i Središnjem povjerenstvu za proučavanje i održavanje graditeljskih spomenika u Beču.¹⁷⁷

Kukuljević je putovao po Kranjskoj, Štajerskoj, Veneciji, Istri i otoku Krku. Putujući po Istri upoznao je Pietra Kandlera koji je Društvu posudio veliku zbirku pisanih povelja, te je postao počasni član.¹⁷⁸ Nakon putovanja po Veneciji, Beču i Ljubljani Kukuljević je podnio izvješće. Na putovanje po Dalmaciji Kukuljević je otišao godine 1854. zahvaljujući podršci biskupa Strossmayera.¹⁷⁹ Kukuljevićevom terenskom radu po Dalmaciji prethodio je istraživački rad u arhivima i proučavanje tada dostupne literature, kao i korespondencija s tadašnjim istaknutim pojedincima. Neki od njih bili su Francesco Carrara, Karlo Lanza, Salghetti Drioli i dr.¹⁸⁰

U njegovom terenskom obilasku Dalmacije srednjovjekovna umjetnost, tada smatrana ishodištem povijesnog identiteta svake nacije, dobiva prednost nad antičkom umjetnošću. Kukuljevićevo prikupljanje i proučavanje izvora te otkrivanje i upoznavanje spomenika po Dalmaciji bilo je, među ostalim, vezano uz potvrdu njihove pripadnosti hrvatskom nacionalnom

¹⁷⁶ Skupština je održana u dvorani Narodnog doma, a pozdravni govor održao je ban Josip Jelačić Bužimski.

¹⁷⁷ U zapisniku s pete velike skupštine Društva tajnik društva Mirko Bogović podnio je izvještaj o radu u kojem napominje da se sa *Središnjim povjerenstvom za proučavanje i održavanje graditeljskih spomenika u Beču* uspostavila suradnja te da je Kukuljević imenovan „čuvarom starinah za Hrvatsku“. N. N, 1857:396. Kukuljević je imenovan rješenjem Centralne komisije br. 43 od 19. veljače 1855., te je stoga izvještaj o svom konzervatorskom radu podnosio i Središnjem povjerenstvu u Beču. JURMAN-KARAMAN, 1953.-1954:149. konstatirala je da se Kukuljević redovno obraćao tijelima državne uprave u vezi zaštite i popravaka spomenika, a manje vlasnicima i posjednicima, započevši time institucionalni razvoj organizacije zaštite spomenika.

¹⁷⁸ HPM Zapisnici sjednica Društva pod brojem 11937.

¹⁷⁹ „...*Novce koje od mene dobiste, upotrebite kako najbolje znate. Sve što šnjimi uradite, odobravam unapried, jerbo sam uvjeren, da Vam stvar dobra takodjer na serdцу leži kao i meni.*“ SMIČIKLAS, 1892:154.

¹⁸⁰ Više o korespondenciji: MACAN, 1974/75:77

U svrhu prikupljanja građe Mijat Sabljar na svoje prvo „službeno“ putovanje po Vojnoj krajini, Hrvatskom primorju i dijelu Dalmacije obavlja od 15. lipnja do 11. studenoga 1852.¹⁸⁵ Po povratku s putovanja podnio je izvještaj Društvu, u kojem je nabrojio darovatelje za Narodni muzej prema vrsti građe, a potom predmete koje je kupio za muzej.¹⁸⁶ Svoje drugo putovanje, od 27. rujna 1853. do 9. svibnja 1854., započeo je u Zadru i okolici te nastavio na području Crne Gore, odakle se vratio obalom i završio u Senju.¹⁸⁷ Uz osnovne podatke o predmetu (dimenzija, smještaj, materijal/tehnika, opis, signatura/žig), Sabljar bilježi i stanje predmeta te navodi uzrok propadanja (sl. 3). Ponukan manjkom brige i lošim stanjem spomenika, vrativši se s putovanja po Dalmaciji 1853./54., piše seriju članaka koji izlaze u *Danici Ilirskoj*: „Mane koje smetaju razvitku književnosti, i sačuvanju umjetnostnih i starinarskih predmeta.“¹⁸⁸ Uz nabranje problema, kao što su različita mehanička oštećenja, smještaj u vlažnim prostorijama, prekrajanje slika, Sabljar je bilježio opaske u svrhu bolje brige za spomenike.¹⁸⁹ U bilježenju predmeta imao je istančan osjećaj za vrijednost pojedinog djela, zapisujući osnovne podatke osobito vrijedne za očuvanje crkvenog inventara koji su korisni i danas. Zapravo se Sabljarev rad, odnosno njegov način evidentiranja građe i pogleda na cjelokupnu problematiku čuvanja umjetnina ne razlikuje bitno od današnje prakse.

Kukuljević je godine 1860. postao Veliki župan zagrebački, što je možda bio jedan od razloga što se sjednice *Društva* nisu održavale skoro dvije godine, pa je tek 1862. održana 9. glavna skupština. Glavne teme bile su dvogodišnje izvješće o djelovanju Društva, odnos prema Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti i izbori:

„...Glavna zadaća današnje skupštine bit će osim saslušanja dvogodišnjega izvješća društvenoga djelovanja pregledanja računah, te dotičnih izborah, takodjer opredjeljenje budućega odnošaja ovog društva naprema jugoslavenskoj akademiji naukah koja će ako bog da za veoma kratko vrieme konačno u život stupiti. O tom važnom predmetu molit ću skupljenu gospodu da kasnije svoje mnjenje izjave, da ga može za tim upravljajući odbor rečenoj akademiji priobćiti...“¹⁹⁰

Kukuljević je bio mišljenja da su širenje interesa za povijest, čuvanje i obnavljanje spomenika, ključni za razumijevanje: „...samo po historiji znanosti i umjetnostih sudi se izobraženje i prosvjeta svakoga naroda“.¹⁹¹ U skladu s takvim poimanjem, na sedmoj je sjednici Društva godine 1874. upozorio da povijesni spomenici i starine propadaju te se na nekim mjestima

¹⁸⁵ SABLJAR, 1854:46.

¹⁸⁶ SABLJAR, 1854:339-342.

¹⁸⁷ MIRNIK, 1981:211.

¹⁸⁸ JURANOVIĆ TONEJC, 2010:15.

¹⁸⁹ SABLJAR, 1863:49.

¹⁹⁰ HPM Zapisnik sjednica Društva pod brojem 30005.

¹⁹¹ SMIČIKLAS, 1892:154.

barbarski postupa prema hrvatskoj prošlosti.¹⁹² Zaključeno je da će Društvo Kraljevskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu, krajiškom zapovjedništvu u Zagrebu i namjesništvu u Zadru podnijeti *Naputak o tome kako se trebaju istraživati, sakupljati i čuvati starine u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji*. *Naputku* je dodana i *Promemorija o starinama u Hrvatskoj*.¹⁹³

U spomenutom *Naputku* dane su upute za određivanje povijesne ili umjetničke vrijednosti nepokretnih spomenika, dok je u prilogu razaslana *Promemorija o starinama u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji* na osnovi koje su se kotarske oblasti trebale upoznati o raznim vrstama starina, odnosno pokretnih spomenika koji se nalaze u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, a na osnovi kojih su izvještavali o stanju tih starina.

U dokumentu *Promemorija kako se imaju istraživati, sakupljati i čuvati starine u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji* uz dodatna objašnjenja nabrojane su vrste spomenika od 1 do 10: *grobovi, gradine i gradovi, mostovi, vodovodi i zdenci, crkve, zvona, slike, kipovi, oružje i posuđe te medalje i stari pečati*. Uz svaku vrstu dana je uputa o važnosti domaćih umjetnika i tema iz hrvatske povijesti. Posebno je kod *kipova i slika* istaknuto da su vrijedni samo ako su od domaćeg umjetnika. Pokretni umjetnički predmeti spomenuti su uz crkve („*bizantskog, romanskog i gotičkog sloga*“), u kojima se pri pregledu trebala obratiti pozornost na slike na drvu, platnu ili bakru, oltare i zidne slike te na drvene crkve i kapele. Dane su upute i na što se treba obratiti pozornost pri pregledu zvona:

„...*Po obliku zvona može se često saznati kada je lijevano, ima li kakav natpis po kojem se točno može razaznati godina lijevanja, tko ga je lijevao, da li domaći ili strani umjetnik, da li u zemlji ili inozemstvu i baš je to najvažnija okolnost.*“¹⁹⁴

Osim na umjetničke vrijednosti predmeta i crkava koje je trebalo istražiti, *Promemorija* se odnosila i na predjele ili pojedine gradove, mjesta, običaje, nošnje i drugo.

S izlaskom dvanaeste knjige *Arkiva* godine 1875. prestao je rad Kukuljevića kao urednika, a ujedno je to bio i posljednji broj *Arkiva*.

Društvo za pověstnicu i starine prestalo je s djelovanjem zbog financijskih i organizacijskih poteškoća. Stoga je 13. lipnja 1878. pretvoreno u *Hrvatsko arheološko društvo*, na čelu kojega je opet bio Kukuljević.¹⁹⁵

Rad Društva za pověstnicu od 1851. do 1878. godine vezan je uz početak istraživanja, upoznavanja, čuvanja, prikupljanja i pohranu umjetničkih predmeta u Narodni muzej i ostale kulturne institucije.¹⁹⁶ Zbog uvođenja apsolutizma te nemogućnosti političkog djelovanja

¹⁹² HPM Zapisnik sjednica Društva pod brojem 30005.

¹⁹³ N. N. (1875):160-165.

¹⁹⁴ N. N. (1875):164.

¹⁹⁵ GROSS, 1992:534.

¹⁹⁶ MANCE, 2012:94.

Društvo okuplja velik broj intelektualaca koji su do tada sudjelovali u političkom životu. Iako se još ne može govoriti o organiziranoj službi zaštite, odgovori na dobro osmišljene upitnike koje su slali članovi i prijatelji Društva važan su izvor informacija o postojanju i stanju pokretnih umjetničkih predmeta. *Pravila* Društva jasno su dala do znanja koji se spomenici moraju čuvati, a Naputak kojim se objašnjava kako se trebaju istraživati, sakupljati i čuvati starine može se smatrati prethodnicom organizirane, zakonske zaštite kulturne baštine. Mnogi članovi vezani uz Društvo, kao npr. Matija Mesić, Franjo Rački, Ivan Krstitelj Tkalčić, imat će istaknutu ulogu i u sljedećim godinama kad započinje s radom čitav niz institucija važnih za napredak znanosti, obrazovanja i kulture: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* (1866.) i *Sveučilište u Zagrebu* (1874.), *Društvo umjetnosti* (1868.) i *Klub inženirah i arhitektah* (1878.).¹⁹⁷

1.9. Djelovanje Središnjeg povjerenstva u Hrvatskoj i Slavoniji

Djelovanje Središnjeg povjerenstva bilo relativno kratko, od 1855. do 1868., a vezano je uz rad Ivana Kukuljevića Sakcinskog koji je godine 1855. imenovan pokrajinskim konzervatorom za Hrvatsku i Slavoniju.¹⁹⁸ Njegov rad za Središnje povjerenstvo poklapa se s njegovim radom u Društvu za povestnicu. Kukuljević se kao pokrajinski konzervator Središnjeg povjerenstva bavio prijedlozima za restauriranje crkve u Glogovnici, potom zbirkom Dierich, preseljenjem nadgrobnih ploča iz Podgajca u Narodni muzej, zagrebačkom katedralom i očuvanjem Cetingrada.¹⁹⁹ U Priopćenjima su izlazili njegovi tekstovi o terenskim obilascima u kojima je

¹⁹⁷ STRECHA, 2005:110., GALOVIĆ, 2010:8.

¹⁹⁸ Imenovao ga je bečki ministar za trgovinu i obrt i javne zgrade na prijedlog Središnjeg povjerenstva, pod brojem 43/1855.od 19. veljače 1955. JURMAN-KARAMAN, 1953.-1954:149.

¹⁹⁹ Svu dokumentaciju koja se čuva u Državnom arhivu u Zagrebu vezanu uz Kukuljevića i Središnje povjerenstvo obradili su JURMAN KARAMAN, 1953.-1953:147-162. i ĆORIĆ, 2010:1-525.

nastojao čitatelje upoznati sa spomenicima u svojoj nadležnosti.²⁰⁰ Promjenom političke i administrativne uprave nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe Središnje je povjerenstvo izgubilo nadležnost nad organizacijom čuvanja spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji.²⁰¹ Nakon promjene nadležnosti u ugarskom dijelu Monarhije više nisu bili imenovani u počasnu službu konzervatori, nego dopisnici. Kukuljević je proglašen dopisnikom 1863. i ostaje do 1893. godine.²⁰²

1.10. Društvo umjetnosti i Isidor Kršnjavi

Društvo umjetnosti utemeljeno je godine 1868. pod okriljem Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a osnovano je na poticaj Izidora Kršnjavija po uzoru na bečko Društvo umjetnosti.²⁰³ Naime, Društvo je osnovano s ciljem promicanja umjetnosti, odnosno upoznavanja širih društvenih slojeva s umjetnošću, organiziranjem izložbi, potporom umjetničkog obrta i umjetnika.²⁰⁴ Prvi predsjednik Društva bio je conte Buratti, a prvi članovi: Josip Ferdinand Devidé, Franjo Rački, M. Höngisberg, Janko Jurković, Ferdinand Quiquerez,

²⁰⁰ ĆORIĆ, 2010:88.

²⁰¹ JURMAN-KARAMAN, 1953.-1954:149.

²⁰² ĆORIĆ, 2010:190.

²⁰³ Društvo umjetnosti osnovano je u vrijeme sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Temeljem Nagodbe državna je zajednica bila ugovorena tako da hrvatski i ugarski državni teritorij imaju zajednički sabor i zajedničku vladu. Poslove koji Nagodbom nisu proglašeni zajedničkim svaka je država vodila samostalno. Državni organi za područje Hrvatske i Slavonije bili su Sabor i Zemaljska vlada. Poslovi u kojima je Hrvatska zadržala samoupravu bili su unutarnji poslovi (osim pitanja državljanstva), pravosuđe, bogoštovlje i školstvo. GOLDSTEIN, 2003:189-191., MARUŠEVSKI, 2004:59.

²⁰⁴ Izidor Kršnjavi iznio je ideju o osnivanju Društva umjetnosti na sastanku na koji su bili pozvani tadašnji uglednici: Ljudevit Vukotinović, F. Rački, A. Šenoa, Gjuro Deželić, Mato Mrazović, Ivan Kukuljević i drugi. Tom prilikom su usvojena i pravila Društva koja su potvrđena rješenjem od 21. travnja 1870., KRŠNJAVI, 1905:236.

kanonik Josip Lehpamer, Antun Lobmayer, Lacko Mrazović, A. Šanta, Rendić, a posao tajnika je preuzeo Izidor Kršnjavi.²⁰⁵ Društvo nije odmah po osnutku započelo s radom, nego povratkom Kršnjavija iz Italije u Zagreb 1878. godine.²⁰⁶ Jedna od prvih inicijativa Društva bilo je osnivanje Muzeja za umjetnost i obrt sa školom u kojoj bi se razvijao umjetnički obrt.²⁰⁷ Iste godine Kršnjavi započinje s predavanjima povijesti umjetnosti na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu u svojstvu izvanrednog profesora. Svoja predavanja koncipirao je po uzoru na svog profesora Rudolfa Eitelbergera, povezujući teoriju s terenskom praksom u muzejima i galerijama.²⁰⁸

U svrhu promicanja te ideje organizirana je izložba posvećena upoznavanju obrta. Izložba je otvorena 15. prosinca 1879. u Vranyczanyjevoj palači, a izložci su bili grupirani u osam tema: „*Graditeljske osnove, nacrti i modeli, Kiparske umjetnine, Slike i reprodukcije (oleografija, litografija, bakrorez, drvorez, fotografija, tiskovina, plastični uzorci za risanje i modeliranje), Tekstilna umjetnost (tkanine, veziva, čipke i nacrti), Umjetnine od kovine (željezo, bronca, srebro i zlato), Proizvodi lončarstva (majolika, fajansa, terakota, porculan, staklo), Proizvodi umjetnog stolarstva, tokarstva i rezbarstva, te Predmeti hrvatskog domaćeg obrta (Hrvatska, Slavonija, ponešto iz Dalmacije i Bosne)*.”²⁰⁹ Ubrzo nakon izložbe osnovan je Muzej za umjetnost i obrt (1880.) i Obrtna škola (1882.) s jasno definiranom svrhom očuvanja tradicionalnih vrijednosti narodnog obrta i senzibiliziranja građanskog društva prema kulturno-povijesnim vrijednostima i likovnoj kulturi.²¹⁰

Društvo umjetnosti je godine 1887. najavilo da će se baviti istraživanjem spomenika i umjetničkog obrta te ih sakupljati za Muzej za umjetnost i obrt.²¹¹ Biskup Strossmayer također je podržao Društvo i savjetovao svećenstvu da se oko restauriranja i nabave crkvenih umjetnina obrati Društvu.²¹²

Dokaz povjerenja Društvu u vezi s brigom za spomenike daje i godine 1880. zagrebački nadbiskup Josip Mihalović koji je preporučio svećenicima da se učlane u Društvo umjetnosti jer je ono obećalo pomoć pri narudžbama i izvedbi crkvenih predmeta od umjetničke

²⁰⁵ Prvi sastanak kojim Kršnjavi poziva na dogovor o osnivanju Društva održao se u Narodnom domu. Pozvani su tadašnji uglednici među kojima i Gjuro Deželić, predsjednik Akademije Franjo Rački, Ivan Kukuljević Sakcinski, Dragutin Albrecht, Aleksandar Brdarić i drugi. Pravila Društva umjetnosti pročitana su i usvojena na drugom sastanku 29. kolovoza. MARUŠEVSKI, 2004:59.

²⁰⁶ I. Kršnjavi od 1872. do 1877. boravi u Italiji i bavi se slikarstvom. U Zagrebu je imenovan 1. studenog 1877. za sveučilišnog profesora te dolazi ubrzo nakon imenovanja. Nakon prvog predavanja započinje s inicijativom za pokretanje rada Društva. (MARUŠEVSKI, 2004:81., KRŠNJAVI, 1905:227.)

²⁰⁷ Muzej za umjetnost i obrt utemeljen je po uzoru na Austrijski muzej za umjetnost i industriju, Kršnjavi ga osniva uz konzultacije s Eitelbergom. JIRSAK, 2015:295.

²⁰⁸ Više o tome: ALVIŽ-NESTIĆ, 2015:154.

²⁰⁹ MARUŠEVSKI, 2009:83.

²¹⁰ MARUŠEVSKI, 2009:157.; O Muzeju za umjetnost i obrt osvrt više u: BACH, 1939:19.

²¹¹ MARUŠEVSKI, 2009:195.

²¹² VUJIĆ, 1991.-1992:46.

vrijednosti.²¹³ Tajnik Društva i arhivist Ivan Bojničić predlagao je godine 1885. osnivanje crkvenog muzeja i proučavanje crkvene umjetnosti. Isticao je potrebu uzdržavanja, obnavljanja i čuvanja crkvenih umjetničkih spomenika u zbirka.²¹⁴ Kršnjavi je od strane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti sudjelovao u prijenosu zbirke umjetnina biskupa Strossmayera iz Đakova u Zagreb 1882., a od 1883. do 1886. godine obnašao je dužnost „*ravnatelj Akademijih sbirka slika i umjetnina*“.²¹⁵

Na svojim putovanjima Kršnjavi je pisao o potrebi obnove spomenika i zaštiti umjetnina, umjetničkih obrta kao i samih crkvi, iako je primarni zadatak putovanja bilo sakupljanje umjetnina za obrtni muzej. U *Listovima iz Slavonije*²¹⁶ Kršnjavi bilježi spomenike s područja Slavonije, navodeći stanje crkava u Đakovu, Novoj Gradiški i Iloku. Pri obilasku Đakovačke katedrale bilježi:

„...*Biskupska i kanonička stolica izradjuju se od liepog hrastovog drva u samom Djakovu, dakako po nacrtih Schmidtovih. Nekoje su klupe već gotove. Velikim veseljem izričemo vriednim stolarom djakovačkim naše iskreno priznanje, još većim veseljem bilježimo, da se već sada mogu opaziti praktične posljedice takove gradnje na obrt, koji se najbolje razvija ondje, gdje se umjetnost goji. Vrata od hrastova drva takodjer su u Djakovu načinjena...*“²¹⁷ Zatim u Novoj Gradiški: „...*Razgledah crkvu u Gradištu, kao dosad svagdje, tražeć nebi li našao koju zanimivu starinu, ali je riedko gdje po crkvah u Krajini starinah...*“²¹⁸ O crkvi u Iloku je napisao: „...*Ovako važan spomenik, kakav je crkva u Iloku morao bi se spasiti, pa primjereno stilu crkve od vještačke ruke popraviti. U nas nema komisije za uzdržavanje i popravljjanje starih spomenika, a morala bi se za oko zemlja pobrinuti, jer se, što još imamo starih spomenikah, mora čuvati kao jedina baština iz prošlih vremenah, kao narodno blago...*“²¹⁹

Na putovanju po Dalmaciji Kršnjavi je također pregledavao i zapisivao umjetnine pa je u Dubrovniku zabilježio svoje impresije o skulpturi sv. Vlaha:

„*U crkvi sv. Vlaha doživio sam malo razočaranje. Po razpravama i ilustracijama držao sam uvijek, da je srebrna statua sv. Vlaha bar u životnoj veličini, kao srebrna statua sv. Ignatije Lojolskoga u Rimu. Radovao sam se, da ću iz bliza moći razgledati model grada Dubrovnika iz godine 1350., što ga taj svetac u ruci drži; a kad tamo, to je mala statueta, koja stoji tako visoko na oltaru, da se od tog modela nije moglo vidjeti baš ništa...*“²²⁰

²¹³ DOČKAL, 1944:7.

²¹⁴ KOŽUL, 1988:211.-212.

²¹⁵ Više u DULIBIĆ-PASINI TRŽEC, 2015:170.; Kršnjavi je uredio Strossmayerovu galeriju slika a na troška vlade nastavio je kupovati umjetnine. N. N (1927)

²¹⁶ KRŠNJAVI, 1882.

²¹⁷ KRŠNJAVI, 1882:38.

²¹⁸ KRŠNJAVI, 1882:64.

²¹⁹ KRŠNJAVI, 1882:82.

²²⁰ KRŠNJAVI, 1900:46.

Kršnjavi je imenovan izvanrednim profesorom Sveučilišta u Zagrebu, gdje je na katedri za povijest umjetnosti predavao do 1896. godine.²²¹ Svoju teoretsku raspravu Kršnjavi objavljuje u *Glavnim načelima gradjevne ljepote* u kojoj raspravlja o estetici i podrijetlu stila²²², polemizirajući s tada najpoznatijim europskim teoretičarom umjetnosti Gottfriedom Semperom. Treba napomenuti da Kršnjavi prihvaća tadašnje stilski purističke principe odnosa prema baštini te prilikom restauriranja zagrebačke katedrale nakon potresa 1880. podržava uklanjanje baroknog inventara. Od ukupno 26 baroknih oltara 16 ih je dijelom uništeno.²²³ Dio oltara bio je prenesen u druge crkve, a većina slika, skulptura i oltarnih pala je zagubljena (sl. 3-5.)

Slika 4. Inauguracija biskupa Halulika, 1853.
(MK-UZKB-OGS)

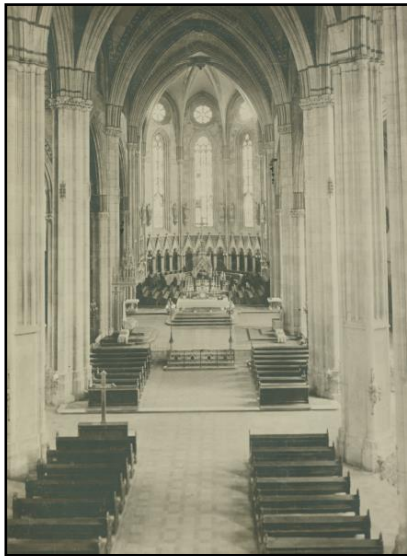

Slika 5. Katedrala nakon potresa, 1880.
(MK-UZKB-OGS)

²²¹ Kršnjavi je svoje prvo predavanje imao 11. ožujka 1878. pod nazivom *Znamenovanje poviesti i arkeologije umjetnosti*. ALVIŽ-NESTIĆ, 2015:157.

²²² KRŠNJAVI, 1883:155-178.

²²³ DOČKAL, 1940:11-20., MARUŠEVSKI, 2009:252.

Slika 6. Katedrala nakon restauracije
(MK-UZKB-OGS)

1.11. Zaštita spomenika u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća

Prestankom djelovanja Društva za povestnicu, Društvo umjetnosti djelomično je preuzelo brigu oko zaštite spomenika, no postojale su i druge inicijative vezane uz zaštitu pokretne umjetničke baštine i uspostavu službe zaštite u kontinentalnoj Hrvatskoj. Jedna od inicijativa bila je nakon potresa 1880. godine kada su Ljudevit Vukotinović i Josip Torbar²²⁴ imenovani od JAZU u posebno stručno povjerenstvo u svrhu *zabilježbe* djelovanja i posljedica potresa. Na osnovi pozicije predmeta i oštećenja izrađena je anketa od osam pitanja, a četvrto se pitanje odnosilo na oštećenje zgrada. U odgovorima na to pitanje anketirani su često davali podatke i o štetama na inventaru i opremi dvoraca, crkava i drugom. U opisu štete na crkvi u Remetama navodi se: „...*Čitav svod crkve srušio se i polupao oltare, klupe i orgulje...*“²²⁵ Daje se i detaljan opis štete u crkvi sv. Katarine u Zagrebu: „...*Do velikog oltara s desna (evangj. strana) bila na*

²²⁴ Josip Torbar (1824. – 1900.) prirodoslovac, član JAZU.

²²⁵ TORBAR, 1882:32.

*sjevernom zidu pribita slika sv. trojice do dva metra visoka i 1½ metra široka; ova je iztrgnuta i bačena pred veliki oltar do dva metra od zida. Dvie relikvije u monstrancijah do 40 cm visokih bačene s vel. oltara predanja zapdanim smjerom...*²²⁶ Kao rezultat rada povjerenstva godine 1882. objavljena je knjiga *Izvjješće o zagrebačkom potresu* Josipa Torbara.

Na Saborskoj sjednici održanoj 4. srpnja 1884. političar i književnik Franjo Arnold²²⁷ replicirao je u vezi prijedloga o dodjeli izvanrednih sredstava za obnovu zagrebačke katedrale: „*U drugim državama ne samo da postoje društva koja rade oko konserviranja i restauriranja spomenika nego ima i stalno namještenih činovnika za konserviranje historičkih spomenika, te je uvrštena stalna svota za restauriranje istih. To je učinjeno stoga, jer se konserviranje nemože uspješno unaprijedjivati, ako nije odredjen način i potrebna svota za konserviranje.*“²²⁸ Iz govora može se uvidjeti upućenost u praksu zaštite spomenika drugih zemalja te da je postojao vrlo jasan stav o potrebi osnivanja službe zaštite kao i financiranje obnove spomenika. U to vrijeme jedino tijelo kojem su se župnici mogli obratiti za pomoć bio je Odjel za bogoštovlje i nastavu kr. Zemaljske vlade. Odjel je u nadležnosti imao izgradnju, popravke, adaptaciju i unutrašnje opremanje sakralnih građevina i nastavnih zavoda.²²⁹

Od 1891. do 1896. Kršnjavi je imenovan predstojnikom *Odjela za bogoštovlje i nastavu kr. Zemaljske vlade* te je osiguravao izvanredna sredstva za obnovu crkvenih spomenika. Zalagao se da crkve opremaju umjetnici i dobri majstori, a ne da se poslovi daju nestručnim majstorima. Njegovo djelovanje je pretežno bilo usmjereno na baštinu u cjelini, s naglaskom na obrtničke predmete. Tijekom rada nije bio usmjeren na zaštitu spomenika u smislu sustavne inventarizacije, nego je svojim zalaganjem za očuvanje i razvoj obrta pridonio i zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta. Ipak u njegovom djelu *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba* nailazimo na nekoliko primjera pokušaja zaštite pokretnog inventara crkve u Vrbovcu ili predmeta iz Riznice zagrebačke katedrale.

Utjecaj Obrtne škole i Kršnjavija nastavlja se i nakon odlaska Kršnjavija iz *Odjela za bogoštovlje i nastavu*, a većina odgovora na pristigle dopise župnika usmjerena je na zaštitu dotrajalog crkvenog inventara ili pomoć domaćih obrtnika u izradi novih. Jedan od takvih primjera je zahtjev crkve iz Požege o dodjeli financijskih sredstva za nabavu glavnog i dvaju bočnih oltara iz Tirola (Ulrich-Gröden). Zemaljska vlada nije odobrila sredstva te je preporučila narudžbu kod domaćih obrtnika. Tlocrt je trebao izraditi Građevni odjel kr. zemaljske vlade,

²²⁶ TORBAR, 1882:4.

²²⁷ Franjo Arnold bio je jedan od glavnih suradnika Jubilarne gospodarsko-šumarske izložbe u Zagrebu 1891. godine. ARČABIĆ, 2007:28.

²²⁸ Kronološki i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima sabora 1881. – 1884., str. 1460.

²²⁹ MARUŠEVSKI, 2009:192.

civilni arhitekt V. Kraster (?), s time da se trebao raspitati kod župljana i župnika u pogledu figuralnih ukrasa te kojim svetcima je trebao biti posvećen zbog slika i kipova.²³⁰

Značajnu ulogu u institucionalnom razvoju zaštite spomenika krajem 19. stoljeća imao je ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu Josip Brunšmid. Prvo kao kustos, potom kao ravnatelj odlazio je na putovanja u svrhu istraživanja arheoloških lokaliteta, a ujedno je popisivao nepokretne i pokretne spomenike te zapisivao zanimljivosti određenog kraja. Neke predmete otkupljivao je za muzej. Pregledavao je muzeje u Puli i Zadru 1894. godine. U Trsatskom muzeju pregledao je i procijenio zbirku Lavala Nugenta. Na putovanja odlazi u Primorje i Dalmaciju. U Splitu se susreće s Franom Bulićem i sudjeluje u procjeni numizmatičke zbirke.²³¹ Pokretne je predmete (većinom liturgijske) opisivao, datirao, mjerio, skicirao i procjenjivao njihovu vrijednost. Brunšmid piše 1907. godine dopis pod naslovom *Spomenika historijskih čuvanje* upućen Kraljevskoj zemaljskoj vladi, Odjela za bogoštovlje i nastavu.²³² Navedeni dopis bio je ustvari proglas za osnivanje budućeg *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji*. U njemu su navedeni svi dopisi koji su upućeni od strane *Ravnateljstva Arheološkog odjela narodnog muzeja u Zagrebu* Kraljevskoj zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 1884. do 1907. godine, a odnose se na uspostavu službe zaštite spomenika i izvještaje o uništavanju spomenika. U ovom radu izdvojeni su dopisi koji se odnose na pokušaj uspostavljanja službe zaštite; Ravnateljstvo upućuje dopis pod brojem 207 od 29. svibnja 1898. u kojem preporučuje da se u svrhu *sačuvanja* historijskih spomenika ustanovi *permanentna komisija* i da se izdaju shodne odredbe. U dopisu pod brojem 247 od 26. lipnja 1899. dostavljaju se međunarodne odredbe o čuvanju historijskih spomenika i pravila Hrvatskoga arheološkog društva uz uvjet kako bi to društvo moglo preuzeti *brigu oko čuvanja starih spomenika*. U dopisu pod brojem 480 od 14. studenoga 1904. na traženi popis spomenika u županiji Ravnateljstvo odgovara da se popis ne može dati jer ne postoje *predradnje iz kojih bi se moglo crpiti*. Ponovno se naglašava da se treba izdati *zakon o zaštiti i čuvanju domaćih spomenika i da se osnuje permanentna komisija za istraživanje i njihovo čuvanje*. Zatim se navodi dopis Kraljevske zemaljske vlade pod brojem 11-572/1906-2 od 21. prosinca 1906. u kojem se dostavlja popis *starinskih spomenika* sastavljen od *županijskih oblasti* od kojih bi trebalo izabrati one koji zahtijevaju posebnu brigu i da se *opiše njihova historijska vrijednost*. Kraljevska zemaljska vlada u dopisu od 3. ožujka 1907. traži popis spomenika kulturne, historijske i dr. vrijednosti koje bi trebao pregledati stručnjak da se može ustanoviti treba li se čuvati ili ne.

²³⁰ Hrvatski (dalje HR)-Državni arhiv u Zagrebu (dalje DAZG) Kutija 1898, 1-35, pod brojem 31/1898.

²³¹ SOLTER, 2016:87-94.

²³² Arheološko muzej u Zagrebu (dalje: AMZ) Broj 34/1907. od 18. ožujka 1907. Na navedeni dokument uputila me voditeljica dokumentacije Arheološkog muzeja u Zagrebu Ana Solter te joj ovom prilikom zahvaljujem.

Brunšmid na posljednji navedeni dopis iznosi svoje mišljenje o ulozi uprave zemaljskog muzeja u zaštiti spomenika, navodeći da jedino Hrvatska i Slavonija u cijeloj Habsburškoj Monarhiji ne posjeduju komisiju za čuvanje spomenika (kao primjer navodi Središnje povjerenstvo u Beču i Zemaljski odbor za umjetničke spomenike u Budimpešti). Osvrće se i na županijske popise spomenika koji bi se, po njegovom mišljenju, mogli razvrstati na četiri kategorije. Smatra da je jedini preduvjet za *koristan rad oko čuvanja (nepomičnih i pomičnih) historičkih spomenika* osnivanje od vlade ovisne *permanentne komisije* koja bi radila na *modrenim načelima* „*Denkmalpflege*“ te navodi da će se rado *podvrći zadaći da koncipira osnovu statuta za komisiju i za zakon o čuvanju spomenika koji pravnički stručnjaci onda mogu revidirati*.²³³ Navedeni dopis Kr. zemaljskoj vladi važan je iz nekoliko razloga; prije svega, zalaže se za osnivanje komisije kao zasebnog tijela, ali neposredno pod ingerencijom vlade govori o Brunšmidovoj svjesnosti da jedino komisija osnovana uz potporu države i u njenoj nadležnosti može imati potrebni autoritet, a time i financijska sredstva. Rad komisije obuhvatio je zaštitu pokretnih i nepokretnih spomenika i to na principima tadašnje suvremene prakse Dvořáka i Riegla. I posljednje, donošenje zakona o zaštiti koji bi počivao na stručnim osnovama/iskustvima, ali dorađen uz pravnu pomoć.

Polemika koja se razvila oko rušenja Kule Lotrščak i Kule nad Kamenitim vratima također je potakla razvoj konzervatorske misli za očuvanje povijesnih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji 1906. godine. Potaknuti navedenim događajima Emil Laszowski²³⁴ i Družba Braće hrvatskog Zmaja 20. ožujka 1907. zaključili su da je nužno donošenje zakona o zaštiti: „*Vel. Meštar napominje žalosnu činjenicu, kako sve više iščezavaju i nestaju s lica zemlje stare historijske naše gradine, ti nijemi svjedoci slavne prošlosti hrvatskog naroda. U drugim kulturnim zemljama postoje zakoni o čuvanju historijskih spomenika, a kod nas postoje za to tek nekoje manjkave naredbe. Drži, da bi si u tome radu zmajska družba mogla osvjetlati lice, kada bi sporazumno sa arheološkim društvom podnijela hrvat. Saboru peticiju, da se za Hrvatsku i Slavoniju izda posebni zakon za čuvanje historijskih spomenika! Predlaže stoga, da se iz družbe izabere za to posebni odbor i to braća: Senjski, Kninski, Brložki, Klokočki, Budnjanski i Jadranski (dr. Gruber, dr. Bojničić, Laszowski, dr. Deželić, Barlè i Širola), kojim bi predsjedao poznati arheolog dr. Josip Brunšmid.*“²³⁵ Laszowski je svoju zamisao ostvario tri godine kasnije u vrijeme banovanja Nikole Tomašića.

²³³ AMZ Broj 34/1907. od 18. ožujka 1907.

²³⁴ Emil Laszowski (1868. – 1949.), povjesničar i arhivist.

²³⁵ PETKOVIĆ, 2000:166-167.

1.12 Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji od 1910. do 1918.

Dana 16. veljače 1910. Laszowski je bio u audijenciji kod bana kojemu je skrenuo pozornost na potrebu donošenja zakona i osnivanja državne ustanove za zaštitu povijesnih spomenika. Ban Nikola Tomašić prihvatio je prijedlog te ga je već sutradan Laszowski posjetio s Tadijom Smičiklasom²³⁶ i Josipom Brunšmidom. Ban je predložio da sastave i upute Vladi prijedlog zakona. Zakon nije donio Hrvatski sabor, nego Zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu na temelju rješenja Franje Josipa I.²³⁷ od 20. srpnja 1910. Vlada je donijela naredbu br. 18.936 od 30. kolovoza 1910. kojom je proglasila osnivanje i statut *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (u daljnjem tekstu Povjerenstvo).²³⁸

ZEMALJSKO POVJERENSTVO ZA OČUVANJE UMJETNIH I HISTORIČKIH SPOMENIKA U KRALJEVINAMA HRVATSKOJ I SLAVONIJI.	
Broj <i>1</i>	Predmet: <i>Konjaska komisija za izvanjski spomenik, statut.</i>
Godina <i>1911</i>	
Primlj. dan <i>1. 11. 1910.</i>	Savezni spisi:
<i>1</i> dopis, <i>1</i> prilog.	
Riješenje:	Na uvid:

²³⁶ Tadija Smičiklas (1843. – 1914.), političar i povjesničar.

²³⁷ Franjo Josip I. (1830. – 1916.), austrijski car, ugarsko-hrvatski i češki kralj.

²³⁸ PETKOVIĆ, 2000:166-167.

U Statutu Povjerenstva bili su zacrtani ciljevi, dužnosti i svrha Povjerenstva. Prema statutu Povjerenstvo je trebalo poticati zanimanje, proučavanje i čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji. Zemaljsko je povjerenstvo bilo pod neposrednim nadzorom i pokroviteljstvom bana Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Povjerenstvo se prema Statutu trebalo baviti arhitektonskim i umjetničkim predmetima od prapovijesti do kraja 18. stoljeća. Sastojalo se od predsjednika i devet članova podijeljenih u tri odsjeka. Korespondencija odsjeka i konzervatora odvijala se samo preko Povjerenstva. U posebnim slučajevima na prijedlog predsjednika ili člana Povjerenstvo se moglo proširiti s jednim stručnjakom ili s više njih. Članovi povjerenstva mogli su biti stručnjaci u područjima likovnih umjetnosti, arheologije i povijesti. Imenovao ih je ban na prijedlog predsjednika na pet godina, no nisu primali ni plaću ni nagradu. Predsjednika je *imenovalo Njegovo cesarsko i kraljevsko apostolsko Veličanstvo kralj na prijedlog bana*. Predsjednik je predsjedao svim sjednicama, a ako je bio spriječen zastupao ga je član povjerenstva kojega je on odredio. U slučaju jednakog broja glasova pri izglasavanju odlučivao je predsjednik. Banu je podastirao prijedloge Povjerenstva, a ban ga je obavještavao o odredbama donesenim temeljem tih prijedloga. Povjerenstvo je na terenu djelovalo pomoću konzervatora koje je imenovao ban na prijedlog predsjednika na razdoblje od pet godina. Krajem svake godine povjerenstvo je podnosilo banu izvještaj koji se morao publicirati. Imenovani konzervator je dobivao iskaznicu s navedenim područjem za koje je bio nadležan i pečat.²³⁹

Uz Statut, osnovu za rad Povjerenstva za područje Hrvatske²⁴⁰ i Slavonije činio je *Naputak za konzervatore zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historijskih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*.²⁴¹ Naputak ima šesnaest točaka kojima se određuje djelokrug Povjerenstva prema kotarevima i po strukama. Predsjednik potpisuje svu korespondenciju koju obavlja tajnik. Ujedno je Naputkom i potvrđena dužnost tajnika. Prema Naputku dužnost konzervatora je bila sprječavanje oštećenja, pregradnje i raznošenja spomenika. U slučaju uništavanja spomenika konzervator je bio dužan dokumentirati oštećenje

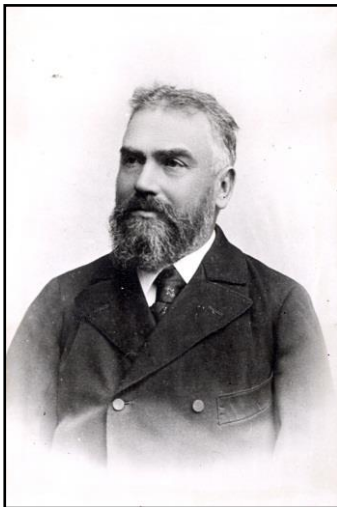
²³⁹ Objavljeno: Sbornik zakona i naredba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, 1910, komad XI, broj 77., od 30. kolovoza 1910. pod brojem 18.936, str. 1137.

²⁴⁰ Područje Hrvatske bez Dalmacije i Istre koje su bile u sastavu Austrije.

²⁴¹ Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine-Zemaljsko povjerenstvo (dalje: MK-UZKB-ZP), Naputak je ban potvrdio 24. lipnja 1911. pod brojem 12.896.

(fotografirati, precrtati i izmjeriti) te o njemu izvijestiti Povjerenstvo. U hitnim slučajevima trebalo je izravno obavijestiti Kr. zemaljsku vladu.²⁴²

Ban Nikola Tomašić je na prijedlog Povjerenstva od 8. prosinca 1910., a na temelju članka 6. statuta imenovao devet članova Povjerenstva za razdoblje od 1911. do 1915.: prebendara prvostolne crkve Janka Barlèa, povjesničara i arhivista Ivana Bojničića, sveučilišnog profesora i ravnatelja Arheološkog muzeja Josipa Brunšmida, arheologa Viktora Hoffillera, sveučilišnog profesora povjesničara Vjekoslava Klaića, tajnika Kraljevske zemaljske vlade Emila Laszowskog, sveučilišnog profesora i tajnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Gavru Manojlovića, arhitekta Ivu Pilara i plaškog episkopa Ilariona Zeremskog, a Tadija Smičiklas bio je prvi predsjednik (sl. 8).²⁴³ Tajnikom Povjerenstva imenovan je Gjuro Szabo (sl. 9)²⁴⁴, profesor Kraljevske gornjogradske gimnazije u Zagrebu. Arheološki odjel Narodnog muzeja ustupio je prostoriju za održavanje sjednica Povjerenstva i za obavljanje tajničkih poslova.

Slika 9. Tadija Smičiklas, predsjednik Povjerenstva (MK-UZKB-ZP)

Slika 10. Gjuro Szabo, tajnik Povjerenstva (MK-UZKB-ZP)

Povjerenstvo je za konzervatore predložilo 19 stručnjaka iz vjerskih zajednica, muzeja, arhiva i sveučilišta. Ban Nikola Tomašić je 11. srpnja 1911. umjesto predloženih stručnjaka imenovao

²⁴² Povjerenstvo nije bilo u mogućnosti imenovati konzervatore u svim mjestima; stoga je Naputak proslijeđen *pučkim učiteljima* i za tu priliku je tiskan uz obrazloženje u 1400 primjeraka. U obrazloženju je navedena i svrha: „...da gospoda pučki učitelji budu upućeni u zadaću i ciljeve povjerenstva, jer će oni ne samo moći u školi upozoravati na to, da narodni muzej sabire i kupuje starine, nego će i po neprestanom doticaju s narodom moći lakše saznati za koji nalaz i o tom podnijeti izvještaj...“ MK-UZKB-ZP pod brojem 35 od 10. kolovoza 1911., dopis potpisuje Josip Brunšmid.

²⁴³ MK-UZKB-ZP dopis od 10. prosinca 1910.

²⁴⁴ Gjuro Szabo (1875. – 1943.), germanist, muzeolog, konzervator.

režimske ljude. Smičiklas je pisanim podneskom upozorio bana Tomaševića da je povrijedio točku 9 statuta:

*„konzervatore imenuje ban na prijedlog povjerenstva na vrijeme od 5 godina. Jer prema točki 7. statuta da se o promjeni prijedloga ima obavijestiti predsjednik koji je u ovom slučaju bio iznenađen jednako kao i svaki drugi član komisije. Vaša preuzvišenost nije imenovala sedmoricu od naših devetnaest predložnika.“*²⁴⁵

Povjerenstvo se uspjelo izboriti za svoje kandidate 11. ožujka 1912. U srpnju 1911. konzervatorima Povjerenstva imenovani su: Nikola Abaffy, Giga Avakumović, Stjepan pl. Belošević, Dimitrija Branković, Antun Bukvić, Vjekoslav Celestin, Gustav Fleischer, Robert Frangeš i Radoslav Franjetić.

Gjuro Szabo je od 1. veljače 1911. obnašao dužnost *tajnika* u Povjerenstvu koja je prema statutu uključivala uredsko i novčano poslovanje Povjerenstva, korespondenciju, vođenje urudžbenog zapisnika i blagajničkih dnevnika Povjerenstva, sastavljanje službenih izvještaja te stručna putovanja. Izvještaji s putovanja publicirani su u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva*. Tajnik je bio dužan svake godine sastaviti glavni godišnji izvještaj o cjelokupnom djelovanju Povjerenstva.²⁴⁶ U početku je rad bio intenzivan, svakih nekoliko dana.²⁴⁷ Povjerenstvo je uspjelo ishoditi od ugarskog Ministra trgovine oslobođenje od plaćanja poštarine, a članovi su imali besplatan prijevoz željeznicom.²⁴⁸

S namjerom da se upozna s djelatnošću čuvanja spomenika Szabo je otputovao u Beč i Budimpeštu prema nalogu predsjednika Povjerenstva T. Smičiklasa.²⁴⁹ U Beč je otputovao 6. veljače 1911. gdje je posjetio *Središnje povjerenstvo*, zatim Dvorsku knjižnicu, Društvo arhitekata, a na kraju Vladinog savjetnika, profesora i ravnatelja Akademije lijepih umjetnosti u Beču Eduarda Gerischa. U vrijeme Szabovog posjeta Gerisch se bavio restauriranjem slika za gradski muzej. O Središnjem povjerenstvu Szabo je napisao: „...nu kako je ondje pred kratko vrijeme uvedeno novo poslovanje, koje još nije ni odobreno ni prokušano, to mu se nije mogao dati ondje uvid u to novo poslovanje. Nu uza sve to zavirio je potpisani i pravi vjerojatni razlog otklona. Bečka je komisija skroz na skroz birokratski uređjena: predsjednik i dva pol predsjednika upravljaju po četir mjeseca samostalno komisijom, pa koliko ljudi toliko čudi i o jedinstvenosti uprave ne može biti govora...“²⁵⁰

²⁴⁵ MK-UZKB-ZP dopis broj 43 od 16. srpnja 1911.

²⁴⁶ MK-UZKB-ZP dopis broj 30.215./1910, od 15. prosinca 1910.; Dio teksta koji se odnosi na rad Gjüre Szabe na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta je prezentiran na stručno-znanstvenom skupu 2015. godine i objavljen u Zborniku radova sa stručno-znanstvenog skupa Gjuro Szabo 1875.-1943. godine nakon službene predaje doktorske disertacije u postupak obrane. JURANOVIĆ-TONEJC, 2018:77-88.

²⁴⁷ Prva sjednica Povjerenstva održana je 11. siječnja 1911., a već 12. siječnja 1911. i druga.

²⁴⁸ MK-UZKB-ZP dopis broj 15 od 30. studenog 1911. Povjerenstvo je od Kr. ugarskog Ministra trgovine bilo oslobođeno od plaćanja poštarine: "U poslu umjetnina prosto od poštarine."

²⁴⁹ MK-UZKB-ZP dopis broj 10 od 31. siječnja 1911.

²⁵⁰ MK-UZKB-ZP dopis broj 14 od 12. ožujka 1911. Izvještaj s putovanja Gjüre Szabe.

U Dvorskoj knjižnici i u Ratnom arhivu Szabo je tražio materijal (nacрте, dokumente) koji bi mogao poslužiti u proučavanju povijesti spomenika u Hrvatskoj. Budući da u Beču nije mogao ostvariti svoj naum, naknadno je dobio dopuštenje da ode u Prag gdje je boravio od 24. do 27. veljače. Kasnije je u izvještaju o češkom načinu zaštite Szabo napisao:

*„Naročito treba istaknuti inventarizaciju u Češkoj, gdje je već trećina zemlje ispitana i prikazana, a treba je istaknuti i zato, jer se je tamo s najmanjim sredstvima najveći uspjeh postigao.“*²⁵¹

Nakon Praga Szabo je oputovao u Budimpeštu, gdje je boravio od 28. veljače do 31. ožujka. U Budimpešti ga je primio Laszlo Eber i uputio u rad ugarskog povjerenstva za baštinu (*Müemlekek bizzotsag*). Szabo je po povratku s 26 dana dugog putovanja podnio izvještaj 6. ožujka 1911.²⁵²

Na prvoj sjednici Povjerenstva 11. siječnja 1911. usvojen je na razmatranje prijedlog o zaštiti crkvenih spomenika i njihovoj eventualnoj zamjeni s proizvodima domaćih umjetnika i obrtnika.²⁵³ Problem je bio u velikom broju prekupaca koji su obilazili crkve nudeći nove predmete većinom bez umjetničke vrijednosti u zamjenu za "starine". Povjerenstvo je stoga pozvalo Roberta Frangeša²⁵⁴ i Tomislava Krizmana²⁵⁵, kao zastupnike umjetnika, i tajnika Saveza hrvatskih obrtnika Ivana Čupka na raspravu o tom problemu. Stav Povjerenstva bio je da u slučaju popravka, pregradnji i zamjene namještaja (npr. klecala, oltari, propovjedaonice ili pokretnine kao kaleži, kandila, misno ruho), Povjerenstvo treba biti pravovremeno obaviješteno od strane župnih ili parohijalnih ureda:

*„...Samo se tako može zapriječiti, da n. pr. umjetni stari oltar ne bude naprosto izbačen i novom bezvrijednom stvari zamijenjen. Povjerenstvo će nastojati, da sve učini, kako bi se takav objekt konzervirao, a pokaže li se izmjena absolutno nužna, ono će se pobrinuti da se predmet dostojno pohrani i sačuva, a ne u bescjenu proda...“*²⁵⁶

Nadalje, popravak umjetnina trebao je biti povjeren domaćim obrtnicima i umjetnicima, te je bio prijedlog da se u školi za umjetnost i obrt podučava, a u praksi razvijaju oni obrti kojih nema. Povjerenstvo je predlagalo osnivanje odbora od umjetničkih i obrtničkih krugova koji bi pri gradnji i uređenja javnih zgrada i nabavi takovih predmeta zastupao domaću umjetnost i umjetnički obrt.

²⁵¹ SZABO, 1912:206.

²⁵² MK-UZKB-ZP dopis broj 14 od 12. ožujka 1911.

²⁵³ Na prvoj *pretkonferenciji* Povjerenstva održanoj 8. siječnja 1911. Tadija Smičiklas se osvrnuo na crkveni prijedlog o osnivanju posebnog povjerenstva za zaštitu *crkvenih starina*. No, odbija crkveni prijedlog o osnivanju te odlučuje da će *Zemaljsko povjerenstvo* davati prijedloge o zaštiti crkvenih umjetnina koje će predložiti Kr. zemaljskoj vladi. (MK-UZKB-ZP dopis broj 7 od 8. siječnja 1911.)

²⁵⁴ Robert Frangeš-Mihanović (1872. – 1940.), kipar.

²⁵⁵ Tomislav Krizman (1882. – 1955.), grafičar i slikar.

²⁵⁶ MK-UZKB-ZP Zapisnik prve sjednice Povjerenstva pod brojem 8 od 11. siječnja 1911.

Stoga je Povjerenstvo 3. lipnja 1911. uputilo dopis Nadbiskupiji zagrebačkoj da izda nalog svim župama da:

„1. ni u kojem slučaju ne prodaju ili zamjenjuju staro zlato za novo kakovim gov. agentima ili oblasnim trgovcima, već se u svakom slučaju obrate na povjerenstvo koje će im pravu vrijednost stvari označiti

2. nikakve popravke ni dozidavanja, a da se ovo povjerenstvo ne obavijesti

3. oltare, rezbarene klupe, propovjedaonice i drugi namještaj ako i jest trošan nego nekne bacaju na smetlište

4. zvona kako bi se načinili otisci napisa i ornamenta

5. stare slike i kipovi nek se ne bacaju na tavan ili daju po kom gore premazati.“²⁵⁷

Posebnom predstavkom Povjerenstvo se obratilo svim biskupima i episkopima, te je zagrebački nadbiskup izdao *Okružnicu velečasnom svećenstvu glede čuvanja crkvenih spomenika i starina.*²⁵⁸ U Okružnici se spominju „trgovci crkvenih paramenata“ koji su kupovali ili mijenjali stara misna ruha velike umjetničke vrijednosti za manje vrijedna ruha, te je svećenstvo upozoreno, da se prije brisanja ruha iz inventara treba obratiti stručnjaku, odnosno Povjerenstvu. Nadbiskup Bauer²⁵⁹ navodi u pismu:

„...kako i sam uvidjam kulturnu važnost toga povjerenstva, određujem da velečasno dušebrižno svećenstvo kod važnijih popravaka i preinaka crkvi i kapela obavijesti o tom povjerenstvo.“²⁶⁰

Nadalje, Okružnica se odnosila na čuvanje crkvenog inventara (žrtvenik, propovjedaonica, klupe) koji je često bio dosta trošan, ali ipak ne toliko da se u mnogo slučajeva ako je od umjetničke vrijednosti, ne bi mogao sačuvati. U slučaju zamjene starog crkvenog namještaja i misnog ruha novim, Povjerenstvo je trebalo biti obaviješteno, kako bi se pobrinulo za čuvanje starih predmeta. Za sva zvona trebalo je izraditi inventar u kojem su bila opisana, prepisani eventualni natpisi, ukrasi, a ako su bila starija od 17. stoljeća o njihovom je postojanju i lokaciji trebalo obavijestiti Povjerenstvo.

Odjel za bogoštovlje Kraljevske zemaljske vlade uključio se u rješavanje problema oko nabave crkvenog inventara te je izradio prijedlog Naredbe o nabavi crkvenog namještaja i o njegovom čuvanju kao i o čuvanju građevina umjetničke i historijske vrijednosti.²⁶¹ Navedeni prijedlog Naredbe dao je Povjerenstvu na mišljenje. Naredbom je bila zabranjena prodaja crkvenog inventara. Ako predmeti više nisu bili u upotrebi, trebalo ih je neposredno ili putem Kr. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu ponuditi na otkup Narodnom muzeju u

²⁵⁷ MK-UZKB-ZP dopis broj 27 od 3. lipnja 1911.

²⁵⁸ Službeni vjesnik nadbiskupije zagrebačke, komad IV, od 5. listopada 1911.

²⁵⁹ Antun Bauer (1856. – 1937.), teološki i filološki pisac, zagrebački nadbiskup.

²⁶⁰ MK-UZKB-ZP dopis broj 78/1911. od 2. prosinca 1911.

²⁶¹ MK-UZKB-ZP dopis broj 78/1911. od 2. prosinca 1911.

Zagrebu. U slučaju da Narodni muzej nije zainteresiran za otkup, Kr. zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu trebao je izdati dozvolu na temelju mišljenja vještaka kojem će od postojećih zavoda, muzeja ili zbirki ponuditi predmet na otkup prije nego što se može prodati u inozemstvo.²⁶²

Povjerenstvo je podnijelo primjedbe na navedeni nacrt Naredbe, tražeći da se briše kategorija „gdje je to moguće“ jer kod grčko-istočne crkve traže uvijek domaće obrtnike. U članku 3. trebalo je izostaviti ukoliko ih ne bi mogli izraditi tehnički izvjestitelji kr. kot. oblasti „*jer svaki takav sastav traži absolutno nužno posebnu spremu, te posebno stručnjake, a od kotarskih izvjestitelja ne može nitko to sasvim posebne spreme zatražiti.*“ U slučaju da Narodni muzej ne bi bio zainteresiran za otkup, za daljnju prodaju trebalo je ishoditi dozvolu Odjela za bogoštovlje i nastavu, Kraljevske zemaljske vlade koji je prije izdavanja dozvole na temelju mišljenja vještaka trebao odlučiti kojem će od postojećih zavoda, muzeja ili zbirki ponuditi predmet na otkup prije prodaje izvan granica zemlje.²⁶³

Kraljevski povjerenik u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji Slavko Cuvaj²⁶⁴ obrazlagao je da se nisu mogle uvažiti sve primjedbe Povjerenstva na predloženi nacrt Naredbe: isključivanje tehničkih izvjestitelja od izrade nacrt za crkveni namještaj, jer se ne može *a priori* poreći svakom tehničkom izvjestitelju sposobnost da i sastavlja takve nacрте, posebno ako se radi o jednostavnim predmetima čija bi izradba nacrtа od strane stručnjaka bila skupa. Odredba koja se odnosila na odluke vještaka kojem je muzeju ili zavodu trebalo ponuditi pravo prvokupa crkvenih predmeta historijske ili umjetničke vrijednosti (namještaj, slika, kip i sl.), odnosila se na pronalazak odgovarajućeg mjesta u zbirci prema vrsti predmeta. Stoga primjedba Povjerenstva nije bila uvažena.²⁶⁵ Nakon nekoliko prijedloga i primjedbi Povjerenstva, Odjel za bogoštovlje i nastavu donio je na temelju zakonskog članka o promicanju domaćeg obrta „Naredbu o nabavi novog crkvenog namještaja te sačuvanju crkvenog namještaja i gradjevina historičke i umjetničke vrijednosti“.²⁶⁶

Vezano uz donošenje Naredbe nadbiskup Bauer se ponovno obratio svećenstvu, naglašavajući da sve promjene u svojim crkvama trebaju prijaviti Zemaljskom povjerenstvu ili Zemaljskoj vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Isto tako se strogo zabranilo prodavanje i zamjenjivanje starog crkvenog svetog posuđa izvan zemlje ili trgovcima, dok o tome nije mišljenje dalo Povjerenstvo. Za crkvene svrhe neupotrebljivi predmeti kulturno-historijske vrijednosti kao što su namještaj, slike, kipovi, ornamenti, dragocjenosti, odijela, misali, relikvijari mogli su se

²⁶² MK-UZKB-ZP dopis broj 78/1911. od 13. listopada 1911.

²⁶³ MK-UZKB-ZP dopis broj 78/1911. od 2. prosinca 1911.

²⁶⁴ Slavko Cuvaj (1851. – 1931.), hrvatski ban i komesar.

²⁶⁵ MK-UZKB-ZP dopis broj 16.022/1.912 od 16. studenoga 1912. potpisuje Slavko Cuvaj.

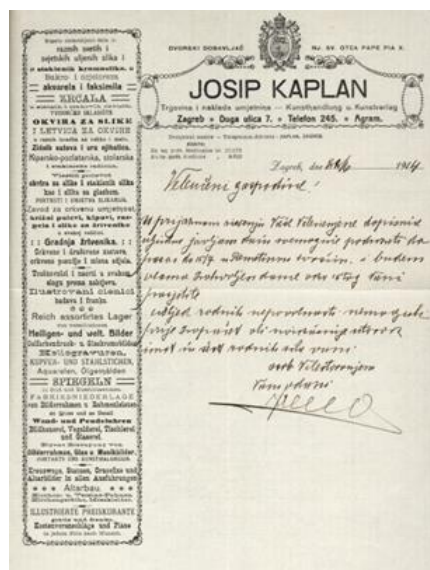
²⁶⁶ MK-UZKB-ZP Naredba pod brojem 16.022 od 16. studenoga 1912. potpisuje Slavko Cuvaj.

samo s dozvolom Kr. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu izvan granica zemlje prodati, ako uz potpunu odštetu vrijednosti ne bi bili dokupljeni za koji zavod.

Povjerenstvo je u nekoliko navrata interveniralo u spašavanju crkvenog inventara, pritom slijedeći načelo „konzervirati, a ne restaurirati“²⁶⁷; kao npr. u crkvi sv. Mihovila u Samoboru, gdje je Povjerenstvo uspjelo sačuvati barokni oltar. Potom je u župnoj crkvi sv. Križa u Sisku Povjerenstvo pokušalo spriječiti uklanjanje glavnog i četiriju bočnih oltara te su date upute o načinu restauriranja: „...U ovom slučaju trebalo bi nezgrapnu pozlatu oltara zamijeniti dostojnom, novom pozlatom...“²⁶⁸ No, glavni oltar naposljetku nije bio spašen, župnik ga je uklonio i premjestio u crkvu u Jasenovcu.²⁶⁹

Slika 11. Sisak, glavni oltar župne crkve uklonjen 1911. godine
(MK-UZKB-ZP s.a.)

Slika 12. Josip Kaplan, Remetinec – izjava o završetku posla do 15. srpnja 1914.
(MK-UZKB-ZP)

²⁶⁷ Gjuro Szabo u zborniku *Kolo* pišući o radu Povjerenstva objašnjava stav u vezi restauriranja: „Povjerenstvo će se zauzeti da se istinski restauriraju spomenici, koji se mogu restaurirati. Svako vrijeme ima o načinu restauracije svoje mišljenje, pa je dužnost, da se to mišljenje ispita i ako se pokaže valjanim, upotrijebi. A svaka je restauracija teška stvar: i uz najbolju volju može se nešto uništiti, što se nikako naknaditi ne da: onaj biljeg, što ga je vrijeme udarilo spomeniku, ne smije se izbrisati, kao što se starim kovnim predmetima ne smije patina uzeti...“ Prema navedenom citatu jasno je da je Szabo slijedio teoriju „konzervirati“. SZABO, 1912:462. Anđela Horvat, također pišući o djelovanju Povjerenstva za čuvanje spomenika u Zagrebu spominje da je Povjerenstvo usvojilo suvremeno načelo „konzervirati“ koje je zastupao i Klub hrvatskih arhitekata, nasuprot dobu historicizma kad je jedino logično rješenje bilo restaurirati. Klub hrvatskih arhitekata osnovan je godine 1905. na inicijativu Stjepana Podhorskog, Vjekoslava Bastla, Viktora Kovačića i Ede Schöna. Jedan od važnijih ciljeva programa KHA bila je zaštita umjetničkih i historijskih mjesta i spomenika. Podhorsky je 1910. radio na obnovi crkve sv. Križa u Križevcima prema naputcima Povjerenstva. Metodologija njegova rada temeljena na istraživanju i dokumentiranju spomenika poklapa se s osnovnom idejom Povjerenstva. HORVAT, 1978/79. GALOVIĆ, 2010:11.

²⁶⁸ MK-UZKB-ZP dopis broj 58 od 13. listopada 1911.

²⁶⁹ MK-UZKB-ZP dopis broj 81 od 5. prosinca 1911. Dopis Povjerenstvu upućuje gradonačelnik Siska.

Povjerenstvo je u župnoj crkvi u Remetincu kod Novog Marofa uspjelo spasiti vrijedni barokni inventar, ali ne i glavni oltar. U izvještaju o stanju u Remetincu Povjerenstvo navodi: „*Glavni oltar, 1669. g. Gornjeg dijela oltara nijesmo više našli taj je kod restauracije zabačen i uništen. Nu taj je oltar zanimljiv zato jer je njegova sredina stari gotski krilni oltar, koji je doduše nešto oštećen, nu budući valjda jedini te vrsti u cijeloj Hrvatskoj, svakog sačuvanja vrijedan. Glavna je briga povjerenstva bila, da se spase glavni oltar u svetištu. Već je kr. zemaljska vlada, vjerujući, da je oltar trošan i nepopraviv – a to nije nikako bio, dala načiniti za tu crkvu, kojoj je on kolatorom, nov oltar kod jednog zagrebačkog stolara, u tobože gotskom slogu, pa je tako stari morao van s onog mjesta, za koje je bio načinjen i kamo je i te kako pristajao. Samo pogled na oltar, dok je još bio na svom mjestu, pokazuje jasno, da je i te kako tamo spadao. Ali buduć nije bio sav u gotskom stilu, morao je seliti, za volju neke nesretne ideje o tobože absolutno nuždom jedinstvu stila, koja je već tisuće umjetnina uništila, a nažalost ima slabo nade, da neće još tisuće uništiti. U naprednijem je svijetu ta ideja izgubila svoju apsolutnu premoć, nu kod nas su još prerijetki oni, koji uviđaju, da svaka lijepa stvar može i tamo biti, gdje nije sve u onom stilu, u kojem je ona. Tako je dozvolom kr. zemaljske vlade, prevežen oltar u zagrebački arheološki muzej, gdje je s pijetetom opravljen, ružna boja, s kojom je oličen, skinuta, a u Remetinec došao je moderan – gotski novi žrtvenik iz zagrebačke stolarnice.*“²⁷⁰ Popravak propovjedaonice, bočnog oltara i krstionice u Remetincu radila je tvrtka Josipa Kaplana na preporuku Povjerenstva,²⁷¹ pod nadzorom Viktora Hoffillera.²⁷²

Povjerenstvo je sudjelovalo i u premještanju ugroženih umjetnina u muzejske ustanove:

„...6 poprsja drvenih baroknih oltara iz Remeta, gotički kip Madone iz Remetinca, 16 kamenih arhitektonskih plastika iz gotičke crkve u Iloku...“²⁷³ Prilikom obilaska Senja izaslanici Povjerenstva Pilar i Szabo predlagali su, zbog neprimjerenog smještaja, premještanje i restauriranje portreta iz 17. i 18. stoljeća iz kule Nehaj u arheološki odjel Narodnog muzeja u Zagrebu.²⁷⁴ Pokušaj Povjerenstva je propao jer su zastupnici grada Senja jednoglasno odbili prijedlog o premještanju umjetnina, ostavljajući mogućnost obnove portreta i njihov smještaj u gradskoj vijećnici u Senju.²⁷⁵

U listopadu 1915. župnik iz Lonje obratio se Odjelu za bogoštovlje i nastavu s molbom da se oltar sv. Ladislava koji je prenesen godine 1882. iz zagrebačke katedrale zamijeni novim. Odjel

²⁷⁰ MK-UZKB-ZP dopis pod brojem 6/1912. od 23. siječnja 1912.

²⁷¹ MK-UZKB-ZP dopis pod brojem 83 od 25. kolovoza 1913.

²⁷² MK-UZKB-ZP dopis pod brojem 26 od 14. svibnja 1914. i od 16. svibnja 1914.

²⁷³ HORVAT, 1978/79:21.

²⁷⁴ MK-UZKB-ZP dopis broj 27 od 17. veljače 1913.

²⁷⁵ MK-UZKB-ZP dopis broj 796 od 20. veljače 1913.

za bogoštovlje i nastavu izvijestio je Zemaljsko povjerenstvo o oltaru u Lonji, na što je Povjerenstvo utvrdilo stanje i dalo mišljenje o inventaru u crkvi. Od oltara sv. Ladislava ostao je središnji dio sa skulpturama sv. Marije, sv. Stjepana i sv. Ladislava, na tavanu su se nalazile dvije slike i četiri svetačke skulpture. Donji dio oltara sa četiri evanđelista bio je sačuvan, ali je u središnji dio na kojem se prije nalazio kip sv. Ivana umetnut tabernakul. Preporuka Povjerenstva bila je: „...*da se oltar ne renovira, naročito ne pozlaćivati jer je stara pozlata dobro sačuvana, da se za crkvu u Lonji novi oltar postavi, a ovaj da se preda arheološkom odjelu, dok se u novoj muzejskoj zgradi ne učini poseban odio za crkvene starine.*“²⁷⁶

Povjerenstvo je također usmjerilo svoj rad na inventarizaciju i izradu topografskih prikaza spomenika po kotarevima. Osim grada Zagreba i riznice katedrale, početak inventarizacije obuhvatio je i Varaždinsku županiju (Pregrada, Klanjec, Krapina, Zlatar i Ivanec).²⁷⁷

Zagrebački nadbiskup Antun Bauer pomagao je Povjerenstvu i u provođenju inventarizacije, tražeći od župnika da izaslanicima Povjerenstva pruže potrebnu pomoć.²⁷⁸ Kako je tijekom ljeta 1911. godine Szabo trebao obići kotare (Klanjec, Krapina, Ivanec), Bauer je pisao:

*„...Ovaj će se gospodin navratiti i velečasnoj gospodi župnicima zamoliti ih, da mu pokažu crkveno posuđe, koje će on prema vrijednosti opisati i fotografisati (monstrance, relikvijare, kaleže, ciborije, misna odiela, razgledati će crkvu, oltare, slike, klupe, propovjedaonice, zvona, namještaj ini, spomenike na grobljima i snimati sve, što bude držao vrijednim snimanja. Kako je ovaj rad povjerenstva i u interesu crkve, to je moja želja, da velečasno svećenstvo spomenutog gospodina u njegovom radu podupre, da mu pokaže sve predmete, dozvoli opis i fotografisanje i dozvoli uvid i u crkvene spomenice, ako je u njima što zabilježeno o nabavi i promjeni kojeg predmeta...“*²⁷⁹

Zanimljiv je podatak u dopisu Smičiklasa, koji upućuje Szaba u spomenute kotare, da pregleda i vodi bilješke o historijskim i umjetničkim spomenicima, a ukoliko naiđe na vrijedan crkveni inventar, da ga otkupi za arheološki muzej uz dozvolu nadbiskupa Bauera. S obzirom na to da se Povjerenstvo zalagalo za očuvanje crkvenog inventara i protivilo se premještanju, pretpostavljam da se radi o odbačenom inventaru.²⁸⁰

U izvještaju o radu Zemaljskog povjerenstva za godinu 1911. spomenuta je inventarizacija spomenika koji imaju umjetničku ili historijsku vrijednost kao jedan od najvažnijih segmenata u procesu čuvanja spomenika. Povjerenstvo je planiralo izraditi *arkiv naših spomenika* koji bi sadržavao podatke o svim povjesničarima, geografima, slikarima, graditeljima, i *starinama*

²⁷⁶ MK-UZKB-ZP dopis 28 od 25. listopada 1915.

²⁷⁷ Važne informacije o spomenicima i prostoru konzervatori su crpili iz nabožnih sličica koje su intenzivno sakupljali. Danas je velik broj ovih sličica arhiviran u Planoteci Uprave za zaštitu spomenika kulture u Ministarstvu kulture.

²⁷⁸ MK-UZKB-ZP dopis broj 10 od 19. lipnja 1911. ; Ibid 246.

²⁷⁹ MK-UZKB-ZP dopis broj 27/1911 od 19. lipnja 1911.; Ibid 246.

²⁸⁰ MK-UZKB-ZP dopis broj 56 od 30. travnja 1912.

(publikacije, nacrti, slike, fotografije i karte).²⁸¹ U izvještaju su od pokretnih spomenika spomenuti oltari: „...većinom su to slaba djela baroka...“, crkveno posuđe starije od 17. stoljeća, a misnog ruha gotovo da nema.²⁸² Zanimljivo je razmišljanje vezano uz definiranje pojma *spomenik*:²⁸³

„...Trebalo bi sada precizirati pojam spomenika, jer se pod tim nazivom moraju razumijevati najraznoličniji predmeti, a to se može sa nekoliko riječi jedva učiniti. Mi moramo svaki predmet bitno vezan o život i rad minulih generacija, što su nam ovom tlu prebivali, smatrati spomenikom; svaki predmet, koji nam može barem nešto o tim iščezlim pokoljenjima kazati. Pa tako se ostaci drvenih građevina, koji su budi za obranu budi za stanovanje ili za jedno i drugo služili, ostaci hramova, crkava, samostana; stara groblja i grobovi; oružje i oruđe, odijelo; djela umjetnosti i pisani spomenici i t.d. moraju smatrati spomenicima...“²⁸⁴

U zborniku *Kolo Szabo* je 1912. godine pisao o radu Povjerenstva u kojem ponavlja ranije spomenutu ideju stvaranja arhiva koji bi sadržavao sve podatke o spomenicima, napominjući pritom ulogu svećenstva, nastavnika/profesora i šumara koji su trebali prikupljati podatke o stanju spomenika na terenu, kao i o pronalasku „novih“ spomenika (gradina, crkva i dr.), navodeći Kukuljevićevo prikupljanje izvještaja za Društvo za povjestnicu i starine. Iako je bio svjestan da nisu povoljna vremena za prikupljanje izvještaja, smatrao je da Povjerenstvo treba ponovno pokušati.

Predsjednik Povjerenstva Tadija Smičiklas osnovao je Odbor za inventarizaciju Stolne crkve zagrebačke. Prva sjednica Odbora održana je 28. ožujka 1912. Za pročelnika je postavljen Brunšmid, a za tajnika Szabo. Članovi odbora bili su: Barlè, Pilar i konzervator Janko Holjac²⁸⁵ (tadašnji načelnik grada Zagreba). Oni su prema svojim strukama bili zaduženi za istraživanje: Barlè za povijest katedrale, Pilar za arhitekturu, a za proučavanje riznice Brunšmid. Holjac je svojim ugledom trebao podupirati rad Odbora. Godine 1913. Tkalčić je počeo fotografirati spomenike u riznici zagrebačke katedrale (sl. 12-14.). Ukupno je do godine 1915. snimljeno i opisano više od 200 predmeta,²⁸⁶ ali je rat onemogućio izdavanje publikacije.²⁸⁷

²⁸¹ SZABO, 1912:204.

²⁸² MK-UZKB-ZP dopis broj 8 od 1912.

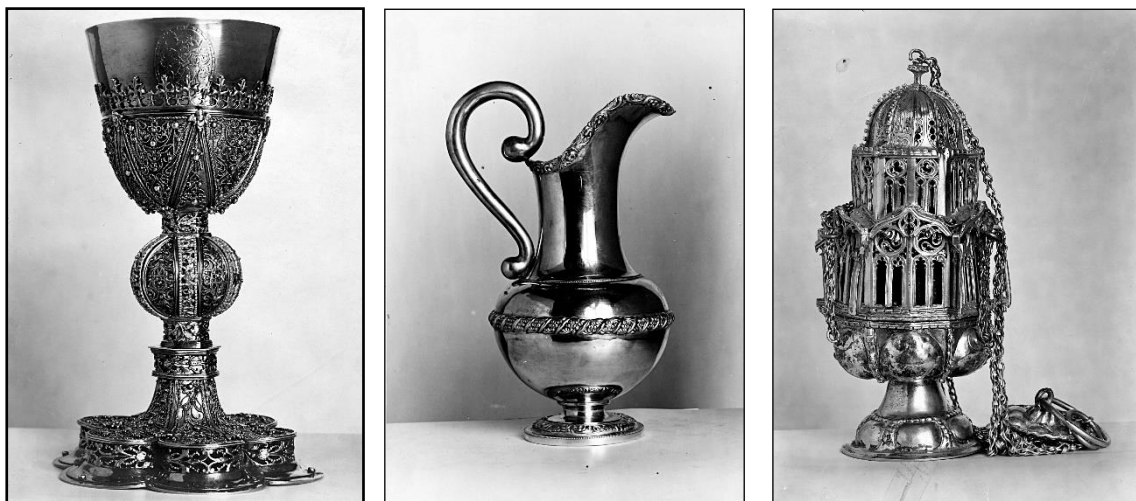
²⁸³ G. Szabo se u definiranju pojma *spomenik* vjerojatno oslanja na teoriju Aloisa Riegla o vrijednosti spomenika; Riegl kao starinu označava sadržaj i skup onih obilježja prošlosti koja se javljaju na spomeniku za vrijeme dužeg perioda pod djelovanjem prirodnih utjecaja.

²⁸⁴ SZABO, 1912:206., MK-UZKB-ZP dopis broj 8/1912.

²⁸⁵ Janko Holjac (1865. – 1939.), arhitekt.

²⁸⁶ Tkalčić je snimio predmete u originalnoj veličini. Agfa Chromo-Isolar staklene ploče veličine 13 x 18, 18 x 24, 24 x 30 cm, čuvaju se u Fototeci Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture.

²⁸⁷ Vezano na inventarizaciju spomenika zagrebačke katedrale, na sjednici Povjerenstva od 3. kolovoza 1915. predviđen je obilazak i snimanje svih oltara koji su bili uklonjeni prigodom restauriranja katedrale, no program je djelomično izveden.

Slika 13-15. Snimci predmeta – kalež, vrč i kandilo iz Riznice zagrebačke katedrale, 1913., foto Tkalčić

Nakon smrti Tadije Smičiklase 8. lipnja 1914. akte Povjerenstva preuzeo je Josip Brunšmid. Stoga je Povjerenstvo 13. veljače 1916. predložilo kralju imenovanje Brunšmida za predsjednika Povjerenstva i potvrdu svih dotadašnjih članova za razdoblje od 1916. do 1920. godine. Tom je prigodom proglašeno 30 konzervatora nadležnih za cijelu zemlju; od toga je samo u Zagrebu djelovalo deset konzervatora: Bela Csikos Sessia (sl. 15.), Robert Frangeš, Janko Holjac, Ljudevit Ivančan, Dominik Premuš, Fran Šaban, Branko Šenoa (sl. 16.) i Vladimir Tkalčić. Imenovani konzervatori zajedno sa Szabom obilazili su spomenike te su temeljem očevida nastali brojni crteži i skice kojima je zabilježeno tadašnje stanje spomenika. Szabo je u izvještaju o petogodišnjem radu Povjerenstva napisao: „...sve znatnije objekte, koji se nisu dali fotografijom prikazati, dalo je od umjetnika budi bojom budi u bakrorezu snimiti, pa je u jednu ruku pribralo veoma lijepu sbirku umjetničkih prikaza spomenika, a u drugu potaklo je umjetnike, da prodju smjerom, što oni i čine, kako pokazuju novije izložbe...”²⁸⁸

²⁸⁸ MK-UZKB-ZP dopis broj 2 od 16. siječnja 1916. Izvještaj o radu u godini 1915. i pregled rada u prvom petogodištu.

Slika 16. Bela Csikos Sessia, crtež Omišlja, 1913.
(br.475 MK-UZKB-GZ)

Slika 17. Branko Šenoa,
crtež zvona (MK-UZKB-GZ)

1.12. Rekvizicija metalnih predmeta u vrijeme Prvoga svjetskog rata u kontinentalnoj Hrvatskoj

Početkom Prvoga svjetskog rata uslijed ratnih zbivanja javila se potreba za plemenitim metalima kao što su bakar, kositar i bronca, zbog čega su pokretni spomenici bili osobito ugroženi. Stoga je rad Zemaljskog povjerenstva bio usmjeren na zaštitu predmeta kao što su zvona, bakreni krovovi, okovi i orgulje, odnosno na sprječavanje rekvizicije. Naime, vojna uprava upozorila je civilna područja u jesen 1915. godine da će u ratne svrhe upotrijebiti crkvena zvona. Pomoću svojih izaslanika napravljeni su popisi zvona po svim županijama. Svako je zvono imalo svoj broj i oznaku težine određenu prema donjem promjeru zvona. Nažalost, Zemaljsko povjerenstvo nije bilo obaviješteno o namjeri rekviriranja predmeta od metala, nego je o tome doznalo iz bečkog tiska. Nakon toga je pokušalo locirati sva zvona u zemlji koja su imala umjetničku ili historijsku vrijednost.²⁸⁹

Zemaljsko povjerenstvo je 11. veljače 1916. sastavilo dopis koji je poslalo nadbiskupu Antunu Baueru moleći da obavijesti svećenstvo koja se zvona trebaju što duže sačuvati s kratkim uputama kako prepoznati ta zvona:

²⁸⁹ MK-UZKB-ZP dopis broj 35 od 11. lipnja 1916. Hoffiller piše barunu Ivanu Skerleczu.

1. *sva zvona popisati, zapisati natpise, izmjeriti visinu i širinu,*
2. *sačuvati ona koja su viša no šira,*
3. *sačuvati zvona s gotskim natpisom ili s natpisom koji se ne može čitati,*
4. *sačuvati zvona od kulturno-povijesnog značenja,*
5. *sačuvati zvona, koja i laik može prepoznati po ornamentima da su vrijedna.*²⁹⁰

Navedeni dopis upućen nadbiskupu u cijelosti je objavljen u Službenom vjesniku nadbiskupije Zagrebačke 10. ožujka 1916. pod naslovom "*Crkvena zvona historičke vrijednosti*". Nadbiskup Bauer se uz dopis Zemaljskog povjerenstva obratio svećenstvu pozivajući ih da što prije pošalju podatke o svim zvonima koja se nalaze u pojedinim župama s još detaljnijim uputama (*mjerjenja visine, težine, ukrašeno kod kape na rubu, je li ukrašeno likovima svetaca i kojima*).²⁹¹ Viktor Hoffiller, tadašnji kustos Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu u pretpovijesnom i arheološkom odjelu, bio je voditelj akcije spašavanja. Treba napomenuti da je u to vrijeme Hoffiller, uz spomenutu dužnost kustosa, bio i voditelj Zemaljskog povjerenstva. Popisi na osnovi kojih je započelo prvo skidanje zvona početkom srpnja 1916. sastavljeni su bez utjecaja Zemaljskog povjerenstva te su sadržavali mnoga vrijedna zvona. Popise je sastavilo carsko i kraljevsko vojno zapovjedništvo u Zagrebu u dogovoru sa crkvenim i zemaljskim oblastima. Stoga je Hoffiller u ime Zemaljskog povjerenstva uputio pismo Biskupskom duhovnom stolu²⁹² u kojem je molio područne župne urede da obavijeste Povjerenstvo ako posjeduju zvono od historijske ili umjetničke vrijednosti kako bi se ono pokušalo zaštititi od rekvizicije. Ubrzo je donesena *Naredba glede preuzimanja kovnih predmeta*,²⁹³ koja se odnosila na predmete koji imaju umjetničku i historijsku (arheološku) vrijednost po kojoj se trebalo osnovati *Povjerenstvo za prosuđivanje kovnih predmeta* (dalje Povjerenstvo) imenovano od kr. Zemaljske vlade. U *Povjerenstvo* su imenovani: Josip Brunšmid, predsjednik, Viktor Hoffiller, tajnik te članovi Vladimir Tkalčić i Ivan Kerdić.²⁹⁴

Hitnom intervencijom Povjerenstva bio je omogućen nadzor sabirnih centara i stručni pregledi svih zvona prije odvoza u tvornicu. Osim crkvenih vlasti, koje su izdale nekoliko okružnica,²⁹⁵

²⁹⁰ MK-UZKB-ZP dopis broj 8 od 11. veljače 1916. Navedene upute za spašavanje zvona vjerojatno su nastale na temelju uputa koje je sastavio, kako navodi Hoffiller, *Austrijski ured za čuvanje spomenika*. U Austriji nije bilo dopušteno skidanje zvona starijih od 1700. godine te su napravljeni popisi najvrjednijih zvona. Sva ta zvona bila su uvrštena u trećinu zvona koja su trebala biti sačuvana. U Ugarskoj nije pokrenuta akcija popisivanja i spašavanja zvona. Izdana je jedna okružnica u vidu preporuke za spašavanje zvona od umjetničke ili historijske vrijednosti. HOFFILLER, 1919:8.

²⁹¹ N.N.a (1916):27.

²⁹² N.N.b (1916), MK-UZKB-ZP dopis broj 35 od 11. lipnja 1916. Hoffiller piše barunu Ivanu Skerleczu.

²⁹³ NN br. 162 od 18. srpnja 1916.

²⁹⁴ SOLTER, 2016:415.

²⁹⁵ Okružnica br. 15303.-1916. u Glasniku biskupije bosanske i srijemske, broj 13., Đakovo 25. lipnja 1916. Okružnica br. 5238., Crkvene vijesti, Zagreb 16. kolovoza 1916. Okružnica br. 21335.-1916. u Glasniku biskupije bosanske i srijemske, broj 16., Đakovo 31. kolovoza 1916.

pomoć je pružalo i c. kr. vojničko zapovjedništvo u Zagrebu, koje je obavještavalo Povjerenstvo u koji su sabirni centar zvona stizala da sačekaju stručni pregled. Hoffiller je više puta odlazio u Beč u C. i kr. Ministarstvo rata ili Budimpeštu u tvornice oružja po dopuštenje za izuzeće zvona od prelijevanja kako bi spasio važnija zvona. Tkalčić (prikazan na sl. 17.) je vodio pregled, opis i fotografsko snimanje zvona na kolodvorskom sabiralištu u Zagrebu. Povjerenstvo je pokušavalo spašavati zvona izrađena prije godine 1750., koja su imala natpis na hrvatskom jeziku vezan na neki historijski događaj ili je bio jezično zanimljiv. Iz izvještaja i dopisa se uočava da je *Povjerenstvu za prosuđivanje kovnih predmeta* u Vinkovcima pomagao Josip Matasović.²⁹⁶

Slika 18. Sabiralište zvona u Osijeku, foto V. Tkalčić
(MK-UZKB-ZP broj 35/1916.)

Sabirni centri za zvona nalazili su se u Vinkovcima, Karlovcu, Slavonskom Brodu, Osijeku, Rijeci, Sisku, Čakovcu, Zagrebu, Gyekenyesu, Csaktorny i Indiji. Povjerenstvo je za vrijeme trajanja rekvizicije opisalo i fotografiralo više od 2000 zvona.²⁹⁷

Autoritet Povjerenstva očituje se u dopisu koji je ban Ivan Skerlec²⁹⁸ uputio Nadbiskupskom duhovnom stolu 12. lipnja 1917. uz *Naredbu u predmetu upotrebe zvonova u ratne svrhe*:

„U smislu §. 2. te naredbe kr. ug. Ministra za zem. obranu biti će izuzeta od upotrebe u ratne svrhe zvona historičke ili umjetničke vrijednosti, a o tom, koja se zvona imadu smatrati takovima, odlučit će nakon saslušanja Zemaljskog povjerenstva za čuvanje historičkih i

²⁹⁶ MK-UZKB-ZP dopis broj 48-4, od 5. listopada 1916.

²⁹⁷ MK-UZKB-ZP dopis od 48-30/1916., od 9. siječnja 1917.

²⁹⁸ Ivan Skerlec (1873. – 1951.), hrvatski političar, pravnik, ban.

*umjetničkih spomenika za područje kraljevina Hrvatske i Slavonije van kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.*²⁹⁹

Nadbiskup Antun Bauer obratio se svećenstvu s molbom za detaljno popisivanje zvona 22. lipnja 1917., a vezano uz okružnice od 6. travnja i 25. svibnja 1917. godine. Izvještaji s popisima zvona trebali su biti gotovi prije početka provedbe rekvizicije kako bi na vrijeme predali izvještaje prije nego počne skidanje zvona. Brunšmid je uspio od Ratnog ministarstva dobiti pristanak o premještanju vrijednijih zvona, nađenih na sabirnim mjestima. Dio je vraćen na mjesta, a dio je otkupljen za Narodni muzej. Osim za zvona, Brunšmid se zalagao i za spašavanje krovova od umjetničkog značaja.³⁰⁰ Rekvizicije nisu bile pošteđene ni orgulje, orguljske cijevi od kositra ili kositrenih legura, s time da su izuzimane orgulje koje imaju povijesno-umjetničku i glazbenu vrijednost.³⁰¹

Rekvizicijom nisu bile pošteđene ni privatne osobe koje su predavale predmete umjetničke ili obrtne vrijednosti. Dio tih predmeta ipak je bio izdvojen. Prema urudžbenom zapisniku Arheološkog muzeja u Zagrebu iz 1916. godine bilo je 28 privatnih molbi za oprost od rekvizicije. Tako je Rudolf H. Cerny uspio uz pomoć Povjerenstva spasiti svoju zbirku metalnih predmeta (zdjela, kadionica, tanjura, škropionica) koji su svi izmjereni i datirani.³⁰² Levin Horvath prijavio je predmete s molbom za izuzeće: okove na tabernakulu, lustere i satove.³⁰³ Druga rekvizicija provođena je od 16. kolovoza do 31. prosinca 1917. godine. S obzirom na to da su nakon prve rekvizicije sačuvana većinom samo manja, ali vrijednija zvona, kod druge rekvizicije bila su ugrožena.

Završetkom Prvoga svjetskog rata završava i prva faza rada Povjerenstva. Od 1911. do 1918. rad Povjerenstva bio je vrlo intenzivan. Ono je započelo inventarizaciju pretežno sakralnog materijala i prikupljalo literaturu o spomenicima, sudjelovalo je u donošenju pravilnika i naredaba te su davane razne preporuke za obnovu. Veliku pomoć u radu Povjerenstva pružao je zagrebački nadbiskup Antun Bauer koji je putem niza okružnica pomagao u zaštiti crkvenih spomenika. Rad Povjerenstva u vrijeme rata bio je usmjeren na spašavanje zvona od rekvizicije uz dobru suradnju s vojnim i političkim vlastima. Završetkom rata zalaganje Povjerenstva kreće u smjeru povrata umjetnina i opsežnog rada na potraživanju ratne odštete.

²⁹⁹ Treba napomenuti da se dio arhivskih spisa nalazi u Arhivu Uprave za zaštitu kulturne baštine, a dio u Arheološkom muzeju u Zagrebu. S obzirom na to da je Hoffiller u vrijeme rekvizicije zvona vodio Zemaljsko povjerenstvo i sudjelovao u radu Povjerenstva za prosuđivanje kovnih predmeta, neki dopisi se nadovezuju i nadopunjuju iako se u to vrijeme radi o dva odvojena povjerenstva.

³⁰⁰ MK-UZKB-ZP dopis broj IX. 58/82.-1917. dopis je upućen Kr. ug. ministru za zemaljsku obranu.

³⁰¹ MAROSLAVAC, 2016:73. U Slavoniji su sačuvane orgulje u Đakovu u stolnoj crkvi, u Vukovaru u franjevačkoj crkvi, u Čereviću u župnoj crkvi, u Trnavi u župnoj crkvi, djelo Joh. Pump., troje orgulja sačuvano je u Osijeku u župnoj crkvi te u Vrpolju u župnoj crkvi, djelo M. Heferera. 2011:126.

³⁰² AMZ br. 6-1 1918. od 11. siječnja 1918.

³⁰³ AMZ br. 6-4 1918. Od 11. veljače 1918.

1.13. Utjecaj europske teorije i prakse na zaštitu spomenika u Hrvatskoj i Dalmaciji – izabrani primjeri

U Austriji od sredine 19. stoljeća djeluje niz značajnih imena koja su doprinijela razvoju povijesti umjetnosti i teorijskih postavki u zaštiti spomenika, to su Rudolf Eitelberger, Alois Riegel, Georg Gottfried Dehio³⁰⁴ i Max Dvořák. Svi, osim Dehia, predstavnici su Bečke škole povijesti umjetnosti. Njihove studije, pregledi i rasprave bile su pod utjecajem kulturnih i političkih složenosti koje su se zbivale u Austro-Ugarskoj u drugoj polovini 19. stoljeća. U svojim djelima tražili su poveznice između kasnog rimskog carstva i Habsburške Monarhije, koje su kasnije bile podloga za njihova daljnja istraživanja.³⁰⁵ Njihove teorije i rasprave obrađene su u stručnoj stranoj i domaćoj literaturi. S obzirom na to da su sami aktivno sudjelovali u zaštiti spomenika u Dalmaciji ili u kontinentalnoj Hrvatskoj kao konzervatori Središnjeg povjerenstva i profesori povijesti umjetnosti, a ujedno su aktivno sudjelovali na razvoju institucija u Austriji, njihov utjecaj bio je važan i u institucionalnom razvoju u Hrvatskoj. Ne treba zanemariti ni činjenicu da su glavni nositelji zaštite spomenika druge polovine 19. stoljeća školovani u Beču (Ivan Kukuljević Sakcinski, Isidor Kršnjavi, Viktor Hoffiller, Josip Brunšmid, Gjuro Szabo) i da će se ta praksa nastaviti i u prvoj polovini 20. stoljeća (Artur Schneider, Ljubo Karaman).

Jedan od prvih bio je Rudolf Eitelberger, prvi profesor povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Beču.³⁰⁶ Eitelberger je imao velik utjecaj na Kršnjavija, prvo kao njegov profesor, a kasnije kao suradnik. Pored ranije spomenutog osnivanja muzeja i katedre za povijest umjetnosti, Kršnjavija je potaknuo na sudjelovanje na Austrougarskoj industrijskoj izložbi u Trstu 1881. godine.³⁰⁷ Hrvatska je predstavljala u svom paviljonu hrvatski umjetnički obrt. Kršnjavi je svoja

³⁰⁴ Georg Dehio – najpoznatiji je njegov *Carev govor (Kaiserrede)* iz 1905. godine na sveučilištu u Strasbourgu. Na predavanju o *Zaštiti spomenika i brizi u 19. stoljeću* je bio prisutan car Wilhelm II., a govor je održan na carev rođendan (27. 1. 1905). Na vrlo jednostavan način objasnio je svoja razmišljanja o zaštiti spomenika. Smatrao je da ne konzerviramo spomenike zato što su lijepi, nego zato što su dio našeg nacionalnog postojanja, kad se zaštićuju spomenici ne gleda se zadovoljstvo nego pijetet/pobožnost. Taj memorijski značaj dominirao je čitavim razdobljem historizma. LEHNE, 2008: 72-74., MAROEVIĆ, 2002:9.

³⁰⁵ RAMPLEY, 2009:446.

³⁰⁶ Oesterreichisches Museum für Kunst und Industrie (1864.) i Kunstgewerbeschule des Oesterreiches Museums (1868.) uredio je prema muzeju Kensington i School of Art – proučavanje, upotreba i studiranje djela i tehnologije iz prošlosti. MARUŠEVSKI, 2009:74.

³⁰⁷ Austro-ugarska Industrijsko poljoprivredna izložba u Trstu održavala se od 1. kolovoza do 15. studenog 1882. Hrvatski paviljon, na dva kata izrađen od hrasta bio je djelo arhitekta Bollea. Izloženi su *tepisi, narodne nošnje, krzna, opanke, vino i mineralna voda*. MESSINA, 2007:102.

proučavanja narodnog obrta proširio i na proučavanje narodnog gospodarstva, što ga je približilo Aloisu Rieglu.³⁰⁸ Alois Riegl je u ulozi *Glavnog konzervatora (Generalkonservator)* putovao cijelom Habsburškom Monarhijom, bio je upućen u sve problematične slučajeve suvremene zaštite spomenika u Austriji te je sudjelovao na obnovi spomenika u Dalmaciji. Riegl je u početcima svog proučavanja umjetničkog obrta konzultirao djela Kršnjavija o podrijetlu ornamentike i „*kućne industrije*“ te dolazi do njihove suradnje. Kako navodi Jirsak, upravo u vrijeme njihove suradnje Riegl izdaje djelo *Pučka umjetnost, kućna radinost i kućna industrija* u kojem su „dostignuća“ 19. stoljeća u vidu produktivnosti, mobilnosti i ekonomskog razvoja navedeni kao razlog propadanja tradicionalnog rukotvorstva u Istočnoj Europi.³⁰⁹ Kršnjavi nije prihvatio Riegllov termin *Kunstwollen*³¹⁰ već je smatrao da je *ne htjeti ne znati*.³¹¹ Riegl će svojim djelom *Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak (Der Moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung)* donijeti novi odnos prema spomenicima, čuvanju starosne vrijednosti, slojevitosti i ambijenta.³¹² Tu *starosnu vrijednost* Bulić je često koristio kao argument očuvanja starog crkvenog inventara u dopisima svećenicima koji su ga željeli zamijeniti novim.

Ideju očuvanja zatečenog stanja u zamjenu za stilsko restauriranje nastavit će Max Dvořák, profesor povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Beču.³¹³ Tog postulata držao se na projektu obnove zaštite Biskupske palače u Splitu.³¹⁴ Dvořák je u Beču 1916. godine objavio djelo *Katekizam zaštite spomenika*. U njemu utvrđuje i obrazlaže opasnosti koje prijete spomenicima, vrijednost staroga umjetničkog djela, opseg zaštite spomenika, pogrešna restauriranja, opće dužnosti i na kraju daje savjete kako bi se spomenici mogli očuvati. Vezano za pokretne spomenike Dvořák naglašava važnost čuvanja i održavanja spomenika dajući prvenstvo manjim intervencijama (čišćenje, učvršćivanje). U slučaju veće oštećenosti umjetničkih predmeta predlaže restauriranje kojim bi bila očuvana umjetnička vrijednost ili izuzimanje predmeta iz upotrebe i njihovu adekvatnu pohranu.³¹⁵

U vrijeme rekvizicije zvona Bulić je poslao dopis *Zemaljskom povjerenstvu za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji* u kojem je predložio prevođenje

³⁰⁸ JIRSAK, 2015:296.

³⁰⁹ JIRSAK, 2015:299.

³¹⁰ *Kunstwollen* je Riegl prvi put formulirao u kontekstu dekorativnih umjetnosti, podrijetla ornamentalnih motiva koje je objavio u svojoj prvoj knjizi *Stilfragen: Grundlegen zu einer Geschichte der Ornamentik* 1893. godine.

³¹¹ MARUŠEVSKI, 2009:132.

³¹² ĆORIĆ, 2012:343., LEHNE, 2008:70., OLIN, 1985:193.

³¹³ Snješka Knežević navodi da je Dvořák razvio Riegllov pojam povijesti umjetnosti kao povijesti stila u povijest duha, odnosno „*da se sve promjene, antagonizmi, različiti tokovi, mogu protumačiti iz duha određenog vremena koji se jednakovrijedno izražava u svim tvorevinama kulture li povezuje ih u jedinstvo*“. Više u: KNEŽEVIĆ, 1976:110.

³¹⁴ ĆORIĆ, 2012:145.

³¹⁵ DVOŘÁK, 1988:810-813.

navedenog djela Dvořáka. Kao razlog publiciranja predloženog djela navodi: „...*Pošto se je ovo zadnjih decenija dosta pogrješilo i u Dalmaciji i u Hrvatskoj u pogledu restauriranja spomenika, bilo bi shodno i korisno, kada bi se ovaj Katekizam preveo na hrvatski jezik i u što većem broju tiskao za sve slojeve pučanstva udešen za naše potrebe...*“³¹⁶ Bulić je predložio da se pri prevođenju *Katekizma*, u kojemu postoje ilustracije zgrada iz pokrajina austrijskih zemalja, one zamijene primjerima iz naših krajeva. Za dobivanje dopuštenja u vezi mijenjanja primjera za ilustracije izravno se obratio Dvořáku. Nažalost, odgovor Zemaljskog povjerenstva bio je negativan, no prijedlog Bulića, s obzirom na to da je navedena knjiga izdana svega godinu dana ranije, 1916., svakako govori o njegovoj uključenosti u zbivanja i razvoj konzervatorske misli tadašnje Europe.³¹⁷

Završetak Prvoga svjetskog rata i raspad Habsburškog carstva nisu prekinuli prodiranje i širenje *modernih principa* zaštite spomenika, već dolazi do propitivanja i razvijanja novih teoretskih postavki u kojima će sudjelovati i domaći stručnjaci, o čemu će biti riječi u sljedećim poglavljima.

1.14. Zakonska regulativa od 1850. do 1918. godine u Hrvatskoj i Dalmaciji

³¹⁶ MK-UZKB-ZP dopis broj 157 od 9. listopada 1917.

³¹⁷ DVORÁK, 1988:810-813.

Donošenje zakona o zaštiti spomenika bio je relativno dug proces na razini svih europskih država. Tijekom stoljeća donošeni su dekreti, uredbe, naputci, ponajviše za pokretne umjetničke predmete, kako bi se spriječila njihova krađa i izvoz (većinom su se odnosili na arheološki materijal). Donošenju Zakona o zaštiti spomenika prethodilo s jedne strane njihovo uništavanje, otuđivanje i trgovina, a s druge strane višegodišnje iskustvo pojedinaca i različitih društava na proučavanju spomenika u arhivskim materijalima, literaturi i terenskoj obradi. Nacionalno sazrijevanje i uspostavljanje kulturnih institucija omogućit će prelazak s *brige* za spomenike na njihovu zakonsku zaštitu. Vrhunac je bio krajem 19. stoljeća kada se lančano počinju donositi zakoni u svim europskim državama.³¹⁸

Na razini cijele Habsburške Monarhije nije donesen zakon o zaštiti spomenika sve do kraja njezinog postojanja 1918. godine. Od svih krunskih zemalja samo je Ugarska 1881. godine donijela svoj zakon o zaštiti.³¹⁹ Austrija nije donijela zakon o zaštiti iako je intenzivno radila na njemu. U Austriji je prvi prijedlog zakona od šest članaka podnio barun Wilhelm von Weckbecker 1894. godine. Prijedlog je napisan na osnovi ankete koju je provelo Ministarstvo bogoštovlja i nastave.³²⁰ Drugi prijedlog zakona iz 1896. bio je napisan po uzoru na ugarski zakon iz 1881., ali nije usvojen.³²¹ Potom Helfert, Riegl, Karl von Czyhlarz i Maximilian Bauer donose prijedloge zakona koji su na sjednicama bili razmatrani, mijenjani i dopunjavani, ali nisu doneseni.³²² Najpoznatiji od svih prijedloga je Rieglov iz 1903. godine. Prijedlog započinje predgovorom, nastavlja se slavnom esejom *Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak (Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung)*³²³ te na kraju uvod u sam zakon.³²⁴ Treba napomenuti da je zakonom bila predviđena inventarizacija i klasifikacija spomenika.³²⁵

U Dalmaciji su se od druge polovine 19. stoljeća primjenjivale zakonske odrednice na razini Austrijskog carstva. Za zaštitu pokretnih umjetničkih predmeta važna je bila Carska naredba iz 1852. kojom je proglašen zakon o trgovini, koji je, između ostalog, zabranio trgovanje

³¹⁸ Zakoni su doneseni sljedećim redom: Grčka 1834., Danska 1861., Švedska 1867., Italija 1870., Mađarska 1881., Velika Britanija 1882., Finska 1883., Turska 1884., Norveška 1886., Francuska i Španjolska 1887., Bugarska 1889., Rumunjska 1892., Švicarska 1898., Pruska 1907., Belgija 1912., Austrija 1923., Poljska 1928. BROWN, 1905:44-45.; TOMIĆ, 1958:8.; Krstić u svom pregledu *Zakonodavstvo arhitektonske baštine* navodi četiri osnovna načela na kojima počivaju prvi i kasniji zakoni o zaštiti spomenika. To su: *Stare građevine zaštićuju se zakonom kao spomenici kulture, uspostavljanje službe zaštite pomoću koje države nadzire njihovu zaštitu, primjenjuje se konzervatorske i restauratorske metode u cilju njihovog očuvanja te mogućnost eksproprijacije kao zaštite*. KRSTIĆ, 2006:492-493.; Definiranje zaštite spomenika u privatnom vlasništvu u slučaju opasnosti od uništenja, bilo je pitanje nad pitanjima u svim europskim zemljama prilikom izrade zakona. Mogućnost eksproprijacije bila je na različite načine i mjere uvedena u tadašnje zakone. BROWN, 1905:9.

³¹⁹ 1881. ÉVI XXXIX. TÖRVÉNY-CZIKK A MŰEMLÉKEK FENTARTÁSÁRÓL.

³²⁰ ĆORIĆ, 2010:308-309.

³²¹ ĆORIĆ, 2010:314.

³²² Više o navedenim prijedlozima: ĆORIĆ, 2010:326-334.

³²³ Više u: *Anatomija povijesnog spomenika*, str. 351- 411. prijevod Libuše Jirsak, ur. Marko Špikić.

³²⁴ OLIN, 1985:193.

³²⁵ ĆORIĆ, 2010:335.

umjetničkim predmetima: crkvenim posuđem, slikama i kipovima, te Namjesnička uredba iz 1955. kojom su bili obuhvaćeni predmeti koji su iz državnih kolekcija došli u privatni posjed.³²⁶ Velik značaj imala je *Okružnica* namjesnika Emila Davida von Rohnfelda koju je uputio na sva carska i kraljevska Kotarska Poglavarstva 22. svibnja 1894. godine. Okružnicom se upozorava na prodaju i izvoz *historičkih i umjetničkih predmeta* iz Pokrajine. Potiče čuvanje tih predmeta kod lokalnog pučanstva te njihovu edukaciju i suradnju s lokalnim konzervatorima. Okružnicom su spomenute sve razine upravljanja, od općina i carskog i kraljevskog Oružništva, Pokrajinskog financijskog ravnateljstva, počasnih konzervatora Središnjeg povjerenstva, svećenstva i pučanstva te samog Namjesništva, a sve u cilju zaštite pokretnih predmeta.³²⁷

U 19. stoljeću pravna zaštita spomenika za područje Hrvatske i Slavonije kao i u Dalmaciji temeljila se na okružnicama i naredbama. Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1867. kontinentalna Hrvatska sa Slavonijom prestala je biti u administrativnom sklopu Austrije te time i u nadležnosti Središnjeg povjerenstva. Godine 1869. ustanovljena je Zemaljska vlada unutar koje je, među ostalim, bio Odjel za unutrašnje poslove s Odsjekom za građevinarstvo i Odjel za bogoštovlje i nastavu koji su u svojem nadležstvu imali poslove vezane uz zaštitu spomenika. Odjel za bogoštovlje i nastavu predložio je unutar svojeg djelovanja napatke, okružnice i zakonske članke koji su se odnosili na zaštitu spomenika. Odjel je, kao što je ranije spomenuto, odlučivao i o dodjeli financijskih sredstava za popravak crkava i nabavu inventara.³²⁸ Takva praksa da je zaštita spomenika inkorporirana unutar jednog od odjela Ministarstva prisutna je tada u svim europskim državama.³²⁹

Godine 1881. donosi se prvi ugarski *Zakon o zaštiti umjetničkih spomenika*. Zakon ima četiri poglavlja: o spomenicima kulture i njihovom održavanju, o izvlaštenju u cilju održavanja spomenika, odluke o kažnjavanju i završne odredbe. Prema *Zakonu* spomenici su u nadležnosti Ministarstva bogoštovlja i nastave.³³⁰

Hrvatska i Slavonija nisu primjenjivale izravno navedeni zakon, ali su se pri osnivanju Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji služile ugarskim Statutom Zemaljskog povjerenstva za spomenike umjetnosti u Budimpešti koji je donesen prema zakonskom članku XXXIX:1881 (IV glava 19-24 §).³³¹ U izvještajima Gjüre Szaba, tajnika Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i

³²⁶ Više o procesima vođenim protiv prekršitelja u: ČAPETA RAKIĆ, 2016:7.

³²⁷ MK-KOST Nardeba pod brojem 11638, *Bulletino* 1895:3-4., ČORIĆ, 2010.

³²⁸ NIKOLAJEVIĆ, 1988.-1989:56.

³²⁹ BROWN, 1905:8.

³³⁰ 1881. ÉVI XXXIX. TÖRVÉNY-CZIKK A MŰEMLÉKEK FENTARTÁSÁRÓL. Na prijevodu Zakona se najljubaznije zahvaljujem Eszter Szabo.

³³¹ Posebno se to odnosi na članak 21. kojim se određuje da predsjednik i članovi odbora ne dobivaju naknadu, a tajnik u čijoj su nadležnosti administrativni i arhivski poslovi dobiva primanja iz proračuna. Na taj način bilo je uređeno i uredsko poslovanje Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. 1881. ÉVI XXXIX.

historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, ističe se da se u Hrvatskoj i Slavoniji nikada nije primjenjivao navedeni ugarski zakon.³³²

Osnivanjem Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji početkom 20. stoljeća započeo je intenzivni rad na izradi i donošenju zakona o zaštiti spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj. Uredbe koje su do tada postojale i dalje su bile na snazi. U svakodnevnom radu Povjerenstvo je uviđalo manjkavosti ili neprovođenje dotadašnjih uredbi, naredbi, naputaka i okružnica koje su ranije proglašavale crkvene i političke vlasti. Početak rada Povjerenstva bio je vezan uz ustrojenje i donošenje statuta Povjerenstva i Naputka za konzervatore. Godine 1912. donesena je *Naredba kojom se izdaju odredbe o nabavi novog crkvenog namještaja te čuvanju crkvenog namještaja i povijesnih građevina umjetničke vrijednosti*, a godine 1913. *Naredba kojom se predstojnicima (ravnateljima) i činovnicima zemaljskih muzeja i sličnih zavoda u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zabranjuje posjedovanje i sastavljanje privatnih zbirki i trgovanje starinama*.³³³

Početak Prvoga svjetskog rata usmjerio je rad Povjerenstva na očuvanje predmeta od bakra, u prvom redu zvona i spašavanje ugroženih historijskih građevina i crkava s inventarom od ratnih razaranja. Stoga su donesene upute, uredbe vezane uz zaštitu zvona, posebno onih nastalih prije 1600. godine.

Pored razvoja zakonske regulative vezane uz zaštitu spomenika u mirnodopsko vrijeme, započinje i međunarodna suradnja na izradi pravila u vrijeme ratnih sukoba. Začetak takve suradnje je konferencija održana u Bruxellesu 27. kolovoza 1874. godine na poziv ruskog cara Aleksandra II. na kojoj se raspravljalo o izradi koda priznatih pravila i „upotrebe“ rata na kopnu. U deklaraciji se članak 8. i 17. odnose na pokretne umjetničke predmete. Deklaracija donesena na konferenciji nije bila ratificirana, ali je bila uzeta u obzir prilikom izrade Haške konvencije 1899. godine.³³⁴ Pod pokroviteljstvom Instituta za međunarodno pravo, godine 1889. u vrijeme trajanja Svjetske izložbe u Parizu, održan je „međunarodni kongres za zaštitu umjetničkih djela i spomenika“, na kojem su sudjelovali stručnjaci i umjetnici iz mnogih država svijeta. Na Kongresu je utvrđeno da svi spomenici pripadaju cijelom čovječanstvu te je zatraženo da vlade pojedinih zemalja odrede predstavnike koji će ispitati i označiti one spomenike koji bi po svom značaju u slučaju rata trebali biti zaštićeni jednom međunarodnom konvencijom.³³⁵ Takve zaključke nalazimo u Prvoj haškoj mirovnoj konferenciji održanoj 1899. godine. Program je

³³² Ivo Maroević navodi da se od Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine u sjevernom i istočnom dijelu Hrvatske počinje primjenjivati navedeni mađarski zakon o zaštiti spomenika kulture. MAROEVIĆ, 2000:139. U svom istraživanju pregledala sam Zbornike zakona od 1850. do 1990. i stenografske bilješke sjednica sabora i nisam pronašla odredbu, naredbu ili zakon kojim bi navedeni zakon stupio na snagu za područje Hrvatske i Slavonije.

³³³ Objavljeno: Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, Godina 1913., Komad I-X, Broj 1.-122., Naredba br. 5., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1913:103.

³³⁴ WILLIAMS, 1978:16-17.

³³⁵ STULLI, 1974.-75:322.

obuhvaćao isključivo pitanja međunarodnog ratnog prava. U nekoliko svojih članaka bavi se zaštitom pokretnih umjetničkih predmeta. Tako se npr. Članak 23. odnosi na zabranu uništavanja ili plijenjenja neprijateljske imovine, osim slučajeva kad bi ta uništavanja ili zapljene imperativno nalagala vojna potreba; Članak 27. nalaže da se prilikom opsada i bombardiranja moraju poduzeti sve potrebne mjere da se poštede, koliko je god to moguće, zgrade posvećene vjerskim obredima, umjetnosti, znanosti i dobrotvornim svrhama, historijski spomenici, bolnice i sabirališta bolesnika i ranjenika, pod uvjetom da nisu u isto vrijeme upotrijebljeni u vojne svrhe. Dužnost je napadnutih da označe te zgrade i sabirališta specijalnim vidnim znacima o kojima će biti unaprijed obaviješten napadač. Članak 56. definira postupanje s dobrima: s općinskim dobrima, dobrima ustanova posvećenih vjerskim obredima, dobročinstvu, nastavi, nauci i umjetnosti, čak i kad pripadaju državi, postupa se kao s privatnom svojinom. Svaka zapljena, uništenje ili namjerno oštećenje sličnih ustanova, historijskih spomenika, umjetničkih i znanstvenih djela je zabranjeno i mora biti predmet postupanja po zakonu.³³⁶ Druga haška mirovna konferencija iz 1907. uglavnom je potvrdila tekst Konvencije iz 1899. godine. Razlike su neznatne u onim odredbama koje se neposredno ili posredno odnose na zaštitu spomenika, osim širenja kruga država koje su opisanu zaštitu prihvatile.³³⁷

Kako bismo dobili jasnu sliku o zakonodavstvu vezanom uz zaštitu spomenika kulture, u idućem odlomku navedene su najvažnije zakonske odluke:

Carski patent od 26. studenoga 1852. godine kojim se naređuju novi uvjeti za utemeljivanje raznih društava.³³⁸

Za utemeljivanje raznih društava bila je potrebna dozvola državne uprave. Prema Carskom patentu društva su trebala biti organizirana prema društvenom, unaprijed dogovorenom pravilu, te da se svakom dopusti pristup društvu. Dozvola je bila potrebna za osnivanje društva za javne i opće korisne svrhe kao npr. za promicanje znanosti i umjetnosti, za naseljavanje, za štedionice, za *rudnička poduzeća*. Za utemeljenje društva bilo je potrebno obrazložiti osnovu, prikupiti potrebne spise i pravila iz kojih je navedena svrha djelovanja društva i potrebna sredstva kako to postići, način sastavljanja i obnavljanja društva te prava i dužnosti članova društva.

Zbog opasnosti od isticanja nacionalnih i drugih tendencija važnih za opstanak Monarhije sva je društva morao odobriti car Franjo Josip.³³⁹

³³⁶ Prva haška konvencija, 1899.

³³⁷ STULLI, 1974-1975:330.

³³⁸ Objavljeno: Zemaljsko-vladin kist za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1853, Razdjel I, broj 4., Carski patent od 26. studenog 1852. godine kojim se naređuju nove zakonite ustanove društvi.

³³⁹ Društvo za jugoslavensku povjestnicu moralo se uskladiti prema navedenom Carskom patentu.

Ovaj Carski patent osobito je bio važan u procesu odobravanja osnivanja te daljnjeg djelovanja Društva za pověstnicu jugoslavensku, koje je među prvima ukazalo na važnost prikupljanja građe i potrebu organiziranja novih institucija i udruženja.

Naredba kojom se izdaje propis za zaštitu vlastnine javnih znanstvenih i umjetničkih sbiraka i drugih sposobnih zavoda³⁴⁰

Ovom Naredbom bilo je određeno da se javne zbirke znanstvenih i umjetničkih djela trebaju zaštititi, a predmeti iz zbirki nisu se smjeli iznositi ili otuđiti. „... *Ako se kojoj javnoj vlasti, uredu ili organu prigodom uredovnog djelovanja dese ili naznačeni predmeti budu, kao vlasništvo kojega privatnog čovjeka ili namijenjeni za trgovinu, kojima je porijeklo iz nekih javnih arhiva, registratura, biblioteka, muzeja, prirodoslovnih kabineta, fizikalnih kabineta, astronomičkih, geognostičkih, iz znanstvenih i umjetničkih zbirki, iz riznica, galerija slika itd., i glede kojih po njihovoj naravi, po vanjskom slici, ili po inim okolnosti očito se vidi, da stvarno od tamo proishode, a ne može se odmah dokazati, kako su predmeti zakonitim putem došli u privatne ruke: vlast, ured ili organ od istih predmete odmah će uzeti te pohraniti i provesti zakoniti postupak, da kao vlasništvo se vrate onomu javnom zavodu gdje su bili i prije.*“

Ukoliko imaju umjetničku vrijednost, a ne može im se dokazati vlasništvo, pojedinačni predmeti morali su biti vraćeni u nadležne institucije.

Zakonski članak XXIV:1872., o privremenoj zaštiti predmeta, što će izložene biti na bečkoj Svjetskoj izložbi god. 1873.³⁴¹

Zakon se sastoji od 6 članaka. U članku 1. određeno je da su predmeti koji su propisima zaštićeni povlasticama, biljegom na robu ili obrascem, zaštićeni i od glavnog ravnatelja svjetske izložbe. Potrebno je priložiti molbu, najkasnije prije otvorenja izložbe; uz molbu se prilaže opis predmeta (ponekad i skica) u dva jednaka primjerka, u dvije kuverte s biljegom ili obrascem. Ako molbu predaje opunomoćenik, potrebno je priložiti i punomoć. Zaštitnu priznanicu izdaje glavni ravnatelj svjetske izložbe uz potpis nadležnog tijela Kraljevsko-ugarskom ministarstvu za poljodjelstvo, obrt i trgovinu. Datum kojim počinje zaštita potrebno je zabilježiti svaki put na priznanicu. Upisnik o molbama i izdanim zaštitnim priznanicama vodi glavni ravnatelj Svjetske izložbe u dva jednaka primjerka, po jedan primjerak zajedno s molbom, opisom, biljegom u austrijskom ministarstvu za trgovinu, a drugi u kraljevsko-ugarskom ministarstvu

³⁴⁰ Objavljeno: Zemaljsko-vladin list za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1858, Razdjel I, Komad XXIX, broj 229., Naredba ministarstva izvanjskih djela, unutarnjih djela, pravosuđa, financija, za bogoštovje i nastavu, za trgovinu, obrte i javne gradjevine, vrhovnoga zapovjedništva vojske i vrhovne vlasti redarstvene od 16. prosinca 1858.

³⁴¹ Objavljeno: Sbornik zakonah i naredabah 1873., komad I-XXI, br. 1-61, Zakonski članak XXIV, str. 29.

za poljodjelstvo, obrt i trgovinu. Prema 2. članku izdane zaštitne potvrde objavljuju se u službenom austrijskom i ugarskom listu. Zaštitna potvrda je javna i može se tražiti uvid, dok su se obrasci, ako ih se zatražilo u molbi, trebali držati u tajnosti.

Svjetske izložbe bile su mjesta razmijene informacija, prezentacije životnog stila kulturnog i gospodarskog dosega.³⁴² Tema povijesnih spomenika, kao dio izložbe, bila je prisutna od prve izložbe u Parizu, *Univerzalna izložba poljoprivrednih proizvoda i likovne umjetnosti (Exposition universelle des produits de l'agriculture et des beaux-arts)* 1855. godine. Zemlje su uz svoja dostignuća u arhitekturi i obrtu predstavljale svoju restauratorsku praksu i zaštitu spomenika.³⁴³ Nakon Pariza (1855., 1867.) i Londona (1862., 1871., 1872., 1873.), peta Svjetska izložba održana je u Beču 1873. godine.³⁴⁴ Izložba je otvorena 1. svibnja, a bila je otvorena do 2. studenoga 1873. Prvi put su postojali paviljoni za Japan, Kinu i Otomansko carstvo. Na izložbi je bila izložena *Hrvatska kuća* kao dio prezentacije tradicijskog graditeljstva zemalja Habsburške Monarhije. U vrijeme izložbe održan je i prvi međunarodni kongres povijesti umjetnosti koji je organizirao Eitelberger.³⁴⁵

Zakon o uređenju Narodnog muzeja u Zagrebu od 14. rujna 1878.³⁴⁶

Prema ovome Zakonu Narodni muzej je zavod zemaljskih kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, pod vrhovnom upravom Odjela za bogoštovlje i nastavu Kr. zemaljske vlade. Svaki odjel Narodnog muzeja trebao je imati ravnatelja, pomoćnika i poduzetnika, a zoološki odjel osim toga još i preparatora. Prema Zakonu svrha Muzeja je predstavljanje faune, *gee* i starina Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, te je trebao služiti za svrhe i potrebe praktične *obuke u „prirodopisu i starinarstvu“* na sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, te služiti samom školovanju općina. Svaki odjel Narodnog muzeja prema zakonu je trebao dobivati godišnju dotaciju/pripomoć:

- a) *za strukovnu knjižnicu*
- b) *za nabavu sprava i strojeva*
- c) *za znanstveno istraživanje zemlje i nabavu prirodnina i starina*
- d) *za pokućstvo dotle, dok bude sve gotovo*
- e) *paušal za malene izdatke, o kojem se ne polaže račun.*

³⁴² ARČABIĆ, 2007:14.

³⁴³ Više u: SWENSON, 2013:155-156.

³⁴⁴ SWENSON, 2013:156.

³⁴⁵ RAMPLEY, 2009:447-449.

³⁴⁶ Objavljeno: Sbornik zakonah i naredabah 1878., komad XXVI, br. 59, str. 384.

Naredba Kraljevsko-zemaljskog vladinog Odjela za bogoštovje i nastavu od 9. listopada 1882. br. 10034.³⁴⁷

Naredbom se ustrojava Obrtna škola povezana s Muzejom za umjetnost i obrt u Zagrebu. Uprava Obrtne škole povjerena je Društvu umjetnosti.

Naredba ustrojava Obrtnu školu koja je bila od iznimnog značaja za razvoj obrtničkih znanja i izradu pokretnih umjetničkih predmeta kao i Muzej za umjetnost i obrt. Dakle, do danas je očuvana ideja o uskoj povezanosti prenošenja potrebnih znanja i njihova očuvanja.

Naredba Kraljevske hrvatsko–slavonske–dalmatinske vlade Odjela za unutarnje poslove od 2. veljače 1884., br. 1584. glede ustrojstva Hrvatsko-slavonskog zemaljskog povjerenstva za obćenitu godinu 1885. u Budimpešti održavat se imajući izložbu³⁴⁸

Glavni zadatak povjerenstva na izložbi bio je da kraljevine Hrvatska i Slavonija budu dostojno zastupane na izložbi, te da se sudjelovanjem na izložbi potiče interes za izložbu kod *pučanstva, obrtnika i gospode*.

Ovom Naredbom željela se istaknuti važnost organizacije, a ujedno prezentacije Hrvatske i Slavonije na navedenoj izložbi te uključivanje svih zainteresiranih društvenih slojeva. Na navedenoj izložbi u Budimpešti Iso Kršnjavi je uredio i organizirao hrvatski paviljon.³⁴⁹

Odluka ministra za bogoštovlje i nastavu od 14. ožujka 1899. kojom se mijenja statut centralne komisije za istraživanje i uzdržavanje umjetničkih i historičkih spomenika.³⁵⁰

Odukom je promijenjen statut c. kr. centralne komisije za istraživanje i uzdržavanje *umjetničkih i historičkih* spomenika (u tekstu Središnje povjerenstvo). U 1. članku definirana je zadaća Središnjeg povjerenstva: istraživanje i uzdržavanje spomenika te izrada prijedloga mjera za njihovo očuvanje uz novinu da se postupa u dogovoru s novoosnovanim Austrijskim arheološkim institutom.³⁵¹ U članku 3. je definiran rad Središnjeg povjerenstva na: *predmete prehistorijskog doba i stare umjetnosti, predmete arhitekture, plastike, slikarstva i*

³⁴⁷ Objavljeno: Sbornik zakonah i naredabah 1883, komad VII, br. 28, str. 252.

³⁴⁸ Objavljeno: Sbornik zakonah i naredabah 1884., komad III, broj 7, str.15.

³⁴⁹ VUJIĆ, 1991.-1992:50., Petnaest godina kasnije na izložbi u Rimu, Dalmacija izlaže u paviljonu Kraljevine Srbije odbivši izlaganje u paviljonu Ugarske i Austrije zbog nemogućnosti izlaganja narodnosti. Hrvatski ban Tomašić zajedno s Milanom Amrušom, predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu, pokušao je nagovoriti Društvo „Medulić“ da izlažu u navedenim paviljonima, ali bezuspješno. Kako navodi Sandi Bulimbašić zbog navedenog događaja Kršnjavi, odnosno Društvo umjetnosti našlo se prozvanim zbog nesudjelovanja hrvatskih umjetnika u Rimu. Društvo umjetnosti također je odbilo izlagati u ugarskom i austrijskom paviljonu, odnosno željeli su odijeljeni zasebni prostor s natpisom *Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija*. Mađarska vlada nije im udovoljila. Više u: BULIMBAŠIĆ, 2016:234-237.

³⁵⁰ Odluka je donesena 19. veljače 1899. Objavljeno: List državnijeh zakona, *Izdan i razaslan 29. marta 1899.*, Godina 1899., Komad XXI, str. 81-83.

³⁵¹ Osnovan je 15. ožujka 1897. ĆORIĆ, 2010:294.

crtatih umjetnosti srednjeg vijeka i novijeg doba do polovine 19. stoljeća i historijske spomenike razne vrste od najstarijeg vremena do polovine 19. stoljeća. Prema navedenoj podjeli dijelio se rad Središnjeg povjerenstva na tri odsjeka. U članku 4. određen je broj članova Središnjeg povjerenstva na dvadeset i jednog predsjednika. Predsjednika imenuje car na prijedlog ministra za bogoštovlje i nastavu. U članku 9. navedeni su konzervatori kao pomoćna tijela koja *brane i promiču ciljeve* Središnjeg povjerenstva, imenuju se za sve ili za pojedine odsjeke i prebivalište bi im trebalo biti u kotaru u kojem su nadležni. Imenovani su od ministra bogoštovlja i nastave na prijedlog Središnjeg povjerenstva na pet godina. U člancima od 11. do 14. obrazložene su uloge dopisnika, počasnih članova i angažiranja „*zgodne ličnosti za osobite svrhe njenog rada*“ za snimanje predmeta ili stručnog mišljenja.

Naredba kojom se određuje redovito sabiranje podataka za statistiku knjižnica i zbirka, koje su vlasnost pravnih osoba, 1905. ³⁵²

Naredba se odnosila na knjižnice i zbirke na području kraljevina Hrvatske i Slavonije koje su bile u vlasništvu pravnih osoba, a stajale su na raspolaganju širem općinstvu ili stanovitim krugovima. Prikupljanje podataka odnosilo se na zbirke u svim vrstama muzeja: gospodarskim, obrtnim, tehničkim, trgovačkim, prometnim, geološkim, arheološkim i povijesnim muzejima, zatim galerije slika, stalne izložbe slika, samostalne zbirke mineraloške, botaničke, zoološke, etnografske, te zbirke novca, starina i oružja. Iz popisa su izuzete sve zbirke i knjižnice koje su bile u vlasništvu privatnih osoba.

Za prikupljanje podataka služila su dva obrasca, A-obrazac za sve knjižnice i B-obrazac za sve zbirke koje su bile u vlasništvu pravnih osoba. Uprave svih knjižnica i muzeja bile su dužne ispuniti obrasce svake godine. Prikupljeni upitnici dostavljeni su kraljevskoj kotarskoj oblasti ili gradskom poglavarstvu koji su ih trebali dostaviti Kraljevskom zemaljskom statističkom uredu u Zagrebu.

Ovom Naredbom počela se voditi briga o prikupljanju i obradi knjižnične građe odnosno zbirki kroz provođenje organiziranog prikupljanja podataka pomoću za tu svrhu predloženih obrazaca.

Okružnica kojom se upozorava na nepravilnosti u primjenjivanju propisa o crkvenoj građevnoj djelatnosti i o postupku kod crkvenih građevina, 1909. ³⁵³

³⁵² Objavljeno: Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, Godina 1905., Komad IV, Broj 9., Kralj. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu u sporazumu s kralj. zemaljsko-vladinim odjelom za unutarnje poslove, od 30. ožujka 1905. br. 5382.

³⁵³ Objavljeno: Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, Godina 1909., Broj 53., Okružnica kralj. Hrv-slav-dalm. Zemalj. Vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 9. lipnja 1909. br. 12371. na sve kr. županijske oblasti.

Okružnica se odnosila na zahtjeve upućene za pomoć pri obnovi crkvenih građevina iz državnog proračuna, iako su postojali propisi o „crkvenoj gradjevnoj iliti doprinozenoj dužnosti“ (od 25. travnja 1880. br. 499. odj. Bogošt.). Prema propisima je župnik bio dužan redovito uzdržavati crkvu i župni dvor, popravljati i obavljati manje popravke o vlastitom trošku, odnosno iz crkvene blagajne. Tehnički organi obavljali su očevid građevinskog stanja na temelju kojeg su izrađivali troškovnike za popravke. Voditelj „*doprinozbene rasprave*“ pregledavao je svaku stavku troškovnika i na samoj raspravi nastojao crkvenu upravu ili župnika obvezati da o trošku crkvene blagajne odnosno o trošku župnika poprave manja oštećenja. Učestale su bile i molbe za državna sredstva u svrhu gradnje ili popravaka crkava ili kapela i unutrašnjeg uređenja crkava (nabava svetohraništa, klupa, orgulja, zvona). Župe patronata „hrv.-slav. zem. vjerozakonske zaklade“ redovito su predlagale nove popravke, iako su bile u cijelosti obnovljene. Okružnica se prosljeđivala svim župnicima.

Ovom Okružnicom pokušava se urediti obnova kako samih crkvenih građevina tako i inventara, što nam govori o postojanju problema pri obnovi, odnosno nepoštivanja smjernica konzervatorskih uputa.

Naredba kojom se izdaju odredbe o nabavi novog crkvenog namještaja te sačuvanju crkvenog namještaja i gradjevina historičke i umjetničke vrijednosti, 1913.³⁵⁴

Naredba ima sedam članaka. U uvodnom dijelu Naredbe obrazlaže se razlog proglašenja. Crkve (katoličke, grkokatoličke, pravoslavne) svake godine naručuju nove oltare, propovjedaonice, ikonostase i drugi crkveni inventar, što je iziskivalo velika financijska sredstva. Problem je bio u narudžbi navedenih predmeta jer su se naručivali u inozemstvu, a ne kod domaćih obrtnika, i na taj način nije se poticao razvoj domaćeg obrta. Pored skupih nabava, problem je bio i u popravku, restauriranju ili zamjeni starih umjetničkih predmeta novim. Stoga je prvi članak određivao da crkve koje uz pomoć javnih financijskih sredstava nabavljaju novi crkveni inventar moraju koristiti usluge domaćih obrtnika. U slučaju da se traženi crkveni namještaj ne može naći kod domaćih obrtnika, mogla se zatražiti dozvola za izuzeće od ovog propisa od Odjela za bogoštovlje i nastavu. Člankom 4. određeno je da ako se radi o popravku ili zamjeni crkvenog inventara koji ima historijsku ili umjetničku vrijednost, treba se tražiti mišljenje Zemaljskog povjerenstva za očuvanje historičkih i umjetnih spomenika iz Zagreba. U članku 5. propisana je zabrana izvoza predmeta umjetničke ili historijske vrijednosti u inozemstvo, bez dozvole Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu. Ako se takvi predmeti više ne upotrebljavaju, prije izvoza su trebali biti ponuđeni na otkup domaćem muzeju ili zbirci.

³⁵⁴ Objavljeno: Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, Godina 1913., Komad I-X, Broj 1.-122., Naredba br. 5., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1913:103.

U članku 6. određeno je da se u slučaju pregradnje, dogradnje, nabave novog crkvenog namještaja navedeni postupak može provesti samo uz dozvolu Odjela za bogoštovlje i nastavu. Navedena Naredba upućivala je na postojanje problema u očuvanju crkvenog inventara već početkom 20. stoljeća te htijenja da se navedena situacija uredi. Max Dvořák, koji je u svom djelu *Katekizam zaštite spomenika* razmotrio problem očuvanja crkvenog inventara, zalaže se za njihovo očuvanje.³⁵⁵

Naredba kojom se predstojnicima (ravnateljima) i činovnicima zemaljskih muzeja i sličnih zavoda u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zabranjuje posjedovanje i sastavljanje privatnih zbirka i trgovanje starinama, 1913.³⁵⁶

Naredba se odnosi na predstojnike (ravnatelje) i službenike (činovnike) muzeja i zavoda s područja arheologije, povijesti, umjetničkog obrta, etnologije i prirodnih znanosti. Navedeni ravnatelji i službenici ne smiju posjedovati ili sakupljati vlastite privatne zbirke iz područja koje je zastupano u zbirka odjela u kojem radi. Trgovina umjetninama dozvoljena je jedino kada je u korist zavoda. Svi službenici i ravnatelji morali su se obvezati da se neće baviti prikupljanjem predmeta za vlastitu zbirku.

Ova naredba bila je svojevrsna preteča odredbe današnjeg Zakona o zaštiti spomenika kulture, kojom se onemogućavao sukob interesa unutar muzejskih institucija.

Zakon o uredjenju Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu od 26. lipnja 1918.³⁵⁷

Zakon ima ukupno 21 članak. Prema 1. članku Hrvatski narodni muzej u Zagrebu je državna institucija pod upravom Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu. U 2. članku navedena je svrha muzeja: ustrojavanje, čuvanje i umnožavanje zbirki, koje služe za znanstveno proučavanje i za potrebe praktičnih vježbi kod prirodoslovnih, arheoloških i kulturno-historijskih predmeta u kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Zbirke muzeja se ustrojavaju i proširuju darovima i otkupima, a usavršavaju zamjenama. Muzej se imao sastojati od četiri međusobno neovisna odjela: zoološkog, mineraloško-petrografskog, geološko-paleontološkog i arheološko-historičkog odjela. Osnivanje novih odjela stavljeno je u nadležstvo Vlade. Zakonski članci od 5. do 20. odnosili su se na izbor i prava ravnatelja i muzejskog osoblja. Ravnatelje pojedinih muzejskih odjela imenovala je Vlada, birajući ih među redovnim ili izvanrednim profesorima dotičnih

³⁵⁵ DVOŘÁK, 1988:806.

³⁵⁶ Objavljeno: Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, Godina 1913., Komad III, Broj 31., Naredba br. 5., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1913:103.

³⁵⁷ Objavljeno: Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, Godina 1918., Komad IX, Broj 1.-136., Naredba br. 58., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1918:209.

struka na C. kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu. Muzejsko osoblje nije smjelo posjedovati, prikupljati vlastite privatne zbirke niti u privatne svrhe kupovati ili prodavati predmete iz područja koje je zastupano u zbirkama odjela u kojem radi. Kustos (pristav ili čuvar) muzeja morao je pripadati odgovarajućoj struci u odnosu na muzejski odjel na kojem je djelovao.

Pregledom zbivanja od 1850. do 1918. godine može se zaključiti da se zaštita spomenika temeljila na radu *Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje graditeljskih spomenika* u Beču na području Dalmacije te *Društva za povjesticu jugoslavensku i starine*, *Društva umjetnosti*, i *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji* na području kontinentalne Hrvatske. Zaštita je počivala na radu pojedinaca, stručnjaka, entuzijasta i ljubitelja povijesti i starina. Oni su prikupljanjem građe za Narodni muzej i izvještajima o stanju starina stvorili osnovu za sva buduća istraživanja i zaštitu. Budući da je Dalmacija bila neposredno pod Austrijom, Središnje povjerenstvo je primjenjivalo teoretske i praktične principe zaštite Monarhije. Na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta radili su brojni stručnjaci iz Monarhije koji su provodili evidenciju i restauraciju. Time su pokretni spomenici na području Dalmacije sustavnije štice i obrađivani nego u kontinentalnoj Hrvatskoj.

O organiziranoj institucionalnoj zaštiti na pokretnim umjetničkim predmetima u ovom razdoblju u kontinentalnoj Hrvatskoj još ne možemo govoriti. Primjeri zaštite pokretnih predmeta vezani su uz evidentiranje nepokretnih spomenika i donošenja odredbi o zabrani izvoza i premještanja predmeta. U ovom razdoblju u kontinentalnoj Hrvatskoj nastaju prvi koraci koji prethode sustavnoj zaštiti pokretnih spomenika, a koja počinje s osnivanjem Zemaljskog povjerenstva. Povjerenstvo prvi put započinje rad na izradi topografskog popisa spomenika (i pokretni inventar unutar pojedinih spomenika) koji do tada nije rađen, za razliku od Mađarske i Austrije. Učinkovitost rada novoosnovanog Zemaljskog povjerenstva vidjela se u vrijeme Prvoga svjetskog rata kada se služba uspješno angažirala na zaštiti metalnih predmeta, posebno zvana, od rekvizicije.

Nažalost, u tom razdoblju pokretni spomenici kulture nisu ni približno tretirani poput nepokretnih spomenika koji su vrlo rano prepoznati kao vrijednost koju treba štiti. Pokretni predmeti, ako nisu bili djela poznatih renesansnih ili baroknih umjetnika, doživljavaju se samo kao sastavni dio cjeline, npr. crkveni inventar. To se osobito odnosi na djela primijenjene umjetnosti 17., 18. i 19. stoljeća koja se tretiraju kao uporabni, a vrlo rijetko kao umjetnički predmeti, pa se shodno tome i bilježe samo kao popratni dio opisa neke crkve ili zbirke. Taj pristup se postupno počinje mijenjati krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kada se kategorije

primijenjena umjetnost i umjetnički obrt počinju prepoznavati kao umjetnička vrijednost vrijedna štíćenja. Tek s razvojem ideje da i uporabni predmeti mogu biti umjetnost vrijedna štíćenja stvaraju se temelji za zaštitu te kategorije predmeta. Pokretni umjetnički predmeti procjenjivani su kroz njihovu liturgijsku i uporabnu namjenu te procijenjenu materijalnu vrijednost materijala izrade.

2. Institucionalna zaštita pokretne baštine u Hrvatskoj od 1918. do 1941. godine

Kraj Prvoga svjetskog rata, raspad Austro-Ugarske Monarhije i proglašenje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca dovodi do nove geopolitičke podjele.³⁵⁸ Uspostavljanjem Kraljevine SHS težilo se stvaranju ideologije integralnog jugoslavenstva. No, neravnopravni politički položaj, stupanj razvijenosti pojedinih zemalja i povijesna pripadnost različitim kulturnim krugovima nije dovela do oblikovanja jedinstvene jugoslavenske kulture.³⁵⁹ Svaka nacija koja je ušla u novu državu željela je zadržati svoj nacionalni identitet koji je ranijih godina stvarala i razvijala i nije ga se htjela odreći.³⁶⁰

Uspostavljanjem monarhije uvedeno je centralističko uređenje države. Centralizacija uprave oduzela je pokrajinskim vladama političko djelovanje podčinjujući ih vladi u Beogradu, što je od početka izazivalo nezadovoljstvo.³⁶¹ Dvije godine nakon proglašenja Kraljevine SHS donesen je Vidovdanski ustav, čime je ozakonjen dotadašnji centralizam i unitarizam koji se, između ostalog, želio provesti i u kulturi i umjetnosti.³⁶² Permanentno nezadovoljstvo i stalni sukobi na nacionalnoj razini vezani uz represivni sustav posredstvom zakona, cenzura i propagande koje je provodila vlada u Beogradu svoj vrhunac doživjet će proglašenjem osobne diktature kralja Aleksandra 1929. godine. Država je dobila novo ime Kraljevina Jugoslavija te je provedena nova upravna podjela zemlje na devet banovina. Hrvatski teritorij bio je podijeljen na dvije banovine: Savsku i Primorsku. Zabranjen je rad svih političkih stranaka i udruga s nacionalnim obilježjima, a svako političko djelovanje strogo se kažnjavalo.³⁶³

U vanjskoj politici, nakon međunarodnog priznanja, Kraljevina SHS je svoje granice utvrdila ugovorima. Teritorijalne promjene bile su posljedica međunarodnih vojno-političkih i mirovnih sporazuma u Londonu, Parizu, Saint-Germainu, Trianonu i Rapallu.³⁶⁴ Sporazumom u Rapallu 1920. godine riješeno je pitanje granice (tzv. jadransko pitanje) između Italije i Kraljevine SHS. Ugovorom je Italija dobila cijelu Istru, otoke Cres, Lošinj, Lastovo, Palagružu i grad Zadar.

³⁵⁸ Odluka kojom se proglašavaju Dalmacija, Hrvatska i Slavonija nezavisnima od Ugarske i Austrije i pristupa u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba donesena je na zasjedanju Sabora 29. listopada 1918. BILANDŽIĆ, 1999:61.

³⁵⁹ MATKOVIĆ, 2003:215-216.

³⁶⁰ BILANDŽIĆ, 1999:112.

³⁶¹ Pokrajinskim vladama ukinuti su odjeli, odnosno Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju ostala su samo tri: za unutarnje poslove, pravosuđe i bogoštovlje. MATKOVIĆ, 2003:87.

³⁶² Osobito je to bilo izraženo u jeziku i pismu: uvođenje ekavice kao književnog jezika i latiničnog pisma. MATKOVIĆ, 2003:215-216.

³⁶³ Tadašnje stranke Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka koje su činile Seljačko-demokratsku koaliciju bile su za jugoslavenski državni okvir, ali na principu federacije. Hrvatska seljačka stranka pokušavala je diplomatskim putem rješavati problem hrvatskog pitanja. Nezadovoljstvo takvim stanjem dovest će do pojave fašističkih i nacističkih težnji koje će se nadovezati na slična strujanja u Europi. Pojedinci i skupine hrvatskih nacionalista koji su emigrirali većinom u Mađarsku, Austriju i Italiju bili su za uspostavu samostalne i neovisne Hrvatske. Glavni pokretač i zagovornik bio je Ante Pavelić koji osniva emigrantsku opoziciju *Ustaša*, novoosnovani ustaški oslobodilački pokret. BILANDŽIĆ, 1999:107., MATKOVIĆ, 2003:181-183.

³⁶⁴ Razgraničenje s Mađarskom utvrđeno je Trianonskim ugovorom. Na mirovnoj konferenciji u Parizu dogovoreno je pitanje razgraničenja s Austrijom. MATKOVIĆ, 2003:78.

Time Zadar prestaje biti administrativnim središtem za Dalmaciju.³⁶⁵ Rijeka je dobila status nezavisne države, da bi Rimskim paktom 1924. bila anketirana.³⁶⁶

Uz političke probleme dodatno je stanje u zemlji pogoršala svjetska gospodarska kriza koja je samo produbila dotadašnje loše gospodarsko stanje u zemlji. Kralj Aleksandar, želeći ublažiti nakupljeno nezadovoljstvo, uveo je ograničeni parlamentarizam proglašenjem Oktroiranog ustava 1931. godine. Ustavom je ponovno uspostavljen rad Skupštine, dok je vlada i dalje bila izravno odgovorna kralju.³⁶⁷ Ubojstvo kralja Aleksandra 1934. godine u Marseilleu dovodi do promjena u unutrašnjoj i vanjskoj politici.³⁶⁸ U unutrašnjoj politici provedeni su izbori te se pristupilo rješavanju *hrvatskog pitanja*.³⁶⁹ Nakon višemjesečnih pregovora 1939. godine stvorena je Banovina Hrvatska.³⁷⁰ Iako je time Hrvatska dobila određene ustupke, proces preuređenja države nije proveden.³⁷¹

U vanjskoj politici to je udaljšavanje od Francuske i postupno priblijšavanje Njemačkoj i Italiji. I to na političkom i na gospodarskom planu.³⁷²

Turbulentna politička zbivanja imala su utjecaja i na daljnji razvoj institucionalizacije zaštite spomenika. Zaštita spomenika nije bila jednako razvijena u svim dijelovima Kraljevine SHS/Jugoslavije. Prije svega, radilo se o različitom povijesnom razvoju i utjecajima kojima je bio izložen. Dok se zaštita spomenika institucionalizirala u kontinentalnoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Sloveniji i Bosni pod austrijskom upravom i utjecajem, u Srbiji se briga za spomenike tada svodila još uvijek samo na rad društva.³⁷³ U novonastaloj državi na hrvatskom području tada kao nositelji *službe zaštite* i dalje djeluju *Pokrajinski Konservatorijalni ured za Dalmaciju u Splitu* i *Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika*³⁷⁴

³⁶⁵ Zadar je bio sjedište: Namjesništva, Zemaljskog sabora, Zemaljskog odbora, Pokrajinskog školskog vijeća, Pokrajinskog financijskog ravnateljstva, Zapovjedništva žandarmerije, Pošte, Austrougarske banke.

³⁶⁶ BILANDŽIĆ, 1999:79., ŠUTE, 2011:35., MATKOVIĆ, 2003:135.

³⁶⁷ Rad političkih stranaka bio je omogućen samo uz prisutnost policijskog povjerenika.

³⁶⁸ Nakon ubojstva kralja Aleksandra vlast je trebao naslijediti kralj Petar II. S obzirom na to da je bio maloljetan, vlast nasljeđuje namjesništvo: knez Petar, senator i dvorski liječnik Radenko Stanković i ban Savske banovine Ivo Perović. MATKOVIĆ, 2003:185.

³⁶⁹ Izbori su održani u svibnju 1935. godine. Na izborima je bilo omogućeno sudjelovanje opozicije. Iako je vladina lista imala 60,6%, a udružena opozicija 37,4% prema izbornom zakonu 3/5 dobiva većina. Zanimljiv je komentar Ljube Karamana u dopisu upućenom upravitelju beogradskog Muzeja suvremene umjetnosti Milanu Kašaninu, gdje moli da mu vrati primjerak Građevnog zakona iz 1931. godine „*ako mu više ne služi*“ uz komentar: „...*ne pitam vas što je sa našim zakonom, jer sigurno na to nitko ne misli u današnjoj izbornoj vrućici.*“ MK-KOST-A dopis od 28. veljače 1935.

³⁷⁰ U čiji su sastav ušli Savska i Primorska banovina te Dubrovnik, Travnik, Fojnica, Brčko, Gradačac, Derventa, Šid i Ilok. Banom je imenovan Ivan Šubašić. Banovina je imala autonomiju u unutrašnjim poslovima, dok su promet, vanjska trgovina, vojska i žandarmerija bili zajednički. Nije nevažan podatak da je nastala svega nekoliko dana prije napada Njemačke na Poljsku. Pretpostaviti je da su se već osjećala ratna zbivanja. Tim više jer je Austrija već bila pripojena Njemačkoj. ŠUTE, 2011:126.

³⁷¹ ŠUTE, 2011:120., MATKOVIĆ, 2003:202-207.

³⁷² Na prostoru Kraljevine Jugoslavije, kako navodi Šute, stajali su složeni gospodarski interesi Njemačke i Italije. Tvornice koje su izrađivale polusirovine za Njemačku dobro posluju dok druge industrije padaju u krizu. ŠUTE, 2011:126.

³⁷³ U Bosni i u Srbiji to su dva društva: *Srpsko učeno društvo* i *Društvo srpske slovesnosti* uz Ministarstvo prosvete.

³⁷⁴ Od 1929. Konzervatorski ured u Zagrebu.

u Zagrebu. Radu spomenutih ureda pridružuje se Nadleštvo za umjetnost i spomenike osnovano u Dubrovniku 1919. godine.³⁷⁵ Zaštita spomenika *Uredbom o uređenju Ministarstva Prosvete* donesenom 1919. dolazi u nadležnost *Odeljenja za umjetnost*.³⁷⁶

Teritorijalne promijene koje su provedene Rapallskim ugovorom, ustupanjem dijela Dalmacije Italiji odrazile su se i na nadležnost konzervatorskih ureda u Zagrebu i Splitu. Zadar uz otok Lastovo prestaje biti dio „sustava zaštite“ Dalmacije. Upravo podjela pokrajinskih i općinskih dobara i arhiva, koja je trebala biti provedena prema točki 2. Rapallskog ugovora, i povratak otuđenih predmeta iz vremena Prvoga svjetskog rata bili su glavna preokupacija konzervatora u prvim poslijeratnim godinama *Konservatorijalnog ureda za Dalmaciju* u Splitu i *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika* u Zagrebu.

2.1. Služba zaštite spomenika u Dalmaciji od 1918. do 1941. i zaštita pokretne baštine

2.1.1. Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju

Zbivanja u Dalmaciji nakon Prvoga svjetskog rata rezultat su ranije započetih procesa koji su prije svega bili posljedica političkih dogovora, a potom i mirovnih ugovora velikih sila. Nova „država“ i nova teritorijalna situacija odrazili su se i na nadležnost Pokrajinskog Konservatorijalnog ureda za Dalmaciju nakon 1918. godine. Ured je bio u ingerenciji Ministarstva prosvjete, Umjetničkog odjeljenja u Beogradu, a u administrativnom sklopu Arheološkog muzeja u Splitu. Ured nastavlja svoj rad uz dotadašnjeg ravnatelja Franu Bulića kojem je u studenome 1919. dodijeljen kao asistent Konzervatorskog ureda profesor splitske

³⁷⁵ VIĐEN, 2009/2010:7.

³⁷⁶ U članku 13. *Uredbe* definirani su poslovi *Odeljenja: nadzor nad umjetničkim starinama i uređenje umjetničkih i kulturnih ustanova u kojima se nalaze starine*. Zbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju, Uredba o uređenju Ministarstva Prosvete, Komad I, broj 124, od 3. rujna 1919., donosi regent Aleksandar I. na prijedlog Ministra prosvete Pavle Marinković, str. 195-203.

gimnazije Ljubo Karaman.³⁷⁷ U prvim godinama nakon rata njihov rad bio je usmjeren na utvrđivanje ratne štete, povratak predmeta otuđenih u vrijeme Prvoga svjetskog rata, raspodjelu arhivske, knjižnične i muzejske građe nakon ugovora u Rapallu te inventarizaciju spomenika. Povratak predmeta odnosio se na vraćanje predmeta odnesenih na restauriranje u Beč, rekviriranih zvona te umjetničkih predmeta koji su odneseni s dalmatinskog područja bez dopuštenja Pokrajinskog konservatorijalnog ureda. U vezi utvrđivanja i prijava šteta Bulić je u javnim glasilima objavljivao članke. Tako se primjerice u *Dalmatinskom glasniku* 25. studenoga 1918. pod naslovom *Za povratak naših umjetnina* obraća na sva kotarska poglavarstva, biskupske ordinarijate, episkopske konzistorije, župne urede, samostalna starješinstva i predstavnike arhiva u Dalmaciji da prijave Pokrajinskom konservatorijalnom uredu u Splitu štetu počinjenu prije i za vrijeme rata na umjetninama i arhivima. Pod umjetninama navodi „*svi spomenici umjetni i povjesnički na kamenu, kovinama itd. iz svake dobi, rezbarije na kovinama, drvetu, klasične slike, arkivalni spisi, dragocjeni komadi ruha, ćilimi, posudje starinsko, orgulje itd.*“ U prijavi štete trebala se naznačiti povijesno-umjetnička vrijednost predmeta, način oduzimanja predmeta i može li se do predmeta doći privatnim ili službenim putem. Popis štete provodio se i na poziv *Otsjeka priprava za mirovni kongres* u Zagrebu.³⁷⁸ Nakon mirovnog sporazuma u Saint Germain en Layeu 10. rujna 1919. kojim je regulirana podjela austrijskog dijela Austro-Ugarske, Pokrajinska vlada za Dalmaciju šalje upute o primjeni onog dijela sporazuma koji se odnosi na kulturno- povijesne spomenike. U svrhu utvrđivanja štete osnovana je komisija: za reparaciju objekata kulturno-povijesne vrijednosti bio je zadužen Frane Bulić, za procjenu stanja objekata Ivo Senjanović, a za prikupljanje materijala Ivo pl. Cega.³⁷⁹

Za povratak rekviriranih zvona Bulić se obratio Ministarstvu prosvjete u Beogradu u listopadu 1919. godine tražeći informacije je li što poduzeto od Kraljevine SHS. Budući da je Bulić bio u kontaktu s Viktorom Hoffillerom i znao je za akcije koje je Hoffiller poduzeo u svrhu vraćanja zvona, u ime *Povjerenstva za čuvanje umjetnički i historičkih spomenika*, u dopisu *Ministarstvu prosvjete* pridružuje se Hoffillerovom zahtjevu za naknadu štete. Istodobno je zatražio da se kod nadležnih vlasti u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj intervenira da vrate zvona iz Dalmacije koja su se još uvijek nalazila na željezničkim stanicama.³⁸⁰ Navedeni dopis u prijepisu je dostavljen i *Povjerenstvu za čuvanje umjetničkih i historičkih spomenika* u Zagrebu.

³⁷⁷ MK-KOST-A Kutija 1924 dopis broj 8484/24 od 3. prosinca 1924. Ljubomir Karaman postavljen je za *konservatorskog pomoćnika*. BULIĆ, 1920:3.

³⁷⁸ MK-KOST-A Dalmatinski glasnik, str. 2, Split od 27. studenoga 1918.

³⁷⁹ MK-UZKB-ZP Dopis broj 16/1919 od 8. listopada 1919. MK-KOST-A Kutija 1920 dopis broj 411 od 7. travnja 1920. ; UNKOVIĆ, 2012:432

³⁸⁰ U Izvještaju o radu Konservatorijalnog ureda navodi se povratak zvona iz župne crkve u Raslinama kod Šibenika koje je bilo rekvirirano i odneseno u Beč, da bi potom bilo vraćeno napuknuto te je smješteno u Arheološki muzej. Župa je trebala dobiti pripomoć za nabavu novog zvona. MK-KOST-A broj 128/23/R

Diplomatsko predstavništvo obavijestilo je Konservatorijalni ured da je većina zvona prikupljenih u vrijeme rekvizicije odmah bila razbijena i izljevana za izradu oružja, a većini crkvi bila je isplaćena naknada te se ništa nije moglo poduzimati u vezi vraćanja zvona.³⁸¹

U vezi povrata umjetnina poslanih na restauriranje u Beč, u Izvještaju o radu *Konservatorijalnog ureda* za 1921. godinu Bulić navodi da je vraćen triptihon – oltarić od bjelokosti i misna ruha biskupa Torlona iz crkve u Trogiru³⁸², slika sv. Fabijana i Sebastijana iz župne crkve u Jelsi na Hvaru te slika sv. Stjepana iz župne crkve u Visu.³⁸³ Pored poznatih predmeta poslanih na restauriranje u Beč postojao je dio predmeta koji je poslan bez znanja *Konservatorijalnog ureda*, stoga je upućen dopis Državnom uredu za spomenike u Beču da ih obavijesti koji spomenike posjeduju, a da su podrijetlom iz Dalmacije.³⁸⁴

Pokrajinski *Konservatorijalni ured za Dalmaciju* razaslao je okružnicu 1921. svim općinskim upraviteljstvima o *Štetama nanesenim od strane okupatorne talijanske vlasti spomenicima u Dalmaciji i postupanju sa spomenicima bivših tugijskih država*.³⁸⁵ U Okružnici Bulić moli *Općinsko upraviteljstvo* da ga obavijesti ako su u vrijeme okupacije odnesene slike, kipovi, crkveni inventar ili cijela zbirka, arhivski dokumenti, oštećene ili uništene spomen-ploče i natpisi. Pored same zaštite, uvid u počinjenu štetu bio je važan i za nadoknadu štete koja se potraživala od Italije. Bulić upozorava da se ne uništavaju natpisi i spomen ploče, kao i obilježja svih bivših vlasti, jer su dio dalmatinske povijesti. Na kraju, Bulić moli da se u slučajevima namjere uklanjanja bilo kakvih natpisa ili želje da se izvrše preinake na umjetničkom ili povijesnom spomeniku traži odobrenje *Konservatorijalnog ureda*.³⁸⁶

U vrijeme talijanske okupacije otuđeni su predmeti iz Muzeja u Zadru, Kninu, iz Baške s otoka Krka, iz Vrbnika i grada Krka, Cresa, Osora i Raba. Prema saznanjima Bulića predmeti su bili odneseni u Trst. Stoga se Bulić, vezano uz mirovnu konferenciju u San Remu, obratio *Ministarstvu Prosvete, Umjetničkom odjeljenju* za povratak predmeta iz navedenih mjesta.³⁸⁷

Nadalje, Odbor Narodnog vijeća u Zadru od strane vlade SHS trebao je pripremiti materijal za komisiju koja je trebala urediti odnose između Zadra i ostale Dalmacije nakon Rapalskog ugovora te je uputio Buliću dopis da sastavi po njegovom mišljenju kako bi se podjela arhiva, knjižnica i muzeja trebala izvršiti, odnosno koji su predmeti iz Zadra prema Rapalskom ugovoru trebali pripasti Kraljevini SHS.³⁸⁸ U dopisu pod nazivom *Izvršenje Rapalskog ugovora i*

³⁸¹ MK-KOST-A Kutija 1920 dopis broj 11 od 6 ožujka 1920.

³⁸² MK-KOST-A Kutija 1921 dopis broj 61 od 7. srpnja 1921.

³⁸³ BULIĆ, 1922:11; UNKOVIĆ, 2012:432.

³⁸⁴ UNKOVIĆ, 2012:434.

³⁸⁵ MK-KOST-A Kutija 1921. dopis broj 35/1921. od 4. svibnja 1921.

³⁸⁶ Uredba *O štetama nanesenim od strane okupatorne talijanske vlasti spomenicima u Dalmaciji i postupanje sa spomenicima bivših tugijskih država*. Split, 10. svibnja 1921. MK-KOST-A Kutija 1921. dopis broj 35/1921.

³⁸⁷ MK-KOST-A Kutija 1920 dopis broj 24 iz 1919.

³⁸⁸ MK-KOST-A Kutija 1921 dopis broj 20/21 od 26. veljače 1921.

konvencija sklopljenih između Kraljevine SHS i Italije Bulić navodi da je prema ugovoru većina arhivske građe vezane uz Mletačku Republiku pripala Italiji. Za dio građe koju čine povijesni predmeti – akti bio je mišljenja da se od te građe trebalo izdvojiti i ostaviti u Zadarskom arhivu ono što se odnosi na zadarsku lokalnu povijest. Što se tiče dijela predmeta koji su bili otuđeni ili uništeni u vrijeme vojnih djelovanja i okupacije, smatrao je da za njih treba biti nadoknađena šteta. Bulić je konstatirao da u konvencijama nisu spomenuti Muzej sv. Donata u Zadru i *Biblioteca provinciale del gimnasio italiano*. Muzej sv. Donata bio je državni muzej te je sakupljao predmete iz tadašnje cijele pokrajine, a njegov stav je bio da predmeti pronađeni u Zadru ondje trebaju i ostati, dok predmete koji su pripadali drugim gradovima treba izmjestiti. *Biblioteca* je bila jedina koja je primala „obavezne primjerke“ iz Monarhije, stoga knjižni fond nikako nije mogao pripasti Zadru. Iz navedenih razloga Bulić je smatrao da se Muzej sv. Donata i Biblioteka trebaju riješiti naknadnim dogovorima.³⁸⁹ Bulić i Karaman su raznim dopisima, diplomatskim putovima i osobnim kontaktima pokušavali rješavati pitanje povratka i podjele spomenika sve do kraja postojanja Kraljevine Jugoslavije, odnosno početka Drugoga svjetskog rata, kada nastupaju druge političke prilike. Pokretni umjetnički predmeti koji se opetovano spominju u spisima, a naposljetku su bili vraćeni su sljedeći: poliptih sa svetcima iz 15. stoljeća iz franjevačkog samostana na Ugljanu, bio je deponiran u franjevačkom samostanu u Zadru³⁹⁰; drveni oltar iz Jurandvora na Krku, koji se nalazio kod Viertelbergera, vraćen je zajedničkom akcijom sa Zemaljskim povjerenstvom; zvono iz Raslina koje se nalazilo u Heeresmuseumu u Beču vraćeno je 1922. godine; antependij iz Hvara te četiri slike iz franjevačkog samostana u Pagu deponirane su u franjevačkom samostanu u Zadru.

2.1.2. Zaštita crkvenog inventara

Najveći problem u zaštiti crkvenog inventara bio je u nedovoljnom poznavanju cjelokupnog pokretnog inventara u Dalmaciji. U tu svrhu u Splitu je u listopadu 1919. osnovano *Dijecezansko vijeće* čiji su članovi bili Frano Bulić, Emanuel Vidović i Ivo Delalle. „*Dijecezansko je Vijeće strukovnjački faktor Ordinarijata pri gradnji, dogradnji ili popravljaju crkava, pri nabavljanju, popravljaju ili prodavanju slika i kipova te u opće*

³⁸⁹ MK-KOST-A Kutija 1923 dopis broj 30/kons/23 od 1. svibnja 1923.

³⁹⁰ Postoje više dopisa o vraćanju poliptiha. Npr. dopis Ministarstva prosvjete upućen Ministarstvu vjera da pomogne u vraćanju poliptiha franjevačkom samostanu na Ugljanu, posebno o financijskom trošku prijenosa. MK-KOST-A Kutija 1925 dopis broj 4586 od 2. studenog 1925. Prijepis; Arheološki muzej u Splitu-Konesrvatorski odjel obavještava *Ministarstvo vera, Katoličko odeljenje* u vezi prijenosa poliptiha iz Zadra u franjevački samostan Poljudu u Splitu da su suglasni s premještanjem poliptiha. MK-KOST-A Kutija 1925 dopis br. 135 od 16. studeni 1925.

*crkvenog pokućstva, crkvenih potrebstina itd.*³⁹¹ Vijeće je željelo utvrditi točan popis crkvenih umjetnina koje se nalaze u splitskoj biskupiji odnosno da se provede inventarizacija te je uputilo okružnicu *crkvenarstvima*. Na okružnicu se prema izvještaju odazvalo jedno *crkvenarstvo*.³⁹² Inventarizacija crkvenih umjetnina ponovno postaje aktualna kada je odlukom Ministarstva prosvjete 11. listopada 1921. odobrena *Naredba Pokrajinske uprave za Dalmaciju o zaštiti umjetničkih djela*.³⁹³ Naredbom su svi predmeti historijskog, arhitektonskog, umjetničkog ili drugog kulturnog značaja, bez obzira na vlasništvo, stavljeni pod zaštitu Pokrajinske Uprave za Dalmaciju. Naredba nije mogla biti provedena bez obrade cjelokupnog inventara umjetničkih predmeta. Stoga Bulić upućuje svim crkvenim vlastima u Dalmaciji *Okružnicu Zaštita i njega spomenika u Dalmaciji*³⁹⁴ i *Obrazac za sastavljanje inventara* da sastave popis svih spomenika od povijesnog, umjetničkog ili lokalnog značaja.³⁹⁵ U *Okružnici* je objašnjen značaj i svrha brige za pokretne spomenike te cilj, a to je popis svih pokretnih umjetničkih spomenika u Dalmaciji. U prvom dijelu *Okružnice* naglašeno je bogatstvo spomenika kojima Dalmacija obiluje, a glavna prijetnja gubitka tog bogatstva bila je prodaja i izvoz umjetnina koja je bila stalno prisutna. Potom se navodi da se velik broj predmeta umjetničke vrijednosti i dalje nalazi u stranim muzejima te da je njihov povratak upitan. Kao primjer navodi Višeslavovu krstionicu iz Nina i rukopis Tome Arhiđakona. Osim reprezentativnih umjetnina, *Okružnica* se odnosila i na predmete od manjeg umjetničkog značaja, jer upravo se tim predmetima češće trgovalo. *Okružnicom* se objašnjava značaj tih predmeta za buduća znanstvena istraživanja kao i njihova važnost lokalnog značaja, a osobito se naglašava da izdvajanjem iz cjeline kojoj pripadaju ti predmeti gube svoj smisao i estetsku vrijednost. Na kraju se ističe rad *Konzervatorskog ureda* koji od osnutka vodi brigu o zaštiti spomenika, a privremena *Naredba Pokrajinske uprave za Dalmaciju o zaštiti umjetničkih djela* potvrđuje mu tu ulogu. Okružnica završava poticanjem izrade popisa umjetnina, odnosno inventarizacije.³⁹⁶ Taj popis služio bi kao baza za izradu znanstvenog popisa spomenika (topografije), za što je Konzervatorski ured već počeo s prikupljanjem podataka. Inventarizacija se trebala provesti prema *Obrascu za sastavljanje inventara*.³⁹⁷ U *Obrazac za sastavljanje inventara* trebali su biti upisani podatci o broju i vrsti predmeta, kratki opis, materijal i tehnika, mjere, podrijetlo, stil ili datacija, stanje predmeta,

³⁹¹ BULIĆ, 1920:15.

³⁹² MK-KOST-A Kutija 1923 dopis broj 63/M/23 od 21. lipnja 1923.

³⁹³ MK-UZKB-ZP Prilog I. uz Okružnicu.

³⁹⁴ . MK-KOST-A broj 5 (Kons.) 1922., Split 10. veljače 1922., Zaštita i njega spomenika u Dalmaciji; U Konzervatorskom uredu u Zagrebu urudžbirano je pod brojem 15/1922 MK-UZKB-ZP

³⁹⁵ *Okružnica Zaštita i njega spomenika u Dalmaciji*, Split 10. veljače 1922. Objavljena je u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split 1921.

³⁹⁶ BULIĆ, 1921:8-10.

³⁹⁷ BULIĆ, 1921:10.

smještaj i opaske.³⁹⁸ Odaziv na Okružnicu bio je loš. Stoga je ponovno upućen dopis Biskupskim ordinarijatima u Splitu, Krku, Šibeniku, Hvaru, Dubrovniku, Kotoru, srpsko-pravoslavnim Episkopatima u Šibeniku i Kotoru te Provincijatu franjevacu i dominikanaca u Splitu da dostave zatraženi popis umjetnina. Bulić u dopisu naglašava važnost inventarizacije kao preduvjet za proučavanje umjetnina u Dalmaciji.³⁹⁹ U izvještaju o djelatnosti Konservatorijalnog ureda za 1923. godinu objavljeno je da su se javila „...*samo nekolicina srpsko-pravoslavna parohijska Zvanja i Uprave manastira, što pohvalom ističemo na poticaji nasljedovanjem ostalim...*“.⁴⁰⁰ U spisima Konservatorijalnog ureda vrlo rijetko se spominje nečiji odgovor na Okružnicu, a jedan od spomenutih je u izvještaju iz 1924. kada je Biskupski ordinarijat u Krku, Ured krčke biskupije poslao popis umjetnina i starina.⁴⁰¹

Uz inventarizaciju postojao je problem izmještanja starog misnog ruha te ostalih crkvenih predmeta iz crkvi u muzeje. Bulić se protivio takvoj praksi te je uputio dopis svim biskupskim ordinarijatima u vezi čuvanja *neupotrebivih a umjetnički vrijednih dijelova crkveni ruha*. Smatrao je da se svi crkveni predmeti trebaju čuvati u crkvi i biti u upotrebi, što opravdava novim teorijskim principima zaštite u odnosu na 19. stoljeće. Samo neupotrebljivo crkveno ruho iz manjih crkvi može se premjestiti u muzej ili u velike crkve; kao primjer navodi stolne crkve u Splitu, Makarskoj i Trogiru.⁴⁰²

U prvim godinama Kraljevine SHS, vlada u Beogradu pokušala je povezati rad konzervatora unutar monarhije te su održana dva sastanka arheologa, povjesničara umjetnosti i etnologa u Dobrni kraj Celja i u Beogradu. Cilj tih sastanaka bilo je međusobno upoznavanje, rad na jedinstvenoj organizaciji zaštite spomenika te priprema arheološke konferencije.⁴⁰³ Zajednički rad konzervatora Kraljevine SHS/Jugoslavije nastavit će se na izradi prijedloga zakona o zaštiti spomenika. Iako bez rezultata, do kraja postojanja Kraljevine održat će se nekoliko konferencija vezanih na temu izrade zakona, o čemu će kasnije biti riječi.

Bulić i Karaman korespondiraju ovisno o problematici s različitim stručnjacima u vezi zaštite spomenika. Tako Bulić traži, u vezi popravka orgulja iz zbornu-opatske crkve u Trogiru, mišljenje povjesničara i urednika glazbenog časopisa *Sv. Cecilija* Janka Barlèa. Barlè odgovara da je ravnatelj konzervatorija Franjo Dugan upoznat s trogirskim orguljama kao i graditelj

³⁹⁸ MK-UZKB-ZP Obrazac za sastavljanje inventara, Prilog II. Obrazac je po poljima imao objašnjenja na što se treba obratiti pozornost i koje se informacije o predmetu bilježe. Kod polja materijal i tehnika date su upute po vrsti predmeta: slike, metalni predmeti, drveni predmeti, tekstilni predmeti i knjige.

³⁹⁹ MK-KOST-A Kutija 1923. broj 104/kons/23 od 28. studenog 1923.

⁴⁰⁰ MK-KOST-A broj 128/23/R, N. N. (1923):1.

⁴⁰¹ Biskupski ordinarijat u Krku proveo je inventarizaciju spomenika u župnim crkvama: na Rabu u Kamporu, Korniću, Banjolu; na Krku u Staroj Baški, Dobrinju, Omišlju, Dubašnici, Vrbniku, Dragi Baščanskoj, Puntu, Malinskoj; na Pagu u Lunu, Novalji, Poljudu. MK-KOST-A Kutija 1924 dopis broj 797-1924 od 17. rujna 1924. N. N. (1924-1925):1.

⁴⁰² MK-KOST-A Kutija 1919 dopis broj 40 od 29. studenoga 1919.

⁴⁰³ Izvještaj 1922. Kongres se trebao održati u Splitu prilikom otvorenja Arheološkog muzeja.

Hefferer, a opis samog muzičkog instrumenta prenosi iz časopisa *Sv. Cecilija*. Dugan je pristao pregledati navedene orgulje i izraditi troškovnik. Preporuka je bila da prije dolaska Dugana lokalni orguljaš detaljno opiše orgulje i potrebne popravke. Barlè je sugerirao nabavku novih orgulja, a stare da se prepuste muzeju ili nekoj drugoj crkvi. Nadalje, navodi da su orgulje zanimljiva cjelina, ali nisu najvrjednije u zemlji, te bi se trebale sačuvati samo iz pijeteta.⁴⁰⁴

Vezano uz monumentalni oltar koji je don Ivan Matešan želio pokloniti crkvi sv. Jurja na Gradcu organiziran je prošireni terenski obilazak koji su činili: počasni konzervator Bulić, danski arhitekt Ejnar Dyggve⁴⁰⁵ i Karaman. Zaključak koji Karaman upućuje župnom uredu u Gatima bio je da crkva sv. Jurja ne treba monumentalni oltar zbog svojih dimenzija, jer drveni barokni oltar koji posjeduje sasvim odgovara, te preporučuje popravak oltara i zamjenu oltarne slike kao i uređenje same crkve.⁴⁰⁶

Još jedan stručnjak s kojim Karaman često surađuje bio je slovenski konzervator France Stelè (Sl. 19.). Njihova suradnja započinje odmah po dolasku Karamana u službu, a nastavlja se na izradi zakona, razmjeni stručne literature, ideja i stručnjaka te međusobnoj pomoći u radu. Njihova korespondencija ovisila je o problematici, a najbolji primjer njihove suradnje na dnevnoj bazi bilo je rješavanje problema oko ukidanja *Spomeničkog ureda* u Ljubljani. Naime, Stelè javlja Karamanu da je dobio dopis u kojemu se ukida *Spomenički ured* u Ljubljani prema novom *Zakonu o unutrašnjoj upravi* i dodjeljuje se banu kao referent za čuvanje spomenika. Stelè je zatražio mišljenje od Ministarstva prosvjete o ukidanju znanstvenih institucija. Moli odgovor od Karamana prije intervencije kod banske vlasti.⁴⁰⁷ Karaman javlja da mu je došla vijest iznenada i da nema saznanja o odluci Dravske banovine. Kod Primorske banovine nije išao provjeriti imaju li isti naum, ali pretpostavlja da nitko ne razmišlja o zatvaranju ureda. Karaman je zastupao mišljenje da je zaštita spomenika izričito stavljena prema *Uredbi* pod Ministarstvo prosvjete. Karaman obavještava Stelèa da će zamoliti Bulića, kao počasnog konzervatora, da se direktnom predstavkom obrati kralju Aleksandru.⁴⁰⁸ Stelè je razgovarao s pomoćnikom bana Dravske banovine koji ne odustaje od ukidanja ureda jer smatra da se nitko ne smije baviti upravnim poslovima. Ured ima svoje financije i u ime države provodi restauracije i slično, a ne mogu se provoditi pod „firmom muzeja“. Navodi kako je samo puki slučaj da uredi za zaštitu spomenika nisu ukinuti, a poslovi dodijeljeni referentima u banskoj upravi. Stelèu je još jedina nada bila odgovor od Ministarstva prosvjete.⁴⁰⁹ Pristigli odgovor Ministarstva prosvjete bio je pozitivan za Stelèa, ured u Ljubljani i Dubrovniku nastavljaju svoj

⁴⁰⁴ MK-KOST-A Kutija 1923. dopis broj 10/1923. od 12. veljače 1923.

⁴⁰⁵ Više KOVAČIĆ, 2015.

⁴⁰⁶ MK-KOST-A Kutija 1931 dopis broj 159 od 19. studenoga 1931.

⁴⁰⁷ MK-KOST-A Kutija 1930 dopis od 1. svibnja 1930.

⁴⁰⁸ MK-KOST-A Kutija 1930 dopis od 4. svibnja 1930.

⁴⁰⁹ MK-KOST-A Kutija 1930 dopis od 6. svibnja 1930.

rad, a postupak zatvaranja ureda smatran je neosnovanim i ne slijedi intencije nadležnog ministarstva.⁴¹⁰

Slika 19. France Stelè (MK-UZKB-F)⁴¹¹

2.1.3. Ljubo Karaman – inventarizacija i restauracija pokretnih umjetničkih predmeta

Karaman po dolasku u Konservatorijalni ured sudjeluje u pregledu umjetnina po dalmatinskim crkvama zajedno s Bulićem. Vrlo brzo uviđa problem izostanka sustavnog restauriranja umjetnina. Problem je nastao prekidom državno-pravnih odnosa s Austrijskim carstvom, kada je prekinuta suradnja vezana uz restauriranje umjetnina. Umjetnine više nisu slane u Beč na restauriranje, a financiranje je bilo obustavljeno. Karaman u izvješću o radu Konservatorijalnog ureda piše o potrebi zapošljavanja restauratora za pokretne spomenike: „*Osim arhitekta treba Konservatorijalni Ured u svom radu i strukovno izobraženih restauratera starih slika i drvenih rezbarija pa popravljачe starinskog crkvenog ruha itd. Dosada su to obavljali prigodomice odaslani bečki restaurateri ili se predmeti otpremali u Beč na popravak.*“⁴¹² Karaman je problem manjka restauratora pokušao riješiti angažiranjem restauratora Arheološko-povijesnog

⁴¹⁰ MK-KOST-A Kutija 1930 dopis broj 71 od 5. svibnja 1930.

⁴¹¹ Ministarstvo kulture (dalje:MK)-Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje: UZKB)-Fototeka (dalje: F)

⁴¹² BULIĆ, 1920:2

muzeja u Zagrebu i stručnog suradnika Strossmayerove galerije Ferda Gogle. Gogle dolazi u Dalmaciju uz pomoć sredstava prikupljenih od starješina samostana u Karinu, Medviđu, Šibeniku, Splitu, Hvaru, Jelsi, Lopudu i Dubrovniku. Plan puta izradio je Karaman.⁴¹³ Gogle tada odustaje od pregleda umjetnina u Dalmaciji opravdavajući se *nastupom učiteljske službe*. Na putovanje po Dalmaciji odlazi pola godine kasnije, ali o vlastitom trošku.⁴¹⁴

Nakon odustajanja Gogle, Karaman se za pronalazak stručnog restauratora obratio Stelèu koji mu je preporučio restauratora *Spomeničkog ureda za Sloveniju* Mateja Sternena. Karaman sa Sternenom počinje surađivati 1925. godine. Prvi predmet koji je Sternen restaurirao bio je raspelo iz Segeta kod Trogira.⁴¹⁵ Karaman je bio zadovoljan popravkom, iako napominje da restauratorski postupak poznaje samo teoretski te da je ovo prva slika koja je popravljena otkada je došao u službu.⁴¹⁶ U vezi daljnje suradnje Karaman obavještava Stelèa o osiguranim sredstvima za pregled slika. Plan je bio da Sternen odabere slike koje je bilo potrebno hitnije restaurirati, izradi troškove popravka i educira vlasnike o pakiranju slika za transport. O detaljima putovanja trebali su se dogovarati po Sternenovom dolasku u Split.⁴¹⁷ U pregled pokretnih umjetnina po Dalmaciji Karaman i Sternen išli su većinom zajedno.⁴¹⁸ Prilikom obilaska terena zapisivali su stanje umjetnina, kategorizirali ih s obzirom na hitnost intervencije i fotografirali. Prema izvještaju o radu Karamana za 1924./1925. godinu prioritet je bio popravak slika domaćih slikarskih škola 15. i 16. stoljeća te talijanskih majstora. Karaman je unaprijed osigurao sredstva za poliptih u crkvi sv. Barbare u Šibeniku i poliptih iz crkve sv. Dominika u Dubrovniku. Radovi su izvedeni u 1926. godini.⁴¹⁹ Karaman je bio uključen u cjelovit rad Sternena, od obilaska terena, osiguranja i isplate sredstava pa do pregleda restauriranih umjetnina. Najčešći problem bio je isplata sredstava jer su dotacije iz budžeta kasnile ili su bile smanjivane.⁴²⁰ U Franjevačkom samostanu na Hvaru Sternen je restaurirao sliku *Posljednja večera (Coena Domini)* Francesca Santa Crocea. Prilikom ponovnog obilaska franjevačkog samostana u Hvaru Karaman je konstatirao da se navedena slika počela *kvariti*, boja se napuhnula i počela se odljepljivati na više mjesta. Problem koji je

⁴¹³ UNKOVIĆ, 2011:270.

⁴¹⁴ SUNARA, 2011:49.

⁴¹⁵ KARAMAN, 1924-1925:11.

⁴¹⁶ MK-KOST-A Kutija 1926 dopis broj 130 od 28. siječnja 1926. Više o samom restauratorskom postupku UNKOVIĆ, 2011:270.

⁴¹⁷ MK-KOST-A Kutija 1926 dopis broj 130 od 6. ožujka 1926.

⁴¹⁸ Francu Stelèu koji mu je prvotno preporučio trojicu restauratora: Ivana Sojča, Josipa Grošelja i Ivana Vodnika. BULIĆ, KARAMAN, 1924 i KARAMAN, 1925:12.; UNKOVIĆ, 2011:270.

⁴¹⁹ KARAMAN, 1924-1925:12.

⁴²⁰ Prilikom primitka fotografija restauriranih slika od Sternena, Karaman mu se zahvaljuje i moli ga da pošalje račun za tekuću godinu, a zaostatke je obećao što prije namiriti. MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 182 od 14. rujna 1932. MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 62 od 12. ožujka 1932. I u budžetu za 1932./33. uvršten je Sternen za popravak poliptiha 9.000 dinara, MK-KOST-A Kutija 1933 dopis broj 54 od 2. travnja 1933. U studenome Karaman piše Stelèu da obavijesti Sternena da ispuni i potpiše formulare i nadoda biljeg kako bi dobio novac Konservatorskog ureda u Splitu.

nastao pripisao je prijašnjem lošem stanju slike, ne dovodeći Sternenov postupak restauracije u pitanje.⁴²¹

Karaman sudjeluje i u korespondenciji s župnicima u vezi restauriranja slika i transporta.

Sternen obavještava Karamana da je poslao restaurirani poliptih u Šibenik, pa moli povratnu informaciju i potvrdu o primitku.⁴²² Župnom uredu u Šibeniku Karaman je uputio dopis da ga obavijeste je li došao poliptih kako bi ga pregledao i odobrio popravak.⁴²³ Postoje i primjeri kao npr. u Trogiru, kada župni ured obavještava da je Sternen restaurirao sliku i poslao je u Konzervatorski ured te ju može donijeti Karaman sam ili netko iz župnog ureda može pokupiti sliku.⁴²⁴

Karaman surađuje i s drugim restauratorima koji dolaze u Dalmaciju. Iako je 1925. odbio ponudu Konservatorijalnog ureda, Goglia ipak stiže u Dalmaciju 1930. godine kako bi izradio izvještaj i troškovnik po crkvama u Splitu i Rabu. U Splitu je pregledao umjetnine u katedrali sv. Duje, franjevačkom samostanu na Poljudu, župnoj crkvi sv. Petra, sv. Duha, crkvi dominikanaca, sv. Frane; na Rabu katedralu sv. Marije, samostan sv. Andrije, crkve sv. Justine, sv. Križa, sv. Ante, samostan sv. Eufemije, sv. Stjepana u Barbatu, sv. Petra u Drazi.

Troškovnik koji je Goglia izradio Banska galerija umjetnina prosljedila je Karamanu. Karaman se žalio na Goglijin troškovnik zbog cijena koje su bile više nego kod Sternena te se protivio retuširanju slika.⁴²⁵

U Hvaru je boravio slikar Richter iz Graza koji se ponudio „spasiti“ sliku od daljnjeg propadanja te je sliku provizorno obložio *tulom*. Karaman je odobrio navedeni postupak kao i podmirenje troška.⁴²⁶

Vezano uz dolazak restauratora slika i profesora crkvene liturgije na Sveučilištu u Beogradu Lazara Mirkovića u Dalmaciju, kamo je došao proučavati bizantske ikone, javio se župni ured u Vrgorcu. Župnik moli Karamana da ga uputi u Vrgorac u vezi restauriranja dviju slika Bogorodice i sv. Katarine Djevice mučenice.⁴²⁷ Za navedene slike Konservatorijalni ured nije imao odobrena sredstva te upućuje župni ured u Vrgorcu na Banovinsku galeriju umjetnina koja je preuzela na sebe restauriranje slika.⁴²⁸

Zanimljiv je primjer čuvanja misnog ruha, kada je Ravnateljstvo pokrajinskog Muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu tražilo da crkve i samostani Muzeju prepuste ostatke misnog

⁴²¹ MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 153 od 2. srpnja 1932.; Sternen je od 1926. do 1932. restaurirao slike u Šibeniku, Trogiru, Segetu, Hvaru, Stonu, Lopudu, Korčuli i Dubrovniku. Popis restauriranih slika vidi u: UNKOVIĆ, 2011:272.

⁴²² MK-KOST-A Kutija 1933 dopis broj 28 od 21. veljače 1933.

⁴²³ MK-KOST-A Kutija 1933 dopis broj 28 od 10. ožujka 1933. (prijepis).

⁴²⁴ MK-KOST-A Kutija 1933 dopis broj 29 od 28. veljače 1933.

⁴²⁵ MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 137 od 20. lipnja 1932.

⁴²⁶ MK-KOST-A Kutija 1936 dopis broj 82, promemorija od 19. svibnja 1936.

⁴²⁷ MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 164/32 od 27. srpnja 1932.

⁴²⁸ MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 170 od 29. srpnja 1932.

ruha, kako bi ga sačuvali od propadanja. Muzej je u zamjenu nudio besplatne "solidne umjetničke duplikate svoje uzorne škole za vezivo." Splitski biskupski Ordinarijat zatražio je mišljenje pokrajinskog konzervatora koji je odredio *moderan* pristup čuvanja starinskih predmeta prema muzejskom sabiranju. „Svi crkveni predmeti (*dekoracije, pokućstvo, crkveno ruho, slike, kipovi itd.*) bilo velike bilo neznatne umjetničke vrijednosti moraju po mogućnosti ostati u crkvenoj uporabi i služiti i nadalje svrsi, kojoj su prvotno namijenjeni, jer tako najsimpatičnije djeluju... Dapače i crkveni kipovi i slike veće umjetničke vrijednosti gube redovito u hladnom i bezbojnom ambijentu muzeja, i ako su tu brižljivije čuvane i često bolje osvijetljene, nego li u svom prvašnjem mjestu... Kao načelo ima dakle vrijediti, da sve crkvene umjetnine i predmeti moraju po mogućnosti ostati u crkvenoj uporabi.“⁴²⁹

Konservatorijalnom uredu u Splitu u inventarizaciji pokretnih umjetničkih predmeta pridružila se i tada osnovana Galerija umjetnina Primorske banovine u Splitu. Galeriju je otvorio ban Ivo Tartaglia 1. prosinca 1931.⁴³⁰ Galerija umjetnina je pomoću svojih povjerenika provodila rad na popisivanju i prikupljanju podataka o umjetninama kao i na povezivanju svih ljubitelja umjetnosti u svrhu izgrađivanja nacionalne kulture. Glavni cilj Galerije bio je restaurirati, nabaviti i izložiti što više djela.⁴³¹ Ravnatelj muzeja bio je Kamilo Tončić, kustos Angjeo Uvodić i restauratorica Cata Dujšin Gattin.⁴³² U prvoj godini bio je proveden i popis privatnih zbirki. Karaman je s Galerijom umjetnina između ostalog sudjelovao na izdavanju monografije starih majstora.

Rad Konservatorijalnog ureda na pokretnim spomenicima nakon 1935. godine uglavnom se nastavio na raniji rad, redovni obilazak terena i inventarizaciju starih slika po dalmatinskim crkvama ili u privatnom vlasništvu, dogovaranje restauriranja slika i reguliranje prodaje umjetnina po tada već ustaljenim principima.⁴³³ Karaman svoja iskustva na inventarizaciji

⁴²⁹ N. N. (1920):12.

⁴³⁰ Tartaglia je pored osnivanja Galerije zaslužan za otvaranje Narodnog kazališta u Splitu. Dogovorio je s Narodnim kazalištem u Osijeku da proširi svoju djelatnost i na Primorsku banovinu te prenese dio svoje direkcije pod imenom Narodno kazalište za Primorsku banovinu. ČIPČIĆ, 2016:138.

⁴³¹ Galerija umjetnina Primorske banovine Split, Prikaz rada 1931 i 1932, svezak I, Split, str. 23.

⁴³² Počasni članovi i povjerenici: Ivan de Dominis, Rab; Boško Desnica, Obrovac; Pavao Pausch, Knin; Krsto Stošić, Šibenik; Ivo Delalle, Trogir; Miho Abramić, Split; Ljubo Karaman; Pavao Bašković, Sinj; Stjepan Miličić, Hvar; Dinko Šteka, Korčula; Kosta Strajnić, Dubrovnik; Pavao Butorac, Kotor. Galerija umjetnina Primorske banovine Split, Prikaz rada 1931 i 1932, svezak I, Split, str. 29.

⁴³³ U Katedrali u Splitu problem je nastao zbog velikog broja ljudi na propovjedaonici, prijetila je opasnost da se uruši, za pukotine koje su nastale Karaman predlaže ispune te da se zabrani pristup u slučaju velikog broja vjernika. MK-KOST-A Kutija 1937 dopis broj 51 od 5. travnja 1937. Društvo Putnik obavještava Konservatorijalni ured da vlasnik turističke agencije u Šibeniku prodaje starinske slike i predmete. Karaman ih upućuje Cviti Fiskoviću da im dostavi tekst Naredbe o zabrani izvoza umjetnina. MK-KOST-A Kutija 1937 dopis broj 107 od 24. srpnja 1937. U srpnju Karaman upozorava Sresko nadležstvo u Supetru na Matu Miloša iz Kaštela koji na otoku Braču kupuje slike predstavljajući se kao liječnik iz Beograda. U više navrata prodavao je slike izvan zemlje, a povezivao se s nestankom slike Tizianove škole u Kaštel Lukšiću. Stoga upozorava nadležstvo da pripaze na kretanje Miloša. Miloš Mate iz Kaštela, Kraljevska banska vlada, Primorska banovina, Upravno odjeljenje: u vezi kupovanja starinskih slika da ga je Predstojništvo gradske policije u Šibeniku vidjelo da je kupovao slike, ali ih je odnio u Kaštela. Isto navodi Naredbu o zabrani. Upravi državne policije Split Karaman piše da je u novinama *Novo doba* izašla vijest o pronalasku slike Tiziana, stoga šalje prijepis dopisa iz

spomenika te njihovo istraživanje i proučavanje objavljuje u nizu znanstvenih studija, knjiga, eseja i novinskih članaka (Sl. 20.). U njima daje na temelju analiza i vrjednovanja svoj pogled na razvoj umjetnosti na prostoru Dalmacije. Neka od najznačajnijih njegovih djela nastalih u razdoblju od 1920. do 1940. su: *Iz kolijevke hrvatske prošlosti* (1930.), *Umjetnost u Dalmaciji 15. i 16. stoljeća* (1933.) i *Eseji i članci* (1939.).

Približavanjem rata koji se već osjećao u njemačkoj ekspanzionističkoj politici prema europskim zemljama u Konservatorijalni ured počinju stizati upiti od Ispostave banske vlasti, Upravnog odjeljenja o zaštiti arhivalija i spomenika u slučaju zračnih napada i rata općenito. Karaman daje mišljenje u kojem navodi pitanja evakuacije arhivskih dokumenata i pokretnih predmeta, pokretnih umjetničkih predmeta koji ostaju u objektima i nepokretnih spomenika. Karaman se u načelu protivi evakuaciji arhivskih dokumenta jer je smatrao da se više uništavaju prijenosom ili u doba bezakonja, odnosno promjene vlasti, nego u samim ratnim operacijama. Tehničkom odjelu ponudio je pomoć u naznaci važnijih spomenika da se zaštite. Karaman odmah predlaže zaštitu Peristila, Buvinovih vratnica, romaničke propovjedaonice i gotičkih oltara u katedrali u Splitu, portal majstora Radovana u Trogiru, Alešijevu krstionicu s vrećama pijeska.⁴³⁴

Proglašenjem Banovine Hrvatske dolazi do nove raspodjele sredstava i podjele teritorija između konzervatorskih zavoda u Zagrebu i Splitu. Ubrzo je bila donesena i dugo očekivana *Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika* kojom Konservatorijalni ured u Splitu prestaje biti u administrativnom sklopu *Hrvatskoga arheološkog muzeja* u Splitu, dobiva novi naziv Konzervatorski zavod u Splitu i prelazi u samostalnu nadležnost.⁴³⁵

1921. u kojem se još tada sumnjičilo Miloša za krađu. (Miloš je tvrdio da je u vrijeme krađe bio u Zadru.) MK-KOST-A Kutija 1934 dopis broj 137 od 24. srpnja 1934; dopis 151 od 9. kolovoza 1934., MK-KOST-A Kutija 1934 dopis broj od 8. rujna 1934., MK-KOST-A Kutija 1931 dopis broj 170 od 20. studenog 1931. Karaman sudjeluje pri izboru umjetnina u Šibeniku u vezi zahtjeva gradskog turističkog odbora da se umjetnine koje se nalaze u šibenskim crkvama i samostanima prenesu na jedno mjesto – u galeriju, kako bi bio omogućen pristup svima zainteresiranim posjetiteljima. N. N. (1937); Intervju o zbirkama umjetnina u Šibeniku Karaman je dao nakon njegova boravka u Šibeniku. N. N. (1937a).

⁴³⁴ MK-KOST-A Kutija 1939 dopis broj 168, 23. studenoga 1939.

⁴³⁵ MK-KOST-A Kutija 1941 dopis broj 10 od 14. siječnja 1941.

Slika 20. Ljubo Karaman s raspelom u Martinšćini, 1943. godine (MK-UZKB-F 2982-II-97)

2.1.4. Nadležstvo za umjetnost i spomenike u Dubrovniku

Dubrovnik je brinuo za svoje pokretne umjetničke predmete već u 18. i 19. stoljeću, dakle i prije početka djelovanja Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje kulturnih i umjetničkih spomenika u Dalmaciji. Pored privatnih kolekcionara krajem 18. i početkom 19.

stoljeća djelovali su slikari i restauratori Andrija i Luka Pignatelli. Potkraj 19. stoljeća postojala je lokalna restauratorska radionica.⁴³⁶

Uspostavljanjem Kraljevine SHS prestaje djelovanje Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje kulturnih i umjetničkih spomenika i na području Dubrovnika. Stoga je slikar Marko Murat⁴³⁷ iskoristio svoje veze u političkom vrhu Kraljevine SHS⁴³⁸ u Beogradu i isposlovao osnivanje Nadleštva za umjetnost i spomenike u Dubrovniku te se izborio da ono bude izravno odgovorno *Ministarstvu prosvete* Kraljevine SHS u Beogradu.

Ministarstvo prosvjete izdalo je 1. lipnja 1919. Pravilnik dubrovačkog Nadleštva za umjetnost i spomenike.⁴³⁹ U navedenom Pravilniku članci 2. i 8. odnose se i na pokretne umjetničke predmete. U članku 2. određen je *zadatak konzervatora* – čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika, a u članku 8. navedene su vrste umjetničkih i povijesnih spomenika, među kojima se navode: „*skulpture, slike, knjige sa minijaturama, natpisi, umjetničko pokućstvo od različitog materijala, medalje, novac, nakit, umetnički namještaj i dr.*“⁴⁴⁰ Murat se bavio i restauriranjem slika. Prema uvidu u restauratorski rukopis na samoj restauriranoj slici restaurator Denis Vokić prepoznao je Muratov restauratorski rad na *Bogorodici s djetetom* u privatnoj zbirci u Suđurđu na Šipanu.⁴⁴¹

Murat je smatrao da je problem zaštite spomenika nepostojanje zakona te je napisao svoj *Prijedlog zakona za muzeje i starine*. No, navedeni prijedlog ostao je neprimijećen.⁴⁴²

U listopadu 1928. godine počinje s radom Kosta Strajnić⁴⁴³ kao pomoćnik konzervatora Murata u Nadleštvu za umjetnost i spomenike.⁴⁴⁴ Strajnić dolazi u Dubrovnik na poticaj Ivana Meštrovića s ciljem otvaranja Umjetničke galerije i Likovne akademije te poticanja razvoja likovnih umjetnosti.⁴⁴⁵ Uz Meštrovića bio je zagovornik pokušaja stvaranja jugoslavenske nacionalne kulture u smislu stvaranja jedinstvenog stila svih južnoslavenskih naroda.⁴⁴⁶ Iako se zaštitom spomenika počinje baviti „ulaskom“ u Nadleštvo za umjetnost i spomenike, svoje mišljenje o zaštiti spomenika iznosi već 1913. u tekstu *O čuvanju spomenika*, objavljenom u časopisu *Suvremenik* i ponovljenom u knjizi *Studije* 1918. godine. U navedenom tekstu u prvom djelu izlaže kratki historijat zaštite spomenika osvrćući se na europsku praksu, u drugom na restauriranje slika i kipova, a u trećem na obnovu nepokretnih spomenika uz osvrt na osnivanje

⁴³⁶ VOKIĆ, 2007.-2008:68.

⁴³⁷ Marko Murat (1864. – 1944.), slikar i konzervator.

⁴³⁸ Murat je bio odgojitelj prijestolonasljednika Aleksandra. VIĐEN, 2005/2006:13.

⁴³⁹ VIĐEN, 2009./2010:8-9.

⁴⁴⁰ VIĐEN, 2009/2010:13.

⁴⁴¹ Na navedenim podacima zahvaljujem Denisu Vokiću.

⁴⁴² VIĐEN, 2005/2006:15.

⁴⁴³ Kosta Strajnić (1887. – 1977.) slikar, kritičar i konzervator. SRHOJ, 2008: 319-328.; STRAJNIĆ, 2009:293-297.

⁴⁴⁴ VIĐEN, 2007:48.

⁴⁴⁵ SRHOJ, 2008:323.

⁴⁴⁶ Više o prihvaćanju i napuštanju ideje jugoslavenske nacionalne kulture. SRHOJ, 2009:29-49.

i rad *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje historičkih i umjetničkih spomenika* u Zagrebu.⁴⁴⁷ Rad u Nadleštvu usmjerava njegov interes na zaštitu dubrovačkih spomenika. Unatoč tomu što se Nadleštvo bavilo većinom nepokretnom kulturnom baštinom, iz nekih arhivskih spisa vidljiv je angažman društva u spašavanju oltara Navještenja Gospina u katedrali u Dubrovniku. Strajnić pišući pismo biskupu dubrovačkom Josipu M. Careviću, pored primjedbi i molbi za spašavanje oltara daje i smjernice zaštite: „...*pa ako se hoće, i privremeno urediti za kult Sv. Terezije na način, da se uz pristajanje konservatora odstrani stara slika Blagovjesti koja bi se u toj kapeli objesila na pobočnom zidu...*“⁴⁴⁸ Godine 1932. Murat odlazi u mirovinu i Strajnić postaje glavni konzervator dubrovačkih spomenika, sve do 1941. godine kada Nadleštvo prestaje djelovati.

2.1.5. Inventarizacija pokretnih umjetničkih predmeta u Zadru i Puli u međuratnom razdoblju

Istra i Zadar s otocima Lošinjom, Cresom i Lastovom, dolaskom pod vlast Kraljevine Italije, ranije spomenutim ugovorom u Rapalu, prestaju biti dio sustava zaštite spomenika tadašnje Kraljevine SHS/Jugoslavije te postaju dio službe zaštite Italije – *Direzione Generale alle Antichita e Belle Arti* pod Ministarstvom prosvjete u Rimu; Provincija Pula pod Zavodom za zaštitu spomenika u Venetu, a Zadar pod Anconom i Urbinom.⁴⁴⁹

U tom razdoblju nastaju dva važna djela – kataloga pokretnih umjetničkih predmeta:

Catologo delle cose d'arte e antichita Zara, djelo Carla Cecchellija iz 1932., i *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, Provincia di Pola*, djelo dr. Antonina Santangela iz 1935. godine. Oba djela važni su izvori podataka o pokretnim umjetničkim predmetima kao i o metodologiji same inventarizacije.

Carlo Cecchelli u uvodu kataloga *Zara* navodi da je prvi popis umjetnina napravio prof. De Niccola, potom je De Bena napravio kratak opis Dubrovnika, a *Inspektor vrhovnog nadzora (Ispezzore della Sovrintendenza)* u Trstu dr. Mocassi obradio je dio predmeta u zadarskim crkvama. Cecchelli navodi da je zapažanja Mocassija prenio u cijelosti, a uz njih je dao svoj kritički osvrt na umjetničke predmete od antike do 19. stoljeća. Naveo je i kriterije prema kojima se vodio prilikom inventarizacije i na koji je način na kraju koncipiran katalog: izradio je kratke bilješke o arhitektonskim spomenicima u kojima se predmeti nalaze, pregledao je

⁴⁴⁷ STRAJNIĆ, 2009:293-297.

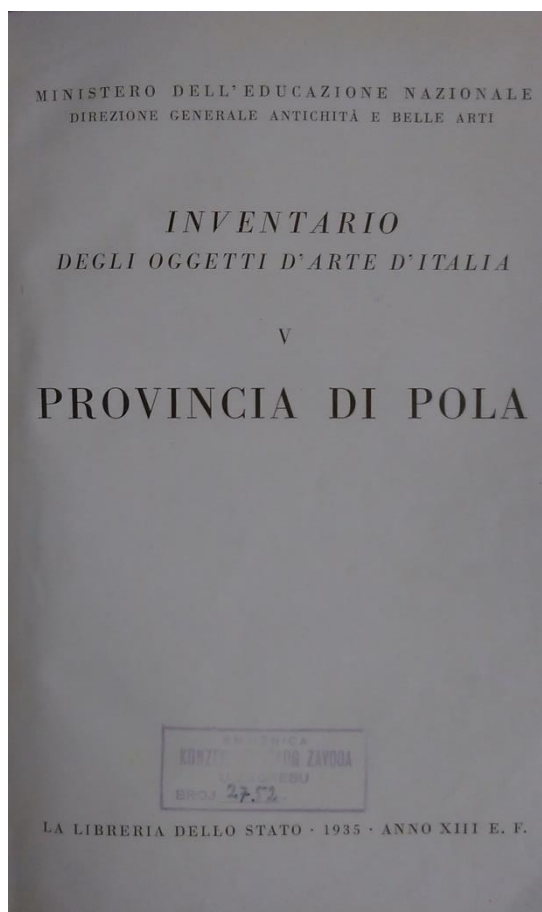
⁴⁴⁸ LUPIS, 2009:175-177.

⁴⁴⁹ Prema izvješćima Roberts Commission, Fold3, MLIKOTA, 2012:239-319. Poreč je bio pod *Soprintendenza* u Trstu. Tada su odgovorni konzervatori za Istru bili F. Porlati i B. Forlati Tamaro. Više u: BRADANOVIĆ, 2001:138.

dostupnu literaturu, u obzir je uzeo različite vrste umjetničkih predmeta (liturgijske predmete, misno ruho, slike i dr.) koje je potom opisao kako bi ih mogao atribuirati, služio se i vizitacijama te je komparirao predmete sa sličnim djelima.⁴⁵⁰ Katalog je objavilo Ministarstvo prosvjete, Uprava za starine i umjetnost.⁴⁵¹

Inventar *Provincije Pule* djelo je Antonina Santangela, u kojem su obrađeni pokretni umjetnički predmeti u crkvama i gradskim muzejima na području Istre (Labin, Buje, Kanfanar, Kopar, Pula, Rovinj, Umag, Izola, Poreč, Piran, Višnjan i dr.). U uvodnom dijelu naznačeno je da su dio predmeta obradili Vittorio Moschini i Antonio Morassi te da je publikaciju odobrila *Sovrintendenza alle opere d'antichità e d'arte di Trieste*, a objavilo je Ministarstvo prosvjete, Uprava za starine i umjetnost.⁴⁵²

Nakon kratkog opisa crkve ili muzeja inventar je obrađen prema vrsti predmeta (slike, rezbarije od drva). O svakom predmetu navedeno je: materijal, mjere, autor, kratak opis, signatura, datacija, provenijencija, stanje i bibliografija (Sl. 21-22.).

Slika 21-22. Inventar *Provincije Pule* (MK-UZKB)

⁴⁵⁰ CECHELLI, 1932.

⁴⁵¹ *Ministero della educazione nazionale, Direzione generale della antichità e belle arti.*

⁴⁵² SANTANGELO, 1935.

2.2. Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika od 1918. do 1928. godine

Tijekom Prvoga svjetskog rata rad *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika* bio je usmjeren ka spašavanju metalnih predmeta od rekvizicije. Završetkom rata prestala je opasnost od rekvizicije i započeti su pokušaji vraćanja otuđenih umjetničkih predmeta u Hrvatsku. U tu je svrhu voditelj akcije spašavanja zvona Viktor Hoffiller otputovao u Beč pokušavajući naći preostala zvona i potaknuti pitanje povratka otuđenih umjetničkih predmeta, tzv. „starina“. U Beč je otišao kod *delegacije direkcije plijena* u kojoj je kao službenik bio zaposlen Kosta Hörman, bivši odjelni predstojnik bosanske vlade i ravnatelj Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Hörman je podnio predstavku Vladi u Beogradu u kojoj je naveo predmete umjetničke, znanstvene i historijske vrijednosti koji se nalaze u austrijskim i ugarskim zbirkama, a za koje je bilo potrebno zatražiti povrat. Vlada u Beogradu na predstavku Hörmana nije odgovorila. Problem je bio u mirovnom ugovoru prema kojem je austrijska država postala vlasnik svega što se nalazilo na njezinom teritoriju, pa nije bila obvezna vratiti zvona ili umjetničke predmete.⁴⁵³ Hoffiller se, pokušavajući doći do umjetnina u Beču, obratio trgovačkom uredu – *Handelsamt* i u *Metallzentralu*, ali bezuspješno.⁴⁵⁴ Nakon Beča, s istim je ciljem otputovao u Budimpeštu. U Budimpešti mu nije bilo dozvoljeno pregledavati ljevaonice bez dopuštenja mađarskog ratnog ministra. Pročelnik delegacije Kraljevine SHS Pavlinović odlučio je da će Kraljevina SHS u Budimpešti imati svoju likvidacijsku komisiju.⁴⁵⁵ Hoffiller

⁴⁵³ MK-UZKB-ZP dopis broj 26/1919. od 15. studenoga 1919.

⁴⁵⁴ Isto.

⁴⁵⁵ MK-UZKB-ZP dopis broj 16/1919.

se nažalost vratio bez rezultata, usprkos ranijim uspješnim primjerima otkupa i povratka zvona.⁴⁵⁶

Pored povratka rekviriranih metalnih predmeta, Zemaljsko povjerenstvo sudjelovalo je u izradi popisa otuđenih umjetničkih predmeta. Predsjednik Zemaljskog povjerenstva Josip Brunšmid pisao je Narodnom vijeću SHS,⁴⁵⁷ Odsjeku za mirovne pregovore, da je sakupio podatke o odnesenim predmetima kulturno-historijske ili umjetničke vrijednosti.⁴⁵⁸ Brunšmid je predlagao osnivanje povjerenstva kojem bi bio dopušten uvid u inventar muzeja u Beču, Budimpešti i Berlinu kako bi se mogli vratiti svi otuđeni predmeti, a ne samo oni koji se nalaze na popisima. U vrijeme Austro-Ugarske Monarhije većina najvrjednijih umjetničkih i arheoloških predmeta bila je odnošena u središnje muzeje Monarhije: Povijesno-umjetnički, Prirodoslovni i Carski i kraljevski Muzej vojne povijesti u Beču te u Narodni muzej u Budimpešti.⁴⁵⁹ Takva praksa trajala je do 1880. godine, kada je zemaljska i krajiška oblast izdala naredbu po kojoj je središnja ustanova za Hrvatsku i Slavoniju Narodni muzej u Zagrebu.⁴⁶⁰

Redovite poslove Zemaljskog povjerenstva u toku rata vodio je Szabo, a zaštitu zvona Hoffiller. Szabo je tijekom 1917. i 1918. godine često bio na bolovanju te ga je zamjenjivao Hoffiller, koji je preuzeo glavnu ulogu u Povjerenstvu.⁴⁶¹ Uvidom u spise Zemaljskog povjerenstva ne daje se naslutiti što se točno događalo od 1918. do 1923.; evidentan je manjak aktivnosti. Iz spisa se saznaje da je Szabo dekretom 1919. imenovan ravnateljem Muzeja za umjetnost i obrt i da je prestao dolaziti u prostorije Povjerenstva. Povjerenstvo vođeno Hoffillerom prestalo je provoditi inventarizaciju koju je započeo Szabo prije rata te se uglavnom bavilo obnovom nepokretnih spomenika.

Dana 8. veljače 1923. Szabo je preuzeo predsjedničke agende Povjerenstva. Nakon sedam godina stanke, 9. lipnja 1923. sazvana je sjednica Povjerenstva.⁴⁶² Uz stare članove, na sjednici su bili Ćiril Metod Iveković, Petar Knoll, Branko Šenoa i Vladimir Tkalčić. Najvjerniji suradnik tajnika Povjerenstva Szaba ostao je Vladimir Tkalčić, koji ga je zamjenjivao u vrijeme kada je bio na dopustu ili bolovanju. Prilikom jedne od tih zamjena uspio je sačuvati barokne oltare u

⁴⁵⁶ U Arheološki muzej u Zagrebu 13. ožujka 1917. stiglo je 18 zvona od 855 kg otkupljenih difirentnom kovinom od 883 kg. Horvat 1978/1979:26.

⁴⁵⁷ MK-UZKB-ZP dopis broj 65/1918. 30. studenoga 1918.

⁴⁵⁸ Brunšmid se ograničio na Hrvatsku i Sloveniju, a ne na sve jugoslavenske zemlje, a u uvodnom dijelu naglašava da je pozvan sakupiti podatke o *historičkim ili umjetničkim* predmetima u dopisu bez datuma i broja. MK-UZKB-ZP dopis broj 65/1918. od 30. studenoga 1918.

⁴⁵⁹ Izvoz starina bio je prema otpisu dvorske kancelarije zabranjen 28. prosinca 1918. godine, sve nađene umjetnine nisu ostajale u zemljama u kojima su nađene, već su se morale poslati u Beč, a u slučaju veće vrijednosti bile su ondje i zadržane. MK-UZKB-ZP dopis broj 65/1918. od 30. studenoga 1918.

⁴⁶⁰ MK-UZKB-ZP dopis broj 65/1918. od 30. studenoga 1918.

⁴⁶¹ HORVAT, 1978-1979:31.

⁴⁶² MK-UZKB-ZP broj 13/1923.

križevačkoj crkvi sv. Marije Koruške. „Oltari u crkvi sv. Marije Koruške u Križevcima zaslužuju potpunu restauraciju ali zbog teških prilika ne može se pomišljati ni na što drugo nego konzervaciju. Konzervaciju bi mogao izvesti neki domaći majstor.“⁴⁶³ U sljedećem dopisu od 19. ožujka 1924. Tkalčić javlja da će, čim mu vrijeme dopusti, doći u Križevce i dati smjernice za rad oko konzerviranja oltara te donijeti modele oltara po kojima će majstor lako moći izraditi jednostavan oltar.⁴⁶⁴ Nakon spomenute sjednice Povjerenstvo se više nije sastajalo, nego je Szabo preuzeo i rješavao pristigle predmete do 1926., kada postaje ravnateljem Muzeja za umjetnost i obrt te prema rješenju *Ministarstva prosvete* postaje *čuvar zavoda*.⁴⁶⁵

2.2.1. Konzervatorski ured u Zagrebu

Povjerenstvo je 1928. promijenilo naziv u Konzervatorski ured u Zagrebu.⁴⁶⁶ Promjena imena donijela je i promjenu grba.⁴⁶⁷ Rad Konzervatorskog ureda uključivao je donošenje mišljenja, preporuka, pisanje izvještaja, prepisku sa župnicima i Konservatorijalnim uredom za Dalmaciju u Splitu, a kada se pokazala potreba, interveniralo se na terenu. Jedna od preporuka Konzervatorskog ureda odnosi se na Većeslava Henneberga⁴⁶⁸, koji se najprije kao član Povjerenstva, a potom kao kustos Muzeja za umjetnost i obrt 1925. usredotočio na sakralne građevine, njihov inventar i liturgijske predmete. Budući da se dokazao istraživanjem i proučavanjem spomenika Like i drugih krajeva u sklopu djelovanja Povjerenstva, Konzervatorski ured poslao je dopis Ministarstvu prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u kojem je tražio da se Henneberg, profesor II realne gimnazije u Zagrebu, odredi za tajnika – poslovođu Zemaljskog povjerenstva, odnosno Konzervatorskog ureda.⁴⁶⁹ Henneberg nije postavljen za tajnika, ali je njegov rad na evidentiranju pokretnih spomenika značajan, budući da Povjerenstvo nije provodilo sustavnu inventarizaciju nakon 1918. godine, nego se briga oko pokretnih spomenika svodila na sporadične slučajeve pokušaja zaštite (Sl. 23-24.). Na

⁴⁶³ MK-UZKB-ZP dopis od 14. ožujka 1924.

⁴⁶⁴ MK-UZKB-ZP dopis od 19. ožujka 1924.

⁴⁶⁵ HORVAT, 1978-1979:31.

⁴⁶⁶ Szabo na dopis Velikog župana zagrebačke oblasti, Prosvjetnog odjeljenja od 12. rujna 1929., dostavlja podatke o nazivu ustanove, godini osnutka, kratak pregled rada, budžet, publikacije, činovnici itd. Pod imenom ustanove navodi: „Ustanova nosi zvanično naziv: „Zem. Povjerenstvo za očuvanje umjet. i histor. spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji“, a u praktične se svrhe upotrebljava od novijeg vremena: „Konzervatorski ured u Zagrebu“. MK-UZKB-ZP broj 18/1929 od 21. rujna 1929.

⁴⁶⁷ U spisima Povjerenstva ne spominje se promjena grba, već je samo "stari" zamijenjen "novim", no do toga je došlo i zbog promjene vlasti. Na novom grbu Konzervatorski zavod je kao ime ostalo, zamijenjen je motiv šahovnice s dvoglavim orlom.

⁴⁶⁸ Većeslav Henneberg (1889. – 1937.), povjesničar i geograf, od 1912. započinje proučavati spomenike Like te postaje suradnik Zemaljskog Povjerenstva, a od 1925. kustos u Muzeju za umjetnost i obrt.

⁴⁶⁹ MK-UZKB-ZP dopis broj 24-1924. od 23. srpnja 1924.

putovanju po Lici u Udbini je zabilježio ponešto o oltarima u crkvi: „...*Katolička crkva u Udbini ponovljena je i onako novija zgrada pa nema nikakvih zanimljivosti: glavni žrtvenik je dosta dobar posao iz prve polovine XIX. stoljeća, dok su dva pokrajina gotska naprosto užasni...*“⁴⁷⁰ Komentari u izvještaju su kratki, svedeni na informaciju o postojanju pokretnih predmeta u crkvi, a detaljniji opisi o materijalima i tehnici nisu bilježeni. Od Komića je uz opis sačuvana i fotografija: „...*Jedino sam razgledao pravoslavnu crkvu gdje sam fotografski snimio dobar ikonostas...*“⁴⁷¹

Slika 23. Laz Bistrički, Kapelica sv. Andrije, 1925., foto: V. Henneberg (MK-UZKB-VH)⁴⁷²

Slika 24. Komić, Parohijska crkva sv. Nikole, Ikonostas, oltar, 1932., foto: V. Henneberg (MK-UZKB-VH)

Poslije 1925. godine započela je intenzivnija suradnja s Konservatorijalnim uredom za Dalmaciju u Splitu. Tome je djelomično razlog promjena nadležnosti konzervatorskih ureda. Jedna od prepiski između Konzervatorskog ureda u Zagrebu i Konservatorijalnog ureda za Dalmaciju u Splitu odnosila se na obnovu crkve sv. Lucije u Jurandvoru na Krku. S obzirom na promjenu nadležnosti kojom je Konzervatorski zavod u Zagrebu dobio Krk, Rab, Pag i Kastav, Ljubo Karaman je uputio župnika da se obrati Szabu, u Konzervatorski ured u Zagrebu. Župnik se vrlo brzo javio Szabu dopisom u kojem je nabrojio radove koje je namjeravao provesti u crkvi.⁴⁷³ Pored obnove crkve, problem je bio u poliptihu sv. Lucije Paola

⁴⁷⁰ HENNEBERG, 1922-1923:2.

⁴⁷¹ HENNEBERG, 1922-1923:12.

⁴⁷² Ministarstvo kulture (dalje MK)-Uprava za zaštitu kulturne baštine (UZKB)-Većeslav Henneberg (dalje VH)

⁴⁷³ MK-UZKB-ZP dopis od 18. prosinca 1940.

Veneziana⁴⁷⁴, koji nakon restauratorskog postupka nije bio vraćen u crkvu, a tim se problemom Povjerenstvo bavilo već 1921. godine.⁴⁷⁵

„...*Krk, kapela sv. Lucije u Jurandvoru; u kapeli bio je stari drveni oltar koji je godine 1912. preuzeo istarski konzervator Gnirs u Pulju da bude restauriran u Beču. Austrijski ured u Beču za čuvanje spomenika sada „Bundesdenkmalamt“ predao je taj oltar na restauraciju slikaru Hansu Viertelbergeru u Beču VII, Karl Sweighofergasse 4, a taj ga je i popravio, Austrijski ured za čuvanje spomenika nije više dospio da dopremi natrag u crkvu iz koje je bio uzet jer je međutim rat bio svršen, a Istra bila okupirana od Talijana. Hoffiller je bio u Beču pa je pokušao dobiti što točnije informacije. Tamo mu je predodjen službeni dokument prema kojem je neki tenente Paolo d'Ancona u civilu poznat profesor dne 28. veljače 1919. preuzeo taj oltar od spomenutoga ureda. Spomenuti je preuzeo u ime talijanske vlade.*

...austrijske oblasti na zahtjev talijanske misije za primirje taj oltar talijanskim oblastima, koje su ga trebale povratiti crkvi, ali toga nisu učinile, pa se za to umoljava to ministarstvo, da diplomatskim putem zatraži od talijanske vlade da nam povrati taj spomenik...“⁴⁷⁶

Poliptih je 1939. godine vraćen biskupiji na Krku, uz pomoć odvjetnika.⁴⁷⁷

Konzervatorski ured u Zagrebu intervenirao je prilikom povratka oltarne pale iz Beča u Omišalj.⁴⁷⁸ Palu je na restauriranje profesor Hansu Viertelbergeru predao bečki *Denkmalamt* preko konzervatora Antona Gnirsa 1912. godine. Pala je bila izložena u muzeju te je naknadno predana na restauraciju, no nije vraćena u Omišalj. Stoga je Szabo otišao u Beč i dopremio palu 1925. u Zagreb, a 1926. vraćena je u Omišalj.⁴⁷⁹ S obzirom na to da je bila u lošem stanju, Szabo je držao da uopće nije bila restaurirana. U dopisu župnom uredu u Omišlju naveo je da ne može pomoći jer sredstava za restauratorski postupak nema, ali da će, čim bude moguće poslati stručnjaka da pregleda palu. Szabo je uputio dopis restauratorici Stanislavi Deklevi, s molbom da se uputi u Omišalj kako bi pregledala u kakvom se stanju nalazi pala sv. Ivana koja

⁴⁷⁴ U spisima Povjerenstva ne spominje se poliptih, već *drveni oltar*. Anđela Horvat u svom članku *O djelovanju konzervatorske službe u Zagrebu III (1923-1941)* navodi: „*poliptih sv. Lucije iz Jurandvora*.“ Horvat 1980:28. O poliptihu sv. Lucije izašao je članak u *Novostima* u kojem je, između ostalog, iz kataloga *Izložbe stare umjetnosti* koja je održana u Trstu 1924. dan prijepis opisa poliptiha. S obzirom na prijateljske veze Kraljevine Jugoslavije i Italije, bio je stav da je pogodan trenutak za vraćanje poliptiha i crteža Tiepola. Naime, u Zagrebu i Beogradu je gostovao talijanski ministar prosvjete Bottai te je bio upoznat s problemom povratka poliptiha. ENES, 1940.; N. N. (1940a).

⁴⁷⁵ Poliptih je poslije raspada Austro-Ugarske 1919. godine preuzeo Paolo d'Ancona, platio troškove i odveo ga u Museo civico u Trst. Horvat 1980:28. MK-UZKB-ZP dopis broj 8/1921 od 31. srpnja 1921. Povjerenstvo za prosvjetu i vjeru u Hrvatskoj i Slavoniji obraća se Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

⁴⁷⁶ MK-UZKB-ZP dopis broj 8 iz 1921.

⁴⁷⁷ HORVAT, 1980-1981:28.

⁴⁷⁸ MK-UZKB-ZP dopis broj 40-1924. Od 3. siječnja 1925.

⁴⁷⁹ Szabo je pisao Generalnoj direkciji carina u Beogradu, od koje je tražio oprost od carine prilikom povratka oltara. Szabo se obraća kao ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt. MK-UZKB-ZP dopis broj 40-1924. od 3. siječnja 1925.

je navodno oštećena.⁴⁸⁰ Treba napomenuti da je u to vrijeme, 1926. godine, Szabo bio umirovljen kao upravitelj u Muzeju za umjetnost i obrt, a spomenuto je spašavanje oltarnih pala obavljao bez ikakve financijske pomoći.

Od 1929. godine Szabo s odobrenim sredstvima Kraljevske banske uprave započinje terenski obilazak Primorja, Krka, Raba i Paga.⁴⁸¹ Naknadno odobrenim sredstvima nastavio je istraživanje sve do Obrovca.⁴⁸² Szabo je istraživao povijest otoka i bilježio sve važnije podatke o smještaju i razvoju naselja te evidentirao spomenike i umjetničke predmete. Kod sakralnih objekata opisivao je vanjštinu crkava, a unutrašnjosti se doticao ukoliko je zaključio da se radilo o vrijednim djelima. U mjestu Krku obišao je crkvu sv. Kvirina, Stolnu crkvu, kapelu sv. Marije (nekadašnja benediktinska kapela sv. Mihovila), franjevačku crkvu i kapelu sv. Donata. U stolnoj crkvi bilježi klupe, glavni oltar s naznakom da nema nikakvu vrijednost, te propovjedaonicu koju je smatrao lošijim dijelom 17. stoljeća. O crkvenom posuđu je zapisao: „...*Ta velika i lijepa crkva nema nikakova osobita posudja, jer su navodno Francuszi za vrijeme Napoleonske okupacije sve zaplijenili i prodali. Još su osobito spomena vrijedne klupe i ormari u sakristiji, koji se odlikuju bogatom i ukusnom renesansnom rezbarijom. U riznici, ako obični repozitorij tako smijemo nazvati, nalazi se veoma lijep plašt, iz tkanine radjene u gotsko vrijeme; prilično dobro sačuvan...*“⁴⁸³ U župnoj crkvi u Omišlju na Krku od crkvenog inventara evidentira križ, „aspergile“ – škropionicu iz 14. stoljeća i svetohranište iz 15. stoljeća (Sl. 25. – 26.).⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ MK-UZKB-ZP dopis broj 19/1940.

⁴⁸¹ MK-UZKB-ZP broj 10 od 3. svibnja 1929.

⁴⁸² MK-UZKB-ZP broj 17/1931. od 16. svibnja 1931.

⁴⁸³ Ministarstvo kulture (dalje: MK) – Uprava za zaštitu kulturne baštine (UZKB) - OSTAVŠTINA GJURE SZABE (dalje: OGS) kutija br. 3 otok Krk

⁴⁸⁴ MK-UZKB-OGS kutija br. 3. Tekst je napisan 1930. za Vodič po hrvatskom Primorju i otocima.

Slika 25. Omišalj, glavni oltar
Foto: Gj. Szabo (MK-UZKB-OGS)

Slika 26. Omišalj, križ iz 16. stoljeća
foto: Gj. Szabo (MK-UZKB-OGS)

U Pagu je, prema detaljno napisanom izvještaju, bio oduševljen crkvom i inventarom Marijina Uzašašća (Sl. 27.). Posebice je bio oduševljen glavnim oltarom iz crkve *sv. Nedjele* iz Zadra nabavljenim 1807. godine te oltarnom palom s prikazom Gospe od Ružarija (Bogorodica s Djetetom, sv. Dominikom, sv. Katarinom Sijenskom i otajstvima presvetog Ružarija).⁴⁸⁵ Oltarnu palu premještenu s glavnog oltara u sakristiju atribuirao je Jacopu Tintoretu (Sl. 28.).⁴⁸⁶ Nakon Paga Szabo odlazi na terenski obilazak otoka Raba.⁴⁸⁷

Izvještaj s Raba započinje prikazom povijesti otoka i razvoja naselja, nakon čega slijedi opis spomenika. Opisuje samostan sv. Antuna u kojem se čuvala slika Raba iz 16. stoljeća te crkvu sv. Marije, navodeći djela eminentnih stručnjaka (Rudolf von Eitelberger, Dagobert Frey, Schleyer, Miloje Vasić i Ljubo Karaman) koji su ranije istraživali crkvu.⁴⁸⁸

Szabov terenski obilazak po otocima važan je doprinos čuvanju sakralnih predmeta, jer zbog nedostatka financijskih sredstava obnova spomenika nije bila moguća.

⁴⁸⁵ MK-UZKB-OGS kutija br. 5 Pag – tekst Otok i mjesto Pag, tekst je napisan 1933. godine. Više o Szabinim tekstovima CELIĆ, 2015:7-47.

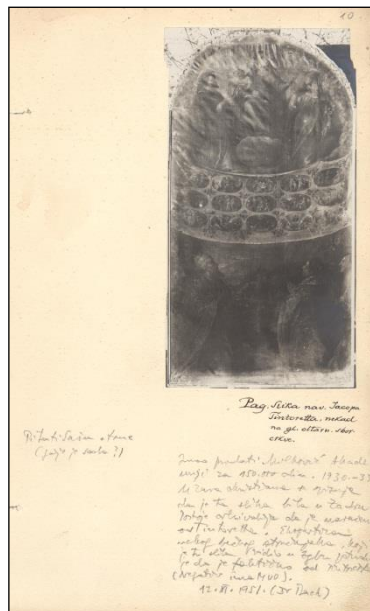
⁴⁸⁶ Szabo je zapisao da *navodno potječe* od Jacopa Tintoretta, ustvari se radi o oltarnoj pali Gospe od svetog Ružarija slikara Sante Peranda, iz 1603. godine, HILJE-TOMIĆ, 2006:252-254.

⁴⁸⁷ MK-UZKB-OGS kutija br. 5. Rab – tekst Otok Rab i njegovi spomenici.

⁴⁸⁸ MK-UZKB-OGS Kutija br. 5 Rab – tekst Otok Rab i njegovi spomenici.

Slika 27. Crkva Marijina Uzašašća u Pagu,
Foto: Gj. Szabo (MK-UZKB-OGS)

Slika 28. Pag, Gospa od svetog Ružarija,
Sante Peranda, foto: Gj. Szabo
(MK-UZKB-OGS)

Od 1920. godine Konzervatorski ured nije imao u proračunu dostatno niti za administrativne troškove, što potvrđuje i novinski članak „*Propadanje starih hrvatskih spomenika*“ objavljen 1939. u *Jutarnjem listu*. Iz državnog i banskog proračuna brisane su stavke namijenjene restauriranju i čuvanju starih spomenika u Hrvatskoj.⁴⁸⁹ Potom u *Novostima* u članku *Zaštita umjetnih i historijskih spomenika* Szabo navodi da Konzervatorski ured nema budžeta, nego pomoć od države od oko 4000 dinara za putne troškove, a Banska uprava je prema potrebi pokrivala troškove obnove umjetničkih i historijskih spomenika.⁴⁹⁰

Godine 1939. Szabo je izradio *Prijedlog za organizaciju Konzervatorskog ureda u Zagrebu* koji se prema *Prijedlogu* mogao spojiti s muzejom i bio bi pod neposrednom vlašću bana Banovine Hrvatske, a *Upravnik* zavoda trebao bi: „...*poznavati obću, hrvatsku poviest i poviest umjetnosti, a napose sva pitanja obnove i uzdržavanja spomenika, kako su do danas ustaljena*...“⁴⁹¹ Obnovu spomenika prema *Prijedlogu* provodili bi arhitekti prema odgovarajućem projektu. Zanimljiv je podatak o raspodjeli i utrošenim sredstvima koji je iznio profesor s Beogradskog sveučilišta Djurdje Bošković u *Jutarnjem listu* 1939. godine, prema kojem je od ukupnog iznosa od 2,500.000 dinara za 1937./1938. za obnovu pravoslavnih crkava utrošeno 2,450.000, dok je za druge spomenike u državi bilo namijenjeno 50.000 dinara. Isti

⁴⁸⁹ U vrijeme diktature kralja Aleksandra, većinom su sredstva utrošena u obnovu pravoslavnih crkava i samostana. N. N. (1939):12. Szabo ranije, u dopisu Ministarstvu prosvete, Umjetničkom odeljenju od 5. srpnja 1925. spominje da je Konzervatorski zavod u Zagrebu zaknut u dotacijama za razliku od *konzervatorskog ureda u Dubrovniku* (Nadleštvo za umjetnost i spomenike) i ureda u Ljubljani. MK-UZKB-ZP dopis broj 15-1927.

⁴⁹⁰ N. N. (1939):6.

⁴⁹¹ Horvat, 1944:19-27.

iznos bio je utrošen i u 1938./1939. godini. Nadalje navodi da je u Hrvatskoj i Dalmaciji briga bila prepuštena samo privatnoj inicijativi, odnosno dosjetljivosti i snalažljivosti voditelja ureda u Zagrebu i Splitu.⁴⁹²

U obrazloženju podataka za prijedlog proračuna Banovine Hrvatske o osobnim i materijalnim izdacima Konzervatorskog ureda u Zagrebu za godinu 1941., Szabo spominje da je od 1919. godine kao tajnik Zavodom upravljao besplatno, te je predložio da se u proračun uvrsti stavka *nagrada za obnašanje dužnosti konzervatora*. U proračunu su bila predviđena četiri mjesta: za konzervatora, asistenta konzervatora, tajnika i podvornika. Na mjesto tajnika Szabo je predložio Anđelu Horvat, honorarnu nastavnicu na Ženskoj učiteljskoj školi sestara milosrdnica u Zagrebu, a na mjesto asistenta konzervatora Franju Buntaka, ravnatelja gradskog muzeja u Osijeku.⁴⁹³ Konzervatorski ured dočekao je donošenje *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih rijetkosti*⁴⁹⁴ te ubrzo i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske kadrovski i financijski oslabljen, ali sa zavidnim rezultatima dotadašnjeg rada.

2.2.2. Gjuro Szabo i zaštita pokretnih spomenika

Rad Gjura Szaba na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta velikim je dijelom vezan, ali ne i ograničen, na djelovanje Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika. Imenovanje Szaba ravnateljem Muzeja za umjetnost i umjetnički obrt (1919.), a potom Muzeja grada Zagreba (1928.), njegovo sudjelovanje u pripremanju i postavljanju izložbi te posebno njegova publicistička djelatnost u vezi sa zaštitom crkvenih predmeta daju širi kontekst Szabovog djelovanja.

Rođen je u Novskoj 3. veljače 1875. Pučku školu i gimnaziju završio je u Zagrebu. Od 1892. do 1896. boravio je u Beču studirajući germanistiku na tamošnjem sveučilištu. Szabo spominje: „...*Jakob Minor i Heinzl bili su mi glavni učitelji, koji su me uveli u poznavanje golemog germanskog svijeta, naučili poznavati i jezik u raznim vremenima i zakone, po kojima jezik živi od davnine, naučili me poznavanju svih grana života, kako se već život velikog naroda manifestira: i poeziju i privatni život i umjetnost i napose veoma važne dijelove djela graditeljstva od najranijih početaka do današnjih dana.*“⁴⁹⁵

⁴⁹² N. N. (1939b) *Jutarnji list*, od 18. studenoga 1939., str. 12.

⁴⁹³ MK-UZKB-ZP dopis broj 35/1940.

⁴⁹⁴ Objavljeno: Zbirka zakona i uredaba, Godina 1939., Svezak I-XII, Broj 1-363, Godište XIII, Beograd, 25. srpnja 1949.

⁴⁹⁵ MK-UZKB-OGS Prof. Gjuro Szabo i njegova najvažnija djela – autobiografske bilješke (bez datuma).

Po povratku u Hrvatsku počeo je raditi kao profesor u Senju, potom u Osijeku, Bjelovaru, a 1907. je premješten u Zagreb. Godine 1919. postavljen je za ravnatelja Muzeja za umjetnost i umjetnički obrt, odjeljka Hrvatskog narodnog muzeja.⁴⁹⁶ O svojem radu Szabo piše:

*„...prihvatilo sam se toga posla, proučio svaki i najmanji predmet, pa postavio sve kako dijelom sačuvani katalogi pokazuju po odredjenom sistemu. Napose sam proučio golemu, izvanrednu knjižnicu toga muzeja, tako, da i dan danas još znadem, gdje se koja knjiga nalazi...“*⁴⁹⁷

Szabo pomaže i pri izboru i otpremi građe za izložbu dekorativne umjetnosti u Parizu⁴⁹⁸ i pri organizaciji Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba 1925. godine. Kasnije je, pišući, s ponosom konstatirao da je izložba *„...pokazala i dokazala da je Zagreb bio od uvijek u sferi Zapada, pa da i kani zauvijek ostati...“*⁴⁹⁹ Izložba je bila u Umjetničkom paviljonu, a nakon izložbe u prizemlju paviljona bio je otvoren prvi stalni postav Muzeja grada Zagreba. Autori postava su bili Gjuro Szabo i Ljubo Babić.⁵⁰⁰

Szabo sudjeluje u povratu oltara sv. Ladislava koji je bio preseljen u Lonju iz zagrebačke katedrale (Sl. 24.). Oltar je prenesen troškom zagrebačkog poglavarstva te očišćen i pohranjen u Muzeju za umjetnost i obrt.⁵⁰¹

Slika 29. Lonja, oltar sv. Ladislava, foto: Gj. Szabo (MK-UZKB-OGS)

Szabo je od početka djelovanja u Povjerenstvu zastupao teoriju čuvanja spomenika – konzerviranja, a ne restauriranja, koja je početkom stoljeća nadvladala teoriju restauriranja iz 19. stoljeća uvriježenu u Francuskoj i Njemačkoj, a koja se preko Bolléa provodila i u

⁴⁹⁶ GAŠPAROVIĆ, 2005:30.

⁴⁹⁷ Isto.

⁴⁹⁸ Na izložbi *Arts Decoratifs et Industriels Modernes* u Parizu u paviljonu Kraljevine SHS bili su predstavljeni mnogi hrvatski umjetnici: Zlatko Šulentić, Marijan Trepše, Jozo Kljaković i Vladimir Becić.

⁴⁹⁹ SZABO 1928:83.

⁵⁰⁰ Zagrebački leksikon, 2006:652.

⁵⁰¹ SZABO, 1928:83., DOČKAL, 1940:16.

Hrvatskoj. Odnos Szaba spram restauriranja najbolje se može iščitati iz njegovih zapisa o zagrebačkoj katedrali pod nazivom *Djela Hermana Bolléa sude*:

„...U unutrašnjosti njegovo je bjesnilo bilo još veće. Crkva je zagrebačka imala sijaset prekrasnih oltara, uz nekoje manje vrijednosti. Glavni oltar je bio Haulikov dar, ali ga je potres skrhao. Postrani su bili osobito lijepi, bez primjera u inostranstvu, a učinjeni su u Zagrebu za vrijeme nakon poraza Turaka pod Bečom, te je i sam opat Brunner tražio, da se sačuvaju. Pa to su remek djela naših domaćih majstora! Drugi su bili majstora Robbe. Slike potresnih dana donose nam predočbu, kako je sve to izgledalo. Osim dva manja, mramorna, daleko ne najbolja sve je Bolle dao izbaciti iz crkve! On, i samo on nosi odgovornost za ovu beskrajnu infamiju. Evo fotografske snimke te osude, gdje su prisustvovali i Rački i Budicki i Gašparić i Nik. Horvat, a Ivša Tkalčić mora voditi pero!!! Bacali su ih glupo, kao da je to posve bezvrijedna masa; velike oltare u zabitne crkve, tako, da je jedan dio propao, drugi su masakrirani, a tek se nekoji spasli. Od najljepših oltara je onaj iz Lonje na poticaj pisca ovih redaka dopremljen iz jedne crkve u Lonji na Savi/ gdje je jedna trećina nestala/ u Zagreb, gdje je na izložbi godine 1925. pobudio divljenje. Njegov alter ego izgubljen je sasvim. Slikarije su na oltaru nakon jednostavnog pomnog čišćenja osvanule i ostale kao nove, a radio ih je neznani hrv. slikar Bubić ili Babić. Treba smo ogledati veliku umjetnost toga rada na fotografiji, a ne manje drugih, rastepenih kojekuda. Kao primjer navodim oltar sv. Mihalja, danas u Žakanju, pa sv. Križa, kojeg je župnik Novak odvezao u Križevce, govoreći ono, što nazovi umjetnik Bollè nije ni slutio, da svaka lijepa stvar spada u hram božji, ma bila ona iz kojega mu drago doba! Tek je pukim slučajem spašena Znikina prodikaonica, nu dva kipa, velike starine, koje su nadjena tom prilikom pod njom, prodao je g. Bolle u Gradac!”⁵⁰²

Szabov rad je prekinut umirovljenjem 1926. godine. Kasnije, pišući o svojem radu, komentira umirovljenje:

„Ali sav je taj rad bio gotovo uzaludan. Ravno pred deset godina izvolio me je gospodin ministar Stjepan Radić penzionisati navodno zato, što sam ga oslovio sa "gospodine Radiću", a ne sa "gospodine ministre"... Bila mi je pedeset i jedna godina, a ja nisam nikada volio plandovati, najteža je kazna za mene besposličarenje. Konzervatorski Ured je onako zamirao, ta za koga...”!⁵⁰³

Dvije godine kasnije postao je ravnateljem Muzeja grada Zagreba, gdje je po treći put slagao građu, sabirao, istraživao – ovaj put sve što se tiče povijesti Zagreba.⁵⁰⁴

⁵⁰² MK-UZKB-OGS, Kutija I, Mapa II, Djela Hermana Bollea sude! Sud Hermanu Bolleu 1932. godina.

⁵⁰³ MK-UZKB-OGS prof. Gjuro Szabo i njegova najvažnija djela – autobiografske bilješke.

⁵⁰⁴ N. N. (1935) *Gjuro Szabo*, Jutarnji list, 3. veljače 1935., str. 10.

Od godine 1916. počinje izlaziti Szabova serija članaka o čuvanju umjetničkog inventara u crkvama. Prvi takav članak bio je *O čuvanju starog pokućstva u našim crkvama* u *Katoličkom listu*.⁵⁰⁵ Članak je publiciran tri godine nakon donošenja *Naredbe kojom se izdaju odredbe o nabavi novog crkvenog namještaja te sačuvanju crkvenog namještaja i građevina historičke i umjetničke vrijednosti*. Može se pretpostaviti, prema sadržaju članka, da je Szabo još jednom pokušao svećenstvu objasniti važnost čuvanja crkvenog inventara. U članku je kao negativne primjere naveo oltar u Krapini i purifikaciju Katedrale. Opisao je povijest gradnje oltara Zagrebačke katedrale i njihovo premještanje u crkve Zagrebačke nadbiskupije. Kao pozitivan primjer suradnje stručnjaka *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika* i svećenika navodi restauriranje oltara i propovjedaonice u crkvi u Remetincu. Na kraju članka ponovio je važnost čuvanja crkvenog inventara te važnost savjetovanja i pružanja stručne pomoći od strane Zemaljskog povjerenstva.⁵⁰⁶

Godine 1922. nastavljen je niz članaka objavljenih u raznim novinama: *Kaleži u našim crkvama*,⁵⁰⁷ *O hrvatskim zbirakama i sabiračima*,⁵⁰⁸ *Monstrance i kadionice u našim crkvama*,⁵⁰⁹ *O oltarima u našim crkvama*,⁵¹⁰ *O starom misnom ruhu u našim crkvama*.⁵¹¹ Godine 1929. objavio je knjižicu *Umjetnost u našim ladanjskim crkvama* u kojoj su objedinjeni svi članci. U člancima daje pregled mnogih umjetnina koje su se čuvale po crkvama. Neki od tih predmeta i danas se čuvaju u navedenim crkvama. Szabo prvo objašnjava povijest nastanka pojedinih predmeta kroz stoljeća. Tako na primjer kod misnog ruha nabraja uz kratak opis što u stvari čini misno ruho: stola, manipul, pluvijal, kazula i dalmatika. Potom ih opisuje, fotografira, komentira i daje pregled po stilskim razdobljima navodeći primjere. Tako je prema materijalu, ukrasima, načinu veza kazule ili misnice odredio dataciju i podrijetlo: talijansko, njemačko ili mađarsko.⁵¹² Ispravnim je smatrao samo obnavljanje spomenika s poštivanjem prošlosti, *pijeteom*.⁵¹³ U posljednjem poglavlju knjige pod nazivom *Čuvajmo spomenike umjetnosti* iznosi:

„Ova knjiga upozorava na ta djela, koja je crkva sačuvala, i one, koji su mimo njih prolazili ne opazivši ih. A ta su djela, djela prave umjetnosti, ma da su u raznim vremenima nastala, nekako bezvremena, t.j. ona su uvijek jednake vrijednosti... Ne ruši ništa prije, no što znaš, da možeš bolje stvoriti, popravljaj neprestano, što zub vremena troši, a ureba li novo stvoriti, podaj

⁵⁰⁵ SZABO, 1916:99-106. ; Ibid 246.

⁵⁰⁶ SZABO, 1916:106.; Ibid 246.

⁵⁰⁷ SZABO, 1922:33-39.

⁵⁰⁸ SZABO, 1922a:186-193.

⁵⁰⁹ SZABO, 1923:244-254.

⁵¹⁰ SZABO, 1924:217-239.

⁵¹¹ SZABO, 1928a:145-153.

⁵¹² SZABO, 1930:58.; Ibid 246.

⁵¹³ SZABO, 1930:84. SZABO, 1928b:179.

*posao najboljemu majstoru, a ne nazovi-meštru, koji će stvoriti djelo bez vrijednosti. A to bi ova knjiga htjela zapriječiti.*⁵¹⁴

Sličnu misao Szabo će kasnije izložiti u djelu *Spomenici prošlosti u Hrvatskoj i Slavoniji*:

*„...Pogledajmo još jednom temeljne zasade pri čuvanju spomenika prošlosti: Ne ruši ništa prije, dok ne znaš, što ćeš tamo sagraditi, dok se ne uvjeriš, da će to novo biti i bolje. Kloni se svake imitacije, radi i gradi u duhu svog vremena i samo svoga ili se lati drugog posla, pa makar pometanja cesta! Ne utvaraj si, da ćeš ti uraditi uvijek bolje od starih majstora, koji su znali napose crkvene gradjevine izvoditi tako, kako ih sadašnjica ne može izvesti! A čovjek, koji pošteno rad prošlosti ne cijeni, dokazuje samo, da je nezalica i nitkov. Prouči temeljito način rada starih majstora, a da to možeš, idi pa snimaj sve, što ti se pričinja vrijednim! Ne vjeruj, da je istina, kad ti netko nudi kao bolje tri nova kaleža za jedan starinski!*⁵¹⁵

Szabo je savjetovao župnike o principima zaštite i zalagao se za priznate/stručne restauratore. Tako vrlo često preporučuje restauratore Stanislavu Deklevu i Boška Striku, dok je za rad na konzervaciji korskih klupa u Sveticama preporučio Nikolu Belina.⁵¹⁶ U dopisima župnicima vrlo često je spominjao ulogu Konzervatorskog zavoda kao tijela zaduženog za pružanje mišljenja, uputa i savjeta. Prilikom obnove kapele u Dobrinju za izvedbu novog oltara je savjetovao: *„...Oltar neka bude također od prirodnog a nipošto od umjetnog kamena, te posve jednostavna oblika: na pr. menza sa debljom pločom, na kojoj samo jednostavni kameni krst većih dimenzija tako, da bi dovoljno došao do izražaja i dao obilježje čitavoj kapelici...*⁵¹⁷

Problem nedostatne zaštite spomenika Szabo je opravdao i manjkom zakona za zaštitu umjetnina te je napisao 1927. godine prijedlog zakona o zabrani izvoza starina i umjetnina iz Kraljevine SHS, koji nikad nije ušao u proceduru.⁵¹⁸ Uoči donošenja *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* 1940. godine Szabo je dao intervju pod nazivom „*Zaštita umjetnih i historijskih spomenika*“ u kojem se osvrnuo na donošenje Uredbe: *„...Uredba sa zakonskom snagom o zaštiti starina očekuje se kod nas s velikim zanimanjem, ma da i danas još kod nas važe stari zakoni, po kojima bi se mogli sačuvati naši znameniti historijski spomenici. Dakle, u koliko su se rušili naši spomenici, bilo je to krivnjom jedino ljudi a ne uslijed pomanjkanja zakona...*⁵¹⁹

⁵¹⁴ SZABO, 1930:96.

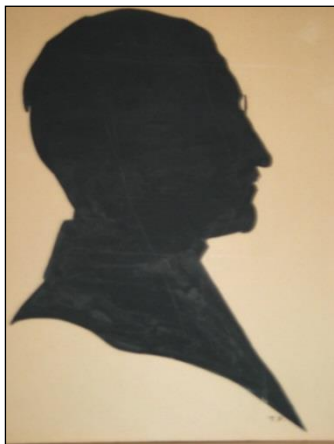
⁵¹⁵ MK-UZKB-OGS Ostavština Gjure Szabe, Kutija II, Spomenici prošlosti u Hrvatskoj i Slavoniji za Beograd 1938. godine.

⁵¹⁶ MK-UZKB-ZP dopis broj 10 od 13. lipnja 1938.

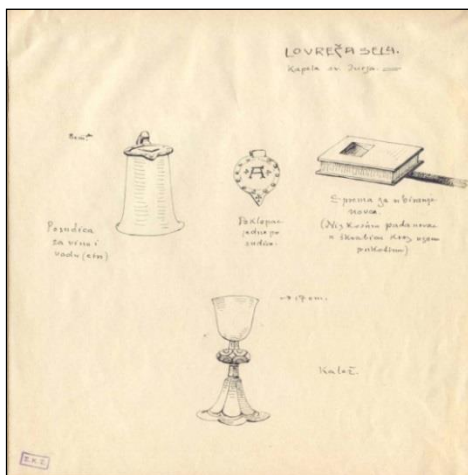
⁵¹⁷ Szabo predlaže da detaljne nacрте za obnovu izradi Tehnički odjeljak pri Sreskom načelstvu u Sušaku te da dovršene nacрте pošalju na mišljenje Konzervatorskom uredu. MK-UZKB-ZP dopis broj 2-1939. od 24. siječnja 1939.

⁵¹⁸ MK-UZKB-ZP, naznačena samo godina 1927.

⁵¹⁹ N. N. (1939) Novosti broj 139. od 21. svibnja 1939.

Slika 30. Tereza Paulić, Gjuro Szabo, 1928.
(MK-UZKB-GZ)

Slika 31. Gjuro Szabo, kapela sv. Jurja u Lovreću,
crtež s terena (MK-UZKB-GZ)

Szabo u obilasku lokaliteta popisuje pokretne spomenike, ne odvajajući ih od nepokretnih, nego sagledavajući sve kao cjelinu. Prikupljao je „napuštene“ predmete i darovao ih Muzeju za umjetnost i obrt.⁵²⁰ Prilikom inventarizacije crkvenog inventara pozornost je posvetio kaležima, ciborijima, pokaznicama, misnom ruhu, oltarima, slikama i zvonima koje detaljno opisuje. Sagledavao je cjelinu iz koje je pokušao izdvojiti najvrjednije umjetničke predmete, ne zamarajući se pritom (po njegovom sudu) nekvalitetnim umjetninama te tako pokušavao stvarati umjetničku topografiju Hrvatske.

2.3. Inventarizacija pokretnih spomenika – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Artur Schneider

Nakon Prvoga svjetskog rata Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu na svojim je sjednicama često raspravljala o zaštiti povijesnih i umjetničkih pokretnih spomenika, a napose o zakonima o muzejima i čuvanju starina. Godine 1927. Galerijski odbor Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti predložio je da se umjetnine (starinske slike, slobodna plastika i predmeti umjetničkog obrta) u vlasništvu crkava, samostana i privatnom vlasništvu u Hrvatskom primorju i Dalmaciji popišu, znanstveno istraže i fotografiraju. Ban Savske banovine Josip Šilović i ban Primorske banovine dr. Ivo Tartaglia dogovorili su zajednički proračun za inventariziranje starih slika u Dalmaciji. Predsjednik Akademije dr. Gavro Manojlović je na sjednici Umjetničkog razreda 23. svibnja 1930. iznio plan u kojem je

⁵²⁰ HORVAT, 1944:34.

obrazložio svrhu prikupljanja i brigu za umjetnine: umjetnine je trebalo locirati, fotografirati, konzervirati i zabraniti njihov izvoz.⁵²¹

U novinama je, u svrhu promocije i podržavanja akcije, izašao članak pod naslovom *Istraživanje umjetnina u Dalmaciji*, u kojem je navedeno da sporazumom između Savske i Primorske banovine trebaju se istražiti svi umjetnički predmeti u Primorju. „...Sve to ima da se popiše, klasificira, utvrdi autor odnosno škola, te doba izrade, sve da se to fotografira i da se utvrdi umjetnička vrijednost i na taj način da se stavi točan katastar svih starinskih slika i drugih umjetničkih predmeta u Dalmaciji, sa odnosnim fotografijama...“⁵²² Voditeljem projekta bio je imenovan Artur Schneider.

Artur Schneider (1879. – 1946.) studirao je na Sveučilištu u Beču. Od godine 1913. započeo je rad na Filozofskom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta s kolegijem Povijest talijanske umjetnosti 15. i 16. stoljeća, a od 1922. godine kao profesor povijesti umjetnosti predavao je predmet Povijest umjetnosti i kulture.⁵²³ Godine 1919. postaje voditelj Grafičke zbirke Kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zamjenikom ravnatelja Strossmayerove galerije (ravnatelj Menci Cl. Crnčić zbog bolesti nije bio u mogućnosti dalje u potpunosti obavljati dužnost) imenovan je 1928. godine te je trebao nastaviti s proučavanjem fundusa umjetnina, izvršiti reviziju atribucija i izraditi novi galerijski katalog.⁵²⁴ Bio je i osnivač fototeke i voditelj dviju stručnih biblioteka u Sveučilišnoj knjižnici i Jugoslavenskoj akademiji. Godine 1925. uredio je katalog reprezentativne *Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba* u Umjetničkom paviljonu. U prizemlju paviljona nakon izložbe otvoren je stalni postav Muzeja grada Zagreba.⁵²⁵

Schneider je od 1930. do 1940. provodio evidenciju i inventarizaciju s proučavanjem i fotografiranjem spomenika kulture na području Hrvatskog primorja, Kvarnera, Dalmacije i sjeverozapadne Hrvatske. Na temelju zaključaka sjednice Umjetničkog razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 24. rujna 1930., evidentiranje započinje na otoku Rabu, a nastavlja u Šibeniku, Skradinu i Splitu. Financijska sredstva za popravak umjetnina utvrdio je

⁵²¹ VANĐURA, 1999:7-9. Zanimljiv podatak iznijela je Indira Šamec Flaschar o financiranju Schneiderova putovanja u koje se uključila prva putnička agencija „Putnik, društvo za saobraćaj putnika i turista u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, AD, Beograd“. ŠAMEC-FLASCHAR, 2016:102. U govoru Tartaglia navodi da je Banska uprava Primorske banovine u svrhu prikupljanja i čuvanja umjetničkih predmeta u Dalmaciji sklopila sporazum s upravom Savske banovine i prikupila sredstva dodijeljena JAZU u svrhu popisa, fotografiranja, klasificiranja, utvrđivanja stanja svih umjetničkih djela u Primorju, str. 23.

⁵²² MK-KOST-A Kutija 1931 od 19. siječnja 1931. U *Jutarnjem listu* 27. siječnja 1931. izašao je članak o istraživanju starih slika u kojem je navedeno da Abramić i Bulić, prema navedenom sporazumu, prikupljaju podatke o umjetničkim predmetima u Šibeniku i okolici. MK-KOST-A Kutija 1931 Jutarnji list od 27. siječnja 1931.

⁵²³ Schneider je na tom mjestu zamijenio Izidora Kršnjavoga. Više u: ALVIŽ-NESTIĆ, 2016:31-53. PRIJATELJ, 1980:61-62.

⁵²⁴ Taj posao bio je povjeren dr. Gabrijelu Téreyu, ravnatelju Narodnog muzeja u Budimpešti, no prerana smrt ga je u tome spriječila. GAŠPAROVIĆ, 1980:37.

⁵²⁵ KAMPUŠ-KARAMAN, 1994:275.; GAMULIN, 1980:6.

restaurator prof. Ferdo Goglia, a fotografirali su Stanislav Noworyt u Rabu i Đuro Griesbach u Šibeniku i Splitu.⁵²⁶ U Šibeniku je obrađen franjevački samostan na Visovcu, katolička i pravoslavna crkva u Skradinu te u Splitu crkva i samostan sv. Frane, crkva sv. Petra i samostan na Poljudu.⁵²⁷ Schneider je u podnesenom izvještaju Akademiji rezimirao kako na osnovi studija i bilježaka prikupljenih na terenu i fotografskih snimaka sastavlja inventar u kojem će svaki pojedini umjetnički spomenik biti točno opisan i klasificiran.⁵²⁸

Od 6. do 23. rujna 1933. Schneider je boravio na otoku Krku, gdje je obišao tridesetak mjesta.⁵²⁹ Tom je prilikom načinio 125 fotografskih snimaka (Sl. 32-33.). U izvještaju je spomenuo da je načinio mnogo više snimaka nego što je očekivao prema popisu koji je prethodno sastavio na temelju literature i drugih podataka. Istaknuo je velik broj drvenih umjetničkih predmeta, no istovremeno i konstatirao loše stanje i nestručno restauriranje pojedinih umjetnina:

„...Nevolja je kod svih tih drvenih skulptura, da su one, izgubivši po vremenu svoju stilsku originalnu polihromiju, u novije vrijeme gotovo sve od reda oličene kričljivim i neukusnim uljenim bojama. Time je počinjena šteta, koja se gotovo više i ne može ukloniti, dajbudi velikim troškovima i dugim minucioznim radom. Druga su opet odlična djela te vrste zbačena u mračne i prašne kutove...“⁵³⁰

U Hrvatskom primorju Schneider je boravio od 6. do 15. rujna 1934. sa skromnijim financijskim sredstvima i brojem snimaka ograničenim na najviše 70. O brizi za umjetnine zorno svjedoči pokušaj premještanja slike Jacopa Palme Mlađeg *Pranje nogu* iz župne crkve sv. Petra i Pavla u Bribiru u Strossmayerovu galeriju. Slika je zbog smještaja u lošim uvjetima propadala te je Akademija pokušala, dvije godine prije nego što je Schneider obilazio Primorje, preko bana Ive Perovića ishoditi banovinsku pripomoć za izgradnju bibrirskog vodovoda uz uvjet da se slika preda na čuvanje Strossmayerovoj galeriji.

⁵²⁶ POPOVČAK, 1999:11.

⁵²⁷ SCHNEIDER, 1930:159-160.; U *Jutarnjem listu* izašao je članak o čuvanju spomenika u kojem je opisan Schneiderov put: „...U mjesecu srpnju proučio je dr. Schneider umjetničke spomenike i okolice (stare slike, minijature, slobodne i sitne plastike te predmete umjetničko obrtnog značaja). U mjesecu rujnu o. g. proučavao je spomenike Splita i okolice. U Splitu je snimio među ostalim i predmete dragocjene katedralne riznice...“ ESIH, 1931.

⁵²⁸ SCHNEIDER, 1932:157-160.

⁵²⁹ Detaljnije o trima primjerima oltara iz katedrale u Krku, crkve sv. Marije Magdalene u Portu i crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju vidi u: CIKOVIĆ, 2016:115-139.

⁵³⁰ SCHNEIDER, 1934a:124-129.

Slika 32. Crkva sv. Kvirina – drveni reljef sv. Ivana Krstitelja i sv. Kvirina; foto: Đuro Griesbach, 1933.

Slika 33. Krk, Katedrala, *Polaganje u grob*, G. A. Pordenone, foto: Đuro Griesbach, 1933.

Slika tada nije premještena, no Schneider se ipak tome nadao:

„...Koliko sam mogao razabrati iz razgovora sa sadašnjim župnikom kanonikom g. Augustinom Bujanom i općinarom g. Grgom Kombolom (koji upravo kategorički traži premještanje slike u Strossmayerovu galeriju), raspoloženje je u ovaj čas u Bribiru takovo, da bi Akademija, ishodišći kod Banske uprave već odavna obećani vodovod, sliku mogla doista dobiti...“⁵³¹

Terenski rad po Primorju nastavio je fotograf Ljudevit Greisbach od 30. kolovoza do 7. rujna 1936. na Sušaku sa zadatkom da popiše, prouči i fotografski snimi sve važnije umjetničke spomenike. Ukupno je načinjeno 49 fotografskih snimaka.⁵³²

Fotografiranje je u Dubrovniku zbog smanjenih sredstava Akademije obavio Griesbach u vrijeme privatnog boravka 1936. godine, a prema popisu načinjenom na osnovi arhivskih podataka Karla Kovačića i radova Ljube Karamana. Snimljena su djela dubrovačke slikarske škole te umjetnine u ljetnikovcima i crkvama (Lokrum, Lopud).⁵³³

Schneider je u početku obilaska terena popisivao i fotografirao samo slike i pokretne umjetničke predmete, a od 1936. je evidenciju i snimanje proširio i na arhitektonske spomenike. Od 2. do 30. rujna 1937. Schneider obrađuje spomenike grada Zagreba, crkvu sv. Katarine, sv. Marka, sv. Franje Ksaverskog, sv. Ivana u Novoj Vesi, sv. Marije u Remetama, sv. Stjepana⁵³⁴, sv. Franje u Franjevačkom samostanu, u Muzeju grada Zagreba i u Muzeju za umjetnost i obrt.

⁵³¹ SCHNEIDER, 1934b:173.

⁵³² SCHNEIDER, 1937:211-213.

⁵³³ SCHNEIDER, 1937:214-219.

⁵³⁴ Više u: ZAJEC, 216:191-223. Više o doprinosu Schneidera u publiciranju povijesno-umjetničkih pregleda i studija u stranim časopisima (*Zeitschrift für bildende Kunst – Zeitschrift für Kunstgeschichte*) u *Jutarnjem listu*. N. N. (1937b).

Osvrnuvši se na restauriranje sakralne arhitekture u duhu historicizma početkom 20. stoljeća navodi:

„...sačuvali su samo nekoliko spomenici u svojoj unutrašnjosti izvornu skladnu cjelinu slobodne i dekorativne plastike i slikarstva, dok se sve drugo, što je po dobroj sreći do danas spaseno od onog obilja, koje su nerazumijevanje u jednu ruku, a u drugu kruti i svijesni vandalizam uništili, čuva, zahvaljujući predanoj ljubavi i požrtvovnom maru njihovih ravnatelja, fragmentirano u zagrebačkim muzejima...“⁵³⁵

Snimanje i popisivanje umjetnina godine 1939. prošireno je i izvan Zagreba (Lepoglava, Belec, Brckovljani, Brezovica, Buševac, Karlovac, Kamensko, Kotare, Laz, Križevci, Lukavec, Velika Mlaka, Moravča, Odra, Samobor, Zlatar), sveukupno sedamdeset lokaliteta. Posebno zorno obrađena je umjetnička ostavština franjevac i pavlina (Rangerov ciklus zidnih slika).⁵³⁶

Uz pomoć Banovine Hrvatske nastavljeno je 1939. godine popisivanje pokretnih spomenika, drvenih kapela i dvoraca. Schneideru su kao vodič po Zagorju služile publikacije Gjura Szaba *Spomenici kotara Ivanec* i *Spomenici kotara Krapina i Zlatar*. O Szabu piše:

„...Njemu zahvaljujemo, da nam je taj klasični kraj umjetničke djelatnosti uopće otkriven i u tančine poznat.“ U izvještaju iz 1939. godine Schneider piše: „Pored toga su detaljno snimljeni svi iole važniji oltari, propovjedaonice, crkveni ormari, arhitektonski detalji i drugo. Svi su manji predmeti (crkveno posuđe, plastike i slike) točno izmjereni naročito preciznim mjerilom...“⁵³⁷

Uz pokretni inventar, 1940. godine Schneider je nastavio snimati Rangerove zidne slike, ali i radove drugih majstora zidnoga slikarstva u crkvi Majke Božje Gorske kraj Lobora, Hrašćini, Kominu, Trškom Vrhu, Varaždinu i Voći. Svoj interes je proširio na dvorce i drvene crkve.

Schneider je sastavio inventar u kojemu je svaki umjetnički spomenik točno opisan, stilski određen i datiran.⁵³⁸ Pregledavajući umjetnine uz opise i fotografije, u okviru datih mogućnosti pregledao je i arhivske dokumente o podrijetlu obrađenih slika. Bilježio je i stanje umjetnina i uvjete u kojima su se nalazile. S obzirom na to da su brojne vrijedne građevine u kojima su umjetnine pohranjene bile zapuštene i osuđene na propast, predložio je da crkvene i svjetovne vlasti brzim i odlučnim mjerama spriječe njihovo daljnje propadanje i namjeravano rušenje. Od 1935. godine Schneideru je pri terenskom radu pomagao Željko Jiroušek, asistent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Snimanju su prisustvovali fotografi Stanislav Noworyt, Ljudevit Griesbach i Đuro Griesbach.⁵³⁹

⁵³⁵ SCHNEIDER, 1936/37:149.

⁵³⁶ SCHNEIDER, 1939:168-180.

⁵³⁷ SCHNEIDER, 1939:168-180.

⁵³⁸ GAŠPAROVIĆ, 1980:45.

⁵³⁹Griesbach javlja Ljubi Karamanu da je stigao papir i da može izraditi fotografije s terenskog obilaska sa Schneiderom po Dalmaciji. Karaman naručuje od *Fotoveletrgovine Griesbach i Knaus* izradu fotografija po

Sveukupno, prema posljednjem Schneiderovom izvještaju iz godine 1940., "Fotografski arhiv starih umjetničkih spomenika" brojio je 2.786 negativa. Prema tvrdnji Anđele Horvat, Schneider je ukupno obradio 177 lokaliteta.⁵⁴⁰ Dio inventariziranih predmeta uništen je u vrijeme Drugoga svjetskog rata, stoga su Schneiderove fotografije jedini dokaz njihova postojanja. Schneider je kao profesor na sveučilištu i ravnatelj Srossmayerove galerije surađivao s nizom europskih povjesničara umjetnosti, npr. Rajmondom van Marleom, Leonom Reyom i Borisom Losskym te direktorom Državnih muzeja u Berlinu Maxom Friedländerom.⁵⁴¹ Početak inventarizacije pokretnih spomenika koju je Schneider provodio cijelo jedno desetljeće vezan je uz želju Galerijskog odbora JAZU za upoznavanjem, prikupljanjem i proučavanjem djela starih majstora koja se nalaze u Dalmaciji.

Bilo je to prvo plansko i sistematično popisivanje pokretnih umjetničkih predmeta s prv puta više-manje osiguranim financijskim sredstvima. Rezultat toga bili su višegodišnji terenski obilasci s evidentiranjem i popisivanjem spomenika po zacrtanim principima s osloncem na moderne metode inventarizacije spomenika.

cijeni od 6 dinara po komadu. MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 177 od 5. kolovoza, 5. rujna i 28. prosinca 1932.; HORVAT, 1980:48.

⁵⁴⁰ Popis i karte s ucrtanim mjestima terenskog obilaska Schneidera napravila je A. Horvat. Popis obrađenih lokaliteta podijeljen je prema geografskom području na sjeverozapadni dio i na primorje i Kvarner. HORVAT, 1980:55-56.

⁵⁴¹ HORVAT, 1980:40.

2.4. Uloga Katoličke crkve u zaštiti pokretnih spomenika u prvoj polovini 20. stoljeća

Crkva je kao jedan od najznačajnijih i najvećih imatelja nepokretnih i pokretnih umjetnina nastojala razvijati svijest i brigu za zaštitu spomenika, u prvom redu kod svećenstva, a potom i kod samih vjernika. Već 447. godine papa Lav I. zabranjuje biskupima i kleru pod prijetnjom izopćenja darivanje, zamjenu ili prodaju crkvenih dragocjenosti bez suglasnosti čitavog klera. Gotovo od samih početaka priznanja kršćanske crkve zaštita crkvenog inventara provođena je putem raznih propisa. Odredba koja po prvi put određuje uređivanje inventara jest Odredba kardinala Pacce iz 1820. godine kojom se propisuje inventarizacija zbirki kipova i slika te uređenje muzeja sakralnih ili svjetovnih starina u Rimu i Papinskoj državi.⁵⁴² Jedan od uopće najranijih popisa umjetnina bili su izvještaji kanonskih vizitacija. Kanonskim vizitacijama popisivano je vlasništvo u posjedu crkve.⁵⁴³ Popisi obuhvaćaju i sve pokretne crkvene predmete, tako da možemo pratiti unos i iznos crkvenog inventara u vlasništvu pojedine crkve kroz desetljeća. Unatoč nastojanjima Crkve, problem zaštite crkvenog inventara stalno je prisutan. Svećenstvo u neznanju mijenja „stari i istrošeni“ inventar, a mnoge umjetnine su stradale uslijed ratnih razaranja. Ključni uvjet za čuvanje umjetnina bila je nužna edukacija svećenstva o vrijednosti umjetnina. Već 23. travnja 1850. zagrebački je biskup Juraj Haulik na zamolbu banskog namjesnika Mirka Lentulaja pozvao svećenstvo: „...neka svatko u svom kraju istražuje rudno blago, okamine, rijetko bilje i drvlje, staro oružje, stare napise, kipove od drva,

⁵⁴² MARCHISANO-CHENIS, 2003:54-59.

⁵⁴³ Nakon Tridentskog koncila uvedeno je da biskup ili opunomoćenik u određenim vremenskim razmacima obilaze župe i sastavljaju zapisnike o *moralnom i materijalnom stanju župe*. Badurina, 1979:585.

*kamena i mjedi, te slike, ma bile kako poderane, starinske novce, medalje, pečate, grbove, stare povelje, rijetke štampane knjige, stare rukopise itd. predmete neka nastoji svećenstvo dobiti na poklon ili neka bar sve popiše...*⁵⁴⁴

Skrb Crkve za očuvanje crkvenog inventara nastavljena je i u suradnji sa Zemaljskim povjerenstvom od 1910. godine. Oni zajedno sudjeluju na donošenju naredbe o nabavi novog i čuvanju starog crkvenog namještaja, te za Prvoga svjetskog rata u vrijeme rekvizicije bakrenih predmeta upućuju niz okružnica i uputa u vezi spašavanja zvona.⁵⁴⁵

U *Katoličkom listu* je 1921. godine objavljena *Okružnica o sačuvanju crkvenih starina*⁵⁴⁶ u kojoj Nadbiskupski duhovni stol obavještava svećenstvo Zagrebačke nadbiskupije da je u Narodnom muzeju u Zagrebu uređen poseban Odjel za crkvenu umjetnost, a u Etnografskom muzeju u Zagrebu Odjel za seoska crkvena područja pa svećenstvo može odjelima povjeriti na čuvanje crkvene predmete koji se više ne upotrebljavaju dok se ne osnuje Dijecezanski muzej. O predaji na čuvanje trebalo je obavijestiti Nadbiskupski duhovni stol, a od ravnateljstva muzeja zatražiti Revers u kojem je trebalo biti istaknuto da je predan na čuvanje i da ostaje u vlasništvu Crkve. Revers se morao pohraniti u crkvenoj blagajni.

Prva sinoda Zagrebačke nadbiskupije održana je u Zagrebačkoj katedrali od 24. do 28. kolovoza 1925. Održano je šest skupnih sjednica i tri svečane.⁵⁴⁷ Na njima je između ostalog raspravljano o problematici čuvanja i promicanja crkvene umjetnosti. Sinoda je formirala odbor koji je trebao pomagati savjetima. U njoj su bili mons. Janko Barlé, dr. Svetozar Rittig, dr. Dragutin Kniewald, arhitekt Martin Pilar i prof. Ćiril Metod Iveković. Sinoda je dala odredbu: „*Bez našega i po tom odborova znanja, ispitivanja i određivanja nije dozvoljeno prodavati ili bacati iz crkve stare predmete, naročito oltare, kipove i slike.*“⁵⁴⁸

Prva sinoda Nadbiskupije zagrebačke donosi niz zaključaka vezanih za zaštitu pokretnog inventara. U daljnjem tekstu navedeni su dijelovi zaključaka koji se odnose na pokretne umjetnine.

Prvi dio odnosi se na crkveno bogoštovlje. Pod rednim brojem 5. navedeno je:

„Duhovni pastiri treba da posvete svoju brigu i crkvenoj umjetnosti. Crkvena umjetnost treba da je izvedena po estetskim načelima, da doista uljepšava boravljenje u crkvi. Ali ona mora da bude i izliv kršćanskog duha. Mora da je nosi kršćanska ideja, koja podiže dušu u red svrhunaravski, mora da veliča bogoštovlje i ujedno da potiče dušu na pobožnost. Na ovaj značaj i zadatak crkvene umjetnosti treba da svrate svoju pažnju ravnatelji crkvi, kad se radi o glazbi

⁵⁴⁴ *Katolički list* iz godine 1850:160. i *Katolički list* broj 34. tečaj 93. od 20. kolovoza 1942.

⁵⁴⁵ Objavljeno: Okružnica br. 15303.-1916. u Glasniku biskupije bosanske i srijemske, broj 13., Đakovo 25. lipnja 1916. Okružnica br. 5238., Crkvene vijesti, Zagreb 16. kolovoza 1916. Okružnica br. 21335.-1916. u Glasniku biskupije bosanske i srijemske, broj 16., Đakovo 31. kolovoza 1916.

⁵⁴⁶ Objavljeno u *Katoličkom listu*: Okružnica o sačuvanju crkvenih starina, br. 1752/1921. od 15. svibnja 1921.

⁵⁴⁷ KOŽUL, 2002:289.

⁵⁴⁸ N. N. (1925):315-316.

(sviranju i pjevanju), i kipovima i slikama, o oltarima i drugim predmetima, što se među u crkvu ili na druga sveta mjesta. Slike, kipovi, oltari itd. neka budu ukusni, ako već nije moguće da budu umjetnine.“⁵⁴⁹

U dijelu zaključaka Sinode koji se odnosi na *Upravljanje crkvenim dobrom i područje vlasti pojedinih organa*, odlučeno je da se sastavi popis cjelokupnog crkvenog inventara koji bi se upisivao u *Imovnik*.⁵⁵⁰ Takvu knjigu trebao je svaki župnik (upravitelj župe) razdijeliti u tri odjeljka:

- „*Imovnik*“ *pokretne i nepokretne imovine crkvi i kapela*
- „*Imovnik*“ *pokretne i nepokretne nadarbinske imovine*
- „*Imovnik*“ *pokretne i nepokretne imovine pobožnih zaklada.*

Imovnik je župnik trebao ispunjavati svake desete godine počevši od godine 1925. i to sljedećim podacima: ime crkve, kada je sagrađena, čijim troškom je građena odnosno uređena, kad je posvećena ili blagoslovljena. Kratki opis crkve (stil, materijal kojim je rađena, veličina), opis njenog unutarnjeg namještaja (žrtvenika, ispovjedaonica, slika, kipova, itd.) zvona, satova, misnog ruha, posuđa, rublja, crkvenih knjiga i dragocjenosti. Gdje je bilo moguće trebala se iskazati i vrijednost s napomenom kad je nabavljeno, u kakvom je stanju, ima li historijske vrijednosti. Sve spomenute podatke morali su unositi u formular koji se nalazio u trećem poglavlju.⁵⁵¹ On je izgledao ovako:

Formular 1.

Redni broj/Predmet/Vrijednost/Opaska

1. *Povijesni podaci o crkvi, njezinoj gradnji i uređenju*
2. *Opis crkve*
3. *Crkveni namještaj (svetište, lađa crkve, kor, zvonik, sakristija, mala sakristija)*
4. *Crkveno posuđe*
5. *Crkveno ruho*
6. *Crkvene knjige*
7. *Povelje koje su u svezi sa pravima crkve*
8. *Vrijednosni papiri i gotovina crkve*
9. *Realitete crkve*
10. *Tereti crkve*
11. *Ostali spisi, koji su u svezi sa crkvenim (kapelanskim) Imovnikom*

Nakon Prve zagrebačke sinode o problematici čuvanja i promicanja crkvene umjetnosti, važan moment u samoj organizaciji čuvanja crkvenih spomenika bilo je donošenje Okružnice o

⁵⁴⁹ N. N. (1925):87.

⁵⁵⁰ N. N. (1925):315-316.

⁵⁵¹ N. N. (1925):345.

osnutku *Povjerenstva za crkvenu umjetnost* u Zagrebu. Donošenju odluke o proglašenju Povjerenstva prethodila je *Okružnica o crkvenoj umjetnosti* koju je Papa Pio XI. razaslao 1. rujna 1924. svim Ordinarijima u Italiji. Svrha Okružnice bila je da svi biskupi u Italiji obrate pozornost na čuvanje i zaštitu bogate kulturno-umjetničke baštine, da provode nadzor nad popravcima starih umjetničkih predmeta pri novom podizanju crkvenih zgrada i pri nabavkama novih liturgijskih predmeta, slika i kipova.⁵⁵²

U svrhu pružanja pomoći biskupima u Italiji i koordinacije oko čuvanja i unaprjeđenja crkvene umjetnosti, osnovano je u Državnom tajništvu *Središnje povjerenstvo za crkvenu umjetnost*. Ono se sastojalo od najpoznatijih liturgičara, arheologa, povjesničara, arhitekata, inženjera, slikara i kipara u Rimu.⁵⁵³

Državni tajnik Pape Pija XI. kardinal Pietro Gasparri uputio je 1. prosinca 1925. Okružnicu o crkvenoj umjetnosti svim katoličkim biskupima po svijetu, a uz Okružnicu su pridodane i upute o crkvenoj umjetnosti što ih je izradilo i izdalo spomenuto središnje povjerenstvo za crkvenu umjetnost.⁵⁵⁴

U Hrvatskoj je 14. kolovoza 1935. godine donesena Okružnica o osnutku *Povjerenstva za crkvenu umjetnost* u Zagrebu, koju je potpisao nadbiskup Alojzije Stepinac.⁵⁵⁵

U Povjerenstvu za crkvenu umjetnost bili su: zastupnik Ordinarija i predsjednik Janko Barlè, zastupnik prvostolnog Kaptola Stjepan Korenić, sveučilišni profesor i predstojnik Seminara za liturgiku i crkvenu umjetnost na Bogoslovnom fakultetu Dragutin Kniewald, nastavnik crkvene glazbe na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu Matija Ivšić, a tajnik Povjerenstva bio je sveučilišni profesor Miho Barada. Povjerenstvo je surađivalo ili se savjetovalo s priznatim umjetnicima i stručnjacima.

Povjerenstvo je imalo svoj Statut u kojem je iznesena svrha rada: zaštita i očuvanje zgrada i predmeta od umjetničke vrijednosti na području Nadbiskupije zagrebačke koji pripadaju Crkvi ili crkvenim institucijama. Svi popravci, novogradnje i nabave u svemu su trebali odgovarati liturgijskim propisima i umjetničkim zahtjevima, a u statutu je istaknuta ideja o osnivanju i uređenju muzeja za crkvenu umjetnost.⁵⁵⁶

Povjerenstvo je planiralo sastaviti stručni popis i inventar svih crkvenih zgrada i predmeta od umjetničke vrijednosti koji pripadaju Crkvi na području Zagrebačke nadbiskupije. Popis je obuhvaćao crkvene zgrade, slike, kipove, mozaike, liturgijsko posuđe, minijature, crteže, rukopise i litografije. Kod svakog predmeta trebala je biti označena svrha i ime predmeta, mjesto gdje se nalazi ili čuva, veličina, materijal (drvo, kamen, srebro), stanje u kojem se nalazi,

⁵⁵² Objavljeno: *Katolički list* broj 34., Zagreb od 22. kolovoza 1935. tečaj 86., Br. 252/Pr.

⁵⁵³ N. N. (1935)

⁵⁵⁴ KOŽUL, 1988:212.

⁵⁵⁵ N. N. (1935)

⁵⁵⁶ N. N. (1935)

uzroci oštećenja, stil, datacija, podaci u publikacijama, fotografska snimka, prijepis ili fotografije natpisa. Kod knjiga i rukopisa trebalo je uvrstiti broj stranica te opis uveza, ako je od vrijednosti. Preporučeno je da se popis ispostavi u tri primjerka: za vlasnika, za povjerenstvo i za središnje povjerenstvo (ako se osnuje).⁵⁵⁷

Prema Statutu, u bilo kojoj crkvi ili crkvenoj zgradi Zagrebačke nadbiskupije koja je u nadležnosti Povjerenstva, bilo je zabranjeno izmijeniti, otuđiti, popraviti ili nabaviti predmete bez pismene dozvole. Obnavljanje crkvenih zgrada i predmeta trebalo se povjeriti stručnjacima koje je Povjerenstvo odobrilo. Prema Statutu prilikom obnove zgrade trebalo je priložiti nacрте, fotografije i troškovnik predviđenih radova.

Nadalje, vrijedni predmeti koji više nisu bili u liturgijskoj uporabi morali su se smjestiti u Dijecezanski muzej, s time da su ostajali u vlasništvu one ustanove kojoj su pripadali. Povjerenstvo za crkvenu umjetnost trebalo je uz stručnu suradnju sa *Seminarom za liturgiku i crkvenu umjetnost* na Bogoslovnom fakultetu organizirati seminare, predavanja i tečajeve za klerike, svećenstvo, laike i umjetnike u svrhu razvijanja svijesti o vrijednosti crkvene baštine. Na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu od 1927. godine liturgičar i povjesničar umjetnosti Dragutin Kniewald držao je kolegij pod nazivom *Izabrana pitanja crkvene umjetnosti*, a od 1930. do 1952. kolegij *Crkvena umjetnost*.⁵⁵⁸ Predavanja je objedinio i objavio pod nazivom *Liturgika* 1937. godine. U *Liturgici* je među ostalim objasnio značenje i ulogu crkvenog namještaja, liturgijskog posuđa, liturgijskog ruha i insignia.⁵⁵⁹ Kniewald navodi: „...Kod izradbe i popravka crkvenog namještaja i liturgijskog posuđa i ruha, treba se u smislu can 1296 § 3. držati liturgijskih propisa, crkvene predaje i (koliko je to moguće) umjetničkog ukusa...“⁵⁶⁰

Prilikom Popisa umjetničkih predmeta (cjelokupnog crkvenog inventara) u župama u Prilogu II Statuta,⁵⁶¹ trebalo je u obrasce navesti podatke važne za Povjerenstvo za crkvenu umjetnost. Prvo je trebalo upisati podatke o lokaciji (*Župa, Banovina, Srez, Općina i Mjesto*), a zatim detaljne podatke o svakom predmetu:

1. *Svrha predmeta*
2. *Naziv predmeta (liturgijski i lokalni)*
3. *Mjesto gdje se nalazi*
4. *Veličina u cm točno (a kad je to moguće, i težina u kg i dg)*
5. *Građa (drvo, kamen, srebro, mramor, svila, platno)*

⁵⁵⁷ N. N. (1935)

⁵⁵⁸ KOLARIĆ, 2006.

⁵⁵⁹ FRANČIŠKOVIĆ, 1937:103.

⁵⁶⁰ KNIEWALD, 1938:90.

⁵⁶¹ N. N. (1935)

6. *Stanje (dobro, loše, vrlo loše)*
7. *Vjerojatni razlozi propadanja (vlaga, jako sunce, morska sol, loš položaj, nedostatak pažnje)*
8. *Stil*
9. *Upotreba*
10. *Općenite povijesne bilješke (preuzete iz natpisa, dokumenata, predaje). Postoje li objelodanjena djela ili članci, treba na njih upozoriti na način kako to propisuje točka 12.*
11. *Posebne bilješke (povijest i opis mjesta i okoline, glavne svetkovine i procesije, kakova je rasvjeta...)*
12. *Literatura (pisac, naslov knjige ili članka, izdanje, izdavač objelodanjen, godina izdanja, koliko stranica, s ilustracijama ili bez njih, rijetko ili obično izdanje, cijena)*
13. *Fotografija (predmeti u cijelosti ili u detaljima, tko je snimio, kad je snimljeno)*
14. *Slike (pa bile i razglednice) predmeta ili zgrade, u cjelini ili u detaljima, format u cm, kada i tko je izdao, cijena.*

Nažalost, Povjerenstvo za crkvenu umjetnost na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta ubrzo je prestalo djelovati zbog manjka interesa samog svećenstva te su članovi dali ostavke.⁵⁶² Inicijativa državnog tajnika kardinala Gasparrija za osnivanjem povjerenstva govori o razvijenoj svijesti o potrebi zaštite prvenstveno crkvenog inventara. To potvrđuju odredbe i nautci doneseni s jednakim ciljem i u sljedećim godinama.⁵⁶³

⁵⁶² KOŽUL, 1998:213.

⁵⁶³ MARCHISANO-CHENIS, 2003:59.

2.5. Suradnja između konzervatora i restauratora u međuratnom razdoblju

Prekidom odnosa s Austro-Ugarskom prestaje nadležnost, suradnja i stručna pomoć između Središnjeg povjerenstva u Beču i Konservatorijalnog ureda u Dalmaciji. Dugogodišnja praksa financiranja dolazaka restauratora u Dalmaciju i slanja umjetnina na restauriranje u Beč bila je prekinuta. Restauratori koji su dolazili, u službi Središnjeg povjerenstva, većinom su dolazili s Akademije likovnih umjetnosti u Beču. Pored Beča, umjetnine iz kontinentalnog djela Hrvatske slane su i u druge europske gradove: Budimpeštu, Veneciju i Pariz, a dio umjetnina restaurirali su poznati domaćih slikari Bela Čikoš Sesija, Josip Bauer i Ferdo Kovačević.⁵⁶⁴ Najveća zamjerka tim ranijim restauracijama kod nas, ali i općenito na cijelom europskom području, bili su neprimjereni postupci i izostanak dokumentacije. Jedan od prvih pokušaja sistematiziranja metodologije restauriranja umjetnina na znanstvenoj osnovi započinje dr. Friedrich Rathgen u Državnom muzeju u Berlinu 1888. godine. Bavio se sakupljanjem tada poznatih tretmana te ih je ispitivao u laboratoriju Državnog muzeja. Svoje rezultate objavio je u knjizi *Konzerviranje antikviteta (Die Konservierung Altertumsfunde)*.⁵⁶⁵ Dokumentacijom stanja i radova nije se bavio. Dokumentacija se do 30-ih godina 20. stoljeća svodila na račune i potvrde u kojima je restaurator navodio svoje postupke te izvještaje i zapisnike o stanju pojedine zbirke ili inventara nadležnih tijela.⁵⁶⁶ Takvu dokumentaciju nalazimo i u arhivskim spisima *Konservatorijalnog ureda* u Splitu i *Zemaljskog povjerenstva* u Zagrebu. Početak razvoja restauratorske dokumentacije vezuje se uz konzervatora Georga Leslieja Stouta koji je izradio okvir za sve konzervatorsko-restauratorske dokumentacijske obrasce. Stout je bio voditelj prvog znanstvenog laboratorija za istraživanje i konzervaciju u muzeju Fogg, na Sveučilištu Harvard u SAD-u, otvorenom 1925. godine. Izdavali su časopis *Technical Studies in the Field of the Fine Arts* u kojem su, među ostalim, razvili koncept „odgovornog restauriranja“.⁵⁶⁷ U Rimu je 1930. Međunarodni ured za muzeje organizirao prvu u nizu međunarodnih konferencija na temu proučavanja znanstvenih metoda koje se koriste u ispitivanju i očuvanju umjetničkih djela.⁵⁶⁸ Na konferenciji u Parizu 1933. godine raspravljalo se o konzervaciji slika. Rezultat je bio priručnik koji je bio publiciran 1939. pod naslovom *Manuel de la Conservation et de la Restauration des Peintures*. Priručnik su uredili

⁵⁶⁴ WYROUBAL, 1951:65.

⁵⁶⁵ PLENDERLEITH, 1998:129., ODDY, 2011:56.

⁵⁶⁶ VOKIĆ, 2000:185.

⁵⁶⁷ Obrazac je podijeljen na identifikacijski dio, opis stanja i opis konzervatorsko-restauratorskih radova. Pored tog opširnijeg postojala je i kraća varijanta obrasca. Ti obrasci su korišteni u Muzeju Fogg, Harvard University u Cambridgeu, Massachusetts, SAD, gdje je Stout radio. Ravnatelj muzeja koji je i osnovao istraživački odjel bio je Edward Waldo Forbes. VOKIĆ, 2005-2006:26., PLENDERLEITH, 1998:134.

⁵⁶⁸ ODDY, 2011:57.

ranije spomenuti Stout, konzervator-kemičar Harold Plenderleith⁵⁶⁹ i restaurator slika Helmut Ruhemann.⁵⁷⁰ Dakle, već 1930-ih godina uspostavljene su smjernice za razvoj restauratorske struke i prakse, osnivaju se restauratorske radionice u sklopu muzeja, u čiji rad su uz kustose bili uključeni i znanstvenici iz područja kemije.

U međuratnom razdoblju na području Hrvatske otvorene su dvije restauratorske radionice: u Arheološko-povijesnom muzeju u Zagrebu i Galeriji umjetnina u Splitu.

U Arheološko-povijesnom muzeju u Zagrebu prvi muzejski restaurator postaje Ferdo Goglia 1915. godine. Ferdo Goglia diplomirao je kemiju, slikanje je učio kod Otona Ivekovića, a restauratorsku poduku stekao je u Austriji, Italiji, Njemačkoj, Švicarskoj i Češkoj.⁵⁷¹ Obradio je i dokumentirao radove na najmanje 1792 slike.⁵⁷² Njegovi mnogobrojni restauratorski radovi na slikama iz muzejskih fundusa dokumentirani su u obliku dnevnika rada, a vodio je i sustavnu fotografsku dokumentaciju.⁵⁷³ U Galeriji umjetnina Primorske banovine u Splitu djeluje slikarica-restauratorica Cata Dujšin Gattin⁵⁷⁴ od 1930. godine. Cata Dujšin Gattin učila je tehniku crtanja i slikanja kod Emanuela Vidovića, studirala na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti te se usavršavala u Parizu i Londonu.⁵⁷⁵

Osim „službenih“ restauratora Gogle i Dujšin Gattin, na području Konservatorijalnog ureda u Splitu od 1918. godine u spisima se spominju restauratori: Matej Sternen, Josip Grošelj, M. Šonje, don Jozo Šonje, Stanislava Dekleva, Jozo Kljaković i Josip Franjo Mücke.⁵⁷⁶ Na dubrovačkom području restauriraju slikari Ivo Skatolini, František Besperato i Franz Schaffgotsch⁵⁷⁷. Restauratorska radionica Ive Skatolinija koja je djelovala u razdoblju od 1916. do 1942. godine zaslužna je za restauriranje mnogobrojnih slika s dubrovačkog područja.⁵⁷⁸ U spisima Zemaljskog povjerenstva u Zagrebu kao restaurator se navodi Stanislava Dekleva.

Karaman i Szabo, obojica kao voditelji ureda, upoznaju se s restauratorskom praksom u hodu.

U početku imaju teoretsko znanje: što se očekuje od restauratorskog zahvata i do koje razine

⁵⁶⁹ Harold Plenderleith (1898. – 1997.) od Društva Muzeja bio je zamoljen da izradi za seriju priručnika za svrhu obuke o zaštiti slika, crteža, rukopisa i knjiga. Od 1934. počinje izdavati: *The Preservation of Antiquities* (1934), *The Conservation of Prints, Drawings and Manuscripts* (1937), *The Preservation of Leather Bookbindings* (1946). *The Conservation of Antiquities and Works of Art: Treatment, Repair and Restoration* (1956.) bilo je njegovo najznačajnije djelo. Više u: ODDY, 2011:57., PLENDERLEITH, 1998:133.

⁵⁷⁰ VOKIĆ, 2000:186., ODDY, 2011:57.

⁵⁷¹ VOKIĆ, 2000: 187. Više u: SUNARA, 2011:41, 50.

⁵⁷² Diplomirao je kemiju, a slikanje je učio kod Otona Ivekovića. Restauriranje slika učio je u Budimpešti, Beču i Münchenu. Više u: VOKIĆ, 2004./2005:188.; SUNARA, 2011:41-50.

⁵⁷³ VOKIĆ, 2000:189., SUNARA, 2011:46.

⁵⁷⁴ Cata Dujšin Gattin udajom prihvaća prezime Ribar. U arhivskoj dokumentaciji Konzervatorskog zavoda u Splitu navedena je pod imenom Gattin. Stoga se u ovom radu navodi pod imenom Gattin.

⁵⁷⁵ CELIO CEGA, 2017:5

⁵⁷⁶ UNKOVIĆ, 2011:273.

⁵⁷⁷ Slikar Franz Schaffgotsch (1902. – 1942.). Više u: FISKOVIĆ, 2009:187.

⁵⁷⁸ Zahvaljujem D. Vokiću na ustupljenim podacima iz neobjavljenog intervjua s Nadom Skatolini.

su intervencije dopuštene tijekom vremena; na razini sugestija, uključuju se sve više u sam restauratorski postupak. Iako se Ferdo Goglia veže uz početak stručne restauratorske prakse u Hrvatskoj, a njegova dokumentacija je, kako navodi Denis Vokić, toliko precizna da omogućuje rekonstrukciju njegove tehnologije restauriranja, Karaman daje o njegovom radu nešto drugačije mišljenje.⁵⁷⁹ Naime, ravnateljstvo Galerije umjetnina prosljedilo je Karamanu molbu župnog ureda iz Jelse u vezi restauriranja slika, tražeći popis kvalitetnih restauratora koji bi mogli obaviti popravak. Karaman u to vrijeme surađuje sa Sternenom i Gogliom. Sternena opisuje kao restauratora po načelima bečke restauratorske škole, koji je radio neko vrijeme za Središnje povjerenstvo u Beču, dok za Gogliu smatra da ponekad ide predaleko u restauratorskom postupku. Iz tih razloga Karaman je preporučio Sternena za restauriranje djela veće umjetničke vrijednosti.⁵⁸⁰ Restauratorica Stanislava Dekleva, kako je ranije navedeno, vrlo često je surađivala s Szabom, ali i Karaman poznaje njen rad te joj daje uvjerenje za restauriranje slika u crkvi sv. Marije franjevačkog samostana u Hvaru,⁵⁸¹ za razliku od Josipa Šonje s čijim restauratorskim postupkom na slikama s kora katedrale sv. Dujma Karaman nije bio zadovoljan.⁵⁸² Ocjeni restauriranih umjetnina pridružila se i Dorothea Westphal koja u svom pregledu *Malo poznata slikarska djela XIV do XIII stoljeća u Dalmaciji* iznosi niz zamjerki u vezi restauriranja slika, smatrala je da je velik broj umjetnina u Dalmaciji preslikan, čime se izgubila njihova autentičnost.⁵⁸³

Iz svega navedenog može se zaključiti da su u međuratnom razdoblju uspostavljeni osnovni restauratorski principi i prihvatljive metode, tiskani su priručnici o metodama i vođenju dokumentacije, restauratorski postupci počinju se provoditi većinom uz konzervatorski nadzor, a prati se i razvoj europske i svjetske restauratorske prakse.

2.6. Primjena teorijskih postavki Bečke škole povijesti umjetnosti u zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta

Nakon razdoblja usvajanja teoretskih postavki Riegla i Dvořáka nastupa razdoblje njihova propitivanja, kako od samih njihovih nastavljača u Beču, tako i od njihovih učenika.⁵⁸⁴ Na

⁵⁷⁹ VOKIĆ, 2000:189.

⁵⁸⁰ MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 355/32 od 25. srpnja 1932. Uz njih, u dopisu spominje da je čuo za slikaricu Catu Dujšin Gattin koja otvaranjem Banske galerije umjetnina u Splitu postaje muzejska restauratorica.

⁵⁸¹ MK-KOST-A Kutija 1940 dopis broj 160 od 23. kolovoza 1940.

⁵⁸² MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 168 od 2. srpnja 1932. (prijepis).

⁵⁸³ WESTHPAL, 1937:16. Zanimljivo je da je njen rad, u kojem ocjenjuje restauratorske postupke, *Malo poznata slikarska djela XIV do XIII stoljeća u Dalmaciji* Karaman dobio na recenziju od JAZU. MK-KOST-A Kutija 1934 dopis broj od 131 od 12. srpnja 1934.

⁵⁸⁴ Rieglova teorija „Kunstwollen“ – o umjetničkom htijenju – propitivana je i kritizirana od njegovih nasljednika u Beču Juliusa von Schlossera, Josefa Strzygowskog, Hansa Sedlmayera, Dragoberta Freya i drugih. Julius von Schlosser zamjenjuje umjetničko htijenje idejom pogled na umjetnost „Kunstanschauung“, a teoriju povijesti umjetnosti razvija u smjeru pojedinačnih djela i umjetnika u zamjenu za kolektivni svjetonazor. Josef Strzygowski protivio se centralizmu Bečke škole povijesti umjetnosti naspram svog geografskog modela povijesti umjetnosti. Ideja linearnog razvoja umjetnosti zamijenjena je modelom više kulturnih zona i područja

području Kraljevine SHS/Jugoslavije i dalje je bio prisutan utjecaj Bečke škole povijesti umjetnosti, primarno radom bivših studenata Ljube Karamana, Artura Schneidera, Ćirila Metoda Ivekovića i Vojislava Molèa⁵⁸⁵. Usvojene teoretske postavke primjenjivali su u praksi u radu na istraživanju, dokumentiranju i restauriranju spomenika te u izradi prijedloga zakona za zaštitu spomenika. Taj rad koji se bazirao na neposrednom kontaktu sa spomenikom bio je i osnova njihovih studija, eseja i polemika po pitanju različitih interpretacija podrijetla i razvoja umjetnosti u Dalmaciji. Ljubo Karaman nakon deset godina rada u Konservatorijalnom uredu u Splitu izdaje 1930. godine djelo *Iz kolijevke hrvatske prošlosti* u kojem, među ostalim, iznosi svoj stav o važnosti neposrednog kontakta sa spomenikom: „*Uvjeren sam, da bi mnoga teza i teorija, a samo na korist nauke izostala, da historičari umjetnosti izvode sudove iz neposrednog poznavanja i proučavanja spomenika u naravi, a manje o njima umuju po reprodukcijama i nacrtima na papiru*“⁵⁸⁶. U navedenom djelu upravo na temelju svog terenskog iskustva i proučavanja arhivskog gradiva na znanstvenoj analizi suprotstavlja se svom profesoru Josefu Strzygowskom i njegovom poimanju podrijetla srednjovjekovne umjetnosti u Europi elaborirane u tezi o barbarskoj umjetnosti. Karaman pobija tezu Strzygowskog o utjecaju drvene gradnje nastale od 16. do 19. stoljeća u raznim europskim područjima na kamenu gradnju ranog srednjeg vijeka i razvija svoju tezu o nastanku neobičnih oblika crkvice kao posljedici manjka izloženosti provincijskih majstora vanjskim utjecajima.⁵⁸⁷ Potrebno je naglasiti da su Karamanova djela izašla 30-ih godina 20. stoljeća početak njegovih teoretskih promišljanja, a razvijao ih je na temelju vlastite konzervatorske prakse. Do kraja njegova djelovanja u službi zaštite bio je vjeran *biološkom stavu* zaštite u smislu očuvanja i održavanja graditeljskih i umjetničkih djela u njihovom cjelovitom značenju.⁵⁸⁸

U sagledavanju cjeline primjene teorijskih postavki potrebno je napomenuti djelovanje Artura Schneidera i Gjura Szaba u kontinentalnom djelu Hrvatske. Rad Arthura Schneidera, đaka Bečke škole povijesti umjetnosti i profesora povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na inventarizaciji pokretnih umjetničkih predmeta u Dalmaciji i kontinentalnoj

koja uzajamno komuniciraju i utječu jedna na druge. Hans Sedlmayer u povijest umjetnosti uvodi metodu analize umjetničke vrijednosti pojedinačnog djela poznatu kao strukturalizam. BAKOŠ, 2013:15., 133. Dragobert Frey dolazi na mjesto voditelja Središnjeg povjerenstva u Beču nakon Dvořaka. Frey je objavio studiju o Šibenskoj katedrali. U vrijeme Drugoga svjetskog rata sudjelovao je u prikupljanju umjetnina u Poljskoj za naciste. IVANČEVIĆ, 1999:411-414. Fold3, Više o temi u knjizi *Bečka škola povijesti umjetnosti*, SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, 1999.

⁵⁸⁵ Vojislav (Wojslaw) Molè vrlo kratko je radio u Konservatorijalnom uredu u Splitu zajedno s Franom Bulićem. Odlaskom u vojnu službu prestaje i njegov rad u uredu u Splitu. Vojislav Molè bio je učenik Strzygowskog; odbacio je njegovu esencijalističku predodžbu o staroslavenskoj umjetnosti, ali je slijedio njegovu specijalizaciju u bizantskoj i ruskoj umjetnosti. Molè je razvio ideju o dvjema osnovnim vrstama umjetničke kreativnosti: statičkoj i dinamičkoj. Predavao je na Jagielonskom sveučilištu u Krakowu u Poljskoj. BAKOŠ, 2013:138.

⁵⁸⁶ KARAMAN, 1930:32.

⁵⁸⁷ Više u: KARAMAN, 1930:36. IVANČEVIĆ, 1987:192.

⁵⁸⁸ MARASOVIĆ, 1983:74.

Hrvatskoj također se nadovezuje na tadašnja teoretska promišljanja o zaštiti spomenika, odnosno o inventarizaciji i dokumentaciji kao osnovi bilo kakvih budućih istraživanja i restauratorskih postupaka.

Istovremeno Gjuro Szabo, bečki đak germanistike, provodi biološki princip zaštite i svoj dugogodišnji rad u Zemaljskom povjerenstvu temelji na terenskoj obradi spomenika prema topografskom kriteriju.⁵⁸⁹

Na razvoj konzervatorskih misli i postavki na području Dalmacije i kontinentalne Hrvatske, pored Bečke škole povijesti umjetnosti, utjecale su i usvojene međunarodne smjernice donesene na konferencijama posvećenim konzervatorskoj i restauratorskoj teoriji i praksi. Međunarodni ured za muzeje (*Office International des Musées*) organizirao je prve konferencije – ranije spomenutu Rimsku konferenciju 1930. posvećenu konzervaciji slika u muzejima i prvu Međunarodnu konferenciju arhitekata i tehničara vezanih uz povijesne spomenike održanu u Ateni 1931. godine.⁵⁹⁰ Zaključci konferencije u Ateni su prihvaćeni kao *Preporuke* za zemlje članice Lige naroda (*Recommendation for Member States*) na plenarnom sastanku 1932. godine, a publicirane su godinu dana poslije zajedno s 56 izlaganja.⁵⁹¹ Na Konferenciji su razmatrani glavni problemi koji su se odnosili na: općenite principe, administrativne i zakonske mjere za spomenike od umjetničkog, historijskog ili znanstvenog značaja, na zaštitu ambijenta, restauriranje spomenika uz poštivanje povijesnog i umjetničkog značaja spomenika bez dokidanja stila bilo kojeg razdoblja, ugroženost spomenika, načela i tehnike konzervacije te međunarodnu suradnju na svim područjima zaštite. Zaključci Konferencije predstavljali su važan međunarodni dokument koji je potaknuo donošenje raznih nacionalnih dokumenata i obveza kao na primjer da „...*pojedine države ili njihove institucije, osnovane i priznate od nadležnih za takve svrhe, objave inventar povijesnih spomenika na nacionalnoj razini, popraćen fotografijama i podacima...*“⁵⁹² To je bio prvi dokument koji je obuhvatio različite aspekte zaštite spomenika kao što su zakonodavstvo, teoretska i praktična primjena konzervatorskih načela te poticanje interdisciplinarnе suradnje stručnjaka prema znanstvenim principima na nacionalnom i međunarodnom nivou.

2.7. Zakonska regulativa od 1918. do 1941. godine

⁵⁸⁹ IVANČEVIĆ, 1999:407-408.

⁵⁹⁰ *Obzor*, 20. siječnja 1931. Izašao je tekst na francuskom pod naslovom *La Conférence internationale d'Athènes pour les monuments d'art et d'histoire*.

⁵⁹¹ TOMASZEWSKI, 2008:108.

⁵⁹² MARASOVIĆ, 1983:115.

Tijekom 19. i početka 20. stoljeća konzervatorski uredi, odnosno tijela zadužena za zaštitu spomenika u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji, zasebno su predlagali osnove zakona o zaštiti i niz naputaka i odredaba. Jednu takvu „zamolbu“ ravnateljstvo *arheologičko-historičkog odjela hrvatskog Narodnog muzeja* u Zagrebu po završetku Prvoga svjetskog rata tiska u Vjesniku naredaba 1919. godine, u kojoj moli da se svi predmeti koji podsjećaju na prijašnji režim predaju na pohranu u muzej. Zamolba se odnosila se na slike raznih vojnih prizora, portrete raznih vlasnika i zapovjednika pukovnije, starog oružja, pukovnijske zastave s vrpcama, fotografije i ordene. Predmeti su trebali biti predani na pohranu, a ne u konačno vlasništvo muzeja.⁵⁹³

Proglašenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1918. počinje razdoblje zajedničkih prijedloga zakona o zaštiti spomenika. Intenzivno pripremanje jedinstvenog zakona u Kraljevini SHS počinje na zajedničkom skupu Srpske kraljevske akademije, kojoj je arheolog Miloje Vasić⁵⁹⁴ uputio pismo predlažući da se oformi „*komisija ili odbor za čuvanje, održavanje i proučavanje istorijskih i umjetničkih spomenika*“ za područje za koje je bila nadležna Akademija. Arhitekt Andra Stevanović i Miloje Vasić bili su zaduženi od Akademije za izradu prijedloga zakona. Prema prijedlogu zakona, primjenu i provedbu zakona povjerili su Nadleštvu sastavljenom od stručnih djelatnika, koji su bili pod nadležnosti Srpske kraljevske akademije.⁵⁹⁵ Na taj poticaj prve prijedloge osnove zakona sastavili su Vladimir Tkalčić i don Frane Bulić. Tkalčić je kao kustos Etnografskog muzeja u Zagrebu izradio *Naputak za povjerenika Etnografskog odjela Hrvatskog narodnog muzeja*. Bulić je predložio donošenje zakona na temelju organizacije bivšeg Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje kulturnih i umjetničkih spomenika iz Beča, uz preinake, kao i osnutak *Vrhovnog Nadleštva u Beogradu* i *Zemaljskih Nadleštva*, koji su trebali voditi evidenciju pokretnih i nepokretnih spomenika, starih najmanje 60 godina. Zakon je ograničavao izvoz i premještanje pokretnih spomenika te određivao pravo prvokupa za državne institucije.⁵⁹⁶

Daljnji poticaj za donošenje zakona bio je međunarodni kongres povjesničara umjetnosti u Parizu 1921. godine. Veći dio programa kongresa odnosio se na važnost zaštite spomenika i izrade zakona o zaštiti spomenika. Sudionici konferencije iz kraljevine SHS u Parizu bili su: Vladimir Petković, Miloje Vasić, Nikola Vulić i France Stelè.⁵⁹⁷ U Ptuju je ujesen 1922. održan sastanak jugoslavenskih arheologa i muzealaca na kojem se raspravljalo o zakonu o zaštiti spomenika, a iste godine u Beogradu je održana prva Konferencija muzealaca i konzervatora.⁵⁹⁸

⁵⁹³ Vjesnik naredaba 1918-1919., vlada Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, Odio za narodnu obranu, broj 546./Op. 1919., od 15. siječnja 1919.

⁵⁹⁴ Miloje Vasić (1869. – 1956.), arheolog, profesor na *Univerzitetu* u Beogradu.

⁵⁹⁵ STELÈ, 1936:94.-95.

⁵⁹⁶ BULIĆ, 1920:6.

⁵⁹⁷ STELÈ, 1936:94.-95.

⁵⁹⁸ IVEKOVIĆ, 1922:197.

Na konferenciji je sastavljen prijedlog zakona od 47 članaka podijeljenih u dva dijela, na Opće odredbe i na Čuvanje starina. Prema prijedlogu zakona člankom 23. zaštićeni su svi nepokretni i pokretni historijski, kulturno-historijski, umjetnički spomenici, te oni koji imaju znanstvenu i estetsku vrijednost. Člankom 24. određuju se državna tijela za zaštitu spomenika i nadležne institucije pod Ministarstvom prosvjete: konzervatori, njihovi pomoćnici ravnatelji lokalnih muzeja i kustosi središnjih muzeja.⁵⁹⁹

Zakon je bio pripravljen prema suvremenim uzorima, ali do njegovog usvajanja nije došlo. Godine 1928. održan je sastanak muzealaca i konzervatora u Beogradu gdje je iznesen neznatno izmijenjen prijedlog zakona, ali opet nije usvojen.

Gjuro Szabo sudjelovao je i u predlaganju zakonskih odredbi, a 1927. godine dao je svoj prijedlog zakona o zabrani izvoza starina i umjetnina iz Kraljevine SHS u svega tri članka u kojima obrazlaže uvjete izvoza umjetnina.⁶⁰⁰ Prvim se člankom određuje da svi *antikviteti, starine i umjetnine* nastale do 1830. godine, a koje su značajne za kulturu i povijest naroda, bez obzira na podrijetlo, nisu mogle biti izvezene iz države bez prethodne dozvole. Drugi članak određuje proceduru donošenja dozvole za izvoz; na temelju stručnog mišljenja dozvolu bi izdavao veliki župan (za svoju oblast), a u slučaju žalbe o dozvoli bi odlučivalo Ministarstvo prosvete u Beogradu. Članak 3. odnosi se na kršenje zakona, odnosno o kazni za prekršitelja; prekršitelj bi se kaznio novčanim iznosom u vrijednosti izvezenog predmeta ili sekvestrom.⁶⁰¹

Godine 1931. ministar prosvjete Božidar Maksimović uputio je prijedlog zakona predsjedniku Ministarskog savjeta (3. prosinca 1930.), a on Vrhovnom zakonodavnom savjetu (8. prosinca 1930.) novi nacrt Zakona o muzejima i zaštiti starina.⁶⁰² Nacrt Zakona u prvom odjeljku od 1. do 22. članka govori o organizaciji i radu muzeja, predviđajući i stalne državne konzervatore. Prijedlogom zakona nije bila predviđena uspostava službe zaštite spomenika, već su konzervatori trebali provoditi zaštitu, s time da ovlasti konzervatora nisu bile utvrđene. U drugom se odjeljku, od 25. do 48. članka, tretira problematika zaštite. Vrhovni zakonodavni savjet razmatrao je navedeni prijedlog zakona na nekoliko sjednica, ali nedostatak detaljnog obrazloženja financijskog utjecaja koji je zakon trebao izazvati na državni proračun onemogućio je njegovo stavljanje u proceduru.⁶⁰³ Prijedlog nije bio iznesen u Narodnoj skupštini.⁶⁰⁴

U svrhu izrade prijedloga zakona osnovane su razne komisije. O jednoj takvoj komisiji pisano je u gradskoj kronici *Novo doba* 1930. godine, gdje je izašao članak o putovanju specijalne

⁵⁹⁹ TOMIĆ, 1958:80.

⁶⁰⁰ Szabo je već 1924. dobio poziv iz Beograda za izradu Zakona za čuvanje spomenika za cijelu državu. HORVAT, 1980-1981:18.; Ibid 246.

⁶⁰¹ MK-UZKB-ZP Pod brojem 1/1927; sekvestar – upravitelj kod prinudne uprave.; Ibid 246.

⁶⁰² KRSTIĆ, 2006:53.

⁶⁰³ KRSTIĆ, 2006:54.

⁶⁰⁴ TOMIĆ, 1958:81.

komisije vezane uz izradu zakona po sjevernoj Dalmaciji. Komisiju su činili ing. Stuparić, arhitekt Ivačić, Jerko Čulić, arhitekt Konservatorijalnog ureda Dyggve i švedski arheolog Langlet. Obišli su šibensku okolicu: Benkovac, Perušić, Kistanje, Biograd, Nin, Obrovac i Knin.⁶⁰⁵

Slovenski političar i publicist Valentin Rožič (1878. – 1935.) također je proputovao i proučio muzeje i potrebe čuvanja spomenika po Kraljevini te je Senatu 19. ožujka 1932. predložio svoj prijedlog zakona.⁶⁰⁶ Njegov obilazak po Dalmaciji, u vezi projekta zakona koji je iznio Senatu, spominje i Karaman nakon zajedničkog obilaska Trogira u svom izvješću.⁶⁰⁷ Stručno povjerenstvo pregledalo je Rožičev nacrt te izradilo novi prijedlog zakona koji se razlikovao od dotadašnjih. Zbog brojnih prigovora taj prijedlog nije poslan u proceduru. Naime, prijedlog nije imao obrazložen financijski predračun te nije bio razmatran niti usvojen u Senatu.⁶⁰⁸

Političke odluke nisu išle u smjeru donošenja Zakona koji bi povezivao muzejsku i konzervatorsku struku. Godine 1934. muzealci i konzervatori očitovali su se o povezivanju djelatnosti kao jedinom mogućem rješenju. Usvojili su Bulićev prijedlog zakona iz 1926., prema kojem brigu o starinama, do kojih konzervatori iz raznih razloga nemaju pristup, trebaju preuzeti muzeji.

Ministar prosvjete Radenko Stanković podnio je prijedlog Zakona o muzejima i čuvanju starina i spomenika stručnom povjerenstvu koje su činili članovi akademije, pravnici i sveučilišni profesori. Prijedlog Zakona bio je podijeljen u deset poglavlja: 1. Opće odredbe, 2. Državni muzeji, 3. Lokalni muzeji i galerije umjetnosti, 4. Državni i lokalni konzervatori, 5. Iskopavanje muzejskih objekata i spomenika, 6. Kupovina i razmjena muzejskih objekata, 7. Muzejska izdanja, 8. Odnos između muzeja i znanstvenih i prosvjetnih ustanova, 9. Muzejski savjet i 10. Prijelazne odredbe. Zaštita pokretnih predmeta spominje se u članku 16. prijedloga, kojim se konzervatoru određuje zadaća sastavljanja popisa svih osoba koje imaju privatne zbirke na području njegove nadležnosti. Odnos konzervatora prema zbirkama te dužnosti i prava vlasnika tim člankom nisu regulirana. Navedeni prijedlog zakona tada nije bio usvojen.⁶⁰⁹ Na navedeni prijedlog zakona Karaman je imao primjedbe te se obratio ministru s primjedbom da su voditelji konzervatorskog ureda u Ljubljani i Splitu nepravedno izostavljeni iz uredbe o razvrstavanju činovnika. Tražio je da se za konzervatora zahtijeva doktorat i znanstveni radovi te izjednačavanje konzervatora s direktorima muzeja.⁶¹⁰ Karaman

⁶⁰⁵ MK-KOST-A Kutija 1930 dopis broj 53, *Novo doba*, Gradska kronika str. 3. Njihov se prijedlog zakona u arhivskim spisima Konservatorijalnog ureda ne spominje.

⁶⁰⁶ Novi ustav iz 1931. godine. Prema članku 51. Zakona o poslovnom redu u Senatu, prijedlog zakona Senatu mogla je podnijeti grupa od petnaest senatora. U ovom slučaju to je bio Valentin Rožič. KRSTIĆ, 2006:54.

⁶⁰⁷ MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 98 od 9. svibnja 1932.

⁶⁰⁸ KRSTIĆ, 2006:54.

⁶⁰⁹ TOMIĆ, 1958:81.

⁶¹⁰ MK-KOST-A Kutija 1930 broj 113 od 1. kolovoza 1930.

mjesec dana nakon upućenog dopisa ministru piše Stelèu, kao „*osobi od povjerenja koja će na sastanku zaštititi naše interese*“, da pregleda prijedlog zakona i da vidi je li za konzervatore sve kao i za direktore muzeja, jer neće biti prisutan na sastanku u Beogradu. Karaman navodi da su konzervatori ponovno loše prošli jer su ostali u rangu kustosa muzeja zbog toga što u Beogradu ne znaju što sve obuhvaća posao konzervatora.⁶¹¹

France Stelè je 1935. godine po ovlaštenju ministra prosvjete izradio svoj prijedlog „zakona o muzejima i čuvanju starina i spomenika“ s vrlo preciznim propisima o organizaciji službe zaštite. Prijedlog zakona imao je 14 članaka. Od članka 1. do članka 3. definirane su vrste spomenika (pokretni, nepokretni, kulturno-historijski, umjetnički, etnografski i prirodoslovni spomenici). Od članka 4. do 8. regulira se način proglašenja zaštićenog spomenika, odnosno registracije. Od članka 9. do 11. donose se uvjeti njihova korištenja, izvoza ili pronalaska. Od članka 12. do 14. uređuje se pitanje nadležnosti i organizacije. Prema tom prijedlogu državna tijela zaštite su sljedeća: opće upravne vlasti u suglasnosti s konzervatorima, konzervatori i direktori odnosno kustosi državnih muzeja. Na prijedlog Muzejskog savjeta, ministar prosvjete donosi Uredbu o muzejima i čuvanju starina kojom se utvrđuju vrste spomenika, organizacija rada konzervatora, unutrašnje uređenje muzeja i cjelokupne službe u muzejima, izlaganje i čuvanje zbirki, proučavanje i iskopavanje spomenika. Prijedlog zakona o muzejima i čuvanju starina i spomenika, kao i svi prijedlozi do tada, nije bio usvojen.⁶¹²

U svrhu izrade prijedloga zakona uključio se i kipar Ivan Meštrović koji je Hoffilleru, prilikom njihova susreta, predložio da zajedno s Karamanom i Abramićem izradi prijedlog o zakonima koje je potrebno donijeti na polju arheologije s obzirom na stvaranje Banovine Hrvatske. Izvještaj o njihovim zaključcima Meštroviću podnosi Karaman. Predlagali su ujedinjenje svih starinarskih društava u jedno arheološko društvo u Zagrebu s podružnicama, osnivanje Arheološkog instituta u Zagrebu i donošenje zakona o muzejima i o čuvanju starina. Karaman navodi da je prijedlog zakona nastao u suradnji s Bulićem vrlo kvalitetan. Smatrao je da su potrebne samo manje izmjene u vidu definicije tko donosi zakon, s obzirom na premještanje nadležnosti s Ministarstva prosvjete iz Beograda u Zagreb, da bi zakon mogao stupiti na snagu.⁶¹³ Navedene prijedloge prosljedili su i podbanu. Osam mjeseci kasnije, u lipnju 1940., Karaman piše Vladimiru Tkalčiću da mu javi ako zna što se događa s prijedlogom zakona. U dopisu objašnjava da ga je Ivan Meštrović obavijestio kako je prijedlog *Uredbe o muzejima i galerijama te čuvanju starina i spomenika* poslan u Beograd, a Murgić ga je obavijestio da su prijedlozi pregledani od raznih odjela i da još dolaze na pregled

⁶¹¹ MK-KOST-A Kutija 1934 dopis broj 109 od 6. srpnja 1934.

⁶¹² STELÈ, 1936:94.-95.

⁶¹³ MK-KOST-A Kutija 1939 dopis broj 147, 23. rujna 1939.

prosvjetnog savjeta u svibnju.⁶¹⁴ Na navedeni dopis ubrzo je stigao odgovor u kojem Tkalčić obrazlaže da prijedlog zakona nije ni otišao u Beograd, jer je prvi *čistopis* bio podvrgnut reviziji i moralo se dati dodatno obrazloženje. Obrazloženje su napisali Tkalčić i Murgić te se čekalo da se prijedlog uputi Namjesništvu.⁶¹⁵ Prema proračunu za 1939. – 1940. godinu ministar prosvjete dobio je nalog da propiše uredbu sa zakonskom snagom o muzejima i zaštiti starina.⁶¹⁶

Donošenju zakona nije išla na ruku ni politička situacija; ranije spomenuto raspuštanje parlamenta, ograničeni parlamentarizam te ubojstvo kralja Aleksandra stalno su odgađali stavljanje prijedloga zakona u proceduru. Svaka, iako mala mogućnost da bi se prijedlog zakon mogao uvrstiti u proceduru pokušala se iskoristiti. Taktiziranje o najboljem trenutku kada uputiti prijedlog ili dati izmjenu na dobiveni prijedlog često se primjećuje u međusobnom dopisivanju između Karamana, Fiskovića,⁶¹⁷ Abramovića, Tkalčića i Stelèa.⁶¹⁸ Iako se pojavio niz prijedloga zakona o zaštiti spomenika kulture u razdoblju od 1918. do 1940. godine, donesena su samo dva zakonska propisa: Naredba Pokrajinske uprave za Dalmaciju o zaštiti umjetničkih djela i uredba O čuvanju starina i prirodnih spomenika.⁶¹⁹

Naredba Pokrajinske uprave za Dalmaciju o zaštiti umjetničkih djela

Nacr *Naredbe Pokrajinske uprave za Dalmaciju o zaštiti umjetničkih djela* Bulić je u rujnu 1921. dostavio Pokrajinskoj upravi za Dalmaciju s molbom da se objavi u službenom glasilu po odobrenju Ministarstva prosvjete.⁶²⁰ U Izvješću o radu Pokrajinskog konservatorijalnog ureda Bulić navodi da je Naredbu izradio *Odbor* koji su činili stručnjaci svih *Ravnateljstva Arheološkog muzeja* i Konservatorijalnog ureda.⁶²¹ *Naredba Pokrajinske uprave za Dalmaciju o zaštiti umjetničkih djela* odobrena je odlukom Ministarstva prosvjete 11. listopada 1921. te je

⁶¹⁴ MK-KOST-A Kutija 1940 dopis broj 112, 24. lipnja 1940.

⁶¹⁵ MK-KOST-A Kutija 1940 Broj 116 od 1. srpnja 1940. (dopis od 26. lipnja 1940.)

⁶¹⁶ Zaštita umjetnih i historijskih spomenika, *Novosti* broj 139, od 21. svibnja 1939:6.

⁶¹⁷ Cvito Fisković žali se 1939. godine u pismu Karamanu da se već dvadeset godina u vezi zakona organiziraju sastanci, kongresi muzealaca, konzervatora, povjesničara i povjesničara umjetnosti, bili su uključeni fakulteti i akademije te je prijedlog zakona već odavno napravljen. Fisković iznosi da se zakon ne usvaja djelomično zbog ministra financija, zbog povećanja plaće desetorici činovnika, a dijelom zbog neshvaćanja Srbije o važnosti zakona za zaštitu s obzirom na to da nemaju tradiciju konzervatorskih ustanova. Jedino što je Fisković u tom trenutku vidio kao rješenje bilo je osnivanje odbora koji bi činili Karaman, Frane Bulić, Abramčić i dr., a koji bi donio rezoluciju o hitnom rješenju tog zakona.

MK-KOST-A Kutija 1939 Broj 90 od 19. svibnja 1939.

⁶¹⁸ Dobar primjer je kada se u studenome 1932. Karaman obraća Stelèu da se parlament ponovno sastaje i trebao bi doći prijedlog zakona te ga zanima kakav konačni prijedlog dolazi pred parlament. Budući da je čuo da Stelè ima zadnju *stilizaciju*, moli da mu pošalje. MK-KOST-A Kutija 1932 dopis broj 204 od 8. studenoga 1932.

⁶¹⁹ Objavljeno: *Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, Godina 1918., Komad IX, Broj 1.-136., Naredba br. 58., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1918:209; Objavljeno: *Zbirka zakona i uredaba*, Godina 1939., Svezak I-XII, Broj 1-363, Godište XIII, spisi Okružnice II., Beograd 25. srpnja 1940.

⁶²⁰ MK-KOST-A dopis broj 62/kons/21 od 14. rujna 1921.

⁶²¹ BULIĆ, 1921:1.

ovlastilo Pokrajinsku upravu, Odjel za bogoštovlje da objavi *Naredbu u Pokrajinskom zvaničnom listu*. Naredba je trebala biti na snazi do donošenja opće uredbe o muzejima i starinama za cijelu Kraljevinu SHS.⁶²²

Naredbom su svi predmeti historijskog, arhitektonskog, umjetničkog ili drugog kulturnog značaja, bez obzira na vlasništvo, stavljeni pod zaštitu Pokrajinske uprave za Dalmaciju (članak 1.). U članku 2. nabrojene su vrste predmeta: *antikvarni predmeti, slike, minijature, crteži i grafička djela, kipovi, reljefi, novci, medalje, crkveno pokućstvo, proizvodi umjetničkog obrta i dr.* Izvoz i prodaja takvih predmeta Naredbom su bili zabranjeni. U članku 5. *Naredbe* bilo je određeno da se propisi o zabrani izvoza ne odnose na umjetnine živućih umjetnika, niti na one koji su umrli prije 20 godina. Dana je, međutim, mogućnost da Ministarstvo prosvjete na prijedlog Pokrajinskog konzervatora za Dalmaciju odredi zabranu izvoza i takvih umjetnina ako se radi o predmetu od osobitog značaja. U članku 6. bila je predviđena novčana ili zatvorska kazna za prekršitelje, a zakonska kazna ujedno je značila i oduzimanje predmeta u korist države. Za provođenje naredbe bile su nadležne kotarske oblasti, carina i *Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju*.⁶²³ U *Izvešću* objavljenom u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* Bulić je obrazložio članke *Naredbe* i uopće njen značaj; *Naredbom* je po prvi put država preuzela zakonsku brigu za zaštitu spomenika i izradu daljnje zakonske regulative. Uz predmete navedene u članku 2., *Naredba* se odnosila i na sve predmete koji nisu izričito navedeni, a za koje se smatra da imaju *historijski, umjetnički ili kulturni značaj*. Prema Buliću, *Naredba* je trebala utvrditi smjer postupanja sa spomenicima ovisno o tome radi li se o privatnom ili javnom/državnom vlasništvu. Prelazak spomenika iz javnog u privatno vlasništvo regulira članak 4, do donošenja zakona, u smislu mogućnosti zabrane od strane Konservatorijalnog ureda. To se posebno odnosilo na velik broj zbirke koje se nalaze u crkvama i samostanima, kako bi se spriječilo raspačavanje predmeta. Djela suvremenih umjetnika nisu bila obuhvaćena *Naredbom* iz više razloga; u prvom redu zbog egzistencije samih umjetnika, a potom je njihovo iznošenje služilo prezentaciji umjetničkih dostignuća države.⁶²⁴

Naredba se vrlo često spominje u spisima o radu konzervatora zavoda, postoje brojni primjeri kada se Frane Bulić i Ljubo Karaman pozivaju na nju.

Uredba O čuvanju starina i prirodnih spomenika⁶²⁵

⁶²² MK-KOST-A dopis broj 3771/21 od 26. listopada 1921.; MK-UZKB-ZP Prilog I. uz Okružnicu.

⁶²³ MK-KOST-A Kutija 1921. *Naredba* u prijepisu. *Naredbu* je potpisao Pokrajinski Namjesnik Metličić. Tekst *Naredbe* izašao je i u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, *Bulletin* 1921:3-5. TOMIĆ, 1958:76.

⁶²⁴ BULIĆ, 1921:5-7.

⁶²⁵ Objavljeno: Zbirka zakona i uredaba, Godina 1939., Svezak I-XII, Broj 1-363, Godište XIII, spisi Okružnice II., Beograd 25. srpnja 1940.

Na prijedlog bana Banovine Hrvatske, a u ime kralja Petra II donesena 25. srpnja 1940.

Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika.

U toj Uredbi zaštita spomenika nije bila povezana s muzejima, niti sa svim dotadašnjim prijedlozima zakona o zaštiti, nego sa zaštitom prirodnih spomenika.⁶²⁶

Uredbom se određuju opće odredbe, konzervatorski zavodi, zaštita starina i prirodnih spomenika. Sastojala se od četiri dijela: I. Opće odredbe, II. Konzervatorski zavodi, III. Zaštita starina i prirodnih spomenika i IV. Završna i prelazna naređenja.

Uredbom se štite svi pokretni i nepokretni kulturno-historijski (arheološki, historijski, etnografski, arhitektonski i umjetnički) i prirodni spomenici koji imaju osobitu znanstvenu, umjetničku ili estetsku vrijednost, a nalaze se na području Banovine Hrvatske. Službe za zaštitu spomenika su načelništva i gradska poglavarstva, odnosno Banska vlast, ispostava Banske vlasti u Splitu i konzervatorski zavodi.

Uredbom su konzervatorski zavodi određeni kao ustanove za zaštitu i proučavanje svih kulturno-historijskih spomenika, kao i za čuvanje značaja starih gradova i zaštitu prirodnih spomenika. Oni su trebali sastaviti popis takvih spomenika. Konzervatorski zavodi su stavljeni pod nadzor Banske vlasti, a Bansom naredbom trebala su biti određena mjesta budućih konzervatorskih zavoda. Konzervator je trebao organizirati i voditi cjelokupan rad, provoditi nadzor nad spomenicima, sastavljati katastar spomenika dotičnog područja, poduzimati mjere za čuvanje i održavanje spomenika, određivati rad podređenom osoblju, brinuti za izradbu i provedbu proračuna. Izvještaj o svojem radu zavod je imao podnositi Banskoj vlasti.⁶²⁷

Zaštita arheoloških, umjetničkih, historijskih, etnografskih, arhitektonskih i prirodnih starina ili rijetkosti regulirana je od 21. do 27. članka Uredbe. U navedenim člancima regulirano je pitanje njihova vlasništva, izvoza, prvokupa i čuvanja. Bez obzira u čijem su vlasništvu, nisu se smjele uništavati ni iznositi izvan kulturnog područja kojem su pripadale, a pogotovo ne izvan granica države bez odobrenja vlasti. Odobrenje se dobivalo na prijedlog nadležnog konzervatora odnosno ravnatelja muzeja. Prilikom izdavanja odobrenja za izvoz takvih starina i rijetkosti izvan granica države plaćala se izvozna taksa, kojoj je visinu trebao propisati ban Pravilnikom. Prodavatelj je bio dužan prijaviti *sreskom načelništvu*, odnosno gradskom poglavarstvu svoje namjere o prodaji starina ili zbirki i u isto vrijeme označiti cijenu. O toj je prodaji vlast trebala

⁶²⁶ HORVAT, 1944:17-27.; Naredba o muzejima i galerijama banovinskih, samoupravnih i privatnih na području Banovine Hrvatske donesena je zasebno. Tekst Naredbe izašao je u *Novostima* 2. kolovoza 1940. Naredba je bila podijeljena u osam dijelova: *Opće odredbe, Hrvatski narodni muzeji i galerije, Samoupravni i privatni muzeji, zbirke i galerije, Kupovanje i zamjena muzejskih i galerijskih predmeta (Muzejska i galerijska izdanja), Odnos između muzeja, galerija, znanstvenih i prosvjetnih ustanova, Arhivalni odjeli hrvatskih narodnih muzeja i galerija, Završne i prelazne ustanove.* N. N. (1940)

⁶²⁷ Objavljeno: Zbirka zakona i uredaba, Godina 1939., Svezak I-XII, Broj 1-363, Godište XIII, Beograd, 25. srpnja 1940. – pronađena je u spisima Okružnice II.

obavijestiti nadležni banovinski muzej koji ima pravo prvokupa u roku od tri mjeseca od dana prijave. Tko nije podnio prijavu, trebao je biti kažnjen zatvorom do 3 mjeseca i novčanom kaznom do 5.000 dinara. Službenik koji bi primio prijavu bio je dužan prema Uredbi u roku od tri dana od prijave pod svojom odgovornošću službeno o tome obavijestiti nadležni banovinski muzej u Banovini.

Uredba objedinjuje niz dotadašnjih okružnica o izvozu, otkupu i čuvanju pokretnih umjetničkih predmeta.

Ubrzo nakon donošenja Uredbe počinje Drugi svjetski rat i dolazi do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske.

3. Razdoblje Drugoga svjetskog rata

3.1. Konzervatorska služba u razdoblju NDH

Slomom Kraljevine Jugoslavije i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. započinje razdoblje prihvaćanja ideja njemačkog nacionalsocijalizma i talijanskog fašizma.⁶²⁸ U duhu nacionalsocijalističke kulturne politike⁶²⁹ Nezavisna Država Hrvatska kulturnim je institucijama namijenila ulogu promicanja nacionalne svijesti i ideološke preobrazbe u skladu s proklamiranim fašističkim načelima.⁶³⁰ Ministarstvo bogoštovlja i nastave (preimenovano u Ministarstvo narodne prosvjete)⁶³¹ vodilo je brigu o cjelokupnoj kulturnoj politici u NDH, a Glavno ravnateljstvo za promidžbu bilo je nadležno za cenzuru u svim kulturnim područjima.⁶³² Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti prestala je postojati i odredbom Ante Pavelića od 12. srpnja 1941. osnovana je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti kojoj su pripala sva prava, obveze i imovina JAZU. Sveučilište je reorganizirano i prelazi pod izravni nadzor Ministarstva bogoštovlja i nastave. Osnovan je Hrvatski izdavački bibliografski zavod koji je izdao pet od planiranih dvanaest svezaka Hrvatske enciklopedije. Djelovalo je i Društvo hrvatskih književnika, Ured za hrvatski jezik, Hrvatsko narodno kazalište, Ravnateljstvo za film, a svi sa zadaćom promicanja „čistog“ hrvatskog jezika i poticanja hrvatskoga nacionalnog duha.⁶³³

Kulturna baština u NDH smatrana je značajnom potvrdom kontinuiteta i vrijednosti hrvatske povijesti, a Konzervatorski zavod u Zagrebu prepoznat je kao primarna institucija u zaštiti kulturnog naslijeđa (Sl. 34). Dijelom je to posljedica nove teritorijalne podjele prema kojoj

⁶²⁸ Nacionalsocijalizam (nacizam), politička doktrina njemačke Nacionalsocijalističke radničke partije, mješavina je nacionalističkih, ksenofobičnih i rasističkih ideja ugroženosti jedinstvene njemačke nacije. ONE, 2005: sv. XIV, 162. Fašizam – nacionalistički i totalitarni pokret i ideologija nastala u Italiji, u Milanu, 23. ožujka 1919. kao pokret utemeljen na odanosti državi, stranci i vođi. ONE, 2005: sv. VI, 185

⁶²⁹ Godine 1928. osnovano je Nacionalističko društvo za njemačku kulturu – Nacionalističko znanstveno društvo sa sjedištem u Münchenu pod vodstvom Alfreda Rosenberga sa svrhom unaprjeđenja njemačke nacionalne kulture. Društvo nedugo nakon osnutka mijenja ime u *Borbeni savez za njemačku kulturu* („Kampfbund für deutsche Kultur“). Članovi društva bili su sveučilišni profesori. Prvo veliko zasjedanje Borbeni savez za njemačku kulturu održao je u Weimaru gdje je predstavio svoje političke vođe: Josefa Göbbelsa, Hermanna Göringa, Darrea, Baldura von Schiracha i Gaulitera. *Borbenom savezu* priključuje se niz kulturnih udruženja i cijeli njemački nacionalni omladinski pokret. Unutar *Borbenog saveza* postojale su stručne grupe za likovnu umjetnost, glazbu, kazalište, ples, književnost i znanost. BRENNER, 1992:11-28. Rosenberg i Göring su tijekom Drugoga svjetskog rata bili glavni provoditelji pljenidbe židovske imovine utemeljene na donesenim rasnim zakonima.

⁶³⁰ MATKOVIĆ, 2002:136.

⁶³¹ Zakonskom odredbom o Državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske od 24. lipnja 1941. Ministarstvo pravosuđa pod svoju je nadležnost stavilo i cjelokupne pravosudne poslove iz nadležnosti Ministarstva bogoštovlja i nastave te se otad naziva Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja.

⁶³² MATKOVIĆ, 2002:57.

⁶³³ MATKOVIĆ, 2002:135-150.

Split nije bio u sastavu NDH, te je Konzervatorski zavod u Splitu izgubio nadležnost nad dotadašnjim područjem.⁶³⁴

Konzervatorski zavod u Zagrebu prema naredbi Poglavnika promijenio je ime u Hrvatski državni konzervatorski zavod, u nadležnosti Ministarstva bogoštovlja i nastave. U novoimenovanom zavodu bili su: v. d. konzervator Gjuro Szabo, Tihomil Stahuljak kao dnevničar asistent, podvornik Ivan Kanižanec i honorarni asistent Konzervatorskog zavoda Ivan Bach⁶³⁵, tada kustos Hrvatskoga narodnog muzeja za umjetnost i obrt. Svi su službenici 12. travnja 1941. morali prisegnuti na vjernost tek proglašenoj NDH.⁶³⁶

Poučen razaranjima tijekom Prvoga svjetskog rata, a s obzirom na novonastala ratna zbivanja, Konzervatorski zavod u Zagrebu vrlo je brzo reagirao te je predložio Ministarstvu bogoštovlja i nastave 10. svibnja 1941. da za područje Nezavisne Države Hrvatske izda *Proglas u svezi zaštite umjetničkih i povijesnih predmeta od uništenja*⁶³⁷. *Proglas* se odnosio na sve predmete i građevine koje imaju umjetničku ili povijesnu vrijednost potrebnu za poznavanje povijesti i kulture vezanih s hrvatskim ili drugim narodima koji su ostavili tragove svojeg djelovanja. Prisivajanje, otuđivanje, preinaka ili uništavanje takvih predmeta bilo je zabranjeno. Mjesne upravne vlasti bile su o tim događajima dužne obavijestiti Konzervatorski zavod u Zagrebu ili Konzervatorski zavod u Splitu odnosno konzervatora u Dubrovniku. Zadatci Konzervatorskoga zavoda u Zagrebu bili su čuvanje, sakupljanje i sređivanje podataka o kulturno-povijesnim i umjetničkim spomenicima.⁶³⁸

⁶³⁴ NDH je obuhvaćala današnju Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Srijem. Rimskim ugovorom 18. svibnja 1941. NDH je izgubila Dalmaciju, dijelove Hrvatskog primorja i Gorskoga kotara. Od gradova na obali ostao je samo Dubrovnik, stoga se u budućoj reorganizaciji konzervatorske službe Dubrovnik smatrao sjedištem za Dalmaciju. GOLDSTEIN, 2008:375.

⁶³⁵ Bach u članku daje zanimljiv pregled razvoja povijesti umjetnosti. Više: BACH:1943.

⁶³⁶ Prisegu su polagali Gjuro Szabo, Tihomil Stahuljak i Kanižanec Ivan. Zapisnik je sastavljen 12. travnja 1941. U Konzervatorskom zavodu u Zagrebu, svjedoci prisege bili su Vladimir Tkalčić, ravnatelj i Ivan Bach, kustos Hrvatskog narodnog muzeja za umjetnost i obrt. Tekst Prisega: „*Prisižem Bogu Svemogućem i dajem svoju časnu riječ, da ću Državi Hrvatskoj i Poglavniku kao predstavniku njenog suvereniteta vjeran biti, da ću njene ustavne odredbe i zakone poštivati i njih se držati, da ću interese Države Hrvatske i naroda hrvatskog uvijek pred očima imati i požrtvovno promicati, da ću naloge predpostavljenih svjesno izvršiti. Tako mi Bog pomogao!*“ Ministarstvo kulture (dalje:MK) - Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje: UZKB) – Nezavisna Država Hrvatska (dalje: NDH) dopis broj 70-1941. od 12. travnja 1941. U lipnju 1941. zatražena je od Ministarstva bogoštovlja i nastave izjava o rasnoj pripadnosti službenika Konzervatorskog zavoda i bračnih partnera. MK-UZKB-NDH dopis broj 107-1941. Tekst Izjave: „*Podpisani... rođen dne... u... vjera... prijašnja vjera... svjestan da bi neispravni podaci i prešućivanje poznatih mi podataka povukli za sobom kaznu zatvora od najmanje tri mjeseca i gubitak službe, odnosno pravo na vršenje zvanja, izjavljujem prema svom najboljem znanju i savjesti i pozivom na svoju službenu prisegu, da među mojim predcima nema osoba nearijskog podrijetla te da moj bračni drug... nema osoba nearijskog porijekla.*“ MK-UZKB-NDH dopis broj 108-1941 od 16. lipnja 1941.

⁶³⁷ MK-UZKB-NDH dopis broj 81-1941. dopis od 10. svibnja 1941.

⁶³⁸ MK-UZKB-NDH dopis broj 90-1941. (bez datuma)

Slika 34. Radni prostor konzervatora u Muzeju za umjetnost i obrt (MK-UZKB-F)

Donošenjem *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* i *Zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i izvoza starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske*, u posjed državnih vlasti prešle su sve građevine s opremom ili pojedini predmeti većega ili manjeg kulturno-povijesnog značenja u posjedu privatnika ili bivših vlasti, a često su imali značaj privatne zbirke. Konzervatorski zavod u Zagrebu, Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt, Hrvatski narodni etnografski muzej i Hrvatski narodni historički muzej držali su da kulturno-povijesne i umjetničke predmete, bez obzira na državno ili privatno vlasništvo, treba izlučiti iz upotrebe i predati na čuvanje državnim muzejima. Stoga su Konzervatorski zavod u Zagrebu i ravnateljstva muzeja tražili od Ministarstva bogoštovlja i nastave formiranje dvaju ili više odbora stručnjaka iz redova Konzervatorskih zavoda kao i državnih muzeja i galerija u Zagrebu i Splitu, a s namjerom da se pregledaju i popišu spomenuti predmeti te odluči o njihovom prijenosu u muzej ili galeriju⁶³⁹. Prijašnji su vlasnici u zamjenu dobivali djela hrvatskih umjetnika koja su se već nalazila u državnim zbirkama, ali unatoč estetskoj vrijednosti nisu imala znanstvenu ili prosvjetnu važnost. U vezi s popisom kulturno-povijesnih i umjetničkih predmeta u privatnom vlasništvu Konzervatorski zavod uputio je molbu za pomoć Redarstvenom ravnateljstvu, s obzirom na to da su neki vlasnici odgađali ili izbjegavali izvršenje popisa⁶⁴⁰. Konzervatorski zavod je na temelju *Zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika na području NDH* izdao *Upozorenje vlasnicima starina*⁶⁴¹ u kojem poziva sve privatne osobe koje posjeduju umjetničke, kulturno-

⁶³⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj 82-1941. od 10. svibnja 1941.

⁶⁴⁰ MK-UZKB-NDH dopis broj 87-1941. od 23. svibnja 1941.

⁶⁴¹ MK-UZKB-NDH dopis broj 90-1941. (bez datuma).

povijesne ili „privatne spomenike“ da o tome obavijeste Konzervatorski zavod u Zagrebu. U dopisu se ističe da navedeni predmeti ostaju u posjedu vlasnika te da neće biti oštećeni, nego upućeni u vrijednost umjetnina koje posjeduju. U novinama je izašao članak u kojem se objašnjava da su neki krivo shvatili popisivanje privatnih zbirki, misleći da se radi o rekviziciji, dok se stvarno radi o konzervaciji te da je osnovna svrha bila uvođenje reda u trgovini umjetničkih djela i starina.⁶⁴²

Konzervatorski zavod upućivao je svojeg izaslanika ili više njih da te predmete popišu, snime i prouče, a vlasniku su dane potvrde o rezultatu završenog popisa pa su sami vlasnici mogli spoznati vrijednost svojih umjetnina. Predmeti su ostajali u posjedu vlasnika, ako su te predmete, u slučaju da se nisu mogli brinuti o njima, predali u novoimenovani Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt.⁶⁴³ Osobe koje su popisivale umjetnine i vodile evidenciju o starinama imale su posebne iskaznice koje su izdali Konzervatorski zavod i nadležni ravnatelji hrvatskih narodnih muzeja, a potvrdile su ih redarstvene vlasti. Trgovci starinama upozoreni su da ne kupuju i ne prodaju niti jedan predmet bez dopuštenja Ministarstva bogoštovlja i nastave.⁶⁴⁴ Prema navedenoj Zakonskoj odredbi o zabrani otuđivanja Ministarstvo je odredilo da Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt sve kulturno-povijesne i umjetničke predmete (na koje se odnosi članak 3. Odredbe) iz pravoslavnih crkava i manastira preuzme preko svojih izaslanika i dopremi u Muzej.⁶⁴⁵ U spomenutoj su akciji, prema potrebi, sudjelovali i službenici Hrvatskoga narodnog arheološkog muzeja, Hrvatskoga narodnog povijesnog muzeja i Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.⁶⁴⁶ Ravnatelj Hrvatskoga narodnog muzeja za umjetnost i obrt Vladimir Tkalčić zbog pristizanja velikog broja predmeta, od kojih je većina bila u lošem stanju, otvorio je restauratorsku radionicu u Muzeju 1942. godine. U radionici su radili Zvonimir Wyrubal, Antonija Tkalčić i Stanislava Dekleva.⁶⁴⁷

⁶⁴² N. N. (1941a)

⁶⁴³ Razne zakonske odredbe osporavale su pravo privatnoga vlasništva Židovima. Dokaz tomu je i naredba Reichsmarschalla Hermanna Göringa o raspodjeli židovskoga umjetničkog blaga od 5. studenoga 1940., u kojoj su određene upute o postupanju s umjetninama, koje će se premjestiti u njemačke ili francuske muzeje, potom umjetnine na koje Führer zadržava pravo ili će upotpuniti Reichsmarschallovu zbirku. EDESEL, 2013:35.

⁶⁴⁴ MK-UZKB-NDH dopis broj 90-1941. (bez datuma).

⁶⁴⁵ Szabo se obraća Jurju Markoviću, velikom županu Velike župe Modruš, povodom obavijesti da će se samostan u Gomirju pretvoriti u gospodarsku školu te moli da se umjetnički i kulturno-povijesni te arhivski spomenici, zaštićeni prema tada donesenim Uredbama, predaju Hrvatskom narodnom muzeju za umjetnost i obrt i Državnom arhivu u Zagrebu. Za preuzimanje predmeta bili su ovlaštteni Vladimir Tkalčić i Ivan Bach. MK-UZKB-NDH dopis broj 127-1941 od 5. srpnja 1941. Karaman se obratio Ministarstvu nastave s molbom da se pošteđe uništavanja *grčko-istočne* drvene kapelice u Pokuplju, naglašavajući da je njemački povjesničar umjetnosti Josef Strzygowski prepoznao vrijednost navedenih građevina. MK-UZKB-NDH dopis broj 341-1941 od 14. studenog 1941.

⁶⁴⁶ MK-UZKB-NDH dopis broj 24323/1941. od 19. srpnja 1941.

⁶⁴⁷ Kako navodi Wyrubal, velika količina predmeta koja je bila dopremljena je inventarizirana i fotografirana, a sudjelovali su svi kustosi Muzeja. Oprema radionice preuzeta je iz Gogline radionice nakon njegove smrti 1943. godine. Do kraja rata Wyrubal je restaurirao 50-ak slika. WYROUBAL, 1965:116-117.

Slika 35. Mirko Šeper, Marijan Gionichetti i jedan vojnik na kolodvoru u Vrhovinama pri dopremi pravoslavnih umjetnina u Zagreb
Foto: dr. Ivan Bach, 1941. (MK-UZKB-F)

U listopadu 1941. donesena je *Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća*, kojom je sva židovska pokretna i nepokretna imovina postala državno vlasništvo⁶⁴⁸. Oduzimanje predmeta povijesne, kulturne i umjetničke vrijednosti počelo je odmah nakon proglašenja NDH, a nastavljeno je do kraja rata uz pomoć niza novodonesenih zakonskih odredbi.⁶⁴⁹ Pri predaji zlatnih predmeta umjetničke i kulturno-povijesne vrijednosti zagrebačkih Židova⁶⁵⁰, u svibnju 1941. Gjuro Szabo se obratio Redarstvenom ravnateljstvu protiveći se uništenju spomenutih predmeta. Stoga je predložio da zaposlenici Konzervatorskoga zavoda i Hrvatskoga narodnog muzeja za umjetnost i obrt pregledaju dospjele umjetnine, kako bi se najvrjednije sačuvale u muzeju (Sl. 35.). Konzervatorski zavod dobio je suglasnost od Ministarstva unutarnjih poslova i Redarstvenog ravnateljstva za pregled zlatnih predmeta koju Szabo upućuje Hrvatskoj državnoj banci. U spisima nisu pronađeni podatci o predmetima koji su preneseni u muzeje.⁶⁵¹

Konzervatorski zavod u Zagrebu obratio se 13. lipnja 1941. Ministarstvu bogoštovlja i nastave, Pododsjeku za visoke škole i znanstvene zavode, s molbom za prijem u službu prof. Anđele Horvat na mjesto tajnika, a u svrhu popisivanja i proučavanja kulturno-povijesnih i umjetničkih spomenika⁶⁵². Ministarstvo nastave je 18. srpnja 1941. odobrilo prijem Anđele Line Horvat u službu u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu, a već 25. kolovoza Szabo se obratio Ministarstvu s molbom za njezino imenovanje asistentom vježbenikom

⁶⁴⁸ GOLDSTEIN, 2001:182.

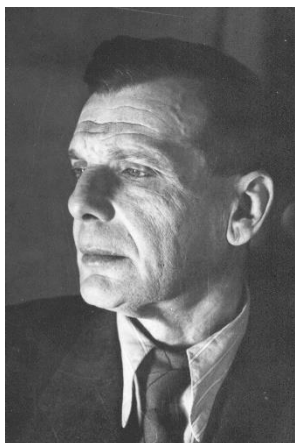
⁶⁴⁹ Zakonska odredba o imovini osoba iseljenih s područja NDH od 7. kolovoza 1941., Zakonska odredba o podržavljenju židovske imovine od 30. listopada 1942. GOLDSTEIN, 2001:178.-182.

⁶⁵⁰ Židovi su pokušavali izbjeći progon ustaških vlasti predavanjem zlatnih predmeta. GOLDSTEIN, 2003:379.

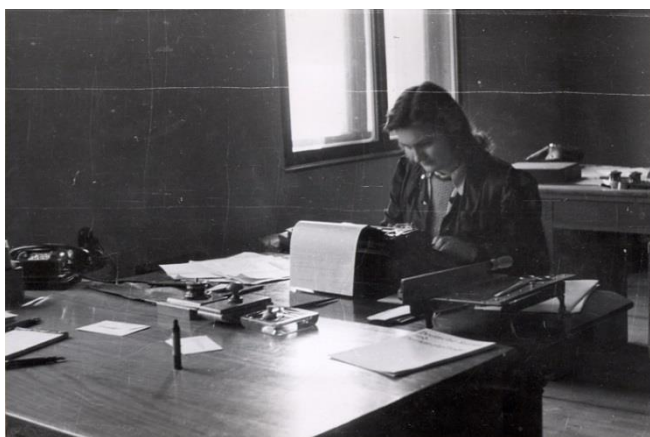
⁶⁵¹ MK-UZKB-NDH dopis broj 86-1941. od 23. svibnja 1941.

⁶⁵² MK-UZKB-NDH dopis broj 104-1941. od 13. lipnja 1941.

Konzervatorskoga zavoda. Ubrzo nakon dolaska Anđele Horvat u Zavod, Odjel za visoke škole i znanstvene zavode Ministarstva imenovao je 19. kolovoza 1941.⁶⁵³ dr. Ljubo Karamana za konzervatora Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, pa se on iz Splita preselio u Zagreb (Sl. 36.).⁶⁵⁴ Osim Szaba, Karamana, Anđele Horvat, Jovana Zvonimira i Tihomila Stahuljaka, u Zavodu je bilo zaposleno i tehničko osoblje: knjigovođa Zlata Belošević i podvornik-dnevničar Ivan Kanižanec. U tijeku 1943. godine primljena je Ana Bogdanović⁶⁵⁵ za poslove tajnika (Sl. 37.). U tijeku 1944. na popisu su svi osim Jovana Zvonimira, a zaposlen je slikar Mladen Veža⁶⁵⁶ kao crtač vježbenik. U travnju 1945. Ksenija Petrošić dolazi u službu kao asistent vježbenik i Zlata Škrnjug u računovodstvo.

Slika 36. Ljubo Karaman
(MK-UZKB-F)

Slika 37. Ana Bogdanović (Deanović)
(MK-UZKB-F)

U sklopu redovite djelatnosti Konzervatorskoga zavoda Lj. Karaman, A. Horvat i T. Stahuljak putovali su i evidentirali stanje spomenika u dijelu kontinentalne Hrvatske (Križevci, Bjelovar, Sisak, Krapina, Koprivnica, Lepoglava, Ivanić Grad, Pakrac, Daruvar, Virovitica, Požega, Karlovac), dajući primjedbe i preporuke o uvrštavanju pojedinih spomenika na popise na osnovi kojih su donošeni Pravilnici za starine⁶⁵⁷. Pravilnicima se htjelo spriječiti rušenje, pregrađivanje i nadogradnja nepokretnih spomenika. Na osnovi popisa, ovisno o stanju na terenu, predlagali su i otvaranje gradskih muzeja, npr. u Bjelovaru⁶⁵⁸. Uz evidentiranje i popisivanje pokretnih spomenika, Konzervatorski zavod bavio se i rješavanjem problema zaštite na „terenu“. Tihomil Stahuljak podnio je 16. rujna 1941.

⁶⁵³ MK-UZKB-NDH dopis broj 16208.-1941.

⁶⁵⁴ N. N. (1941) Novi list, od 19. svibnja 1941.

⁶⁵⁵ MK-UZKB-NDH dopis broj 78330-1943. Ana Bogdanović-Deanović (1919. – 1989.), povjesničarka umjetnosti.

⁶⁵⁶ Mladen Veža (1916. – 2010.), slikar i ilustrator.

⁶⁵⁷ Pravilnici su donošeni za sva veća mjesta, a potvrdivalo ih je Ministarstvo građevine. Tim pravilnicima nisu bili obuhvaćeni pokretni spomenici.

⁶⁵⁸ HORVAT, 1944:72.

izvješće s puta u Varaždin i Lepoglavu, konstatirajući stanje koje je zatekao u župnoj crkvi u Lepoglavi:

„Četiri glavne figure svetaca na glavnom oltaru koje su prije nekoliko godina bile nanovo pozlaćene premazane su tom prilikom s jednom vrstom laka. Konzerviranje dakle tih oltara u župnoj crkvi predstavljalo je veoma delikatan zadatak kojemu sadašnji obrtnik (kojem je župnik Krčmar poverio taj zadatak) nikako nije dorastao. On je daleko prešao granice konzerviranja i upustio se u jedan posao nekusne restauracije. Mogao sam doznati da je kod primarnog čišćenja upotrijebio žestoka sredstva i da je skidao sloj prljavštine sa sodom...“⁶⁵⁹

Slika 38. Lepoglava, crkva sv. Marije, 1941.
(MK-UZKB-F)

Slika 39. Lepoglava, detalj
(MK-UZKB-F)

Na osnovi Stahuljakova izvješća Konzervatorski zavod obratio se Župnom uredu u Lepoglavi s upozorenjem da se u kapelici sv. Ivana u Lepoglavi i u kapelici sv. Jurja u Purgu obavlja nestručno konzerviranje i restauriranje, bez dopuštenja Konzervatorskog zavoda, pa je Zavod zatražio hitnu obustavu daljnjih radova. Gjuró Szabo se pozvao na čl. 10. *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* prema kojoj se bez odobrenja nadležnoga konzervatora na spomenicima nisu smjeli obavljati nikakvi zahvati i intervencije.⁶⁶⁰

Župni je ured dopisom od 26. rujna 1941. odgovorio Konzervatorskom zavodu da je restauratorske radove na oltarima izveo Ivan Robnik:

⁶⁵⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj 185, Izvještaj Tihomila Stahuljaka s puta u Varaždin i Lepoglavu od 16. rujna 1941.

⁶⁶⁰ MK-UZKB-NDH dopis broj 186a-1941.

„...I statue i torze restaurira izvrsno tako, da ni najbolji stručnjaci ne raspoznavaju, što je na bivšem torzu novo, jer je Robnik umjetni kipar i zna bezprijekorno patinirati. Osim toga ima već par stotina njegovih restauratorskih radova u dijecezanskom muzeju u Zagrebu...“⁶⁶¹.

Nadalje je župnik zamolio Gjuru Szaba da dođe pregledati radove kako bi mogli naknadno ishoditi dopuštenje Zavoda za nastavak radova.

Konzervatorski je zavod donio prijedlog preuređenja unutrašnjosti župne crkve Pohoda BDM u Čučerju. Anđela Horvat je pregledala crkvu te utvrdila stanje i ranije devastacije: „...Sv. Tri Kralja – loše krpano krpicom i čavlicima, a Bičevanje probito. Uz 4 oltara dobro ušćuvana propovjedaonica, krstionica, klupe, ispovjedaonica, orgulje, 3 kandila. Na crkvenom namještaju dobra stara pozlata...“⁶⁶² Prijedlog o preuređenju nastojao se uskladiti sa željama

župnika poštujući konzervatorsku praksu očuvanja staroga crkvenog inventara. Horvat je predložila nabavku baroknog oltara za svetište primjerenog unutrašnjosti crkve, te premještaj raspela, skulpture Bogorodice (*Gospe*) i bočnih oltara. Izvještaj završava napomenom:

„...Ako se ovo ne sprovede brzo u djelo, on će i mimo Konzervatorskog zavoda provesti svoju zamisao, bude li imao dosta materijalnih sredstava na raspolaganju.“⁶⁶³ Na osnovi priloženog Izvještaja Lj. Karaman je uputio dopis župnom uredu u Čučerju u skladu sa smjernicama koje je predložila Horvat.⁶⁶⁴

Karaman je nakon terenskog obilaska u Ozlju uputio dopis župnom uredu u Ozlju gdje vrlo jasno daje upute o čuvanju crkvenog inventara premještenog iz crkve sv. Antuna koju su podigli grofovi Šubići. Zamolio je da se predmeti nastave upotrebljavati u župnoj crkvi ili da se predaju na čuvanje zbirci starina u Ozlju. Sa starih kipova potrebno je samo očistiti prašinu, a protivni se svakom prebojavanju jer se time gubio *starinski izgled i karakter*.⁶⁶⁵

Karaman je pisao franjevačkom samostanu u Hvaru da će vlastitim sredstvima popraviti veliku oltarnu sliku Francesca da Santa Croce u samostanskoj crkvi. Ponudio je i pomoć pri obnovi drugih vrijednih, a oštećenih samostanskih i crkvenih slika na otoku Hvaru. Izbor slika trebao je donijeti povjerenik Zavoda Jerko Macchiedo. Oltarne pale sv. Petra i sv. Ante restaurirala je Stanislava Dekleva.⁶⁶⁶

Uz spomenute primjere zaštite pokretnih umjetničkih predmeta, Konzervatorski zavod sudjeluje i u procjeni stanja oltara iz Vrbovca pohranjenog u Hrvatskom državnom muzeju za umjetnost i obrt. U donošenju stručnog mišljenja o stanju i o potrebnim restauratorskim zahvatima sudjelovali su Zdenka Munk, Vladimir Tkalčić, Slavka Dekleva, Tihomil

⁶⁶¹ MK-UZKB-NDH dopis broj 506-1941. od 26. rujna 1941. župnik se obratio Konzervatorskom zavodu.

⁶⁶² MK-UZKB-NDH Izvještaj s puta Anđele Horvat pod brojem 437 od 10. kolovoza 1942.

⁶⁶³ MK-UZKB-NDH Izvještaj s puta Anđele Horvat pod brojem 437 od 10. kolovoza 1942.

⁶⁶⁴ MK-UZKB-NDH dopis broj 457-1942. od 10. kolovoza 1942.

⁶⁶⁵ MK-UZKB-NDH dopis broj 440-1941. od 22. prosinca 1941.

⁶⁶⁶ MK-UZKB-NDH dopis broj 470-1942. od 12. kolovoza 1942.

Stahuljak, Ivan Bach i Marcel Gorenc.⁶⁶⁷ Na temelju iscrpnog opisa (arhitektonske konstrukcije, premaza boja, pozlata i oštećenja) i opaskama o ranijim intervencijama na oltaru zaključeno je slijedeće: „...*Prema gornjem proizlazi da je potrebno obaviti posao stručnog i preciznog učvršćivanja drvenih dielova oltara, koji se razilaze, a uz to skinuti sve moderne i neukusne, te za obću umjetničku vrijednost tog djela štetne kasnije premaze i pozlatu, kako bi izvorni oblik tog djela što više došao do izražaja, t.j. oltara sa kipom Bogorodice.*“⁶⁶⁸

Iako se ne može govoriti o zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta kao o specifičnoj spomeničkoj vrsti, znakovit je dopis koji je Zavod uputio županu Velike župe Baranja u Osijeku, u kojem ga moli da se prije rušenja pravoslavne crkve *svi pokretni crkveni predmeti* kao što su ikonostas, ikone i ostali crkveni pribor pohrane na sigurno mjesto. Izaslanici Ministarstva i Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt trebali su doći podići predmete.⁶⁶⁹ Načelo zaštite u nezahvalnim i teškim vremenima svodilo se na pohranjivanje pokretnih kulturnih dobara u muzeje ili na neka druga „sigurna mjesta“. To načelo zaštite provodilo se putem donesenih uredbi i zakona.

Prijemom u konzervatorsku službu A. Horvat je započela sređivati građu fototeke, knjižnice, hemeroteke, zbirke karata i spisa *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje historičnih spomenika*. Rezultat tog rada su dvije publikacije: *Prilozi poviestnom razvoju čuvanja umjetničkih i kulturno-poviestnih spomenika u Hrvatskoj* (1943.) i *Konzervatorski rad kod Hrvata* (1944.). U objema publikacijama obrađuje se povijest konzervatorske službe u Hrvatskoj. U publikaciji *Konzervatorski rad kod Hrvata* po prvi put se raspravlja o konzervatorskoj etici, metodologiji i terminologiji, te je izložen institucionalni razvoj očuvanja kulturne baštine.⁶⁷⁰ Temi je pristupila na tada suvremen način koristeći se nizom stručnih publikacija inozemnih autora (Dagobert Frey, Alois Riegl, Hans Kalinger i drugi)⁶⁷¹. Pokretna umjetnička baština nije izdvojena kao zasebna cjelina, nego je obrađena u kontekstu cjelokupne zaštite spomenika. Pored stručnih izdanja A. Horvat izdaje i članke u novinama u svrhu razvijanja svijesti o zaštiti spomenika. Jedan takav članak bio je *O čuvanju umjetničkih i kulturno-povijesnih spomenika u Hrvatskoj* u kojem objašnjava ulogu konzervatora i daje kratki historijat službe zaštite te na primjerima vrlo jasno razlaže teorijske principe zaštite.⁶⁷² Nema točnih podataka tko je izradio *Propisnik fototeke Hrvatskog državnog Konzervatorskog zavoda u Zagrebu*, ali se, s obzirom na sistematičnost i analitičnost, može pretpostaviti da su

⁶⁶⁷ MK-UZKB-NDH Zapisnik pod brojem 218-1943. od 29. travnja 1943.

⁶⁶⁸ MK-UZKB-NDH Zapisnik pod brojem 218-1943. od 29. travnja 1943., Horvat 1944:71.

⁶⁶⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj povjerljivo 1/1942 od 8. siječnja 1942.

⁶⁷⁰ ŠPIKIĆ-ŠKEGRO, 2011:73.

⁶⁷¹ ŠPIKIĆ-ŠKEGRO, 2011:77.

⁶⁷² HORVAT, 1941.

ga za potrebe korištenja fototeke izradile Anđela Horvat i Ana Deanović⁶⁷³. U *Propisniku* su jasno postavljena pravila korištenja građe. Prema *Propisniku* negativni se nisu mogli posuđivati, već je Zavod izrađivao kopije kod svog fotografa. Fotografije koje nisu imale negativ Zavod je izrađivao na trošak stranke, s time da je jedna kopija negativa ostajala u Zavodu, a druga bi pripala stranci; fotografija iz negativa u vlasništvu Zavoda izrađivana je po cijeni troška izrade uz dodatak od 50% cijene u korist Zavoda.

3.1.1. Ljubo Karaman i organizacija službe zaštite

Dolaskom na mjesto konzervatora u Državnom konzervatorskom zavodu u Zagrebu Ljubo Karaman (1886. – 1971.) je započeo reorganizaciju službe zaštite. Njegov dolazak popraćen je i u dnevnim novinama u kojima je izložio svoje planove vezane za provedbu nove organizacije i uži dodir s općinskim i crkvenim vlastima⁶⁷⁴. Reorganizaciju je započeo pregledom stanja kulturno-povijesnih i umjetničkih predmeta i spomenika u Osijeku, Vukovaru, Križevcima, Bjelovaru i Koprivnici⁶⁷⁵. Terenski obilasci Vukovara i Osijeka provedeni su uz vodstvo lokalnih stručnjaka upućenih u problematiku zaštite. Na tim terenima pozornost je usmjerena i na pokretne spomenike. U Vukovaru je Antun Bauer⁶⁷⁶ predložio osnivanje lokalne zbirke, odnosno Društva za starine.⁶⁷⁷ Nakon toga putovao je Karaman po Bosni i Hercegovini te Dalmaciji, u skladu s planiranim osnivanjem i reorganiziranjem područne službe zaštite. U Slavonskom Brodu, Sarajevu, Mostaru, Čapljini i Kninu pregledao je zbirke, muzeje i spomenike.⁶⁷⁸ Potom je Ministarstvu nastave, Odsjeku za visoke škole i znanstvene studije uputio prijedlog za postupnu provedbu izmjena dotadašnje organizacije s obzirom na tadašnje mogućnosti⁶⁷⁹. Karaman je priložio dokumente pod nazivom *Promemorija I-III*. *Promemorija I* odnosila se na protezanje *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih rijetkosti* od 25. srpnja 1940. na čitavo područje NDH. *Promemorija II* odnosila se na sjedišta konzervatorskih zavoda, a *Promemorija III* na počasne konzervatore i popise pokretnih spomenika.

Promemorijom I Karaman je predložio da se *Uredbom o čuvanju starina i prirodnih spomenika*, donesenom 25. srpnja 1940. za područje bivše Banovine, obuhvati cijeli teritorij

⁶⁷³ MK-UZKB-NDH dopis broj 48/1942. od 14. kolovoza 1942.

⁶⁷⁴ N. N. (1941) *Novi list* br. 173 od 19. svibnja 1941.

⁶⁷⁵ MK-UZKB-NDH putni nalog pod brojem 259-1941. od 1. listopada 1941.

⁶⁷⁶ Antun Bauer (1911. – 2000.) povjesničar umjetnosti, kustos i kolekcionar. Osnovao je Gliptoteku i Muzejski dokumentacijski centar.

⁶⁷⁷ MK-UZKB-NDH izvještaj pod brojem 260-1941. (bez datuma).

⁶⁷⁸ MK-UZKB-NDH izvještaj pod brojem 265-1941. (bez datuma).

⁶⁷⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj 272-1941. od 16. listopada 1941. upućen Ministarstvu nastave.

Nezavisne Države Hrvatske. Drukčije teritorijalno ustrojstvo NDH u odnosu na Banovinu Hrvatsku iz godine 1939. predstavljalo je problem pri provedbi spomenute Uredbe, pa je Karaman uputio dopis Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja⁶⁸⁰ kojim je tražio da se Ministarstvo očituje o nadležnosti i proširenju *Uredbe*. Na to je Zakonodavni odjel Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja priopćio da su uredbe koje su izdane za područje bivše Banovine Hrvatske vrijedile samo na području koje je pripadalo bivšoj Banovini Hrvatskoj. Da bi te uredbe vrijedile i na ostalom području NDH, morale su se na to područje protegnuti posebnim zakonskim odredbama.⁶⁸¹

U dopisu od 1. svibnja 1942.⁶⁸² Karaman je ponovio prijedlog za donošenje Zakona o protezanju *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* na čitavo područje NDH. U dogovoru s Božidarom Murgićem, pročelnikom Odjela za visoko školstvo i znanstvene zavode Ministarstva nastave, dogovorio je način donošenja *Zakonske odredbe o čuvanju kulturnih spomenika*. Prijedlog Zakona o protezanju *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* na čitavo područje NDH sadrži svega dva članka kojima se definira i određuje slijedeće:

§1.

Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika od 25. srpnja 1940. bivše Banovine Hrvatske proteže se na čitavo područje Nezavisne Države Hrvatske.

§2.

*Ovaj zakon stupa na snagu danom proglašenja u Narodnim novinama Zagreb _____1942.*⁶⁸³

Karaman je predložio da se pri proglašenju protezanja *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* na čitavo područje NDH odmah proglasi i *Uredba o muzejima*.

Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika nije proširena na područje pod upravom NDH do prestanka postojanja države.

Promemorija II odnosila se na sjedišta konzervatorskih zavoda. Prema članku IV. *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* bilo je dopušteno da se sjedišta i područja nadležnosti Konzervatorskih zavoda odrede Banskom naredbom. Karaman je predložio da kompetenciju Bana preuzme Ministarstvo nastave, koje bi svojom naredbom odredilo sjedišta i područja nadležstva Konzervatorskih zavoda. Sjedišta Konzervatorskih zavoda nalazila bi se u Zagrebu,

⁶⁸⁰ Zakonskom odredbom o Državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske od 24. lipnja 1941. Ministarstvu pravosuđa stavljeni su u ingerenciju cjelokupni pravosudni i bogoštovni poslovi koji su dotad spadali u Ministarstvo bogoštovlja i nastave, te se otad naziva Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja.

⁶⁸¹ MK-UZKB-NDH dopis broj 951-Z-1942. od 24. travnja 1942.

⁶⁸² MK-UZKB-NDH dopis broj 191-1942.

⁶⁸³ MK-UZKB-NDH dopis Povjerljivo broj 411/1941.

Dubrovniku i Sarajevu. Konzervatorski zavod u Splitu prestao je djelovati jer je Split pripao Kraljevini Italiji. Prema Karamanovu prijedlogu, nadležnost Konzervatorskog zavoda iz Splita za područje Dalmacije preuzeo bi Konzervatorski zavod u Dubrovniku koji bi pokrивao čitav dubrovački kotar, grad Dubrovnik, otoke Brač i Hvar, te gradske općine Makarsku i Omiš. Kustos Arheološkog muzeja u Splitu dr. Cvito Fisković⁶⁸⁴ bio bi imenovan voditeljem Konzervatorskog zavoda u Dubrovniku koji bi vodio u suradnji s dotadašnjim konzervatorom grada Dubrovnika Kostom Strajnićem.⁶⁸⁵ Naime, u Dubrovniku je i dotad postojao konzervator kao voditelj Nadleštva za umjetnost i spomenike. U Dubrovniku su postojale i druge ustanove u kulturi koje su bile vezane za zaštitu „starina“ kao npr. Državni arhiv, iako samo za arhivsku građu.

Brigu i izvještavanje o stanju spomenika za unutrašnju Dalmaciju, s obzirom na lošu prometnu povezanost s Dubrovnikom, prema Karamanovu prijedlogu trebali su preuzeti Muzej hrvatskih starina u Kninu i Muzej u Sarajevu. Po zaprimljenoj dojavi tih institucija zakonski bi intervenirao konzervator u Zagrebu. *Promemorija II* nikad nije zaživjela zbog nedostatka financijskih sredstava i političke situacije, iako se u planiranju poslova Zavoda kontinuirano pojavljuju i poslovi vezani za Dubrovnik.

Promemorija III odnosila se na Pravilnik o počasnim konzervatorima i popisima pokretnih spomenika. Prema Pravilniku Ministar nastave trebao je na prijedlog glavnog konzervatora postaviti mjesne konzervatore za jedan ili za više kotara, na tri godine. Služba počasnog konzervatora mogla je prestati i prije, u slučaju bolesti ili u interesu službe. Dužnost mjesnih konzervatora bila bi obavještavati nadležnog konzervatora Konzervatorskog zavoda o stanju i postupanju sa spomenicima, kao i o svim nalazima i otkrićima u svom kotaru, pomagati u radu konzervatora Konzervatorskog zavoda te intervenirati u hitnim slučajevima kod nadležnih vlasti. Time bi se interventno sprječavala oštećenja i ugrožavanja bilo kojeg spomenika, sve do konačne odluke nadležnog konzervatora. Mjesni konzervatori trebali su postupati prema uputama konzervatora nadležnog zavoda. Služba je trebala imati počasni i volonterski karakter, uz naknadu izdataka za korespondenciju s nadležnim Konzervatorskim zavodom i službena putovanja prema nalogu konzervatora.

Karaman se zalagao za imenovanje mjesnih konzervatora, jer usprkos tomu što je konzervator Konzervatorskog zavoda obilazio teren, ti obilasci mu nisu bili dovoljni da stekne odgovarajuću kontrolu i uvid u stvarno stanje svakog pojedinog spomenika. Karaman je tražio

⁶⁸⁴ U dopisu od 4. studenog 1941. Karaman je predložio Cvitu Fiskovića za voditelja budućeg Konzervatorskog odjela u Dubrovniku. MK-UZKB-NDH dopis broj 315-1941.

⁶⁸⁵ K. Strajnić je zatražio odlazak u mirovinu zbog bolesti, umirovljen je 13. prosinca 1941. MK-UZKB-NDH broj 315 od 4. studeni 1941. i MK-UZKB-NDH broj 321 od 7. studenog 1941. U dopisu broj 321 Strajnić pod „P.S.“ šalje pozdrave Abramiću da je triptih gotov i da ga je želio poslati po kapetanu Dubrovačke paraplovidbe, ali ga je slikar-restaurator grof Schaffgotsch predao svećeniku.

i da se mjesnim konzervatorima osigura pravo sudjelovanja na sjednicama Građevnog odbora, jer su se pravodobnim uključivanjem konzervatora u proces informiranja mogle uspješno sprječavati odluke koje bi dovele do njihova oštećivanja.⁶⁸⁶

Konzervatori su bili dužni sastavljati popis svih spomenika; nepokretni spomenici bili su obuhvaćeni *Pravilnikom za starine*, a popisi su sastavljani u suradnji konzervatora s Gradskim općinama na temelju građevnoga zakona, no pokretni spomenici nisu bili njime obuhvaćeni. Stoga se pojavila potreba da se takav popis načini i za pokretne spomenike. Popis pokretnih spomenika u gradskim općinama konzervator je trebao sastaviti u sporazumu s Gradskim poglavarstvom, a predmeti koji bi bili uneseni u takav popis ne bi mogli biti prepušteni uništavanju, oštećivanju ili propadanju. Gradska općina bi prema pravilniku bila dužna posredovati i obavijestiti nadležni Konzervatorski zavod u slučaju bilo kakve opasnosti ili neprikladnih djelovanja koja bi eventualno mogla oštetiti spomenik.⁶⁸⁷

Na poziv odjelnog pročelnika Ministarstva nastave Božidara Murgića u raspravu o organizaciji službe zaštite sa svojim se prijedlozima uključio i upravitelj Hrvatskoga državnog arheološkog muzeja u Zagrebu, dr. Viktor Hoffiller⁶⁸⁸. Hoffiller je bio suglasan s organizacijom službe u tri područja: bivša Hrvatska i Slavonija, te Dalmacija i Bosna. Predložio je da središnji ured bude u Zagrebu. Držao je da se problemi u svim područjima javljaju zbog nedostatka kvalitetnih stručnjaka za starine. Hoffiller nije bio zadovoljan radom dotadašnjih mjesnih i počasnih konzervatora, jer se malokad osjećala njihova svrha i korist. Jedino su u Dalmaciji imali pozitivna iskustva s lokalnim konzervatorima i povjerenicima, pa je stoga predložio njihovo imenovanje. Popis imenovanja morao se dostaviti Arheološkom muzeju u Zagrebu i dotičnoj pokrajini, kako bi se mogao nadzirati rad imenovanog konzervatora na pokretnim spomenicima.⁶⁸⁹

Zanimljivo da je godine 1943. postojala jasno definirana funkcija i uloga ustanova koje provode *zaštitu spomenika*. Ljubo Karaman dopisom upućenom Glavnom ravnateljstvu za opće narodno prosvjetljenje obrazlaže da je Konzervatorski zavod ustanova koja bi trebala voditi brigu o *čuvanju značaja povijesnih gradova, stručnog čuvanja spomenika*, te u vezi s time proučavati spomenike. Konzervatorski je zavod, prema tome, bio zamišljen i kao znanstvena ustanova, koja je nadopunjavala rad Akademije i Sveučilišta. Akademija je objelodanila spomenike kulturne prošlosti, Sveučilište je u prvom redu trebalo stvoriti teorijsku podlogu za proučavanje spomenika, a uloga Konzervatorskoga zavoda, uz muzeje,

⁶⁸⁶ MK-UZKB-NDH dopis broj 306-1942. od 11. lipnja 1942.

⁶⁸⁷ MK-UZKB-NDH Naredba Ministarstva nastave o konzervatorskim zavodima (bez datuma i broja).

⁶⁸⁸ MK-UZKB-NDH dopis broj 274-1942. od 9. lipnja 1942.

⁶⁸⁹ Hoffiller posebno ističe zaštitu pokretnih spomenika, navodeći loše primjere kad su počasnici konzervatori sakupljali predmete za svoje privatne zbirke, a ne za muzeje.

jest istraživanje i proučavanje povijesno-umjetničke vrijednosti na samim spomenicima. Stoga se zakonom tražilo da konzervatori uz diplomski ispit imaju doktorat iz kulturno-povijesnih struka i znanstvene radove. Konzervatorski zavod mogao je ostati u vezi s drugim znanstvenim ustanovama, muzejima, Akademijom, državnim arhivom, umjetničkim zavodima i kazalištem.⁶⁹⁰

3.1.2. Rekvizicija metalnih predmeta

U povodu *Naredbe o popisu zvona i kotlova od bakra, mjedi i bronce (tuče)*, Karaman se obratio Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode Ministarstva nastave⁶⁹¹. Napomenuo je da su većina zvona umjetnički i povijesni spomenici (oblik, umjetnička izvedba, natpisi, muzikalna zvučnost) te da ih je potrebno zaštititi za slučaj rekvizicije, kao što je to bilo učinjeno u Prvome svjetskom ratu. Stoga je Konzervatorski zavod predložio donošenje *Pravilnika za oslobođenje od rekvizicije zvona i drugih umjetničkih ili umjetničko-obrtnih predmeta od bakra, mjedi i bronce*. Akciji spašavanja pridružio se i ravnatelj Hrvatskoga arheološkog muzeja, dr. Viktor Hoffiller, koji je na osnovi iskustva iz Prvoga svjetskog rata, kada je kao član Zemaljskog povjerenstva bio zadužen za spašavanje metalnih, brončanih i bakrenih predmeta, uputio dopis Ministarstvu nastave, Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode. U dopisu je u cijelosti ponovio kriterije za očuvanje zvona, koji su doneseni za vrijeme Prvoga svjetskog rata:

„1. Sva zvona koja su starija od godine 1600.

2. odlikuju se svojom umjetničkom izradbom

3. posjeduju povijesni natpis ili su vezana uz važan povijesni događaj, spominje se obrtnički ceh koji ga je darovao

4. zvona od svakog starijeg zvonolijevca na području NDH, a po dva do tri od svakog stranog zvonolijevca koji je radio za naše krajeve.“⁶⁹²

Nadalje, Hoffiller je predložio da je o tome potrebno obavijestiti biskupske ordinarijate koji će potom izvijestiti područne župe: „...*Koja su im zvona sačuvana kod prijašnje rekvizicije, jer će im se ta zvona sačuvati i sada, te koja zvona misle da se mogu sačuvati, jer odgovaraju jednoj od gore navedenih točaka...*“. Ministarstvo nastave promptno je reagiralo 10. lipnja i

⁶⁹⁰ MK-UZKB-NDH dopis broj 13-1943. od 13. siječnja 1943. Karaman se obratio Glavnom ravnateljstvu za obće narodno prosvjetljivanje.

⁶⁹¹ MK-UZKB-NDH dopis broj 242-1942. od 18. svibnja 1942. Karaman se obratio Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, Ministarstvu nastave.

⁶⁹² MK-UZKB-NDH dopis broj 271-1942. od 9. lipnja 1942. V. Hoffiller se obratio Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, Ministarstvu nastave.

uputilo dopis Konzervatorskom zavodu⁶⁹³. Konzervatorski zavod suglasio se usmenim putem s Hoffillerom, te je predložio da se zvona, u skladu sa zakonskom odredbom, izuzmu od rekvizicije.⁶⁹⁴

Na temelju te predložene zakonske odredbe biskupski ordinarijati pozvali su područne župe da sastave popise zvona koja su sačuvana od prijašnjih rekvizicija i koja bi, prema spomenutim kriterijima u odredbi, trebalo i dalje od rekvizicija oslobađati.⁶⁹⁵

Odluku o izuzeću zvona od rekvizicije donijelo je Ministarstvo nastave na temelju mišljenja posebnoga povjerenstva u kojem su bili predstavnici Konzervatorskoga zavoda, Muzeja za umjetnost i obrt, Arheološkoga muzeja i glazbenoga Konzervatorija. Odluku o izuzeću Ministarstvo nastave dostavljalo je na znanje nadležnoj vlasti koja je provodila rekviziciju. Karaman je tražio da se uredba dopuni te da se osim zvona od rekvizicije oslobode svi metalni predmeti (od bronce, bakra ili mjedi i sl.) koji imaju povijesnu ili umjetničku vrijednost.⁶⁹⁶

Konzervatorski se zavod obratio Ministarstvu nastave predlažući donošenje zakonske odredbe o čuvanju i zaštiti zvona i bakrenih predmeta od umjetničkog i povijesnog značenja od rekvizicije, uz mišljenje Ministarstva domobranstva. Na temelju tog dopisa Ministarstvo nastave zatražilo je mišljenje Ministarstva domobranstva.⁶⁹⁷ Prema mišljenju Ministarstva hrvatskoga domobranstva, a radi nužne opskrbe kovinama, potrebno je uzeti u obzir sve zalihe kovina bakra i njegovih slitina. U slučaju da se zalihe iscrpe, uzimaju se u razmatranje i predmeti koji imaju povijesno-umjetničku vrijednost. Ministarstvo nastave uključuje predmete umjetničke ili povijesne vrijednosti u popis, a Ministarstvo za obrt, veleobrt i trgovinu (Zajednica za željezo i kovine) vodilo bi očevidnik. Kako bi se ti predmeti što bolje zaštitili, predložena je podjela u tri skupine: prema važnosti njihove uporabe, prema mjestu pohrane u javnim zbirkama ili muzejima, te imaju li oznaku žiga ili plombe. Izuzimanje zvona od rekvizicije na osnovi samo njihovih glazbenih svojstava smatralo se neopravdanim.⁶⁹⁸

Hrvatski državni konzervatorski zavod i Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt, dopisom koji su potpisali Lj. Karaman i V. Tkalčić, obratili su se svim velikim župama, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, Ministarstvu narodne prosvjete, Ministarstvu oružanih snaga i Ministarstvu vanjskih poslova (predstavnicima njemačkih i talijanskih oružanih snaga u

⁶⁹³ MK-UZKB-NDH dopis broj 58472-1942. od 10. lipnja 1942. Murgić, odjelni pročelnik, obratio se konzervatoru Konzervatorskog zavoda.

⁶⁹⁴ MK-UZKB-NDH dopis broj 311-1942 od 12. lipnja 1942. Karaman se obratio Arheološkom muzeju.

⁶⁹⁵ MK-UZKB-NDH dopis broj 271-1942. od 9. lipnja 1942. V. Hoffiller se obratio Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, Ministarstvu nastave.

⁶⁹⁶ MK-UZKB-NDH dopis broj 323-1942. Karaman se obratio Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode, Ministarstva nastave.

⁶⁹⁷ MK-UZKB-NDH dopis broj 59529-1942. od 20. lipnja 1942.

⁶⁹⁸ MK-UZKB-NDH dopis broj 320/1942. od 8. srpnja 1942. Ministarstvo hrvatskog domobranstva obratilo se dopisom Odjelu za visoke škole i znanstvene zavode Ministarstva nastave te je potom prosljeđen Hrvatskome državnom Konzervatorskom zavodu u Zagrebu.

NDH) u svrhu spašavanja umjetničkih i kulturno-povijesnih spomenika: „...Kao najpreče trebalo bi sve spomenike, predmete umjetničke ili umjetno-obrtne vrijednosti, dragocjenosti, crkvene potrepštine, arhivsku, poviestnu građu općina, crkva i škola, pučke seljačke tvorevine i sl. pohraniti privremeno na sigurno mjesto, a oštećene i neoštećene crkvene i javne građevine kulturno-poviestnog značenja, spomenike stare seljačke arhitekture i groblja očuvati i spasiti od daljnjih oštećenja. U tu svrhu trebalo bi:

1. Izdati podređenim organima odredbe da se zabrani svako raznošenje predmeta bilo s kakvom namjerom.
2. Nađeno trebalo bi predati dotičnoj građanskoj ili vojničkoj upravnoj vlasti koja neka isto pohrani na sigurno mjesto od otuđivanja i inih opasnosti (ratnih i vremenskih nepogoda), pa bili ti predmeti ma kako oštećeni.
3. Ukoliko se stvari još nalaze u ruševinama dotičnih zgrada a same zgrade nemaju više krov, to neka vlast dadu prekriti dotičnu zgradu provizorno s kakovim krovom od dasaka ili slične građe da materijal ne propadne. Ujedno treba zabraniti pristup na to mjesto, a napose odnošenje građevnog tvoriva kao i samih predmeta iz zgrade. Jedino u slučaju da ti predmeti uslijed toga mogli stradati od nepogoda, oštećenja ili otuđenja trebalo bi sve gore navedene predmete pohraniti na drugo sigurno mjesto (Posebno se umoljava vojničke vlasti da izdaju odredbu da štede koliko je to moguće stare povijesne građevine).
4. Umoljava se naslov da obavijesti potpisana ravnateljstva koja su važnija mjesta sada pristupačna a postradala, te je neophodno potrebno da se na licu mjesta izvrše radovi u smislu zakonske odredbe Poglavnika o čuvanju,
5. te da izađu u susret – izdavanjem propusnica članovima povjerenstva za slobodno kretanje u dotičnim područjima, pružanjem zaštite za osobnu sigurnost, pružanje pomoći u radnoj snazi kod težih poslova, te upotrebu prijevoznih sredstava za osoblje i sakupljenu građu“.⁶⁹⁹

Iz navedenih prijedloga razvidno je da se vodila briga o zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta u slučaju ratnih razaranja (crkava i zgrada).

3.1.3. Izložbe za vrijeme NDH

O cjelokupnoj kulturnoj politici u NDH, kao što je već istaknuto, brigu je vodilo Ministarstvo bogoštovlja i nastave (poslije preimenovano u Ministarstvo narodne prosvjete), koje je

⁶⁹⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj V. t. 7.-1943. od 4. ožujka 1943.

iniciralo određene manifestacije radi veličanja nacionalne svijesti i ideološke preobrazbe u duhu ustaških načela. U svrhu promicanja likovne umjetnosti osnovan je Ured za likovnu umjetnost koji je imao zadaću organizirati velike reprezentativne izložbe hrvatske umjetnosti u zemlji i inozemstvu.⁷⁰⁰ Pročelnikom ureda imenovan je Vladimir Kirin.⁷⁰¹ Organizirane su različite tematske izložbe hrvatskih umjetnika, baštine i fotografija u Italiji, Njemačkoj, Slovačkoj, Austriji i Bugarskoj. U Zagrebu je priređena izložba suvremenoga njemačkog kiparstva sa 120 eksponata.⁷⁰² U NDH su održane četiri izložbe hrvatskih umjetnika. Prva je održana od 9. do 30. studenoga 1941., druga od 22. studenoga do 13. prosinca 1942., treća od 10. do 31. listopada 1943., četvrta od 17. lipnja do 9. srpnja 1944. u Umjetničkom paviljonu koji je tada nosio ime *Hrvatska državna galerija umjetnosti* (Sl. 35-36.).

Uz izložbe tiskani su i katalozi u kojima su prikazane reprodukcije prikazanih djela i popis autora s biografijom (Sl. 42-44.).⁷⁰³ U Berlinu je u siječnju i veljači 1943. održana izložba pod nazivom *Ausstellung kroatischer Kunst* u Pruskoj akademiji umjetnosti. U Beču je u travnju i svibnju 1943. održana izložba u *Künstlerhausu*, a u Bratislavi od 3. lipnja do 5. srpnja 1943. pod nazivom *Vystava Chorvatskeho umeni*.⁷⁰⁴

Slika 35. Frano Kršinić, skulptura, fotografija postava izložbe (katalog)

Slika 36. Andro Krstulović, skulptura, fotografija postava izložbe (katalog)

⁷⁰⁰ U Njemačkoj se od 1937. počinju organizirati izložbe posvećene umjetnosti nacionalsocijalističke Njemačke, odnosno djela njemačko-arijevskih umjetnika. Taj model organiziranja izložbi preuzima i NDH. BRENNER, 1992:154.

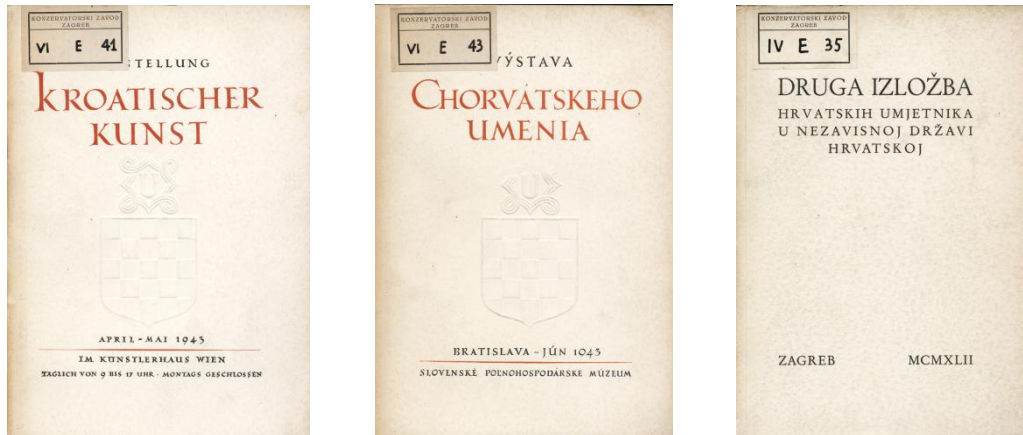
⁷⁰¹ Š - L, (1942):63.

⁷⁰² Š - L, (1942):64.

⁷⁰³ U katalozima za Treću i Četvrtu izložbu nema biografskih podataka o umjetnicima, već samo popis autora, djela i reprodukcije.

⁷⁰⁴ Katalog izložbe, 1943. godina.

NDH je sudjelovala na 23. Biennalu u Veneciji otvorenom 21. lipnja 1942. predstavljajući djela Josipa Račića, Miroslava Kraljevića, Jurja Plančića, Joze Kljakovića, Ivan Meštrovića, Ante Motike, Ive Režeka, Brune Bulića, Josipa Crnoborija, Antuna Medića, Slavka Kopača i Slavka Šohaja. Izložba je prema mišljenju kritičara bila na razini i kvaliteti modernog slikarstva i kiparstva.⁷⁰⁵ Iako je na izložbama težište bilo na suvremenoj umjetnosti, uvijek je prikazivana i starija umjetnost, kao potvrda kulturnoga kontinuiteta hrvatske države.

Slike 42. – 44. Katalozi izložbi od 1942. do 1944. u Beču, Bratislavi i Zagrebu

U povodu obilježavanja uspostave NDH, godine 1942. u Veneciji je organizirana izložba *Godišnjica Nezavisne Države Hrvatske* posvećena proklamiranim načelima i veličanju hrvatske baštine. U organizaciju izložbe bio je uključen Ljubo Karaman koji je predložio izlaganje predmeta narodne umjetnosti prema regijama Dalmaciji, Bosni i Banovini Hrvatskoj. Nabrajajući predmete koji bi trebali predstavljati povijest Hrvatske i obrazlažući njihovu važnost, zanimljiv je njegov komentar o pojedinim predmetima.

„...Višeslavova krstionica u odlijevku u gipsu /?/. Stavljam upitnik kod ovog predmeta, jer se postavlja pitanje nije li nešto usiljeno izložiti u Mletcima predmet koji je nedavno bio; ali s druge strane krstionica je efektna i po svom izgledu i po svom značenju, a kopija u gipsu mogla bi se ostaviti Mletcima na dar, kao što smo i mi dali napraviti kopije ustupljenih Carpaccievih slika“, zatim, „Gobleni iz ostavštine Zrinskih, iz Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Pitanje je li zgodno izložiti ovaj predmet s obzirom na spor u svojatanju ovih goblena sa strane Mađarske.“⁷⁰⁶

Organizacija izložbi i predstavljanje hrvatske kulture i umjetnosti bili su u skladu s politikom, a svaka mogućnost prezentacije izvan Hrvatske činila se dobrodošlom.

⁷⁰⁵ KUŠAN, 1942:440-442.

⁷⁰⁶ MK-UZKB-NDH dopis broj 398-1942. od 14. srpnja 1942.

3.1.4. Dijecezanski muzej

Crkva je, kako je ranije spomenuto, vodila brigu o pokretnim umjetničkim predmetima, prije svega njihovim evidentiranjem. Daljnji korak u čuvanju tih predmeta bila je pohrana u riznice, odnosno osnivanje dijecezanskih muzeja.

Godine 1925. poslana je okružnica Državnoga tajništva Svete Stolicе svim katoličkim biskupijama u svijetu u kojoj je od biskupija zatraženo da čuvaju umjetnine i da potiču osnivanje dijecezanskih muzeja⁷⁰⁷. Nadbiskup Alojzije Stepinac⁷⁰⁸ je 14. kolovoza 1935. izdao okružnicu o osnutku Povjerenstva za crkvenu umjetnost i službeno osnivanje Dijecezanskog muzeja u Zagrebu⁷⁰⁹. Odlukom od 27. veljače 1939. Stepinac je imenovao kanonika Kamila Dočkala⁷¹⁰ za organizatora muzeja⁷¹¹. K. Dočkal je obilazio sve župe zagrebačke nadbiskupije i sakupljao za muzej umjetničke predmete koji više nisu bili u liturgijskoj upotrebi. K. Dočkal u *Katoličkom listu* navodi razloge i svrhu osnivanja Dijecezanskog muzeja: „...*Dokazano je, da su tijekom posljednjih 50 godina mnoge odložene crkvene stvari prodane. Mnoge su uslijed zuba vremena propale. A mnoge su i spaljene. Paljenje drvenih kipova činilo se po našoj biskupiji, a i po drugim biskupijama na Veliku subotu. Ipak nije propalo sve. Još danas se po crkvenim i župnim tavanima nalaze stari kipovi zabačeni, zaboravljeni. Tu i tamo nalaze se odbačene i smotane stare slike, odbačeno rasklimano crkveno posuđe. Još je dakle vrijeme, da se spase, što se spasiti daje. I tu je realna osnovica za osnutak i postojanje našeg Dijecezanskog muzeja...*“⁷¹² Do osnutka Muzeja obišao je samo dio župa, njih oko 85.⁷¹³ U posjetima raznim župama bilježi i opisuje unutrašnjost i vrijedne umjetničke predmete, a pritom pokušava ući i u trag izgubljenim, premještenim i „prodanim“ predmetima.

⁷⁰⁷ KOŽUL, 1998:212.

⁷⁰⁸ Alojzije Stepinac (1898. – 1960.), nadbiskup i kardinal.

⁷⁰⁹ N. N, (1935):417-419.

⁷¹⁰ Kamilo Dočkal (1879. – 1963.), teolog, povjesničar i violinist.

⁷¹¹ Kamilo Dočkal u nekoliko brojeva *Katoličkog lista* tijekom 1940. donosi prikaze o *osnivanju* i uređenju *Dijecezanskog muzeja*, s izvještajem i popisom umjetnina u muzeju.

⁷¹² DOČKAL, 1940:358.

⁷¹³ DOČKAL, 1942.

Statut Dijecezanskog muzeja odobren je 10. prosinca 1940., a otvoren je 8. studenoga 1942.⁷¹⁴ Osim crkvenih velikodostojnika u sastavljanju postava zbirke sudjelovali su sveučilišni profesor i ravnatelj Strossmayerove galerije Artur Schneider, ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt Vladimir Tkalčić, ravnatelj Etnografskog muzeja Božidar Širola, ravnatelj Moderne galerije Ivo Šrepel⁷¹⁵, s Akademije likovnih umjetnosti Ivo Kerdić⁷¹⁶, upravitelj Gipsoteke grada Zagreba Antun Bauer⁷¹⁷, predsjednik Numizmatičke zbirke Benko Horvat⁷¹⁸.⁷¹⁹ Kamilo Dočkal podnio je kratki izvještaj o muzejskom radu. Glavni se inventar sastojao od 1210 predmeta, od toga 462 slike, 276 drvenih, 10 mramornih i 10 kamenih kipova, 6 metalnih reljefa, 167 komada raznoga crkvenog posuđa (kaleža, ciborija, monstranca, pacifikala, kadionica, lađica i sl.), 49 kovanih i 28 drvenih svijećnjaka, 130 komada misnoga ruha, 7 crkvenih mužara od kovanog željeza i bronce, te jedan crkveni ormar s intarzijama iz 1738. godine i 837 dragocjenih starih knjiga (Sl. 45.).⁷²⁰

Slika 45. Dijecezanski muzej, postav treće dvorane, otvaranje muzeja 1942.

Prema Zakonu o muzejima stručni nadzornik bio je Vladimir Tkalčić, a kao savjetnici su pomagali ravnatelj Gradskog muzeja Gjuro Szabo i Benko Horvat. Restauratori slika bili su Stanislava Dekleva i Mihail Titov, metalnih predmeta Pavao Ivanović, čišćenje i impregniranje drvenih predmeta obavljali su Josip Djekić i Ivan Robnik.⁷²¹

⁷¹⁴ MK-UZKB-NDH dopis broj 706/1942. od 28.11.1942.

⁷¹⁵ Ivo Šrepel (1899. – 1945.), filozof, likovni kritičar.

⁷¹⁶ Ivo Kerdić (1881. – 1953.), medaljer i kipar.

⁷¹⁷ Antun Bauer (1911. – 2000.), povjesničar umjetnosti, arheolog i muzeolog.

⁷¹⁸ Benko Horvat (1875. – 1955.), numizmatičar i kolekcionar.

⁷¹⁹ N. N. (1942):547-548.

⁷²⁰ Isto.

⁷²¹ Isto.

Osnivanjem Muzeja ne prestaje Dočkalova briga oko „napuštenih“ predmeta, već se nastavlja s njihovim evidentiranjem po župama. Od 1940. do 1944. u *Katoličkom listu* redovito je izlazio svojevrsni izvještaj njegova rada na terenu pod naslovom *Naš Diecezanski muzej*.⁷²²

3.1.5. Ljubo Karaman i Ivan Bach u zaštiti pokretnih spomenika

Ljubo Karaman je 7. travnja 1943. razriješen dužnosti ravnatelja Konzervatorskog zavoda i umirovljen.⁷²³ Pretpostavlja se da je razlog njegova umirovljenja bio u tome što nije prihvatio mjesto redovitoga sveučilišnog profesora na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu.⁷²⁴ Odlukom Ministarstva narodne prosvjete 16. travnja 1943. na njegovo mjesto imenovan je Ivan Bach kao vršitelj dužnosti.⁷²⁵ Bach je u svojem kratkom konzervatorskom radu uputio nekoliko dopisa o obnovi spomenika stradalih u ratu, o dalmatinskim spomenicima i o Konzervatorskom zavodu u Dubrovniku. Konzervatorski zavod i Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt razaslali su zajednički dopis ministarstvima, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost i velikim župama s molbom da dostave podatke o oštećenjima na pokretnim i nepokretnim spomenicima, propisujući mjere koje je trebalo poduzeti za obnovu spomenika, a uz nadzor Konzervatorskog zavoda.⁷²⁶

Obraćajući se Ministarstvu skrbi za stradale krajeve Bach moli za suradnju pri obnovi povijesnih i umjetničkih spomenika, pojedinih naselja i njihovih dijelova. Prilikom obnove Ministarstvo je trebalo konzultirati stručnjake Konzervatorskoga zavoda o načinu popravka kako bi savjetima pridonijeli što uspješnijoj obnovi spomenika.⁷²⁷

Ljubo Karaman vratio se u službu Konzervatorskog zavoda na temelju dopisa Ministarstva narodne prosvjete⁷²⁸ pod brojem 6134-1944. od 20. siječnja 1944., a Ivan Bach razriješen je dužnosti konzervatora.⁷²⁹

⁷²² U članku *Spasene umjetnine iz stare katedrale u Diacezanskom muzeju*, iako se navodi da je dio umjetnina završio u Diacezanskom muzeju, no Murgić daje vrlo zanimljiv komentar o umjetninama koje su nakon „obnove“ katedrale bile uklonjene: „...Stare su drvene rezbarije u hrastovini kojom je bila obložena stara i katedrala, poslije tragične regotizacije, prodavali na kola. Divne su barokne oltare, kipove i slike razasuli po dalekoj provinciji čak i po nepoznatim bosanskim crkvama i zagrebački su bogataši (a sigurno i u drugim gradovima bivše monarhije) tepcirali našim starinskim crkvenim umjetninama svoje spavaće sobe i salone itd...“ MURGIĆ, 1945.

⁷²³ MK-UZKB-NDH broj 142-1943. od 13. travnja 1943.

⁷²⁴ Karaman je imenovan redovitim sveučilišnim profesorom na Mudroslovnom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, na katedri *Poviest umjetnosti i kulture*, kolegij *Poviest hrvatske umjetnosti*, s time da i dalje obnaša dužnost konzervatora Hrvatskog državnog konzervatorskog zavoda u Zagrebu. (MK-UZKB-NDH broj 22.633.-1943. od 17. ožujka 1943. Odjel za visoke škole i znanstvene zavode, Ministarstvo narodne prosvjete). Karaman je na navedeni dopis odgovorio da se zahvaljuje na ponudi i moli razrješenje. MK-UZKB-NDH broj 120-1943. od 1. travnja 1943.

⁷²⁵ MK-UZKB-NDH dopis broj 29582-1943. od 16. travnja 1943.

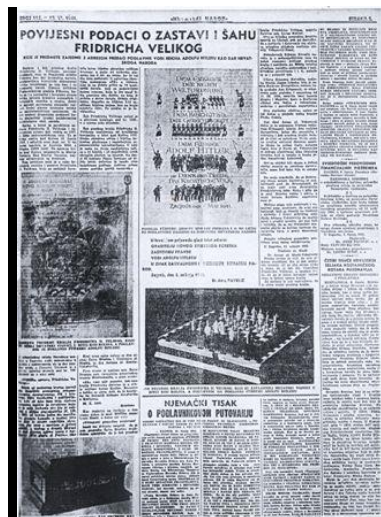
⁷²⁶ MK-UZKB-NDH dopis broj V. T. 14-1943. od 25. srpnja 1943.

⁷²⁷ MK-UZKB-NDH dopis broj V. T. 15-1943. od 25. srpnja 1943.

⁷²⁸ MK-UZKB-NDH dopis broj 6134-1944. od 20. siječnja 1944.

⁷²⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj 4611-1944. od 20. siječnja 1944.

Umirovljenje Lj. Karamana treba promatrati u kontekstu vremena obilježenog progonima, u kojem se svako protivljenje režimu kažnjavalo. U sličnoj situaciji našao se i V. Hoffiller koji je godine 1943. bio umirovljen zbog izjave njemačkom generalu E. Glaiseu von Horstenau da će Njemačka izgubiti rat te je odbio predati Hitleru, kao dar za rođendan, pruski stijeg i šah Fridrika II. Velikog kojih se kao ratnog plijena domogao barun Franjo Trenk sa svojim *pandurima*. Usprkos Hoffillerovu protivljenju, predmeti su proslijeđeni u Njemačku, a Hoffiller je ostao bez radnog mjesta i na brzinu bio umirovljen.⁷³⁰ O navedenom događaju izvijestile su i novine (Sl. 46).

Slika 46. Isječak iz novina „Hrvatski narod“,
1941. godina, MK-UZKB-KOMRAT

⁷³⁰ Slanje umjetnina za rođendan Hitleru bila je uobičajena praksa pristaša režima. Naime, tijekom Drugoga svjetskog rata sve su zaplijenjene umjetnine popisane i fotografirane te su načinjeni katalozi koji su slani Hitleru kao dar. Iz kataloga je Hitler izabirao umjetnine koje su trebale biti smještene u muzej u Linzu (*Führermuseum*). Vidi: KOLAR DIMITRIJEVIĆ-WAGNER, 2008:94.

3.1.6. Konzervatorski zavod u Dubrovniku

U tijeku 1942. i 1943. Vinko Foretić⁷³¹, arhivar Hrvatskoga državnog arhiva u Dubrovniku, kao zastupnik Konzervatorskog zavoda u Dubrovniku⁷³² obavještavao je Karamana o stanju spomenika na području južne Hrvatske. Pisao je Karamanu u vezi sa spašavanjem slika iz crkve sv. Vlaha na Gorici, navodeći da se u blizini crkve nalazi: „...neka vojnička naprava u obliku visoke gvozdene konstrukcije, za koju vele, da je postaja za prishušivanje zrakoplova. Vrlo je vjerojatno, da je i ta naprava bila cilj bombardiranja i da su topovska zrna pri tom mjesto nje pogodile crkvu.“ Zatim opisuje inventar crkve: „...U crkvi se, kako rekosmo, štije stari kip iz XV. stoljeća, a na ogradi "balatura" nalazi se devet slika na drvetu, koje prikazuju Sv. Petra, Sv. Nikolu, Majku Božju, Sv. Roka, Sv. Gjurjga, Sv. Lovrjenca, Sv. Jerolima, Sv. Kristofora i Sv. Sebastijana. To su međutim sve rastavljene slike starog poliptiha dubrovačke slikarske škole, a čiji je sastavni dio bio i kip sv. Vlaha ... Crkva je u sadašnjem stanju otvorena i izvrgnuta atmosferskim nepogodama, krađi radi osamljenosti položaja, a i opasnosti daljnog bombardiranja...“⁷³³

V. Foretić je tom prigodom zamolio da Konzervatorski zavod župniku iz Gruža don Gjuri Krečku izravno uputi preporuku za premještanje slika na pogodnije mjesto. Dana 8. kolovoza 1944. dopisom je obavijestio Konzervatorski zavod da je imao priliku razgovarati s don Krečkom koji ga je izvijestio da je slike s balatura skinuo i prenio, ali ne svih devet slika, nego samo pet; od preostalih slika dvije su ostale u crkvi i oštećene pri bombardiranju, a dvije su prodane dr. Josipu Bariću (bivšem predsjedniku Ustavnog suda u Dubrovniku). V. Foretić je stoga molio Konzervatorski zavod da intervenira kod don Krečka kako bi sklonio preostale dvije slike iz crkve i da ne daje na restauriranje slike „slikaru diletantu g. Ivu Scattoliniju, poštanskom činovniku u mirovini i slikaru“, nego stručnjaku.⁷³⁴

Budući da je Konzervatorski zavod brigu oko čuvanja povijesnih, umjetničkih i prirodnih spomenika Dubrovnika povjerio Hrvatskome državnom arhivu u Dubrovniku, Foretić se kao arhivar obratio predstavkom o zaštiti spomenika u Dubrovniku Konzervatorskom zavodu. U predstavci je predložio da se iz Dubrovnika izmjesti protuzračna obrana, ukinu vojničke zone i demilitarizira otok Lokrum.⁷³⁵

⁷³¹ Zanimljiv članak *O čuvanju spomenika*. Foretić daje uvid u njegov stav i smjer na koji način bi se trebali čuvati sakralni spomenici, čime bi se vratila njihova prvotna namjena. Primjerima se osvrnuo na upotrebu sakralnih prostora kao magazina, dućana ili štala. FORETIĆ, 1937.

⁷³² Konzervatorski zavod u Dubrovniku postojao je formalno samo *na papiru*, sve do kraja rata nije započeo s radom.

⁷³³ MK-UZKB-NDH dopis broj (tajni) 57-1944. od 29. srpnja 1944.

⁷³⁴ MK-UZKB-NDH dopis broj (tajni) 60/44 od 4. kolovoza 1944.

⁷³⁵ MK-UZKB-NDH dopis broj (tajni) 19-1944 od 26. studenog 1944.

Konzervatorski zavod u Dubrovniku nije osnovan do kraja rata, iako se u dokumentima stalno spominje. U nekima se čak spominje i financijski proračun Konzervatorskog zavoda (kao npr. *Hrvatski državni konzervatorski zavod u Zagrebu* – u Zakonskoj odredbi o znanstvenom dodatku činovnika i mjesečne nagrade upravitelja državnih znanstvenih zavoda i ustanova; spominje se Konzervatorski zavod u Zagrebu, Dubrovniku i Splitu). No, neformalni status zavoda nije omeo Foretića da vodi bogatu korespondenciju s Konzervatorskim zavodom u Zagrebu u vezi s problemom zaštite spomenika.

3.1.7. Konzervatorska služba u Splitu i Zadru

Iz izvještaja o radu ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu, Mihovila Abramića, Ministarstvu narodne prosvjete, Odjelu za visoku nastavu, može se steći uvid u rad Konzervatorskog zavoda u Splitu u vrijeme talijanske okupacije Splita i okolice.⁷³⁶ Od kraja travnja 1941. do početka rujna 1943. Arheološki muzej u Splitu bio je pod nadzorom i upravom posebnoga Povjerenstva za starine, spomenike i galerije slika Dalmacije (*R. Commissariato per le antichità i monumenti e le gallerie della Dalmazia*). Sjedište Povjerenstva bilo je pri uredu guvernera u Zadru. Dužnost povjerenika obavljao je prof. ing. Luigi Crema, po zanimanju arhitekt. U Povjerenstvu su u jedan ured spojeni Nadzorništvo nad starinama, muzejima i iskopinama (prema talijanskom nazivu: *Soprintendenza alle antichità*) i Nadzorništvo za spomenike i galerije (*Soprintendenza ai monumenti e le gallerie*). Djelokrug ovog Povjerenstva obuhvaćao je tri talijanske pokrajine u Dalmaciji: Zadar, Split i Kotor. Otok Krk i Rab spojeni s pokrajinom Rijekom bili su, što se starina tiče, u djelokrugu Nadzorništva u Padovi, a za čuvanje spomenika pod upravom Nadzorništva u Trstu. Luigi Crema je organizirao, prema *Izješću o stanju pokretnih spomenika grada Zadra*, pohranu ugroženih umjetnina u skloništa u Zadru, a dio predmeta bio je prenesen u Veneciju.⁷³⁷

L. Crema je u Split dolazio svaka 2 do 3 dana. Talijanske vlasti zadržale su u službi sve zatečeno osoblje Arheološkog muzeja u Splitu. Dužnost konzervatora nakon Karamanova premještanja u Zagreb preuzeo je kustos Cvito Fisković⁷³⁸. Povjerenik Crema vodio je cjelokupni rad spomenutoga Povjerenstva, kao što je restauriranje starina i spomenika te arheološko iskopavanje, a unutarnju administraciju Muzeja i nadzor iskopavanja u Solinu

⁷³⁶ MK-UZKB-NDH dopis broj 49-1944. od 26. veljače 1944.

⁷³⁷ Više o spašavanju umjetnina i poslijeratnom nestanku umjetnina u: MLIKOTA, 2012:256-259.

⁷³⁸ U vrijeme rata održana je konferencija kulturnih radnika partizana u Hvaru 18. i 19. prosinca 1943. na tada oslobođenom teritoriju. Fisković je imao izlaganje na temu *obilježja kulturne baštine, hrvatske likovne umjetnosti i književnosti*. Fisković navodi da su nakon oslobođenja putem *Slobodne Dalmacije* davane upute kako bi se spriječilo razaranje spomenika, arhiva, odnošenje slika i knjiga. IVANIŠEVIĆ, 1983.

prepustio je Mihovilu Abramiću, s kojim su surađivali Cvito Fisković i Duje Rendić-Miočević.

Cvito Fisković radio je na inventariziranju raznih spomenika, na sređivanju Kaptolskog arhiva, a nadzirao je i restauriranje gradskoga bedema u Korčuli. Preparator Antun Ercegović nastavio je rad na čišćenju i uređivanju muzejskih predmeta i na izradi tlocrta i rekonstrukcija raznih povijesnih građevina. Kustos vježbenik Duje Rendić-Miočević katalogizirao je antičke natpise, geme, novac itd., radeći i na svojoj disertaciji na Mudroslovnom fakultetu zagrebačkog Sveučilišta.⁷³⁹

Izvještaj o radu Hrvatske državne Galerije umjetnina u Splitu, koja je potpala pod Povjerenstvo za starine, spomenike i galerije slika Dalmacije (*R. Commissariato per le antichità, i monumenti e le gallerie della Dalmazia*) potpisao je Kamilo Tončić.⁷⁴⁰

Povjerenstvo je financiralo galerije tromjesečnim predujmovima, koji su u početku stizali sa zakašnjenjem, a poslije više uopće nisu stizali. Djelatnost tog Povjerenstva dobrim se dijelom sastojala u tome da na razne zaobilazne načine nastoji prenijeti vrijednije umjetnine iz Dalmacije u Italiju, pod izlikom priređivanja izložbi ili sklanjanja od ratne opasnosti. A splitski prefekt P. Zerebin prisvojio je tridesetak najznačajnijih slika i garnituru starinskog namještaja za uređenje svog stana! Prisvojene umjetnine uspio je spasiti Kamilo Tončić.⁷⁴¹ „Ipak od samog početka, ne čekajući otvaranje navjere bile su poduzete mnoge mjere za zaštitu umjetnina, sa ograničenim mogućnostima, koje je sama Galerija imala na raspolaganju, u prvom redu ispražnjene su podrumске prostorije i osigurane raspoloživim daskama. Od opeka izrađeni su zaštitni zidovi, kojima su zatvoreni prozori i ulaz. Kipovi su skinuti sa stalaka, slike prema mogućnostima pomno povučene iz okvira te složene u više grupa, a sve postepeno preneseno je u podrumске prostorije. Naručena je izvjesna količina drvenih sanduka radi pakovanja vrijednih umjetnina. Poduzete su razne druge mjere za čuvanje stakla, kao i zaštite od požara.“⁷⁴²

Nakon oslobođenja, prema izvještaju nadstojnika Kamila Tončića, preuređene su sve izložbene dvorane u Galeriji umjetnina u Splitu, zamijenjeni su svi talijanski natpisi, oličene su i nanovo uređene izložbene prostorije.

3.2. Zakonska regulativa u vrijeme NDH

⁷³⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj 409-1944. od 21. srpnja 1944.

⁷⁴⁰ MK-UZKB-NDH dopis (tajni) broj 120-1944. od 16. kolovoza 1944:1.

⁷⁴¹ MK-UZKB-NDH dopis (tajni) broj 120-1944. od 16. kolovoza 1944:1.

⁷⁴² MK-UZKB-NDH dopis (tajni) broj 120-1944. od 16. kolovoza 1944:3.

Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske proglašen je niz zakonskih akata koji su se odnosili na zaštitu spomenika, pa tako i na zaštitu pokretne umjetničke baštine. U stvaranju zakonskih akata surađivali su Ministarstvo bogoštovlja i nastave i tadašnji Državni konzervatorski zavod u Zagrebu. Proučavanjem spisa Konzervatorskog zavoda uočava se stalna razmjena dopisa i aktivnost službenika, napose u predlaganju zakonskih akata. Od proglašenja NDH 10. travnja 1941. do sloma u svibnju 1945. donesene su sljedeće zakonske odredbe vezane uz zaštitu spomenika:

- *Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske*

- *Pravilnik za izvoz umjetnina*

- *Zakonska odredba o osnutku Hrvatskog državnog muzeja u Osijeku*

- *Pravilnik Ratnog muzeja u Zagrebu*

- *Zakonska odredba o hrvatskim kulturnim spomenicima*

- *Zakonska odredba o zamjeni dviju slika Vittora Carpaccia iz Galerije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu za krstionicu hrvatskog kneza Višeslava iz Museo Civico Correr u Mletcima.*

Zakonske odredbe publicirane su u Zborniku zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske. Zakonske odredbe vezane za zaštitu kulturne baštine koje su donesene u vrijeme postojanja NDH prve su odredbe i smjernice zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj donesene zakonodavnim, pravnim putem. No, zbog naravi vladajućega političkog režima i represije, tim se zakonom nije samo štitila umjetnička baština, nego je prema nacističkom zakonu donesenom u Njemačkoj 1938. godine legalizirano i oduzimanje umjetnina Židovima.⁷⁴³

Svaku od donesenih odredbi potrebno je komentirati:

Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske⁷⁴⁴

Na prijedlog Ministra bogoštovlja i nastave Mile Budaka pod brojem 130 od 12. svibnja 1941. izdana je *Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području NDH*. Odredbom je zabranjeno otuđivanje i iznošenje, posebno izvan granica NDH, bilo kojeg starinskog umjetničkog, kulturno-povijesnog i prirodnog spomenika bez znanja Ministarstva bogoštovlja i nastave. I

⁷⁴³ Propis o „osiguravanju“ židovskog imetka od 3. prosinca 1938. kojim je u članku 4. Drago kamenje, nakit i umjetnički predmeti Židovima zabranjeno kupovati, založiti ili prodavati predmete od zlata, platine ili srebra. BRENNER, 1992:274, JURANOVIĆ-TONEJC, 2009.-2010:15-22.

⁷⁴⁴ Hrvatski sabor, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Godina I, Br. 2, Zagreb 5. srpnja 1941., Broj 130. str. 85-86.

državne i vjerske ustanove i privatne osobe bile su dužne čuvati i na sigurna mjesta pohranjivati starinske umjetničke, kulturno-povijesne i prirodne spomenike. Ukoliko se ustanove i privatnici nisu mogli sami brinuti o umjetničkim i prirodnim spomenicima, bili su dužni predati ih Hrvatskom narodnom muzeju NDH⁷⁴⁵. Za nebrigu i neodržavanje određena je zatvorska kazna do 5 godina i novčana do 500.000 dinara.

Odredba se odnosila na umjetničke predmete u vlasništvu svih osoba, no nije se odnosila na one koji su bili izuzeti prema tadašnjem fašističkom režimu.

Zakonska odredba o osnutku Hrvatskoga državnog muzeja u Osijeku⁷⁴⁶

Zakonska odredba imala je tri članka. Člankom 1. osnovan je Hrvatski državni muzej u Osijeku. Prema Članku 2. Ministar nastave bio je ovlašten sklopiti ugovor s općinom grada Osijeka o preuzimanju imovine gradskoga muzeja, gradske knjižnice, zbirke slika i gradskog arhiva.

Pravilnik za izvoz starinskih, umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika⁷⁴⁷

NDH je 12. svibnja 1941. izdala *Zakonsku odredbu o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih, umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika na području NDH* kojom je zabranjeno svako otuđivanje, a napose izvoz predmeta izvan granica bez odobrenja Ministarstva nastave. Time je odobrenje za izvoz takvih predmeta izvan države bilo prebačeno s upravnih vlasti na spomenuto Ministarstvo. Pravilnik o izvoznim taksama za kulturne i prirodne spomenike, predviđen u Uredbi o starinama, nije bio odmah formuliran i objavljen te je bilo potrebno odrediti visinu i postupak pri ubiranju izvoznih taksi. Stoga je ravnatelj Hrvatskoga državnog konzervatorskog zavoda Ljubo Karaman predložio Odjelu za visoke škole i naučne zavode da sazove sastanak kojemu bi, osim pročelnika Odjela, prisustvovali predstavnik Ministarstva riznice, državni konzervator, upravitelj Arheološkog muzeja i upravitelj Muzeja za umjetnost i obrt u svrhu dogovora oko izrade Pravilnika. Pravilnik je donesen na osnovi članka 21. *Uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* od 25. srpnja 1940. i *Zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i izvažanja starinarskih, umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika na području NDH* od 12. svibnja 1941. Pravilnik je zabranio svako iznošenje starinskih, umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika iz zemlje bez znanja i odobrenja Ministarstva nastave. Ako je netko namjeravao

⁷⁴⁵ Današnji Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu.

⁷⁴⁶ Hrvatski sabor, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Godina II, Br. 7, Zagreb 11. ožujka 1942. str. 229. Broj 210.

⁷⁴⁷ MK-UZKB-NDH dopis broj 547-1942. Od 17. rujna 1942.

izvoziti navedene predmete, morao se obratiti Ministarstvu nastave podneskom koji je morao sadržavati popis predmeta i njihovu novčanu vrijednost. Ministarstvo je trebalo pribaviti i mišljenje Konzervatorskog zavoda na osnovi kojeg je izdavalu odluku. Ako se novčana procjena vrijednosti izvoznika nije podudarala s prijedlogom Konzervatorskog zavoda, odnosno muzeja, konačnu odluku trebao je donijeti Ministar nastave. Za pregled predmeta i mišljenje konzervatorskih zavoda i muzeja činovnici su trebali dobivati primjerenu nagradu od izvoznika, prema odredbi Ministarstva nastave. Ministarstvo je izdalo takse, ovisno o vrijednosti predmeta, od 8 do 30 posto vrijednosti umjetnine⁷⁴⁸. U slučaju da izvoznik nije suglasan s novčanom vrijednosti koju je predložio Ministar nastave, konačnu novčanu vrijednost neopozivo je trebalo donijeti Povjerenstvo sastavljeno od tri člana: jednoga je trebao imenovati Ministar nastave, drugoga izvoznik, trećega predsjednik nadležnoga Okružnog suda. Troškove povjerenstva trebao je snositi sam izvoznik. Izvozna taksa, ovisno o slučaju, mogla je biti podmirena i u stranoj valuti, a u sporazumu s izvoznikom država je trebala preuzeti dio predmeta u vrijednosti takse. Ministar nastave mogao je, u roku od dva mjeseca od podnošenja molbe, predmet otkupiti uz cijenu koju je u molbi naznačio izvoznik. U slučaju privremenog izvoza vrijedili su isti uvjeti, osim što je Ministar nastave određivao vrijeme koje se na zahtjev izvoznika moglo i produžiti. Izvozna taksa trebala se ubirati samo kao jamčevina, a Državni je erar trajno zadržavao u slučaju da se predmet ne povraća u roku koji je određen u dozvoli. Predmet je trebao biti oslobođen od takse ako je određen za izložbu ili kao namještaj diplomatskog predstavništva NDH. Predmeti koji su uvezeni iz inozemstva nisu podliježali plaćanju pristojbe u slučaju da je uvoz privremen, što se dokazuje potvrdom koju je izdalo Ministarstvo nastave, te u slučaju da ponovni izvoz preko granice NDH uslijedi u roku od pet godina.

Pravilnikom je reguliran trajni i privremeni izvoz umjetnina, no praksa je pokazala da je velik dio umjetnina izvezen bez poštivanja navedenog Pravilnika. Gotovo je nemoguće ući u trag umjetninama koje su prenesene prilikom napuštanja okupiranih područja od strane njemačkih i talijanskih službenika 1945. godine. U spisima Konzervatorskog zavoda pronađeno je očitovanje Povjerenstva koje su sačinili predstavnici Zavoda i Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt za izvoz četiriju uljanih slika u vlasništvu Fritza Esselborna. Povjerenstvo je utvrdilo da slike nemaju nikakvu umjetničku vrijednost, pa ne postoje ni zapreke za njihov izvoz⁷⁴⁹.

⁷⁴⁸ Hrvatski sabor, Vrijednost predmeta do 50.000 kuna plaća se 8%, od 50.000 do 200.000 kuna 15%, 200.000 – 300.000 kuna 20%, 300.000 – 750.000 kuna 25%, 750.000 kuna 30%. MK-UZKB-NDH dopis broj 617-1942. od 8. listopada 1942.

⁷⁴⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj 533-1944. od 7. listopada 1944.

Pravilnik Ratnog muzeja u Zagrebu⁷⁵⁰

Pravilnik Ratnog muzeja u Zagrebu donesen je na osnovi § 3. zakonske odredbe broj CXXVI-268-Z.p.-1941 od 26. svibnja 1941. o ratnom arhivu i muzeju NDH⁷⁵¹. Pravilniku je prethodila zakonska odredba o *Ratnom arhivu i muzeju Nezavisne Države Hrvatske*⁷⁵² koja je donesena na prijedlog Ministra bogoštovlja i nastave⁷⁵³. Tom je Odredbom osnovan Ratni arhiv i Muzej NDH s ciljem prikupljanja i čuvanja *svih pisanih i tiskanih spomenika* te predmeta koji se odnose na ratnu povijest Hrvata od najranijih vremena. Uređenje uprave i poslovni naputak trebao je biti propisan posebnom odredbom. Zakonska odredba bila je povjerena Ministarstvu hrvatskog domobranstva.

Ratni muzej osnovan je spomenutom Odredbom od 26. svibnja 1941. sa sjedištem u Zagrebu, pod vrhovnom upravom Ministarstva hrvatskoga domobranstva. Zadaća Muzeja bila je prikupljanje, čuvanje, izlaganje i znanstveno proučavanje *svih hrvatskih ratnih starina i spomenika* koje se nalaze u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Područje rada obuhvaćalo je sve što je bilo povezano s vojskom i njezinim razvojem u prošlosti. Trebale su biti prikazane i utvrde u tadašnjem i negdašnjem izgledu, načini ratovanja, portreti hrvatskih vojskovođa i časnika te ratna odlikovanja. Kao temelj Ratnoga muzeja trebali su poslužiti predmeti i spomenici koji su se nalazili u državnim i *samoupravnim* muzejima, koji su sporazumno, između Ministarstva domobranstva, Ministarstva nastave i Ministarstva unutarnjih poslova, trebali biti izlučeni i predani Ratnom muzeju. Ratne spomenike koji su pod zemljom, neotkriveni ili skriveni bilo je potrebno prijaviti najbližoj političkoj ili vojnoj vlasti ili predati Ratnom muzeju, jer su smatrani vlasništvom Nezavisne Države Hrvatske. Na čelu Muzeja trebao je biti upravitelj kojega postavlja Doglavnik – Vojskovođa, a osoblje je moralo biti kvalificirano prema *Uredbi o muzejima i galerijama*. Muzej se trebao uzdržavati od državnih sredstava, darova, zaklada, zapisa i ostavština, odljeva, duplikata, fotografskih reprodukcija i od ulaznica. Darove je mogao primati upravitelj muzeja koji je o tome trebao izvijestiti Doglavnika – Vojskovođu, a on bi pak donosio konačnu odluku uz pomoć savjetodavnog vijeća i upravitelja. Činovnicima i službenicima bilo je zabranjeno prikupljanje predmeta i posjedovanje zbirke s područja interesa Ratnoga muzeja. Muzej je trebao izdavati i prodavati

⁷⁵⁰ Hrvatski sabor, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Godina II, Br. 7, Zagreb 11. ožujka 1942. str. 244-246.

⁷⁵¹ Hrvatski sabor, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Izdaje zakonodavno povjerenstvo, Godina II, Broj 7, Zagreb 11. ožujka 1942., str. 244-246.

⁷⁵² Hrvatski sabor, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Godina I, Br. 2, Zagreb 5. srpnja 1941. str. 120. Broj 178. od 26. svibnja 1941.

⁷⁵³ Hrvatski sabor, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Izdaje zakonodavno povjerenstvo, Godina I, Broj 2, Zagreb 5. srpnja 1941., str. 120.

stručno glasilo, a pri Muzeju je trebalo osnovati i stručnu knjižnicu. Zbirke, knjižnice i laboratorij mogli su služiti i u znanstvene svrhe.

Ratni muzej bio je smješten u Jezuitskom samostanu na Gornjem gradu (današnja Galerija Klovićevi dvori), a njegovo otvaranje nekoliko je puta bilo odgađano. Ravnatelj muzeja bio je *pukovnik* Milan Praunsperger⁷⁵⁴.

Zakonska odredba o zamjeni dviju slika Vittorea Carpaccia iz Galerije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu za krstionicu hrvatskoga kneza Višeslava iz Museo Civico Correr u Mlecima⁷⁵⁵

Višeslavova krstionica prenesena je u Veneciju godine 1746., ne zna se točno iz kojih razloga, no godine 1853. pronađena je u kapucinskom samostanu Presvetog Otkupitelja na otoku Giudecca, te je potom prenesena u Muzej Correr. S obzirom na suradnju Hrvatske i Italije dogovorena je zamjena umjetnina.⁷⁵⁶ Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja izdalo je slijedeću Zakonsku odredbu pod brojem 597. o zamjeni dviju slika Vittorea Carpaccia iz Galerije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu za krstionicu hrvatskog kneza Višeslava iz Museo Civico Correr u Mlecima⁷⁵⁷ :

§ 1. Odredjuje se, da Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu zamieni svoje dvie slike talijanskog slikara Vittora Carpaccia, koje se nalaze u Strossmayerovoj galeriji slika pod brojem 54 i 56 za krstionicu hrvatskog kneza Višeslava, koja se nalazi u Museo Civico Correr u Mlecima.

§ 2. Krstionica hrvatskog kneza Višeslava postaje vlasništvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

§ 3. Provedba ove zakonske odredbe povjerava se ministru nastave, ministru vanjskih poslova i Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti.

§ 4. Ova zakonska odredba zadobiva pravnu moć danom proglašenja u Narodnim novinama.

⁷⁵⁴ Milan Praunsperger rođen je 5. studenoga 1881. u Samoboru, diplomirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu, završio školu za pričuvne časnike austrougarske vojske u Beču. Bio je djelatni časnik austrougarske vojske i vojske Kraljevine SHS do umirovljenja 1921. godine. Od osnutka Hrvatskoga domobranstva pročelnik je Pravosudnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH, ravnatelj Ratnog arhiva i Muzeja NDH.

⁷⁵⁵ Hrvatski sabor, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Godina II, Br. 16, Zagreb 11. lipnja 1942. str. 625. Broj 597.

⁷⁵⁶ F. Bulić prvi je nakon raspada Austro-Ugarske monarhije pokrenuo pitanje povratka krstionice 1920. godine.

⁷⁵⁷ Proglašena u *Narodnim Novinama* br. 114. od 23. svibnja 1942.

U Zagrebu, 22. svibnja 1942.

Poglavlak Nezavisne Države Hrvatske:

Dr. Ante Pavelić

Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti je prema toj zakonskoj odredbi odredila konzervatora dr. Ljubu Karamana da na trošak Ministarstva vanjskih poslova otputuje u Veneciju, preda dvije slike Vittorea Carpaccia (*Sv. Sebastijana* i *Sv. Petra*) i preuzme krstionicu kneza Višeslava.⁷⁵⁸

Ubrzo nakon donošenja zakonske odredbe Karaman je otputovao u Italiju s tajnikom ministarstva vanjskih poslova dr. Ivom Omrčaninom. U izvještaju od 27. svibnja 1942. o putovanju u Veneciju zbog zamjene Carpacciiovih slika i Višeslavove krstionice iz Muzeja Correr, Karaman spominje da je na poklon predana slika sv. Bartolomeja koja se pripisuje dalmatinskom slikaru Federiku Benkoviću⁷⁵⁹.

Slika 47. Članak o izložbi prigodom povratka Višeslavove krstionice, *Nova Hrvatska*, 1942.

Karamanovo putovanje i povratak Višeslavove krstionice popraćen je i u dnevnom tisku (*Preporod*, *Jutarnji list*), opisom primopredaje u palači Fondaco dei Turchi u Veneciji i govorom Karamana o vrijednosti krstionice za hrvatsku povijest uz nazočnost grofa Volpia di Misurata i gradonačelnika Venecije Dall' Armija te niza istaknutih dužnosnika i diplomatskih

⁷⁵⁸ MK-UZKB-NDH dopis broj 256-1942.

⁷⁵⁹ MK-UZKB-NDH dopis broj 276-1942. od 30. svibnja 1942.

predstavnik (Sl. 47.). Nakon povratka krstionica je izložena u predvorju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 29. kolovoza 1942. (Sl. 48.).⁷⁶⁰

Pri donošenju odluke da se neprocenjivi Carpaccio (uz Benkovića) dadne u zamjenu za Višeslavovu krstionicu presudilo je značenje krstionice za hrvatsku nacionalnu povijest i kulturu.

Slika 48. Predstavljanje Višeslavove krstionice u HAZU

Navedenim zakonskim aktima treba pridodati Okružnicu Nadbiskupskog duhovnog stola u kojoj se traže *Statistički podaci o počinjenim štetama na bogoštovnim objektima za vrijeme rata te poginulim osobama*, potpisanu 24. svibnja 1943. U prvoj točki Okružnice traženi su podatci o počinjenim štetama na crkvama, župnim dvorovima i drugim bogoslovnim objektima, tko je počinio štetu, procjenu štete, opis i po mogućnosti fotografiju. Odgovore je poslalo 157 župnih ureda od 388.⁷⁶¹ Prema izvještajima samo u Zagrebačkoj nadbiskupiji stradalo je više od 250 katoličkih crkava i kapela.⁷⁶²

U četverogodišnjem razdoblju postojanja NDH Konzervatorski zavod u Zagrebu imao je ulogu središnje institucije za zaštitu spomenika. Zavod je po prvi put kontinuirano financiran od nadležnih institucija i nakon dugogodišnjega rada koji je počivao na jednoj osobi postaje ustanova s više stalnih zaposlenika. Zavod skrbi za cijelo područje NDH, osim za velik dio Dalmacije koji je Pavelić Rimskim ugovorom ustupio Italiji, pa je tako Split potpao pod talijansku jurisdikciju. Stoga je Državni arhiv u Dubrovniku (područje od Omiša do Dubrovnika bilo je pod NDH) preuzeo nadzor nad gradom i širom okolicom.

⁷⁶⁰ N. N. (1942); N. N. (1942a); N. N. (1942b)

⁷⁶¹ KOŽUL, 2001:8-9.

⁷⁶² KOŽUL, 2000:75.

U ovom razdoblju zaštita pokretne umjetničke baštine u prvom redu se odnosila na popisivanje umjetnina i njihovu pravnu zaštitu. U cjelokupnom poslu struka nije obraćala pozornost na podrijetlo predmeta, već su otuđene konfiscirane predmete tretirali samo kao baštinu koju treba štititi. U okviru mogućnosti odvijala se i izdavačka djelatnost pa tako po prvi put izlazi pregled razvoja i rada službe zaštite.⁷⁶³ Praktični rad na umjetninama (restauracija, tekuće održavanje) bio je ograničen s obzirom na to da su se zbog ratnoga stanja sredstva za takve radove teško izdvajala. A zbog ratnih djelovanja i terenska je aktivnost znatno smanjena. U takvom okružju služba je dočekala kraj Drugoga svjetskog rata.

⁷⁶³ *Prilozi poviestnom razvoju čuvanja umjetničkih i kulturno-poviestnih spomenika u Hrvatskoj (1943.) i Konzervatorski rad kod Hrvata (1944.).*

4. Razvoj institucionalne zaštite pokretne baštine u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine

Odlukama AVNOJ-a i ZAVNOH-a stvoreni su uvjeti za uspostavljanje Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), a pobjedom Narodnooslobodilačke vojske i antifašističke koalicije prestala je postojati NDH. FNRJ su činile Hrvatska, Srbija, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija.⁷⁶⁴ Uspostavljanjem granica i ujedinjenjem republika počinje rad na društveno-političkoj organizaciji novonastale države. U nadležnosti republika bile su prosvjeta, kultura, zdravstvo, socijalna skrb i komunalni poslovi. U Narodnoj Republici Hrvatskoj Ministarstvo prosvjete bilo je nadležno za zaštitu spomenika na republičkoj razini. Na osnovi uvida u arhivsku dokumentaciju Konzervatorskoga zavoda u Zagrebu, kasnije Republičkoga zavoda za zaštitu spomenika kulture, te regionalnih zavoda, prikazat će se razvoj službe zaštite i zaštite pokretnih spomenika od 1945. do 1960. te od 1960. do 1990. godine.

4.1. Konzervatorska služba od 1945. do 1960. godine⁷⁶⁵

Na teritoriju Federalne Države Hrvatske do 1945. godine postojala su dva konzervatorska zavoda: Konzervatorski zavod u Zagrebu i Konzervatorski ured za Dalmaciju u Splitu. Pored ta dva *službena ureda* odvijao se i volonterski rad: Grge Oštrića u Zadru, Lukše Beritića u Dubrovniku, Frane Dujmovića u Šibeniku, Mirka Slade-Šilovića u Trogiru i Vuka Krajača u Senju.⁷⁶⁶

Rad postojećih konzervatorskih zavoda u Zagrebu i Splitu u novonastaloj državi morao je biti usklađen sa *Zakonom o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Demokratske Federativne Jugoslavije* usvojenim 23. srpnja 1945.,⁷⁶⁷ a organizacija rada i područje njihova

⁷⁶⁴ U vrijeme Drugoga svjetskog rata u studenome 1943. osnovan je AVNOJ kao vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo Jugoslavije. Tada je i odlučeno da će Jugoslaviju kao federativnu republiku činiti šest federativnih jedinica. Najviši organ državne vlasti u Hrvatskoj bio je ZAVNOH, konstituiran u svibnju 1944., a predstavljao je vrhovno zakonodavno i izvršno narodno tijelo. MATKOVIĆ, 2003:280. GOLDSTEIN, 2003:297-298.

⁷⁶⁵ Naziv ustanove varira u dokumentima i spisima: Konzervatorski zavod u Zagrebu, Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, Hrvatski narodni konzervatorski zavod. Ponekad se istovremeno koristilo i više naziva. Sama služba u zaglavlju dopisa uglavnom upotrebljava naziv Konzervatorski zavod.

⁷⁶⁶ Imenovani su po oslobođenju Ante Kitarović i Stjepan Gunjača, a Kruno Prijatelj je nadopunio popis 1945. godine. Više o obnovi Zadra nakon 1945. godine u MLIKOTA 2017:51.

⁷⁶⁷ Navedenim Zakonom u članku 2. republike su bile dužne donijeti vlastiti zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti. Objavljeno: *Narodne novine* 10 od 1. rujna 1945.

djelovanja bili su određeni *Pravilnikom o izvršenju Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* donesenim 7. studenoga 1945.

4.1.1. Konzervatorski zavod u Zagrebu

Pravilnikom o izvršenju Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti

Konzervatorski zavod u Zagrebu dobio je pravnu podlogu za rad na području Narodne Republike Hrvatske, neposredno ili preko svojih područnih ustanova. Konzervatorski zavod u Zagrebu je nakon 1945. godine razvijao svoje djelovanje u nekoliko smjerova. Najprije je reorganiziran rad samog Zavoda, a potom i djelovanje na cijelom području NR Hrvatske (Zavod sudjeluje u izradi republičke i savezne zakonske regulative, na evidentiranju i istraživanju spomenika i obnovi spomenika stradalih u ratu). Naredbom o organizaciji Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture⁷⁶⁸ određeno je da Konzervatorski zavod u Zagrebu obnaša dužnost Zemaljskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture.⁷⁶⁹ O svojem je radu Konzervatorski zavod svaki drugi mjesec bio dužan podnositi izvještaj Ministarstvu prosvjete, III. Kulturno-umjetničkom odjelu. Izvještaj je uključivao: status osoblja (stalno namještenih i volontera), izvještaj o pojedinim odsjecima, općim poslovima, problematici, budućim planovima, stanju zbirki i zapažanja s terena o organizaciji, sakupljanju ili čuvanju materijala.⁷⁷⁰ Stručni djelatnici Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 1945. godine bili su Ana Bogdanović-Deanović, Branko Fučić, Mladen Fučić, Ferdo Hauptman, Anđela Horvat, Ljubo Karaman, Tihomil Stahuljak, Mladen Veža te tehničko i administrativno osoblje: Lavica Basala, Zlata Škrnjug, Ermin Rumboldt i Ivan Kanižanec.⁷⁷¹ Ivan Bach bio je vršitelj dužnosti *direktora*. Dozvolom Gradskoga narodnog odbora, Upravnog odjela, Konzervatorski je zavod dobio novi prostor za rad na Jezuitskom trgu 1 (Sl. 49.).

⁷⁶⁸ Naredba pod brojem 9812 od 25. siječnja 1946., *Narodne novine* 26/1946.

⁷⁶⁹ Posebno rješenje o osnivanju Konzervatorskog zavoda kao samostalne ustanove nije doneseno.

⁷⁷⁰ MK-UZKB-A Ministarstvo prosvjete broj 15458-VII od 24. rujna 1945.

⁷⁷¹ MK-UZKB-A dopis broj 364-1945. od 30. studenog 1945.

Slika 49. Osoblje Konzervatorskog zavoda u Zagrebu pred zgradom zavoda na Jezuitskom trgu prilikom 60. godišnjice dr. Karamana, slijeva nadesno: Tihomil Stahuljak, Lavica Basala, Branko Fučić, Ana Deanović, Anđela Horvat, dr. Ljubo Karaman, Mladen Fučić, Zlata Škrnjug, Ermin Rumboldt, dr. Ferdo Hauptman. Foto: Drago Paulić, 1946. (MK-UZKB-F)

Prestankom ratnih zbivanja zaposlenici Zavoda bavili su se obradom i sređivanjem građe prikupljene od početka rada *Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika*, od 1910. godine. Građa je sređivana prema vrsti predmeta, putem višestrukih kartoteka. Cjelokupni materijal (fotografije, crteži, planovi, zapisi, spisi i dr.), koji se odnosio na pojedini spomenik čuvan je zajedno.⁷⁷² Uz „naslijeđenu“ dokumentaciju Konzervatorski je zavod preuzeo ostavštine Stjepana Podhorskog, Viktora Kovačića, Ferde Florschütza i putne bilježnice Mijata Sabljara.⁷⁷³

Konzervatorski zavod u Zagrebu u svom radu na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta surađivao je i s drugim ustanovama: Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti, Sveučilišnom bibliotekom, Državnim arhivom, Muzejom za umjetnost i obrt, Etnografskim muzejom, Muzejom grada Zagreba i drugima.

Uspostavljanjem osnovnoga modela rada službe zaštite započeo je rad na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta. Važan segment rada na zaštiti pokretnih spomenika Konzervatorski zavod provodio je radom povjerenstava: *Komisije za utvrđivanje štete učinjene po*

⁷⁷² Takav način obrade dokumentacije provodio je i Gjuro Szabo u vrijeme djelovanja Zemaljskoga povjerenstva za čuvanje spomenika.

⁷⁷³ Putne bilježnice Mijata Sabljara zaprimljene su u Konzervatorski zavod u Zagrebu iz Muzeja NOB-a u travnju 1946. JURANOVIĆ TONEJC, 2010:7. Ostavštinu Viktora Kovačića Konzervatorski zavod otkupio je od njegove supruge Terezije Kovačić tijekom 1941. i 1943. godine. Ostavština Stjepana Pohorskog otkupljena je od njegove supruge Dragice tijekom srpnja 1946. godine. GALOVIĆ, 2010:7.

okupatorima na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju (KOMRAT), Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina (KOMZA) i Komisije za restituciju.

4.1.2. Komisija za ratne štete (KOMRAT)

Nacionalni komitet narodnog oslobođenja Jugoslavije donio je potkraj Drugoga svjetskog rata Odluku⁷⁷⁴ o osnivanju *Komisije za utvrđivanje štete učinjene po okupatorima na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju* i donošenju *Pravilnika o prijavljivanju i utvrđivanju ratne štete.*⁷⁷⁵ Na osnovi te Odluke i Pravilnika osnovana je *Zemaljska komisija za ratne štete za područje Federalne Države Hrvatske* kao tijelo Državne komisije za ratne štete pri Predsjedništvu ministarskog savjeta u Beogradu. S obzirom na to da je bio uništen velik broj muzeja, arhiva, spomenika, crkava, nacionalnih parkova i historijskih zgrada, prema članku 31. *Pravilnika o prijavljivanju i utvrđivanju ratne štete* određeno je da ratne štete na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima procjenjuje posebna komisija osnovana na temelju stručnosti i poznavanja specifične materije. Štetu je trebalo prijavljivati Državnoj komisiji za ratnu štetu Ministarstva prosvjete Demokratske Federativne Jugoslavije. Stoga je pri Ministarstvu prosvjete Federalne Države Hrvatske kao posebno tijelo za područje Hrvatske osnovana 14. srpnja 1945. *Komisija za utvrđivanje ratne štete učinjene po okupatoru na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Federalne države Hrvatske i njihovo vraćanje u zemlju te za procjenu ratne štete.* U službenoj upotrebi uglavnom se koristila skraćenica KOMRAT. Navedena Komisija (KOMRAT) ustanovljena je kao stručno pomoćno tijelo Državne komisije za ratnu štetu.⁷⁷⁶

U Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu održan je sastanak za izbor članova KOMRAT-a. Sastanak je vodila prof. Zdenka Munk,⁷⁷⁷ koja je tada bila predstojnica Odjela za muzeje Ministarstva prosvjete. U Komisiju su kao članovi bili predloženi i imenovani istaknuti

⁷⁷⁴ Objavljeno: Odluka od 19. prosinca 1944, pod brojem 40, *Službeni list*, br. 3, od 9. veljače 1945.

⁷⁷⁵ Objavljeno: Pravilnik od 10. lipnja 1945, pod brojem 402, *Službeni list*, br. 44, od 26. lipnja 1945.

⁷⁷⁶ Ministarstvo kulture (dalje: MK)-Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje: UZKB) - Komisije za utvrđivanje štete učinjene po okupatorima na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju (dalje: KOMRAT) broj 57-1945 od 17. srpnja 1945. HR-DAZG broj 191/1946. Naredba Ministarstva prosvjete NRH bila je pod brojem 4664.

⁷⁷⁷ Zdenka Munk (1912. – 1985.), povjesničarka umjetnosti, dugogodišnja ravnateljica Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Sudionica je I. kongresa kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom koji je održan od 25. do 27. lipnja 1944. gdje surađuje u organizaciji i postavu izložbe *Umjetnici partizani za Kongres*. Godine 1945. imenovana je voditeljem Odsjeka za muzeje i konzervatorske zavode u Ministarstvu prosvjete NRH. MALEKOVIĆ, 1982/83:171.

kulturni stručnjaci koji su pokrivali određena područja, odnosno vrste kulturnih spomenika na kojima se procjenjivala šteta ili oštećenja nastala u vrijeme rata.⁷⁷⁸

Ljubo Karaman bio je određen za profane spomenike, Tihomil Stahuljak za katoličke sakralne spomenike, a Ivan Bach za pravoslavne spomenike. Za procjenu šteta učinjenih u muzejima, galerijama i privatnim zbirkama umjetnina bio je nadležan Vladimir Tkalčić, dok je Nikola Fink⁷⁷⁹ bio nadležan za prirodoslovne spomenike i muzeje. Tvrtko Čubelić bio je zadužen za procjenu šteta na etnografskim spomenicima. Procjenu štete na povijesnim zgradama obavljao je Harold Bilinić, a kazališta Antun Potočnjak. Predsjednik novoimenovane Komisije bio je Vladimir Tkalčić, a tajnik Tihomil Stahuljak.⁷⁸⁰ Naknadno su članovima Komisije, osim već spomenutih, proglašeni Matko Rojnić,⁷⁸¹ Miho Barada,⁷⁸² Vale Vouk,⁷⁸³ Ante Obuljen i Josip Matasović.⁷⁸⁴ Broj članova KOMRAT-a postupno se povećavao prema potrebi za određenim stručnjacima.

Zbog prometnih poteškoća i nedostatnih materijalnih sredstava, članovi KOMRAT-a nisu bili u mogućnosti pregledati sva stradala područja, tako da su mjesni narodni odbori imali važnu ulogu u popisivanju šteta na kulturno-historijskim spomenicima. Prosvjetni odjeli pri kotarskim i okružnim narodnim odborima dostavljali su izvještaje o stanju kulturno-umjetničkih predmeta KOMRAT-u, koji je onda obavljao procjenu vrijednosti uništenih, oštećenih ili odnesenih predmeta u predratnim dinarima, s dodatkom od 30% na predloženu naknadu.⁷⁸⁵

Državna komisija za ratnu štetu
Komisija za utvrđivanje štete od strane okupatora na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju
Komisija za utvrđivanje štete od strane okupatora na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Federalne Države Hrvatske i za njihovo vraćanje u zemlju

⁷⁷⁸ Komisija je trebala utvrditi približnu visinu štete u dolarima prema vrijednosti na dan objave rata 1939. godine.

⁷⁷⁹ Nikola Fink (1894. – 1968.), zoolog, sveučilišni profesor u Zagrebu.

⁷⁸⁰ MK-UZKB-KOMRAT Zapisnik od 7. lipnja 1945.

⁷⁸¹ Matko Rojnić (1908. – 1981.), knjižničar i povjesničar, u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici zaposlen od 1932, a ravnatelj od 1945. do 1976., autor znanstvenih i stručnih radova s područja knjižničarstva te političke i kulturne povijesti Istre.

⁷⁸² Miho Barada (1889. – 1957.), povjesničar, paleograf, diplomat, profesor crkvene povijesti, dopisni član JAZU.

⁷⁸³ Vale Vouk (1886. – 1962.), botaničar, redoviti sveučilišni profesor, član JAZU-a od 1920. godine.

⁷⁸⁴ Josip Matasović (1892. – 1962.), povjesničar, sveučilišni profesor i ravnatelj Državnog arhiva u Zagrebu, osnivač i urednik časopisa *Narodna starina*.

⁷⁸⁵ Kulturno-umjetnički odjel Ministarstva prosvjete tražio je od KOMRAT-a da odmah dostavi visinu procjene u kunama ili dolarima. Navedeni zahtjev potpisao je Grga Gamulin. HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, pod brojem 2177 od 11. travnja 1945. – brzojav upućen oblasnim narodnim odborima.

KOMRAT		
Dokumenti	Osobe	Odluke
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Uputstvo za rad zemaljskih komisija za utvrđivanje štete na kulturno-istorijskim predmetima ▪ Pravilnikom o prijavljivanju i utvrđivanju ratne štete osnovana je Zemaljska komisija za ratne štete za područje Federalne Države Hrvatske 	<p>Vladimir Tkalčić predsjednik Komisije</p> <p>Članovi komisije: Zdenka Munk, Ljubo Karaman, Tihomil Stahuljak, Ivan Bach, Nikola Fink, Tvrtko Čubelić, Harold Bilinić, Antun Potočnjak, Matko Rojnić, Miho Barada, Vale Vouk, Ante Obuljen, Josip Matasović, Ivo Večerina, Marcel Gorenc, Pavao Rastovčan, Ivan Makek</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Odluka o osnivanju Komisije 19. prosinca 1944. • Početak prijave ratne štete za FDH 1. kolovoza 1945. ▪ Razriješena 2. srpnja 1947.

Tablica 1. prikazuje nadležnost KOMRAT-a i dokumente na osnovi kojih je djelovao, imenovane osobe te donesene odluke

Popisi su sadržavali podatke o zatečenom stanju spomenika, odnosno koliko su spomenici oštećeni ili propali, tko je prouzročio štetu, kada i u kojim okolnostima, a na kraju i procjenu materijalne vrijednosti. U tu svrhu *Komisija za utvrđivanje štete učinjene po okupatorima na kulturno-istorijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije* donijela je *Uputstvo za rad zemaljskih komisija za utvrđivanje štete na kulturno-istorijskim predmetima*.⁷⁸⁶ Uputom je propisan djelokrug rada i specifičnost u poslovanju u odnosu na Državnu komisiju za ratnu štetu i postupak. U djelokrug Komisije ulazili su svi predmeti u vlasništvu države i privatnih osoba.

Glavna razlika u postupku između Državne komisije za ratne štete i Komisije za utvrđivanje štete na kulturno-istorijskim predmetima bila je u tome što štetu prijavljenu na kulturnom

⁷⁸⁶ MK-UZKB-KOMRAT Ministarstvo prosvete DFJ (Demokratska Federativna Jugoslavija), KOMRAT br. 76 od 19. srpnja 1945. potpisuje Bogdan Stojsavljević.

području sreza⁷⁸⁷ kao materijalnu štetu ne procjenjuje Državna komisija, nego same zemaljske komisije.⁷⁸⁸ Njihova je procjena bila konačna i odmah je stupala na snagu.

Mogućnost žalbe nije postojala, s obzirom na to da je većina oštećenih predmeta bila državna imovina. Postupak prijave štete počinjao je od Mjesnih narodnih odbora, koji su pomoću svojih povjerenika sakupljali prijave za štetu na kulturno-historijskim spomenicima u vlasništvu fizičkih ili pravnih osoba u za tu svrhu izrađenim obrascima.⁷⁸⁹

Pomoću obrasca 1 prijavljivala se šteta na kulturno-historijskim predmetima mjesnim Narodnim odborima. Unosio se popis predmeta s opisom (ako je bila riječ o važnijim predmetima), broj oštećenih – otuđenih predmeta, iznos štete u dinarima na dan 5. travnja 1941., agresor, gdje se predmeti nalaze, prijedlog nadoknade (jednaki ili slični predmeti) i napomena (dokumentacija, podatci za utvrđivanje vrijednosti).

Ako je bila riječ o štetama u vrijednosti ispod 3000 dinara, onda se koristio obrazac broj 2. U obrascu broj 2 navodio se oštećenik (ime, prezime, očevo ime, mjesto prebivališta), uništene ili oduzete knjige i časopisi (broj, šteta u dinarima), potom slike i plastika i drugi predmeti umjetničkog značaja (predmet – ime autora i broj) te potpis oštećenika, tko je i kada pričinio štetu. Predmeti su se upisivali bez opisa.

Mjesni odbor je svaku prijavu provjerio i potvrdio na mjestu prijave, a prijavitelju je predao potvrdu na obrascu broj 3.

U slučaju da je bila riječ o većoj šteti ili su uništeni predmeti bili napose vrijedni, štetu je trebalo opisati, obrazložiti i prijavi priključiti poseban iscrpan izvještaj. Tako prikupljene prijave išle su sreskom prosvjetnom referentu, koji je o prijavama vodio evidenciju i dalje prosljeđivao s priložima i dokumentima KOMRAT-u.

U KOMRAT-u se svaka prijava unosila u posebni *Upisnik za upisivanje prijave ratne štete na kulturno-istorijskim predmetima* čime je dobila svoj broj prijave **K**, a vodio se samo jedan upisnik za cijelu federalnu jedinicu. KOMRAT je procijenjenu ratnu štetu upisivao u određenu rubriku u obrascu 1, a oštećenom se izdavao zaključak na obrascu 4. Provjereni podatci od KOMRAT-a unosili su se u Registar K. Registar K se trebao voditi za svakog pojedinog agresora (Njemačka, Mađarska, Italija, Bugarska) i posebno za svaki srez. Zemaljska komisija je na osnovu Registra izrađivala Zbirne spiskove na obrascu broj 5 po srezovima i slala ih svakih 15 dana Centralnoj komisiji za utvrđivanje štete na kulturno-

⁷⁸⁷ Srez ili kotar je upravna podjedinica koje se sastojala od nekoliko općina.

⁷⁸⁸ Zemaljske komisije su bile u nadležstvu federalnih država.

⁷⁸⁹ Obrazac 1 i 2 Komisija je dobila naknadno, kada je već provela podatke o štetama, tako da se većinom služila obrascem 5, koji je kasnije slala Komisiji za utvrđivanje štete od strane okupatora na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju. Predsjednik Komisije za Jugoslaviju Bogdan Stojšavljević u dopisu spominje naknadno ispunjavanje obrazaca 3 i 4 koji su bili potvrda o zaprimljenom zahtjevu, a upotrebu obrazaca 1 i 2 prepustio je korištenju prema potrebi i prilikama. MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 77 od 25. srpnja 1945.

historijskim predmetima u Beograd. Ukoliko se radilo o šteti počinjenoj na ustanovama i predmetima koji su pod federalnim ministarstvima, oni su svoje popise slali izravno na Centralnu komisiju u Beograd. Obrasce je trebalo odmah umnožiti jer je rok za prijavljivanje ratne štete na teritoriju Hrvatske bio 40 dana, a započinjao je 1. kolovoza 1945.

Zbirni spisak na obrascu broj 5 bio je podijeljen u sedam stavaka: *Muzejske, školske i naučne zbirke, Arhitektonski spomenici, Inventari i oprema umetničkog, kulturno-istoriskog ili folklornog značaja*⁷⁹⁰, *Štampane stvari, Rukopisne stvari, Eventualni drugi predmeti umetničkog ili kulturno-istoriskog značaja, Prirodne znamenitosti*. Tako npr. u zbirnom spisku broj 72, sreza Split iznos štete na crkvi i samostanu bio je 2.000.000 dinara, a na slikama i freskama 750.000 dinara. Pritom nije poimence naznačeno o kojim je spomenicima riječ. U priloženom izvještaju koji su potpisali Vladimir Tkalčić i Tihomil Stahuljak podnesen je detaljniji opis: „...Svota od 250.000 dinara odnosi se na uništene četiri barokne slike *Kristove muke, i veliko slikano raspelo iz 17. stoljeća u crkvi Svetog Petra na Lučcu u Splitu, a koji su objekti propali prilikom rušenja te crkve 1944. uslijed bombardementa. U istoj crkvi tom je prilikom posve uništeno 5 oltara sa starim slikama iz mletačke dobi i 19. stoljeća (procjena na 500.000 dinara)*...“⁷⁹¹

Pri obilasku terena KOMRAT je uglavnom ograničio svoje djelovanje na arhitekturu, dok je KOMZA uz opisivanje kulturno-umjetničkih predmeta provodila i procjenu štete u unutrašnjosti pojedinih dvoraca i crkava⁷⁹².

Iz putnog izvještaja KOMZA-e u pregledu terena od 20. do 31. srpnja 1945. pod općim primjedbama najbolje je opisan rad Komisije: „...*Pri procjeni štete učinjene na kulturno-umjetničkim spomenicima bilo unutarnjeg uređaja zgrada, bilo same arhitektonske štete, bilo pak svih ostalih spomenika i predmeta te vrste, trebalo je uzeti u obzir ne samo materijalnu vrijednost, odnosno štetu nastalu na samim spomenicima i predmetima, nego i tzv. praetium affectionis t.j. osebnju vrijednost te gradje za umjetničku i kulturnu povijest našeg naroda, odnosno za umjetnika pojedinca kojega je neko oštećeno djelo. U vezi s time treba shvatiti i odnos štete izražene u postocima prema izraženoj šteti u novcu. Negdje je prema čitavoj količini gradje izražena šteta u postocima velika, a da novčana šteta nije primjerena...*“⁷⁹³

Kulturno-umjetnički odjel Ministarstva prosvjete u dopisu od 16. kolovoza 1945. ovlastio je Konzervatorski zavod u Zagrebu za preuzimanje administrativne i organizacijske provedbe postupka procjene ratne štete na području Federalne Države Hrvatske.⁷⁹⁴ Savezna komisija

⁷⁹⁰ Pod Oprema: freske i slike, plastika, ikonostasi, oltari, propovjedaonice, lusteri, zvona, orgulje, crkvene stvari / liturgijski predmeti, umjetničko ili starinsko *pokućanstvo*, kulise umjetničkog značaja, garderoba umjetničkog značaja HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, P X/1945(kut. X)

⁷⁹¹ MK-UZKB-KOMRAT Zbirni spisak broj 72 od 6. lipnja 1946.

⁷⁹² MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 38-1945. od 14. kolovoza 1945.

⁷⁹³ MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 38/45.

⁷⁹⁴ MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 8689-VII-1945.

odobrila je rad KOMRAT-u po dotadašnjem načinu, s time da se šteta prijavljivala po zbirnom *spisku broj 5*, no sam rad se usmjerio u tri dijela: utvrđenje i procjena ratne štete, izrada elaborata za restituciju i izrađivanje elaborata za rekompenciaciju.

KOMRAT se bavio i pitanjem restitucije, najprije je bio sastavljen popis predmeta na temelju prijedloga pojedinih stručnjaka koje bi Jugoslavija, odnosno Hrvatska potraživala od pojedinog okupatora kao naknadu štete počinjene na kulturno-umjetničkim spomenicima. Problem je bio u stavu Savezničke vlasti da se umjetnički predmet može potraživati samo ukoliko postoji točan opis i počinjena šteta. Na području Hrvatske nije bila provedena inventarizacija te se nije mogao utvrditi točan broj nestalih ili uništenih predmeta. Postojao je samo općeniti podatak da je u nekoj crkvi ili dvorcu postojao vrijedan inventar.⁷⁹⁵ Zahtjevi za restituciju upućivani su Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje šteta na kulturno-historijskim predmetima (KOMRAT), a ne izravno vojnim misijama ili delegacijama u inozemstvu. Prijavljivani su oni predmeti za koje se sa sigurnošću znalo da su otuđeni i da još uvijek postoje, te da nisu uništeni. Zatraženi su i oni predmeti koje su talijanske vlasti odnijele u Prvom svjetskom ratu, a od Mađarske se potraživao arhiv koji je odnesen u vrijeme bana Khuen-Héderváryja.⁷⁹⁶

Na zadarskom području građa Muzeja u Obrovcu bila je posve raznesena, tek je dio materijala nađen kasnije u Zadru.⁷⁹⁷ Odšteta za navedenu zbirku nastojala se nadoknaditi rekompencijom. Zbirka iz Obrovca trebala je biti nadomještena rimskim kamenim natpisima iz Solina koji su bili pohranjeni u muzejima Italije.⁷⁹⁸

Uvidom u spise zahtjeva za restituciju pojavili su se neki primjeri koji su ranije spomenuti kao što je zamjena Višeslavove krstionice za dvije slike Vittorea Carpaccia (*Sv. Sebastijana* i *Sv. Petra Mučenika*) 1942. godine. Naime, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti smatrala je da je zakonska odredba koju je donijela NDH bespravna te je tražila uvrštenje slika na popis za restituciju.⁷⁹⁹ Nakon završenih pregovora o restituciji i vraćanju kulturnih dobara Vlade FNRJ i Italije, slika *Sv. Sebastijan* vraćena je 20. prosinca 1961. u

⁷⁹⁵ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, KOMRAT od 24. lipnja 1946. izvještaj upućen Ministarstvu prosvjete, potpisuje Vladimir Tkalčić.

⁷⁹⁶ MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 191-1946. od 24. lipnja 1946.

⁷⁹⁷ MK-UZKB-KOMRAT zapisnik od 13. srpnja 1945. pod brojem 8-1945.

⁷⁹⁸ MK-UZKB-KOMRAT pod brojem 191/1946. od 24. lipnja 1946., HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, Kutija 2 pod brojem 11562-VII-1945 od 3. rujna 1945.; FISKOVIĆ, 1946:19. Komitet za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ uputio je dopis Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske dopis u vezi kulturno-umjetničkih dobara odnesenih iz Zadra i Pule u vrijeme mletačke vlasti. Naveden je tekst Priloga XIV. Ugovora o miru s Italijom od 10. veljače 1947. prema kojem: „*Italijanska vlada predaće državi nasljednici sve predmete od umjetničke, istoriske ili arheološke vrednosti koji čine deo kulturnog blaga ustupljene teritorije i koji su, dok se teritorija o kojoj je reč nalazila pod italijanskom vlašću, bili odneti besplatno a u rukama su italijanske vlade ili italijanskih javnih ustanova.*“ Uvjet za povratak bili su predmeti koji su odneseni u Italiju bez naknade, besplatno. HR-DAZG Ministarstvo prosvjete pod brojem 306 od 10. siječnja 1948. U novije vrijeme Antonija Mlikota je provela istraživanje o umjetninama odnesenim pred kraj Drugoga svjetskog rata iz Zadra u Italiju, a koje nikada nisu vraćene. Više u: MLIKOTA, 2012:239-310.

⁷⁹⁹ MK-UZKB-KOMRAT dopis JAZU Konzervatorskom zavodu, pod brojem 21-1946. od 25. svibnja 1946.

Strossmayerovu galeriju.⁸⁰⁰ Nadalje, postoji još jedan primjer, ranije spomenut u vrijeme NDH, o darovanoj vojničkoj zastavi Fridrika Velikog i šahu pruskog kralja Fridrika Velikog II. za koje Viktor Hoffiller traži povrat od Ministarstva prosvjete.⁸⁰¹ Spomenuti slučajevi primjer su utjecaja politike na teoriju i praksu zaštite spomenika. Iako se u određenom vremenu nije mogla spriječiti zamjena, povrat je zatražen i realiziran naknadno. Muzejske ustanove dostavljale su svoje popise oduzetih umjetnina. Umjetnička galerija u Splitu potraživala je predmete koji su oduzeti u vrijeme okupacije u privatne svrhe ili u svrhu izlaganja na izložbi u Rimu, a nikada nisu bili vraćeni. Tako je, npr. za izložbu u Rimu reversom od 21. travnja 1943. časnik Mercurelli preuzeo odljev Jurja Dalmatinca *Bičevanje Kristovo* s oltara sv. Staša iz katedrale u Splitu. Odljev nakon završetka izložbe nije bio vraćen. Iz Umjetničke galerije u Splitu splitski prefekt Paolo Zerbino prisvojio je 33 slike i 14 komada namještaja za uređenje privatnog stana. Velik dio tih umjetnina je vraćen, no dvije manje slike nisu.⁸⁰²

Povrat otuđenih predmeta iz Muzeja i privatnih zbirki vlasnika u Osijeku vodili su Danica Pinterović⁸⁰³ i Josip Bösendorfer.⁸⁰⁴ Pinterović je obavijestila Hoffillera o otuđenju umjetnina u Osijeku i o tome da se 107 sanduka umjetnina vraćenih iz Austrije nalaze u Komitetu za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ. Komitet je u početku negirao postojanja sanduka, ali nakon mjesec dana *sekretar* Komiteta Vlado Mađarić⁸⁰⁵ obavijestio je osječki muzej da je materijal iz Austrije dovezen u Beograd. Ponovno imenovani ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu Viktor Hoffiller otputovao je u Beograd zbog pregleda pristigloga materijala. Komitet je zbog velikog broja kutija (111) imenovao Komisiju za pregled materijala: V. Hoffillera, kustose Umjetničkog muzeja u Beogradu Đorđa Mano-Zisija i Zoru Milovanović, ravnatelja Državnog arhiva u Novom Sadu Marka Maletina te iz Komiteta za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ službenicu Radmilu Nikolić.⁸⁰⁶ Pokretne umjetničke predmete sadržavala su samo četiri sanduka, od toga dva sa slikama Waldingera, Hötendorfa i Mückea i dva sa slikama raznih autora.⁸⁰⁷ Sadržaj sanduka je Ministarstvo prosvjete NRH prema odluci Komiteta trebalo raspodijeliti između Arheološkog muzeja u Zagrebu i Narodnog muzeja u Osijeku.⁸⁰⁸

⁸⁰⁰ ZLAMALIK, 1962:103., ZLAMALIK, 1982:154.

⁸⁰¹ MK-UZKB-MOMRAT dopis broj 47-1945. od 18. srpnja 1945.

⁸⁰² Radi se o slikama Paška Vučetića *Pejzaž* i Petra Bibića *Seoska kuća*. MK-UZKB-KOMRAT broj 18/1945. od 25. veljače 1945.

⁸⁰³ Danica Pinterović (1897. – 1985.), povjesničarka umjetnosti i arheologinja.

⁸⁰⁴ Josip Bösendorfer (1876. – 1957.), povjesničar.

⁸⁰⁵ Vlado Mađarić (1915. – 1985.), povjesničar umjetnosti, direktor Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu od 1952. do 1967. godine, od 1967. do 1982. godine direktor Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Godine 1974. pokrenuo *Godišnjak za zaštitu spomenika kulture Republike Hrvatske*.

⁸⁰⁶ GRUBIŠIĆ, 2002:128.

⁸⁰⁷ GRUBIŠIĆ, 2002:129.

⁸⁰⁸ GRUBIŠIĆ, 2002:130.

U vezi crkvenih spomenika, Lj. Karaman i V. Tkalčić predlagali su Ministarstvu prosvjete da se obrati Predsjedništvu biskupskih konferencija kako bi od svih kaptola i župa zatražile podatke o štetama koje su crkvene građevine i predmeti pretrpjeli u tijeku rata. Isto se odnosilo i na samostane i to preko Provincijalata, te na pravoslavne i židovske područne ustanove preko njihovih vrhovnih crkvenih, odnosno bogoštovnih vlasti. Izvještaji su trebali sadržavati: popis oštećenih objekata, opis njihova stanja, visinu štete izraženu u dinarima, prema cijenama iz 1939. godine.⁸⁰⁹

KOMRAT se, osim Prosvjetnog odjela Oblasnog narodnog odbora za Dalmaciju koji je prijavljivao štetu, obraćao i područnim kulturno-umjetničkim ustanovama u Splitu, Zadru i Dubrovniku. Podatke je crpio iz novina i publikacija te od privatnih osoba, ne bi li prikupljanje podataka bilo što uspješnije. Procjena ponekad nije odgovarala stvarnom stanju jer neke vrijednije predmete KOMRAT nije otprije poznao, a procjenu su radili narodni odbori. Evidencija i inventarizacija do početka rata nije u cijelosti bila provedena pa je tek manji dio građe bio obrađen. Problem izrade popisa obrazložio je predsjednik Komisije Tkalčić u izvještaju o radu KOMRAT-a Zdenki Brkić Boić⁸¹⁰ koja je imenovana delegatom od Ministarstva prosvjete Hrvatske za vezu sa Saveznom komisijom za utvrđivanje i procjenu ratne štete na kulturno-historijskim spomenicima: „...*Jevreji, pravoslavci i drugi, koji su posjedovali zbirke ili pojedine komade kulturno-historiske i umjetničke vrijednosti, su mnogi i mnogi ubijeni. Tko će prijaviti pojedine komade iz njihovih zbirki kada nitko nije imao pristupa u te zbirke, kada one nisu nigdje objelodanjene – kada mi uopće nemamo još svoje umjetničke topografije. Tko zna što je sve propalo po crkvenim tavanima, župnim dvorovima i samostanima...*“.⁸¹¹ Zdenka Brkić Boić prisustvovala je pri potraživanju kulturno-historijskih spomenika koji su u tijeku Drugoga svjetskog rata bili odneseni u Mađarsku. S obzirom na to da se na sastanku u prvom redu raspravljalo o predmetima otuđenim u Vojvodini, zatražila je nadopunu materijala za predmete s područja Međimurja.⁸¹²

Elaborati o evidenciji odnesenih predmeta s područja tadašnje Narodne Republike Hrvatske kao i o potraživanjima naknade za izgubljeno, bili su uglavnom dovršeni tijekom 1946. godine. Zemaljska komisija za utvrđivanje štete na kulturno-historijskim predmetima za Hrvatsku pod brojem 153 od 15. veljače 1947. poslala je elaborat koji je izradio Konzervatorski zavod, a preko Odjela za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete, Saveznoj

⁸⁰⁹ MK-UZKB-KOMRAT dopis od 14. lipnja 1945.

⁸¹⁰ Tkalčić je 24. kolovoza 1945., sukladno pozivu saveznog Ministarstva prosvjete, uputio pismo Zdenki Brkić Boić sa željom da je delegira u saveznu komisiju. Njezina uloga trebala je biti prikupljanje i sređivanje podataka i izvještaja poslanih od Komisije u Hrvatskoj. MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 52-1945. od 27. kolovoza 1945.

⁸¹¹ MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 52-1945. od 27. kolovoza 1945.

⁸¹² MK-UZKB-KOMRAT dopis od 15. rujna 1945.

komisiji za utvrđivanje štete na kulturno-historijskim spomenicima u Beogradu.⁸¹³ Sveukupna šteta koju je prijavila Komisija iznosila je 321.009.898 dinara.⁸¹⁴

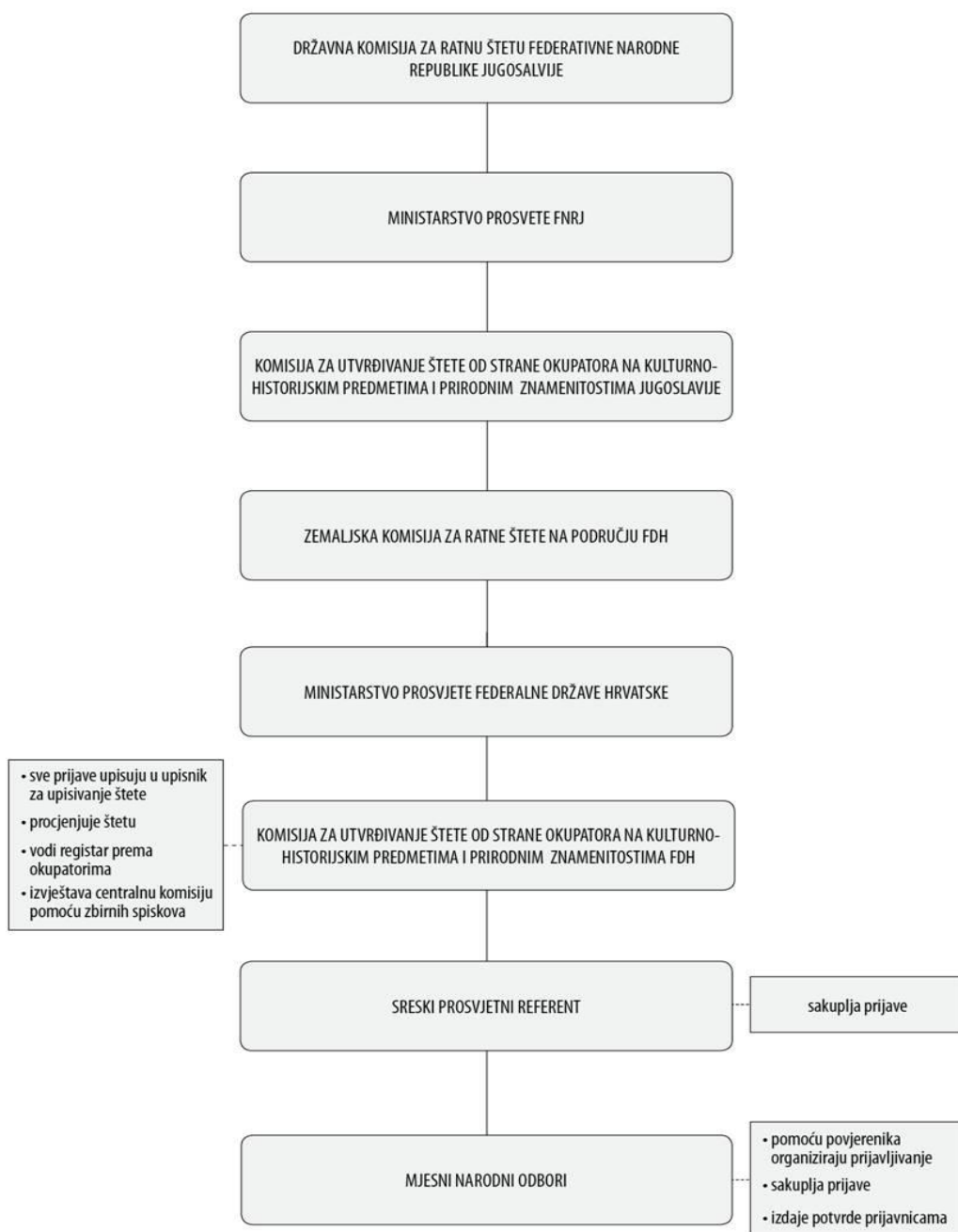
Komisija za utvrđivanje ratne štete na kulturno-historijskim spomenicima u Hrvatskoj službeno je prestala s radom 2. srpnja 1947. godine.⁸¹⁵

Popis ratnih šteta i rad KOMRAT-a završio je 1947. godine, ali sam povrat umjetnina tekao je sporo i ovisio je o realizaciji zaključaka ugovora s pojedinim zemljama.

⁸¹³ MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 168 i broj 169-1946. od 27. ožujka 1946. HR-DAZG Ministarstvo prosvjete kutija 59 Ratna šteta-konačni izvještaj, potpisuje Ljubo Karaman, datum je 26. lipnja 1946.

⁸¹⁴ Konačni iznos koji je prijavljen za ratnu štetu prijavilo je Ministarstvo prosvjete NRH, a iznosio je 15.179.538.000 dinara. Obrazloženje razlike između iznosa do kojeg je došla Komisija i iznosa koje je dalo Ministarstvo prosvjete iznio je načelnik Odjela za kulturu i umjetnost Grga Gamulin Komitetu za kulturu i umjetnost pri vladi FNRJ u Beogradu. Od Odjela za kulturu i umjetnost bilo je zatraženo da hitno javi ukupnu svotu ratne štete na kulturno-historijskim spomenicima Hrvatske. Sastavljena je bila komisija stručnjaka koji su na jednoj sjednici, bez stvarnog uvida i podataka o šteti procijenili svu ratnu štetu na 400.000.000 dolara (16.000.000.000 dinara), od čega 250.000.000 za sjevernu Hrvatsku i 150.000.000 za Dalmaciju (Istra i Zadar su bili uključeni). Nakon tih prvih procjena osnovana je Komisija za utvrđivanje ratne štete koja je prikupljala izvještaje kotara i okruga. Uz taj iznos pridodan je i iznos koji su dostavili izaslanici u Dalmaciji i Primorju. Daljnje obrazloženje odnosi se na aproksimativni iznos vlasnika predmeta ili zbirki koji su nestali, raseljeni ili ubijeni. Razlika u iznosu odnosila se i na one predmete za koje se smatralo da su nestali, ali su naknadno nađeni kao npr. slika *Posljednja večera* Signorellija iz samostana u Hvaru, te su pronađena zvona iz Cavtata za koja se također mislilo da su odvezena u Italiju. HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, 13.5 kutija 60, broj 52692-V-3-1946 od 31. srpnja 1946.

⁸¹⁵ MK-UZKB-KOMRAT dopis broj 201-1947. od 2. srpnja 1947.

Shema 2. Prikaz djelovanja KOMRAT-a

4.1.3 Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika (KOMZA)

Završetkom Drugoga svjetskog rata i uspostavljanjem Federativne Narodne Republike Jugoslavije započinje proces izgradnje socijalističkog društvenog uređenja. Dio tog procesa bilo je podržavanje imovine u cilju stvaranja zajedničkog narodnog vlasništva. Odluke koje su slijedile po oslobođenju samo su nastavak odluka koje su donesene još su u vrijeme rata. Jedna od tih odluka je i *Odluka o prelasku u državno vlasništvo neprijateljske imovine, državnoj upravi nad imovinom osoba koje su izbjegli ili su bili nasilno odvedeni i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile*.⁸¹⁶ Kako bi ta imovina zakonski došla pod narodnu vlast koju su tada predstavljali Narodnooslobodilački odbori (NOO), trebalo se utvrditi tko je na području Hrvatske u vrijeme rata počinio zločin protiv interesa naroda. Stoga je u tu svrhu osnovana *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*. Zločinom se smatrala bilo kakva suradnja s neprijateljem (okupatorom i domaćim izdajnikom) – kulturna, umjetnička, politička i privredna. Doneseni zakoni omogućavali su široku interpretaciju te „suradnje“, a posljedica dokazane krivnje bila je nacionalizirana ili sekvestrirana imovina. Tom imovinom kao i imovinom ljudi koji su izbjegli ili su bili nasilno odvedeni upravljala je Državna uprava narodnih dobara. Dio te prikupljene imovine činili su i pokretni umjetnički predmeti.⁸¹⁷

Pokretni umjetnički predmeti, još u tijeku rata u veljači 1945., bili su zaštićeni *Odlukom o zaštiti i očuvanju kulturnih spomenika i starina* od Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Pod zaštitu države stavljeni su svi umjetnički i znanstveni predmeti, zgrade od historijskog i umjetničkog značaja, javni spomenici, biste, slike, biblioteke i arhivi državnih i javnih ustanova, znanstvene zbirke i muzeji.⁸¹⁸ U travnju 1945. donesen je *Zakon o pribiranjju, čuvanju i raspodijeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta koji su postali državno vlasništvo prema odluci Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije*,⁸¹⁹ prema kojem je Ministarstvo prosvjete preuzelo brigu, izradu i donošenje uputa o načinu prikupljanja i čuvanja prikupljenih predmeta do njihove raspodjele u muzeje i galerije. Kako bi se napušteni, konfiscirani ili sekvestrirani spomenici očuvali od propasti te kako bi se sakupljenim predmetima upotpunile središnje i pokrajinske muzejske ustanove, 1. lipnja 1945. donesena je Odluka o osnivanju *Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske (KOMZA)*, sa svrhom spašavanja i prikupljanja starina i spomenika na području grada Zagreba.⁸²⁰

⁸¹⁶ Navedena odluka AVNOJ-a je donesena 21. studenoga 1944.

⁸¹⁷ ANIĆ, 2007:25.

⁸¹⁸ Odluka je donesena 20. veljače 1945., van snage stavljena je Zakonom od 23. srpnja 1945. pod br. 498., Pretiskana u N.N. br. 10 od 1. rujna 1945.

⁸¹⁹ Objavljeno: *Službeni list DFJ*, br. 10 od 3. travnja 1945.

⁸²⁰ Objavljeno: Zbornik zakona, uredba i naredaba, godina I., svezak III., Zagreb, 5. listopada 1945. (br. 3867/45); HORVAT, 1955:215.

KOMZA je prema *Odluci* trebala pregledavati javne i privatne zgrade preuzete od vojne i civilne vlasti tadašnje Federalne Države Hrvatske, skladišta i sabirna mjesta predmeta koji su oduzeti prema odlukama Komisije za konfiskaciju te predmete od muzejskog, arhivskog ili bibliotečnog značaja za koje se nije moglo dokazati privatno vlasništvo sa svim pravima posjedovanja.⁸²¹ Za predmete koji su ostajali u privatnom posjedu KOMZA je bila dužna utvrditi njihovo stanje, poduzeti sve zaštitne mjere za njihovo očuvanje, popisati ih i dostaviti popise Kulturno-umjetničkom odjelu Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske. Prema toj odluci KOMZA je bila nadležna i za stambene prostore koje su koristili protivnici novoga poretka, režima. Stoga je Kulturno-umjetnički odjel Ministarstva prosvjete uputio dopis Glavnom gradskom odboru Jugoslavenske Narodne Fronte u Zagrebu, u kojem traži da se dostave podatci o svim kućama i stanovima svih državnih neprijatelja, napuštenim, zapečaćenim stanovima te o svim posjednicima privatnih zbirki i kulturno-historijskih spomenika.

Predmete od muzejskog, arhivskog ili bibliotečnog značaja za koje se nije moglo dokazati privatno vlasništvo sa svim pravima posjedovanja KOMZA je trebala preuzimati za državne ustanove kao što su muzeji, galerije, biblioteke i arhivi. Tim predmetima trebali su biti obogaćeni inventari u tim ustanovama.⁸²²

KOMZA-u je prema *Odluci* trebao činiti nadzorni odbor koji se sastojao od:

- pet činovnika Kulturno-umjetničkog odjela Ministarstva prosvjete: stručnjaka za muzeje i galerije, konzervatorske zavode, biblioteke, arhive
- namještenika iz izvršnih tijela kao što su: Konzervatorski zavod⁸²³ u Zagrebu, Muzej za umjetnost i obrt, Etnografski muzej, Arheološki muzej, Historijski muzej i Muzej grada Zagreba, Sveučilišna biblioteka i Državni arhiv
- člana komisije za konfiskaciju.⁸²⁴

U lipnju 1945. KOMZA je sastavljena od predstavnika – kustosa svih muzeja na teritoriju grada Zagreba te jednog člana za biblioteke. Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske imenovalo za predsjednika KOMZA-e ravnatelja Muzeja za umjetnost i obrt Vladimira Tkalčića, a za potpredsjednika kustosa istog muzeja Ivana Bacha. Prvom tajnicom imenovana je kustosica MUO-a Vera Han, a drugom pripravnica u MUO-u Ivana Vrbanić. Za

⁸²¹ Ministarstvo kulture (dalje: MK)-Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje: UZKB)- Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske (dalje: KOMZA) dopis broj 8-1945. od 4. lipnja 1945.

⁸²² MK-UZKB-KOMZA dopis broj 8-1945. od 4. lipnja 1945.

⁸²³ Konzervatorski zavod u Zagrebu obnašao je dužnost Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture NRH prema *Naredbi o organizaciji Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture* od 25. siječnja 1946., a *Naredbom o osnivanju Zemaljskog zavoda za zaštitu prirodnih rijetkosti NRH* od 25. siječnja 1946. osnovan je Zavod sa sjedištem u Zagrebu. Objavljeno: Zbornik zakona, uredba i naredaba, godina II., svezak I., Zagreb, siječanj – veljača 1946:31.

⁸²⁴ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 8-1945 od 4. lipnja 1945.

odbornike su bili imenovani: knjižničar MUO-a Zdenko Vojnović, kustos Etnografskog muzeja Tvrtko Čubelić, kustos Arheološkog muzeja Ksenija Gasparini, kustos Povijesnog muzeja Milan Prelog, asistent Konzervatorskog zavoda Tihomil Stahuljak, knjižničarka Sveučilišne knjižnice Jelena Ibler te arhivari Državnog arhiva Petar Dumičić i Bartol Zmaić. U *Nadzorno-rukovodstvenom* odboru bili su načelnik Odjela za kulturu i umjetnost Grgo Gamulin, referent Odjela za Narodno prosvjeđivanje Jelka Mišić, referent Otsjeka za visoku nastavu Čedo Majić i referent Otsjeka za muzeje Odjela za kulturu i umjetnost Ines Ivanišević.

KOMZA je započela s radom u Zagrebu 5. lipnja 1945. Rad je bio usmjeren u četiri osnovna pravca:

- preuzimanje kulturno-povijesnih i umjetničkih predmeta i spomenika kojima je prijetilo izravno uništenje ili nestanak;
- popisivanje predmeta koji ulaze u nadležnost KOMZA-e i s kojima raspolaže Zemaljska uprava narodnih dobara NR Hrvatske (ZUND), prema čijem se odobrenju predaje na čuvanje KOMZA-i;
- popisivanje i evidentiranje predmeta u privatnim zbirkama;
- preuzimanje bibliotečnoga materijala koji su iz privatnih zbirki prikupili članovi Komisije i njihova pohrana u Sveučilišnu biblioteku.⁸²⁵

Nakon *Odluke o zaštiti i očuvanju kulturnih spomenika i starina*, Ministarstvo prosvjete izdalo je 31. srpnja 1945. *Uputstvo za osnivanje i poslovanje sabirnih centara* kojim je regulirano osnivanje Okružnih sabirnih centara te poslovi Zemaljskoga sabirnog centra koji je bio u nadležstvu Zemaljskog ministarstva prosvjete.⁸²⁶

Predmeti na terenu koji su podliježali *Zakonu o pribiranju, čuvanju i raspodijeli knjiga i drugi predmeti kulturno-znanstvenih i umjetničkih značajki*, preuzeti su kako bi se zaštitili i prenijeli u državnu imovinu. Okružni su sabirni centri nakon preuzimanja imovine od Okružne uprave narodnih dobara bili dužni podnijeti izvještaj nadležnom Ministarstvu prosvjete u kojem je bio prijepis zapisnika o primopredaji, popis i procjena imovine s naznakom je li prešla u državnu imovinu ili je pod *sekvestrom*.⁸²⁷ Izvještaj se morao pisati u dva primjerka, od kojih je jedan ostajao u Zemaljskom ministarstvu prosvjete.⁸²⁸ Smještaj predmeta trebao se osigurati u zgradama koje su još tada bile u vlasništvu protivnika

⁸²⁵ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 76/1945. od 30. lipnja 1945.

⁸²⁶ MK-UZKB-KOMZA Uputstvo za osnivanje i poslovanje sabirnih centara od 31. srpnja 1945. potpisao je Ministar prosvjete FDJ Vladimir Ribnikar.

⁸²⁷ Pravni izraz pod kojim se podrazumijeva privremeno oduzimanje prava uprave nad imovinom osobi nad kojom se vodi sudski spor i predaja te imovine na čuvanje trećoj osobi.

⁸²⁸ Zemaljsko ministarstvo je ministarstvo na razini federalne jedinice.

poretka.⁸²⁹ Privremeno oduzete predmete koji su bili oslobođeni od dugova, trebalo je prema *Uputstvu za osnivanje i poslovanje sabirnih centara* obraditi prema vrstama: knjige, umjetnički predmeti (skulpture, slike, tkanine, namještaj, keramika, staklo, umjetnički radovi u metalu, koži, drvu i dr.), znanstvene i muzejske zbirke, muzikalije, arhivalije. Svi popisani predmeti trebali su biti označeni brojem kako bi se mogao sastaviti popis u tri primjeraka. Jedan je primjerak zadržavao Okružni sabirni centar, a druga dva dostavljana su Zemaljskom sabirnom centru, odnosno Zemaljskom ministarstvu prosvjete i Saveznom ministarstvu prosvete.⁸³⁰

U srpnju 1945. KOMZA proširuje područje rada na okolicu grada Zagreba – na Nove Dvore kod Zaprešića, Januševac, Savski Marof i na Veliku Goricu. Odjel za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete organizirao je put u Hrvatsko zagorje gdje je KOMZA provodila popisivanje kulturno-historijskih spomenika i utvrđivala ratnu štetu. U tijeku 12 dana KOMZA je pregledala petnaest dvoraca od kojih su neke njihovi vlasnici napustili (Trakošćan, Bežanec, Poznanovec i Kostel), dok su preostali još bili pod upravom vlasnika, ali sekvestrirani. Predmeti iz dvoraca bili su preneseni u dvorac Trakošćan koji je služio kao privremeno skladište, a postojao je plan da se u njemu uredi Muzej Hrvatskog zagorja. Članovi Komisije imali su *Legitimacije* na temelju kojih im je bio omogućen pristup u sve javne i privatne zgrade koje su posjedovale *kulturno-historijske spomenike i starine i umjetnine otuđene u NDH*; izdane su od strane *Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNE)*, a preko Ministarstva prosvjete Federalne Države Hrvatske proslijeđene članovima (Sl. 50-51.).⁸³¹

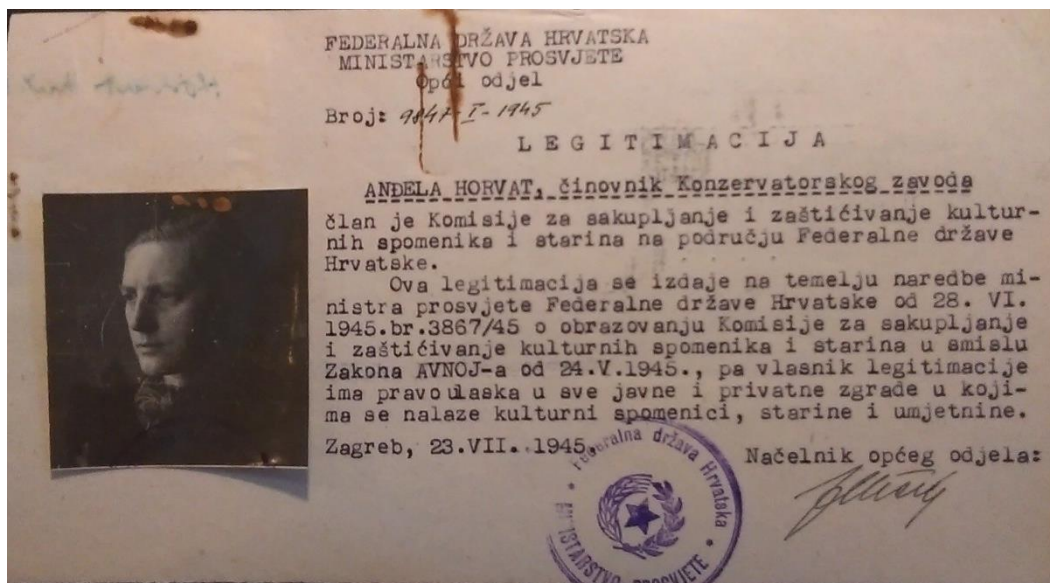

⁸²⁹ „Protivnici režima“ koji su još bili u svom privatnom posjedu, kojima do tada još nije bila oduzeta imovina.

⁸³⁰ MK-UZKB-KOMZA Uputstvo od 31. srpnja 1945. potpisao Ministar prosvjete Vladimir Ribnikar.

⁸³¹ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, 13.5. Kutija 57, broj 1525 od 30. svibnja 1945.

Slika 50. *Legitimacija* Ive Vrbančić (HR-DAZG-Ministarstvo prosvjete, 1945.)

Slika 51. *Legitimacija* Anđele Horvat (HR-DAZG-Ministarstvo prosvjete, 1945.)

Osim evidentiranja i prikupljanja sekvestriranih, konfisciranih umjetničkih predmeta od strane KOMZA-e i sami vlasnici privatnih zbirki su Odjelu za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete slali obrasce prijavnica za zbirke kulturno-historijske vrijednosti.⁸³² Popisivanje i evidentiranje predmeta u privatnim zbirkama provodilo se po dojavi nadležnog tijela o postojanju zbirke kod privatne osobe ili po traženju samog vlasnika. Na osnovi takve prijave Komisija bi, prema profilu zbirke, formirala tim stručnjaka koji bi zbirku pregledao i popisao. Evidentiranje i popisivanje privatne zbirke obavljalo se upisom u „Formular za personalne podatke posjednika zbirki umjetnina“, koji je sadržavao sljedeće upite:

- *Ime i prezime*
- *Narodnost*
- *Zvanje*

⁸³² Kulturno-umjetnički odjel Ministarstva prosvjete uputio je Glavnom gradskom odboru JNF u Zagrebu dopis u kojem traži da se dostave o podaci o svim kućama i stanovima: svih državnih neprijatelja, napuštenih, zapečaćenih stanova te svih posjednika privatnih zbirki i kulturno-historijskih spomenika. HR-DAZG Ministarstvo prosvjete pod brojem 2332 od 12. lipnja 1945.

- Adresa
- Čije je vlasništvo zbirka
- Kakove je vrsti zbirka (*stari predmeti, moderna umjetnost, umjetni obrt, narodne rukotvorine*)
- Ima li zbirku popisanu po predmetima
- Da li su predmeti u dnevnoj upotrebi
- Tko čuva zbirku
- Ima li nešto od materijala fotografirano
- Ima li nešto od materijala publicirano i gdje
- Jesu li predmeti pojedinačno ili skupno bili izloženi i gdje
- Da li zbirka raste (*obnavlja se*)
- Ima li netko pristupa u nju
- Je li oštećena od rata.⁸³³

Pri popisu predmeta zbirke vodio se Zapisnik uz sudjelovanje vlasnika i člana KOMZE (izaslanik Konzervatorskog zavoda). Zapisnik se dostavljao Konzervatorskom zavodu i Ministarstvu prosvjete. Ministarstvo prosvjete, Kulturno-umjetnički odjel, Odsjek za muzeje izdavao je rješenje o zaštiti i o njemu obavještavao Konzervatorski zavod, Gradski Narodni odbor i Komandu grada te samog vlasnika. Primjer takvog Rješenja je i zaštita Zbirke Ervin Weiss. Zbirka je na temelju izvještaja tadašnje voditeljice Odjela za muzeje Zdenke Munk, uz suglasnost Hrvatskog državnog konzervatorskog zavoda registrirana te je izdano Rješenje. U obrazloženju je navedeno da bi preseljenjem umjetničkih predmeta zbirke ili naseljavanjem osoba u prostorije stana moglo doći do ugrožavanja umjetničkih predmeta.⁸³⁴

Prema *Općem zakonu o zaštiti spomenika kulture i prirodnih retkosti*⁸³⁵ koji je donesen 4. listopada 1946., rješenje o zaštiti izdavao je Konzervatorski zavod.⁸³⁶ Prijepis Odluke o zaštiti upućivao se na znanje Prosvjetnom odjelu u Splitu, Zagrebu, odnosno stambenoj vlasti mjesta u kojem se predmeti nalaze. Vlasnik privatne zbirke od javnog značaja morao je od Kulturno-umjetničkog odjela u Zagrebu tražiti da se imenuje povjerenstvo za proglašenje njegove zbirke *privatnom zbirkom javnog značaja*. Kulturno-umjetnički odjel u Zagrebu određivao je povjerenstvo kojem su članovi bili konzervatori i drugi predstavnici prosvjetnog odjela (npr. ravnatelj Galerije umjetnina u Splitu) te je na temelju prijedloga te komisije izdavao konačnu

⁸³³ MK-UZKB-KOMZA Formular za personalne podatke posjednika zbirki umjetnina.

⁸³⁴ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, br. 1560 od 30. svibnja 1945.

⁸³⁵ Ovaj zakon izmijenjen je i dopunjen Odlukom o usuglašavanju saveznih zakona, *Službeni list* 4/51, te Uvodnim zakonom za Krivični zakon Sl. l 11/51.

⁸³⁶ Evidencija vlasnika zaštićenih privatnih zbirki nalazi se u Ministarstvu kulture, a u Izvještaju o arhivskom fondu Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina od 1945. – 1950. obradila ih je voditeljica Središnjeg arhiva Uprave za zaštitu kulturne baštine u Ministarstvu kulture RH Lidija Zrnić 2006. godine.

odluku. Vlasnici privatnih zbirki koje su proglašene zbirkama od javnog značenja morali su urediti zbirku prema propisima Konzervatorskog zavoda uz suradnju pojedinih muzejskih stručnjaka, specijalista za određeno područje, a prema sastavu i vrsti zbirki. Uređenje se provodilo po muzeološkim načelima za razgledavanje, a u okviru mogućnosti smještaja zbirke unutar privatnoga stana. Vlasnik nije mogao mijenjati postav zbirke u stanu, niti prodavati predmete iz zbirke, bio je dužan držati zbirku otvorenu za javnost u određene dane i vrijeme, redovito održavati prostor (čišćenje prostorija, rasvjeta, grijanje prostorija), a prema najavi zavoda ili određenoga muzeja primati posjetitelje i voditi ih zbirkom izvan tog vremena.⁸³⁷

U godini 1945./46. Komisija za sakupljanje i čuvanje kulturnih spomenika i starina evidentirala je i zaštitila ukupno 80 zbirki.⁸³⁸ U Konzervatorskom zavodu u Zagrebu namjeravali su na temelju registriranih zbirki uspostaviti Centralnu kartoteku umjetničkih radova naših renomiranih likovnih umjetnika.⁸³⁹

Zbog velikog opsega posla oko evidencije i prikupljanja kulturno-historijskih i umjetničkih predmeta Komisija za sakupljanje i očuvanje spomenika starina i biblioteka uputila je poziv za dobrovoljnu suradnju studentima povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Uz kratki informativni seminar o stilovima i povijesti umjetnog obrta, o načinu sakupljanja i čuvanja umjetnina te o zakonima, studenti su bili do te mjere osposobljeni da su mogli pomagati u radu Komisije.⁸⁴⁰ Imena studenata u dokumentu se ne spominju.

KOMZA je Naredbom o organizaciji Zemaljskoga sabirnog centra od 27. studenoga 1945., a prema Pravilniku o prijenosu poslova iz nadležnosti Ministarstva industrije – Državne uprave narodnih dobara, u nadležnost Ministarstva prosvjete, trebala provoditi nadzor nad Zemaljskim sabirnim centrom i jednom mjesečno podnositi izvještaj o radu Kulturno-umjetničkom odjelu Ministarstva prosvjete.⁸⁴¹

KOMZA nije bila u mogućnosti obilaziti cijelo područje, nego sam grad Zagreb i okolicu pa su stoga osnovani Pokrajinski sabirni centri u Osijeku, Varaždinu, Sušaku, Opatiji⁸⁴², Zadru⁸⁴³, Puli, Senju (uključujući i etnografske predmete)⁸⁴⁴ i Šibeniku.⁸⁴⁵ Iz Zagreba su slane

⁸³⁷ MK-UZKB-KOMZA Elaborat o zaštićenim privatnim zbirkama Zdenke Munk.

⁸³⁸ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 428-1946. od 15. studenoga 1946.

⁸³⁹ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 931.1946.

⁸⁴⁰ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 110-1946. od 15. ožujka 1946.

⁸⁴¹ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 359/1945 4. prosinca 1945.

⁸⁴² Ministarstvo kulture (dalje: MK) – Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje:UZKB) – Arhiv (dalje: A) dopis broj 575-1946 od 31. siječnja 1946. U izvještaju o radu sabirnog centra u Opatiji Iva Perčić navodi da je pregledala vile po Opatiji (Vila Ivana, Meurier, Brull) u kojima se većinom nalazio namještaj.

⁸⁴³ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, kutija 59, broj 4608 od 2. ožujka 1946. Okružni NO Zadar, Sabirni centar u Zadru javlja da ima cca 80000 svezaka i veći broj umjetničkih slika i predmeta. Izvještaj potpisuje Mladen Koritnik.

⁸⁴⁴ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 221-1946. od 12. srpnja 1946. U Senju je osnovan Odbor za sakupljanje i očuvanje kulturno-historijskih umjetničkih i etnografskih predmeta, Sabirni centar u muzeju. U odboru su bili: Jakov Čanić, Jakov Bosnić, Franjo Olivieri, Vinko Tijan.

⁸⁴⁵ Članovi sabirnog centra bili su Frane Dujmović, Marijo Medini, Federik Gegala, Nikola Perketa i Silvestrić Ante.

upute, okružnice, a bili su osigurani i krediti za rad KOMZE. Problem se javljao u slučaju kad sabirni centri ne bi slali izvještaje o radu, odnosno o broju i vrsti evidentiranih ili pohranjenih predmeta u skladištima.

U Dalmaciji se za kulturne spomenike brinuo Prosvjetni odjel Oblasnog Narodnog odbora za Dalmaciju, a u Hrvatskom primorju Okružni Narodni odbori.⁸⁴⁶ Pročelnik Prosvjetnog odjela u Dalmaciji bio je Cvito Fisković. Sabirni centri u Splitu i Dubrovniku radili su do prosinca 1946. godine. Pokrajinski sabirni centar u Dubrovniku vodio je Lukša Beritić, a ostali članovi bili su imenovani 3. svibnja 1948: Vinko Foretić, Kosta Strajnić, Ivo Gracić, Branko Kovačević, Stijepo Stražičić i Ante P. Jeričević.⁸⁴⁷ U pokrajinskim centrima rad je bio ograničen isključivo na prikupljanje materijala na terenu, a ne na njegovu zaštitu.

Izvještaj o cjelokupnom radu KOMZE koji je sastavila posebna komisija, imenovana od Ministarstva prosvjete, Odjela za kulturu i umjetnost 1949. godine, daje možda najbolji uvid u složeni rad KOMZE. Izvještaj su izradili: šef Revizionog odsjeka Ministarstva prosvjete Božo Jeričević, administrativni manipulant Ministarstva prosvjete Leopold Vincelj te referentice Odjela za muzeje Draginja Zdenčaj i Elvira Aranješ. U svrhu izrade Izvještaja pregledani su spisi, skladišta na Tomislavovom trgu i Sveučilišne knjižnice te su uzete izjave predsjednika KOMZE Vladimira Tkalčića, tajnice Ive Vrbanić i članice KOMZE namještenice Sveučilišne biblioteke Jelene Ibler. Komisija je zaključila da se nisu ispravno i realno utvrdili postupci rada kao ni dovoljan broj administrativnog osoblja od nadležnih tijela, već je cijeli posao KOMZE ovisio na radu i snalažljivosti samih članova. O predmetima koje je preuzimala KOMZA nije se vodila knjiga inventara, već su postojali popisi preuzetih imovinskih masa. KOMZA nije preuzimala konfiscirane ili sekvestrirane predmete na osnovi popisa tijela kojima su ih predavali, nego obrnutim putem. KOMZA je ulazila u stanove koji su bili konfiscirani ili pod sekvestrom te su sami izvršili popis kulturno-historijskih i umjetničkih predmeta koje su u stanu zatekli i kopiju popisa predavali su nadležnom tijelu. Kod preuzimanja knjiga nisu se radili popisi po strukama, naslovima i autoru djela, već su se preuzimale po broju. O svim primljenim i dalje predanim imovinskim masama KOMZA je sastavljala zapisnike i prema njima su ti predmeti bili pohranjeni u skladištu. Komisija je pregledom skladišta na Tomislavovom trgu, prema navedenom izvještaju, ustanovila veliku količinu predmeta koji su bili evidentirani i dobro smješteni te osigurani od štete.⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ HR-DAZG Broj 7198 –VII 1945 Sakupljanje i zaštićivanje kulturno-historijskih predmeta – izvještaj MP Zagreb – MP DFJ Odjeljenju za kulturu u Beogradu (dopis potpisuje ministar prosvjete).

⁸⁴⁷ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 243-1948. od 3. svibnja 1948.; HR-DAZG Ministarstvo prosvjete broj 508-1947. od 22. studenog 1947. Dopis obrazlaže razliku između sabirnog centra koji je bio pomoćno tijelo Konzervatorskog zavoda u Zagrebu i zaštite spomenika koja je bila pod Konzervatorskim zavodom u Splitu.

⁸⁴⁸ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, kutija 66 Izvještaj o pregledu poslovanja Komisije za čuvanje i sakupljanje kulturnih spomenika i starina, od 31. prosinca 1949.

U Zagrebu je u cjelokupnom radu KOMZA-e ukupno popisano oko 120 privatnih zbirki s oko 6500 predmeta, iz konfisciranih stanova prevezeno je ukupno 2500 predmeta kulturno-historijskog i umjetničkog značaja, 88.000 knjiga i 150 sanduka arhivalija.⁸⁴⁹

Komisija je pohranjivala preuzete predmete u spremište Muzeja za umjetnost i obrt, Sveučilišnu biblioteku i državni Arhiv, u spremište Zemaljske uprave narodnih dobara Federalne Države Hrvatske (ZUNDA) u Heinzelovoj ulici u Zagrebu i u spremišta Gradske uprave narodnih dobara (GUND). Nakon pregleda skladišta, dio konfisciranih predmeta ili cijele zbirke odnesene su u JAZU u Zagrebu, Državni arhiv, Modernu galeriju u Zagrebu, Muzej Srba u Hrvatskoj, Etnografski muzej, Muzej grada Zagreba, Muzej Hrvatskog primorja u Rijeci, Muzej Slavonije u Osijeku i u Gradski muzej Varaždin, a sve u svrhu povećanja muzejskih zbirki.

Iako se iz navedenog čini da se radi o standardnoj proceduri šticećenja zbirki, radilo se ustvari o spašavanju vlasnika zbirki od konfiskacije. Naime, vrlo lako se moglo ostati bez zbirke umjetnina, tadašnja klima nije bila naklonjena „kapitalistima“. Konfiskacija je mogla biti provedena pod optužbom suradnje s neprijateljem, jer kako je ranije navedeno, odluke su donesene na temelju zakona koji su interpretirani u duhu narodne imovine odnosno klasne jednakosti. Stoga se vrlo lako moglo postati državnim – narodnim neprijateljem. S obzirom na to da je konfiskacija u biti imala klasni karakter, samim zaštićivanjem zbirki stručnjaci Konzervatorskog zavoda uspjeli su obraniti građansko društvo koje je tada većinom i posjedovalo umjetnička djela. Potvrda toga nalazi se u dopisu u kojem Ministarstvo prosvjete upozorava Komisiju da više prikuplja predmete, a manje zaštićuje privatne zbirke.⁸⁵⁰ S druge strane, Konzervatorski zavod u Zagrebu pišući o spornim pitanjima Ministarstvu prosvjete navodi da postoje izuzetci. Naime, u nekim vilama u kojima su smješteni tadašnji „funkcionari“ nisu mogli provesti popis umjetnina. Radilo se o Vili Sever (bivšoj vili Ante Pavelića) i Vili Reichsmann koja je bila rezervirana za pukovnika Jugoslavenske Armije (ime nepoznato). U navedenoj vili nađena su četiri predmeta koja ne potječu iz vile, već su dopremljena iz skladišta ZUND-a; budući da se radilo o umjetničkim predmetima htjelo ih se otpremiti, ali nije bilo dozvoljeno bez dozvole Komande grada. Potom Vila Marić u koju se uselio Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a, koji je molio da se stvari od umjetničke vrijednosti ne popišu te da će on naknadno izvijestiti Komisiju kada bi to mogla učiniti.⁸⁵¹ Naknadni popis ili bilo kakav izvještaj u spisima nisu pronađeni.

⁸⁴⁹ MK-UZKB-KOMZA Izvještaj o arhivskom fondu Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina od 1945-1950. izradila Lidija Zrnić 2006. godine.

⁸⁵⁰ MK-UZKB-KOMZA dopis pod brojem 6078/1945 od 1. kolovoza 1945. Ministarstvo prosvjete upozorava Komisiju da u zadnje vrijeme više zaštićuje zbirke odnosno stanove, a manje sakuplja i zaštićuje kulturno-historijske objekte koji su izloženi propadanju.

⁸⁵¹ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, kutija 57 broj 26-1945 od 18. lipnja 1945.

Osim prikupljanja i smještaja predmeta javilo se i pitanje procjene konfisciranih i sekvestriranih predmeta za koje je bila zadužena KOMZA, odnosno Ministarstvo prosvjete. S obzirom na količinu predmeta pojedinačno procjenjivanje bio bi dugotrajan posao koji KOMZA nije bila u mogućnosti provesti u kratkom razdoblju. Zbog velikog broja predmeta i velike umjetničke vrijednosti njihova bi procjena usporavala raspodjelu u razne kulturne ustanove. Stoga je KOMZA od Ministarstva financija tražila da se oslobode od procjenjivanja i novčanog zaduženja pri preuzimanju predmeta kulturno-historijskog i umjetničkog značaja.⁸⁵² Iz uvida u spise možemo zaključiti da se novčana vrijednost predmeta nije navodila.

Odjel za kulturu i umjetnost Ministarstva za nauku i kulturu rasformirao je godine 1950. Komisiju za sakupljanje i čuvanje kulturnih spomenika i starina.⁸⁵³ Nadležnost Komisije i svi spisi od 1945. do 1950. predani su Konzervatorskom zavodu u Zagrebu. Dokumente vezane za sakupljanje i čuvanje knjiga pod brojem 81-1950 KOMZA je predala Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

KOMRAT je komisija koja se bavila pokretnim i nepokretnim spomenicima, za razliku od KOMZA-e koja se bavila isključivo pokretnim spomenicima. No, zbog nedostatka financijskih sredstava, obje su se komisije, prema potrebi, bavile i jednom i drugom vrstom spomenika. Pretpostavlja se da su popisi pokretnih umjetničkih predmeta koje je provodila KOMZA rađeni na osnovi popisa iz razdoblja NDH, budući da su umjetnine popisivali isti stručnjaci iz MUO-a, Etnografskog muzeja i Konzervatorskog zavoda. Popisi iz NDH nisu sačuvani u cijelosti. Postoji svega nekoliko popisa iz vremena NDH o proglašenju zaštićene zbirke, iako je morala postojati neka poveznica između ta dva popisivanja.⁸⁵⁴ Uvidom u spise razvidno je da su se stručnjaci iz angažiranih institucija nastojali, i u jednom i u drugom razdoblju, ograditi od političkih pritisaka i svoj rad usmjeriti prije svega na zaštitu umjetnina. Provodili su to na nekoliko načina, ali prije svega popisivanjem izlučenih predmeta u sabirnim centrima, s obzirom na to da je dosta predmeta nestajalo zbog neadekvatnog osiguranja; potom su radili na proglašavanju privatnih zbirki javnima, čime su predmeti ostajali kod vlasnika, ali su bili evidentirani, pa se na taj način pokušavalo spriječiti prodaju i iznošenje predmeta iz zemlje. Obje su se komisije u prvom redu orijentirale na zaštitu, sakupljanje i evidentiranje pokretnih spomenika, često se ne osvrćući na etički problem podrijetla i vlasništva samih predmeta. Popisani predmeti u vremenima rata često su mijenjali

⁸⁵² MK-UZKB-KOMZA dopis broj 130-1947 od 20. veljače 1947.

⁸⁵³ MK-UZKB-KOMZA dopis broj 1234-VI-3-1950.

⁸⁵⁴ Ovo su osobne opservacije s obzirom na pregledani materijal.

vlasnika. Predmeti prvotno otuđeni zakonima NDH, preprodani, napušteni i oduzeti tretirani su jednako.

4.1.4. Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu

Nakon ponovnog uspostavljanja Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu ravnateljem je u listopadu 1945. godine imenovan Cvito Fisković.⁸⁵⁵ Pored ravnatelja, u Zavodu su bili zaposleni Ksenija Petrošić (Cicarelli), Nevenka Bezić (Božanić) i Jerko Marasović, a 1953. godine primljen je Davor Domančić (Sl. 52.).⁸⁵⁶ Konzervatorski zavod bavio se utvrđivanjem ratne štete, pohranom nacionaliziranih, napuštenih ili sekvestriranih umjetničkih predmeta u muzeje i galerije, evidencijom pokretnih umjetničkih predmeta te obnovom i restauracijom pokretnih i nepokretnih spomenika. Pregledane su i popisane crkvene i privatne zbirke od kojih su neke i zaštićene (franjevačka zbirka u Sinju i Hvaru). U Izvještaju o radu od 1945. do 1949. Fisković navodi da se najviše privatnih zbirki očuvalo u Dubrovniku te su zaštićene zbirke Negrini-Gracić, Filaus, Račeta-Martecchini.⁸⁵⁷ U radu Konzervatorskog zavoda sudjelovali su i ranije spomenuti počasní konzervatori u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Korčuli, Hvaru i Stonu.

Konzervatorski zavod sudjelovao je i u premještanju, nadopunjavanju i uređenju zbirki u Dubrovniku, Trogiru i Splitu.⁸⁵⁸ Zavod je surađivao s Restauratorskim zavodom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na restauriranju slika. Stanislava Dekleva i Zvonimir Wyroubal restaurirali su barokne portrete iz Kneževa dvora u Dubrovniku, Božidarevićev triptih s Danča, sustjepanski triptih Frana Matijina, *Krštenje Kristovo* Mihajla Hamzića, cavtatski poliptih Vicka Lovrina i lopudski triptih.⁸⁵⁹ Fisković je uz redovan rad na samim spomenicima bio aktivan i na drugim poslovima vezanim uz popularizaciju i

⁸⁵⁵ O djelovanju Cvite Fiskovića u Konzervatorskom zavodu u Splitu na zaštiti i restauraciji slikarstva i skulpture u: ŠUSTIĆ, 2016. Vrlo zanimljiv razgovor Ive Maroevića, Tonka Maroevića i Radovana Ivančevića koji je vodila Snješka Knežević daje nam uvid u širinu i značaj rada Cvite Fiskovića te njegov utjecaj na povjesničare umjetnosti. Više u: KNEŽEVIĆ, 1979:34-39.

⁸⁵⁶ FISKOVIĆ, 1955:418. Domančić je prvo na dužnosti honorarnog kustosa Konzervatorskog zavoda na radu u Galeriji Meštrović, od 1. rujna 1953. primljen je na mjesto konzervatora. BELAMARIĆ, 2008:3.

⁸⁵⁷ FISKOVIĆ, 1951:184-185.

⁸⁵⁸ U Dubrovniku u palači Sponza izloženi su predmeti umjetničkog obrta 15. i 16. st., u Zadru je uređen novoosnovani Etnografski muzej, u Trogiru je iz romaničke benediktinske crkve premjestio kamene ulomke, u Cavtatu je uređena zbirka Bogišić. FISKOVIĆ, 1952:162-163. U Splitu se nastavilo s uređenjem Gradskog muzeja, izloženo je oružje iz 15. stoljeća te predmeti iz prošlosti Splita kao npr. kasnogotička škrinja. FISKOVIĆ, 1955:400-401.

⁸⁵⁹ FISKOVIĆ, 1952:161.

osvješćivanje o važnosti čuvanja baštine; sudjelovao je na pripremanju izložbe *Jugoslavenska srednjovjekovna umjetnost* u Parizu na kojoj je i održao predavanje, u radu ICOM-a za Jugoslaviju, potom je sudjelovao na Međunarodnom kongresu u Amsterdamu te je održao čitav niz predavanja studentima, đacima i građanstvu. Predavanja, članke i rasprave o spomenicima Dalmacije pripremali su i ostali zaposlenici Konzervatorskog zavoda: K. Cicarelli, D. Domančić i N. Bezić.⁸⁶⁰ Fisković je od samog preuzimanja Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju nastavio rad na spomenicima, koji su započeli njegovi prethodnici F. Bulić i Lj. Karaman, temeljen na arhivskoj građi, proučavanju, interpretiranju, valorizaciji te publiciranju istraživanja i novih saznanja.⁸⁶¹ Treba napomenuti da je već 1946. bio pokrenut časopis *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* u kojem su prezentirana istraživanja slikarstva, kiparstva, arhitekture, arheologije i primijenjene umjetnosti.⁸⁶² Konzervatorski zavod za Dalmaciju pružao je stručnu pomoć i provodio nadzor nad Konzervatorskim uredom u Zadru, osnovanim od strane Narodnog odbora za Kotar Zadar 1952., koji je počeo s radom kao samostalna ustanova 1. siječnja 1954. Prvim voditeljem ureda u Zadru bio je imenovan Grga Oštrić (Sl. 53.).⁸⁶³

⁸⁶⁰ FISKOVIĆ, 1952:164., 1955:420.

⁸⁶¹ ŠUSTIĆ, 2011:353. ; BELAMARIĆ, 1988:241.

⁸⁶² Prvo izdanje bilo je djelo Cvite Fiskovića, *Dalmatinski spomenici i okupator*.

⁸⁶³ RADULIĆ-DOMIJAN, 1976:235.; VEŽIĆ, 1979:555.

Slika 52. Cvito Fisković s konzervatorima Konzervatorskog zavoda u Splitu 1950-tih, Album Konzervatorskog zavod u Splitu

Slika 53. Grga Oštrić, Zdenka Munk (MK-UZKB-F)

4.1.5. Osnivanje Konzervatorskog zavoda u Rijeci

Uz reorganizaciju rada u konzervatorskim zavodima u Zagrebu i u Splitu, Konzervatorski zavod u Zagrebu sudjelovao je u osnivanju Konzervatorskog zavoda u Rijeci.

Konzervatorskom zavodu u Rijeci djelomično je prethodio rad Zemaljskoga konzervatora u Puli koji je bio organ Središnjeg povjerenstva u Beču (do 1918.), odnosno u vrijeme talijanske okupacije spadao je pod Nadzorništvo za starine i umjetničke spomenike u Trstu.

Ministarstvo prosvjete Hrvatske već je u lipnju 1945. poslalo Branka Fučića⁸⁶⁴ i Ferdu Hauptmana⁸⁶⁵ na teren da ustanove stanje spomenika u Istri.⁸⁶⁶

Godine 1946. Aleksandar Perc (Sl. 54.) imenovan je *stalnim izaslanikom* Konzervatorskoga zavoda u Zagrebu⁸⁶⁷ za područje Hrvatskog primorja i Kvarnera sa sjedištem u Rijeci, asistentom je imenovan Branko Fučić, a Iva Perčić bila je zadužena za administrativne poslove.⁸⁶⁸ Perc je imao savjetodavnu ulogu i predlagao je Oblasnom Narodnom odboru za Istru i Gradskom Narodnom odboru Rijeka što bi sve trebalo učiniti u vezi sa zaštitom spomenika.

U izvještaju iz studenoga 1946. Perc se obratio Konzervatorskom zavodu u Zagrebu, budući da na tom prostoru još nisu važili propisi FNRJ o zaštiti spomenika i ustrojenju konzervatorskih zavoda, pa je podjela rada bila prema oblastima. Područje Istre bilo je pod konzervatorskim nadzorom Branka Fučića, Liburnijska obala, Rijeka i kotar Kastav pod nadzorom Ive Perčić, a Hrvatsko primorje pod nadzorom Perca.⁸⁶⁹

Nakon rješavanja graničnoga pitanja⁸⁷⁰ Oblasni Narodni odbor za Istru i Gradski Narodni odbor na Rijeci osnovali su potkraj 1946. godine Konzervatorski zavod u Rijeci⁸⁷¹. Područje djelovanja Konzervatorskog zavoda bili su grad Rijeka, Istra, Kvarnerski otoci, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, a financiran je iz godišnjeg proračuna Oblasnoga Narodnog odbora za Istru i Gradskoga Narodnog odbora Rijeka. Konzervatorski zavod u Rijeci započeo je s radom 1. siječnja 1947. kada je odobren proračun.

U početku djelovanja riječki Konzervatorski zavod, s obzirom na političke i teritorijalne promjene, nije naslijedio nikakvu dokumentaciju.⁸⁷² Stoga je rad Konzervatorskog zavoda u

⁸⁶⁴ Branko Fučić, u to vrijeme asistent Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

⁸⁶⁵ Ferdo Hauptman bio je arhivist Državnog arhiva u Zagrebu.

⁸⁶⁶ To područje pripadalo je tzv. zoni „B“. BRADANOVIĆ, 2001:139.

⁸⁶⁷ O osnivanju zavoda u *Primorskom vjesniku* objavio je članak Aleksandar Perc.

⁸⁶⁸ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, kutija 60, broj 67046-1946. rujna 1946. Prijedlog Konzervatorskog zavoda u Zagrebu o stalnom izaslaniku potvrdio je Ministar prosvjete 17. rujna 1946.

⁸⁶⁹ PERČIĆ, 1950:188.

⁸⁷⁰ Mirovnim ugovorom u Parizu, koji je s Italijom potpisan 10. veljače 1947., Jugoslaviji je pripao veći dio teritorija okruga Gorice, okruga Pula, te čitavo područje Rijeke i Zadra. Dio spornoga teritorija koji se odnosio na dio pokrajine Trsta, privremeno je bio podijeljen na dvije vojne zone: A pod anglo-američkom vojnom upravom i B pod jugoslavenskom vojnom upravom. Godine 1954. zona B pripala je Jugoslaviji. MATKOVIĆ, 2003:290.

⁸⁷¹ Spajanjem Konzervatorskog zavoda za Istru i Rijeku s imenovanim izaslanikom Konzervatorskog zavoda u Zagrebu za područje Hrvatskog primorja i Kvarnera sa sjedištem u Rijeci nastaje Konzervatorski zavod u Rijeci.

⁸⁷² Zdenka Munk je uspjela je ishoditi veći broj snimaka istarskih spomenika od austrijske konzervatorske službe u Beču, a nađeni su i dijelovi arhiva konzervatora iz Pule i arhiva počasnog konzervatora iz Poreča. Početke rada

Rijeci nakon osnutka uglavnom bio usmjeren na evidenciju i prikupljanje dokumentacije.⁸⁷³ Obnova spomenika najvećim se dijelom odnosila na nepokretne spomenike, a obnovu manjeg broja pokretnih spomenika radila je restauratorska radionica JAZU.⁸⁷⁴ Pokretni spomenici u crkvama, samostanima i riznicama popisivani su prilikom obilaska terena. U suradnji s Muzejom za umjetnost i obrt obrađene su crkvene riznice u Rijeci, Kraljevici i Istri.⁸⁷⁵

Slika 54. Aleksandar Perc i Milan Prelog u Rijeci, 1947.

4.1.6. Pravilnik o konzervatorskim zavodima

Uspostavljanjem konzervatorskih zavoda u Zagrebu, Splitu i Rijeci započela je zajednička suradnja na izradi Pravilnika o konzervatorskim zavodima. U vezi s nacrtom *Pravilnika* Ljubo Karaman je 1948. uputio dopis zavodima u Rijeci i Splitu, tražeći da mu dostave svoje prijedloge.⁸⁷⁶ U dopisu Karaman navodi svoje napomene u vezi s promjenom pravilnika i predlaže da Odredbe o unutrašnjoj organizaciji budu što elastičnije, i da svaki zavod postupi

Konzervatorskog zavoda obradila je Iva Perčić u svom članku *Rad konzervatorskog zavoda na Rijeci* u Zborniku zaštite spomenika kulture – izdanje Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture. PERČIĆ, 1950:188-191. Konzervatorski zavod u Zagrebu organizirao je proučavanje i istraživanje spomenika te je dio konzervatora također obilazio i upoznao spomenike u Istri. Karaman nakon upoznavanja i proučavanja spomenika Istre izdaje raspravu *O srednjovjekovnoj umjetnosti u Istri*. STAHULJAK, 1950:258.

⁸⁷³ Perčić u izvještaju *Konzervatorski radovi u Istri i Hrvatskom primorju od 1949. do 1954.* navodi da je rad Zavoda bio usmjeren na tri pravca: inventarizacija, zaštitni radovi i istraživanje spomenika, kako bi se dobila slika razvoja umjetnosti u Istri i Primorju. PERČIĆ, 1956:289.; K. S. (1948) *Rad na proučavanju i čuvanju kulturnih spomenika Istre i Hrvatskog Primorja.*

⁸⁷⁴ MK-UZKB-A dopis broj 116/11-1959. od 26. listopada 1959. Konzervatorski zavod Rijeka dopis upućuje Savjetu za kulturu i nauku NRH u kojem daje izvješće o radu zavoda, a u prilogu dopisa stanje je zaposlenika po godinama. Dopis potpisuje direktorica zavoda Iva Perčić.

⁸⁷⁵ MK-UZKB-A dopis broj 1014/57 od 9. listopada 1957.

⁸⁷⁶ MK-UZKB-A dopis od 11. veljače 1948.

prema svojim potrebama i mogućnostima. Karaman je predlagao da se u pravilnik unese odredba prema kojoj svaki zavod može imati više odjela na čelu s konzervatorom. U slučaju da nema konzervatora trebao ga je voditi mlađi službenik asistent ili *rukovodilac* (viši konzervator), a planirani odjeli bili su:

- *zaštitno upravno odjeljenje*
- *inventarizaciono odjeljenje*
- *operaciono odjeljenje (za popravak spomenika u izravnoj režiji zavoda)*
- *naučno-istraživačko odjeljenje*

U Uredbi je samo spomenuto postojanje stalnih izaslanika zavoda i mjesnih počasnih konzervatora. Stoga je Lj. Karaman predložio da se Pravilnikom odredi izaslanik (u rangu stručnog službenika i s kvalifikacijama asistenta konzervatora ili konzervatora) koji upravlja određenim područjem prema uputama *rukovodioca* zavoda u Splitu, Rijeci ili Zagrebu. Mjesni počasni konzervatori trebali su biti imenovani prema odluci Ministarstva prosvjete na prijedlog *rukovodilaca* zavoda u Zagrebu, Rijeci i Splitu na određeno vrijeme (prijedlog je bio na tri godine) uz malu nagradu, odnosno samo uz naknadu realnih troškova putovanja i dopisivanja, i to za određeni teritorij jednog ili više kotareva. Počasni konzervatori birani su iz kruga ljudi koji su pokazali volju i ljubav za čuvanje spomenika, a njihova služba i zadaća u prvom redu treba biti obavještajna. Uz navedeno, trebali su zastupati središnji konzervatorski zavod i to samo u pitanjima koja im taj zavod, ovisno o slučaju, povjeri na rješavanje. Karaman je držao da se počasnim konzervatorima ne može prepustiti odlučivanje zbog nedovoljne stručnosti, ali je u pojedinim slučajevima, uz određene upute, konzervator mogao prepustiti počasnom konzervatoru nadzor nad određenim konzervatorskim zahvatom. Stoga je Lj. Karaman svim počasnim konzervatorima poslao Upute.⁸⁷⁷ U Uputama je istaknuto na što počasni konzervatori trebaju obratiti pozornost pri svojem radu: istaknuo je njihovu osnovnu zadaću, obavješćivanje o svim zahvatima narodne vlasti, Crkve ili privatnih osoba na pokretnim i nepokretnim spomenicima, na spomenicima koji su obuhvaćeni pravilnicima za čuvanje starina, na obnovu spomenika stradalih u ratu, i na izvoz umjetnina. Karamanov prijedlog o počasnim konzervatorima bio je prihvaćen. U krajevima s većim brojem spomenika zavodi su trebali imenovati stalne izaslanike i počasne konzervatore koji su predstavljali pomoćnu mrežu u radu na zaštiti spomenika. Svrha i uloga počasnih konzervatora bila je određena *Zakonom o zaštiti spomenika kulture*⁸⁷⁸ i *Zakonom o narodnim odborima kotareva*.⁸⁷⁹ Prema članku 66. *Zakona o zaštiti spomenika kulture* narodni odbori mogli su na prijedlog Konzervatorskog zavoda imenovati povjerenika za zaštitu spomenika

⁸⁷⁷ MK-UZKB-A broj 130/1949. od 12. veljače 1949.

⁸⁷⁸ Objavljeno: NN 18/1960.

⁸⁷⁹ Objavljeno: NN 34/1952.

kulture u općini ili kotaru u kojima nisu osnovani zavodi za zaštitu spomenika kulture, a na čijem području postoji veći broj značajnih spomenika kulture. U Zakonu o narodnim odborima kotara u Članku 59. uloga povjerenika za zaštitu spomenika kulture je obavješćivanje Odjela za društvenu službu kotarskoga narodnog odbora i Konzervatorskog zavoda u Zagrebu o stanju spomenika, kao i o svim ostalim pitanjima koja se odnose na čuvanje i održavanje spomenika na području kotara.⁸⁸⁰

O navedenom prijedlogu *Pravilnika* usuglasili su se svi direktori konzervatorskih zavoda u Zagrebu, Splitu i Rijeci te su posebno dogovorili razgraničenje kojim su Rab i Pag pripali Konzervatorskom zavodu u Rijeci. Potvrdu o prihvaćanju pravilnika dostavili su Ministarstvu prosvjete, Odjelu za kulturu i umjetnost.⁸⁸¹

4.1.7. Pomoćna tijela u zaštiti pokretnih spomenika

U svrhu rješavanja stručnih pitanja u vezi s radom muzeja i konzervatorskih zavoda, pri Odsjeku za muzeje Ministarstva prosvjete osnovana su godine 1945./46. savjetodavna tijela: *Savjet muzealaca i konzervatora*⁸⁸² i *Društvo muzealaca i konzervatora*.

Pored stručnih tijela, prema *Općem zakonu o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* postojala su i kontrolna tijela zaštite – Narodni odbori, koji su bili dužni surađivati s konzervatorima, provoditi naredbe, upute, preporuke i okružnice. Uloga Narodnih odbora na području zaštite spomenika bila je obnova ratom oštećenih kulturnih spomenika, sprječavanje odnošenja materijala s još nesaniranih spomenika te javljanje svake promjene ili namjere

⁸⁸⁰ MK-UZKB-A pod brojem 360 od 20. listopada 1948.

⁸⁸¹ HR-DAZG Ministarstvo prosvjete, pod brojem 21 od 6. ožujka 1948.

⁸⁸² MK-UZKB-A pod brojem 97-1945. Savjet muzealaca i konzervatora osnovan je 1945. godine na prijedlog *Otsjeka za muzeje Kulturno-umjetničkog odjela* Ministarstva prosvjete Federalne Države Hrvatske, koji i donosi statut o osnutku i radu. U članku 1. Statuta propisana je svrha Savjeta muzealaca i konzervatora kao savjetodavnog tijela za rješavanje stručnih pitanja u vezi uređenja i rada kulturno-umjetničkih muzeja i konzervatorskih zavoda te nadzora, čuvanja i zaštite kulturno-umjetničkih, etnografskih i historijskih spomenika i *starina*.

kojom se mijenjalo stanje spomenika. Kao pomoć Narodnim odborima pri prepoznavanju kulturnih spomenika izrađivani su pravilnici u kojima su bili popisani sve važnije kulturno-historijske građevine pojedinoga područja, koje bez dozvole konzervatora nisu smjele biti obnavljane. O pokretnim spomenicima narodni odbori izvještavali su Zemaljsku komisiju za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina.

U praksi se često događalo nešto sasvim drukčije od onoga što je predviđeno pravilima.

Prema izvještajima o radu Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, Narodni odbori nisu pomagali u zaštiti ili znanstvenom proučavanju spomenika, napose sakralnih, već su, naprotiv, oduzimali građevinski materijal namijenjen crkvenim objektima koji je dobiven od *Planske komisije*⁸⁸³ zauzimanjem konzervatorskih zavoda i dodjeljivali ga drugim objektima.

Konzervatorski zavod u Zagrebu izradio je plan obnove i popis najvažnijih spomenika kulture prema teritorijalnim jedinicama (oblastima i kotarima), koji je poslan Kotarskim narodnim odborima, ali nisu bila osigurana financijska sredstva tako da do obnove spomenutih spomenika nije ni došlo. Narodni odbori imali su veliku autonomiju na svom području i držali se su se ravnopravnima Konzervatorskom zavodu te su sami odlučivali u pitanju pojedinih spomenika, pritom, dakako, ne poštujući konzervatorske propozicije, što je dovodilo do devastacije spomenika.⁸⁸⁴

Pomoć konzervatorskim zavodima u radu na terenu u gradovima, odnosno kotarevima, bili su počasni konzervatori. Njihova dužnost, kako je već spomenuto, bila je redovito informiranje konzervatora o stanju i postupanju sa spomenicima na svom području.⁸⁸⁵ Prema popisu iz 1949. ukupno je bilo 27 počasnih konzervatora.

Jedna od važnih uloga konzervatorskih zavoda u Zagrebu, Splitu i Rijeci poslije 1945. godine bila je i promidžbena djelatnost. Nastojeći razviti svijest o čuvanju sakralne baštine konzervatorski zavodi su preko promidžbenih i informativnih članaka u novinama, putem radija ili filma, organiziranjem izložbi pokušavali educirati šire slojeve društva o važnosti čuvanja spomenika.⁸⁸⁶ Problem je bio u nezainteresiranosti medija koji su opravdavali svoj

⁸⁸³ Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije donesen je 31. siječnja 1946. godine te se potom formira Vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije kao najviše izvršno i upravno tijelo s ovlastima za donošenje uredbi iz područja privrede i javnih financija. Vlada se sastojala od predsjednika, potpredsjednika, ministara i predstavnika komisija, planske i kontrolne. Planskoj komisiji Vlade republike su podnosile nacрте privrednih planova. HOLJEVAC -TURKOVIĆ, 2002:106-109. Planska komisija je stavila na raspolaganje Konzervatorskom zavodu višemilijunsku svotu za obnovu spomenika u svom petogodišnjem programu obnove. KARAMAN, 1947:3.

⁸⁸⁴ MK-UZKB-A Poteškoće konzervatora u radu na zaštiti spomenika kulture. *Nepotpisani izvještaj*.

⁸⁸⁵ MK-UZKB-A pod brojem 130-1949. od 12. veljače 1949.

⁸⁸⁶ O spomenicima i njihovoj zaštiti Slavoniji više u novinskim člancima: KATUŠIĆ, 1954.

stav: „*ne potpomažemo crkve, teme o umjetnosti nisu aktualne, nemamo prostora za konzervatorske jadikovke*“.⁸⁸⁷

Godine 1948. Konzervatorski zavod u Zagrebu pokušao je organizirati izložbu sa svrhom promicanja zaštite kulturnih spomenika u Hrvatskoj i konzervatorskih zavoda Hrvatske kao tijela njihove zaštite i proučavanja. Koncept izložbe razradio je Tihomil Stahuljak. U promidžbenom dijelu trebali su na velikoj geografskoj karti Hrvatske biti uneseni najznačajniji spomenici – topografska dispozicija spomenika, različitost kulturnih utjecaja i različitost morfologija. Potom su trebale biti izložene fotografije najreprezentativnijih spomenika (arhitektura, kiparstvo, slikarstvo) kojima bi se prikazao raspon konzervatorske djelatnosti. U historijskom dijelu izložbe pomoću originalnih dokumenata trebalo je prikazati razvoj interesa za spomenike i nastojanja čuvanja kroz povijest, te konzervatorski i istraživački rad Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. Prema zamisli T. Stahuljaka izložba se trebala organizirati u sjedištima konzervatorskih zavoda (Zagreb, Split, Rijeka). U Zagrebu se izložba trebala održati u vrijeme Zagrebačkog velesajma od 8. do 17. svibnja 1948. Iako je izložba bila pripremljena, radovi oko izložbe prekinuti su nalogom Ministarstva prosvjete, a sakupljeni materijal morao se vratiti vlasnicima. Pravi razlog odustajanja od izložbe nije se, nažalost, mogao utvrditi iz dostupnih dokumenata.⁸⁸⁸

Godine 1951. Konzervatorski zavod u Zagrebu u svrhu promocije *spomenika kulture* organizirao je *Tjedan zaštite naših spomenika*, u čije su obilježavanje bili uključeni i Narodni odbori gradova. Organizirana su predavanja o dotadašnjem radu konzervatorskih zavoda (problemi i ciljevi) te posjet spomeničkim lokalitetima na području Hrvatske.⁸⁸⁹

Važan moment u prezentaciji pokretne umjetničke baštine, senzibiliziranju i upoznavanju javnosti sa sakralnom baštinom, a u pitanju Zadra i povijesnoj pripadnosti, bila je organizacija izložbe *Zlato i srebro Zadra* 1951. godine u prostoru JAZU/HAZU u Zagrebu. Na izložbi su predstavljeni zlatni i srebrni predmeti iz riznica zadarskih crkava. Inicijator izložbe bio je Miroslav Krleža, a napisao je i uvodni tekst kataloga.⁸⁹⁰ M. Krleža u Zadar dolazi već 1948. godine, vezano uz organizaciju *Izložbe srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije* u Parizu, a njegovi „domaćini“ u obilasku spomenika bili su konzervator Grgo Oštrić i kustos

⁸⁸⁷ MK-UZKB-A Poteškoće konzervatora u radu na zaštiti spomenika kulture. *Nepotpisani izvještaj*.

⁸⁸⁸ MK-UZKB-A Projekt izložbe konzervatorskih zavoda Hrvatske od 20. ožujka 1948.

⁸⁸⁹ MK-UZKB-A broj 937-1951. od 7. lipnja 1951.

⁸⁹⁰ Knežević navodi da je „*Krleža Zadar odabrao kao paradigmu na kojoj će utemeljiti svoj stav o identitetu, kulturi i naciji*.“ Upravo u predmetima od zlata koji su izradili domaći majstori ili su nastali uz pomoć domaćih donatora Krleža vidi hrvatsku umjetnost. Krleža je napisao dva eseja *Zlato i srebro Zadra* i *Zadarski zlatari*. Oba eseja su bila vezana uz izložbe, prvi uz *Izložbu srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije* u Parizu (1950.), a drugi uz izložbu u Zagrebu (1951.). KNEŽEVIĆ, 2014:175,179; KRLEŽA, 1972:5-15. Upravo u zadarskim zlatarskim umjetničkim predmetima vidi Krleža dokaz slavenstva Zadra. Uvodni tekst Krleže izašao je i u novinama *Borba* 11. studenoga 1951. KRLEŽA:1951.; Prema Viskoviću Krleža je svoju ulogu vidio *kao graditelja nove kulturne i znanstvene paradigme*. VISKOVIĆ, 2015:79. Novine su popratile izložbu brojnim člancima N. N. (1951a); N. N. (1951b); N. N. (1951c); KARAMAN:1951.; MLIKOTA, 2017:60-61.

Arheološkog muzeja u Zadru Mate Suić. U pripremi izložbe u Zagrebu sudjelovao je i tada mladi povjesničar umjetnosti Ivo Petricioli koji će nekoliko godina kasnije osnovati Katedru za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru.⁸⁹¹ I. Petricioli je tijekom svog znanstvenog djelovanja u brojnim studijama ostao vezan uz inventar riznice zadarskih crkava.⁸⁹²

Rezultat djelovanja M. Krleže i zadarskih kulturnih djelatnika na organizaciji izložbe *Zlato i srebro Zadra*, osim potvrde pripadnosti Zadra slavenskom kulturnom identitetu uz poštivanje vremena Mletačke Republike, bilo je osnivanje kulturnih i znanstvenih ustanova koje će imati veliku ulogu u razvoju zaštite spomenika i povijesti umjetnosti: Konzervatorski ured u Zadru (1952.)⁸⁹³, Institut Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zadru (1954.), Filozofski fakultet (1956.) i muzej *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru* (SICU, 1976).

4.1.8. Konferencije, savjetovanja i stručni skupovi muzealaca i konzervatora

U svrhu poboljšanja i razvoja konzervatorske struke, zakonske regulative i organizacije službe zaštite održan je čitav niz konferencija i stručnih savjetovanja, na republičkoj i saveznoj razini. Pregledom tema savjetovanja i konferencija dobiva se uvid u problematiku službe zaštite od 1945. do 1990. godine. Zaštita pokretnih umjetničkih predmeta putem evidencije, dokumentacije, registracije i izvoza bila je kontinuirano prisutna tema na konferencijama i stručnim savjetovanjima kao i zakonska regulativa (zakoni, uredbe, pravilnici). Uvidom u izlaganu problematiku dobiva se pregled rada konzervatorske službe Hrvatske i drugih republika u sastavu FNRJ/SFRJ. Od velike važnosti za proučavanje ove teme bile su primjedbe i rasprave o problemima koje su se vodile na savjetovanjima i konferencijama, upućivane na prijedloge zakona. Najčešće te primjedbe i prijedloge Ministarstvo prosvjete, kao nadležno tijelo, nije uzimalo u obzir.

Konferencija muzealaca i stručnjaka za zaštitu spomenika od 27. do 29. svibnja 1947. održana je u Beogradu, a sudjelovali su Karaman i Stahuljak.⁸⁹⁴ Tema je bila evidencija spomenika. Do listopada 1947. trebalo je provesti evidenciju spomenika i u izvještaju navesti podatke:

⁸⁹¹ Katedra za povijest umjetnosti osnovana je 1957. godine.

⁸⁹² *Najstariji inventar riznice zadarske katedrale, Zadarsko zlatarstvo*, 1971; *Škrinja sv. Šimuna u Zadru*, 1983; *Tri otuđena relikvijarija od povijesnoga značenja iz Zadra*, 2003.

⁸⁹³ Osnovan od strane Narodnog odbora za Kotar Zadar 1952., a od 1954. postaje samostalna ustanova.

⁸⁹⁴ MK-UZKB-A broj 431-1947 Izvještaj za peti mjesec.

vrsta spomenika, mjesto, naziv spomenika, vrijeme nastanka (veza sa *historijskom ličnošću*, tradicijom), stanje spomenika, primjedba.⁸⁹⁵

Prva Konferencija muzealaca i konzervatora NR Hrvatske održana je 21. prosinca 1948. u Zagrebu. Na konferenciji su elaborirane teme: *Međusobni odnosi postojećih muzeja u NR Hrvatskoj*, *Kompetencija konzervatora nad materijalom s terena u odnosu prema kompetencijama muzeja*, *Sistematska evidencija spomenika kulture s posebnim osvrtom na NR Hrvatsku* (Anđela Horvat), *Rad na zaštiti spomenika* (Greta Jurišić), *Sistematska arheološka iskopavanja u NR Hrvatskoj* (Zdenka Vinski) i *Nacrt republičkog zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti i zakona o muzejima* (Aleksandar Perc).

Prema izlaganju Anđele Horvat na navedenoj se konferenciji sustavno evidentiranje spomenika provodilo u zavodima na više načina: putem sistematizacije i inventarizacije građe unutar zavoda, zapisnikom (kad se radilo o popisu pokretnih predmeta), putem pravilnika (kad se radilo o urbanističkoj cjelini i obližnjem kotaru), kako bi se dobio cjelovit uvid u spomenike određenog terena. Horvat je navela problem nesustavnog istraživanja, nedostatak zakonske podloge, skromnih sredstava i različitih kriterija, a sređivanje znanstvene građe unutar pojedinih zavoda bila je osnova rada na evidenciji. Evidentiranje pokretnih predmeta vodilo se zapisnikom u kojem su se bilježili podatci: vrsta objekta, tehnika, kratka deskripcija, autor, odnosno vrijeme, dimenzije. Spomenička građa unutar triju zavoda (Zagreb, Split, Rijeka) uvodila se u inventarne knjige, ali se također u svrhu što bržeg snalaženja, prema tada najsvremenijim načelima, prebacivala na trostruke kartoteke.⁸⁹⁶

U raspravi koja je slijedila nakon izlaganja Anđele Horvat raspravljalo se o ujednačavanju inventarizacije, terminologiji i izdavanju publikacija te općenito o ubrzavanju sustavne evidencije. Problem evidencije pokretnih spomenika, odnosno zbirki, bio je manjak podataka o postojanju tih zbirki. Pregledom umjetnina Komisije za čuvanje i sakupljanje spomenika (KOMZA) dobio se djelomično uvid u raznoliki kulturno-historijski materijal umjetničke vrijednosti u posjedu privatnih osoba, stoga je bilo zaključeno da je evidencija i inventarizacija spomenika glavni zadatak konzervatorskih zavoda uz čuvanje i proučavanje spomenika.⁸⁹⁷

Konferencija muzealaca i konzervatora NR Hrvatske održana je u Zagrebu 23. i 24. siječnja 1950. godine.⁸⁹⁸ Izlaganja i teme o kojima se raspravljalo bile su: *Komentar Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Hrvatske* (Aleksandar Perc), *Nacrt Uredbe o*

⁸⁹⁵ MK-UZKB-A broj 5121 od 26. 9. 1947.

⁸⁹⁶ MK-UZKB-A A. Horvat, O sistematskoj evidenciji spomenika kulture s posebnim osvrtom na NR Hrvatsku, pod brojem 1797/1949.

⁸⁹⁷ MK-UZKB-A A. Horvat, O sistematskoj evidenciji spomenika kulture s posebnim osvrtom na NR Hrvatsku, pod brojem 1797/1949.

⁸⁹⁸ S obzirom na zanimljivost tema ove konferencije, u ovom pasusu doneseni su samo zaključci konferencije, a u slijedećim poglavljima spominju se diskusije o navedenim izlaganjima.

zavodima za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti (Marcel Gorenc), *Evidencija spomenika (teritorijalno ograničenje, privremena evidencija u svrhu zaštite, evidencija u svrhu topografije, pitanje kadra za evidenciju, materijalna sredstva)* (Iva Perčić), *Poteškoće operativno-tehničkog odjela kod popravaka spomenika* (Greta Jurišić), *Propaganda spomenika kulture i rada na njihovoj zaštiti, Unutrašnja organizacija rada zavoda za zaštitu* (Ana Deanović).

Zaključci konferencije konzervatora NR Hrvatske odnose se na osnivanje odjela za zaštitu prirodnih rijetkosti u okviru svakog zavoda, učinkovitiju provedbu evidencije pokretnih i nepokretnih spomenika te izradu tekstova i slikovnog materijala za izdavanje umjetničke topografije od strane konzervatorskih zavoda do kraja 1950. godine.⁸⁹⁹

Konferencija *Savjeta stručnjaka zaštite spomenika kulture FNRJ* održana je 13. svibnja 1950. u Beogradu. Na konferenciji je prihvaćena ideja o osnivanju Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture i predložen je nacrt *Uredbe Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture*. Ljubo Karaman je imao primjedbe na taj nacrt. Jedna od primjedbi odnosila se na postupak određivanja spomenika *prioritetnog značaja*, držeći da broj takvih spomenika ne smije biti prevelik, nauštrb zaštite onih spomenika, koji neće imati taj značaj službeno proglašen.⁹⁰⁰ Druga primjedba odnosila se na Članak 4. *Uredbe* kojim se određuje broj samostalnih odsjeka Saveznog instituta za zaštitu spomenika, gdje unutrašnje ustrojstvo treba prepustiti iskustvu i razvoju samog instituta, držao je Karaman. Nadalje, na konferenciji je u svrhu razvoja službe zaštite konzervatorskim zavodima omogućeno, ovisno o potrebama, povećanje zaposlenika unutar zavoda. Konzervatorski zavod u Zagrebu izrazio je potrebu za etnologom, povjesničarom umjetnosti i fotografom, KZ u Rijeci za povjesničarom umjetnosti, a KZ u Splitu za etnologom i administrativnim službenikom.⁹⁰¹

Osnovani *Savezni institut za zaštitu spomenika kulture* bavio se, među ostalim, i organizacijom savjetovanja. Prvo savjetovanje održano je u Splitu od 16. do 21. travnja 1953. godine. Savjetovanje je okupilo stručnjake iz službe zaštite spomenika i Muzejskog savjeta u svrhu unaprjeđenja suradnje službe zaštite i muzejskih stručnjaka na terenu, te o pozitivnim i negativnim primjerima provedbe propisa o zaštiti od strane muzejskih stručnjaka. Na savjetovanju su bila sljedeća izlaganja vezana uz pokretnu baštinu i institucionalni razvoj: *Rad na konzervaciji nepokretnih spomenika kod nas* (Milan Prelog), *Konzervatorski radovi na Dioklecijanovoj palači u Splitu*, *Konzervacija pokretnih spomenika u FNRJ i O nekim pitanjima konzervacije pokretnih spomenika u Italiji* (Zdravko Blažić), *Muzeji i zavodi i O*

⁸⁹⁹ MK-UZKB-A pod brojem 213/50. Zaključci konferencije konzervatora NR Hrvatske.

⁹⁰⁰ Karamanova primjedba vezana je i uz njegova promišljanja o utjecajima na razvoj umjetnosti u Dalmaciji, njeno prihvaćanje i njeno davanje koja će elaborirati u djelu *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva* 1963. godine. KARAMAN, 1963; IVANČEVIĆ, 1987.

⁹⁰¹ MK-UZKB-A pod brojem 659/1950., Zaključci konferencije za zaštitu spomenika.

problemima organizacije restauratorske službe i principima obrade pokretnih objekata (Radivoje Ljubinković), *Zaštita spomenika kulture u slučaju rata* (Ivan Zdravković), *Problemi pravne zaštite spomenika kulture u FNRJ* (Aleksandar Kanazarević), *Zadaci, uloga i mjesto Saveznog instituta u strukturi zaštite u FNRJ i Organizacija službe zaštite spomenika kulture u FNRJ* (Vlado Mađarić).⁹⁰²

Zdravko Blažić u referatu o konzervaciji pokretnih spomenika izložio je način rada *Istituto centrale del restauro* u Rimu. Rad Instituta usporedio je s drugim sličnim ustanovama u drugim europskim zemljama. Obrazložio je način rada – od uključivanja različitih stručnjaka u određenim fazama do metoda konzerviranja i restauriranja na različitim vrstama umjetnina, primjerice: slike na platnu, na drvenoj podlozi, polikromirane drvene skulpture, zaštitni lakovi, patine i retuši.⁹⁰³ Na Savjetovanju su, među ostalim, doneseni zaključci u vezi sa zaštitom pokretnih spomenika. Kao prvo je navedeno poštivanje umjetničke izvedbe pod načelom „konzervirati, a ne restaurirati“. Potom je zaključeno da se restauratorski rad mora temeljiti na radu više raznorodnih stručnjaka: povjesničara umjetnosti, arheologa, povjesničara, laboratorijskih stručnjaka, fotografa i restauratora. Svi provedeni postupci na umjetnini moraju se dokumentirati. Predložena je suradnja među jugoslavenskim restauratorskim radionicama te osnivanje restauratorske škole.⁹⁰⁴

Savjetovanje u Ljubljani održano je od 22. do 27. kolovoza 1955., a teme su bile problematika zaštite spomenika NOB-a na terenu i u muzejima, prijedlog novog Zakona o zaštiti spomenika, problem organizacije službe zaštite u SFRJ, problem zaštite etnografskih spomenika i arheoloških iskopavanja. Na savjetovanju su kao predstavnici Konzervatorskog zavoda u Zagrebu sudjelovali Branko Lučić i Stanka Krstić.⁹⁰⁵

Treće savjetovanje konzervatora održano je u Vrnjačkoj Banji od 7. do 12. studenoga 1957. godine. U svrhu razvoja konzervatorske službe, boljih uvjeta rada i afirmacije konzervatora Jugoslavije odlučeno je da se konzervatori izdvoje iz Saveza muzejsko-konzervatorskih radnika, a na osnovi izlaganja profesora iz Ljubljane Nace Šumija *O značaju i potrebi osnivanja Društva konzervatorskih radnika Jugoslavije*; tako je savjetovanje pretvoreno u Kongres konzervatorskih radnika Jugoslavije sa svrhom osnivanja *Društva konzervatorskih radnika Jugoslavije*.⁹⁰⁶ Usvojena su Pravila Društva i izabrana je uprava Društva.

Predsjednikom Društva imenovan je Cvito Fisković, a članovi uprave bili su Šefik Bešlagić, Vlado Mađarić, Zvonimir Turina, Edo Turher i Sveta Mandić.⁹⁰⁷

⁹⁰² Navedena izlaganja publicirana su u Zborniku zaštite spomenika kulture br. 4-5, 1953-54.

⁹⁰³ BLAŽIĆ, 1955:75-81.

⁹⁰⁴ Zaključci savjetovanja u Zborniku zaštite spomenika kulture. N. N. (1955):116.

⁹⁰⁵ MK-UZKB-A pod brojem 1495/1955., Izvještaj sa savjetovanja muzejsko-konzervatorskih radnika NOB-a u Ljubljani.

⁹⁰⁶ ZDRAVKOVIĆ, 1958:122.

⁹⁰⁷ *Vijesti muzealaca i konzervatora NR Hrvatske*, godina VIII., Zagreb 1959:124.

Podružnica Društva za Hrvatsku osnovana je u ožujku 1959. godine. Predsjednicom Društva imenovana je Greta Jurišić, članovi uprave bili su Boško Končar i Tomislav Marasović, a članovima nadzornog odbora imenovani su Lukša Beritić, Blažo Katušić i Josip Ladović.⁹⁰⁸ Međurepublička zavodska konferencija zavoda za zaštitu iz svih republika održana je 17. listopada 1956. u Zagrebu, a bavila se problematikom zaštite spomenika NOB-a i konačnim prijedlogom prednacrta Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture. U zaključcima Konferencije istaknut je problem nedovoljnog rada na zaštiti spomenika NOB-a (iznimka je bio Zavod u NR Sloveniji) u odnosu na druge spomenike. Republički zavodi za zaštitu trebali su provesti evidenciju na terenu u svrhu stjecanja uvida u cjelokupni materijal koji prikupljaju druge institucije. Evidencija se trebala provesti u suradnji sa Savezom boraca i muzejima Narodne Revolucije. U raspravi o prednacrta Općeg zakona najprije je obrazložen način izrade prednacrta. Prvi nacrt Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture pripremio je Savezni institut za zaštitu i poslao svim zavodima na uvid. Zatim je Zavod u Srbiji izradio prvi nacrt Zakona s dopunama, a onda i drugi, koji je sadržavao sve primjedbe prijašnjih prednacrta i dostavio ga Zavodu u Sarajevu. Taj je zavod Zakon razradio i poslao na konačnu redakciju i dopunu svim zavodima. Vlado Mađarić iznio je primjedbe na nacrt zakona odnosu na novi Zakon o državnoj upravi, te na usklađivanje rada između Zavoda za zaštitu, Sekretarijata za kulturu i nauku, Saveznog instituta za zaštitu i Saveznog sekretarijata za kulturu i nauku.⁹⁰⁹

Savjetovanje o problemima restauratorske službe u NR Hrvatskoj održano je 21. prosinca 1957. godine. Savjetovanju je prethodila anketa koju je proveo Konzervatorski zavod u Zagrebu uz elaborat Ane Deanović *Problemi restauratorske službe u NR Hrvatskoj*.⁹¹⁰ Savjetovanje je u velikoj mjeri pridonijelo svijesti o potrebi osnutka takve institucije. Savjetovanje o radu službe zaštite – registraciji, evidenciji i dokumentaciji spomenika kulture održano je od 5. do 7. prosinca 1960. u Dubrovniku. Savezni institut je u okviru priprema za organizaciju Savjetovanja proveo anketu među konzervatorskim zavodima i uredima u FNRJ na osnovi koje bi se utvrdilo stanje evidencije i dokumentacije spomenika. Na kongresu su, među ostalim, održani slijedeći referati: *O Rezultatima ankete o stanju i problemima u radu službe zaštite na evidenciji i dokumentaciji spomenika kulture* (B. Skakić), *Zaštita spomenika i uloga štampe* (Mustafa Karahasan), *Registrowanje spomenika kulture i vođenje evidencije o*

⁹⁰⁸ Naručen je pečat: Društvo konzervatorskih radnika Jugoslavije, Podružnica za Hrvatsku, Zagreb MK-UZKB-A dopis broj 361/1-1959. od 18. lipnja 1959.

⁹⁰⁹ MK-UZKB-A pod brojem 1422/1956. Međuzavodska konferencija.

⁹¹⁰ Anketa i elaborat dostavljeni su: *Konzervatorskom zavodu u Splitu i Rijeci, Institutu za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije u Zagrebu, Seminaru za historiju umjetnosti u Zagrebu, Arheološkom institutu Zagreb, Arheološkom muzeju Zagreb, Muzeju za umjetnost i obrt, Etnografskom muzeju, Društvu muzejsko-konzervatorskih radnika, Sekretarijatu za nauku i kulturu NOGZ, ULUH, Edi Kovačeviću i Vjeri Krajovan, MK-UZKB-A Dopis broj 1805-1957. od 9. listopada 1957.*

poslovima zaštite kod zavoda za zaštitu spomenika kulture (Miodrag Maksimović), *Registracija, evidencija i dokumentacija spomenika kulture u muzejima od strane zaštite* (Nada Andrejević-Kun), *Sprovođenje opšteg zakona o zaštiti spomenika kulture na sektoru arhivske građe, a po pitanju registracije, evidencije i dokumentacije arhivalija kao spomenika kulture* (Franjo Biljan), *Pisan i štampan materijal kao spomenik kulture i njegovo registrovanje* (Vladimir Pitović), *Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba* (Rajko Anđelić), *Evidencija spomenika kulture* (Rade Vlkov), *Dokumentacija arhitektonskih spomenika* (Milka Čanak-Medić), *Dokumentacija konzervatorskih radova na spomenicima iz oblasti slikarstva* (Milorad Medić) i *Dokumentacija konzervatorskih radova na spomeničkim predmetima iz oblasti primenjene umetnosti, arheologije i etnologije* (Mihailo Vunjak). Branka Skakić, konzervatorica Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture, izlagala je o *Rezultatima ankete o stanju i problemima u radu službe zaštite na evidenciji i dokumentaciji spomenika kulture*.

Prema Općem i republičkim zakonima zavodi su bili dužni voditi kartoteke spomenika, a nadležna tijela Ministarstva prosvjete i kulture bili su dužni donijeti upute ili pravilnike o načinu vođenja evidencije. Budući da takve upute ili pravilnici nisu doneseni ni u jednoj republici, zavodi su prema svojim mogućnostima i potrebama utvrdili načela i sisteme rada na evidenciji i dokumentaciji. Stoga je namjera konferencije bila razrada jedinstvenih načela inventarizacije, evidencije i dokumentacije pokretnih i nepokretnih spomenika.⁹¹¹

Zanimljivi su odgovori službe zaštite iz Hrvatske⁹¹² na anketno pitanje Saveznog instituta: *Kakvu vrstu evidencije vodite; da li vodite evidenciju sa gledišta zaštićenih spomeničkih objekata ili po vrstama spomenika, topografski ili na koji drugi način?*⁹¹³

Konzervatorski zavod u Zagrebu u anketi je odgovorio da vodi opću evidenciju (osnovni uvid) i evidenciju o stanju već poznatih spomenika. Konzervatorski zavod u Rijeci vodio je opću evidenciju s topografskim, historijskim i pravnim podacima te o stanju spomenika i smještaju fotografija i arhitektonske dokumentacije. Takva evidencija vodila se za spomenike koji su bili registrirani, dok su se za druge spomenike bilježili tek osnovni podatci. Komisija na Hvaru evidenciju je vodila po mjestima. Povjerenstvo u Dubrovniku vodilo je evidenciju odvojeno za pokretne i nepokretne spomenike. Evidencija pokretnih spomenika provodila se odvojeno za zaštićene pokretne predmete u umjetničkim zbirkama, a odvojeno za predmete u crkvama i samostanima.⁹¹⁴ Iz odgovora na pitanje: *Da li su evidentirani svi spomenički objekti na teritoriji vašeg zavoda?* dobiven je uvid u broj evidentiranih pokretnih predmeta.

⁹¹¹ SKAKIĆ, 1961:163.

⁹¹² U odgovorima na anketu sudjeluju: konzervatorski zavodi u Zagrebu, Rijeci i Splitu te Povjereništvo Dubrovnik i Komisija na Hvaru.

⁹¹³ SKAKIĆ, 1960:5.

⁹¹⁴ SKAKIĆ, 1960:5-6.

Konzervatorski zavod u Rijeci do godine 1960. nije evidentirao pokretne spomenike, a ni u Hvaru ni u Dubrovniku nije provedena sustavna evidencija pokretnih spomenika, nego samo nepokretnih spomenika. U Konzervatorskom zavodu u Splitu počeli su s popisivanjem pokretnih spomenika u privatnom vlasništvu te unutar crkava i samostana. Konzervatorski zavod u Zagrebu pokretne spomenike evidentirao je putem obrasca s osnovnim informacijama, a u Zagrebu je na taj način bilo evidentirano ukupno 10.000 predmeta.⁹¹⁵ Iz navedenih odgovora vidi se da niti jedna republika nije imala jedinstvenu evidenciju. Evidencija pokretnih predmeta bila je daleko manjeg opsega nego evidencija nepokretnih spomenika.

U vezi s registracijom spomenika na Savjetovanju je predloženo da se Registar vodi u obliku knjige ili kartoteke, zajednički za pokretne i nepokretne spomenike, te je predložen minimum podataka koje Registar treba sadržavati: redni broj upisa, broj rješenja o upisu, naziv i vrsta spomenika, mjesto u kojem se nalazi, za nepokretne spomenike i katastarski broj, opis, vrijeme postanka i autor, kategorizacija, način na koji je spomenik pribavljen, odnosno osnova po kojoj imatelj drži spomenik, promjene na spomeniku, podatci o konzerviranju i restauriranju, podatci o troškovima održavanja (hipoteka, troškovi popravaka iz društvenih sredstava), potpis službenika koji je obavio upis i napomena. Evidenciju prema zakonskim odredbama trebalo je voditi o spomenicima i njihovu stanju i o poslovima, organizaciji, funkcioniranju i problemima službe zaštite. Na Savjetovanju nisu, zbog nedostatka vremena, utvrđeni obrasci/sheme za pojedine vrste spomenika te je u zaključcima bilo određeno da se formira komisija koja će izraditi potrebne obrasce/sheme. Komisija se sastajala dva puta, u veljači i travnju 1961. u Zagrebu, te je izradila prijedlog shema dokumentacije prema vrsti spomenika: *Shema dokumentacije za spomenike slikarstva* (izradio Milorad Medić, slikar – konzervator Saveznog instituta), *Shema dokumentacije za pokretne spomenike primenjene umetnosti, arheologije, etnologije i NOB-a* (izradile Verena Han, kustos Muzeja primenjenih umetnosti iz Beograda i Nadežda Pešić, etnolog – konzervator Saveznog instituta), *Shema dokumentacije za arhitektonske pojedinačne spomenike* (izradila Milka Čanak-Medić, arhitekt – konzervator Saveznog instituta) i *Shema registrovanja, evidencije i dokumentacije u oblasti arheologije* (Gordana Tomašević, arhitekt – konzervator Saveznog instituta).⁹¹⁶

Savjetovanje o zaštiti spomenika i treći kongres Društva konzervatora Jugoslavije održan je od 15. do 21. svibnja 1961. u Ohridu. Izlaganja na savjetovanju bila su, među ostalim, slijedeća: *O društvenom upravljanju u oblasti zaštite* (Antonijo Nikolovski), *O radu Društva*

⁹¹⁵ SKAKIĆ, 1960:8.

⁹¹⁶ TOMAŠEVIĆ, 1962:95.

konzervatora Jugoslavije i podružnicama (Nace Šumi), *Uloga i mjesto historičara umjetnosti u službi zaštite* (Jovan Sekulić), *Problemi retuša u našoj konzervatorskoj praksi* (Ilija Kavkaleski), *Postdiplomske studije za arhitekta – konzervatore* (Ivan Zdravković), *O konzervatorskim radovima na živopisu u crkvama sv. Nikole Bolničkog i sv. Bogorodice Bolničke* (Kosta Balabanov), *Konzervatorski radovi na crkvi sv. Klimenta u Ohridu* (Dimitar Ćornakov), *O konzervatorskim radovima na crkvi sv. Pantolomeja u selu Nerezi* (Spase Spirovski).⁹¹⁷

U svrhu rješavanja pravnih problema Treći kongres ovlastio je Upravu Društva konzervatora Jugoslavije da osnuje pravnu komisiju Društva, koju bi sačinjavali svi pravници koji rade u zavodima za zaštitu spomenika kulture i prirode. Uloga Komisije bila je proučavanje svih pravnih problema organizacije i rada službe zaštite spomenika kulture i prirode, te predlaganje novih propisa.

U suradnji Saveza muzejskih društava Jugoslavije i Društva konzervatora Jugoslavije, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture organizirao je u Rijeci od 11. do 14. prosinca 1961. savjetovanje na temu *Muzeji i zaštita*. Savjetovanju je prethodila anketa koja je provedena u svim republikama SFRJ. Anketa nije obuhvatila privatne zbirke i riznice crkava. U osnovnim značajkama rad muzeja i službe zaštite se razlikovao. Muzeji kao ustanove bavili su se prikupljanjem, evidentiranjem i izlaganjem pokretne građe, i u svojem su radu imali određenu ulogu u zaštiti spomeničke građe. Konzervatorski zavodi nastojali su stvoriti uvjete za čuvanje pokretnih spomenika *in situ* te ih dokumentirati.

Izlaganja na temu *Muzeji i zaštita* bila su: *Opšti problemi jugoslovenskih muzeja u vezi sa zaštitom spomenika kulture* (Franjo Baš), *Uloga i zadaci muzeja u oblasti zaštite spomenika kulture* (Vlado Mađarić), *Muzeji i zaštita spomenika kulture i prirode u ogledalu propisa* (Fedor Moaćanin), *Muzeji i njihov prostor* (Ivan Zdravković), *Organizacija službe zaštite u muzejima* (Rajko Nikolić), *Konzervatorsko-preparatorske radionice i laboratorije* (Mihajlo Vunjak), *Zaštita pokretnih slikanih objekata u muzejima* (Aleksandar Tomašević), *Inventarizacija, evidencija i dokumentacija u muzejima* (Nadežda Andrejević-Kun, Verena Han), *O tendencijama prenošenja funkcija organa za zaštitu spomenika na muzeje na terenu* (Edo Turnher), *Uloga muzeja u službi zaštite* (Ivana Vrbančić).

Prema zaključcima, problem je bio u izradi dokumentacije o provedenim zaštitnim radovima – koja se uopće nije vodila ili je bila nepotpuna, te u suradnji među različitim stručnjacima (restauratorima, povjesničarima umjetnosti, kemičarima), koje, prema zaključcima skupa, nije bilo. Predloženo je rješenje problema provedbom inventarizacije, evidencije i dokumentacije. O problemu dokumentacije raspravljalo se na Savjetovanju koje je održano u Dubrovniku

⁹¹⁷ KATANIĆ, 1962:163-168.

1960. godine. Stoga je bilo odlučeno da se osnuje komisija koja bi se referirala prema zaključcima savjetovanja u Dubrovniku, a koji su se odnosili na jedinstvena načela inventarizacije, evidencije i dokumentacije muzejskih predmeta, izradu inventarnih listova i kartona, vođenje evidencije stanja spomenika kulture u muzejskim ustanovama, vođenje odgovarajuće dokumentacije konzervatorskih postupaka. Preporuka Savjetovanja odnosila se i na preventivnu zaštitu i osnivanje preparatorskih radionica u samim muzejima, te u boljem poznavanju i provedbi donesene zakonske regulative.⁹¹⁸

4.1.9. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture

Na konferenciji *Savjeta stručnjaka zaštite* u Beogradu 1950. godine prihvaćena je ideja o osnivanju Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture i predložen je nacrt *Uredbe Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture*. Stoga je vlada FNRJ, na prijedlog Savjeta za nauku i kulturu vlade FNRJ⁹¹⁹, donijela *Uredbu o Saveznom institutu za zaštitu spomenika kulture* 6. rujna 1950. godine.⁹²⁰ *Uredbom* su određeni ciljevi, dužnosti i zadaci Saveznog instituta. *Direktorom* je imenovan Vladimir Mađarić (Sl. 55.). Savezni institut radio je na prikupljanju podataka i zahtjeva za restauriranje kulturnih dobara stradalih u Drugome svjetskom ratu, izradi Pravilnika za kontrolu izvoza kulturno-umjetničkih predmeta iz Jugoslavije, na izradi zakona o zaštiti te *osnivanju centralne evidencione kartoteke*.⁹²¹ Savezni institut pokrenuo je izdavanje *Zbornika zaštite spomenika kulture*, u kojemu su obrađivana pitanja, metode i problemi (stručni i organizacijski) iz područja zaštite spomenika kulture.

Slika 55. Vlado Mađarić
snimio Nino Vranić, 1967. g.

⁹¹⁸ Zbornik zaštite spomenika kulture 13/1962, V Savetovanje o zaštiti spomenika kulture i III kongres društva konzervatora Jugoslavije.

⁹¹⁹ Predsjednik Savjeta za nauku i kulturu bio je Rodoljub Čolaković.

⁹²⁰ Objavljeno: *Službeni list FNRJ*, broj 54., god. VI, od 13. rujna 1950., Beograd, str. 895-896. MAĐARIĆ 1953-53:108.

⁹²¹ MAĐARIĆ, 1960:40.

U izvještaju koji je Mađarić podnio u povodu desetgodišnjice rada Instituta napose je zanimljiv dio koji se odnosi na objašnjenje poslova kojima se bavio Institut, a vezan je uz prikupljanje dokumentacije o spomenicima u muzejima, arhivima i knjižnicama u inozemstvu koji su povijesno, geografski i kulturološki vezani za područje tadašnje Jugoslavije. Savezni institut u svom *Slikarsko-konzervatorskom ateljeu* i u *Laboratoriju za fizička i kemijska ispitivanja* provodio je i najnovije metode zaštite optičkim ispitivanjem slika, snimanje slika i ikona rendgenskim, infracrvenim i ultraljubičastim zrakama te je provodio mikroskopska i kemijska ispitivanja pigmenata.⁹²² Savezni institut sudjelovao je i u razmjeni i usavršavanju konzervatora u Francuskoj (1953.), Austriji (1959.) i Poljskoj (1960.),⁹²³ blisko surađujući s *Istituto centrale del restauro* u Rimu i s *Institut Royal du Patrimoine Artistique* u Bruxellesu.⁹²⁴ Utjecaj, suradnja i uloga Saveznog instituta u Hrvatskoj bila je u pružanju pomoći pri složenim restauratorskim zahvatima, nastojanju oko rješavanja konzervatorskih problema, prijedloga zakonskih promjena te u organizaciji konferencija i savjetovanja.⁹²⁵ Uz niz zahvata i radova na različitim lokacijama i objektima napose je važan angažman Instituta na pavlinskom samostanu u Lepoglavi u kojem su provedeni konzervatorsko-restauratorski radovi na inventaru i zidnim slikama Ivana Rangera. U vezi s pokretnom baštinom treba izdvojiti savjetovanje u Dubrovniku 1960. godine na kojem je, na osnovi ankete koju je proveo Savezni institut, utvrđeno stanje evidencije, dokumentacije i registracije spomenika. Na osnovi tog savjetovanja i Zakona o zaštiti spomenika kulture donesenog 1960. godine, započeo je sustavni rad na evidenciji i registraciji pokretnih spomenika u Hrvatskoj. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture od 1. siječnja 1962. prešao je u status samostalne ustanove te je promijenio ime u Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture.⁹²⁶ Prestankom djelovanja Saveznog instituta kao središnjeg koordinatora u službi zaštite SFRJ, organizaciju savjetovanja i konferencije o problemima vezanim za zaštitu spomenika od 1962. godine preuzelo je Društvo konzervatora Jugoslavije.

⁹²² MAĐARIĆ, 1960:57. Mađarić je ranije na Splitskom sastanku održanom 1954. imao izlaganje *Zadaci, uloga i mjesto Saveznog instituta u sistemu i organizacionoj strukturi zaštite spomenika kulture u FNRJ* u kojem je iznio svoja razmišljanja o radu Instituta. Smatrao je da bi se Institut trebao baviti osposobljavanjem stručnog osoblja i opremanjem laboratorija suvremenim instrumentima, razvojem izdavačke djelatnosti i prikupljanjem elaborata i projekata restauracije. MAĐARIĆ, 1955:109.

⁹²³ MAĐARIĆ, 1960:68.

⁹²⁴ ZDRAVKOVIĆ, 1970/71:14.

⁹²⁵ Savezni institut pripremao je „prvu izložbu o službi zaštite“ u kojoj je trebao obrazložiti organizaciju i povijest službe zaštite i probleme s kojima se služba zaštite susretala. JOVANOVIĆ, 1959.

⁹²⁶ Savezni/Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture u Beogradu prelazi u status samostalne ustanove, što je značilo da je sve usluge drugim ustanovama Institut naplaćivao. MK-UZKB-A dopis broj 444/2-1961. od 6. listopada 1961.

4.1.10. Savjet konzervatorskih zavoda

Pedesetih godina 20. stoljeća osnovno načelo društvenog uređenja u Jugoslaviji postalo je socijalističko samoupravljanje, što je značilo prelazak s državnog upravljanja na društveno samoupravljanje. Ustanovljeni su savjeti kao tijela upravljanja u svim radnim organizacijama.⁹²⁷

Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske na svojoj je sjednici 14. ožujka 1957. donio privremenu odluku o uvođenju *organa društvenog upravljanja u konzervatorskim zavodima*. Konzervatorskim zavodima je prema odluci Savjeta za kulturu i nauku NR Hrvatske upravljao *Savjet konzervatorskog zavoda i direktor*. Savjeti u zavodima imali su od 7 do 11 članova. Konzervatorski zavod u Zagrebu imao je jedanaest članova, a u Splitu i Rijeci po sedam. Broj i sastav savjeta pojedinoga konzervatorskog zavoda određivao je Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske. U sastavu savjeta bili su predstavnici narodnih odbora kotareva u kojima je djelovao konzervatorski zavod, zatim članovi koje je izabrao *radni kolektiv* konzervatorskoga zavoda, s time da je direktor konzervatorskog zavoda po svom položaju bio član savjeta. Ostale stručne i javne članove koji mogu pridonijeti radu konzervatorskog zavoda imenovao je Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske. Nadalje, Savjet je davao mišljenje o programu rada konzervatorskog zavoda kao i smjernice za rad (vođenje registra, evidencije i dokumentacije, nadzor), donosio statut zavoda, potvrđivao pravila o unutrašnjem ustrojstvu, te proračun. Predsjednik Savjeta birao se među članovima Savjeta. Stručne i administrativne poslove Savjeta obavljao je Republički zavod.⁹²⁸ Nakon što je stupio na snagu Republički zakon o zaštiti spomenika i nakon donošenja dopunskih propisa, Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske donio je Rješenje o sastavu savjeta Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.⁹²⁹ Prema Rješenju članovi savjeta bili su: Branko Kosanović (Republička komisija za vjerske poslove NRH), Milan Stovrag (Turistički savez Hrvatske), Andre Mohorovičić (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti), Svetozar Livada (Glavni odbor Saveza boraca NR Hrvatske), Zdenka Munk (Muzejsko društvo Hrvatske), Branko Lučić i Draginja Jurman Karaman (predstavnici Konzervatorskog zavoda u Zagrebu); članovi koje imenuje

⁹²⁷ Prvi radnički savjet sastavljen od 13 članova izabran je u Tvornici cementa u Solinu 29. prosinca 1949. Tada su započele pripreme za izradu nacрта zakona o radničkom upravljanju privredom. Narodna skupština usvojila je 27. lipnja 1950. Zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od srane radnih kolektiva. Radnički savjeti imali su od 15 do 120 članova, a bili su nadležni za donošenje samoupravnih akata, pravilnika, financijskih planova, planova rada. MATKOVIĆ, 2003:306-307.

⁹²⁸ MK-UZKB-A dopis pod brojem 975/1957. od 15. ožujka 1957.

⁹²⁹ MK-UZKB-A dopis pod brojem 414/1-1961. od 9. veljače 1961.

Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske u Zagrebu nisu imenovani. Direktor zavoda tada je bio Rade Vlkov.⁹³⁰

4.1.11. Interna radna komisija za zaštitu spomenika kulture Konzervatorskog zavoda u Zagrebu⁹³¹

S ciljem uspješnijeg rješavanja problematike zaštite spomenika kulture u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu kao stručno tijelo osnovana je godine 1955. Interna radna komisija za zaštitu spomenika kulture. Komisiju su činili svi konzervatori Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, osim Odjela za zaštitu prirode. Komisija se sastajala svakog petka. Na sjednici su konzervatori iznosili probleme u svakodnevnom radu. Rad Komisije vodio je konzervator zadužen za područje kojega je problematika bila na dnevnom redu. O radu Komisije, pripremama za saziv, o vođenju zapisnika kao i odvijanju sjednice brinuo se tajnik. Prva sjednica održana je 23. prosinca 1955., a na njoj su sudjelovali A. Deanović, Š. Habunek-Moravac, A. Horvat, M. Fučić, D. Jurman-Karaman, Lj. Karaman, S. Krstić, D. Mladinov i T. Stahuljak.⁹³² Komisija se bavila svakojakim problemima i prijedlozima, a podnesak Anđele

⁹³⁰ Rade Vlkov je u članku *Objektivnost umjesto simpatija* iznio svoja stajališta u vezi pristupa zaštiti spomenika u *Vjesniku* 31. ožujka 1963. Vlkov se u samom članku negativno se osvrnuo na stručnost u radu konzervatora i ostalih povezanih sa službom zaštite: „...*Od jednog diletantskog sveznadarskog kulturnog, obranaškog metoda, treba konačno prijeći na jedan objektivni metod... To nas vodi na nužnu potrebu profilacije (od sveznadara do stvarnog stručnjaka) prema materiji kojom se taj stručnjak bavi.*“ Potom se osvrnuo na kriterije zaštite spomenika – spomeničkih vrijednosti i pristup u rješavanju problema u službi zaštite. Na njegova iznesena stajališta u navedenom članku reagirali su u zajedničkom otvorenom obraćanju u *Telegramu*: Cvito Fisković, Grgo Gamulin, Mladen Kauzlarić, Andrija Mohorovičić, Milan Prelog i Petar Šegedin. U sedam točaka su navedene, obrazložene i komentirane sporne izjave od navedenih stručnjaka. Općinski zavodi koji su osnivani nakon decentralizacije službe zaštite vrlo često su bili u svom radu pod pritiskom investitora, urbanističkih zavoda, savjeta za građevinarstvo i urbanizam i dr., a u svojem radu od Republičkog zavoda za zaštitu nisu dobivali nikakvu stručnu pomoć ili podršku. Štoviše, u navedenom članku Vlkov se sa *svojim tvrdnjama, ocjenama i zaključcima* nije zauzeo za zaštitu spomenika, već braneci „drugu“ stranu. Sporni je bio njegov stav o: „*da se u sistemu zaštite treba pristupiti diferencijaciji spomeničke materije*“, čime bi se manje vrijedni spomenici žrtvovali na račun drugih interesa; dijeljenje spomenika na „bitne“ i „nebitne“, *smatraju da je bitnost svakog umjetničkog djela u njemu samome u njegovoj vrijednosti*; potom „brojnost“ spomenika koju Vlkov navodi kao problem, *smatraju da je to upravo prednost i vrijednost urbanih aglomeracija*; *smatraju da je taj stav proizašao iz nevređovanja arhitekture 19. stoljeća*; potom osuđuju ironizirajući stav prema *ljubiteljima spomenika, nepoštivanje i vrednovanje moderne arhitekture i urbanizma* te kao posljednje navode nepoštivanje rada konzervatora i svih onih vezanih uz zaštitu spomenika. VLKOV, 1963.; FISKOVIĆ, GAMULIN, KAUZLARIĆ, MOHOROVIČIĆ, PRELOG, ŠEGEDIN, 1963. Osvrt na tekst Vlkova dao je i Franković u tekstu *Smisao i opseg zaštite spomenika*. Franković je pokušao objasniti razloge takvog stava Vlkova spram službe zaštite. Naveo je primjere oko kojih su vođene rasprave i neslaganja u mišljenjima (Splitski neboder, pitanje Peristila, izgradnja Zadra, vodotoranj u Varaždinu i dr.), a koje je smatrao ishodištem takvog stava. Upitnim smatra i njegovo razumijevanje vrijednosti spomenika (arhitektonskih kompleksa i urbanističkih cjelina) ne shvaćajući pritom njihovu autentičnost, neponovljivost i nezamjenjivost, navodeći: „...*Zaštita spomenika jest ona društvena funkcija koju treba da osigura prijenos kulturne baštine u suvremenost.*“ FRANKOVIĆ, 1963.

⁹³¹ MK-UZKB-A dopis broj 2111/1955., od 16. prosinca 1955.

⁹³² MK-UZKB-A, Izvještaj br. 1, Interna radna komisija za zaštitu spomenika kulture Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 23. prosinca 1955.

Horvat govori o desakralizaciji objekata i njihovu pretvaranju u muzeje. Taj je podnesak u prijepisu priložen zapisniku. Po kriterijima koje je iznijela u tom podnesku, A. Horvat je držala da crkvu sv. Jeronima u Štrigovi, crkvu sv. Katarine u Zagrebu i isusovačku crkvu u Varaždinu treba prenamijeniti u muzej. Pritom su zanimljivi kriteriji koje navodi:

„...Opće je konzervatorsko načelo, da spomenike održava funkcija. A pošto je određeni objekt nastao zbog određene funkcije, on sam po sebi djeluje u svojoj prvotnoj funkciji. No ima slučajeva, da konzervator sticajem prilika pristaje na izmjenu funkcije, a to je većinom onda, kad se tom izmjenom funkcije dobiva jamstvo, da će se upravo time te opće vrednote moći održavati...“⁹³³

Nadalje je opisala crkvu sv. Jeronima u Štrigovi i razloge desakralizacije: *„...Spomenik je vrijedan s arhitektonskog stajališta, kao i zbog toga, što je unutrašnjost oslikana kvalitetnim zidnim slikarijama našeg najistaknutijeg slikara u doba baroka Ivana Rangera, a i inventar, koji je preostao u tom prostoru kongenijalan je s arhitekturom i slikarijama, tako da čitav objekt pretstavlja zaokruženo djelo barokne pavlinske djelatnosti iz sredine XVIII stoljeća...“⁹³⁴*

Prijedlog A. Horvat na sljedećoj je sjednici Interne radne komisije bio odbijen.⁹³⁵ Iako spomenuti podnesak nije usvojen, njezina razmišljanja o različitoj namjeni spomenika kulture bila su podložna ideološkim stajalištima društva i onodobnim svjetonazorima. Uvidom u zapisnike Interne radne komisije od 1955. (kada je osnovana) utvrđeno je da je do 1960. održano ukupno 113 sastanaka. Uz izradu zakonskih prijedloga i mišljenja na prednacrt saveznih zakona, Interna komisija bavila se problemima pokretnih spomenika, iako u manjoj mjeri. Primjer je slučaj koji je izlagala Draginja Jurman Karaman; riječ je bila o dopisu Dijecezanskog muzeja, kojim se od Konzervatorskoga zavoda tražila dozvola da se stari namještaj katedrale, koji se nalazio u raznim institucijama, premjesti na izvorno mjesto. Na sastanku Komisije bilo je zaključeno da zatraženu dozvolu treba iznijeti na sjednici zavoda prema načinjenom elaboratu, a o tome se trebao obavijestiti Dijecezanski muzej.⁹³⁶ Podatak o rješavanju ovoga problema nije pronađen u spisima Zavoda. No, da problem povratka nije bio riješen govori nam članak Đurđice Cvitanović iz 1974. godine o *Odnosu naše sredine prema kulturno-umjetničkim spomenicima*,⁹³⁷ u kojem je među ostalim predlagala okupljanje kipova

⁹³³ MK-UZKB-A, Zapisnik br. 8, Interna radna komisija za zaštitu spomenika kulture Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 11. veljače 1956.

⁹³⁴ MK-UZKB-A Zapisnik br. 8, Interna radna komisija za zaštitu spomenika kulture Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 11. veljače 1956.

⁹³⁵ MK-UZKB-A, Zapisnik br. 9 – Interna radna komisija za zaštitu spomenika kulture Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 17. veljače 1956.

⁹³⁶ MK-UZKB-A Zapisnik sjednice Interne radne komisija za zaštitu spomenika kulture Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 8. kolovoza 1958.

⁹³⁷ CVITANOVIĆ, 1974:16.

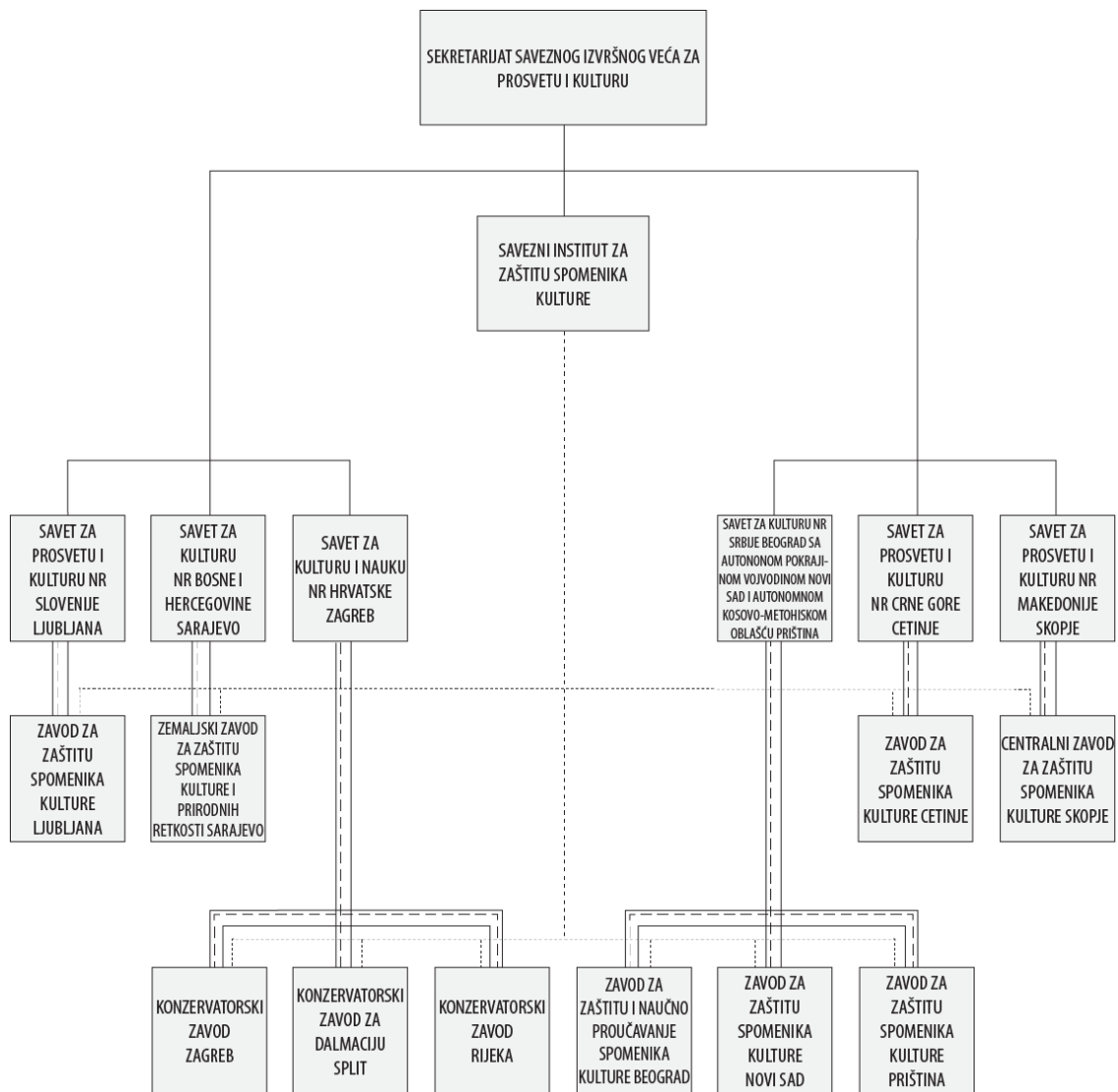
s ergeljskog oltara.⁹³⁸ Problem vjerojatno nije bio riješen i stoga što su umjetnine Dijecezanskog muzeja godine 1971. bile raseljene.⁹³⁹

4.2. Zaštita pokretnih umjetničkih predmeta od 1960. do 1990. godine

Do godine 1960. u cijelosti je na području FNRJ uspostavljena služba zaštite. Donošenjem Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture 1959. godine (jugoslavenski) potom i republičkog *Zakona o zaštiti spomenika kulture* 1960., započeo je proces decentralizacije službe zaštite i osnivanje kotarskih i općinskih zavoda. Do donošenja spomenutih Zakona zavode su mogle osnivati samo republičke vlade, odnosno republička izvršna vijeća. Institucionalna organizacija zaštite spomenika do 1960. godine prikazana je na shemi 3.

⁹³⁸ CVITANOVIĆ, 1974:29.

⁹³⁹ Od otvorenja Dijecezanskog muzeja 1942. do 1971. muzej je bio otvoren javnosti. Iseljavanjem muzeja iz Znikine kurije muzej je zatvoren. Umjetnine su premještene na nekoliko lokacija: u Kaptolski arhiv, Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište, Riznicu katedrale i Villu Šalda. MACAN, 2006:16.-17.

ŠEMA – SEKRETARIJAT SAVEZNOG IZVRŠNOG VEĆA ZA PROSVETU I KULTURU

———— Neposredna veza između Sekretarijata Saveznog izvršnog veća za prosvetu i kulturu, republičkih saveta za prosvetu i kulturu odnosno nauku i Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture

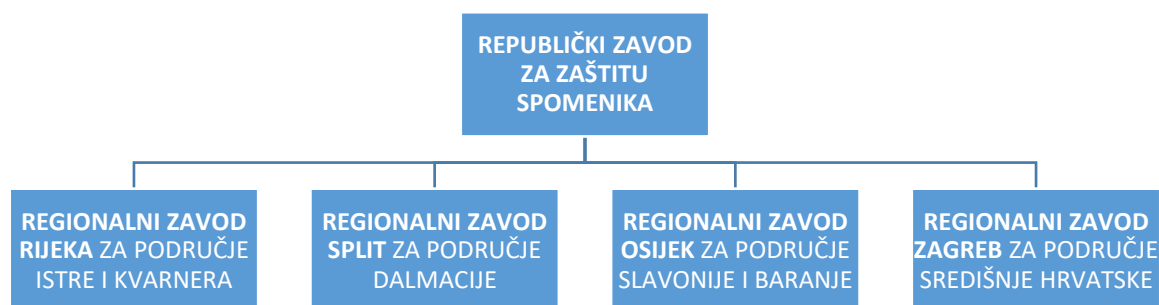
==== Neposredna veza između republičkih saveta za prosvetu i kulturu odnosno nauku i republičkih zavoda za zaštitu spomenika kulture odnosno konzervatorskih zavoda

----- Stručno-naučna veza između Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture i republičkih zavoda za zaštitu spomenika kulture odnosno konzervatorskih zavoda

Shema 3. Struktura organizacije zaštite spomenika u Jugoslaviji (preuzeta iz MAKSIMOVIĆ 1960:32.)

Od godine 1965. u SR Hrvatskoj djeluju četiri regionalna zavoda: u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Osijeku, a uz njih djeluju i komunalni zavodi za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku

(1960.), Splitu (1961.), Varaždinu (1961.), Zadru⁹⁴⁰ (1965.) te Šibeniku (1978.) (shema 4). Zakonom o zaštiti spomenika donesenim 1967. godine, među ostalim, promijenjeno je ime Konzervatorskog zavoda u Zagrebu u Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, a Konzervatorski zavod u Osijeku i Rijeci te Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu u regionalne zavode.⁹⁴¹ U Zagrebu se 1976. godine javila potreba za osnivanjem Gradskog zavoda pa je upućen prijedlog Savjetu za zaštitu spomenika kulture Hrvatske.⁹⁴² Savjet je na sjednici 27. svibnja 1976. razmatrao postojanje uvjeta za osnivanje i početak rada Gradskog zavoda te je dao suglasnost za osnivanje.⁹⁴³ U Elaboratu o osnivanju, među ostalim, spomenuto je da velik broj predmeta nije popisani i po jedinstvenoj metodologiji inventariziran, te da znatno zaostaje stručna obrada i izrada dokumentacije, kao i upis u Registar kulturnih dobara.⁹⁴⁴ *Sekretarijat za obrazovanje, kulture i fizičku kulturu* očitovao se pozitivno o osnivanju Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture s djelokrugom regionalnog centra za područje središnje Hrvatske.⁹⁴⁵

Shema 4. Prikaz strukture službe zaštite u SR Hrvatskoj

⁹⁴⁰ Ksenija Radulić imenovana je direktoricom Konzervatorskog zavoda u Zadru 1968. godine. Kako navodi Pavuša Vežić „modernizirala je i povećala kadrovsku strukturu i tehničku i stručnu opremljenost Zavoda.“ VEŽIĆ, 1975:257-258.

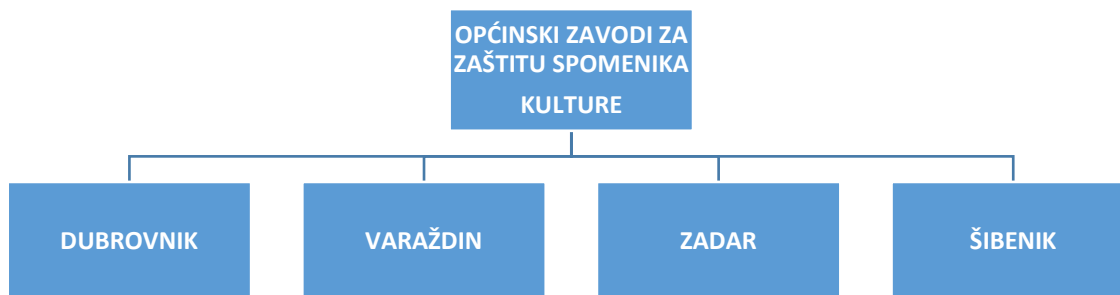
⁹⁴¹ MK-UZKB-A Dopis broj 47/67 od 23. siječnja 1967.

⁹⁴² Savjet za zaštitu spomenika kulture osnovan je kao najviše društveno-stručno tijelo 12. srpnja 1967. godine.

⁹⁴³ MK-UZKB-A Dopis broj 1838/1-77 od 17. svibnja 1977.

⁹⁴⁴ MK-UZKB-A Dopis broj 06-206/1976. od 6. lipnja 1976.

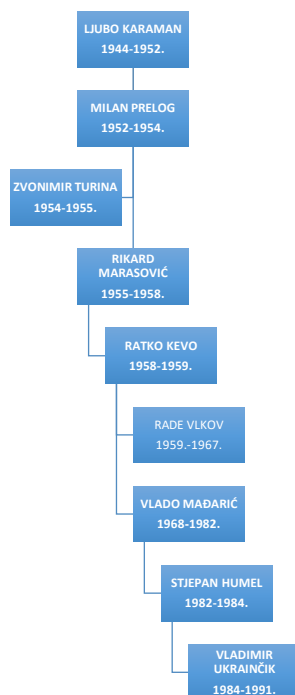
⁹⁴⁵ MK-UZKB-A Dopis broj 06-206/76. od 12. ožujka 1976.

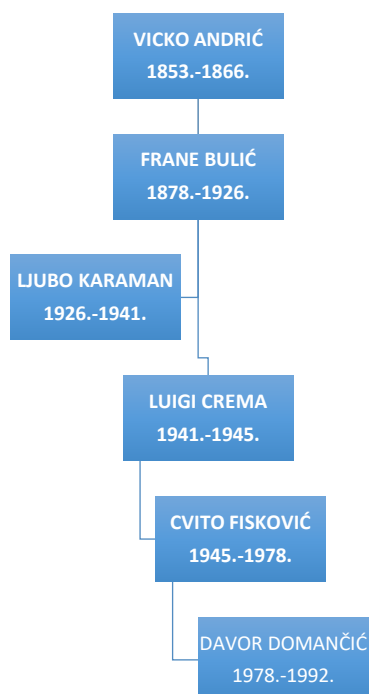
Shema 5. Prikaz strukture službe zaštite u SR Hrvatskoj – općinski zavodi za zaštitu spomenika kulture

Osnivanje regionalnih i općinskih zavoda za zaštitu poslije 1960. omogućilo je intenzivniji rad na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta: to se u prvom redu odnosilo na sustavniji stručni rad na evidenciji, dokumentaciji i registraciji, na nadzor nad izvozom umjetnina, utvrđivanje stanja umjetnina u vjerskim zajednicama i zaštitu pokretnih umjetničkih predmeta u muzejima i galerijama. Nakon godine 1960. osnovano je nekoliko institucija u svrhu unaprjeđenja zaštite spomenika: Savjet za zaštitu kulturne baštine SR Hrvatske kao savjetodavni društveni organ upravljanja Sabora SR Hrvatske (1967.), Restauratorski zavod Hrvatske (1966.) kao operativna institucija u funkciji zaštite spomenika kulture i Samoupravna interesna zajednica u kulturi radi zadovoljavanja kulturnih potreba (1974.).

Od 1945. do 1990. direktori Konzervatorskog zavoda u Zagrebu/Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Shema 6. *Direktori Konzervatorskog/Republičkog zavoda za zaštitu spomenika*

Shema 7. *Direktori Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju / Regionalnog zavoda u Splitu*

4.2.1. Evidencija i dokumentacija pokretnih umjetničkih predmeta

Problem ujednačenoga pristupa izradi dokumentacije (inventarizacije, evidencije), a time i valorizacije pokretne umjetničke baštine sustavno je razmatran na konferencijama, savjetovanjima i međuzavodskim stručnim sastancima od 1945. godine. No, konačni dogovor o ujednačavanju dokumentacije između samih konzervatorskih zavoda u SRH te dogovor konzervatora na međurepubličkoj razini o toj temi nije postignut, iako treba napomenuti da su na spomenutom *Savjetovanju o radu službe zaštite na registrovanju, evidenciji i dokumentaciji spomenika kulture* u Dubrovniku godine 1960. odnosno u radu komisija koje su proizašle iz tog *Savjetovanja* dani prijedlozi shema za izradu dokumentacije prema vrstama spomenika. *Shemu dokumentacije pokretnih spomenika kulture* (za spomenike primijenjene umjetnosti, arheološke, etnološke, spomenike NOB-a) izradile su Verena Han, kustosica Muzeja primijenjenih umjetnosti iz Beograda i Nadežda Pešić, etnolog – konzervator Saveznog instituta.⁹⁴⁶ *Shemu* čini trinaest poglavlja: opći podatci, historijski i bibliografski podatci, analiza spomenika, valorizacija objekta, ranije konzervatorske intervencije, stanje spomenika i uvjeti u kojima je smješten, konzervatorska ispitivanja, prijedlog za radove, ocjena prijedloga za radove od strane komisije, dozvola nadležnoga zavoda za izvođenje konzervatorskih radova, prijem spomenika – izvještaj komisije, izvještaj o konzervatorskim radovima i kontrola stanja spomenika i kasnija zapažanja o njemu. *Shema* pokazuje suvremeni pristup konzervatorskoj praksi gdje su obuhvaćeni svi bitni elementi za obradu građe na terenu i klasifikaciju i obradu podataka koji omogućuju pregled stupnja obrađenosti pokretnih spomenika po pojedinim područjima regionalnih zavoda unutar Jugoslavije, a što se odnosilo i na Republiku Hrvatsku. (Shema 8.).

⁹⁴⁶ TOMAŠEVIĆ, 1962:95.

PRILOG 5

SHEMA DOKUMENTACIJE
POKRETNIH SPOMENIKA
KULTURE(za spomenike primenjene umetnosti,
arheološke, etnološke, spomenike NOB
itd.)

I. OPŠTI PODACI

1. RegistarSKI broj
2. Naziv objekta (opšti - lokalni), vrsta, karakter, grupa i broj primeraka
3. Mesto, opština, republika
4. Datiranje (doba, vek, godina, kultura)
5. Etnička i verska pripadnost
6. Stil, škola, radionica, autor
7. Materijal, mere
8. Kategorizacija
9. Ime (naziv) imaoća, korisnika - vlasnika, adresa, inventarski broj zbirke

II. ISTORIJSKI I BIBLIOGRAFSKI PODACI

1. Pisani izvorni podaci (arhivski, epigrafski itd.)
2. Predanje
3. Ilustrativni materijal (stare gravire, fotografije itd.)
4. Podaci iz literature - izvodi
5. Opšta bibliografija

III. ANALIZA SPOMENIKA

1. Opis predmeta
 - a) opšti podaci
 - opis, tema, sadržaj
 - vrsta, karakter
 - namena
 - položaj
 - b) Posebni podaci
 - materijal
 - tehnika
 - mere (veličina, težina)
 - posebni znaci itd.
2. Analize tehničkih svojstava
 - fizička
 - hemijska

3. Analize stilskih svojstava

- tip, grupa, vrsta
- ikonografija
- ornamentika, stil, škola, radionica
- datacija

4. Analiza hronološkog razvoja objekta i istorijat spomenika

- poreklo spomenika, osnivač - poručioći
- datiranje svih faza, pojedinih delova i rekonstrukcije
- život spomenika

5. Tehnička dokumentacija

- planovi, skice, kalkovi
- fotografije

IV. VALORIZACIJA OBJEKTA

1. Stilska i estetska koncepcija, zakoni i shvaćanja društva, stepen razvika tehnike itd, vreme u kojem je spomenik nastao i čiji je jedan od izraza
2. Značaj i funkcije spomenika u tim uslovima i promena kroz istoriju
3. Naučno dokumentarna vrednost spomenika
 - kao izvora podataka za ekonomiku, sociologiju, kulturnu istoriju, tehniku, itd.
 - njegova estetska - umetnička vrednost (stilska, ikonografska, itd.)
4. Mogućnost uključivanja u savremeni život, oživljavanje njegove prvobitne namene, funkcije ili nalaženje nove itd.

V. RANJE KONZERVATORSKE INTERVENCIJE

1. Na osnovu izvora, literature, starih planova i fotografija
2. Na osnovu predanja i obaveštenja
3. Uočeno pregledom spomenika

VI. STANJE SPOMENIKA I USLOVI POD KOJIMA SADA ŽIVI

1. Uslovi:
 - klimatski
 - higijenski

2. Oštećenja:

- mehanička
- biogena
- hemijska

3. Ugroženja:

- mehanička
- biogena
- hemijska

4. Tehnička dokumentacija

VII. KONZERVATORSKA ISPITIVANJA

1. Analize spomenika u slučaju potrebe upotrebavanja podataka u cilju iznalaženja konzervatorskih rešenja
2. Tehnička ispitivanja
 - fizička
 - hemijska
 - biološka
 - klimatološka
3. Ispitivanja - probe u cilju utvrđivanja konzervatorskog postupka
4. Tehnička dokumentacija
 - fotografije opšteg izgleda i detalja o materijalnom stanju spomenika
 - fotografije IR, UV i rentgenski snimci

VIII. PREDLOG ZA RADOVE

1. Idejni predlog
 - tekstuelni deo
 - tehnička dokumentacija za neke spomenike
2. Predlog za izvođenje
 - tekstuelni deo
 - tehnička dokumentacija

IX. OCENA PREDLOGA ZA RADOVE OD STRANE KOMISIJE

X. DOZVOLA NADLEŽNOG ZAVODA ZA IZVOĐENJE KONZERVATORSKIH RADOVA

XI. PRIJEM SPOMENIKA - IZVEŠTAJ KOMISIJE

XII. IZVEŠTAJ O KONZERVATORSKIM RADOVIMA

1. Deskripcija
2. Tehnička dokumentacija
3. Dnevnik radova
4. Troškovnik

XIII. KONTROLA STANJA SPOMENIKA I KASNIJA ZAPAZANJA O NJEMU.

Shema 8. Shema dokumentacije spomenika kulture

Shema je djelomično bila provedena putem evidencijskih kartica koje su se izrađivale u regionalnim zavodima, a kopija se slala u Republički zavod. Problem neujednačenog pristupa izradi osnovne dokumentacije dijelom je ležao i u samostalnom i neovisnom statusu regionalnih zavoda koji su evidenciju i odabir poslova određivali prema vlastitom izboru i prioritetima.

Tako su na području Dalmacije izrađivani *albumi* inventara po crkvama i samostanima koji su sadržavali osnovne podatke (najčešće naziv, dataciju i napomenu prije ili poslije popravka) i fotografiju. (Sl. 56-57.). Navedeni albumi i danas su važan izvor podataka o inventaru pojedine crkve ili samostana, napose prilikom revizije.

Slika 56-57. *Album inventara*, Konzervatorski zavod u Splitu, foto Tonejc

Radi potrebe uspostave centralne evidencije spomenika kulture pojavio se, kao jedan od programskih zadataka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, prijedlog o osnivanju Centra za evidenciju spomenika kulture⁹⁴⁷. Centar je bio predviđen Zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 1967. godine, no nikad nije formalno osnovan ni kao posebna organizacijska jedinica Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Svrha Centra bila je sakupljanje, dopunjavanje, proučavanje i sistematiziranje prikupljenih podataka o spomenicima kulture na području Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.⁹⁴⁸ Voditeljica Centra trebala je biti Anđela Horvat (Sl. 58.). Republički je zavod djelomično obavljao neke od funkcija koje je trebao obavljati taj Centar: podatci o spomenicima prikupljeni su proučavanjem pisanih izvora, evidencijom, inspekcijom i reambulacijom terena, zapisnicima o popisu privatnih zbirki, fotografskim, arhitektonskim i geodetskim snimcima, grafikama, knjigama i novinskim člancima te izvještajima o pregledu i stanju spomenika. Prikupljena građa o spomenicima sistematizirana je u *dosjee pojedinih spomenika*, *kartoteke spomenika*, *evidenciju stanja spomenika*, *evidenciju spomenika za koje je zabranjen izvoz u inozemstvo* i *zavodske zbirke*. Konzervatorski zavod u Zagrebu podnio je godine 1964. prijedlog sedmogodišnjega plana rada Odjela za evidenciju, dokumentaciju i proučavanje spomenika kulture. Predloženi program rada izradila je A. Horvat. Prema prijedlogu rada podijeljeni su glavni poslovi: „...osnovna evidencija i reambulacija, dokumentacija, valorizacija i kategorizacija, suradnja zbog koordinacije sa zavodima zaštite spomenika kulture, suradnja sa srodnim ustanovama s

⁹⁴⁷ MK-UZKB-A, Akt pod brojem 01-267/14-1960. od 11. siječnja 1961.

⁹⁴⁸ Na navedenim podacima zahvaljujem Vladimiru Ukrainčiku.

*općinama, kotarevima i društvenim organizacijama, kadrovski problemi, publikacije, propaganda i zbirke...“.*⁹⁴⁹

Osnovna evidencija i reambulacija terena uključivala je etnološke, arheološke, pokretne spomenike i naselja. U tijeku 1963. godine obavljena je evidencija i obrada podataka o pokretnim spomenicima u privatnim zbirka koje su se nalazile na području Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. Ukupno je putem zapisnika evidentirano 15.630 predmeta. Prema planu rada za 1964. godinu evidentirani su pokretni spomenici u sakralnim objektima na području kotareva Bjelovar, Sisak, Karlovac i Varaždin.⁹⁵⁰ U razradi programa Zavoda za godinu 1964. spominje se da evidenciju provode ekipe od 2 do 3 člana uz obvezno sudjelovanje fotografa. Izrađivane su i podloge za rad u Dropkovcu, Pintićima, Kamešnici, Donjem Prilišću, Gradišću, Erdelju, Vencu, a potom je obavljen obilazak, načinjena deskripcija i fotodokumentacija. A. Horvat je u 1964. godini evidentirala pokretni sakralni inventar u Križu, Ludinu, Kutini, Gojilu i Kloštar Ivaniću.

Slika 58. Anđela Horvat ukazuje na bogatu opremu svetačke statute, foto Vranić, 1960.

Uz osnovnu evidenciju obavljena je i evidencija pokretnih spomenika u sakralnim objektima koji su bili ugroženi od krađe. Upravo izvještaj o *Problemima zaštite pokretnih spomenika kulture protiv krađe i evidencija predmeta spomeničkog značaja na području SR Hrvatske* daje odgovor zašto je evidencija pokretnih spomenika tekla sporo; problem je bio u manjku stručnjaka zaduženih za pokretne spomenike. Tako se u navedenom Izvještaju navodi da

⁹⁴⁹ MK-UZKB-A, dopis od 28. veljače 1964.

⁹⁵⁰ MK-UZKB-A Zapisnik o radu od 1. siječnja do 9. rujna 1964. Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.

zavodi u Dubrovniku, Splitu i Zadru nisu imali osobu zaduženu za rad na pokretnim spomenicima, u Osijeku je bila zadužena jedna osoba, dok su Regionalni zavodi u Zagrebu i Splitu imali po dvije osobe.⁹⁵¹

Evidencija pokretnih spomenika 1964. godine ukupno je provedena u 38 sakralnih objekata. Nakon obrađenog terena pojavilo se pitanje obrade inventara u sakralnim objektima, pa su u Zavodu razmatrali načine obrade prikupljenih materijala na terenu. Preporučena je evidencija pokretnih spomenika prema formularu Jugoslavenskog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu. Od tako prikupljenih podataka načinio bi se zapisnik u koji se opis predmeta unosio u sažetijoj formi. Zapisnik je trebao biti prepisan u šest primjeraka od kojih bi dva čuvao vlasnik evidentiranih predmeta. Jedan potpisani primjerak čuvao se kod župnika, a drugi u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu, dok su ostali primjerci trebali služiti kao prilog dosjeu objekta i za druge potrebe evidencije.⁹⁵²

Kako je već spomenuto, prema *Zakonu o zaštiti spomenika kulture* iz 1967.⁹⁵³ osnovan je Savjet za zaštitu spomenika kulture. Navedenim Zakonom prema članku 36. određeno je da Savjet za zaštitu spomenika kulture Hrvatske propisuje vođenje registra, evidencije i dokumentacije spomenika kulture.⁹⁵⁴ Stoga Savjet za zaštitu spomenika kulture Hrvatske donosi *Uputstvo o vođenju evidencije i dokumentacije spomenika kulture*.⁹⁵⁵ *Uputstvom* je propisano da se evidencija spomenika vodi sistemom kartoteka: *Kartoteka osnovne evidencije, Kartoteka osnovne evidencije za grupe spomenika, Kartoteka o zaštitnim (konzervatorsko-restauratorskim) zahvatima na spomenicima, te Kartoteka o zaštitnim (konzervatorskim) zahvatima na grupama spomenika*. Određeno je da format kartona kartoteke bude 21 x 17 cm, i da svaki karton ima fotografiju. Evidencija kartona kartoteke vodila se u posebnoj knjizi. Jedna kopija kartona nadležnoga regionalnog zavoda dostavljala se Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture.⁹⁵⁶ Prema *Uputstvu*, u Kartoteci osnovne evidencije prikupljeni su najvažniji podatci za svaki pojedinačni nepokretni ili pokretni spomenik:

„...spomenik, mjesto, općina, nadležni zavod, registar spomenika, kategorija spomenika, osiguranje, dosje spomenika, stanje spomenika, prioritet zaštitnih radova, vlasnik, položaj

⁹⁵¹ MK-UZKB-A Izvještaj iz listopada 1975. godine, izradile Dubravka Mladinov, Jerica Ljubenko i Bianka Perčinić Kavur.

⁹⁵² MK-UZKB-A Sastanak Odjela za evidenciju 19. svibnja 1964.

⁹⁵³ Objavljen: NN 7/1967, od 15. veljače 1967.

⁹⁵⁴ Svim konzervatorskim zavodima postavljena je obveza vođenja evidencije spomenika kulture na njihovu području, sređivanja postojeće evidencije te izrada fotodokumentacije. U programima rada konzervatorskih zavoda za 1967. godinu evidencija pokretnih spomenika unesena je kao prioritet, odobrena su i sredstva iz Republičkog fonda za unaprjeđenje kulturnih djelatnosti. MK-UZKB-A Iz izvještaja Milana Preloga, Služba zaštite spomenika kulture u SR Hrvatskoj i njeni aktualni problemi (godina 1967.).

⁹⁵⁵ MK-UZKB-A dopis broj 11/1-P-1967.

⁹⁵⁶ Općinski zavodi za područje svoje nadležnosti dostavljali su regionalnom zavodu dvije kopije kartona, tako da su regionalni zavodi jednu kopiju zadržavali za sebe, a drugu slali Republičkom zavodu.

(smještaj), namjena, funkcija, autor, materijal, vrijeme nastanka, dimenzije, tehnika, konstrukcija, broj, opis, valorizacija, uzroci propadanja – uvjeti održavanja, fotografija, dokumentacija, pregledi spomenika, primjedbe, literatura, ispunio, ovjerio.“ U Kartoteku osnovne evidencije za grupe spomenika prikupljani su podatci za urbanu i ruralnu cjelinu, područje historijskog značaja, sklop objekata, zbirku predmeta, arhivski i bibliotečni fond odnosno zbirku: „...*grupa spomenika, mjesto, općina, nadležni zavod, registar spomenika, kategorija spomenika, osiguranje, dosje spomenika, stanje spomenika, prioritet zaštitnih radova, položaj, smještaj, vrijeme nastanka, površina, gustoća stanovništva, broj objekata ili predmeta, opis, valorizacija, sačuvanost, uzroci propadanja – uvjeti održavanja, dokumentacija, pregled, primjedba, literatura, ispunio, ovjerio.*“

Kartoteka o zaštitnim konzervatorsko-restauratorskim zahvatima sadržavala je najvažnije podatke o stanju i konzervatorsko-restauratorskom zahvatu koji se provodi, odnosno koji je proveden na ugroženom pokretnom ili nepokretnom pojedinačnom spomeniku: *spomenik, mjesto, nadležni zavod, registar spomenika, kategorija spomenika, dosje spomenika, smještaj nakon zahvata, opis oštećenja, nalaz, dokumentacija, broj evidencije, godina, opis zahvata, autor, naručilac, izvor sredstava, iznos u ND, literatura, primjedba, ispunio, ovjerio.* Osim Kartoteke spomenika, prema *Uputstvu* dokumentacija spomenika provodila se i *sistemom dosjea* prema vrsti spomenika (arhitektonski spomenik, pokretni spomenik, zidne slike i mozaik, urbane i ruralne cjeline, spomenički sklop, područje historijskog značaja i dr.). Dosje spomenika vodio se u posebnoj knjizi, koja je bila jednake veličine kao i knjiga kartoteke evidencije. Regionalni zavodi bili su dužni dostaviti Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture jedan potpuni primjerak dosjea spomenika za područje svoje nadležnosti, dok su Općinski zavodi dostavljali dva primjerka.

Dosje pokretnog spomenika, zidnih slika i mozaika sadržavao je sljedeće podatke:

- *Isprave (rješenja, osiguranje spomenika – prijepisi polica, ugovora), historijski podaci (autor, izvođač, naručilac/donator, vlasnici), izvori i arhivska dokumentacija (izvodi iz izvora, izvodi i signature arhivskih materijala), bibliografija, opis, valorizacija, namjena i uvjeti zaštite, inventar, osnovna foto-dokumentacija, tehnički podaci i dokumentacija (nacrti i crteži za pokretne spomenike: crtež signature, punca /povećano/ili okova, tlocrt podnožja – profil /kod kaleža i sl./, crteži karakterističnih detalja, shematski crtež slike/spomenika/ sa ucrtanim oštećenjima /oštećenim mjestima/), izvještaji i bilješke (Izvještaji o pregledu spomenika, razne bilješke, ostali razni podaci), zahvati – održavanje, konzervatorsko-restauratorski zahvati (Ranije konzervatorske intervencije i ostali zahvati, na osnovu literature, na osnovu postojeće dokumentacije, uočeno pregledom spomenika, elaborati, konzervatorsko-tehnički elaborati, mišljenja komisije za odobrenje elaborata, izvršeni*

zahvati). Rubrika izvršeni zahvati imala je dvije sastavnice: Izvještaji i fotodokumentacija (o stanju spomenika, o toku radova, eventualno novim nalazima, o dovršenim radovima, specijalne snimke: infracrvene, ultraljubičaste, makro, mikro-snimke, snimke x-zrakama, tehnološke analize), i Dokumentacija izvršenih radova (podaci o investitoru i sredstvima, ugovori; izvještaj o utrošenim sredstvima, dnevnik radova, izvještaj komisijskog pregleda dovršenog zahvata).

Regist. spomen.	Kategorija	Stanje	Prihvat	Osiguranje	Veza I	Veza II	Vrsta spomenika	P
1. Grupa spomenika		INVENTAR		2. Mjesto		3. Općina		
ŽUPNE CRKVE SV. TEREZIJE		SLAVONSKA POŽEGA		13 SLAVONSKA POŽEGA				
11. Položaj, smještaj u crkvi: oltari (2), propovjedaonica, ispovjedaonica (4), krsionica, klupe (10), (7), (2), (2), pričesna ograda, sedilište (5), sviječnjak (2), (2), (2), kalež (2), relikvijar, rasko.				4. Nadl. zav.		5. Registr.		6. Kateg.
12. Vrijeme nastanka				13. Površina		14. Gustoća stanovnika		15. Ukup. Br. spom.
18 i početak 19. st.						70		I
16. Opis				17. Valorizacija		8. Dosje		9. Stanje
Inventar župne crkve Sv. Terezije u Slavonskoj Požegi datira u 18. i početak 19. st. Ujednašen je stilskih odlika baroka i rokoko ukrasa. Oltari: Sv. Terezije, Sv. Mihovila i Sv. Ivana Nepomuka sa palama, vrijedni su dio stilski bogate inventarne cjeline. Barokno koncipirana propovjedaonica ukrašena rokoko ukrasom, veoma rijedak očuvani primjerak zajedno sa oltarima čini najvrijedniji dio inventara. Ispovjedaonice skladnih proporcija skladno se uklapaju u inventarsku cjelinu. Krsionica ukrašena jednostavnim rokoko ukrasom klupe za vjernike ukrašene duborezom, barokno koncipirane, pričesna ograda u drvetu, sedilište sa naslonjačem u rokoko ukrasu, sviječnjaci od preslanog lima su vrijedni primjerci stilski ujednaženi kao i sakristijski ormar, kateze, raspelo, naslonjač i relikvijar.				Inventar župne crkve Sv. Terezije u Slavonskoj Požegi, čini skladnu stilski ujednašenu cjelinu baroknog inventara, rijetko očuvanih na našem terenu, te kao takav ima spomenički značaj		70		B
18. Sačuvanost								10. Prior.
Inventar je dosta oštećen naročito drveni predmeti.								II

Slika 59. Karton kartoteke o inventaru (1. strana)

19. Uzroci propadanja — uvjeti održavanja		20. Dokumentacija	
Inventar je dosta oštećen naročito drveni predmeti uslijed djelovanja insekata.		Fotodokumentacija br: 5505, 5506, 5507, 5517, 5518, 5556, 5557, 5558, 5559, 5541, 5542, 5544, 5546, 5547, 5548, 5549, 5550, 5551, 5552, 5553, 5554, 5555, 5556, 5557, 5558, 5559, 5561, 5562, 5564, 5566, 5566, 5567, 5569, 5572, 5574, 5575, 5576, 5577, 5578, 5579, 5580, 5581, 5582, 5583, 5584, 5585, 5586, 5587, 5588, 5589, 5590, 5591, 5600, 5601, 5602, 5603, 5604, 5605, 5606, 5607, 5608, 5623, 5625, 5626, 5627, 5628.	
21. Pregled izvrilo	Datum	22. Primjedba	23. Literatura
I. Poketo	1968		
Ij. Barlah	1976		
24. Izvršio	25. Očeo		
J. Valuš	K. Karišić		

Slika 59. Karton kartoteke o inventaru (2. strana)

Iz Programa rada za 1967. godinu koji su predlagali regionalni zavodi u vezi s evidencijom pokretnih spomenika može se steći uvid u njihov rad na toj vrsti spomenika. Regionalni zavod Rijeka proveo je evidenciju u sakralnim objektima na području općina Buje, Novigrad, Umag, Pula i Labin. Regionalni zavod Split proveo je evidenciju pokretnih spomenika u općinama Brač, Drniš, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Lastovo, Makarska, Metković, Omiš, Sinj, Šibenik, Trogir, Vis i Vrgorac. Regionalni zavod Osijek planirao je provesti evidenciju pokretnih spomenika u 135 objekata na području općina Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Nova Gradiška, Orahovica, Podravska Slatina, Požega, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci, Vukovar, Osijek i Županja. Regionalni zavod u Zagrebu nije u svom programu predvidio evidenciju, nego registraciju 100 grupa pokretnih spomenika, što je uključivalo valorizaciju i privremenu kategorizaciju.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	A	B	C	D	E	F	G	
Nepokretni spomenici Grif jahadi (A)										Pokretni spomenici Grif jahadi (C)										Registr. spom.	Kategorija	Stanje	Prethodni zahvati	Osiguranje	Vrsta I	Vrsta II	
1. Spomenik Oltar										2. Mjesto Ivinje-Tijesno										3. Općina Šibenik							
13. Položaj (smještaj) u svetištu crkve Sv. Martina										12. Namjena povremeno u kultu										4. Nadl. zav. ZŠB		5. Registr. 2491		6. Kateg.			
14. Autor ne poznat										15. Materijal drvo, boja										7. Osig.		8. Dosje		9. Stanje		10. Prior.	
16. Vrijeme nastanka 18. st.										17. Dimenzije vis. 2,70 ; šir. 1,97 m										18. Stupa Stupa Sv. Duha-Tijesno							
19. Tehnika (konstrukcija) drvorezbaranje, polihromija (dominacija crvene i bijele)										20. Dr.		21. Opis Oltar nastavlja tradiciju srodnih baroknih mramornih (oponašanje mramorne fakture dosta smirenom gamom boja). Jednostavnije i relativno smirenih oblika. Znači prilag fundusu dotadašnjeg oltarnog drvorezbaranja.															
20. Opis Nad kamenom mensom oltara diže se gornji-drveni dio. Polukružni zabat (u luku i osnovici prelomljen, profiliran) s nizom dentikula. Nos ga sa svake strane po jedan stup lagano izbečen naprijed, četvrtaste osnove, crveno obojenog tijela s bijelim šarama, te s kapitelima sastavljenim od tri reda stiliziranog lišća. Iza stupova, u pozadini su dva polupilestrata sa strana oltarnog tijela još dva stupa, obradjena na isti način kao prethodni.																											

Slika 60. Karton kartoteke pokretnog spomenika – Šibenik, crkva sv. Martina, oltar, 18. st. (1. strana)

22. Uzroci propadanja – uvjeti održavanja Ušćuvanost loša; crvotočan je. Nužna konzervacija.			27. Dokumentacija – Fotodokumentacija u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku
25. Pregled (evidencija) S. Kučko	Datum VIII/80.		26. Primjedbe
28. Ispunio S. Kučko		29. Ovjerto J. Čučić	

Slika 60. Karton kartoteke pokretnog spomenika – Šibenik, crkva sv. Martina, oltar, 18. st. (2. strana)

Broj pristiglih evidencijskih kartica do 6. rujna 1982. bio je 3390 kartica, što je daleko od stvarnoga stanja i broja spomenika koji bi činio zaokružen inventar svih pokretnih spomenika na području Hrvatske. Anđela Horvat u svojoj knjizi *Spomenici kulture – njihova rasprostranjenost i opća valorizacija* iznosi podatak da na području RH ima sačuvanih i evidentiranih oko 16.000 pokretnih spomenika, što upućuje na golem nerazmjer evidentiranih u odnosu na „službene“ evidencije Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. U anketi iz 1978. godine koju je proveo Koordinacijski odbor za narodnu obranu u suradnji s Republičkim sekretarijatom za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, pojavio se novi broj pokretnih spomenika, njih 42.000⁹⁵⁷ (rezultati ankete nisu verificirani ni vjerodostojni). Konačni broj pokretnih spomenika teško je utvrditi, jer je to kontinuiran i trajan proces, sa stalnim dopunama i korekcijama. No, nažalost, do danas se s inventarom pokretnih spomenika nije znatnije odmaklo od početka 1980-ih. Čak se prema postojećim podacima ne može utvrditi opseg dosad obrađenih pokretnih spomenika.

⁹⁵⁷ MK-UZKB-A Informacija o stanju valorizacije i kategorizacije spomenika kulture u SR Hrvatskoj.

Slika 61. Cvito Fisković, Vis, Poselje, 1964.

4.2.2. Registracija spomenika

Nakon evidencije, inventarizacije i dokumentacije pokretnih spomenika završni čin zaštite spomenika je njegova registracija, odnosno upis u registar. Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti iz 1949. godine u vezi s registracijom spomenika propisao je člankom 5. da nadležni zavodi za zaštitu odlučuju koji se predmeti smatraju spomenicima kulture i o tome donose rješenja. Prema Čl. 7 vlasnici takvih spomenika bili su dužni dopustiti pregled predmeta, opis i fotografiranje. Opći zakon o zaštiti spomenika kulture iz 1959. godine u članku 33. propisao je obvezno vođenje Registra spomenika kulture. Svaka republika mogla je svojim propisima riješiti vođenje registra. Važno je bilo Registrom obuhvatiti sve predmete koji imaju spomeničko svojstvo. Zakon o zaštiti spomenika kulture SRH iz 1960. propisao je

u Članku 37. da se svaki pokretni umjetnički predmet ili zbirka za koju se utvrdi da ima svojstvo spomenika treba upisati u Registar. Rješenje je donosio kotarski zavod za zaštitu spomenika, a Republički je zavod vodio registar ondje gdje nije bio osnovan kotarski zavod.⁹⁵⁸ Od godine 1967., prema Zakonu o zaštiti spomenika kulture RH, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu vodio je evidenciju svih spomenika kulture na području Republike (Čl. 38.). Na temelju Članka 43. Zakona o zaštiti spomenika kulture bio je donesen Pravilnik o registraciji spomenika kulture.⁹⁵⁹ Prema Pravilniku Zavodi za zaštitu spomenika kulture trebali su voditi Registar spomenika odvojeno za pokretne i nepokretne spomenike, zbirku isprava kao sastavni dio Registra i imenik registriranih spomenika u obliku kartoteke. Pokretni spomenici mogli su biti zaštićeni pojedinačno ili kao zbirka. Kada se navodila zbirka, morao se navesti ukupan broj predmeta. Sva rješenja morala su biti dostavljena imatelju spomenika i savjetu općinskoga i kotarskog narodnog odbora na čijem se području spomenik nalazi. Prijava za registraciju morala je sadržavati podatke o vrsti predmeta, materijalu, tehnici, dimenzijama, autoru, dataciji, smještaju i podrijetlu predmeta (Čl. 14). Postupak registracije spomenika mogao je provesti općinski zavod na svom području nadležnosti na osnovi ovlasti Konzervatorskog zavoda.⁹⁶⁰ Anđela Horvat izradila je prijedlog za Oglas o registraciji spomenika kojim su imatelji pokretnih i nepokretnih spomenika pozivani da takav predmet prijave Narodnom odboru općine⁹⁶¹. U Oglasu su pod naslovom *Predmeti umjetničkog značaja navedene vrste predmeta: slike, slikarski i kiparski radovi, predmeti umjetničkog obrta izrađeni od različitih materijala, namještaj, retabl oltara, ikonostas, pribor za oltar, crkveno posuđe, nakit, misno ruho i tekstil*. Pregledom popisa svih rješenja registracija Regionalnih zavoda u Zagrebu, Rijeci i Splitu stječe se uvid u broj registracija po godinama.⁹⁶² Rješenja počinju s godinom 1963., a do 1990. ukupno je registriran 821 pokretni spomenik. Regionalni zavod u Zagrebu registrirao je 154 pokretna spomenika; najviše je spomenika registrirao 1966. (20), 1969. (46), i 1974. (32).⁹⁶³ Regionalni zavod u Splitu od 1963. do 1990. godine ukupno je registrirao 392 pokretna spomenika: 1966. (38), 1970. (49), 1972. (51), i 1974. (34). Regionalni zavod u Osijeku ukupno je registrirao 150 pokretnih spomenika, a Regionalni zavod u Rijeci 125.

Nakon uvida u registracije može se zaključiti da su od pokretnih spomenika kulture registrirane samo manje skupine izrazito vrijednih i poznatih spomenika, određen broj pojedinačnih vrijednih spomenika te dio umjetničkih predmeta na kojima su obavljani

⁹⁵⁸ U dnevnom tisku o usvajanju pravilnika o registraciji na sjednici Savjeta za kulturu NRH. N. N. (1960b)

⁹⁵⁹ Objavljeno: *Narodne novine* broj 1, 11. siječnja 1961:3-4.

⁹⁶⁰ MK-UZKB-A dopis broj 27/5 od 28. lipnja 1962.

⁹⁶¹ MK-UZKB-A Izvještaj o radu za 1961. godinu.

⁹⁶² Popis rješenja registracija nalazi se u Središnjem arhivu Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH.

⁹⁶³ UDOVIČIĆ, 1978.

konzervatorsko-restauratorski zahvati. Većinom su to bila poznata djela srednjovjekovnih majstora i najznačajnija djela 17. i 18. stoljeća. Treba istaknuti da na popisima registriranih spomenika u pravilu nije bilo djela 19. stoljeća, kao ni djela s početka 20. stoljeća, bez obzira na njihovu visoku umjetničku vrijednost. Od predmeta umjetničkog obrta evidencijom i registracijom obuhvaćani su samo najznačajniji, kao što je Škrinja sv. Šimuna⁹⁶⁴, Raspelo Blaža Jurjeva Trogirana iz Trogira⁹⁶⁵, dio poliptiha Girolama da Santacroce, oltarna pala Gospa od ružarija Matea Ponzonija s Čiova⁹⁶⁶ i drugo. Često je uz registrirani nepokretni spomenik bio registriran i pokretni inventar tako da se uz opis nepokretnog spomenika spomene: „...i njemu pripadajući pokretni inventar“, čime je bila pokrivena široka paleta pokretnih spomenika – od slika, skulptura, upotrebnih predmeta, relikvijara, svih vrsta ranih/rijetkih knjiga do svih vrsta arhivalija kao i predmeta umjetničkog obrta i slično. Na jednom od međuzavodskih sastanaka na temu evidencije i registracije spomenika izneseni su nedostaci u radu.⁹⁶⁷ Problem oko registracije sistematizirani su u odnosu prema registraciji pokretnih spomenika *in situ*, zbirkama izvan specijaliziranih ustanova, registraciji povezanoj s aktom o zabrani iznošenja spomenika u inozemstvu te registraciji fondova, zbirki i pojedinačnih predmeta muzejsko-galerijskih ustanova, arhiva i biblioteka. Problem je bio u nedostatku definiranih kriterija prema kojima se pristupalo registraciji i u opsegu dokumentacije potrebne za donošenje rješenja.

Do 1990., iako je postojala razrađena metodologija izrade dokumentacije, manjkao je konsenzus o potrebnoj dokumentaciji koju je trebalo prikupiti, nije ujednačena provedba inventarizacije, evidencije i dokumentacije, pa tako ni registracije spomenika. Registracija pokretnih spomenika ovisila je o afinitetu konzervatora na terenu koji su na kulturnu baštinu znali gledati kroz prizmu vlastitih, usko stručnih preokupacija, ili je njihova procjena ovisila o lokalnim interesima.⁹⁶⁸ Zbog sporadičnog odnosno neplanskog evidentiranja pokretnih spomenika gdje su neki krajevi temeljito obrađeni, dok su drugi gotovo potpuno zaobiđeni, postojao je problem poznavanja/nepoznavanja materijala na pojedinim područjima. Često se moglo dogoditi da su zaštićeni i manje važni predmeti jer se podrazumijevalo da su oni vrlo poznati, vrijedni, već zaštićeni. Tu je i problem preventivne zaštite koja često nije prešla u trajnu zaštitu previdom struke.

⁹⁶⁴ MK-UZKB-A broj registracije Z-769.

⁹⁶⁵ MK-UZKB-A Broj rješenja 24/173-1966. od 12. prosinca 1966., interni broj registracije POK-35.

⁹⁶⁶ MK-UZKB-A Broj rješenja 24/84-1969. od 24. travnja 1969., interni broj registracije POK-111.

⁹⁶⁷ MK-UZKB-A Teze sa sastanka (bez broja i datacije).

⁹⁶⁸ Očit pokazatelj nedostatka sustavnih kriterija za registraciju jest Bašćanska ploča, pohranjena u HAZU, koja je tek nedavno registrirana.

4.2.3. Komisija za pregled predmeta predviđenih za izvoz u inozemstvo

Problem zaštite pokretnih spomenika, uz evidenciju, inventarizaciju i dokumentaciju bio je i izvoz u inozemstvo. Iako je izvoz pokretnih umjetničkih spomenika bio relativno rano reguliran različitim uputama i uredbama već od 1850.,⁹⁶⁹ problem iznošenja umjetničkih predmeta u inozemstvo bio je stalno prisutan. Radi učinkovitijeg nadzora izvoza pokretnih umjetničkih predmeta Konzervatorski je zavod u Zagrebu 1949. uputio Ministarstvu za kulturu i nauku FNRJ prijedlog o formiranju komisije za ocjenu spomeničke vrijednosti predmeta za koje se traži izvozna dozvola, za tadašnje *zaštitne zone* u NR Hrvatskoj.⁹⁷⁰ Na temelju prijedloga Ministarstvo za kulturu i nauku donijelo je rješenje o formiranju komisije u *zaštitnim zonama* Zagreb, Split i Rijeka.⁹⁷¹ U komisije su imenovani predstavnici muzeja i konzervatorskih zavoda.

Zabrane i ograničenja izvoza spomenika bili su definirani zakonom o zaštiti spomenika kulture, a 1961. godine doneseno je *Uputstvo o izdavanju dozvole za izvoz spomenika kulture u inozemstvo*⁹⁷². Dozvolu za izvoz prema Uputstvu, ovisno o značenju umjetnine, izdavao je Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture ili nadležni konzervatorski zavod. Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske izdavao je dozvolu za izvoz spomenika: „...*koji su od osobitog značaja za društvenu zajednicu i čiji bi izvoz u inozemstvo predstavljao osjetno umanjenje našeg spomeničkog fonda, ako je to potrebno zbog naročitog doprinosa afirmaciji naše umjetnosti u inozemstvu, ili zbog posebnog obzira prema imaoću spomenika...*“.⁹⁷³

Konzervatorski zavod izdavao je dozvolu ako je bila riječ o spomeniku koji nije imao karakter *muzejsko-galerijskog eksponata*, u slučaju postojanja više istovjetnih primjeraka ili obiteljskih portreta i uspomena. U slučaju spomenika manje umjetničke vrijednosti dozvola je izdavana na temelju mišljenja stručne komisije koju je imenovao Savjet konzervatorskog zavoda.

Dozvolu za privremeni izvoz izdavao je prema *Uputstvu* nadležni konzervatorski zavod.

Imatelj spomenika je za izdavanje dozvole trebao podnijeti molbu s kratkim opisom i fotografijom predmeta, podatke o materijalu, tehnici izvedbe, autoru i podrijetlu. Komisija je utvrđivala značaj spomenika i donosila mišljenje. Ako predmet nije imao spomenička

⁹⁶⁹ U drugoj polovini 19. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji postojali su propisi o *čuvanju starina i postupaka sa nalazima arheološke, umjetničke i antikvarne vrijednosti*: Dekret dvorske kancelarije od 16. lipnja 1846, *Naredba ministarstva izvanjskih djela, unutarnjih djela, pravosudja, financija, za bogoštovlje i nastavu, za trgovinu, obrte i javne gradjevine, vrhovnoga zapovjedništva vojske i vrhovne redarstvene* od 16. prosinca 1858. kojom se izdaje propis za zaštitu vlasništva javnih znanstvenih i umjetničkih zbirki i drugih sličnih zavoda. SMREKAR, 1903:44-45.

⁹⁷⁰ MK-UZKB-A dopis broj 17094-VI-3-1949. od 12. travnja 1949.

⁹⁷¹ MK-UZKB-A dopis broj 26524 od 15. prosinca 1949.

⁹⁷² Objavljeno: *Narodne novine* 1, 11. siječnja 1961.

⁹⁷³ Članak 2. Uputstva o izdavanju dozvole za izvoz spomenika kulture u inozemstvo, NN 1/61.

svojstva, izdavano je pozitivno rješenje. Radi pojednostavljivanja postupka komisijama pri izdavanju dozvola za izvoz, Republički je zavod godine 1967. predložio regionalnim zavodima da daju prijedloge za izmjenu Uputstva iz 1961. godine i razmotre mogućnost zabrane izvoza pojedine vrste predmeta ili postavljanja vremenske granice za predmete starije od stotinu godina.⁹⁷⁴ Postavljanjem vremenske granice omogućilo bi se komisiji donošenje zabrane izvoza bez posebnog obrazloženja. Regionalni zavodi u Splitu, Rijeci i Osijeku dali su svoja mišljenja: Regionalni zavod u Splitu smatrao je da bi za zaštitu pokretnih spomenika, zbog specifičnog razvoja pojedinih područja (što onemogućuje uspostavu iste vremenske granice), o izvozu trebala odlučivati komisija. Regionalni zavod u Rijeci predlagao je zabranu izvoza za predmete kulturno-historijskog značaja koji su nastali prije 1914. godine. Regionalni zavod u Osijeku prihvatio je prijedlog o zabrani izvoza predmeta starijih od 100 godina, te je iznio prijedlog da se u Uputstvo doda stavka da se dozvola odnosi i na predmete koji nisu upisani u Registar spomenika kulture.⁹⁷⁵ Budući da su svi prikupljeni prijedlozi i mišljenja regionalnih zavoda bili različiti po pitanju vremenske granice, nije se mogao formulirati prijedlog za *Uputstva*. Novo *Uputstvo* o izdavanju dozvole za izvoz spomenika kulture u inozemstvo propisao je Savjet za zaštitu spomenika kulture 1967. godine.⁹⁷⁶ Razlika u odnosu na *Uputstvo* iz 1961. bila je u nadležnosti – dozvolu za izvoz izdavao je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, a ne Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske.

Iz izvještaja o radu Konzervatorskog zavoda u Zagrebu za 1960. godinu, u vezi sa zaštitom pokretnih spomenika potaknuta je kontrola prodaje pokretnih spomenika preko povjerenika za zaštitu u Osijeku, Karlovcu, Sisku, Varaždinu i Slavonskom Brodu. Tada se javila potreba za osnivanjem *Komisije za provođenje kontrole kretanja spomenika i osiguranje sredstava za otkup pokretnih spomenika*. U tu svrhu osnovan je Fond za otkup umjetnina Narodnog odbora Zagreb, kako bi se regulirao protok vrjednijih spomenika u muzejske zbirke. Zatim je rješavano pitanje popravka pokretnih spomenika koje se odvijalo u suradnji s Restauratorskim zavodom JAZU putem Komisije za restauratorska pitanja, te je izrađen Nacrt poslovnika o radu te komisije. Pregledavani su pokretni umjetnički predmeti namijenjeni izvozu u inozemstvo (obavljeno je ukupno 185 pregleda, a zabranu izvoza dobila su 54 predmeta koji su bili od spomeničkog značaja).⁹⁷⁷

⁹⁷⁴ Vremenska granica je hipotetski pojam kojim se određivala granica starosnog vrednovanja nekog predmeta i njegovo moguće tretiranje kao spomenika kulture. U ovom slučaju predloženo je 100 godina.

⁹⁷⁵ MK-UZKB-A dopis pod nazivom "Informacija uz Uputstvo o izdavanju dozvole za izvoz spomenika kulture u inozemstvo."

⁹⁷⁶ Objavljeno: *Narodne novine* broj 6, od 19. veljače 1968.

⁹⁷⁷ MK-UZKB-A Izvještaj o radu 1960. godine.

4.2.4. Ilegalna trgovina i krađa pokretnih umjetničkih predmeta

Na Generalnoj konferenciji Ujedinjenih naroda za prosvjetu, znanost i kulturu 1964. donesena je *Preporuka o mjerama za zabranu i sprečavanje nezakonitog uvoza i prijenosa prava svojine na kulturnim dobrima*. U Preporuci su navedene osnovne mjere koje svaka država treba poduzeti u smislu donošenja propisa, međusobne suradnje institucija koje se bave zaštitom spomenika, međunarodne suradnje na otkrivanju nezakonitog prometa umjetnina, restitucije nezakonito izvezenih umjetnina te edukacije i razvijanja svijesti o univerzalnoj baštini.⁹⁷⁸ Te mjere implementirane su i u tadašnju praksu zaštite spomenika svih konzervatorskih zavoda koji su u suradnji s nadležnim tijelima razrađivali daljnje mjere. Jedan od primjera takve suradnje bio je vezan uz proglašenje 1966. godine Međunarodnom godinom turizma. Budući da je turizam predstavljao „potencijalnu“ opasnost za pokretne spomenike u smislu iznošenja predmeta u inozemstvo, *Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu* sa stručnjacima službe zaštite u suradnji sa *Sekretarijatom za unutrašnje poslove* i carine poduzeli su više akcija kako bi vlasnici zaštitili pokretne spomenike. Kulturno-prosvjetno vijeće upozorilo je sve vjerske zajednice da poduzmu mjere za zaštitu pokretnih spomenika u samim sakralnim objektima ili izmještanjem u muzeje i arhive. Zavodi za zaštitu trebali su što hitnije provesti evidenciju spomenika i izraditi fotodokumentaciju, za što su bila odobrena i posebna sredstva od Republičkog fonda za unaprjeđivanje kulturnih djelatnosti.⁹⁷⁹

Već 1962. Republički Savjet za kulturu dao je preporuke narodnim odborima o važnosti izrade popisa predmeta od osobite umjetničke vrijednosti.

Regionalni zavodi za zaštitu spomenika kulture često su poduzimali mjere u cilju sprječavanja krađe umjetnina i ilegalne trgovine. Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu uputio je 1972. godine okružnicu nadbiskupskim ordinarijatima, provincijalima, upravama samostana i crkava u Dalmaciji da sve važnije predmete sklone i osiguraju od krađa i oštećivanja. Zavod za zaštitu spomenika u Dubrovniku 1974. pismom na sve župne urede, vlasnike privatnih i javnih zbirki upozorio je na česte krađe pokretnih umjetničkih predmeta i predložio niz mjera za njihovu zaštitu. Zavod za zaštitu spomenika u Zadru u više je navrata slao okružnice župnicima, napose u seoskim crkvama, u kojima je upozoravao da su vrijedni predmeti

⁹⁷⁸ BRGULJAN, 1985:93-97.

⁹⁷⁹ Obavijest o navedenom sastanku i donesenim zaključcima popraćen je i u dnevnom tisku. Pored odgovornih i nadležnih institucija, u članku se skreće pažnja na sve građane u smislu brige i čuvanja pokretnih umjetničkih predmeta. U članku su navedene aktivnosti zagrebačkog nadbiskupskog ordinarijata i biskupskih ordinarijata u Zadru, Pazinu i Hvaru, uz napomenu da su i drugi ordinarijati upućivali slične okružnice. N. N. (1967); D. F. (1967).

pristupačni i suviše izloženi. Stoga su stručnjaci Zavoda u Zadru u svibnju 1974. pregledali sve kritične lokalitete u muzejima i sakralnim objektima te su predložili mjere zaštite. U suradnji s navedenim zavodima, Nadbiskupski i biskupski ordinarijati izdavali su upute o načinu čuvanja i evidentiranja pokretnih umjetničkih predmeta u svojim službenim listovima. Dnevne novine su vrlo često obavještavale o počinjenoj krađi ili pronalasku ukradenih predmeta te pokušavale ukazati na značaj čuvanja i brige o pokretnim umjetničkim predmetima.⁹⁸⁰

Prema podacima iz elaborata *Problemi zaštite spomenika kulture protiv krađe i evidencija predmeta spomeničkog značaja na području SR Hrvatske* u razdoblju od 1970. do 1974. bile su 92 krađe u kojima je otuđen 421 predmet. Najviše je otuđeno ikona u zadarskom zaleđu, potom liturgijskih predmeta na splitskom i istarskom području te slika u dubrovačkom području.⁹⁸¹ Navedeni elaborat predložio je niz mjera koje su trebale biti poduzete u cilju smanjenja krađa. Mjere su obuhvatile evidenciju pokretnih umjetničkih predmeta, carinu, sudstvo te osiguravanje samih lokaliteta alarmnim uređajima.⁹⁸²

4.2.5. Konzervatorski zavod kao znanstvena institucija

Ideja Konzervatorskog zavoda kao znanstvene ustanove provlačila se od samog osnutka Zemaljskog povjerenstva 1910. godine, preko razdoblja Nezavisne Države Hrvatske kada je Ljubo Karaman uputio dopis Glavnom ravnateljstvu za opće narodno prosvjetljenje, u kojem je obrazlagao da je Konzervatorski zavod znanstvena ustanova, kao nužna nadopuna rada Akademije i Sveučilišta. Misao o radu Konzervatorskog zavoda kao znanstvene ustanove nastavila se i poslije 1945. godine. Primjerice, na konferenciji konzervatora NR Hrvatske 23. i 24. siječnja 1950. u raspravi oko nacrtu *Uredbe o zavodima za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NRH*. U navedenom nacrtu *Uredbe* izostavljena je definicija zavoda kao znanstvenoga tijela. Takav stav potaknuo je diskusiju u kojoj su sudjelovali Karaman, Prelog i Perc.⁹⁸³

⁹⁸⁰ DJ. L. (1967).

⁹⁸¹ MK-UKBB-A Izvještaj iz listopada 1975. godine, izradile Dubravka Mladinov, Jerica Ljubenko (pravni dio) i Bianka Perčinić Kavur (tablice).

⁹⁸² U članku „O krađi umjetnina – Zardala brava čuva blago“ u *Vjesniku* Davor Domančić iznosi problem nedostatka ulaganja u sigurnost umjetnina samih vlasnika te je obrazložio da je Republički SIZ za kulturu zajedno s Republičkim zavodom za zaštitu spomenika proveo akciju postavljanja alarmnih uređaja u muzeje i crkvene zbirke u Hrvatskoj. Uređaji su bili uvedeni u Zadru, Ninu, Splitu, Trogiru i Dubrovniku. S naznakom da je uveden u Trogiru, ali još nije bila uvedena struja u riznicu. U programu su još bile zbirke franjevačkog samostana u Hvaru, korčulanske zbirke i samostan u Visovcu. MIRKOVIĆ, 1981.

⁹⁸³ MK-UZKB-A broj 213/50 Zaključci konferencije konzervatora NRH održane 23. i 24. siječnja 1950.

Interna radna komisija također je raspravljala u povodu dopisa koji je uputio *Savjet za naučni rad* o organizaciji i problemima znanstvenog rada u Zavodu u Zagrebu. Interna komisija je u odgovoru na taj dopis priopćila da Zavod ima dvojaku funkciju, tj. zaštitnu i istraživačku te da su obje usko povezane.⁹⁸⁴

Konzervatorski zavodi nisu ustanove sa znanstvenom namjenom, već je njihov rad usko vezan sa znanostima. Konzervatorski rad traži poznavanje znanstvenih rezultata na različitim područjima, pri svakom zahvatu na spomeniku potrebno je proučiti literaturu, arhiv i sam spomenik, što je nedvojbeno znanstveni postupak, čiji rezultati pridonose cjelovitim znanstvenim spoznajama o nekom predmetu / objektu. Bogata znanstvena bibliografija s područja povijesti umjetnosti, arheologije i urbanizma rezultat je rada konzervatorskog zavoda.⁹⁸⁵

Zajednica instituta i ustanova za proučavanje umjetnosti na području SR Hrvatske osnovana je 26. lipnja 1969. godine. Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture izradio je idejni nacrt projekta znanstveno-istraživačkog rada na području zaštite spomenika kulture te je pozvao stručnjake na izradu projekta⁹⁸⁶. Osnovna ideja projekta bila je rješavanje aktualnih problema zaštite prema značaju, vrijednosti i vrsti spomenika (slikarstvo, predmeti primijenjene umjetnosti i obrta, arhitektura). Na tim spomenicima provodila bi se višegodišnja istraživanja *spomeničkog sadržaja djela*, tehnika izrade, vrste i tehnologije materijala spomenika te tehnička metoda, konzervatorska sredstva i postupci restauriranja i prezentacije spomenika. Rad zajednice nije zaživio.

4.2.6. Teoretske postavke i njihova primjena u praksi

Nakon 1945. godine u domaćoj i svjetskoj konzervatorskoj teoriji i praksi uspostavljeni su, prije svega kao rezultat konzervatorske prakse, osnovni metodološki postupci u zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta. Raspravljani su na mnogobrojnim konferencijama i savjetovanjima te su publicirani u esejima, studijama i raspravama.

Upravo jedno takvo djelo je studija Ljube Karamana *Razmatranja na liniji krilatice „konzervirati a ne restaurirati“* napisana 1961. godine. Navedena *Studija* služila je u početku kao priručnik konzervatorima, iako nije bila odmah publicirana. Naime, Karaman se godine 1962. obratio Jugoslavenskom institutu za zaštitu spomenika kulture u Beogradu zbog

⁹⁸⁴ MK-UZKB-A Izvještaj Interne radne komisije od 31. siječnja 1959.

⁹⁸⁵ MK-UZKB-A Akt pod brojem 163/1-1960. od 31. ožujka 1960.

⁹⁸⁶ MK-UZKB-A dopis broj 30/14 od 17. prosinca 1969.

izdavanja *Studije*,⁹⁸⁷ no tada mu zahtjev nije usvojen. *Studija* je objavljena tek 1965. u Bulletinu Zavoda za likovne umjetnosti. *Studijom* su obuhvaćeni pokretni spomenici u poglavljima koja se odnose na *arhitekturu, skulpturu i slikarstvo*. Obrazložio je načine zaštite i metode restauriranja uspoređujući ih s primjerima i raspravama stranih stručnjaka.⁹⁸⁸ U studiji je Karaman predložio tri pristupa restauriranju skulpture: odstranjivanje štete bez dodavanja dijelova koji nedostaju, obnova bez detalja i obnova izvornoga stanja. Pristup je ovisio o budućoj namjeni obnovljenog spomenika, odnosno o njegovom smještanju u muzej ili na izvorno mjesto.⁹⁸⁹ Karamanova teorijska misao nije strogo definirana, pristup ovisi od slučaja do slučaja. Počiva na zadanim premisama očuvanja spomenika, što je u studiji objasnio na pojedinim primjerima.

Od 1970-ih godina svoj doprinos u razvijanju teorijskih principa zaštite pokretnih umjetničkih predmeta dao je povjesničar umjetnosti i konzervator Ivo Maroević. U djelu *Rekonstruiranje drvene plastike proces interpretacije* iz 1973., Maroević polazi od definicije što je rekonstrukcija: „*rekonstrukcija zamjena izgubljenog, uništenog ili nestalog materijala ili oblika novim, u obliku koji je identičan ili približan starom, a prema sačuvanim tragovima starog oblika ili materijala, analogijama na sličnim predmetima ili kombinacijom obojega*“.⁹⁹⁰ Svoja teoretska promišljanja dalje vezuje uz postavku da je svaka intervencija na spomeniku određena osobna interpretacija spomenika koju pritom klasificira u tri najvažnije: stručnu, utilitarnu i tehnološku, s time da na sam način interpretacije utječu određeni uvjeti koji određuju način rekonstruiranja. Ti uvjeti su stanje predmeta, valorizacija kao rezultat proučavanja i istraživanja, konzerviranje i buduća namjena. Svoju teoriju Maroević je obrazložio i primijenio na polikromiranim drvenim predmetima te zaključuje da se samo jedinstvenom interpretacijom dolazi do odgovarajućih rezultata u postupku rekonstrukcije. Restaurator i ostali stručni sudionici koji u uzimaju u obzir sve navedene uvjete i interpretacije te odlučuju o svim činiteljima (*društvenim, gospodarskim, prirodnim i fizikalno-kemijskim*) koji mogu djelovati na sâm predmet, na taj način osiguravaju odabir najboljeg restauratorskog postupka.⁹⁹¹

Redigirani tekst izlaganja *Dokumentacija i informacije u muzejima i u djelatnosti zaštite spomenika kulture u svjetlu potrebe čvršćeg integriranja njihovih informatičkih sadržaja* iz 1979. godine Maroevićev je pokušaj razjašnjavanja pojma muzeološke i konzervatorske

⁹⁸⁷ JURMAN-KARAMAN, 1971:37.

⁹⁸⁸ KARAMAN, 1965:69-71.

⁹⁸⁹ KARAMAN, 1965:76.; Maroević smatra da po pitanju obnove polikromirane skulpture Karaman nije uspio do kraja teorijski obrazložiti „*zakonitosti odnosa forme i njezine obrade radi postizanja umjetničkog dojma*“.

MAROEVIĆ, 1986:157.

⁹⁹⁰ MAROEVIĆ, 1986:98.

⁹⁹¹ MAROEVIĆ, 1986:99.

dokumentacije.⁹⁹² Autor navodi dokumentaciju koja se stvara u procesima zaštite spomenika: „na dokumentaciju nastalu u tijeku istraživanja a vezana je uz određenu znanstvenu ili stručnu disciplinu; dokumentacija u širem smislu a odnosi se na evidenciju i registraciju spomenika, stručni i administrativni postupci, spomeničke topografije, evidencije stanja spomenika, vanjski utjecaji i društveni interesi; potom dokumentacija o zaštitnim radovima koju čine elaborati radova, praćenje radova i tehnoloških postupaka do analize rezultata.“⁹⁹³

U nastavku vrlo jasno definira probleme koji nažalost ni pedeset godina poslije nisu razriješeni, nego su i dalje prisutni, kao što su standardiziranje podataka, miješanje kategorija podataka, nedostatak kvalitetne razmjene podataka te nepostojanje nacionalnog dokumentacijskog centra koji bi obuhvatio cjelokupnu kulturnu baštinu.

4.2.7. Restauratorska služba u Hrvatskoj nakon 1945. godine

Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i nakon 1945. nastavlja svoj rad na spašavanju pokretnih umjetničkih predmeta te su uz Zvonimira Wyroubala i Stanislavu Deklevu od 1948. zaposleni Leonarda Čermak i Ivica Lončarić.⁹⁹⁴ Od 1948. Radionica se nalazila unutar Odjela za likovne umjetnosti JAZU⁹⁹⁵, a od 1961. udružena je u Zavod za likovne umjetnosti da bi naposljetku 1974. bila izdvojena iz sastava JAZU i formirana kao samostalna ustanova.⁹⁹⁶ Konzervatorski zavodi u Zagrebu i Splitu nakon rata su sudjelovali u popisivanju i prikupljanju pokretnih umjetničkih predmeta (preko 100.000). Nažalost, zbog neprimjerenog smještaja tih predmeta u vlažnim i prašnjavim skladištima bilo je potrebno većinu hitno restaurirati.⁹⁹⁷ No, Radionica se više bavila restauriranjem predmeta iz Akademijinih galerija i muzeja, a manje ugroženim predmetima iz skladišta.⁹⁹⁸ Stoga je izostala zadovoljavajuća suradnja između konzervatorskih zavoda u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Akademijine radionice. U rješavanje problema uključio se Cvito Fisković, čijim je velikim angažmanom pri Konzervatorskom zavodu u Splitu 1954. osnovana restauratorska radionica.

⁹⁹² Svoja promišljanja o spomeniku kulture kao dokumentu vremena i dokumentu zbivanja razlaže u članku *Spomenik kulture kao dokument* iz 1988. godine. Više u: MAROEVIĆ, 1988:784.

⁹⁹³ MAROEVIĆ, 1986:258.

⁹⁹⁴ U vrijeme rada Zemaljskog povjerenstva Gjuro Szabo često je angažirao Stanislavu Deklevu za utvrđivanje stanja i restauriranje umjetnina. Karaman joj daje preporuku. MK-KOST-A.

⁹⁹⁵ Karaman navodi da je radionica tada imala stručnjake za popravak slika na dasci, platnu i zidu, za čišćenje kipova u kamenu i drvu i za tekstil. KARAMAN, 1952:155.; Opis stručnog rada Radionice JAZU izašao je u *Borbi* s ciljem upoznavanja s restauratorskom strukom i načinom rada i kako bi se koliko je moguće spriječilo nestručno restauriranje umjetnina. V. S. (1951)

⁹⁹⁶ VOKIĆ, 2005-2006:29-31.

⁹⁹⁷ MK-UZKB-A A. Deanović, Problemi restauratorske službe u NR Hrvatskoj.

⁹⁹⁸ Akademijina radionica je u razdoblju od pet godina restaurirala ukupno 600 predmeta, većinom iz muzejskih zbirki. MK-UZKB-A. Vidi elaborat: *Problemi zaštite pokretnih spomenika u NR Hrvatskoj*.

Radionica se uspješno razvijala, unatoč problemima s prostorom, manjkom financijskih sredstava i velikim brojem umjetnina. Prvi restaurator splitske radionice bio je Filip Dobrošević, sve do 1961., kada su primljeni Tomislav Tomas te Špiro Katić i Slavko Alač.⁹⁹⁹ Ubrzo nakon „Splitske radionice“ osnovana je *Restauratorska radionica Instituta za historijske i ekonomske nauke JAZU* u Zadru 1958. godine. U radionici su djelovala tri akademska slikara – restauratora: Ivan Tomljanović, Mario Kotlar i Vinko Fugošić.¹⁰⁰⁰ S obzirom na velik broj umjetničkih predmeta kojima je bila potrebna restauracija, često su u konzervatorskim zavodima osnivane komisije s ciljem utvrđivanja prioriteta.

Prema izvještaju Konzervatorskog zavoda u Zagrebu na sastanku *Odjela zaštite spomenika* iz 1958. godine, nastojalo se sastaviti prioritetsnu listu spomenika za restauratorske zahvate, a sudjelovali su: Anđela Horvat, Ljubo Karaman, Ana Deanović, Stanka Krstić, Dubravka Mladinov, Joža Ladović, Branko Lučić i Štefica Habunek-Moravac. Zanimljiva je diskusija koja se vodila na sastanku u vezi s određivanjem prioriteta za restauriranje:

„...*Dr. Karaman primjećuje da u diskusiji treba prvenstveno voditi računa o stepenu oštećenosti spomenika, a ne toliko o stepenu njihove vrijednosti. Dr. Horvat smatra, ukoliko se usvoji kriterij oštećenosti trebalo bi prebaciti u iduću godinu restauraciju tempere iz Vratišince. Po njenom mišljenju bio bi najpotrebniji zahvat ikonostasa u Pakri i restauracija Madone zaštitnice, slikane na drvenoj oplati crkve sv. Barbare u Vel. Mlaki... Prof. Mladinov upozorava da treba pomišljati i na restauraciju 54 slike vraćene iz Beograda u Ilok, koje prema informacijama treba popraviti, pa predlaže da izadje komisija Restauratorskog zavoda da utvrdi stanje oštećenosti...“.*¹⁰⁰¹

Na sastanku su za restauriranje u slijedećoj, 1958. godini predloženi su ovi pokretni spomenici: dvije gotičke drvene skulpture sa Zagrebačke katedrale, dva kraljevska portreta iz franjevačkog samostana u Karlovcu, te slike iz 18. stoljeća iz dvorca Miljana.

Konzervatorski je zavod zbog velikog broja ugroženih spomenika predložio Savjetovanje o problemima konzervatorske službe, te uputio konzervatorskim zavodima anketu i elaborat Ane Deanović *Problemi restauratorske službe u NR Hrvatskoj*.

Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske na svojoj je 23. sjednici¹⁰⁰², održanoj 11. travnja 1958., razmotrio izvještaj sa *Savjetovanja o problemima restauratorske službe u NR Hrvatskoj* održanog 21. prosinca 1957., te na osnovi iznesenog odlučio pri Konzervatorskom zavodu u Zagrebu osnovati Komisiju za probleme restauracije spomenika u NR Hrvatske. Prva sjednica Komisije održana je u Zagrebu 20. studenoga 1959., a na osnovi zaključaka

⁹⁹⁹ Više u: ŠUSTIĆ, 2016:146.

¹⁰⁰⁰ CESTARIĆ, 1961:81.

¹⁰⁰¹ MK-UZKB-A dopis broj 4/1958. od 20. veljače 1958.

¹⁰⁰² MK-UZKB-A od 17. travnja 1958. broj 772/1-1958.

Savjetovanja o problemima restauratorske službe u NR Hrvatskoj. Članovi komisije bili su Rikard Marasović, Milan Prelog i Ana Deanović.¹⁰⁰³ Komisija je imala zadaću utvrditi: tehničke i stručne uvjete restauratorskog rada u NRH, mogućnost provedbe određenih restauratorskih radova, razmjenu stručnjaka iz drugih republika i Saveznog instituta za zaštitu spomenika; nadalje, na osnovi prijedloga Konzervatorskih zavoda izraditi listu najugroženijih spomenika i utvrditi osnovna načela i metode izrade dokumentacije za restauratorske zahvate. Potom, u suradnji s Društvom muzejsko-konzervatorskih radnika i ustanova koje imaju restauratorske radionice izraditi elaborat o razvoju mreže restauratorske službe u NR Hrvatskoj. Na osnovi utvrđenog stanja i potreba restauratorskih radova komisija je trebala utvrditi središta budućih radionica i način obrazovanja potrebnih stručnjaka. Predloženo je da se pri republičkom Savjetu za kulturu i nauku osnuje komisija za ocjenu provedenih restauratorskih zahvata.¹⁰⁰⁴

U svrhu razvoja restauratorske službe, utvrđivanja i poboljšanja restauratorsko-konzervatorskih metoda i dokumentacije o stanju spomenika 1959., pri Konzervatorskom zavodu osnovana je *Komisija za probleme restauracije spomenika NR Hrvatske*¹⁰⁰⁵. Članovi Komisije za rješavanje općih problema restauriranja bili su: Cvito Fisković, Grga Gamulin, Andrija Mohorovčić, Zdenka Munk, Iva Perčić, Danica Pinterović i Duje Rendić-Miočević, a za probleme tehnološke dokumentacije Vera Hršak i Vjera Krajovan. Za uža pitanja reintegracije spomenika bio je zadužen Edo Kovačević, a od strane Konzervatorskog zavoda Ana Deanović. Zadatak Komisije bio je ispitivanje mogućnosti određenih restauratorskih zahvata, problema zaštite i prioriteta stradalih spomenika te utvrđivanje osnovnih načela restauriranja. Spomenuta Komisija dobivala je od Odjela za restauriranje Radionice JAZU na uvid popis predloženih djela i planiranih zahvata te po završetku restauriranja pregledavala djela, a u slučaju nedostataka tražila nadopune ili korekture.

Odjel za likovne umjetnosti JAZU poslao je dopis Konzervatorskom zavodu u Zagrebu u vezi s koordinacijom rada Restauratorskog i Konzervatorskog zavoda. Predlagali su: „...*izradu plana rada Restauratorskog zavoda za pokretne spomenike koji su izvan okvira Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti; Izradu programa rada Restauratorskog zavoda na osnovu podataka Konzervatorskog zavoda o pokretnim spomenicima, razmjenu dokumentacije o restauratorskim radovima između Konzervatorskog zavoda i Restauratorskog zavoda, reviziju plana za konzerviranje i restauriranje arhitektonskih spomenika...*“.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ MK-UZKB-A Zaključci sa Savjetovanja o restauratorskoj službi u NRH.

¹⁰⁰⁴ MK-UZKB-A od 20. studenoga 1959. broj 54/1959.

¹⁰⁰⁵ Komisija je osnovana Rješenjem od 16. siječnja 1959.

¹⁰⁰⁶ MK-UZKB-A od 5. ožujka 1958. broj 272-1958.

Dok je Restauratorska radionica JAZU djelovala samostalno, ali i u suradnji s Konzervatorskim odjelom u Zagrebu, Restauratorska radionica u Splitu je djelovala i razvijala se neposredno pod Cvitom Fiskovićem, direktorom Konzervatorskog ureda za Dalmaciju u Splitu. C. Fisković je organizirao rad Radionice na principu timskog rada povjesničara umjetnosti i restauratora smatrajući da se samo zajedničkom analizom, valorizacijom, registracijom te odabirom najprihvatljivijeg restauratorskog zahvata umjetnički predmet može se sačuvati od daljnjeg propadanja. Taj interdisciplinarni pristup, uz spomenutu analizu i konzervatorsku valorizaciju, objavom provedenih istraživanja i postupaka u časopisu *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* bio je zaokružen i znanstvenom valorizacijom.¹⁰⁰⁷ U slučaju restauriranja umjetnina većeg značaja osnivane su različite komisije koje su činili, uz Cvitu Fiskovića, Davora Domančića i restauratora Filipa Dobroševića, eminentni stručnjaci iz područja povijesti umjetnosti kao što su Grgo Gamulin, Ljubo Karaman, Kruno Prijatelj i Ivo Petricioli.¹⁰⁰⁸

Prosvjetno kulturno vijeće Sabora SR Hrvatske na sjednici 22. veljače 1966. raspravljalo je na osnovi elaborata *Aktualni problemi zaštite spomenika kulture s prijedlogom za organizaciju efikasnije konzervatorske službe i osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske*¹⁰⁰⁹ o problemima i reorganizaciji službe zaštite spomenika kulture i o osnivanju Restauratorskog zavoda. U dijelu elaborata koji se odnosi na „...stanje spomeničkog fonda i uzroke ugroženosti“ u prilogu 3, *Ugroženi pokretni spomenici kulture* navedeno je više od 260.000 ugroženih pokretnih spomenika pa je prema tim podacima potreba o osnutku restauratorskog zavoda bila u cijelosti opravdana.¹⁰¹⁰

Na osnovi zaključka Prosvjetno-kulturnog vijeća Sabora SRH, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture bio je dužan osnovati Restauratorski zavod Hrvatske kao samostalnu i *samoupravnu* ustanovu. Sredstva za početak rada osigurao je *Republički fond za unaprjeđivanje kulturnih djelatnosti*, a u daljnjem radu RZH trebao se financirati iz vlastitih prihoda. Na temelju akta Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH

¹⁰⁰⁷ DEMORI STANIČIĆ, 2014:13.

¹⁰⁰⁸ ŠUSTIĆ, 2016:156-157. DEMORI STANIČIĆ, 2014:13. Potvrdu takve prakse Fisković je dao u intervju u *Vjesniku* u veljači 1979. godine: „...uvijek se konzultira više stručnjaka: povjesničara umjetnosti i restauratora. Na primjer prije čišćenja poznatog velikog raspela zadarskih franjevaca sa živim Kristom otvorenih očiju, koji bi mogao biti toskanski rad iz 12/13. stoljeća, pa prema tome najstarija takva umjetnina u nas, konzultirali smo se s Petriciolijem, Gamulinom, Domančićem i, naravno s Dobroševićem. Uvijek smo se nalazili pred pitanjem o tome dokle ići u čišćenju. U načelu smo težili prvenstveno sačuvati ono što je vrednije, a ne što je starije...“ MIRKOVIĆ, 1979.

¹⁰⁰⁹ Elaborat Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu o Organizaciji službe za zaštitu spomenika kulture izradili su stručnjaci Republičkog zavoda. Taj je elaborat je bio podloga za donošenje Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture (iz 1960. godine) i rezultirao je donošenjem Zakona koji je u pročišćenom tekstu objavljen u veljači 1967. godine.

¹⁰¹⁰ MK-UZKB-A Restauratorski zavod Hrvatske iz "Aktualni problemi zaštite spomenika kulture s prijedlogom za organizaciju efikasnije konzervatorske službe i osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske."

br. 151/1-1966 od 3. veljače formirana je komisija za osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske. U komisiji su bili imenovani: *konzervator Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba* Branko Lučić, *računski referent Konzervatorskog zavoda u Zagrebu* Zlata Mikša, *savjetnik Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH* Milan Mrkalj, *savjetnik Konzervatorskog zavoda u Zagrebu* Zvonimir Turina (pravnik) i *direktor Konzervatorskog zavoda u Zagrebu* Rade Vlkov.¹⁰¹¹ Komisija je definirala djelatnost Restauratorskog zavoda Hrvatske: „...*suradnja sa svim tijelima službe zaštite, provođenje evidencije, dokumentacije i stanje o ugroženosti spomenika, izrada dokumentacije kao podlogu za restauratorsko-konzervatorske zahvate, znanstvena obrada postupka konzerviranja i restauriranja te njihovo objavljivanje, davanje stručne ekspertize, te provođenje restauriranja i konzerviranja zidnog slikarstva, kamene plastike, plastike od drveta, tekstila i metala.*“¹⁰¹² Navedene djelatnosti usvojene su osnutkom RZH.

Konačno je *Radna zajednica* Konzervatorskog zavoda u Zagrebu na sjednici 4. lipnja 1966. donijela rješenje o osnivanju *Restauratorskog zavoda Hrvatske*.¹⁰¹³ Branko Lučić imenovan je *privremenim rukovodiocem*.¹⁰¹⁴ Na temelju spomenutog rješenja RZH je registriran kod Okružnog privrednog suda u Zagrebu 1966. godine, osnovana je Radna zajednica i usvojen je Statut RZH, te je time postao *samoupravna radna organizacija*. Prema Statutu, RZH je imao 6 radnih jedinica: „*Opći odjel, Odjel za dokumentaciju, Laboratorij za konzervatorska istraživanja (kemijska i fizička), Radionica za slikarstvo, polikromiranu plastiku i mozaik te izradu konzervatorsko restauratorskih elaborata na zidnom slikarstvu, polikromiranoj plastici i mozaiku, Radionica za plastiku izrađenu od kamena, keramike i drveta i Radionica za arhitekturu i ostale nepokretne spomenike.*“¹⁰¹⁵ U članku *Restauratorski zavod Hrvatske, Razvoj i radovi od osnutka do godine 1975* Branka Lučića dan je pregled radova HRZ od 1966. do 1975. godine,¹⁰¹⁶ a *Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1966. do 1986.* izašao je, kao zasebna publikacija, uz *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 12/1986. Od ukupno 624 projekta kojima se RZH bavio (izrada dokumentacije, radovi) u spomenutom razdoblju 99 ih se odnosilo na pokretne spomenike. Restauriranje je financirano iz različitih izvora: općinski i republički fondovi, privatni naručitelji, narodna sveučilišta i muzeji. Nije postojala jedinstvena metoda valorizacije na temelju koje bi se određivali prioriteta za restauriranje. Predmeti za restauriranje birani su po načelu ugroženosti i prema potrebi prezentacije predmeta na izložbama. U restauratorskim postupcima primijenjeni su

¹⁰¹¹ MK-UZKB-A dopis broj 01-93/3-1966. od 14. ožujka 1966.

¹⁰¹² MK-UZKB-A Restauratorski zavod SRH – osnovna djelatnost.

¹⁰¹³ MK-UZKB-A dopis broj 01-93/5-1966. od 4. travnja 1966.

¹⁰¹⁴ MK-UZKB-A dopis broj 01-93/8-1966. od 1. svibnja 1966.

¹⁰¹⁵ LUČIĆ, 1975:7.

¹⁰¹⁶ LUČIĆ, 1986:15.-151.

metodološki postupci većinom u skladu s tada prihvaćenim teorijskim postavkama koje su, kako navodi Zoraida Demori Staničić, počivale na načelu objektivnosti, istinitosti i autentičnosti potkrijepljenim znanstvenim istraživanjima.¹⁰¹⁷ Vezano uz razmjenu iskustava u teoriji i praksi restauriranja umjetnina važno je bilo međunarodno savjetovanje *Peto trijenalno savjetovanje ICOM-ovog Komiteta za konzerviranje i restauriranje pokretnih spomenika kulture* koje je održano u Zagrebu u listopadu 1978. godine u organizaciji Restauratorskog zavoda Hrvatske u suradnji s ICOM-om i UNESCO-om. Sudjelovalo je 400 stručnjaka iz cijelog svijeta, podijeljeno u 23 radne grupe i oko 150 izlaganja. Teme su bile vezane uz nove primjene metoda istraživanja, dokumentaciju, etnografski materijal, polikromiranu skulpturu, tekstil, kamen, teoriju i povijest restauriranja, trgovinu umjetninama, zidne slike i mozaik, zidne slike, školovanje restauratora i zaštitne premaze.¹⁰¹⁸ Na skupu je sudjelovao i direktor Međunarodnog centra za konzerviranje i restauraciju spomenika u Rimu Bernard Melchior Feilden. Skup je otvorio Stipe Šuvar.¹⁰¹⁹ Uvodni referat na *plenarnoj sjednici* održao je Stjepko Humel o problemima organizacije i konzervatorstva u Jugoslaviji.¹⁰²⁰ Održavanje međunarodnog skupa bilo je vrlo važno priznanje restauratorskoj tradiciji i praksi u Hrvatskoj.¹⁰²¹

4.2.8. Savjet za zaštitu spomenika kulture SR Hrvatske

Prosvjetno kulturno vijeće Sabora na sjednici od 22. veljače 1966. raspravljalo je, na osnovi elaborata *Aktualni problemi zaštite spomenika kulture s prijedlogom za organizaciju efikasnije konzervatorske službe i osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske*¹⁰²², o problemima i reorganizaciji službe zaštite spomenika kulture. U elaboratu je predložena reorganizacija službe osnivanjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i

¹⁰¹⁷ Demori Staničić na primjeru restauratorskog zahvata na misnici iz župne crkve sv. Stjepana u Motovunu obrazlaže bit „klasične“ teorije restauriranja koja je bila dominantna u restauratorskim postupcima od sredine 20. stoljeća, po kojoj svaki postupak treba biti temeljito objašnjen a odluke unutar procesa stručno i znanstveno dokazive. Pritom uvodi u pojam suvremene teorije restauriranja koja nastaje i razvija se na kritici „klasične“ metode. DEMORI STANIČIĆ, 2013:105-106. Jedan od najpoznatijih „klasičnih“ teoretičara bio je talijanski povjesničar umjetnosti Cesare Brandi poznat po svojoj *Teoriji restauriranja* iz 1963., po kojoj se restauriranjem uspostavlja *jedinstvenost umjetničkog djela* bez brisanja tragova prošlosti. U njoj razlaže: *Koncept restauriranja, Materijal umjetničkog djela, Vrijeme u odnosu na umjetničko djelo i restauriranje, Restauriranje s gledišta historicizma*. BRANDI, 2007:110-117.

¹⁰¹⁸ M. Š. (1978)

¹⁰¹⁹ I. T. (1978)

¹⁰²⁰ N. N. (1987).

¹⁰²¹ LUČIĆ, 1978.

¹⁰²² Elaborat je izradio Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu. MK-UZKB-A Dopis Organizacija službe za zaštitu spomenika kulture.

formiranjem regionalnih zavoda za zaštitu u Splitu, Rijeci, Osijeku i Zagrebu. Na sjednici je prihvaćen prijedlog o osnivanju Savjeta za zaštitu spomenika kulture SR Hrvatske.¹⁰²³ Zakonom o zaštiti spomenika kulture SRH od 30. prosinca 1966. provedena je reorganizacija službe. Težište rada na zaštiti spomenika prebačeno je na regionalne zavode u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Splitu. Oni su otad imali provoditi evidenciju, dokumentaciju i registraciju spomenika svoje regije, izrađivati elaborate i provoditi zaštitne radove na spomenicima, kao i stručni nadzor nad izvođenjem zaštitnih radova i rada općinskih zavoda za zaštitu spomenika. Republički zavod vodio je evidenciju o registraciji spomenika kulture za teritorij cijele SR Hrvatske.

Donošenjem Zakona o zaštiti spomenika kulture 1967. godine¹⁰²⁴ osnovano je najviše društveno-stručno tijelo *Savjet za zaštitu spomenika kulture Hrvatske*. Dužnost Savjeta bila je određena člancima 65-69 spomenutog Zakona. Člankom 66. definiran je rad Savjeta: raspravljanje o općim pitanjima iz područja zaštite spomenika kulture, davanje preporuka i mišljenja o unaprjeđenju službe zaštite, razmatranje godišnjih planova rada i izvještaja o radu zavoda te raspravljanje o spornim pitanjima u zaštiti i donošenje preporuka za njihovo rješavanje. Prema članku 67. Savjet su činili članovi i predsjednik koji su imenovani na dvije godine. Predsjednika i šest članova Savjeta imenovao je Sabor Socijalističke Republike Hrvatske. Po jednog su člana imenovali: „*Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Sveučilište u Zagrebu, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, regionalni zavodi za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu, Republički zavod za zaštitu prirode, Društvo konzervatora Jugoslavije – podružnica za Hrvatsku, Restauratorski zavod Hrvatske, Zavod za urbanizam, komunalne i stambene poslove, Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske, Muzejsko društvo Hrvatske, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, Društvo arheologa, Savez urbanista Hrvatske, Savez arhitekata Hrvatske, Turistički savez Hrvatske i Etnografsko društvo Jugoslavije – ogranak za Hrvatsku.*“ Nadalje, Čl. 68. definirano je da Savjet „*za obavljanje pojedinih poslova iz svoje nadležnosti osniva stručne komisije, donosi poslovnik o svom radu, propisi koje donosi objavljuju se u Narodnim novinama, zaključci se donose većinom glasova prisutnih članova.*“

Konstituirajuća sjednica Savjeta održana je 12. srpnja 1967. godine. Prvi predsjednik Savjeta bio je Milan Prelog.¹⁰²⁵ Pri Savjetu su osnovane: *Komisija za davanje mišljenja u drugostupanjskom postupku*¹⁰²⁶, *Komisija za prostorno planiranje i urbanizam, Komisija za*

¹⁰²³ MK-UZKB-A Dopis broj 01-93/7-1966. od 7. travnja 1966.

¹⁰²⁴ Objavljen: NN 7/67 od 15. veljače 1967.

¹⁰²⁵ O imenovanju Preloga i uopće o osnivanju Savjeta popraćeno je u *Vjesniku i Narodnom listu*. M. M. (1967); N. N. (1967b).

¹⁰²⁶ Članovi Komisije su bili: R. Ivančević, D. Jurman-Karaman, B. Milić, B. Potkonjak, J. Singer, M. Suić, F. Wenzler – predsjednik. MK-UZKB-A, Informacija o iskustvima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u radu za savjet, odnosno za komisije Savjeta za zaštitu spomenika kulture Hrvatske, str. 2.

ocjenu prioriteta zaštitnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata¹⁰²⁷ i Komisija za evidenciju etnografskog materijala. Stručne i administrativne poslove Savjeta obavljao je Republički zavod. Financijska sredstva za rad Savjeta bila su osigurana republičkim proračunom. Na drugoj sjednici Savjeta održanoj 13. listopada 1967. prihvaćen je Pravilnik o registraciji spomenika kulture, Uputstvo za izdavanje dozvole za izvoz te Uputstvo o vođenju evidencije i dokumentacije spomenika kulture. Usvojen je prijedlog teritorijalnog razgraničenja između regionalnih zavoda i dogovoren nacrt programa rada i financiranja za 1968. godinu.¹⁰²⁸ Na sjednici Savjeta konstatirano je da je Izvršno vijeće Sabora imenovalo Vladu Mađarića, dotadašnjeg direktora Saveznog / Jugoslavenskog instituta direktorom Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Na sjednici Savjeta održanoj 22. srpnja 1969. iznesena je ideja o osnivanju Zajednice zavoda za zaštitu spomenika kulture. Zamišljena je kao dobrovoljna zajednica institucija koje rade na zaštiti spomenika, a zadaća bi joj bila koordiniranje rada ustanova i planova rada, osiguravanja stručne suradnje i pružanja međusobne stručne pomoći ustanovama. *Inicijativni odbor* za osnivanje *Zajednice zavoda za zaštitu spomenika kulture* 1972. godine činili su: V. Mađarić iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, B. Peršić iz Regionalnog zavoda Rijeka, I. Babić iz Regionalnog zavoda Split, V. Ukrainčik i D. Halić iz Regionalnog zavoda Zagreb te B. Lučić iz Restauratorskog zavoda Hrvatske.¹⁰²⁹ Na sastanku *Inicijativnog odbora* od 17. svibnja 1972. usvojen je Statut koji je upućen u skupštinu na proceduru te je odlučeno da se Osnivačka skupština održi 8. lipnja 1972. u Zagrebu.¹⁰³⁰ Zajednica je osnovana: „...s ciljem da bi radne organizacije u oblasti zaštite spomenika kulture u SR Hrvatskoj imale jedno svoje specifično samoupravno tijelo i mehanizam za usklađivanje rada i razvoja svih tih ustanova udruženih s gledišta potreba službe zaštite spomenika kulture kao cjeline, kao i za obavljanje određenih zajedničkih i općih poslova koji su od interesa za sve te ustanove, a time i za čitavu službu.“¹⁰³¹

Pokretnim spomenicima na početku rada Savjeta kao cjelinom nije se bavila zasebna komisija, nego *Komisija za ocjenu prioriteta zaštitnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata*. Jedan od problema koji se javljao uz obradu pokretnih spomenika bio je problem valorizacije. Valorizaciju pokretnih spomenika provodile su i institucije izvan zaštite spomenika kulture (pritom uzimajući u obzir samo građu koju je ta ustanova posjedovala).

¹⁰²⁷ Članovi Komisije su bili: N. Filipović, G. Gamulin, M. Gamulin, A. Horvat, Z. Munk, A. Mohorovičić – predsjednik, MK-UZKB-A, Informacija o iskustvima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u radu za savjet, odnosno za komisije Savjeta za zaštitu spomenika kulture Hrvatske, str. 4.

¹⁰²⁸ Odluka o određivanju područja djelatnosti regionalnih zavoda za zaštitu spomenika kulture Osijek, Rijeka, Split i Zagreb objavljena je u *Narodnim novinama* broj 5 od 12. veljače 1968.

¹⁰²⁹ MK-UZKB-A dopis broj 01-166/2-1972. od 31. ožujka 1972.

¹⁰³⁰ MK-UZKB-A Zapisnik sastanka pod brojem 01-166/10-1972. od 18. svibnja 1972.

¹⁰³¹ MK-UZKB-A Statut Zajednice ustanova za zaštitu spomenika kulture.

Stoga je Savjet predložio valorizaciju pokretnih spomenika prema načelu stupnjevanja vrijednosti u šest kategorija (nulta kategorija – međunarodno značenje, 1. kategorija – općejugoslavensko, 2. nacionalno značenje, 3. regionalno, 4. lokalno i 5. ambijentalno značenje). Cilj valorizacije bio je da se na temelju znanstvenih analiza utvrdi vrijednost spomenika i prema tome odredi sustav mjera zaštite i potrebne radove za njihovo očuvanje.¹⁰³² Posljedica je bila neujednačenost popisa prioriteta za zaštitne radove. *Komisija za ocjenu prioriteta zaštitnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata* predlagala je da se za pokretne spomenike osnuje proračun za hitne intervencije, za najugroženije predmete (drvo, koža i tekstil). Godine 1974. *Komisija za ocjenu prioriteta zaštitnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata* proširena je posebnom stalnom *Potkomisijom za ocjenu elaborata konzervatorsko-restauratorskih radova na pokretnim spomenicima kulture*. Ta komisija nije bila nadležna za zidne slike, mozaike i štukature. U Potkomisiju je, uz službenike Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, imenovano šest stalnih vanjskih članova, a sudjelovali su i predstavnici nadležnih konzervatorskih zavoda. Sve restauratorske radove pod nadzorom *Potkomisije* izvodili su Restauratorski zavod u Zagrebu i Restauratorski zavod Hrvatske.¹⁰³³

Savjet za zaštitu spomenika kulture SR Hrvatske prema programu rada za razdoblje od 1975. od 1977. bavio se prijedlogom izmjena i dopuna Zakona o zaštiti spomenika kulture u Hrvatskoj, problemom valorizacije i kategorizacije i radom Potkomisije za ocjenu elaborata konzervatorsko-restauratorskih radova na pokretnim spomenicima.¹⁰³⁴

Problemi zaštite pokretnih spomenika kulture od krađe i sustavna evidencija predmeta spomeničkog značaja na području SRH bile su teme 17. sjednice Savjeta od 29. listopada 1975. godine. Na toj je sjednici zaključeno da je nužno poduzeti urgentne mjere za rješavanje navedenih problema. Usvojeni su prijedlozi za poduzimanje niza odgovarajućih mjera za djelotvorniju zaštitu i očuvanje spomenika kulture u RH i istodobno je Savjet uputio preporuke za rješavanje ove problematike svim nadležnim institucijama: *Saboru SR Hrvatske, Republičkom sekretarijatu za pravosuđe i opću upravu, Saveznoj upravi carina, Vrhovnom sudu Hrvatske, Arhivskom savjetu Hrvatske, Savjetu za biblioteke Hrvatske, Općinama i Zajednicama općina*.¹⁰³⁵ Prijedlozi Savjeta za Službu zaštite spomenika kulture bili su: evidencija, popis objekata u kojima se nalaze pokretni spomenici, instaliranje alarmnih uređaja (prema vrijednosti/važnosti spomenika), tehničko-sigurnosne mjere, snimanje (*kolor-*

¹⁰³² MK-UZKB-A Prijedlog programa rada Savjeta za zaštitu spomenika kulture Hrvatske za razdoblje 1975-1977.

¹⁰³³ MK-UZKB-A, Informacija o radu komisije za ocjenu projektnih elaborata za zaštitne radove na spomenicima kulture i potkomisije za ocjenu elaborata konzervatorsko-restauratorskih radova na pokretnim spomenicima kulture, uz 19. sjednicu Savjeta od 17. ožujka 1976., str. 2.

¹⁰³⁴ Savjet se bavio i drugim poslovima vezanim uz nepokretne spomenike, etnološku baštinu i arheologiju.

¹⁰³⁵ MK-UZKB-A Izvještaj o radu Savjeta za zaštitu spomenika kulture SR Hrvatske od 8. svibnja 1975.

dijapozitiva), nadziranje antikvarijata, te izrada jedinstvenih kriterija za izdavanje dozvola za izvoz. *Republički sekretarijat za unutrašnje poslove* prema naputcima Savjeta trebao je kontrolirati i evidentirati prekupce, posrednike, nakupce, preko *Interpola* prikupljati podatke o inozemnim i domaćim prekupcima, zatim pratiti sve oblike otuđenja te provoditi edukaciju službenika tijela javne sigurnosti. *Republička samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture* trebala je osigurati sredstva za inventariziranje, evidentiranje, fotografiranje, instaliranje alarmnih uređaja te sredstva za objavljivanje posebnih publikacija s fotografijama ukradenih spomenika.¹⁰³⁶ *Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu* imao je ulogu u poticanju osnivanja komisija sastavljenih od predstavnika Izvršnoga vijeća općinskih skupština, općinskih tijela javne sigurnosti i nadležnih zavoda za zaštitu koji su trebali pregledavati sve objekte s pokretnim inventarom radi osiguranja od krađe i požara, te u organiziranju sastanaka s crkvenim vlastima u vezi sa zaštitom pokretnih predmeta. U Zakonu o zaštiti bile su propisane sankcije u slučaju krivičnih radnji, osnivanje inspekcije zaštite spomenika kulture te proširenje nadležnosti i na zaštitu muzejske, arhivske i bibliotečne građe, a Savjet je inzistirao na njihovoj primjeni. Sudska je praksa, prema mišljenju članova Savjeta, dotad bila neadekvatna, jer su kazne bile niske ili uvjetne. Carina je trebala voditi evidencije predmeta koji su zadržani ili zaplijenjeni na granici pri nelegalnom izvozu. Muzejsko-galerijske ustanove trebale su izraditi troškovnik potrebnih tehničko-sigurnosnih mjera.¹⁰³⁷

Rad Republičkog savjeta kao i sam rad službe zaštite vrlo često su popratile i dnevne novine, posebno kad su obrađivane teme kao što je stanje zaštite kulturne baštine. U siječnju 1985. na sjednici na kojoj su sudjelovali Vladimir Ukrainčik, Branko Lučić, Ivo Maroević, Egon Bauman, Božidar Gagro, Ferdinand Meder i drugi zaključeno je da je stanje alarmantno zbog manjka stručnog kadra, nedostatka opreme, izostajanja sustavne evidencije te neujednačenih kriterija i metodologije.¹⁰³⁸

¹⁰³⁶ RSIZ kulture osiguravala je sredstva za cjelokupnu djelatnost zaštite spomenika kulture prema programima redovite djelatnosti ustanova zaštite spomenika i prema posebnim programima (za zaštitne radove i posebne projekte).

¹⁰³⁷ MK-UZKB-A Zaključci 17. sjednice Savjeta od 29. listopada 1975.

¹⁰³⁸ E. C. (1985); K. R. (1985); O lošem stanju spomenika i radu službe zaštite vrlo kritički stav iznijela je Vesna Kusin. Navodi se broj konzervatora i restauratora u Hrvatskoj (ukupno 175), manjak konzervatora i majstora, nedovoljna financijska sredstva, kašnjenje s izmjenama Zakona o zaštiti spomenika iz 1967. godine. KUSIN, 1985.

4.2.9. Zaštita umjetničkih predmeta u muzejima i galerijama

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture pokrenuo je pitanje o rješavanju problema evidencije, registracije i održavanja pokretnih umjetničkih predmeta u muzejima i galerijama. Na sjednici Savjeta od 22. srpnja 1969. odlučeno je da se izradi elaborat o zaštiti spomenika u muzejsko-galerijskim ustanovama. Hrvatski republički fond za unaprjeđenje kulturnih djelatnosti odobrio je Republičkom zavodu sredstva za izradu elaborata *Zaštita spomenika kulture u muzejsko-galerijskim ustanovama u Hrvatskoj*.¹⁰³⁹ U uvodnom dijelu elaborata naveden je razlog i svrha izrade elaborata: „*Nezadovoljavajuće, pa čak i zabrinjavajuće stanje čuvanja, održavanja i prezentiranja kulturnih vrednota u muzejima i galerijama Hrvatske bilo je razlogom da sa konzervatorskog aspekta obradimo to pitanje.*“¹⁰⁴⁰ U izradi elaborata sudjelovalo je 115 ustanova, 45 zavičajnih i 70 specijaliziranih muzeja koji su odgovarali na upitnik. Elaborat su izradile Draginja Jurman Karaman i Dubravka Mladinov, a surađivali su Greta Jurišić, Marija Gamulin, Štefica Habunek Moravac i vanjski suradnici – restauratorica i tekstilna umjetnica Mira Kovačević Ovčačik i slikar – konzervator Narodnog muzeja u Beogradu Milorad Medić. Inventarizacija i valorizacija muzejskih predmeta bili su, prema elaboratu, osnova za proučavanje i zaštitu. Prema podacima samo 50% muzeja inventariziralo je svoje funduse u cijelosti. Zbog nesređenih inventara muzeji nisu bili u

¹⁰³⁹ MK-UZKB-A dopis broj 02-277/3-1970. od dana 23. srpnja 1970.

¹⁰⁴⁰ Problemi zaštite spomenika kulture u muzejima i galerijama SR Hrvatske, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1971.

moгуćnosti registrirati svoje zbirke. Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Rijeci registrirao je većinu muzejsko-galerijskih ustanova na svom području nadležnosti. Regionalni zavod u Splitu u Registar pokretnih spomenika upisao je 14 zbirke, dok Zavod u Osijeku upis u Registar spomenika kulture nije proveo, kao ni Regionalni zavod u Zagrebu. U elaboratu su izneseni podatci o ambalaži i opremi za čuvanje predmeta, koji u većini slučajeva nisu zadovoljavali. Prema anketi muzeji nisu vodili računa pri izboru ambalaže prema vrstama materijala ili uvjetima u kojima su bili izloženi. Izrada sigurnosnih kopija dokumentacije o muzejskim predmetima bila je sastavni dio zaštite spomenika kulture, no nažalost vrlo malo muzeja provodilo je mikrofilmiranje građe. Elaborat je, uz općenite probleme vezanih uz zaštitu muzejskih predmeta, dao i pojedinačni uvid u stanje i probleme muzeja koji su odgovorili na anketu. Prema anketi u muzejskim je ustanovama ukupan broj pokretnih umjetničkih predmeta – izloženih i smještenih u depou – bio 1.339.500.¹⁰⁴¹ Nakon analize stanja u muzejima i galerijama, iznesene su konkretne potrebe zaštite i akcijski plan. Elaborat je zanimljiv prije svega zbog metodologije rada na temelju koje su izneseni podatci o stanju u muzejima i galerijama 1970./1971. godine. U tablicama koje se nalaze u drugom dijelu elaborata može se iščitati čitav niz zanimljivih podataka, npr. o broju i stanju sačuvanosti muzejskih predmeta prema materijalu (platno/ulje, papir, tekstil, drvo, kamen, metal, staklo, keramika i fotografije), zatim o najugroženijim tekstilnim predmetima i o postotku oštećenja te pregled stručnog usavršavanja djelatnika muzeja. Posebna vrijednost elaborata jest u tome što je stanje muzejskih zbirki elaborirano s konzervatorskoga stajališta.

U vezi s utvrđenim problemima izloženim u elaboratu, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture organizirao je sastanak predstavnika svih zavoda za zaštitu spomenika kulture u SRH, Republičkog sekretarijata kulture u Hrvatskoj, Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Arhiva Hrvatske, NSB, te Komisije za vjerska pitanja Izvršnoga vijeća Sabora, s ciljem ujednačavanja metodologije rada na evidenciji odnosno inventarizaciji te registraciji pokretnih spomenika kulture. Sastanak je održan 27. lipnja 1973. u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Za sastanak su izrađene stručne teze s prijedlozima za diskusiju, model obrasca za prijavu osnivanja muzejsko-galerijskih, arhivskih i bibliotečnih ustanova u svrhu registracije i model rješenja za registraciju pokretnih spomenika kulture.¹⁰⁴² Teze koje su iznesen na sastanku za pokretnu građu, a odnosile su se na evidenciju, inventarizaciju i registraciju elaborirala je Dubravka Mladinov. Osnovni problem koji se godinama provlačio, a bio je vezan uz pokretnu građu, jest sporost procesa inventarizacije i evidencije, a potom i registracije. Stoga je predloženo sljedeće:

¹⁰⁴¹ Problemi zaštite – 1971. u dodatku.

¹⁰⁴² MK-UZKB-A Izvještaj o radu RZZSK iz godine 1973.

- „Sistematska i planska izrada evidencije za područje cijele republike
- jedinstvena metodologija rada
- kadar i suradnja potrebni za izvršenje zadatka
- modalitet financiranja
- uspostavljanje centralne evidencije pokretnih spomenika kulture.“¹⁰⁴³

S obzirom na to da su primarni poslovi službe zaštite izrada osnovne evidencije i inventarizacija, a potom registracija spomenika kulture kao završni čin zaštite, Mladinov je predložila dogovor oko opsega dokumentacije, sadržaja i oblika prijave za registraciju te donošenje obrasca za registraciju.

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture je 1972. godine, na zahtjev Muzejskog savjeta, započeo izradu elaborata o *Projektu mreže muzeja i galerija u SR Hrvatskoj*.¹⁰⁴⁴ Cilj *Elaborata* bio je prikaz stanja mreže muzejsko-galerijskih ustanova u Hrvatskoj, njihove brojnosti, raznovrsnosti, rasprostranjenosti, organizacije rada, tematske i teritorijalne problematike njihovog djelovanja te programa njihovog razvoja. Sve navedeno željelo se povezati s analizom ekonomskog, društveno-političkog i kulturno-historijskog razvoja Hrvatske po regijama sa svim njihovim specifičnostima. U svrhu izrade elaborata izrađeni su anketni listovi koji su bili dostavljeni svim muzejima, muzejskim zbirkama i galerijama o kojima je postojala evidencija (160 muzejsko-galerijskih ustanova). Drugi izvor za analizu muzeja i muzejskih zbirki bili su stručnjaci Republičkog zavoda koji su obilaskom prikupili i sistematizirali podatke o specifičnostima koje su utjecale na postojanje i djelatnost pojedine ustanove.¹⁰⁴⁵ Istovremeno su angažirani vanjski stručnjaci za pojedina uža područja iz muzejsko-galerijske djelatnosti. Radi jednostavnije obrade i analize podataka te vodeći računa o geografsko-povijesnim osobitostima, područje SR Hrvatske razdijelili su u pet regija: *Istočna Hrvatska, Središnja Hrvatska, Gorska Hrvatska, Sjeverno hrvatsko primorje i Južno hrvatsko primorje*.

U *Elaboratu* se nalaze iscrpni podatci prikupljeni anketom, a odnose se na: funkcioniranje i povijest ustanove, geografska i tematska područja, stručnu, znanstvenu, obrazovnu i izdavačku aktivnost, uvjete čuvanja, količinu obrađene muzejske građe, građevinsko stanje objekta te financijska sredstva.

¹⁰⁴³ MK-UZKB-A Republički zavod za zaštitu spomenika kulture – Zagreb, Teze za sastanak.

¹⁰⁴⁴ Muzejski savjet na sastanku održanom 21. studenog 1972. godine odlučio je da navedeni elaborat izradi Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, s obzirom na to da je do tada izradio dva stručna elaborata: „*Problemi stručnih kadrova u oblasti zaštite spomenika kulture na području SR Hrvatske*“ iz 1968. godine i „*Problemi zaštite spomenika kulture i muzejima i galerijama SR Hrvatske*“ iz 1971. godine. MK-UZKB-K, *Prijedlog mreže muzejsko-galerijskih ustanova u SR Hrvatskoj*, Zagreb, 1975.

¹⁰⁴⁵ Podatke za *Elaborat* su prikupljali i obradili konzervatori Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu: Vlasta Dvoržak, Gordana Goldstein Božić, Jagoda Kravar, Ivy Lentić-Kugli, Vlado Mađarić, Zvonimir Maković, Zofija Mavar, Ferdinand Meder, Ivan Mirnik, Marija Mirković, Katica Pavlović, Josip Šmic i Rastko Švalba. MK-UZKB-K Knjiga I, Zagreb, 1975.

Iako je na traženje Anice Magašić, *predsjednice Fonda za unaprjeđenje kulturnih djelatnosti SR Hrvatske*, formirana radna grupa koja je trebala izraditi konačni prijedlog mreže muzeja i galerija, to nikada nije napravljeno.

4.2.10. Republička samoupravna interesna zajednica u kulturi

Samoupravna interesna zajednica na području kulture osnovana je godine 1975. u svrhu zadovoljavanja potreba onih koji kulturu i umjetnost stvaraju i onih koji ih konzumiraju. U SIZ-u su se usklađivali i odobravali programi za cjelokupnu kulturu. Odobravana su sredstva i za restauriranje umjetnina, a među ostalim propisana je zaštita pokretnih i nepokretnih spomenika kulture nulte i prve kategorije; za sve prijedloge programa postojali su kriteriji financiranja.

Zaštitni radovi na pokretnim spomenicima kulture izvođeni su pretežno u sklopu redovite djelatnosti restauratorskih radionica. Samo su za manji broj predmeta sredstva osigurana u republičkim samoupravnim interesnim zajednicama na zahtjev imatelja ili korisnika. U nacrtu prijedloga plana zaštite pokretnih spomenika kulture od 1981. do 1985., a koji je sastavljen na osnovi prioritetne liste koju su dostavili zavodi za zaštitu spomenika, muzeji i galerije, bili su planirani sljedeći restauratorski zahvati:

*„...cca 250-300 štafelajnih slika i ikona, od toga su 20% spomenici u društvenom vlasništvu, dok je ostatak u vlasništvu vjerskih zajednica; stotinjak pojedinačnih, pretežno drvenih plastika, od čega cca 10% u društvenom vlasništvu; zatim 35 kompletnih oltara, odnosno ikonostasa (dva u društvenom vlasništvu)...“*¹⁰⁴⁶

Prema RSIZ-u od 1981. do 1985. utrošeno je 26,2 milijuna dinara. Najveći dio programa zaštitnih radova na pokretnim spomenicima kulture obavljen je u redovitoj djelatnosti Restauratorskog zavoda Hrvatske, Zavoda za restauriranje umjetnina, Restauratorske radionice Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu i Restauratorske radionice Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru.¹⁰⁴⁷ Društveno-političke zajednice su pomoću posebnih sredstva Sabora SR Hrvatske, među ostalim, financirale postav izložbe *Stalna izložba crkvene umjetnosti* u Zadru i otvorenje riznice u Ninu.¹⁰⁴⁸ Od 1976. do kraja 1985., prema listi prioriteta, ugrađeni su alarmni uređaji

¹⁰⁴⁶ MK-UZKB-A Dopis broj 02-93/1981. iz ožujka 1981.

¹⁰⁴⁷ UKRAINČIK, 1987:52.

¹⁰⁴⁸ Povodom otvorenja riznice u Ninu izašao je članak u *Vjesniku* u svibnju 1981. MILER, 1981.

na 13 objekata na području SR Hrvatske, a RSIZ kulture prihvatio je financiranje redovitog održavanja i servisiranja sigurnosnih uređaja.¹⁰⁴⁹

4.2.11. Evidencija i inventarizacija pokretnih umjetničkih predmeta od 1980. do 1990. godine

Poticaj evidenciji i inventarizaciji pokretnih predmeta svakako je bila i *Preporuka za zaštitu pokretnih kulturnih dobara* koja je donesena na 20. generalnoj konferenciji Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu održanoj u Parizu od 24. do 28. studenoga 1978. godine. Prema Preporuci, zaštita pokretnih spomenika uključivala je i sprječavanje rizika koji mogu utjecati na ugroženost pokretnoga kulturnog dobra, kao što su neadekvatna pohrana, izlaganje, transport, osvjetljenje, vlaga, temperatura, zagađenost te nezakoniti izvoz i trgovina umjetninama. U svrhu sprječavanja spomenutih rizika bilo je potrebno provesti inventarizaciju i katalogizaciju kulturnih dobara, s iscrpnim podacima i u skladu s metodologijom (standardizirani obrasci, fotografije, mikrofilmiranje). Privatnim zbirkama trebala se olakšati zaštita na takav način da im se pruža stručna pomoć po pitanju mjera zaštite – inventariziranjem zbirke, ugradnjom alarmnih uređaja i drugim vrstama zaštite. Preporuke su se odnosile i na mjere zaštite pri organiziranju međunarodnih izložbi, posebice pri transportu, pakiranju i rukovanju te osiguranju.¹⁰⁵⁰

Spomenuta Preporuka i Okružnica *Kongregacija za kler*, koja je propisivala obvezu uređivanja inventara za liturgijske građevine i predmete od umjetničke ili povijesne vrijednosti, bile su važan poticaj nastojanju da se i u nas konačno započne (intenzivira) s akcijama popisivanja, kojima je trebao biti obuhvaćen cjelokupni inventar pojedinoga nepokretnog kulturnog dobra¹⁰⁵¹.

¹⁰⁴⁹ UKRAINČIK, 1987:38.

¹⁰⁵⁰ MK-UZKB-A Preporuke o zaštiti pokretnih kulturnih dobara, BRGULJAN, 1985:131-139., BLAKE, 2015:8.

¹⁰⁵¹ Okružnica je od 11. travnja 1971.; MARCHISANO-CHENIS, 2003:59.

4.2.12. Republički i regionalni zavodi i zaštita spomenika u crkvenom vlasništvu

Kontinuirana suradnja Konzervatorskog zavoda u Zagrebu s Katoličkom crkvom započela je od osnutka Zemaljskog povjerenstva 1910. godine. Ta je suradnja nastavljena i nakon 1945., u FNRJ. Konzervatorski zavod surađivao je s Crkvom, odnosno Nadbiskupskim Duhovnim stolom u Zagrebu, na izradi okružnice crkvenih vlasti u svrhu upozorenja i upoznavanja svećenstva i vjernika s konzervatorskim načelima i zakonskim propisima vezanim za zaštitu kulturne baštine¹⁰⁵². U nekoliko navrata Konzervatorski se zavod obraćao Nadbiskupskom Duhovnom stolu u vezi s primjenom Zakona o zaštiti spomenika kulture i s uputama o zaštiti nepokretnih i pokretnih spomenika, posebice u vezi s održavanjem crkvenoga namještaja i liturgijskih predmeta koji više nisu bili u upotrebi, a izloženi su propadanju ili nestručnom popravljaju. Stoga je Konzervatorski zavod predložio stručnu pomoć pri restauriranju/konzerviranju pokretnih umjetničkih predmeta u dogovoru s nadležnom crkvenom vlašću. Unatoč nastojanjima, određeni broj pokretnih spomenika bio je uništen, prodan, ukraden ili uklonjen uslijed promjena liturgijskih propisa. Slijedom navedenoga Konzervatorski je zavod predlagao Biskupskoj konferenciji Hrvatske da sudjeluje pri razmatranju i rješavanju problema zaštite pokretnih spomenika. U svrhu zaštite nadležne su crkvene institucije trebale od Konzervatorskog zavoda pribaviti mišljenja o radovima, bez obzira na njihov opseg; konzervatori su trebali osigurati upoznavanje imatelja sakralnih objekata sa zaštitom spomenika. Nadalje, bilo je potrebno osigurati prijenos crkvenih ugroženih i odbačenih pokretnih predmeta u muzeje, omogućavati uvid u sakralne inventare, sprječavati nestručno restauriranje.¹⁰⁵³ Komisija za zaštitu sakralnih kulturnih dobara osnovana je u srpnju 1968. pri Republičkom komitetu za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu. Komisija je imala zadatak koordinirati sve akcije čuvanja i zaštite sakralnih spomenika. U svim biskupijama također su postojali odbori za liturgiju i crkvenu umjetnost, koji su, zajedno s konzervatorskim zavodima, trebali provoditi zaštitu crkvenog inventara, no ta je suradnja izostala. Izvještaj *Problemi zaštite spomeničke baštine vjerskih zajednica u SR Hrvatskoj* regionalnih i općinskih zavoda za zaštitu spomenika kulture iz 1979. godine omogućuje uvid u pregled stanja evidentiranosti pokretnih spomenika u vjerskim zajednicama¹⁰⁵⁴. Regionalni zavod u Splitu imao je popise pokretnih spomenika samo za

¹⁰⁵² MK-UZKB-A Izvještaj rada Konzervatorskog zavoda za srpanj 1946.

¹⁰⁵³ MK-UZKB-A Pitanja u vezi sa čuvanjem i zaštitom spomenika kulture u crkvenom vlasništvu.

¹⁰⁵⁴ MK-UZKB-A Slavko Šterk, Problemi zaštite spomeničke baštine vjerskih zajednica u SR Hrvatskoj.

registrirane zbirke. Potpuna inventarizacija provedena je na otoku Hvaru i Lastovu, a djelomično je bio obrađen inventar na Braču, u Trogiru, Makarskoj, drniškoj općini, Šibeniku, Sinju, Imotskom i Vrgorcu. Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zadru nije imao popis pokretnih spomenika sakralnoga karaktera, nego samo popis manjih zbirki u crkvama, samostanima, manastirima, župnim i parohijskim uredima: u župnom uredu Privlaka, Veli i Mali Iž, Sestrunj, Zverinac, Olib, Žman i Nin, za samostan sv. Pavla na otočiću Galevac i samostan sv. Mihovila u Zadru, u parohijskoj crkvi sv. Ilije u Zadru, manastiru Vaznesenja Bogorodice u Krupi, parohiji i crkvi u Biljanima Gornjim i u Smokoviću.

Prema podacima Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Dubrovniku većina crkava imala je vlastite crkvene inventare te su na traženje ti popisi bili dostavljeni Zavodu.

Spomenute popise Zavod je revidirao i korigirao uvrstivši samo one predmete koji su imali spomenička svojstva. Inventar je dopunjavao i zanemarenim i odbačenim predmetima koje vlasnik nije unio u popis inventara. Na taj je način osnovnom evidencijom bio obrađen velik broj pokretnih spomenika na dubrovačkom području. Zavod za zaštitu spomenika Rijeka radio je na uređenju registriranih zbirki, kao što je na Rabu crkva sv. Justine, crkve na Kamporu, Košljunu, Osoru i zbirka u Poreču, koju su činili i inventari iz crkava u Plominu, Vodnjanu i Pićanu. Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu imao je ukupno 54 obrađena crkvena inventara.¹⁰⁵⁵

U srednjoročnom planu evidencije i registracije pokretnih spomenika za razdoblje od 1981. do 1985. bilo je planirano da se godišnje obrade 24 inventara u pojedinim sakralnim objektima. Stoga je na međuzavodskom sastanku o dokumentaciji u službi zaštite spomenika kulture održanom 11. svibnja 1982. naveden početak izrade popisa pokretnih spomenika kulture u crkvama, crkvenim zbirkama i riznicama koje bi radili Republički zavod i Regionalni zavodi.¹⁰⁵⁶ No, tek su godine 1985. započele sustavne izrade popisa pokretnih spomenika kulture u vlasništvu vjerskih zajednica koje su inicirali direktor Republičkog zavoda Vladimir Ukrainčik i konzervator povjesničar umjetnosti Želimir Laszlo. U svrhu utvrđivanja stanja dokumentiranosti pokretnih spomenika kulture Laszlo je otputovao u Zadar, Split i Hvar od 4. do 8. studenoga 1985. godine. U Zavodu za zaštitu spomenika u Zadru dokumentiranjem pokretnih spomenika bavila se Lukrecija Pavičić Domijan. Ukupno je registrirano 30 zbirki ili pojedinačnih pokretnih spomenika (registracija spomenika provodila se preko Regionalnog zavoda u Splitu), a uvedena je inventarna knjiga o pokretnim spomenicima. U Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika u Splitu, osim inventarizacije,

¹⁰⁵⁵ MK-UZKB-A Slavko Šterk, Problemi zaštite spomeničke baštine vjerskih zajednica u SR Hrvatskoj.

¹⁰⁵⁶ MK-UZKB-A Međuzavodski sastanak 11. svibnja 1982.

izrađivani su i dosjei za predmete koji se obrađuju u njihovoj radionici (oko 1000 umjetnina). Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu registrirao je oko 50 zbirki ili pojedinačnih pokretnih predmeta. Popise za registraciju pokretnog inventara u nadležnosti Regionalnog zavoda u Splitu izrađivali su prema dokumentima konzervatori: Davor Domančić, Ksenija Cicarelli, Marko Demicheli i Zoraida Demori Staničić. Treba napomenuti da je Domančić 1979. godine preuzeo mjesto *direktora* Regionalnog zavoda u Splitu. Dio svog rada objavio je u nekoliko studija i članaka iz kojih se najbolje može iščitati njegov dugogodišnji rad na inventarizaciji pokretnih umjetničkih predmeta i to u otkrivanju, opisivanju, valoriziranju, povezivanju, sudjelovanju u procesu restauracije pa do njihove prezentacije.¹⁰⁵⁷

U Centru za zaštitu kulturne baštine na Hvaru imali su formular za pokretne spomenike u zbirdama i izrađivali su Odluke o korištenju ili zaštiti nekog objekta ili predmeta (odluku donosi općina, a pripremu radi Centar).¹⁰⁵⁸

Sustavna inventarizacija koja je krenula 1985. podrazumijevala je obradu kompletnog inventara u vjerskim zajednicama, svih predmeta koji imaju ne samo umjetnička, nego i kulturno-povijesna svojstva. Jedan od prvih inventara sustavno obrađenih u kontinentalnom djelu Hrvatske jest župna crkva sv. Mihovila u Osijeku, nakon koje slijede pravoslavne crkve i tri franjevačka samostana (Vukovar, Ilok, Šarengrad) na području bivše općine Vukovar, franjevački samostan u Pridvorju u Konavlima, crkve u splitskom zaleđu, sve crkve na području župe sv. Antuna Opata na Velom Lošinju i tri župne crkve u Kaštelima.¹⁰⁵⁹

Rezultat tog rada bili su dosjei koji su sadržavali detaljan opis, mjere, datacije i stanje predmeta s crno-bijelom fotografijom. Dosje se sastojao od opisa crkve i kompletnog inventara koji je bio sistematiziran prema smještaju unutar crkve, sakristije i župnoga dvora, unutar kojih su se razlikovale cjeline i dijelovi koji se tretiraju samostalno, kao npr. oltar, oltarne pale, kipovi retable i slično.¹⁰⁶⁰ Dosjei su izrađivani u četiri primjeraka: za biskupiju, župu, nadležni regionalni zavod i za Republički zavod. Na temelju stanja pojedinih predmeta iz tih dosjea izrađivane su liste prioriteta za zaštitne radove.

¹⁰⁵⁷ BELAMARIĆ, 2008:9.; *Gospa Blaža Jurjeva u Šibeniku, Izložba djela Blaža Jurjeva Trogirana, Benetovićeva slika u Komiži, Slika Giuseppea Zaisa na Braču, Bokanićev ninski oltar, Barokni oltar Pietra Coste' u Hvarskoj stolnici, Inventar umjetnina franjevačkog samostana na Hvaru iz 1671. godine, Moćnik dubrovačke stolnice, Slike Vittorea Crivellija u Dalmaciji*. U navedenim esejima i studijama Domančić nas povijesnim pregledom uvodi u život samostana ili crkve, a pregledom vizitacija u njihove inventare. Pokretne predmete je opisivao i valorizirao navodeći materijal, punce, obradu, opis ikonografske teme te smještaj. Isto tako navodi restauratorske postupke koji su provedeni, većinom u Radionici u Splitu, a daje i ocjenu ranijih intervencija. DOMANČIĆ, 2008.

¹⁰⁵⁸ MK-UZKB-A Broj 02-89/11-1985. od 14. studenoga 1985.

¹⁰⁵⁹ Dosjei su i danas pohranjeni u zbirdi dosjea crkvenih inventara u Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH.

¹⁰⁶⁰ Navedeni dosjei pohranjeni su u Odjelu za pokretnu i nematerijalnu kulturnu baštinu, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Ministarstva kulture RH.

U srednjoročnom planu za razdoblje od 1986. do 1990. popis pokretnih spomenika bio je planiran za cijelo razdoblje. Proces evidencije i reambulacije terena bio je temeljni zadatak službe zaštite. Izrađene su i smjernice o tome što je popis pokretnih spomenika kulture trebao sadržavati. Od 1987. izrada popisa pokretnih spomenika sustavno se provodi i u njoj sudjeluju Želimir Laszlo i Ranka Saračević Würth. Ukoliko su inventari nekih sakralnih objekata, ovisno o području, bili izrazito mnogobrojni, tada su se provodile zajedničke akcije djelatnika Republičkog zavoda sa stručnjacima nadležnih konzervatorskih zavoda, a prema potrebi angažirani su i kustosi iz muzeja (Ankica Babin iz Muzeja Kaštela i Sanja Acalija iz Dubrovačkog muzeja). Zajedničkim evidencijama i inventarizacijama do 1990. popisano je 70 pokretnih umjetničkih zbirki.¹⁰⁶¹

4.3. Zakonska regulativa u razdoblju od 1945. do 1990.

Pravna zaštita spomenika kulture u Hrvatskoj od 1945. do 1971. godine temeljila se na saveznim i republičkim propisima, a od 1971. isključivo je u nadležnosti republika. Savezni i republički zakoni doneseni su na temelju Ustava i drugih zakona (Krivični zakon, Osnovni zakon o eksproprijaciji, Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima, Zakon o muzejima).¹⁰⁶² Prije uspostavljanja vlasti nad oslobođenim teritorijem Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije donio je *Odluku o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina*¹⁰⁶³, koja je sadržavala odredbe zakona iako kao formalno-pravni akt nije bila zakon, te *Zakon o pribiranju, čuvanju i raspodijeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta koji su postali državna svojina prema odluci Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije*.¹⁰⁶⁴ Nakon završetka rata, donesen je 23. srpnja 1945. *Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti*, kojim je znanstvena, estetska, kulturna i povijesna vrijednost spomenika stavljena pod zaštitu države, bez obzira u čijem se posjedu spomenik nalazio. Nakon donošenja prvih *Odluka* i *Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* nastavljen je daljnji razvoj zakonske regulative u zaštiti spomenika. Proglašenju novih zakona i podzakonskih akata o zaštiti uvijek je prethodilo savjetovanje ili konferencija na saveznoj ili republičkoj razini. Savezni institut za zaštitu spomenika od osnutka 1950. godine preuzima glavnu ulogu u donošenju prijedloga i razradi pravilnika i zakona na saveznoj razini. Institut je prosljeđivao upitnike i ankete o stanju zaštite spomenika na temelju kojih je organizirao savjetovanja. Njegova središnja uloga bila je potvrđena

¹⁰⁶¹ Dosjei se čuvaju u Upravi za zaštitu kulturne baštine.

¹⁰⁶² J. Ljubenko navodi u bilješci pod brojem 2 propise koji pored Zakona o zaštiti spomenika kulture reguliraju zaštitu spomenika kulture.

¹⁰⁶³ Odluka je donesena 20. veljače 1945.

¹⁰⁶⁴ Objavljeno: Službeni list 1 Demokratske Federativne Jugoslavije 36/45 od 21. studenoga 1944.

člankom 53. *Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture* iz 1959. godine. Konzervatorski zavod u Zagrebu, od 1967. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, koordinirao je cjelokupan rad regionalnih zavoda za zaštitu u Hrvatskoj, među ostalim i po pitanju zakonske regulative. Prilikom donošenja saveznih i republičkih zakona o zaštiti spomenika Konzervatorski zavod u Zagrebu aktivno je s primjedbama, preporukama i prijedlozima sudjelovao u donošenju svih zakonskih propisa od 1945. pa do 1967., kada je donesen i Zakon o zaštiti spomenika kulture koji je uz nužne izmjene i dopune bio na snazi sve do 1999. godine u Republici Hrvatskoj. Važan moment za zaštitu spomenika bilo je njeno navođenje u Ustavu SFRJ 1963. godine, što je značilo da je postala ustavna kategorija. U Ustavu iz 1974. zaštita spomenika opširnije se razrađuje u tri člana.¹⁰⁶⁵

U daljnjem tekstu navedeni su svi zakonski propisi doneseni od 1945. do 1990. godine, a odnose se na zaštitu kulturne baštine, s naglaskom na pokretnim spomenicima kulture.

Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina, 1945.¹⁰⁶⁶

Odlukom o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina donesenom 20. veljače 1945. svi su umjetnički i znanstveni predmeti (zgrade od historijskog i umjetničkog značaja, javni spomenici, biste, slike, biblioteke i arhivi državnih i javnih ustanova, znanstvene zbirke, muzeji) stavljeni pod zaštitu države.

Prema Čl. 2 Odluke Vojni štabovi *Narodnooslobodilačke vojske i Partizanski odredi Jugoslavije* nakon ulaska u oslobođeno mjesto trebali su zaštititi kulturno-historijske predmete i rukovanje njima povjeriti stručnim osobama prosvjetnih narodnih vlasti. Sukladno Čl. 3, zgrade u kojima se nalaze umjetnički i znanstveni predmeti, starine, arhivi, biblioteke, muzeji i drugi kulturni spomenici nisu se mogle prenamijeniti u druge svrhe. Samo u iznimnim slučajevima navedene zgrade mogle su se namijeniti za vojne potrebe. U tom su slučaju vojne vlasti u sporazumu s najbližim prosvjetnim vlastima trebale poduzeti sve potrebne mjere kako bi se predmeti koji su se nalazili u zgradama potpuno osigurali. U slučaju raznošenja ili uništavanja navedenih predmeta prema članku 4. Odluke određivala se kazna prema propisima predviđenim za uništavanje državne imovine. Provedba *Odluke* povjerena je Povjereništvu prosvjete Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

¹⁰⁶⁵ ŽIVKOVIĆ, 1979.

¹⁰⁶⁶ Objavljeno: Zbornik zakona, uredba i naredba, godina I, Zagreb 25. rujna 1945., NN, svezak II, pod brojem 124. Navedena Odluka je stavljena izvan snage Zakonom o zaštiti spomenika kulture i prirodnjačkih retkosti DFJ od 23. srpnja 1945. pod brojem 498.

Zakon o pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta koji su postali državna svojina prema odluci Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 1945.¹⁰⁶⁷

Prema ovom Zakonu sustavnu skrb o prikupljanju, čuvanju i raspodjeli knjiga, arhivskih i muzejskih predmeta, umjetničkih slika i bista, znanstvenih zbirki i svih drugih predmeta od historijskog, znanstvenog ili umjetničkog značaja, koji su postali državno vlasništvo Odlukom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenoga 1944. preuzelo je Ministarstvo prosvjete Demokratske Federativne Jugoslavije. Prema članku 2. Zakona Ministarstvo je trebalo donijeti upute o načinu prikupljanja i čuvanja prikupljenih predmeta do njihove raspodjele (muzeje, galerije).

Na osnovi ovoga zakona 28. lipnja 1945. osnovana je Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Države Hrvatske (KOMZA). Rad Komisije, kako je već spomenuto u poglavlju 4.1.3 Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika (KOMZA), vezan je za popis i prikupljanje pokretnih umjetničkih predmeta koji su postali državno vlasništvo.

Pravilnik o prijenosu poslova iz nadležnosti Ministarstva industrije – Državne uprave narodnih dobara – u nadležnost Ministarstva prosvjete Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945.¹⁰⁶⁸

Pravilnik je donesen na temelju članka 1. *Zakona o pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih predmeta*¹⁰⁶⁹. Prema članku 1. Pravilnika okružna uprava Narodnih dobara osniva okružne sabirne centre za prikupljanje i čuvanje knjiga, arhivskih i muzejskih predmeta, umjetničkih slika i bista, znanstvenih zbirki, muzičkih instrumenata i drugih predmeta od historijskog, znanstvenoga i umjetničkog značaja koji su postali vlasništvo države. Na temelju odluke nadležnoga suda o konfiskaciji imovine obavještava se okružni sabirni centar. Imovina koja se predaje unosi se u Zapisnik u koji se unosi i popis i procjena imovine te status (državno vlasništvo ili sekvestar). Izdvojena imovina prenosi se u skladišta (od članka 2. do uključivo članak 4.).

Uredba o osnivanju Državne komisije za ratnu štetu, 1945.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁷ Objavljeno: *Službeni list DFJ*, br. 10 od 3. travnja 1945.

¹⁰⁶⁸ Objavljeno: Zbornik zakona, uredaba i naredaba, Godina I, Zagreb, 5. studenoga 1945., Sv. VI, Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti, pod brojem 501., str. 427.

¹⁰⁶⁹ Od 24. svibnja 1945.

¹⁰⁷⁰ Objavljeno: Zbornik zakona, uredaba i naredaba, godina I, Zagreb, 25. rujna 1945., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti, pod brojem 239.; Preštampano u NN, broj 19 od 15. rujna 1945.

Prema članku 1. Uredbe Državna komisija osnovana je u svrhu prikupljanja podataka o cjelokupnoj ratnoj šteti u državi, provjere i procjene prijavljene štete te organizacije rada i nadzora nad prikupljenim i obrađenim podacima o ratnoj šteti u federalnim jedinicama. *Predsjedništvo Ministarskog savjeta* na prijedlog Državne komisije za ratnu štetu propisuje Pravilnik o organizaciji i radu Državne komisije za ratnu štetu (članak 8.).

Osnivanjem Državne komisije za ratnu štetu počinje proces utvrđivanja ratne štete na području DFJ. Nakon navedene Uredbe slijedi čitav niz pravilnika, uredaba i odluka kojima je propisan rad komisija: Komisije za utvrđivanje štete pričinjene od strane okupatora na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju i Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Države Hrvatske.

Pravilnik o prijavljivanju i utvrđivanju ratne štete, 1945.¹⁰⁷¹

Pravilnik se odnosio na ratnu štetu nastalu od 6. travnja 1941. do svibnja 1945. godine. Državna komisija za ratnu štetu na saveznoj je razini koordinirala rad zemaljskih komisija koje su djelovale u federalnim jedinicama. Zemaljske komisije provodile su procjenu, provjeru, prikupljanje podataka o šteti pomoću *sreske komisije za ratnu štetu i mjesnih narodnih odbora* (od članka 25. uključivo članak 29.) Članak 31. Pravilnika odnosi se na štetu počinjenu na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima, koju utvrđuje, provjerava i procjenjuje *Komisija za utvrđivanje štete od strane okupatora na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju*. Štetu je Ministarstvo prosvjete Demokratske Federativne Jugoslavije, prema Pravilniku, trebalo prijavljivati Državnoj komisiji za ratnu štetu.

Uredba o obrazovanju Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske, 1945.¹⁰⁷²

Člankom 1. osniva se Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske. Provedba Uredbe prema članku 2. povjerava se općem odjelu Ministarstva prosvjete.

¹⁰⁷¹ Objavljeno: *Službeni list*, broj 44. od 10. lipnja 1945. pod brojem 402., str. 342.

¹⁰⁷² Objavljeno: Zbornik zakona, uredaba i naredba, godina I, Zagreb, 5. listopada 1945., svezak III, str. 165-166., pod brojem 54.

Uredba o obrazovanju Komisije za utvrđivanje ratne štete učinjene na državnoj imovini koja se nalazi pod upravom Ministarstva prosvjete, 1945.¹⁰⁷³

Člankom 1. pod upravom Ministarstva prosvjete osniva se Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske. Prema članku 2. svaku promjenu u sastavu Komisije mora odobriti Ministarstvo prosvjete na prijedlog već imenovane komisije. Komisija nakon obavljenoga posla podnosi izvještaj Ministarstvu prosvjete koje prijavljuje utvrđenu štetu Zemaljskoj komisiji za ratnu štetu u Zagrebu, sukladno članku 3. Uredbe.

Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945.¹⁰⁷⁴

Privremeno tijelo vrhovne narodne vlasti u Jugoslaviji, Predsjedništvo Antifašističkoga vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije donijelo je 23. srpnja 1945. *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Demokratske Federativne Jugoslavije.*

Člankom 1. svi nepokretni i pokretni kulturno-historijski, umjetnički i etnološki spomenici i prirodne rijetkosti stavljeni su pod zaštitu države. Pokretni spomenici, prema članku 6., ne smiju se otuđiti, založiti ili izvoziti u inozemstvo bez dozvole zemaljskoga zavoda za zaštitu. Sukladno članku 12. pokretni umjetnički predmeti prije iznošenja na prodaju moraju biti ponuđeni na otkup zemaljskom zavodu.

Zakon je predviđao i osnivanje Vrhovnog instituta za zaštitu i naučno proučavanje kulture i prirodnih rijetkosti.¹⁰⁷⁵ Vrhovni institut, sa sjedištem u Beogradu, trebao je imati široke ovlasti i djelokrug u zaštiti spomenika te provoditi nadzor i davati upute Zemaljskim zavodima za zaštitu spomenika u pojedinim republikama. Takvim načinom preraspodjele poslova na zaštiti spomenika nisu bili zadovoljni konzervatori u ostalim republikama, posebice u Hrvatskoj, jer je zakon donesen bez mišljenja i prijedloga Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.

Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, 1946.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷³ Objavljeno: Zbornik zakona, uredaba i naredba, godina I, Zagreb, 5. listopada 1945., svezak III, str. 165-166., pod brojem 55.

¹⁰⁷⁴ Objavljeno: Zbornik zakona, uredaba i naredba, godina I, Zagreb, 5. studenoga 1945., svezak VI, Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti str. 844-845., pod brojem 498.

¹⁰⁷⁵ Vrhovni institut za zaštitu i naučno proučavanje kulture i prirodnih rijetkosti nije osnovan iako je propisan Pravilnik o djelokrugu i organizaciji Vrhovnog instituta za zaštitu i naučno proučavanje kulture i prirodnih rijetkosti koji je izašao u *Narodnim novinama*, Zborniku zakona, uredaba i naredaba, 7. studenoga 1945.

¹⁰⁷⁶ Objavljeno: *Službeni list FNRJ*, broj 81/46 od 8. listopada 1946.

Već godine 1946. dolazi do izmjena pojedinih članaka u *Općem zakonu o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti*.¹⁰⁷⁷ Novim zakonom zaštita spomenika predana je u nadležstvo zavodima za zaštitu i znanstveno proučavanje spomenika sa sjedištem u glavnom gradu svake republike, a Komitet, odnosno Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ u Beogradu trebao je uskladiti rad središnjih zavoda narodnih republika i pružiti im potrebnu pomoć. Ovim je zakonom ukinuto osnivanje Vrhovnog instituta za zaštitu i naučno proučavanje kulture i prirodnih rijetkosti. U izmjenama prema članku 3. *Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ* usklađuje rad centralnih zavoda narodnih republika i pruža pomoć zavodima neposredno ili preko ustanova koje se u tu svrhu osnivaju. Članak 7. zakona odnosi se na pokretne spomenike, odnosno na zabranu otuđivanja i premještanja bez prethodnog odobrenja nadležnoga zavoda za zaštitu. U iznimnim slučajevima dozvolu za izvoz mogao je izdati predsjednik Savjeta za nauku i kulturu Vlade FNRJ. Prema prijašnjem Zakonu iz 1945. godine izvozne dozvole izdavao je *Zemaljski zavod za zaštitu*.

Odmah po objavi ovog Zakona, Konzervatorski odjel u Zagrebu uputio je izmjene i dopune Komitetu za kulturu i umjetnost vlade SFRJ. U odgovoru Komiteta navedeno je da ovim zakonom nisu prekršeni principi zaštite spomenika u republikama te su komentirali, po njima, najvažnije prigovore; izmjene u čl. 7. odnose se na zaštitu predmeta, a ne da bi se *okrnjio federalni princip* već zaštitio. Promjenu nadležnosti izdavanja izvoznih dozvola Komitet opravdava boljom procjenom središnjeg tijela nego pojedinog zavoda.¹⁰⁷⁸

Naredba o organizaciji Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, 1946.¹⁰⁷⁹

Prema ovoj Naredbi dužnost Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u NR Hrvatskoj obnašao je Konzervatorski zavod u Zagrebu. Zavod je svoje djelovanje morao uskladiti sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti od 23. srpnja 1945. godine.

Uredba o zavodima za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i Pravilnik o konzervatorskim zavodima, 1948.¹⁰⁸⁰

Konzervatori NR Hrvatske su u republičkom Zakonu o zaštiti spomenika implementirali svoja iskustva u očuvanju spomenika, no kasnije se u praksi pokazala potreba za promjenama u

¹⁰⁷⁷ Na Savjetu muzealaca i konzervatora u travnju 1946. imenovana je radna skupina za izradu Zakona o čuvanju spomenika. Imenovanje je donijelo Ministarstvo prosvjete, Odjel za kulturu i umjetnost, a imenovani su: ravnatelj Arheološkog muzeja Viktor Hoffiller, ravnatelj MUO-a Vladimir Tkalčić, Ljubo Karaman, ravnatelj Zemaljskog zavoda za zaštitu prirodnih rijetkosti u Zagrebu Gabrijel Divjanović i referent Ministarstva prosvjete Aleksandar Perc. Prijedlog Zakona trebali su dostaviti do 15. svibnja. HDA – Ministarstvo prosvjete, pod brojem 33285-V-D-1946.

¹⁰⁷⁸ HDA-MP pod brojem 76939 od 4. studenoga 1946. Komitet za kulturu i umjetnost vlade SFRJ upućuje dopis Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske, u potpisu Vlado Mađarić.

¹⁰⁷⁹ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 26, od 25. siječnja 1946. pod brojem 9812.

¹⁰⁸⁰ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 50, od srijede 23. lipnja 1948:173-174.

smislu preciznije formulacije nekih članaka zakona. Stoga su konzervatori sastavili Uredbu o zavodima za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti i Pravilnik o konzervatorskim zavodima. *Uredbu o zavodima za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture* donijela je Vlada NR Hrvatske 18. lipnja 1948. godine. Prema Uredbi, zaštitu i znanstveno proučavanje spomenika kulture na području NR Hrvatske provode Konzervatorski zavod u Zagrebu, KZ Splitu i KZ u Rijeci. KZ u Zagrebu ima ulogu središnjega zavoda te usklađuje rad Konzervatorskih zavoda u Splitu i Rijeci. U članku 3. navedeni su poslovi Konzervatorskih zavoda:

1. „*odlučuju koji se predmeti i nepokretnine imaju smatrati zaštićenim u smislu člana 1. Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti;*
2. *organiziraju i provode zaštitu pojedinih spomenika, skupine spomenika ili čitavih naselja;*
3. *popisuju spomenike kulture, sastavljaju i publiciraju središnje kataloge i kartoteke spomenika, fotonegativa spomenika, reprodukcija i nacrtu;*
4. *vrše naučna ispitivanja na spomenicima kulture;*
5. *vrše radove potrebne radi popravka i održavanja zaštićenih spomenika ili daju upute za te radove i vrše nad njima nadzor;*
6. *vrše sve ostale zadatke u smislu Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.*“

Konzervatore na čelu konzervatorskih zavoda postavlja ministar prosvjete uz suglasnost Vlade NR Hrvatske. Nadležni konzervator, uz odobrenje ministra prosvjete, za rad na terenu kao pomoćna tijela postavlja *stalne izaslanike konzervatorskih zavoda i mjesne počasne konzervatore*. Prema članku 7. detaljnije propise o organizaciji, radu i području djelovanja uređuje pravilnikom ministar prosvjete.

Uredba o Saveznom institutu za zaštitu spomenika kulture, 1950.¹⁰⁸¹

Na konferenciji Savjeta stručnjaka u Beogradu 13. svibnja 1950. prihvaćena je ideja o osnivanju Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture i predložen je nacrt *Uredbe Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture*.

Vlada FNRJ na prijedlog Savjeta za nauku i kulturu vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije¹⁰⁸² donosi Uredbu o Saveznom institutu za zaštitu spomenika kulture 6. rujna

¹⁰⁸¹ Objavljeno: *Službeni list FNRJ*, broj 54., god. VI, od 13. rujna 1950., Beograd, str. 895-896.

¹⁰⁸² Predsjednik Savjeta za nauku i kulturu bio je Rodoljub Čolaković.

1950. godine. Uredba je donesena na temelju članka 78. stavka 2. Ustava FNRJ, a u vezi čl. 3. Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, u svrhu unaprjeđenja rada na zaštiti spomenika kulture. Uredba ima sedam članaka. U drugom članku Uredbe navedeni su zadatci Saveznog instituta: znanstvena obrada podataka koji se odnose na zaštitu spomenika, usklađivanje rada republičkih zavoda i pomoć u radu u vezi s istraživanjem, iskopavanjem i s konzervatorskim radovima, suradnja s inozemnim ustanovama, osposobljavanje stručnih kadrova i propagandna djelatnost. Prema članku 5. Savezni institut financira se iz proračuna Savjeta za nauku i kulturu vlade FNRJ. Za direktora Instituta postavljen je Vlado Mađarić.

Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, 1949.¹⁰⁸³

Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti donesen je na osnovi načela Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti iz 1946. godine.

Temeljem Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti određeno je da svi spomenici kulture i prirodnih rijetkosti budu pod zaštitom države, te da je znanstvena i estetska vrijednost tih objekata opće narodno dobro. Predmetnim zakonom normirani su kao spomenici kulture pokretni i nepokretni spomenici ili skupina objekata kao i arhitektonske i urbanističke cjeline kulturno-historijskog, historijskog, umjetničkog ili etnografskog karaktera, ili od osobitog nacionalnog značenja. U skladu sa Zakonom, zaštitu spomenika kulture provode zavodi u Zagrebu, Splitu i Rijeci, koji su u nadležnosti vlade Narodne Republike Hrvatske. Člankom 5. određeno je da nadležni zavodi odlučuju koji se predmeti stavljaju pod zaštitu i o tome donose rješenja i vode evidenciju.

Člankom 13. propisano je da se spomenici kulture i prirodne rijetkosti ne smiju otuđiti, založiti ni premjestiti na drugo mjesto bez prethodne suglasnosti nadležnoga zavoda za zaštitu, a zabranjen je izvoz spomenika kulture. U slučaju traženja dozvole za izvoz odluku donosi ministar prosvjete NRH, koju upućuje Ministarstvu za nauku i kulturu FNRJ u svrhu izdavanja dozvole. U slučaju znanstvenog istraživanja spomenika potrebna je dozvola.

Člankom 17. zakona određeno je da se svi spomenici kulture mogu, u svrhu istraživanja i proučavanja, ekspropirirati prema zakonu o eksproprijaciji. Sukladno članku 19. u slučaju prodaje vlasnici su dužni poštivati pravo prvokupa nadležnoga zavoda za zaštitu. Vlasnici spomenika kulture dužni su održavati spomenike kulture u skladu s uputama nadležnog zavoda za zaštitu. Člankom 23. propisano je da se obvezno nadležnom zavodu za zaštitu dostavi opis predmeta za koje se pri provedbi postupka nacionalizacije, konfiskacije i ovrhe utvrdi da je spomenik kulture. U slučaju eksproprijacije spomenika kulture, sukladno članku 26., istima će upravljati nadležni zavod za zaštitu ili ustanova koju odredi ministar prosvjete.

¹⁰⁸³ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 84, god. V (CXI), Zagreb, 22. listopada 1949., str. 246-248.

Člankom 27. određeno je da je onaj tko uzrokuje štetu na spomeniku kulture dužan, sukladno uputi nadležnog zavoda za zaštitu, oštećeni spomenik vratiti u prvobitno stanje ili nadoknaditi štetu o vlastitom trošku. U slučaju namjernog oštećenja spomenik se može oduzeti vlasniku bez ikakve naknade.

Protiv rješenja o zaštiti moguće je podnijeti žalbu, koju u drugostupanjskom postupku rješava ministar prosvjete. Za kaznena djela propisana člankom 29. u vezi s premještanjem, prepravljanjem, restauriranjem bez dozvole nadležnog zavoda za zaštitu, nadležan je kotarski sud¹⁰⁸⁴, a za postupak po prekršajima navedenim u članku 30. (sprečavanje znanstvenog proučavanja spomenika od strane vlasnika ili posjednika kao i neobavješćavanje o novim nalazištima)¹⁰⁸⁵ nadležan je izvršni odbor kotarskoga ili gradskog narodnog odbora.

Opći zakon o zaštiti spomenika kulture, 1959.¹⁰⁸⁶

Savjet za prosvjetu Saveznog izvršnog vijeća organizirao je 1956. godine izradu novog zakona te je osnovao radnu grupu koja ja izradila teze zakona na temelju kojih je stvoren prijedlog prednacrta zakona. O prijedlogu se raspravljalo na ranije spomenutom *Trećem savjetovanju konzervatora* u Vrnjačkoj Banji. Prijedlog je bio dostavljen i republičkim savjetima za kulturu i republičkim izvršnim vijećima koja su ga prosljeđivala republičkim zavodima.¹⁰⁸⁷

Savjet za nauku i kulturu NRH poslao je na mišljenje Konzervatorskom zavodu u Zagrebu nacrt Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture. Na sastanku interne stručne komisije Zavoda izrađene su primjedbe na nacrt zakona koje su se odnosile na obavezni upis u registar spomenika kulture kao uvjet za primjenu zakonskih propisa o zaštiti spomenika i organizaciju.

Problem je bio u velikom broju nepokretnih (2.000) i pokretnih spomenika (25.000) koji nisu mogli formalno doći pod zaštitu u kratkom razdoblju, te su predlagali dotadašnju odredbu u zakonu kojom se propisi primjenjuju bez obzira na to jesu li upisani u registar. Zaključeno je da se tadašnji zakon o zaštiti koji je bio na snazi novelira, da se načine izmjene i dopune prema iskustvu dotadašnje prakse, a da se decentralizacija konzervatorske službe omogući Uredbom.¹⁰⁸⁸ Navedene primjedbe usvojene su djelomično, što se može iščitati iz donesenoga Općeg zakona o zaštiti spomenika kulture iz 1959. godine.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁴ Kaznenim djelima smatraju se djela počinjena s umišljajem.

¹⁰⁸⁵ Odnosi se na djela učinjena s predumišljajem.

¹⁰⁸⁶ Objavljeno: *Službeni list FNRJ*, broj 17, god. XV, od 29. travnja 1959.

¹⁰⁸⁷ BEŠLAGIĆ, 1959:2.

¹⁰⁸⁸ MK-UZKB-A, Zapisnik sastanka interne stručne komisije Zavoda od 4. rujna 1957

¹⁰⁸⁹ O prijedlogu i „prednostima“ novog zakona izašao je članak u *Vjesniku*. JOVANOVIĆ, 1959.

Tim je zakonom po prvi put identificiran imatelj spomenika kulture u smislu pojedinca, pravne osobe, ustanove, udruženja, te se po prvi put spominje pravo upravljanja kao i pravo korištenja spomenika kulture u društvenom vlasništvu. Zakonom je određena svrha zaštite, *očuvanje spomenika kulture u neokrnjenom i izvornom stanju*. Nadležnost za poslove zaštite spomenika kulture dobivaju savjeti narodnih odbora i republički savjeti, koji će obavljati poslove društvenog upravljanja od zajedničkog interesa za zaštitu spomenika. Na osnovi spomenutoga zakona mogu se osnovati savjeti kao organi društvenog upravljanja i njima se može povjeriti obavljanje određenih poslova. Zakonom se uvode porezne, carinske i druge olakšice za imatelje spomenika kulture.

Spomenik kulture morao je biti pristupačan javnosti radi zadovoljavanja kulturnih potreba zajednice. Prema članku 22. za izvođenje bilo kakve radnje na spomeniku kulture potrebno je tražiti dozvolu nadležnog tijela za zaštitu spomenika.

Dozvolu za izvoz spomenika kulture daje republički savjet nadležan za poslove zaštite spomenika kulture. Pravo prvokupa navedenim Zakonom detaljnije je regulirano u odnosu na ranije donesene zakone o zaštiti spomenika. Dužnost je imatelja spomenika kulture da poštuje pravo prvokupa. Vlasnik je dužan prilikom prodaje prvo ponuditi spomenik općini. Članak 26. do uključivo članak 28. uređuje postupak povodom prava prvokupa, rokove prihvaćanja ponude za kupnju spomenika od strane općine, te pravna sredstva (tužba) u slučaju nepoštivanja prava prvokupa. Uvedene su i odredbe o eksproprijaciji spomenika kulture. Eksproprijacija je po zakonu moguća jedino ako je bila od općeg interesa. Članak 33. propisuje da se svaki spomenik kulture kao i predmet za koji se utvrdi da ima svojstvo spomenika kulture upisuje u registar spomenika kulture koji vodi nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture koji i utvrđuje ima li predmet svojstvo spomenika kulture donošenjem rješenja protiv kojega se može izjaviti žalba.

Prema odredbi članka 38. zavode za zaštitu spomenika kulture osnivaju republička izvršna vijeća i narodni odbori. Na području jedne narodne republike moglo se osnovati više republičkih zavoda, dva ili više narodnih odbora mogli su osnovati zavod za zaštitu spomenika za područje dviju ili više općina ili kotara. U nadležnosti zavoda za zaštitu spomenika bilo je donošenje propisa i poduzimanje mjera za zaštitu spomenika kulture, proučavanje, istraživanje i obrađivanje znanstvenim metodama, vođenje registra spomenika kulture, korištenje spomenika kulture u društvenom vlasništvu, te drugi stručni i upravni poslovi vezani za zaštitu spomenika kulture.

Tijela upravljanja zavodom za zaštitu spomenika kulture jesu savjet i direktor zavoda, a određeni su člankom 42. općeg zakona o zaštiti spomenika kulture (iz 1959. godine). Ako je riječ o republičkom zavodu, njime upravlja republički savjet, a zavodom osnovanim za

područje dviju ili više općina ili kotara upravljaju savjeti narodnih odbora. U članku 43. navodi se da sekretarijat republičkog savjeta nadležan za poslove zaštite spomenika kulture odlučuje u drugostupanjskom postupku u povodu rješenja donesenih u upravnom postupku u poslovima zaštite spomenika.

Zakon o zaštiti spomenika kulture, 1960.¹⁰⁹⁰

Zakon o zaštiti spomenika kulture SR Hrvatske temelji se na saveznom Općem zakonu o zaštiti spomenika kulture iz 1959. godine. Usvojen je na sjednici Izvršnog vijeća Sabora Hrvatske.¹⁰⁹¹ U republičkom Zakonu o zaštiti spomenika kulture sadržane su odredbe o nadležnosti Općinskih narodnih odbora koji osnivaju savjete građana (kao tijela društvenog upravljanja), kojima su, kao i pojedinim udruženjima i društvenim organizacijama, povjeravali obavljanje određenih poslova u vezi s upravljanjem spomenicima. Nadalje, u zakonu se navode i savjeti narodnih odbora nadležni za poslove zaštite spomenika kulture i savjet za kulturu i nauku NRH (članak 13.). Donošenjem republičkog zakona u SR Hrvatskoj 1960. godine inicirana je decentralizacija službe zaštite i to s mogućnošću osnivanja kotarskih i općinskih zavoda na područjima s većom gustoćom značajnih spomenika. Prema članku 68. nadležni za poslove zaštite spomenika jesu Savjet za kulturu i nauku i Savjeti narodnih odbora koji, prema navedenom članku, raspravljaju o općim pitanjima zaštite spomenika kulture kao što su: osiguranje materijalnih sredstava (popravak, održavanje, konzervacija i dr.) i donošenje općih smjernica za rad, nadzor nad radom zavoda za zaštitu, razmatranje godišnjih izvještaja te predlaganje i donošenje propisa i mjera zaštite spomenika. Sekretarijat za kulturu i nauku provodio je nadzor nad provedbom propisa o zaštiti spomenika te rješavao žalbe u drugostupanjskom postupku protiv rješenja donesenih u upravnom postupku (Članak 67. i 70.).

Osnovni zakon o zaštiti spomenika kulture, 1965.¹⁰⁹²

Zakon je donesen u cilju usklađivanja Zakona o zaštiti spomenika kulture s Ustavom SFRJ od 7. travnja 1963. kojim je uveden samoupravni model primijenjen u svim sferama i na svim razinama društvenog života, a zaštita spomenika podignuta je na razinu ustavne norme¹⁰⁹³.

¹⁰⁹⁰ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 18, god. XVI (CXXII), od 4. svibnja 1960.

¹⁰⁹¹ O usvajanju nacrtu zakona izvještavale su i dnevne novine. N. N. (1960); N. N. (1960a)

¹⁰⁹² Objavljeno: *Službeni list SFRJ*, broj 12, od 24. ožujka 1965: 443-445.

¹⁰⁹³ Ustav iz 1963. donio je mnoge promjene u ustroju Jugoslavije; promijenjeno je ime države u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, a u sve segmente društva uvedeno je samoupravljanje. Josip Mihaljević, Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.-1974. ČSP, br. 1:36.

Osnovni zakon o zaštiti spomenika kulture donosi samo osnovna i načelna pitanja zaštite za cijelu SFRJ, dok su republičkim zakonima trebale biti definirane specifičnosti problematike zaštite pojedine republike.

Osnovnim zakonom regulira se zaštita spomenika bez obzira u čijem je vlasništvu (društvenom ili građanskom). Člankom 1. propisano je da se spomenicima kulture smatraju nepokretne i pokretne *stvari*, kao i grupe *stvari* koje su zbog svoje znanstvene, tehničke ili druge kulturne vrijednosti od osobitog značenja za društvenu zajednicu. Nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture utvrđuje svojstvo spomenika kulture u skladu s republičkim propisima. Zakon nadalje propisuje prava imatelja spomenika kulture (korištenje i raspolaganje) u skladu s namjenom spomenika, pravo prvokupa (članak 12. i uključivo članak 16.), pravo korištenja i pravo vlasništva (članak 17.), mogućnost eksproprijacije spomenika kulture u svrhu općeg interesa, dužnost čuvanja spomenika kulture i izvoz ili iznošenje spomenika kulture. Zakon je predviđao obvezno vođenje registra spomenika kulture u koji se upisuje svaki spomenik i predmet za koji se utvrdi da ima svojstva spomenika kulture. Zakon nije propisivao opseg podataka koji se trebaju unositi u registar spomenika kulture.

Zakon o zaštiti spomenika kulture, 1966.¹⁰⁹⁴

Zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 1966. daje se veća mogućnost radnoj zajednici da sudjeluje u odlučivanju u vezi s radom zavoda prema Zakonu iz 1965. godine. Konzervatorski zavodi u Rijeci, Splitu i Zagrebu, temeljem članka 70. toga zakona obavljali su i poslove iz nadležnosti republičkog zavoda, a izmjenom Zakona donesenom 1966. Konzervatorski zavod u Zagrebu nastavlja s radom kao Republički zavod; konzervatorski zavodi u Rijeci i Splitu nastavljaju s radom kao regionalni zavodi, čime je uspostavljena hijerarhija nadležnosti Republičkog zavoda u odnosu na regionalne zavode, odnosno općinske, te je time omogućena uspješnija zaštita spomenika.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture, 1966.¹⁰⁹⁵

Prosvjetno-kulturno vijeće i Republičko vijeće Sabora na sjednici 28. prosinca 1966. donijeli su Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture. Izmjena zakona koja je stupila na snagu 30. prosinca 1966. donosi promjene u smislu decentralizacije službe zaštite. Služba zaštite organizirana je na regionalnom principu: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Regionalni zavodi za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, Osijeku, Splitu i Rijeci, komunalni zavodi u Dubrovniku, Splitu i Zadru, Zavod za zaštitu spomenika u Varaždinu; Regionalni zavod Osijek je međuopćinski zavod te Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba. Ovim zakonom osnovan je Savjet za zaštitu spomenika kulture kao

¹⁰⁹⁴ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 32, god. XXI (CXXVII), od 30. srpnja 1965:402-409.

¹⁰⁹⁵ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 50, god. XXII (CXXVIII), od 30. prosinca 1966.

tijelo *društveno-stručnog* karaktera koje za čitavo područje SR Hrvatske određuje i provodi politiku zaštite spomenika.

Zakon o zaštiti spomenika kulture, 1967.¹⁰⁹⁶

Prosvjetno kulturno vijeće Sabora SR Hrvatske na sjednici 22. veljače 1966. raspravljalo je na osnovi elaborata *Aktualni problemi zaštite spomenika kulture s prijedlogom za organizaciju efikasnije konzervatorske službe i osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske*¹⁰⁹⁷ o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture (iz 1960. godine). Donošenje *Međunarodne povelje o konzervaciji i restauraciji spomenika i mjesta* u Veneciji 31. svibnja 1964. također je bila podloga za izradu novog zakona. U Povelji je definiran pojam historijskog spomenika te proces konzervacije, restauracije, dokumentiranja i publiciranja.¹⁰⁹⁸ Na temelju tih dvaju dokumenata stručna skupina izradila je Zakon koji je donesen 1967. godine.¹⁰⁹⁹

Zakon o zaštiti spomenika sadrži opće odredbe o zaštiti spomenika, prava i obveze imatelja spomenika, način registriranja spomenika i druge upravne mjere, te odredbe o zavodima za zaštitu spomenika kulture i kaznene odredbe. Sukladno zakonu, spomenici kulture zaštićeni su samim zakonom bez obzira na vlasništvo i pravni status zaštite. Spomenikom kulture smatraju se nepokretni i pokretni predmeti kao i grupe predmeta koji su zbog svoje arheološke, historijske, etnografske, umjetničke, sociološke, arhitektonske, urbanističke, tehničke i druge znanstvene ili kulturne vrijednosti od značaja za društvenu zajednicu. U članku 3. propisana je svrha zaštite spomenika kulture u smislu očuvanja spomenika, poduzimanja mjera za održivost, sprečavanja radnji koje bi mogle oštetiti spomenik i osiguranja uvjeta za potrebe zajednice. Zaštita se ostvaruje na čitavom području SR Hrvatske. Zakon razlikuje imatelje spomenika koji su vlasnici ili posjednici spomenika, one koji imaju pravo upravljanja spomenikom ili po bilo kojoj osnovi drže spomenik, od prava korištenja spomenika u društvenom vlasništvu. Pravo korištenja u društvenom vlasništvu pripada općini na čijem se području spomenik nalazi ako posebnim aktom nadležnoga tijela to pravo nije dano drugoj ustanovi ili *organizaciji*. Člankom 9. određeno je da, ukoliko imatelj spomenika nije poznat, do određivanja ustanove ili organizacije kojoj se daje pravo korištenja odnosno do utvrđivanja vlasnika o spomeniku brine *općinski organ uprave* nadležan za poslove zaštite. Sukladno članku 11. određeni poslovi upravljanja i čuvanja spomenika mogli su se povjeriti

¹⁰⁹⁶ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 13, god. XXIII (CXXIX), od 30. ožujka 1967.

¹⁰⁹⁷ Elaborat je izradio Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu. MK-UZKB-A Dopis Organizacija službe za zaštitu spomenika kulture.

¹⁰⁹⁸ BRGULJAN, 1985:171-175.

¹⁰⁹⁹ Na navedenim podacima zahvaljujem Vladimiru Ukrainčiku.

savjetima građana kao tijelima društvenog upravljanja, koje je osnivala *općinska skupština*, odnosno pojedinim udruženjima i društvenim organizacijama. Zaštitu spomenika provodili su zavodi za zaštitu spomenika ako nadležnost nije prenesena na druga tijela. Nadalje se navodi da se čuvanjem, proučavanjem i stručnim održavanjem spomenika bave i posebne ustanove: muzeji, galerije i biblioteke. U članku 16. propisano je da imatelji spomenika u pogledu održavanja i popravka spomenika uživaju porezne, carinske i druge olakšice koje su propisane posebnim propisima. Dio zakona u kojem su regulirana prava i obveze imatelja spomenika sadrži obvezu imatelja spomenika da predmet za koji se predmnijeva da je spomenik kulture prijavi *općinskom organu uprave* ili *Zavodu za zaštitu spomenika kulture*, kao i sve promjene na spomeniku nakon prijavljivanja. Osoba ili *organizacija* koja posreduje u prometu spomenicima dužna je obavijestiti nadležni zavod za zaštitu o spomeniku koji je preuzela radi prodaje. Članak 19. uređuje obvezu imatelja spomenika da snosi troškove redovitog održavanja spomenika, a u slučaju da se ne pridržava te obveze zavod za zaštitu će ga opomenuti i odrediti rok popravka. Ako imatelj ne postupi prema opomeni, popravak će biti izveden na njegov trošak. Člankom 22. navedeno je da je imatelj spomenika dužan učiniti spomenik pristupačnim javnosti na način i pod uvjetima određenim rješenjem *Organa općinske skupštine nadležnog za poslove zaštite spomenika kulture* ako je to nužno radi zadovoljenja kulturnih potreba zajednice. Na traženje zavoda za zaštitu spomenika kulture imatelj spomenika dužan je omogućiti korištenje određenog spomenika za izlaganje na izložbama, odnosno javnu prezentaciju. U slučaju oštećenja spomenika pri preuzimanju, prijenosu i izlaganju troškove snosi organizator. Ako se utvrdi da bi redovitom upotrebom spomeniku mogla biti nanesena šteta, imatelj spomenika dužan je, sukladno članku 24., spomenik koristiti na način definiran uputama zavoda za zaštitu. Prema članku 25. Zakona nadležni Zavod za zaštitu spomenika kulture ima pravo oduzeti spomenik imatelju koji se prema njemu nemarno odnosi i predati ga na čuvanje staratelju određenom u tu svrhu. Od članka 26. do uključivo članka 28. reguliran je izvoz spomenika: spomenici se sukladno članku 26. ne smiju iznositi iz zemlje, osim uz dozvolu *Republičkog organa uprave nadležnog za poslove kulture*, odnosno Republičkog zavoda za zaštitu spomenika. *Republički organ uprave nadležan za poslove kulture* izdaje dozvolu za izvoz nakon pribavljenog mišljenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. To mišljenje za Zavod izrađuje stručna komisije koju sam imenuje. U svrhu izlaganja ili ekspertize spomenika u inozemstvu Republički zavod za zaštitu spomenika kulture daje dozvolu za privremeni izvoz s određenim rokom vraćanja spomenika u zemlju, kao i dozvolu o prijenosu spomenika. U trećoj glavi Zakona *Registriranje spomenika i druge upravne mjere* određeno je da se spomenici i predmeti za koje se utvrdi da imaju svojstvo spomenika upisuju u Registar spomenika kulture,

što se utvrđuje Rješenjem Zavoda za zaštitu spomenika. Protiv rješenja moguća je žalba. Do donošenja rješenja o upisu u registar nadležni zavod može donijeti rješenje o preventivnoj zaštiti. Nadalje, člankom 32. uključivo i članak 37. normirano je vođenje registra spomenika kulture u slučaju kada registar vodi općinski ili regionalni zavod za zaštitu spomenika. Republički zavod za zaštitu spomenika vodi registar spomenika za ona područja na kojima nema općinskog regionalnog zavoda i evidenciju svih spomenika kulture na području Republike Hrvatske. Sva rješenja na osnovi kojih se provodi upis u registar spomenika regionalni zavodi dostavljaju i Republičkom zavodu za zaštitu spomenika. Način vođenja registra, evidencije i dokumentacije spomenika kulture propisuje *republički sekretar* nadležan za poslove kulture. Muzeji, galerije i biblioteke dužne su dostavljati republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture izvještaje o obilasku spomenika i godišnje izvještaje o restauriranju i konzerviranju spomenika koji se nalaze u njihovim zbirkama ili su im bili povjereni u svrhu restauriranja ili konzerviranja. U četvrtoj glavi Zakona sadržan je ustroj zavoda za zaštitu spomenika kulture. Zavodi za zaštitu spomenika prema zakonu su samostalne i samoupravne ustanove koje osnivaju općine i republika. Veći broj općina mogao je osnovati zajednički zavod za zaštitu spomenika kulture te je prije donošenja akta o osnivanju općinska skupština bila dužna pribaviti mišljenje republičkog organa uprave nadležnog za poslove kulture. Za osnivanje i početak rada zavoda za zaštitu trebala su biti osigurana financijska sredstva i stručno osoblje. Statut zavoda temeljem članka 47. donosi radna zajednica i Savjet zavoda te se statut prije konačnog usvajanja podnosi na razmatranje općinskoj skupštini odnosno općinskim skupštinama ako zavod osniva više općina. Statut Republičkog zavoda prije konačnog usvajanja podnosi se na razmatranje Saboru. Člankom 48. propisano je financiranje zavoda po propisima o financiranju samostalnih ustanova. Rad zavoda opisan je člankom 49. prema kojem je zavod zadužen za: razmatranje, proučavanje, istraživanje i primjenu znanstvenih metoda, rješavanje pitanja iz područja zaštite spomenika, reguliranje korištenja spomenika u društvenom vlasništvu te za stručne, upravne i druge poslove iz područja zaštite spomenika. Prema članku 50. definirani su poslovi Republičkog zavoda:

- *„ukazuje na potrebu donošenja propisa u oblasti zaštite spomenika kulture;*
- *vrši stručni nadzor nad izvođenjem zaštitnih i konzervatorskih radova na arheološkim iskopavanjima i istraživanjima;*
- *pruža stručnu pomoć drugim ustanovama za zaštitu spomenika kulture;*
- *vrši stručni nadzor nad radom zavoda za zaštitu spomenika kulture, kao i nad radom ostalih ustanova zaštite (samostalne restauratorske radionice, restauratorske i preparatorske radionice u muzejima, bibliotekama i slično);*

- *izrađuje elaborate za konzerviranje, restauriranje, popravak spomenika i druge slične radove, odnosno odobrava takve elaborate općinskih zavoda;*
- *vrši druge slične i upravne poslove u oblasti zaštite spomenika, koji su mu ovim zakonom ili drugim propisima stavljeni u nadležnost, kao i druge takve poslove ako pojedini od njih nisu stavljeni u nadležnost drugih organa ili ustanova.“*

Člankom 51. uključivo i članak 62. propisan je način upravljanja zavodom za zaštitu spomenika kulture i normirana su tijela (*organ*) zavoda za zaštitu. Zavodom upravljaju zaposlenici neposredno te preko tijela upravljanja: *upravnog odbora, direktora i savjeta zavoda*. Članovi savjeta su i predstavnici *društvene zajednice*. Za odlučivanje u znanstvenim i stručnim poslovima, prema Statutu zavoda, mogu se osnovati posebna stručna tijela. Zaposlenici zavoda neposredno odlučuju na *zborovima* referendumom i drugim oblicima neposrednog odlučivanja. Način rada radnih zajednica uređuje se statutom zavoda, a godišnje se bira predsjednik radne zajednice i njegov zamjenik. *Direktor* zavoda ne može biti predsjednik radne zajednice. Člankom 53. propisan je rad radne zajednice zavoda koja organizira djelatnost zavoda, brine se o razvoju zavoda, utvrđuje planove rada i razvoja zavoda, odlučuje o upotrebi i raspodjeli financijskih sredstava, uređuje radne odnose i bira ograne upravljanja te donosi opće akte. Člankom 54. propisan je rad upravnog odbora zavoda koji odlučuje o poslovanju zavoda, priprema prijedloge općih akata i plana rada zavoda te se brine o provedbi akata i zaključaka radne zajednice i savjeta. Savjet regionalnog zavoda na prijedlog natječajne komisije, a na osnovi javnog natječaja, imenuje direktora zavoda. Izvršno vijeće sabora imenuje i razrješava direktora Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Direktor zavoda donosi u upravnom postupku rješenja u poslovima zaštite spomenika kulture iz nadležnosti zavoda. Žalbe protiv tih rješenja rješava u drugom stupnju *republički organ uprave* nadležan za poslove kulture. Članak 58. i 59. propisuje rad i sastav savjeta zavoda; savjet zavoda čine članovi koje bira *radna zajednica*, oni koje imenuje nadležna *općinska skupština* te određeni broj predstavnika *interesnih organizacija*. Članovi savjeta biraju se odnosno imenuju na dvije godine, od kojih se polovica imenuje svake godine. Predsjednika savjeta biraju članovi savjeta. Savjet zavoda :

„-...razmatra stanje i rezultate rada zavoda;

- *razmatra materijalne uvjete rada zavoda i podstiče odgovorne društvene faktore zainteresirane organizacije na stvaranje što boljih uvjeta za ostvarivanje zadataka zavoda“.*

Člankom 60. zakona određeno je da, ako na području općine u kojoj nije osnovan općinski zavod postoji veći broj značajnih spomenika, općinska skupština na prijedlog Republičkog zavoda imenuje povjerenika za zaštitu spomenika kulture. Nadzor u pogledu zakonitosti rada

zavoda reguliran je u članku 62. kojim je određeno da nadzor provodi *općinski organ uprave* nadležan za poslove zaštite spomenika kulture. Republički organ uprave nadležan za poslove kulture provodi nadzor nad radom Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Oštećenje ili uništenje spomenika kulture Zakon je normirao kao kazneno djelo ili prekršaj za koje je propisao zatvorske i novčane kazne.

Zakon o samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti kulture, 1974.¹¹⁰⁰

Ustavom SR Hrvatske iz 1974. godine proklamirano je načelo da nekretnine i druge stvari od posebnoga kulturnog i povijesnog značenja uživaju posebnu zaštitu i koriste se pod uvjetima i na način koji su propisani zakonom. Odredba o Zaštiti i unaprjeđivanju čovjekove okoline javlja se kao zasebna ustavna kategorija, a spomenici kulture su sastavni dio čovjekove okoline. U skladu s načelima *Ustava* osnovana je *Republička samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture*, kojoj je prethodio Zakon o samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti kulture.

Samoupravne interesne zajednice u kulturi osnivaju se radi zadovoljavanja osobnih i zajedničkih potreba i interesa na području kulture na načelima uzajamnosti i solidarnosti, čime potiču kulturno stvaralaštvo i razvoj kulture (članak 1. i 2.). Statutom zajednice pobliže se određuje način ostvarivanja njezina rada. Zajednice se Upisuju u registar privrednog suda (članak 9.). Prema članku 22. organizacija i način rada samoupravne interesne zajednice na području kulture uređuju se na takav način da radnicima osigurava odlučivanje o pitanjima rada zajednice. U 6. glavi Zakona, pod *Opće društvene potrebe u oblasti kulture*, u članku 54. među ostalim je propisana zaštita pokretnih i nepokretnih spomenika kulture nulte i prve kategorije, te djelatnost Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode. Osnivanje i konstituiranje samoupravnih interesnih zajednica, osnovnih zajednica i udruženja samoupravnih interesnih zajednica trebalo se obaviti do 28. veljače 1975. godine.

Donošenjem Zakona o zaštiti spomenika kulture iz 1967. završilo je razdoblje intenzivnog razvoja zakonske regulative na području zaštite spomenika koji je započeo 1945. godine. Ubrzo nakon donošenja spomenutoga Zakona stizala su mišljenja i prijedlozi za njegovu izmjenu. Već godine 1969. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture donosi prijedloge izmjena zakonske regulative vezane za pokretne spomenike. Izmjene su se odnosile na vođenje evidencije i dokumentacije, izvoz i privremeno iznošenje spomenika kulture u

¹¹⁰⁰ Objavljeno: *Narodne novine*, broj 51, od 12. prosinca 1974.

inozemstvo, donošenje Zakona o stručnim zvanjima i stručnoj spremi u ustanovama iz područja zaštite spomenika kulture, na određivanje uvjeta za stjecanje stručnih zvanja te na stručne ispite. Republički zavod predlaže i osnivanje Republičke inspekcije za zaštitu spomenika s određenim ovlastima i pravom nadzora nad provedbom propisa i mjera zaštite, kao i nadzor tijekom zaštitnih radova na spomenicima.¹¹⁰¹

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u suradnji sa stručnom službom Republičke samoupravne interesne zajednice u oblasti kulture 1981. godine također predlaže izmjene Zakona o zaštiti spomenika kulture iz 1967. godine. Izmjene su se odnosile i na obveze i prava vlasnika pokretnih spomenika. Predloženo je da se poreznim i ostalim olakšicama stimulira kolekcionarstvo i održavanje zbirki. Zbirke bi obvezno trebale biti prijavljivane službi zaštite radi inventarizacije i kategorizacije i trebale bi biti dostupne javnosti (stručnoj i široj).¹¹⁰² Osnivanje inspekcije u službi zaštite, kao ideja i kao prijedlog, javlja se stalno od 1950-ih, prilikom donošenja svakog zakona o zaštiti. Savjet za zaštitu spomenika kulture Hrvatske predložio je osnivanje inspekcije zaštite spomenika kulture na sjednici 23. siječnja 1967. godine. Tada je prihvaćeno da pravna služba Savjeta ispita pravne mogućnosti konstituiranja inspekcije za područje zaštite spomenika kulture.¹¹⁰³ U sljedećim prijedlozima zakona inspekcija se uvijek spominjala, ali u donesenim zakonima je izostavljena. Iz pronađenih dokumenata nije se mogao iščitati pravi razlog neuvrštavanja inspeksijske službe u zakon o zaštiti spomenika kulture.

Iako su odmah nakon donošenja Zakona iz 1967. donesena mišljenja i prijedlozi u vezi s revizijom zakonodavstva, do 1999. nije donesen novi zakon o zaštiti.

¹¹⁰¹ MK-UZKB-A Dopis broj 01-171/2-1969. od 22. rujna 1969.

¹¹⁰² MK-UZKB-A Elementi za višegodišnje planiranje zaštite spomenika kulture, Zagreb, siječanj 1981.

¹¹⁰³ MK-UZKB-A Zapisnik 5. sjednice Savjeta održane 19. studenoga 1968.

5. Zaključak

Ovaj rad prati institucionalni razvoj zaštite pokretnih umjetničkih predmeta na prostoru Republike Hrvatske u razdoblju od 1850. do 1990. godine.

Premda su se na ovom području u obrađenom razdoblju od 150 godina izmijenila četiri državna uređenja, služba se kontinuirano razvijala u zadanim društveno-političkim uvjetima pa tako i njezina briga za pokretne umjetničke predmete. U tom razdoblju može se pratiti razvoj zaštite pokretnih spomenika od sporadičnog do planskog i na kraju sustavnog, dakle od časa kada oni postaju predmet interesa i vrjednovanja do kategorije pravne zaštite. Istraživanjem i obradom arhivskih spisa i dostupne literature definirani su čimbenici koji utječu na institucionalni razvoj; odnos kontinentalne Hrvatske i Dalmacije, rad pojedinaca, razvoj metodoloških principa, izrada i donošenje akata te utjecaji ostalih sudionika na institucionalni razvoj.

Sjever – jug

Društveno-političke prilike koje su utjecale na upravnu i kulturno-povijesnu podijeljenost kontinentalne Hrvatske i Dalmacije pokazale su se ključnima pri/u razumijevanju svih procesa koji su utjecali na institucionalni razvoj zaštite spomenika. U oba dijela započinje proces institucionalnog razvoja gotovo istovremeno, ali razvija se paralelno. U Dalmaciji djelovanjem *Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje građevinskih spomenika*, a u kontinentalnoj Hrvatskoj radom *Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine*. Bitna razlika između sjevera i juga bila je u tome što se rad Konservatorijalnog ureda za Dalmaciju pod Središnjim povjerenstvom odvija u kontinuitetu od njegovog osnivanja do kraja postojanja Austrijskog carstva, dok rad Društva za pověstnicu zamjenjuju inicijative Društva umjetnosti i Arheološkog muzeja u Zagrebu, da bi naposljetku bilo osnovano *Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika*. U međuratnom razdoblju oba ureda u Zagrebu i Splitu djeluju odvojeno uz povremenu suradnju po pitanju donošenja zakona o zaštiti i u vezi restauriranja pokretnih umjetničkih predmeta. Dolazak Karamana u Zagreb 1941. godine jest trenutak spajanja sjevera i juga u konzervatorskoj teoriji i praksi, a postavljanjem Cvite Fiskovića nakon 1945. za voditelja ureda za Dalmaciju priznat je primat dalmatinske škole povijesti umjetnosti i zaštite spomenika.

Baštinici spomenika

Glavnu ulogu u razvijanju zaštite spomenika preuzeli su društveno istaknuti pojedinci: kulturni djelatnici, entuzijasti i ljubitelji umjetnosti. Ti istaknuti pojedinci bili su u prvom redu Ivan Kukuljević Sakcinski, Izidor Kršnjavi i Josip Brunšmid, a u Dalmaciji Vicko Andrić i Frano Bulić. Oni su uz pomoć brojnih „pristaša“ na terenu potaknuli razvoj svijesti o čuvanju spomenika te pokrenuli osnivanje kulturnih institucija koje su naposljetku dovele do institucionaliziranja zaštite spomenika. Od samih početaka uočena je stalno prisutna veza između konzervatora i Arheološkog muzeja, bilo putem administrativne nadležnosti ili radom stručnjaka pri/u muzeju. Upravo je u kontinentalnom dijelu Hrvatske krajem 19. stoljeća, u nepostojanju drugih, direktor Arheološkog muzeja Josip Brunšmid izravno preuzeo na sebe borbu za institucionalizaciju službe zaštite različitim predstavkama nadležnim tijelima.

U razdoblju od 1918. do 1940. godine zaštita pokretnih spomenika također je vezana uz pojedince koji u isto vrijeme rade u muzejima, službi zaštite, na sveučilištu i općenito djeluju u tadašnjem kulturnom životu. Gjuro Szabo nastavlja rad kao glavni pokretač službe zaštite u kontinentalnoj Hrvatskoj od 1910. do 1942., dok u Dalmaciji tu ulogu imaju don Frano Bulić i Ljubo Karaman. Razvoj službe zaštite bio je nezamisliv bez navedenih pojedinaca. Međutim, pored njih, istraživanjem su uočeni i drugi akteri u razvoju službe zaštite čija uloga u zaštiti spomenika nije do sada dovoljno valorizirana. Szabu će u njegovom radu pomagati kustos u

Arheološkom i Etnografskom muzeju, a potom ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt Vladimir Tkalčić i to od početka rada Zemaljskog povjerenstva. On se u vrijeme Drugoga svjetskog rata angažirao u spašavanju spomenika organizirajući muzejsko i konzervatorsko osoblje u evakuaciji inventara iz pravoslavnih crkava u Hrvatskoj, kao i u uspostavi restauratorske radionice. Stručno osoblje muzeja godinama je provodilo konzervatorski posao, nadziralo trgovine antikvitetima i kretanje umjetnina te pregledavalo i ocjenjivalo pojedine predmete za koje je tražena izvozna dozvola. Također treba spomenuti sudjelovanje ravnatelja Arheološkog muzeja Viktora Hoffillera u radu Zemaljskog povjerenstva čitav niz godina od 1914., kada vodi akciju spašavanja metalnih predmeta od rekvizicije, pa do godine 1941. te njegovo sudjelovanje u prijedlozima za organizaciju službe zaštite u suradnji s Ljubom Karamanom. Utvrđen je i važan doprinos Artura Schneidera i JAZU na evidenciji pokretnih umjetničkih predmeta.

Kosta Strajnić prije, a Vinko Foretić u vrijeme Drugoga svjetskog rata vodili su brigu oko zaštite spomenika u Dubrovniku i izvještavali Karamana o svim problemima pa tako i o pokušajima spašavanja pokretnih spomenika.

Iako se čini da se nakon 1945. uloga pojedinca smanjuje i da tu ulogu preuzimaju institucije u skladu s tadašnjim državnim uređenjem, ipak na kraju ostaju imena pojedinaca koji su pokretali predanim radom procese u zaštiti spomenika. To su prije svega Cvito Fisković, Anđela Horvat, Davor Domančić i Ksenija Radulić.

Razvoj metodologije – evidencija i inventarizacija pokretnih umjetničkih predmeta

Prvi poticaji evidencije i inventarizacije javljali su se sredinom 19. stoljeća, no nedostatak financijskih sredstava, manjak ljudi i ratna pustošenja odgađala su početak stvarnog provođenja zadanih aktivnosti. U razdoblju od 1918. do 1941. u kontinentalnoj Hrvatskoj nije se sustavno provodila evidencija i inventarizacija pokretnih umjetničkih predmeta, kao što je bio slučaj u Dalmaciji. Razloga je bilo nekoliko, od zdravstvenih problema tajnika Szaba do nedovoljne zainteresiranosti članova bivšeg Zemaljskog povjerenstva, odnosno nesređenog statusa Konzervatorskog ureda. No, treba naglasiti važnost Szabova rada, osobito evidentiranja pokretnih spomenika, kao i objavljivanje članaka u novinama o zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta i rješavanju problema vezanih uz restauriranje umjetnina i povratku iznesenih umjetnina, koji predstavlja temelj budućeg rada Konzervatorskog zavoda.¹¹⁰⁴ U Dalmaciji je prestankom djelovanja Središnjeg povjerenstva za spomenike Pokrajinski Konservatorijalni ured za Dalmaciju nastavio svoj rad na čelu s Bulićem i Karamanom. Njihovo provođenje

¹¹⁰⁴ *O čuvanju starog pokućstva u našim crkvama* (1916.), *Kaleži u našim crkvama* (1922.), *O hrvatskim zbirnama i sabiračima* (1922.), *Monstrance i kadionice u našim crkvama* (1923.), *O oltarima u našim crkvama* (1924.) i *O starom misnom ruhu u našim crkvama* (1928.)

evidencije pokretnih spomenika, povratak umjetnina otuđenih u vrijeme austrijske i talijanske uprave, restauriranje pokretnih umjetničkih predmeta te objavljivanje studija i eseja značajan su doprinos zaštiti spomenika od 1918. do 1941. godine u Dalmaciji. Nadležstvo za spomenike u Dubrovniku s Markom Muratom, kasnije Kostom Strajnićem također je u ovom razdoblju odigralo značajnu ulogu u zaštiti spomenika Dalmacije.

Nakon 1945. godine niz konferencija i savjetovanja bavilo se problematikom evidencije i inventarizacije pokretne umjetničke baštine. Savjetovanje u Dubrovniku 1960. godine pokušalo je razraditi jedinstvene principe inventarizacije, evidencije i dokumentacije pokretnih spomenika u skladu s Općim zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 1959. kojim je bilo propisano obavezno vođenje registra spomenika kulture. U skladu s time od 1963. godine počinje rad na registraciji pokretnih spomenika kulture. Evidentiranje pokretnih spomenika bilo je zapostavljeno u odnosu na nepokretne spomenike te nije dosljedno provođeno i ujednačeno. Metodologija evidentiranja se razvijala kroz godine od popisa s osnovnim podacima o predmetu do kartičnog pregleda za svaki pojedini predmet. Ta evidencija se pokazala izuzetno korisnom i značajnom kod popisa ratnih šteta u Domovinskog rata i nakon rata. S vremenom dozrijeva spoznaja da se kvalitetno konzerviranje i restauriranje pokretnih spomenika ne može provoditi samo angažmanom pojedinih umjetnika i radionica. Stoga je poduzet niz radnji, što je naposljetku rezultiralo osnivanjem Restauratorskog zavoda Hrvatske. Sustavna evidencija i inventarizacija pokretnih umjetničkih predmeta konačno je počela 1985. godine.

Zakon i zaštita

Prvi pokušaji zakonske zaštite pokretnih umjetničkih predmeta odnosili su se na sprječavanje njihove krađa i izvoza. S prijedlozima i pripremom raznih okružnica i naredaba o zaštiti spomenika započinje se odmah po osnivanju konzervatorskih ureda ili društava sredinom 19. stoljeća. U izradu se uključuju svi stručnjaci u zaštiti spomenika, umjetnici, političari, pravnici, poznavatelji i ljubitelji umjetnosti. Time se, u to vrijeme, praksa ne razlikuje od ostalih europskih država koje sve rade na pripremi zakona o zaštiti. Prvi svjetski rat donio je novi izazov za primjenu svih do tada uspostavljenih međunarodnih normi kao što je Haška konvencija. Malo toga je uspjela spasiti spomenuta konvencija i do tada donesene zakonske odluke, ali spašavanje predmeta od bakra i kositra bilo je ipak rezultat spoznaje važnosti spomenika. U međuratnom razdoblju izrada prijedloga zakona se intenzivira te nastupa borba oko pripreme jedinstvenog zakona u Kraljevini SHS. Naposljetku je donesena *Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika*, ali njenu primjenu zaustavio je Drugi svjetski rat. U vrijeme NDH donesen je niz naredbi i zakona o zaštiti spomenika.

Nakon 1945. godine uspostavom SFRJ dolazi do sustavnijeg rada na donošenju zakona. U početku se zakonski propisi odnose na popis ratne štete, popis kulturno-umjetničkih predmeta, povrat umjetnina restitucijom i rekompenzacijom, a poslije se u zakonima stavlja težište na organizaciju i provedbu načela zaštite. Donose se republički i savezni zakoni koji usmjeravaju razvoj službe zaštite. U njihovom donošenju aktivno sudjeluju regionalni zavodi za zaštitu spomenika. U skladu s uvođenjem samoupravljanja 1960-ih godina dolazi i do promjena zakonske regulative u vidu decentralizacije službe zaštite koja je doprinijela razvoju službe zaštite, posebno na evidenciji i inventarizaciji pokretnih umjetničkih predmeta.

Utjecaji i sudionici u zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta

Iako se rad konzervatora kontinentalnog dijela Hrvatske i Dalmacije većim dijelom odvijao zasebno, postojale su zajedničke dodirne točke u primjeni i provedbi teoretskih postavki na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta. Prije svega, to je bio utjecaj Bečke škole povijesti umjetnosti, odnosno austrijske službe zaštite. U Dalmaciji je taj utjecaj bio prisutan prvenstveno djelovanjem *Središnjeg povjerenstva*, odnosno izravnim radom njenih predstavnika (Eitelbergera, Riegla, Dvoraka i drugih) na spomenicima, a na kontinentu neposrednim radom bivših bečkih studenata. Taj utjecaj bio je dominantan sve do prve polovine 20. stoljeća. Upravo u začetku institucionalnog razvoja uspostavljeni su temeljni konzervatorski odnosi konzervatora – vlasnika (crkva) – nadležnog tijela (ministarstva), a osnivanjem katedre za povijest umjetnosti bili su ispunjeni preduvjeti razvoja zaštite spomenika na znanstvenim principima.

Obradom dokumentacije utvrđena je uloga Katoličke crkve na zaštiti pokretne baštine donošenjem raznih okružnica, popisivanjem predmeta u vlasništvu Crkve i izradom popisa. Uočena je i intenzivna suradnja predstavnika Crkve s istaknutim konzervatorima u pojedinim razdobljima.

Jednako tako, Konzervatorski ured u Zagrebu i Pokrajinski Konservatorijalni ured za Dalmaciju u Splitu razmjenjuju svoja iskustva i stručna promišljanja, posebno sa slovenskim povjesničarom umjetnosti Franceom Stelèom. Njihova suradnja bila je više od šturih poslovnih odnosa; međusobno pomaganje, nadopunjavanje, poštivanje i bodrenje u razvijanju i funkcioniranju konzervatorskih odjela/službe zaštite iščitava se iz gotovo svakog dokumenta.

„Naši spomenici“

Proglašenjem Federativne Države Jugoslavije započinje proces formiranja službe zaštite temeljene na zakonskim propisima. Država nastoji federalnim instrumentima ujednačiti politiku zaštite u republikama. To je prvi pokušaj sustavnog organiziranja službe zaštite. Takav pristup predstavlja napredak, ali ujedno se pokazao i nedostatnim jer je usuglašavanje stavova između republika trošilo vrijeme i crpilo snage, a konačni rezultat malokad je rezultirao usuglašenim stavovima koji bi se mogli učinkovito prenijeti na rad na terenu. Dakle, namjere su bile dobre, ali je izostala uspješna realizacija.

U radu je razjašnjena KOMZA, njena uloga i način rada, zakonski akti po kojima je prikupljala napuštene umjetnine i umjetnine od „neprijatelja naroda“ te njihovo raspoređivanje u muzeje i knjižnice, a sve u skladu s tadašnjom politikom provođenja klasne jednakosti.

Konferencije i savjetovanja glavne su točke razmjena ideja, iskustava i prijedloga o zaštiti spomenika, bilo da je riječ o republičkoj ili saveznoj razini. Zaštita pokretnih umjetničkih predmeta počela se provoditi i razvijati putem sustavne evidencije i registracije spomenika, što postaje primarni zadatak službe. Zakonskom regulativom prvi put se počinju primarno štiti pojedinačni pokretni spomenici zbog svoje vrijednosti, a ne pripadnosti određenom sklopu (crkvi, samostanu, muzeju).

U skladu s Općim zakonom o zaštiti spomenika iz 1960. započinje decentralizacija službe zaštite; Konzervatorski zavod u Zagrebu postaje Republički zavod za zaštitu spomenika; zavodi u Splitu, Rijeci, Osijeku i Zagrebu postaju regionalni zavodi za zaštitu, a zavodi u Dubrovniku, Zadru, Varaždinu i Šibeniku općinski. Uvođenjem samoupravljanja dolazi do osnivanja niza komisija i nesnalaženja oko uspostave hijerarhije nadležnosti, pa shodno tomu i do otežanog funkcioniranja cijeloga sustava, što se odražavalo i na donošenje i na provedbu zacrtanih programa. Tako se mogu pratiti razne inicijative u procesu njihova donošenja, ali izvještaja o završnim rezultatima gotovo da nema. Ovo razdoblje je količinom obrađenih, evidentiranih, inventariziranih i registriranih pokretnih umjetničkih predmeta brojčano znatno nadišlo sva dotadašnja razdoblja zaštite. Stoga se, uz sve nedostatke, može reći da je ovo razdoblje bilo vrlo uspješno na području zaštite pokretnih spomenika. To se napose potvrdilo u sljedećem razdoblju kada je, nakon razaranja u Domovinskom ratu, trebalo brzo i učinkovito evidentirati i procjenjivati ratne štete, a sustavno prikupljeni podatci o pokretnoj baštini bili su od esencijalne važnosti za njihovo spašavanje (kao i za povrat otuđenih umjetnina).

Iz svega prikazanog možemo zaključiti da je svako razdoblje stvaralo temelj za nadogradnju i daljnji razvoj u idućem razdoblju. I konačno, iz svega navedenog zaključujemo da i pored svih nastojanja da se što temeljitije obrade pokretni spomenici, njihova zaštita nije u potpunosti provedena.

6. Popis korištene literature i izvora

6.1. Popis literature

1. Abramić, Mihovil. „Don Frani Buliću in memoriam.“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 51(1930–34), III–XIV, Split, 1940.
2. Anić, Tomislav. „Normativni okvir podržavljenja imovine u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1944. - 1946.“ *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 39, No.1. Hrvatski institut za povijest, 25-62, Zagreb, 2007.
3. Antolović Jadran, *Zaštita i očuvanje kulturnih dobara*. Hadrian. Zagreb, 2009.
4. Alviž, Josipa – Nestić, Jasmina. Izidor Kršnjavi i počeci proučavanja povijesti umjetnosti u Hrvatskoj // *Iso Kršnjavi-veliki utemeljitelj*/ Mance, Ivana; Matijević, Zlatko (ur.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Hrvatski institut za povijest, 153-168, Zagreb, 2015.
5. Alviž Josipa-Nestić Jasmina. Artur Schneider i nastava povijesti umjetnosti na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu // *Artur Schneider 1879.-1946., Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa / Dulibić, Ljerka (ur.)*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 31.-53. Zagreb, 2016.
6. Arčabić, Goran. *Korak do novog stoljeća*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2007.
7. Badurina, Anđelko. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979.
8. Bakoš, Ján. *Discourses and strategies: The Role of the Vienna School in Shaping Central European Approaches to Art History&Related Discourses*. Series of Slovak Academy of Science, Vol. 5. Peter Lang – Frankfurt am Main, 2014.
9. Baldwin Brown, Gerard. *The care of ancient monuments. An account of the legislative and other measures adopted in European countries for protecting ancient monuments and object and scenes of natural beauty, and for preserving the aspect of historical cities*, Cambridge, 1905.
10. Belamarić, Josip. „Rad Cvita Fiskovića na izučavanju i zaštiti naše kulturno-povijesne baštine.“ *Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 26, 241-246, Dubrovnik-Zagreb, 1988.

11. Beritić, Lukša. „O zaštiti spomenika u Dubrovniku kroz stoljeća.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture* 10. 195-211, Beograd, 1959.
12. Bezić-Božanić, Nevenka. *Tragom Davnine*, Književni krug Split. Split, 2007.
13. Bianchi, Carlo Federico. *Kršćanski Zadar*. sv. II., Zadar, 2011.
14. Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Golden marketing. Zagreb, 1999.
15. Blake, Janet. *International Cultural Heritage law*. Oxford, 2015.
16. Blažić, Zdravko. „Konzervacija pokretnih spomenika u FNRJ.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture knjiga*, knjiga IV-V, (1953-1954). 63-69, Beograd, 1955.
17. Božić-Bužančić, Danica. „Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 18. 145-159, Split, 1970.
18. Bradanović, Marijan. „Tradicija, osnutak i djelovanje konzervatorske službe u Rijeci.“ *Sveti Vid : Zbornik*, br. 6, 127-146, 2001. www.academia.edu
19. Bralić, Ante. „Zadarski fin-de siècle – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvoga svjetskog rata.“ *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39, br. 3, Hrvatski institut za povijest, 731-775, Zagreb, 2008.
20. Brandi, Cesare. Teorija restauriranja I // Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada / Denis Vokić (ur.), Zagreb, 2007.
21. Bratulić, Josip. *Izložba pisana riječ u Hrvatskoj*, Zagreb, 1985.
22. Brguljan, Vladimir. *Međunarodni sistemi zaštite kulturnih i prirodnih dobara. Uvod i zbirka opštih akata*, Zagreb-Beograd, 1985.
23. Bregovac Pisk, Marina. „Ivan Kukljević Sakcinski-sakupljač umjetnina.“ *Muzeologija* 32. Muzejski dokumentacijski centar. 14-22, Zagreb, 1996.
24. Bulić, Frano. „Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog Konservatorijalnog Ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove Palače u Splitu do konca godine 1920.“ *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1920.
25. Bulić, Frano. „Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij.“ *Zbornik Matice hrvatske*, Matica hrvatska, 93-246, Zagreb, 1924.
26. Bulimbašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić“ (1908.-1919.) umjetnost i politika*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2016.
27. Ciković, Danijel. Doprinos Artura Schenidera inventarizaciji hrvatske umjetničke baštine – nekoliko krčkih primjera osamdeset godina kasnije // *Artur Schneider 1879.-1946.*, *Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa* / Dulibić, Ljerka (ur.). Zagreb: *Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske*, 115-139, Zagreb, 2016.
28. Cecchelli, Carlo. *Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia*, Rim, 1932.
29. Celić, Josip. *Pag kroz rukopis Gjure Szabe*, Matica Hrvatska ogranak Pag, Pag, 2015.

30. Cestarić, Vesna. „Izložba restauratorske radionice u Zadru.“ *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. God. 9, br. 1-2, 81-84, Zadar, 1961.
31. Cetnarowicz, Antoni. *Narodni preporod u Dalmaciji, Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb, 2006.
32. Cvitanović, Đurđica. „Odnos naše sredine prema kulturno-umjetničkim spomenicima.“ *Kaj: časopis za kulturu i povijest*, God. 7, br. 2, 13-33, Zagreb, 1974.
33. Ćorić, Franko. *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u Hrvatskim zemljama – Ustroj, zakonodavstvo i djelovanje 1850.-1918.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, Zagreb, 2010.
34. Ćorić, Franko. „Max Dvořák: Restauratorska pitanja-Split.“ *Kulturna baština*. br. 38, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, 141-162, Split, 2012.
35. Ćubela, Ivan. „Kraljevska delegacija vlade u Splitu 1806.-1811.“ *Kulturna baština*. br. 37, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, 85-94, Split, 2007.
36. Čapeta Rakić, Ivana. *Djela radionice Santa Croce na istočnoj obali Jadrana*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2011.
37. Čapeta Rakić, Ivana. „O propisima i pravnim aspektima zaštite pokretne baštine za vrijeme druge austrijske uprave u Dalmaciji.“ *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. br. 9, 3-18, Split, 2016.
38. Čipčić, Marijan. *Dr. Ivo Tartaglia - prvi ban Primorske banovine, Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*, Književni krug Split, Split, 2016.
39. Demori Staničić, Zoraida. „Teorijski aspekti restauriranja misnice iz župne crkve Sv. Stjepana u Motovunu“, *Portal*. br. 4, Hrvatski restauratorski zavod, 105-115, Zagreb, 2013.
40. Demori Staničić, Zoraida. *Tempus fugit – obljetnica Restauratorske radionice u Splitu Hrvatskog restauratorskog zavoda // katalog povodom izložbe Šezdeset godina Restauratorske radionice u Splitu*, Zagreb, 2014.
41. Dočkal, Kamilo. „Diecezanski muzej u Zagreb.“ *Zagreb: revija Društva Zagrebčana*, God. 10, 8-12, kolovoz-prosinac, 293-305, Zagreb, 1942.
42. Dočkal, Kamilo. *Diecezanski muzej nadbiskupije zagrebačke*, Tisak Narodne tiskare, Zagreb, 1944.
43. Domančić, Davor. *Zavičajni album*. Književni krug Split-Matica Hrvatska Hvar, 2008.
44. Dulibić, Ljerka - Pasini Tržec, Iva. *Izidor Kršnjavi - prvi kustos Strossmayerove galerije starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti // Iso Kršnjavi – veliki*

- utemeljitelj* / Mance, Ivana; Matijević, Zlatko (ur.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Hrvatski institut za povijest. 169-181, Zagreb, 2015.
45. Duplančić, Arsen. „Kad sporedno postaje glavno: Neki primjeri iz knjižnice iz Arheološkog muzeja u Splitu.“ *Muzeologija*. br. 48-49, Muzejski dokumentacijski centar, 56-71, Zagreb, 2012.
 46. Duplančić, Arsen. „Pokretanje časopisa *Bullettino di archeologia e storia dalmata* i Theodor Mommsen.“ *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. Vol. 101, br. 1, Arheološki muzej Split, 7-27, Split, 2008.
 47. Dvořak, Max. „Katekizam zaštite spomenika.“ *Pogledi:časopis za društvena zbivanja* Vol. 18. br. 3-4, 793-820, Split, 1988.
 48. Fisković, Cvito. *Dalmatinski spomenici i okupator*. Izdanje Konzervatorskog zavoda u Splitu, Split, 1946.
 49. Fisković, Cvito. „Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949 godine.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knjiga 2. sv. 1. (1951), Beograd, 1952.
 50. Fisković, Cvito. „Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950. do 1951. godine.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knjiga 2. sv. 1. (1951), Beograd, 1952.
 51. Fisković, Cvito. „Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1952 godine.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knjiga IV-V, 1953-1954, Beograd, 1955.
 52. Fisković, Cvito. „O zaštiti solinskih spomenika početkom XIX stoljeća.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 1, 25-31, Zagreb, 1975.
 53. Fisković, Vicko. „Iz dopisivanja Koste Strajnića i Cvita Fiskovića.“ // *Strajnićev zbornik. Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti Koste Strajnića* / Viđen, Ivan (ur.). Matica hrvatska ogranak Dubrovnik, Institut za povijest umjetnosti. 186-195, Dubrovnik-Zagreb, 2009.
 54. Galović, Krešimir. *Klub hrvatskih arhitekata u zagrebu*. Ministarstvo kulture RH. Zagreb, 2010.
 55. Gašparović, Miroslav. „Fragmenti jedne povijesti Muzej za umjetnost i obrt 1880-2005.“ *Vijesti muzealaca i konzervatora*. br. 4, Hrvatsko muzejsko društvo. 29-32, Zagreb, 2005.
 56. Gašparović, Ljerka. „Artur Schneider kao ravnatelj Strossmayerove galerije.“ *Peristil:zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 23, br. 1. Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske. 37-46, Zagreb, 1980.
 57. Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*. Novi liber. Zagreb, 2001.
 58. Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Knjižara Ljevak. Zagreb, 2003.

59. Greenhalgh, Michael, „Destruction of cultural heritage in 19th-century France: old stones versus modern identities.“ *Heritage and Identity*, Vol. 4. Brill, 2015.
60. Gross, Mirjana - Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu*. Globus. Zagreb, 1992.
61. Gross, Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske*. Globus. Zagreb 1985.
62. Hilje, Emil – Tomić. Radoslav, *Slikarstvo: Umjetnička baština zadarske nadbiskupije*. Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2006.
63. *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, ur. Nicholas Stanley Price, M. Kirby Talley Jr, Alessandra Melucco Vaccaro, The Getty Conservation Institute Los Angeles, 1996.
64. Hoffiler, Viktor. „Osvrt na rekviziciju zvona u Hrvatskoj.“ *Sveta Cecilija: list za pučku crkvenu glasbu i pjevanje*. God. 13. br. 1, 7-11, Zagreb, 1919.
65. Holjevac, Željko. „Važnost jednakosti pred zakonom i komunikacijske revolucije u procesu oblikovanja modernih europskih nacija.“ *Povijest u nastavi*. Vol. 10, br. 19, Društvo za hrvatsku povjesnicu, 65-70, Zagreb, 2012. <https://hrcak.srce.hr/117179>
66. Horvat Lina Anđela, *Prilozi poviestnom razvoju čuvanja umjetničkih i kulturno-poviestnih spomenika u Hrvatskoj*. Zagreb, 1944.
67. Horvat, Anđela. *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Hrvatski državni konzervatorski zavod u Zagrebu br. 1, 1-75, Zagreb, 1944.
68. Horvat, Anđela. „Dar Ljube Karamana našoj i međunarodnoj nauci uz njegovu 75 godišnjicu.“ *Vijesti muzealaca i konzervatora*, br. 4, 3-8, Zagreb, 1961.
69. Horvat, Anđela. „O djelatnosti Ljube Karamana u Zagrebu.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Vol. 14-15. Društvo povjesničara umjetnosti, 24-36, Zagreb, 1971.-1972.
70. Horvat, Anđela. O djelovanju Zemaljskog Povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu od 1910.-1914., *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 2-3, (1976-1977). Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreb. 7-29, Zagreb, 1977.
71. Horvat, Anđela. „O djelovanju "Povjerenstva" za čuvanje spomenika u Zagrebu (1914-1923).“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 4-5, (1978-1979) Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreb. 11-35, Zagreb, 1979.
72. Horvat, Anđela. „O djelovanju konzervatorske službe u Zagrebu (1923-1941).“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 6-7, (1980-1981). Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreb. 15-35, Zagreb, 1980.

73. Horvat, Anđela. „Sažeti uvid u terenski rad A. Schneidera.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 23, Društvo povjesničara umjetnosti, 47-56, Zagreb, 1980.
74. Horvat, Anđela. „Uz 10. godišnjicu smrti akademika Ljube Karmana.“ *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1 (52), 99-102, Zagreb, 1982.
75. Iveković, Oton. „Naši kipari, slikari i grafičari.“ *Zagrebački dnevnik* 2, Zagreb, 1922.
76. Ivančević, Radovan. „Ljubo Karaman – mit i stvarnost, O djelovanju domaće sredine prema stvaralaštvu Ljube Karamana.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*. br. 11, Institut za povijest umjetnosti. 165-185, Zagreb, 1987.
77. Ivančević, Radovan. *Bečka škola povijesti umjetnosti i Hrvatska: utjecaji i kontinuitet* // *Bečka škola povijesti umjetnosti / Knežević Snješka (ur.)*. Globus. Zagreb 1999.
78. Ježić, Slavko. „Uređenje narodnog prosvječivanja i promičbe u Italiji i Njemačkoj.“ *Prosvjetni život*, god.1. br. 1.-2. Zagreb, 1942.
79. Jirsak, Libuše. „Dva muzeja, kućna industrija i nekoliko citata: Izidor Kršnjavi i Alois Riegl.“ // *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, 293-304, Zagreb, 2015.
80. Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heinemann. Oxford, 2004.
81. Juranović Tonejc, Martina. „Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske.“ *Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33-34, Ministarstvo kulture.15-22, Zagreb, 2009-2010.
82. Juranović Tonejc, Martina. „Putne bilješke Mijata Sabljara (1852.-1854).“ *Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske* 14, Ministarstvo kulture. Zagreb, 2010.
83. Juranović Tonejc Martina. Gjuro Szabo i zaštita pokretnih umjetničkih predmeta u službi zaštite spomenika // *Gjuro Szabo 1875. – 1943., Zbornik radova znanstveno – stručnog skupa Hrvatski povjesničari umjetnosti*, Zagreb 2015. / Špikić, Marko (ur.) Društvo povjesničara umjetnosti, 77.-88. Zagreb, 2018.
84. Jurišić, Greta. „O problemima i poteškoćama rada na području Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, Knjiga II., sv. 1, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. Beograd, 1952.
85. Jurman Karaman, Draginja. „Ivan Kukuljević–Sakcinski prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knjiga IV-V, (1953-1954). Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. 147-161, Beograd, 1954.
86. Jurman Karaman Draginja, „Suvremenost konzervatorskih pogleda Ljube Karamana: (uz njegovu raspravu: "Razmatranja na liniji krilatice "konzervirati a ne restaurirati").“

- Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 14-15, Društvo povjesničara umjetnosti. 37-40, Zagreb, 1971.-1972.
87. Kampuš, Ivan - Karaman, Igor. *Tisućljetni Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
 88. Katanić, Nadežda. „V. savetovanje o zaštiti spomenika kulture i III kongres Društva konzervatora Jugoslavije.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*. Knjiga 13. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. 163-168, Beograd, 1962.
 89. Katić, Lovre. „Don Frane Bulić.“ *Čehoslovačko-jugoslovenska revija*, 2-4, 145–152, Prag – Beograd, 1931.-1932.
 90. Karaman, Ljubo. „Izvešće o djelatnosti Pokrajinskog Konservatorskog ureda za Dalmaciju za godinu 1922.“ *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 45, Arheološki muzej Split, Split, 1922.
 91. Karaman, Ljubo. „Izvešće o djelatnosti Pokrajinskog Konservatorskog ureda za Dalmaciju za godinu 1923.“ *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Arheološki muzej Split, Split, 1923.
 92. Karaman, Ljubo. *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Matica hrvatska. Zagreb, 1930.
 93. Karaman, Ljubo. *Eseji i članci*. Matica hrvatska, Zagreb, 1939.
 94. Karaman, Ljubo. „O organizaciji konzervatorske službe u NR Hrvatskoj. *Zbornik zaštite spomenika kulture*.“ Knjiga II., sv. 1, Beograd, 1952.
 95. Karaman, Ljubo. „O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara.“ *Historijski zbornik*, god. IV, br. 1-2, Školska knjiga. 57-62, Zagreb, 1952.
 96. Karaman, Ljubo. *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*. Društvo historičara umjetnosti Hrvatske. Zagreb, 1963.
 97. Karaman, Ljubo. „Razmatranja na liniji krilatice "konzervirati a ne restaurirati." *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, god. XIII. br.1-2-3, 44-90, Split, 1965.
 98. Karaman, Ljubo. *Odabrana djela*. Književni krug Split, Split, 1986.
 99. Kečkemet, Duško. „Opis Splita u prigodi posjeta cara Franje Prvog 1818.“ *Kulturna baština*, Split VI, 9-10/1979 59-68 <https://hrcak.srce.hr/162896>
 100. Kečkemet, Duško. *Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1793-1866*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture: Književni krug. Split, 1993.
 101. Knežević, Snješka. „Bilješka o Maxu Dvořáku.“ *Život umjetnosti*. 24-25. Institut za povijest umjetnosti, 105-111, Zagreb, 1976.
 102. Knežević, Snješka. „Cvito Fisković.“ *Život umjetnosti*. 28, Institut za povijest umjetnosti, 34-39, Zagreb, 1979.

103. Knežević, Sanja. Uloga Krležina eseja o zadarskom zlatarstvu u stvaranju kulturnog i nacionalnog identiteta Zadra nakon Drugoga svjetskog rata, *Hum*, 11-12, 173-192, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=23164>
104. Kolarić, Juraj. „Hrvatska sakralna baština u suvremenom svijetu globalizacije.“ // *Zbornik II kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*. / Kraševac, Irena (ur.). Institut za povijest umjetnosti. 33-38, Zagreb, 2007.
105. Kopačanin Filipović, Ivan. „Nješto priateljem i nepriateljem naših starinah.“ *Narodna starina*. Vol. 1 (1). 84, Zagreb, 1922.
106. Korunić, Petar. „Hrvatski nacionalni program i društvene promijene za revolucije 1848/49. godine.“ *Radovi Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 31, br. 1, 9-39, Zagreb 1998.
107. Kožul, Stjepan. „Dijecezanski muzej u Zagrebu.“ *Tkalčić. Godišnjak Društvo za povestnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 2, 211-212, Zagreb, 1988.
108. Kožul, Stjepan. „Oštećene crkve i crkveni spomenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji u Drugom svjetskom ratu i poraću.“ *Tkalčić. Godišnjak Društvo za povestnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 4, 7-75, Zagreb, 2000.
109. Kožul, Stjepan. „Stradanja u Zagrebačko nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskog rata.“ *Tkalčić. Godišnjak Društvo za povestnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 5, 7-198, Zagreb, 2001.
110. Kožul, Stjepan. „Prva sinoda Zagrebačke nadbiskupije 1925. godine.“ *Tkalčić. Godišnjak Društvo za povestnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 6, 285-293, Zagreb, 2002.
111. Kovačić, Vanja. *Ejnar Dyggve u Dalmaciji*. 15-31, Split, 2015.
112. Krleža, Miroslav. *Zlato i srebro Zadra i Nina*. Zagreb, 1972.
113. Krmpotić, Ljudevit. *Car Franjo I. u Hrvatskoj I*. Hannover-Čakovec, 2002.
114. Krmpotić, Ljudevit. *Car Franjo I. u Hrvatskoj II*. Hannover-Čakovec, 2002.
115. Kraševac, Irena – Tonković, Željka. „Umjetničko umrežavanje putem izložaba u razdoblju rane moderne-sudjelovanje hrvatskih umjetnika na međunarodnim izložbama od 1891. do 1900. godine.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 40, 203-215, Zagreb 2016. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=262676
116. Krstić, Branko. *Zakonodavstvo arhitektonske baštine*. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Beograd, 2006.
117. Krstić, Branko. *Spomenička baština svjedočanstvo i budućnost prošlosti tematska enciklopedija*. Synopsis Sarajevo – Zagreb, Beograd, 2010.
118. Kršnjavi, Isidor. *Listovi iz Slavonije*. Vinkovci, 1882.

119. Kršnjavi, Isidor. *Oblici graditeljstva u starom veku i glavna načela gradjevne ljepote*. Zagreb, 1883.
120. Kršnjavi, Isidor. *Iz Dalmacije*. Tisak zemaljske tiskare. Zagreb, 1900.
121. Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povestnice*. Društvo za jugoslavensku povestnicu, 1-4, Zagreb, 1850.
122. Kultermann, Udo. *Povijest povijest umjetnosti: put jedne znanosti*. Art magazin Kontura – Institut za povijest umjetnosti / ur. Milan Pelc. Zagreb, 2002.
123. Kurelac, Miroslav. „Ivan Kukuljević Sakcinski-život i djelo.“ *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 6-7, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 101-116, Zagreb, 1994.
124. Kušan, Vladislav. *Likovna djela u zgradi Ministarstva nastave*. Izdanje Ministarstva nastave, Zagreb, 1942.
125. Lehne, Andreas. „Georg Dehio, Alois Riegl, Max Dvořák - a threshold in theory development.“ // *Conservation and preservation: Interactions between Theory and Practice: In memoriam Alois Riegl (1858-1905): Proceedings of the International Conference of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration, 23-27 April 2008*. Beč. David Brown Book Company Austrija, 2010.
126. Lučić, Branko. „Restauratorski zavod Hrvatske Razvoj i radovi od osnutka do godine 1975.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture*, Vol. 1, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. 7-23, Zagreb, 1975.
127. Lupis, Vinicije B. „Kosta Strajnić i oltar Navještenja u dubrovačkoj prvostolnici.“ // *Strajnićev zbornik*. Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti Koste Strajnića / Viđen, Ivan. (ur.). Matica hrvatska ogranak Dubrovnik, Institut za povijest umjetnosti. 175-177, Dubrovnik-Zagreb, 2009.
128. Ljubenko, Jerica. „Pravna zaštita spomenika kulture u SR Hrvatskoj od 1945.-1975. godine.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, 25, 65-77, Beograd, 1975.
129. Macan, Trpimir. „Ivan Kukuljević i narodno-politički razvitak Dalmacije.“ *Historijski zbornik*, br. 28-29. Savez povijesnih društava Hrvatske. Zagreb, 1974-1975.
130. Macan, Trpimir. *Hrvatska povijest*. Matica hrvatska. Zagreb, 2004.
131. Macan, Valerija. „Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije.“ *Crkvena kulturna dobra* 4. Zagrebačka nadbiskupija Nadbiskupski duhovni stol, Ured za kulturna dobra. 15-22, Zagreb, 2006.

132. Mađarić, Vlado. „Zadaci uloga i mjesto Saveznog instituta u sistemu i organizacionoj strukturi zaštite spomenika kulture SFRJ.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, Knjiga IV-V, Beograd, 1953-1954.
133. Mađarić, Vlado. „Deset godina postojanja i rada Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, Knjiga 11. Beograd, 1960.
134. Mađarić, Vlado. „Trideset godina zaštite spomenika kulture u Jugoslaviji.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, Knjiga 15. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. Beograd, 1977.
135. Maksimović, Miodrag. „Zaštita spomenika kulture u uslovima novog Opšteg zakona o zaštiti spomenika kulture.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*, Knjiga 11. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. 27-37, Beograd, 1960.
136. Mance, Ivana. „Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt-pitanja stila i popularizacija umjetnosti.“ *Radovi Instituta povijest umjetnosti* 28, Institut za povijest umjetnosti, 324-335, Zagreb, 2004.
137. Mance, Ivana. „Ivan Kukuljević u Dalmaciji 1854. i 1856. godine: spomenici srednjovjekovlja kao uporište hrvatskog nacionalnog identiteta.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, No. 57. 239-256, Zagreb, 2015.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=219225
138. Mance, Ivana. „Kukuljevićev Slovník umjetnikah jugoslavenskih: povijest umjetnosti kao bibliografski univerzum.“ *Radovi Instituta povijest umjetnosti*, Vol. 32. Institut za povijest umjetnosti, 285-296, Zagreb, 2008.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=98206
139. Mance, Ivana. *Zercalo naroda Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika*. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 2012.
140. Maroslavac, Stjepan. *Slava glasu nebeskom*. Đakovačko-osječka nadbiskupija i metropolija. Đakovo, 2011.
141. Maroslavac, Stjepan. *Kraljica svih glazbala*. Đakovačko-osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat. Đakovo, 2016.
142. Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Naklada Pavičić. Zagreb, 2002.
143. Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Naklada Pavičić. Zagreb, 2003.
144. Marasović, Jerko. „Poštivanje zatečenih vrijednosti-temelj suvremenog izraza u intervencijama na graditeljskom nasljeđu.“ *Zbornik za narodni život i običaje, knjiga* 49, Zagreb, 1983.
145. Marasović, Tomislav. *Zaštita graditeljskog nasljeđa: povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata*. Zagreb-Split, 1983.

146. Marasović, Tomislav. *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*. Zagreb-Split, 1985.
147. Marchisano, Francesco. - Chenis, Carlo. „Papinsko povjerenstvo za crkvena kulturna dobra: Okružnica Potreba i hitnost inventarizacije i katalogizacije crkvenih kulturnih dobara.“ *Crkvena kulturna dobra* 1. Zagrebačka nadbiskupija. 51-83, Zagreb, 2003,
148. Maroević, Ivo. „Prilog teoriji dokumentacije radova na spomenicima kulture (Principi i metode).“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Vol. 1, 49-55, Zagreb, 1975.
149. Maroević, Ivo. *Sadašnjost baštine*. Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske. Zagreb, 1986.
150. Maroević, Ivo. „Spomenik kulture kao dokument.“ *Pogledi*. Vol. 18. br. 3-4, Marksistički centar Međuopćinske konferencije Saveza komunista Hrvatske za Dalmaciju. 783-791, Split, 1988.
151. Maroević, Ivo. *Konzervatorsko novo iverje*. Matica Hrvatska – Petrinja. Petrinja, 2000.
152. Maroević, Ivo. „Gradogradnja i zaštita spomenika u 19. stoljeću na hrvatskoj strani Jadrana.“ *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, Vol. 24, 79-84, Zagreb, 2000.
153. Maroević, Ivo. „19. stoljeće – tradicija i moderne nacije.“ *Muzeologija*, No. 37. Muzejski dokumentacijski centar. 7-14, Zagreb, 2000.
154. Maroević, Ivo. „Nacionalno određenje kulturne baštine.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 26/27 (2000-2001). 7-13, Zagreb, 2003.
155. Maroević, Ivo. *Baštinom u svijet: muzeološke teme, zaštita spomenika, arhitektura*. Matica hrvatska, Ogranak Petrinja. Petrinja, 2004.
156. Marović, Mirjana. „Restauriranje Dalmatinskih slika u doba austrijske uprave.“ *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme*, God. 56, 1/3, 142-159, Split, 2009.
157. Maruševski, Olga. *Iso Kršnjavi kao graditelj: izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*. Institut za povijest umjetnosti. Zagreb, 2009.
158. Maruševski, Olga. *Društvo umjetnosti 1868-1879-1941: iz zapisaka Hrvatskog društva likovnih umjetnika*. Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske. Zagreb, 2004.
159. Messina, Michela. *Austrougarska Industrijsko-poljoprivredna izložba u Trstu (1. kolovoza - 15. Studenog 1882.) // Korak do novog stoljeća, katalog izložbe / Arčabić, Goran (ur.)*. Muzej grada Zagreba. 97-111, Zagreb, 2007.
160. Mirnik, Ivan. „Mijat Sabljar u Solinu i Vranjicu godine 1854.“ *Vjesnik arheologije i historije dalmatinske* 75. 209-240, Split, 1981.
161. Mlikota, Antonija. *MFAA-dosje Zadar, nove spoznaje o umjetninama odnesenima iz Zadra u Italiju za vrijeme Drugog svjetskog rata*. Asseria, 10. Muzej antičkog stakla. 239-310, Zadar, 2012.

- 162.Mlikota, Antonija. Između zamisli i provedbe; nastajanje novog grada u historijskom koordinatnom sustavu Zadra. // Iz Kisić, Dubravka – Mlikota Antonija. *Poslijeratna urbanističko-arhitektonska obnova 1944. – 1958.* Državnih arhiv u Zadru. Zadar, 2017.
- 163.Mohorović Andre, „Prilog poznavanu kulturno-povijesne atmosfere na području Hrvatske u doba osnivanja Strossmayerove galerije.“ *Bulletin* God. 1, br. 1. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. 5-10, Zagreb, 1984/85.
- 164.Muñoz Viñas, Salvador. *Contemporary Theory of Conservation.* Elsevier, 2005.
- 165.Musulin, Stella. *Vienna in the age of Metternich from Napoleon to Revolution 1805-1848.* London, 1975.
- 166.Nikolajević, Ljiljana. „Zakonske regulative u razdoblju 1880-1918. godine koje su se odnosile i na čuvanje i obnovu povijesnih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti.* Vol. 31-32. Društvo povjesničara umjetnosti. 55-57, Zagreb, 1988.
- 167.Olin, Margaret. „The cult of monuments as a state religion in late 19th century Austria, *Wiener Jahrbuch für kunstgeschichte.*“ XXXVIII. Beč, 1985. www.academia.edu
- 168.Pelc, Milan. Rudolf Eitelberger i utemeljiteljsko doba povijesti umjetnosti. // *Rudolf Eitelberger von Edelberger, Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku* /Pelc, Milan (ur.). Leykam International. 233-239, Zagreb, 2009.
- 169.Perčić, Iva. „Rad Konzervatorskog zavoda na Rijeci.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture.* Knj. 1, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. 188-191, Beograd, 1950.
- 170.Perčić, Iva. „Konzervatorski radovi u Istri i Hrvatskom Primorju od 1949 do 1954 godine.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture.* Knj. 6-7/1954, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. 181-194, Beograd, 1956.
- 171.Perić, Ivo. „Pohrvaćenje splitskih srednjih škola-uspjeh koji je naviještao i pohrvaćenje splitske općine.“ *Narodni preporod u Splitu 1882.* Društvo prijatelja kulturne baštine. 59-62, Split, 1982.
- 172.Petković, Milovan. *Emilij Laszowski Szeliga: 1868.-1949.* Družba Braće Hrvatskog Zmaja. Zagreb, 2000.
- 173.Petricoli, Ivo. „Najstariji inventar riznice zadarske katedrale.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji.* Vol. 26, Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu. 157-166, Split, 1986-1987.
- 174.Petricoli, Ivo - Pavičić Domijan, Lukrecija. *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru: katalog zbirke.* Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar: Benediktinke svete Marije. Zadar, 2004.

175. Pipolović, Stanko. „Graditelj i konzervator Bartul Tamino.“ *Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 28, broj 1, Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu. 241-251, Split, 1989.
176. Piplović, Stanko. „Slikar i konzervator Ivan Smirinić.“ „*Croatica christiana periodica*“ Vol. 16. broj 29. Katolički bogoslovni fakultet. 129–136, Split, 1992.
177. Piplović, Stanko. Osnivanje i izgradnja prvih muzeja u Splitu. // „Naš Museum“ zbornik radova sa znanstvenog skupa „150 godina od utemeljenja Hrvatskog Narodnog muzeja u Zagrebu“ 1846.-1996. / Balabanić Josip (ur.). Arheološki muzej, Hrvatski povijesni muzej, Hrvatski prirodoslovni muzej. 111-126, Zagreb, 1998.
178. Piplović, Stanko. „Dominikanski samostan u Trogiru u XIX. stoljeću“. *Rad Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. Br. 41. 213-222, Zagreb, 1999.
179. Piplović, Stanko. „Slikar Eduard Gerisch“. *Zbornik Tomislava Marasovića*. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. 562–572, Split, 2002.
180. Piplović, Stanko. „Pregradnja crkve i samostana konventualaca u Splitu tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća“. *Rad Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*. Sv.46, 425-449. Zagreb – Zadar, 2004.
181. Piplović, Stanko. „Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču i graditeljsko nasljeđe Dalmacije“. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*. Vol. 28, Ministarstvo kulture RH, 7-33, Zagreb, 2004.
182. Piplović, Stanko. „Graditeljstvo u Dalmaciji za Francuske uprave“. *Adrias zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Splitu*. Sv. 17, 75-102, Split, 2012.
183. Plenderleith, Harold James. „A history of conservation, Studies in Conservation“. Vol. 43, Broj 3, 129-143. 1998. <http://www.jstor.org/stable/1506740>
184. Prijatelj, Kruno. „Artur Schneider i Dalmacija.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 23, Društvo povjesničara umjetnosti. 61-62, Zagreb, 1980.
185. Radić, Danka. „Radovan Društvo za zaštitu kulturnih dobara Trogir“ *Informatica Museologica*. Vol. 27. Br. 3-4. 30-35, Zagreb, 1998.
186. Radić, Danka. „Zaštita spomenika u Trogiru tijekom 19. stoljeća“. *Radovan – časopis Društva za zaštitu kulturnih dobara Trogira* 3. Muzej grada Trogira. 102–131, Trogir, 2005.
187. Radulić, Ksenija – Miljenko, Domijan. Zaštita spomenika kulture u Zadru od 1945. do 1974. *Zadarska revija*. Br. 3-4, 235-254, Zadar 1976.
188. Rampley, Matthew. „Art History and the Politics of Empire: Rethinking the Vienna School“. *The Art Bulletin*, Vol. 91, broj 4, 2009, 446-462.
<http://www.jstor.org/stable/27801640>

189. Rampley, Matthew. „The Idea of Scientific Discipline: Rudolf von Eitelberger and the Emergence of Art History in Vienna 1847-1873“, *Art History. Journal of the Association of Art Historians* 34, 54-79, 2011.
190. Rendić-Miočević, Duje – Nikolanci, Mladen. *Arheološki muzej u Splitu 1821.-1951. Spomenica prigodom 150-godišnjice osnutka*, Split, 1951.
191. *Rudolf Eitelberger von Edelberger, Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku* / Milan, Pelc. (ur.). Zagreb, 2009.
192. Schneider, Artur. „Popisivanje, proučavanje i fotografsko snimanje starih umjetnina u hrvatskom Primorju i Dalmaciji.“ *Ljetopis JAZU*. Sv. 44., god. 1930/31. 157-160, Zagreb, 1932.
193. Schneider, Artur. „Izvještaj o proučavanju i snimanju umjetničkih spomenika na otoku Krku 1933“, *Ljetopis JAZU*, Sv. 46, god. 1932/33. 124-129, Zagreb, 1934.
194. Schneider, Artur. „Proučavanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika u Hrvatskom Primorju 1934.“ *Ljetopis JAZU*. Sv.47, god. 1933/34, 173, Zagreb, 1934.
195. Schneider, Artur. „Popisivanje, naučno proučavanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika u Hrvatskom Primorju 1936.“ *Ljetopis JAZU*. Sv. 49, god. 1935/36. 211-213, Zagreb, 1937.
196. Schneider, Artur. „Fotografsko snimanje umjetničkih spomenika u Dubrovniku i okolici“ *Ljetopis JAZU*. Sv.49, god. 1935/36. 214-219, Zagreb, 1937.
197. Schneider, Artur. „Popisivanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika zagrebačke godine 1937“, *Ljetopis JAZU*, Sv. 50, god. 1936/1937. Zagreb, 1937.
198. Schneider, Artur. „Proučavanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika u Hrvatskom Primorju 1934“. *Ljetopis JAZU*, Sv. 51, god. 1937/38. 168-180, Zagreb, 1939.
199. Sedlar Torak, Ana. „Zbirka Vicka Solitra u Arheološkom muzeju u Zagrebu“. *Tusculum: časopis za solinske teme*. Vol. 7, Tusculum. 191-205, Solin, 2014. <https://hrcak.srce.hr/127082>
200. Sjekavica, Đivo. „Rekvizicija zvona u Prvom svjetskom ratu na području Dubrovačke biskupije.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No. 51/2. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 541-611, Zagreb-Dubrovnik, 2013. <https://hrcak.srce.hr/104683>
201. Skakić, Branka. „Rezultati ankete o stanju i problemima u radu službe zaštite na evidenciji i dokumentaciji spomenika kulture.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture* 12, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. 163, Beograd, 1961.

202. Skakić, Branka. „Rezultati ankete o stanju i problemima u radu službe zaštite na evidenciji i dokumentaciji spomenika kulture.“ // *Savetovanje o radu službe zaštite na registrovanju, evidenciji i dokumentaciji spomenika kulture*, 5-6, Dubrovnik, 1960.
203. Smičiklas, Tadija. „Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog.“ *Radu JAZU*. knjiga CX, (1892)154, Zagreb, 1892.
204. Smrekar, Milan. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. knjiga IV. Zagreb, 1903.
205. Soldo, Joisp Ante. „Don Frane Bulić-rodoljub“. *Crkva u svijetu*. Vol. 20 br. 2, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. 149-168. Split, 1985.
206. Solter, Ana. *Arheološki muzej u Zagrebu-život od 19. do 21. stoljeća*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 1916.
207. Srhoj, Vinko. „Kosta Strajnić i međuratni odjeci ideje o nacionalnom izrazu.“ *Radovi Instituta povijest umjetnosti*. Vol. 32. 319-328, Zagreb, 2008.
208. Srhoj, Vinko. „Kosta Strajnić i ideja nacionalnog stila u umjetnosti“. // *Strajnićev zbornik*. / Viđen, Ivan (ur.). Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik: Institut za povijest umjetnosti. 29-49, Dubrovnik – Zagreb, 2009.
209. Stagličić, Marija. Povijest povijesti umjetnosti u Dalmaciji u 19. stoljeću // *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*. / Pelc, Milan (ur.). Institut za povijest umjetnosti. 339-342, Zagreb, 2004.
210. Stahuljak, Tihomil. „Naučno-istraživački rad Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 1945. do 1949. godine.“ *Historijski zbornik* 1-2. Društvo za hrvatsku povjesnicu. 257-266, Zagreb, 1950.
211. Stahuljak, Tihomil. „Arturu Schneideru u spomen.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 23. Društvo povjesničara umjetnosti. 7-36, Zagreb, 1980.
212. Stahuljak, Tihomil. „Neka sjećanja na Ljubu Karamana.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 24. Društvo povjesničara umjetnosti. 149-157, Zagreb, 1981.
213. Stančić Nikša, Narodni preporod u Dalmaciji // *Društveni razvoj u Hrvatskoj* /Gross, Mirjana (ur.). Zagreb, 1981.
214. Stančić, Nikša. „Hrvatski narodni preporod 1790-1848.“ // *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta* / Stančić, Nikša. (ur.). Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1985, 1-30.
215. Stelé, Franc. „Spomeniško varstvo v Jugoslaviji II.“ *Jugoslavenski istoriski časopis*, godina II, Sv. 1-4, 94-95, Beograd, 1936.
216. Stelé, Franc. „Osnovni principi restauratorstva.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture* 1, Savezni Institut za zaštitu spomenika kulture. Beograd, 1850.

217. Strajnić, Kosta. „O čuvanju spomenika, Strajnićev zbornik“. *Prilozi. Strajnićev zbornik*. Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik Institut za povijest umjetnosti. Dubrovnik – Zagreb, 2009.
218. Strecha, Mario. „Franjo Josip prvi (1830-1916.)“ *Kolo. Časopis Matice hrvatske*. 3. 353-384, Zagreb, 2002.
219. Strecha, Mario. „O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije u 19. stoljeću.“ *Povijest u nastavi*. Vol. III. Broj 6. Društvo za hrvatsku povjesnicu. Zagreb 2005. <https://hrcaak.srce.hr/9958>
220. Stulli, Bernard. „Zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba.“ *Arhivski vjesnik*. Vol. 17-18 (1). Hrvatski državni arhiv. 315-395, Zagreb, 1974-1975.
221. Sunara, Sagita Mirjam. „Prilozi poznavanju djelovanja Ferde Gogle, restauratora Arheološkog, tj. Arheološko-historičkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*. Vol. 35. Ministarstvo kulture. 41-50, Zagreb, 2011.
222. Szabo, Agneza. *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873*. II dio. Zavod za Hrvatsku povijest, Zagreb, 1988.
223. Szabo, Gjuro. „Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1911.“ *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*. Sv. 12, 206, Zagreb, 1912.
224. Szabo, Gjuro. „O čuvanju starog pokućstva u našim crkvama.“ *Katolički list*, tečaj 67, broj 9., 2. ožujka 1916, 99-106, Zagreb, 1922.
225. Szabo, Gjuro. „Kaleži u našim crkvama.“ *Narodna starina*. Sv. I. (1). 33-39, Zagreb, 1922.
226. Szabo, Gjuro. „O hrvatskim zbirkama i sabiračima.“ *Narodna starina*. Sv. 2 (2). 186-193, Zagreb, 1922.
227. Szabo, Gjuro. „Monstrance i kadionice u našim crkvama.“ *Narodna starina*. Sv. 2 (3). 244-254, Zagreb, 1922.
228. Szabo, Gjuro. „O oltarima u našim crkvama.“ *Narodna starina*. Sv. 2 (6). 217-239, Zagreb, 1923.
229. Szabo, Gjuro. „O starom misnom ruhu u našim crkvama.“ *Narodna starina*. Sv. 8 (17). 145-153, Zagreb, 1928(a).
230. Szabo, Gjuro. „O crkvenim zgradama i crkvenom uređaju.“ *Narodna starina*. Sv. 8 (17). 154-180, Zagreb, 1928(b).
231. Szabo, Gjuro. „Epilog (Spomenici prošlosti za rata i poslije rata).“ *Narodna starina* Sv. 7(16). 67-74, Zagreb, 1928.

232. Szabo, Gjuro. *Umjetnost u našim ladanjskim crkvama*. Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima. Tiskara narodne prosvjete. Zagreb, 1930.
233. Swenson, Astrid. *The Rise of Heritage, Preserving the Past in France, Germany and England, 1789-1914*. Cambridge University Press. Cambridge, 2013.
234. Šamec Flaschar, Indira. „Schneiderov fotografski arhiv-projekt registracije i zaštite hrvatske spomeničke baštine“ // *Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Hrvatski povjesničari umjetnosti Artur Schneider 1879.-1946.* / Dulibić Ljerka (ur.). Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske. 97-113, Zagreb, 2016.
235. Šenoa, Zdenko. „Davno utrtim tragovima.“ *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Broj 1-3. 227-234, Zagreb, 1967.
236. Šidak, Jaroslav. „Ivan Kukuljević - osnivač moderne hrvatske historiografije.“ *Historijski zbornik*. Broj 25-26. Društvo za hrvatsku povjesnicu. 5-29, Zagreb, 1972-1973.
237. Špikić, Marko. „Anton Steinbüchel i začetak novog doba u proučavanju dalmatinskih starina.“ *Kulturna baština*. Broj 33. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. 171-186, Split, 2006.
238. Špikić, Marko. „Od arheologije do kulturne politike: Pietro Nobile i dalmatinski spomenici.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 50. Društvo povjesničara umjetnosti. 195-208, Zagreb, 2007.
239. Špikić, Marko. „Carlo Lanza, prvi ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu.“ *Kulturna Baština*. Broj 34. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. 373-388, Split, 2007.
240. Špikić, Marko. *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1850.* Leykam International. Zagreb, 2009.
241. Špikić, Marko. *Francesco Carrara: polihistor, antikvar i konzervator (1812.-1854.)*. Književni krug Split. Split, 2010.
242. Špikić, Marko – Škegro, Ana. „Historije konzerviranja Anđele Horvat iz 1943. i 1944. godine: geneza i značenje, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 54. Društvo povjesničara umjetnosti. 73-80, Zagreb, 2011.
243. Šustić, Sandra. „Izabrani primjeri zaštite splitskih spomenika u zapisima Cvite Fiskovića.“ *Kulturna baština*. Broj 37. Društvo prijatelja kulturne baštine Split. 351-370, Split, 2011.
244. Šustić, Sandra. *Djelovanje Cvite Fiskovića na zaštiti i restauraciji povijesnog slikarstva i skulpture na Hrvatskoj obali*, Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, doktorska disertacija, Zagreb, 2016.

- 245.Šute, Ivica. *Hrvatska povijest 1918.-1945.* Hrvatska povijest u 20. stoljeća. Zagreb, 2011.
- 246.Telesko, Werner. „Colonialism without Colonies, The Civilizing Missions in the Habsburg Empire.“ //Cultural Heritage as Civilizing Mission, From Decay to Recovery / ur. Falser, Michael. 35-47, 2015.
- 247.Tomaszewski, Andrzej. „From Athens 1931 to Venice 1964.“ // *Conservation and preservation: Interactions between Theory and Practice: In memoriam Alois Riegl (1858-1905): Proceedings of the International Conference of the ICOMOS International Scientific Committee for the Theory and the Philosophy of Conservation and Restoration, 23-27 April 2008.* Beč. David Brown Book Company Austrija, 2010.
- 248.Tomić, Stevan. *Pravna zaštita spomenika kulture u Jugoslaviji*, Savezni Institut za zaštitu spomenika kulture, Beograd, 1958.
- 249.Torbar, Josip. *Izješće o zagrebačkom potresu.* Zagreb, 1882.
- 250.Trogrlić, Marko – Konrad, Clewing. *Dalmacija neizbrušeni dijamant Habsburška pokrajina Dalmacija u opisu namjesnika Lilienberga*, Leykam International, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu. Zagreb-Split, 2015.
- 251.Unković, Ivana Nina. „O restauriranju pokretnih umjetnina u Dalmaciji pod vodstvom Ljube Karamana.“ *Radovi Instituta za povijest umjetnosti.* Vol. 35. Institut za povijest umjetnosti. 269-276, Zagreb, 2011.
- 252.Unković, Ivana Nina. „Utjecaj Ljube Karamana na konzervatorski rad Anđele Horvat.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti.* Vol. 54. Društvo povjesničara umjetnosti. 81-91, Zagreb, 2011.(a)
- 253.Unković, Ivana Nina. „U povodu 40. obljetnice smrti Ljube Karamana (1971.-2011.).“ *Kulturna baština.* Broj 37, Društvo prijatelja kulturne baštine Split. 339-350, Split, 2011.
- 254.Unković, Ivana Nina. „Angažman pokrajinskog konservatorijalnog ureda u Splitu po pitanju otuđenih i oštećenih umjetnina iz Pokrajine Dalmacije nakon Prvog svjetskog rata (1919.-1923.).“ *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* Vol. 24. Državni arhiv u Splitu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 409-427, Split, 2012.
- 255.Vandura, Đuro. *Schneiderov fotografski arhiv.* // Schneiderov fotografski arhiv: hrvatski spomenici kulture i umjetnosti. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Strossmayerova galerija starih majstora, 7-9, Zagreb, 1999.
256. Vežić, Pavuša. „U sjećanje profesoru Kseniji Radulić.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske.* Broj 1, 257-258, Zagreb, 1975.
- 257.Vežić, Pavuša. „Zaštita spomenika kulture u Zadru.“ *Zadarska revija* 5-6. Zadar, 1979.

258. Vežić, Pavuša. „Eitelbergerovo obilaženje i promatranje Dalmacije.“ *Ars Adriatica* Broj 2. Sveučilište u Zadru. 283-287. Zadar, 2012.
259. Vežić, Pavuša. „Ksenija Radulić (1933.-1975.) – 40 godina poslije“ *Zadarska smotra* 4, Ogranak Matice hrvatske u Zadru. 71.73, Zadar, 2015.
260. Viđen, Ivan. „Dubrovački slikar i konzervator Marko Murat (1864-1944).“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*. Vol. 29/30. Ministarstvo kulture. 7-21, Zagreb, 2005-2006.
261. Viđen, Ivan. *Dubrovnik bez maske i polemika s Vinkom Brajevićem o čuvanju dalmatinske arhitekture*, Hrvatsko restauratorsko društvo. Zagreb, 2007.
262. Viđen, Ivan. „O pravilniku dubrovačkog Nadleštva za umjetnost i spomenike.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* Vol. 33/34. Ministarstvo kulture. 7-14, Zagreb, 2010.
263. Velimir Visković. "Krleža i Zadar". Književna Republika, časopis za književnost 07-09. 71-80. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=415439>
264. Vokić, Denis. „Ferdo Goglia i Zvonimir Wyroubal-začetnici sustavne restauratorske dokumentacije u Hrvatskoj.“ *Muzeologija* 41/42. (2004-2005) 184-195, Zagreb, 2005.
265. Vokić, Denis. „Devedeset godina kontinuiteta restauratorske dokumentacije“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*. Vol. 29-30. (2005-2006). Ministarstvo kulture, 29-31, Zagreb, 2006.
266. Vokić, Denis. *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*. K-R Centar. Dubrovnik-Zagreb, 2007.
267. Vokić, Denis. „Nekoliko polemičnih navoda vezanih za povijest konzerviranja i restauriranja u Hrvatskoj.“ *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*. Vol. 31-32., (2007-2008). Ministarstvo kulture. 57-72, Zagreb, 2008.
268. Vrandečić, Josip. „Gestrateški potencijal Dalmacije za restauracije.“ // Bečki kongres 1814./1815. Historiografske refleksije o 200. obljetnici / Trogrlić, Marko - Miloš Edi (ur.). Leykam International. Zagreb-Split, 2016.
269. Vujić, Žarka. Postanak i razvoj umjetničkih muzeja i galerija u Zagreb. *Muzeologija*. No. 29/30. Muzejski dokumentacijski centar. 1-141, Zagreb, 1993.
270. Vujić, Žarka. „Izidor Kršnjavi – pionir muzealne znanosti u Hrvatskoj.“ *Muzeologija*. No. 46, Muzejski dokumentacijski centar. 9-35, Zagreb, 2012.
271. Zajec, Vlasta. „Izvjestaji Artura Schneidera i fotografski arhiv kao izvor za proučavanje nekadašnjih oltara zagrebačke katedrale.“ // *Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Hrvatski povjesničari umjetnosti Artur Schneider 1879.-1946.* / ur. Dulibić, Ljerka. Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske. 191-223, Zagreb, 2016.

- 272.Zgaga, Višnja. „Ivan Kukuljević Sakcinski i njegov doprinos zaštiti pokretne kulturne baštine.“ Muzeologija. No. 32, Muzejski dokumentacijski centar. 7-13, Zagreb 1995.
- 273.Zdravković, Ivan. „Treće savetovanje konzervatora Jugoslavije.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture* 9. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. 122, Beograd, 1958.
- 274.Zdravković, Ivan. „Dvadeset godina postojanja i rada Saveznog odnosno Instituta za zaštitu spomenika kulture.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture* 20-21. (1970-1971). 11-25, Beograd, 1970.
- 275.Zlamalik, Vinko. „Vittore Carpaccio ponovno u Strossmayerovoj galeriji starih majstora.“ *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, God. 10 (1962), br. 1-2, Split, 1962.
- 276.Zlamalik, Vinko. *Strossmayerova galerija starih majstora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1982.
- 277.Westphal, Doroteja. „Malo poznata slikarska djela XIV do XVIII stoljeća u Dalmaciji.“ *Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. Knjiga 238 Umjetničkoga Razreda 2.*, Zagreb, 1937.
- 278.Williams, Sharon Anne. *International and national protection of movable cultural property: a comparative study*. Oceana Publications. Inc. Dobbs Ferry. New York, 1978.
- 279.Wyroubal, Zvonimir. „Restauriranje slika u Hrvatskoj.“ *Zbornik zaštite spomenika kulture*. Knjiga II. sv. 1. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture. Beograd, 1952.
- 280.Wyroubal, Zvonimir. „Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i naša prva restauratorska izložba.“ *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*. God. XIV, 116-117, Zagreb, 1965.

6.2. Novinski članci

N. N. (1851), Pravila društva za jugoslavensku pověšnicu, "Arkiv za pověšnicu jugoslavensku," /ur. Kukuljević, Sakcinski Ivan, tiskom dr. Ljudevita Gaja, Knjiga 1, 237-240, Zagreb.

- N. N. (1852), Arkiv za povėsnicu jugoslavensku, Društvo za jugoslavensku povėsnicu, /ur. Kukuljević, Sakcinski Ivan. tiskom dr. Ljudevita Gaja, Knjiga 2, 1-469, Zagreb.
- N. N. (1875), Arkiv za povėsnicu jugoslavensku, Društvo za jugoslavensku povėsnicu, /ur. Ivan Kukuljević Sakcinski, tiskom dr. Ljudevita Gaja, Knjiga 12, 1-476, Zagreb.
- N. N. (1925), Prva sinoda nadbiskupije zagrebačke, Zagreb, 315-316.
- N. N. (1927), Dr. Iso Kršnjavi, Svijet, Knjiga 2, broj 7, godina 2, od 12. veljače 1927.
- N. N. (1930), *O čuvanju starih umjetnina*, Gradska kronika, str. 2
- N. N. (1931), *Istraživanje umjetnina u Dalmaciji*, Obzor, 19. siječnja 1931., Split
- N. N. (1931a), *Istraživanje starih umjetnina*, Jutarnji list, 27. siječnja 1931. str.10
- N. N. (1935), *Gjuro Szabo*, Jutarnji list, 3. veljače 1935., str. 10
- N. N. (1937), *Umjetničko blago šibenskih crkava*, Obzor, od 15. ožujka 1937.
- N. N. (1937), Konservator g. dr. Lj. Karaman o zbirkama umjetnina u Šibeniku, Novo doba, str. 33, Split, 28. ožujka 1937.
- N. N. (1937b) *Dragocjen nalaz dra. A. Schneidera u zagrebačkoj grafičkoj zbirci*, Jutarnji list, 4. prosinca 1937. str. 20
- N. N. (1939), *Propadanje starih hrvatskih spomenika*, Jutarnji list, 18. studenog 1939., Zagreb
- N. N. (1939a), *Zaštita umjetnih i historijskih spomenika*, Novosti broj 139, od 21. svibnja 1939., str. 6., Zagreb
- N. N. (1939b), *Propadanje starih hrvatskih spomenika*, Jutarnji list, od 18. studeni 1939. str. 12.
- N. N. (1940), *Novom Uredbom utvrđeno je ustrojstvo svih muzeja i galerija, banovinskih, samoupravnih i privatnih na području Banovine Hrvatske*, Novosti broj 211, str. 13, 2. kolovoza 1940.
- N. N. (1940a), *Napokon će se vratiti u domovinu dragocjeno umjetničko djelo poliptih sv. Lucije iz XIV. stoljeća koji se nalazi u tršćanskom „Museo del Risorgimento“*, Novosti broj 37, 11. veljače 1940., str. 13.
- N. N. (1941), *Novi voditelj Konzervatorskog zavoda u Zagrebu*, Novi list br. 173, 19. svibnja 1941., str. 10., Zagreb
- N. N. (1941a), *Lijep odaziv gradjanstva povodom Poglavnikove odredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika*, Danas, str. 6., 30. lipnja 1941. (ne.)
- N. N. (1942), *Krstionica hrvatskog kneza Višeslava*, Nedjeljne vijesti, godina II, br. 25, 26. svibnja 1942.
- N. N. (1942a), *Krstionica kneza Višeslava predana predstavniku Hrvatske Akademije u zamjenu za dvije slike Vittora Carpaccia*, Nova hrvatska broj 121, Zagreb, str. 8
- N. N. (1942b), *Krstionica kneza Višeslava u izložena u predvorju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Nova hrvatska br. 203, 30. kolovoza 1942., Zagreb

- N. N. (1942b), *Diecezanski muzej u Zagrebu*, Nova hrvatska br. 261, 6. rujna 1942., Zagreb
- N. N. (1943) *Ratni arhiv i muzej na Jezuitskom trgu broj 4*, Hrvatski narod, od 19. svibnja 1943., broj 735
- K. S. (1948), *Rad na proučavanju i čuvanju kulturnih spomenika Istre i Hrvatskog Primorja*, Vjesnik, od 26. svibnja 1948.
- N. N. (1949), *O čuvanju kulturno-historijskih spomenika*, Narodni list, broj 1249, godina V., 16. lipnja 1949.
- V. S. (1951), *Spašeno je na stotine dragocjenih umjetničkih radova*, Borba, 21. travnja 1951., str. 2.
- M. F. (1951a), „Zlato i srebro Zadra“, Naprijed, broj 45, 1951.
- N. N. (1951b), Zlato i srebro Zadra, Narodni list, broj 45, 1. studenog 1951.
- N. K. (1960), Usvojeni nacrti zakona o zaštiti spomenika kulture i prirode, Borba, 3. veljače 1960., str. 1.
- N. N. (1960a), Prihvaćen nacrt zakona o zaštiti spomenika kulture, Vjesnik, 4. veljače 1960., str. 1.
- N. N. (1960b), Registracija spomenika, Večernji list, 15. rujna 1960.
- N. N. (1967), *Šesta slika nije pronađena, Zašto i kako nestaju naši spomenici kulture*, Novine Danica br. 83, 1967.
- D. F. (1967), *Kradu slike – dokle?*, Vjesnik 2. veljače 1967.
- M. M. (1967), *Čuvari Baštine, Formiran Savjet za zaštitu spomenika kulture Hrvatske*, Narodni list, 7. srpnja 1967.
- N. N. (1967b), *Sjednica Savjeta za zaštitu spomenika kulture, Posebna pažnja „umirućim“ gradovima*, Vjesnik, 13. srpnja 1967.
- Dj. L. (1967d), *Ukradene slike još nisu pronađene*, Vjesnik, 1. rujna 1967.
- M. Š. (1978), *336 konzervatora i restauratora u Zagrebu*, Vjesnik, 30. rujna 1978.
- I. T. (1978) *Međunarodni simpozij konzervatora u Zagrebu. Zaštita spomenika – briga društva*, Borba 3. listopada 1978.
- N. N. (1978) O zaštiti umjetnina. Peto savjetovanje ICOM-ova Komiteta za konzerviranje spomenika kulture, Večernji list, 3. listopada 1978.
- N. N. (1979) Ali i iskustva drugih... U republikama i pokrajinama služba zaštite kulturnih spomenika različito je organizirana. Koja su rješenja najbolja?, Večernji list, 8. listopada 1979.
- Z. K. (1979a) Savetovanje konzervatora Jugoslavije, Politika, 8. listopada 1979.
- Z. Z. (1979b) Kako štiti kulturna dobra, Vjesnik, 9. listopada 1979.
- E. C. (1985) Baština traži pomoć, Večernji list, 31. siječnja 1985.
- K. R. (1985) Kako čuvati baštinu, Vjesnik, 31. siječnja 1985.

Bach Ivan, *Mala šetnja kroz muzej za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu*, Jutarnji list od 11. lipnja 1939., str. 19.

Bach Ivan, *Doprinos hrvatske poviesti umjetnosti našoj znanosti u posljednjih pedeset godina*, Prilog „Nove Hrvatske“, Božić 1943., str. XIX.

Bach Ivan (1944) br. 290., *O čuvanju umjetničkih, kulturno-poviestnih i prirodnih spomenika u Hrvatskoj (Uz knjigu prof. Lina A. Horvat "Konzervatorski rad kod Hrvata")*, 14. prosinca 1944., Zagreb

Bulić, Frane. *Za povratak naših umjetnina*, Bulić, Dalmatinski glasnik, Split od 27. studenog 1918.

Cvetkova Elena, Kako da sami zaštitimo kulturu?

Dočkal Kamilo, (1935) *Naš Diecezanski muzej*, Katolički list br. 34. od 22. kolovoza 1935, tečaj 86, Zagrebačka nadbiskupija, Zagreb, br. 252/Pr.

Dočkal Kamilo (1942) *Naš Diecezanski muzej*, Katolički list br. 46, (1942) 547-548, Zagrebačka nadbiskupija, Zagreb

Enes (Smolčić Nikola), *Velike umjetničke dragocjenosti, Poliptih Svete Lucije iz Jurandvora i crteži Tiepola leže zapečaćeni u „zarobljeništvu“*, Novosti, broj 65, 6. ožujka 1940., str. 13.

Esih Ivan, *Čuvanje hrvatskih historijskih i umjetničkih spomenika*, Jutarnji list, 21. studenog 1931.

Fisković Cvito, Gamulin Grgo, Kauzlarić Mladen, Mohorovičić Andrija, Prelog Milan, Šegedin Petar, *Za čuvanje kulturne baštine*, Telegram, 19. travnja 1963., p. 4.

Foretić Vinko, (1937) *Nekoliko misli o čuvanju naših starih crkava i samostana*, „Novo doba“, str. 17.

Franković, Eugen. Smisao i opseg zaštite spomenika, Vjesnik, 10. travnja 1963., str. 6.

Grgin Antun, *Arheološki muzej u Splitu /Postanak i razvitak u prvom stoljeću opstanka*, Novo doba XV/1935, 26. ožujka 1932., str. 29-30.

Ivanišević, Đurđica. (1983), Cvito Fisković: Štetno razdvajanje vrijednosti, Danas broj 89, 1. studeni 1983.

Horvat Lina Anđela (1941), *O čuvanju umjetničkih i kulturno-povijesnih spomenika u Hrvatskoj*, Nova Hrvatska, str. VI, Božić 1941.

Jovanović, R. Zaštita naše kulturne baštine, Uz nacrt općeg zakona o zaštiti spomenika kulture, Vjesnik, 10. ožujka 1959.

Jovanović, R. Zaštita spomenika kulture, Vjesnik, 17. rujna 1959.

Karaman Ljubo, Tisućljetno hrvatstvo Zadra, Narodni list, 32. listopada 1951., str. 2.

Katušić, Blaž. Zakonom zaštićeni spomenici kulture, Glas Slavonije, 25. svibnja 1954.

Katušić, Blaž. Razvrstavanje, čuvanje i zaštita historijskih spomenika, Glas Slavonije, 29. ožujka 1954.

Katušić, Blaž. Historijski spomenici, Glas Slavonije, 29. ožujka 1954.

Krleža Miroslav (1951), *Izložba zadarskog zlata*, Borba, 11. studenog 1951., str. 2.

Kusin, Vesna (1985), Što će nam reći unuci? Vjesnik, 5. travnja 1985.

Lučić Branko (1978), Restauriranje umjetnina. Spasavaoci umjetničkog i kulturnog blaga, Vjesnik, 26. rujna 1978.

Miler Đurđa (1981), Zlato i srebro Nina, Vjesnik, 3. svibnja 1981.

Mirković Vojko (1979), *Cvito Fisković: Težimo sačuvati ono što je vrednije, a ne što je starije*, Vjesnik, 6. veljače 1979.

Mirković Vojko (1981), Vjesnik – sedam dana, 23. svibnja 1981.

Murčić Božidar (1944), *Iz galerije naših javnih radnika Dr. Ljubo Karaman*, „Novine“, broj 142., 15. srpnja 1944., str. 7.

Murčić Božidar (1945), Spašene umjetnine iz stare katedrale u Diecezanskom muzeju, Hrvatski narod, broj 1246., 28. siječnja 1945., str. 7

Perc Aleksandar, *Konzervatorski zavod vodit će brigu o čuvanju historijskih spomenika u Hrvatskom Primorju*, Primorski vjesnik, broj 391, str. 2.

Šenoa, Zdenko. Zadar svjedok slavne prošlosti, Narodni list, 20. listopada 1951., str. 8.

Vlkov, Rade. Objektivnost umjesto simpatija, Problem zaštite spomenika kulture, Vjesnik, 31. ožujka 1963.

Zima, Zdravko. Spomenik je i ekonomsko dobro, Vjesnik, 13. studeni 1979.

Živković, Zdravko. Visoko podignite kulturnu gredu – konzervatori!, „Oko“, od 30. studenog do 13. prosinca 1979., str. 22

6.3 Izvori

Hrvatski povijesni muzej, Zagreb (HPM)

1. Hrvatski povijesni muzej (HPM), Zapisnik sjednica Društva za povjestnicu jugoslavensku i starine pod brojem 11937
2. Hrvatski povijesni muzej (HPM), Zapisnik sjednica Društva za povjestnicu jugoslavensku i starine pod brojem 30005

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (DAZG)

1. Kronološki i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima sabora 1881.-1884., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1900.
2. Hrvatski državni arhiv (HR-DAZG), Kraljevska zemaljska vlada, Odjel bogoštovlja i nastave (I zakonske osnove, IV podizanje i održavanje zgrada)
3. Hrvatski državni arhiv (HR-DAZG), Ministarstvo prosvjete. 13.5 Spisi odjela za kulturu i umjetnost, P X/1945(kut. X)
4. Hrvatski državni arhiv (HR-DAZG), fond 15, Ministarstvo prosvjete, Spisi o osnivanju i radu obrazovnih tečajeva komisija
5. Hrvatski državni arhiv (HR-DAZG), fond 16

Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Središnji Arhiv

MK-UZKB-MS (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine-Mijat Sabljar)

MK-UZKB-ZP (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine - Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje)

MK-UZKB-GS (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine-Gjuro Szabo)

MK-UZKB-VH (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine-Većeslav Henneberg)

MK-UZKB-NDH (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine-Nezavisna Država Hrvatska)

MK-UZKB-KOMRAT (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine - Komisije za utvrđivanje štete učinjene po okupatorima na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju)

MK-UZKB-KOMZA (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine - Komisija za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika)

MK-UZKB-RZZS (Ministarstvo kulture-Uprava za zaštitu kulturne baštine-Republički zavod za zaštitu spomenika kulture)

Izveštaji, elaborati – neobjavljeni

1. BEŠLAGIĆ, Šefik. Novi opšti Zakon o zaštiti spomenika kulture i zadaci službe zaštite spomenika kulture u FNRJ (Referat na IV savjetovanju konzervatora FNRJ u Sarajevu 5. oktobra 1959. godine), 1959.

2. HENNEBERG, Većeslav. (1922.-23.) Sumarni izvještaj o naučnom putovanju u Liku godine 1923. s dodanim izvještajem s puta godine 1922.
3. JURMAN-KARAMAN, Draginja - MLADINOV Dubravka. Problemi zaštite spomenika kulture u muzejima i galerijama SR Hrvatske, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1971.
4. UKRAINČIK, Vladimir. Zaštita spomenika kulture u SR Hrvatskoj od 1981. do 1985. godine, Zavod za kulturu Hrvatske, Zagreb, 1987.
5. ZRNIĆ, Lidija. Izvještaj o arhivskom fondu Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina (KOMZA) od 1945. do 1950. godine i Komisije za utvrđivanje ratne štete učinjene po okupatorima na kulturno historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima (KOMRAT) od 1945. do 1946. godine., Zagreb, 2006.

Ministarstvo kulture RH, Konzervatorski odjel u Splitu

MK-KOST-ARHIV (Ministarstvo kulture-Konzervatorski odjel Split-Arhiv)

Arheološki muzej Zagreb (AMZ)

Josip Brunšmid

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU)

Artur Schneider – Schneiderov fotografski arhiv

Kaptolski arhiv, Zagreb (KAZ)

Kamilo Dočkal

Hrvatski sabor (knjižnica i arhiv) i Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Provedbeni propisi

1. *Carski patent kojim se naređuju novi uvjeti za utemeljivanje raznih društva*, Zemaljsko-vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1853, Razdjel I, broj 4., od 26. studenog 1852.
2. *Naredba kojom se izdaje propis za zaštitu vlastnine javnih znanstvenih i umjetničkih sbiraka i drugih sposobnih zavoda*, Zemaljsko-vladin list za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1858, Razdjel I, Komad XXIX, broj 229., Naredba ministarstva izvanjskih djela, unutarnjih djela, pravosudja, financija, za bogoštovje i nastavu, za trgovinu, obrte i javne gradjevine, vrhovnoga zapovjedništva vojske i vrhovne vlasti redarstvene od 16. prosinca 1858.

3. *Zakonski članak o privremenoj zaštiti predmeta, što će izložene biti na bečkoj Svjetskoj izložbi god. 1873*, Sbornik zakonah i naredabah 1873., komad I-XXI, br. 1-61, Zakonski članak 24, (1872) 29.
4. *Naredba kojom se proglašuje ustrojenje i statut zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Naredba Kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 30. kolovoza 1910. broj 18936, Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, god. 1910., Komad I.-XVI.–br. 1.-109., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1910:1137., br. 77.
5. *Naredba kojom se izdaju odredbe o nabavi novog crkvenog namještaja te sačuvanju crkvenog namještaja i gradjevina historičke i umjetničke vrijednosti, kr. Zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 16. studenog 1.912. br. 16.022*, Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, god. 1913., komad I.-X.-br. 1.-122., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1913:103., Komad I., br. 5.
6. *Naredba kojom se predstojnicima (ravnateljima) i činovnicima zemaljskih muzeja i sličnih zavoda u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zabranjuje posjedovanje i sastavljanje privatnih zbirka i trgovanje starinama. Naredba kr. Hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 9. siečnja 1913. broj 601.*, Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, god. 1913., komad I.-X.-br. 1.-122., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1913:103., Komad III., br. 31.
7. *Zakon od 26. lipnja 1918. o uredjenju hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, Zakon od 26. lipnja 1918., Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, god. 1918., komad I.-XVII.- br. 1.-136., Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1919:209., Komad IX., br. 58.
8. *Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske*, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne države Hrvatske, izdaje zakonodavno povjerenstvo, god. I., Zagreb 5. srpnja 1941. 85-86, broj 130.
9. *Zakonska odredba o ratnom arhivu i muzeju Nezavisne Države Hrvatske*, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne države Hrvatske, izdaje zakonodavno povjerenstvo, god. I., Zagreb 5. srpnja 1941. 85-86, broj 178.
10. *Zakonska odredba o hrvatskim kulturnim spomenicima*, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne države Hrvatske, izdaje zakonodavno povjerenstvo, god. I., Zagreb 15. kolovoza 1941., broj 312.
11. *Pravilnik Ratnog muzeja u Zagrebu*, Zbornik zakona i naredaba Nezavisne države Hrvatske, izdaje zakonodavno povjerenstvo, god. II., Zagreb 11. ožujka 1942., 244-246.

12. *Zakonska odredba o zamjeni dviju slika Vittora Carpaccia iz Galerije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu za krstionicu hrvatskog kneza Višeslava iz Museo Civico Correr u Mletcima*, Zbornik zakona i nareaba Nezavisne države Hrvatske, izdaje Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja, god. II., 11. lipnja 1942, br. 597

13. *Pravilnik o sastavu i radu Komisije za utvrđivanje štete učinjene po okupatoru na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju kod Povjereništva za prosvjetu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I., sv. I., 15. rujna 1945., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti, br. 48.

14. *Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. II, br. 124., 25. rujna 1945.

Napomena: Ova je odluka stavljena van snage Zakonom od 23. srpnja 1945. pod br. 498
Preštampani u NN br.10 od 1. rujna 1945.

15. *Uredba o obrazovanju Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. III, br. 54, 5. listopada 1945.

16. *Uredba o obrazovanju Komisije za utvrđivanje ratne štete učinjene na državnoj imovini koja se nalazi pod upravom Ministarstva prosvjete*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. III., br. 55., 5. listopada 1945.

17. *Uredba o osnivanju Državne komisije za ratnu štetu*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. III., br. 55., 5. listopada 1945., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti, br. 239.

18. *Zakon o prikupljanju čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-umjetničkih predmeta koji su postali državno vlasništvo prema Odluci Antifašističko vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenoga 1944. godine*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. IV., br. 324., 15. lipnja 1945.

19. *Pravilnik o prijavljivanju i utvrđivanju ratne štete*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. V., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti br. 402.

20. *Pravilnik o sastavu i radu Komisije za utvrđivanje štete učinjene po okupatoru na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju kod Povjereništva za prosvjetu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. I., 15. rujna 1945., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti br. 48.

Objavljen u NN br. 5 od 17. kolovoza 1945.

21. *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Demokratske Federativne Jugoslavije*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. VI., 5. studenog 1945., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti br. 498.

Preštampan u NN br. 50 od 22. listopada 1945.

21. *Pravilnik o djelokrugu i organizaciji Vrhovnog instituta za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. XI., 22. prosinca 1945., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti br. 842.

23. *Pravilnik o izvršenju Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Demokratske Federativne Jugoslavije*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. XI., 22. prosinca 1945., Zakoni i drugi propisi saveznih vlasti br. 843.

Objavljen u službenom listu br. 88 od 13. studenog 1945.

24. *Naredba o organizaciji Zemaljskog sabirnog centra*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. I, sv. XI., Zagreb, 22. prosinca 1945.

Od 1. siječnja 1946. u izdanju Narodnih novina, službenog lista Narodne Republike Hrvatske, počeo je izlaziti drugo godišće Zbornika zakona, uredaba i naredaba. U Zborniku su štampani svi zakoni, uredbe, naredbe, rješenja, obavezne upute i drugi propisi općeg karaktera koje su donijeli zakonodavni i naredbodavni organi Narodne Republike Hrvatske. U Službenom listu FNRJ su zakoni FNRJ, osim propisa sačinjavaju i međunarodne ugovore i konvencije.

25. *Naredba o organizaciji Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture*, Zbornik zakona, uredaba i naredaba, god. II, sv. I., Zagreb, siječanj-veljača 1946:31.

26. *Uredba o zavodima za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture*, Narodne Novine br. 50. od 23. lipnja 1948:173.

27. *Zakon o potvrdi i izmjenama zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Demokratske Federativne Jugoslavije*, Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije, god. II., br. 81., 8. listopada 1946:1000-1002.

28. *Uredbu o Saveznom institutu za zaštitu spomenika kulture*, Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije, god. VI., br. 54., 13. rujna 1950:895-896., pod br. 488

29. *Zakon O zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti*, Narodne Novine službeni list Narodne republike Hrvatske, 22. listopada 1949., br. 84, god. V (CXI.), str. 246-248.

30. *Ukaz o proglašenju zakona o ovlaštenju narodnih republika da mogu svojim zakonima o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti odstupati od saveznog općeg zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti*, Službeni list Federativne Narodne republike Hrvatske, 31. prosinca 1957., br. 57, god. XIII, broj 714.

31. *Ukaz o proglašenju općeg zakona o zaštiti spomenika kulture Opći zakon o zaštiti spomenika kulture*, Službeni list Federativne Narodne Republike Hrvatske, 29. travnja 1959., br. 17, god. XV., broj 294.
32. *Pravilnik o registraciji spomenika kulture*, Narodne Novine službeni list Narodne Republike Hrvatske, 11. siječnja 1961., br. 1, god. XVII (CXXIII.)
33. *Pravilnik o registraciji muzeja i evidenciji muzejskih zbirki*, Narodne Novine službeni list Narodne Republike Hrvatske, 24. svibnja 1961., br. 20, god. V (CXI.)
34. *Uputstvo o načinu vođenja knjiga muzejske građe i kartoteka u muzejima i muzejskim zbirkama*, Narodne Novine službeni list Narodne Republike Hrvatske, 26. srpnja 1962., br. 29, god. XVIII (CXXIV.)
35. *Osnovni zakon o zaštiti spomenika kulture*, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, god. XXI, br. 12, 12. ožujka 1965., pod brojem 228.
36. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture*, Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 15. travnja 1965., br. 14, god. XXI (CXXVII.), pod brojem 103.
37. *Ispravak Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture*, Narodne Novine službeni list Narodne Republike Hrvatske, 20. svibnja 1965., br. 20, god. XXI (CXXVII.)
38. *Zakon o zaštiti spomenika kulture* (pročišćen tekst), Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 30. srpnja 1965., br. 32, god. XXI (CXXVII.), pod brojem 259.
39. *Zakon o izmjeni Zakona o zaštiti spomenika kulture*, Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 31. prosinca 1965., br. 55, god. XXI (CXXVII.)
40. *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture*, Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 30. prosinca 1966., br. 50, god. XXII (CXXVIII.), pod brojem 216.
41. *Zakon o zaštiti spomenika kulture* (pročišćen tekst), Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 15. veljače 1967., br. 7, god. XXIII (CXXIX.)
42. *Ispravak Zakona o zaštiti spomenika kulture* (pročišćen tekst), Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 30. ožujka 1967., br. 13, god. XXIII (CXXIX)
43. *Rješenje o imenovanju direktora Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture imenuje se za direktora Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Vlado Mađarić*, dosadašnji vršilac dužnosti direktora tog Zavoda, Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 12. veljače 1968., br. 5, god. XXIV (CXXX.)

44. *Pravilnik o registraciji spomenika kulture*, Narodne Novine službeni list Narodne republike Hrvatske, 4. ožujka 1968., br. 8, god. XXIV (CXXX.).
45. *Zakon o samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti kulture*, Narodne Novine službeni list Socijalističke Republike Hrvatske, 12. prosinca 1974., br. 51, god. XXXVI (CXXXVI.), str. 741.
46. *1881. ÉVI XXXIX. TÖRVÉNY-CZIKK A MŰEMLÉKEK FENTARTÁSÁRÓL*, Kárták Könyve, ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsag, 2002. str. 309-313.

7. Popis slika

- Slika 1. Crtež, Parohija Klinačka, 1917. (MK-KOST)
- Slika 2. Mijat Sabljarić, preslika putne bilježnice, 1853/54. (MK-UZKB-MS)
- Slika 3. Ivan Kukuljević Sakcinski, crtež s terenskog obilaska (MK-UZKB-GZ)
- Slika 4. Inauguracija biskupa Halulika, 1853. (MK-UZKB-OGS)
- Slika 5. Katedrala nakon potresa, 1880. (MK-UZKB-OGS)
- Slika 6. Katedrala nakon restauracije (MK-UZKB-OGS)
- Slika 7. Pečat Povjerenstva (MK-UZKB-ZP s.a.)
- Slika 8. Urudžbena košuljica (MK-UZKB-ZP)
- Slika 9. Tadija Smičiklas, predsjednik Povjerenstva (MK-UZKB-ZP)
- Slika 10. Gjuro Szabo, tajnik Povjerenstva (MK-UZKB-ZP)
- Slika 11. Sisak, glavni oltar župne crkve uklonjen 1911. godine (MK-UZKB-ZP s.a.)
- Slika 12. Josip Kaplan, Remetinec-izjava o završetku posla do 15. srpnja 1914. (MK-UZKB-ZP)
- Slika 13. Snimci predmeta iz Riznica zagrebačke katedrale, 1913., foto Tkalčić
- Slika 14. Snimci predmeta iz Riznica zagrebačke katedrale, 1913., foto Tkalčić
- Slika 15. Snimci predmeta iz Riznica zagrebačke katedrale, 1913., foto Tkalčić
- Slika 16. Bela Csikos Sessia, crtež Omišlja, 1913.g. (475 MK-UZKB-GZ)
- Slika 17. Branko Šenoa, crtež zvona (MK-UZKB-GZ)
- Slika 18. Sabiralište zvona u Osijeku, V. Tkalčić (MK-UZKB-ZP broj 35/1916.)
- Slika 19. France Stelè (MK-UZKB-Fototeka)
- Slika 20. Ljubo Karaman s raspelom u Martinšćini, 1943. godine (MK-UZKB-F 2982-II-97)
- Slika 21-22. Inventar *Provincije Pule* (MK-UZKB)
- Slika 23. Laz Bistrički, Kapelica sv. Andrije, oltar, 1925. foto V. Henneberg (Inv.br.7863, V-566)

- Slika 24. Komić, Parohijska crkva sv. Nikole, Ikonostas 1932. godina foto V. Henneberg (Inv.br.7665, V-513)
- Slika 25. Omišalj, glavni oltar, foto G. Szabo (MK-UZKB-OGS)
- Slika 26. Omišalj, križ iz 16. Stoljeća, foto G. Szabo (MK-UZKB-OGS)
- Slika 27. Crkva Marijina Uzašašća u Pagu, foto G. Szabo (MK-UZKB-OGS)
- Slika 28. Pag, Gospa od svetog Ružarija, Sante Peranda, foto G. Szabo (MK-UZKB-OGS)
- Slika 29. Lonja, oltar sv. Ladislava, foto G. Szabo (MK-UZKB-OGS)
- Slika 30. Gjuro Szabo, Tereza Paulić, 1928. (MK-UZKB-GZ)
- Slika 31. Gjuro Szabo, kapela sv. Jurja u Lovreću, crtež s terena (MK-UZKB-GZ)
- Slika 32. Crkva Sv. Kvirina – drveni reljef Sv. Ivana Krstitelja i Sv. Kvirina, foto Đuro Griesbach, 1933.
- Slika 33. Krk, Katedrala, Polaganje u grob, G.A. Pordenone, foto Đuro Griesbach, 1933.
- Slika 34. Radni prostor konzervatora u Muzeju za umjetnost i obrt (MK-UZKB-F)
- Slika 35. Mirko Šeper, Marijan Giomiketi i jedan vojnik na kolodvoru u Vrhovinama prilikom dopreme pravoslavnih umjetnina u Zagreb, foto Ivan Bach, 1941.
- Slika 36. Ljubo Karaman (MK-UZKB-F)
- Slika 37. Ana Bogdanović (Deanović) (MK-UZKB-F)
- Slika 38. Lepoglava, crkva sv. Marije, 1941. (MK-UZKB-F)
- Slika 39. Lepoglava, detalj (MK-UZKB-F)
- Slika 40. Frano Kršinić, fotografija postava izložbe (katalog)
- Slika 41. Andro Krstulović, fotografija postava izložbe (katalog)
- Slika 42. Katalog s izložbe u Beču, 1943.
- Slika 43. Katalog s izložbe u Bratislavi, 1943.
- Slika 44. Katalog s izložbe u Zagrebu, 1942.
- Slika 45. Dijecezanski muzej, postav treće dvorane, otvaranje muzeja 1942.
- Slika 46. Isječak iz novina "Hrvatski narod", 1941. godina, MK-UZKB-KOMRAT
- Slika 47. Članak o izložbi prigodom povratka Višeslavove krstionice, Nova Hrvatska 1942.
- Slika 48. Predstavljanje Višeslavove krstionice u HAZU
- Slika 49. Osoblje Konzervatorskog zavoda u Zagrebu pred zgradom zavoda na Jezuitskom trgu prilikom 60 – te godišnjice dr. Karamana; s lijeva na desno: Tihomil Stahuljak, Lavica Basala, Branko Fučić, Ana Deanović, Đela Horvat, dr. Ljubo Karaman, Mladen Fučić, Zlata Škrnjug, Ermin Rumboldt, dr. Ferdo Hauptman; snimio Drago Paulić, 1946.
- Slika 50. *Legitimacija* Ive Vrbančić (HR-DAZG-Ministarstvo prosvjete, 1945.)
- Slika 51. *Legitimacija* Anđele Horvat (HR-DAZG-Ministarstvo prosvjete, 1945.)

Slika 52. Cvito Fisković s konzervatorima Konzervatorskog zavoda u Splitu 1950-tih,
Album Konzervatorskog zavod u Splitu

Slika 53. Grga Oštrić, Zdenka Munk, foto Milan Prelog, 1947. (MK-UZKB-F inv.br. 5194, ng. 1E37)

Slika 54. Aleksandar Perc i Milan Prelog u Rijeci 1947. godine

Slika 55. Vlado Mađarić, direktor Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture od 1967 do 1976. god.; snimio Nino Vranić, 1967. god.; (MK-UZKB-F inv. br.: 37414)

Slika 56-57. *Album inventara*, Konzervatorski zavod u Splitu, foto Tonejc

Slika 58. Anđela Horvat, ukazuje na bogatu opremu svetačke statule, foto Vranić 1960.

Slika 59. Karton kartoteke o inventaru

Slika 60. Karton kartoteke pokretnog spomenika - Šibenik, crkva sv. Martina, oltar, 18. st.

Slika 61. Cvito Fisković, Vis, Poselje, 1964.

8. Popis shema

Shema 1. Prikazuje nadležnost KOMRAT-a i dokumente na temelju kojih je djelovao, osobe te donesene odluke

Shema 2. Prikaz djelovanja KOMRAT-a

Shema 3. Struktura organizacije zaštite spomenika u Jugoslaviji (preuzeta iz Maksimović 1960:32.)

Shema 4. Prikaz strukture službe zaštite u SR Hrvatskoj

Shema 5. Prikaz strukture službe zaštite u SR Hrvatsko-Općinski zavodi za zaštitu spomenika kulture

Shema 6. *Direktori Konzervatorskog/Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture*

Shema 7. *Direktori Pokrajinskog konservatorijalnog ureda za Dalmaciju / Regionalnog zavoda u Splitu*

Shema 8. *Shema dokumentacije spomenika kulture*

9. Sažetak

Ovim radom je po prvi put sustavno obrađen institucionalni razvoj zaštite pokretnih umjetničkih predmeta na prostoru Republike Hrvatske u razdoblju od 1850. do 1990. godine. U tom razdoblju prati se razvoj zaštite pokretnih spomenika od sporadičnog do planskog i na kraju sustavnog, dakle od časa kada oni postaju predmet interesa i vrjednovanja do kategorije pravne zaštite. U prvom redu ovaj rad se bavi pokretnom umjetničkom baštinom unutar procesa institucionalnog razvoja sustava zaštite, a odnosi se na pokretnu baštinu u crkvenim inventarima i privatnim zbirka. U radu se analitički koriste arhivski povijesni izvori, dokumentacija službe zaštite te objavljeni i neobjavljeni radovi vezani uz zaštitu pokretne umjetničke baštine. Različiti povijesni i društveni procesi koji su utjecali na teritorijalnu podijeljenost pokazali su se ključnim u razumijevanju institucionalnog razvoja zaštite spomenika, posebno do 1945. godine. Premda su se na ovom području u obrađenom razdoblju od 150 godina izmijenila četiri državna uređenja, služba se kontinuirano razvijala u zadanim društveno-političkim uvjetima pa tako i njezina briga za pokretne umjetničke predmete. Na osnovi toga rad je podijeljen na četiri poglavlja: *Začetak institucionalne zaštite pokretnih spomenika u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine*, *Institucionalna zaštita pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1918. do 1941. godine*, *Razdoblje Drugoga svjetskog rata i Razvoj institucionalne zaštite pokretne baštine u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine*.

U prvom poglavlju obrazložena je geneza zaštite pokretnih umjetničkih predmeta u Hrvatskoj od 1850. do 1918. godine. Do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine organizacijski se razlikovala zaštita spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj i u Dalmaciji. Osnovna razlika bila je u političkoj nadležnosti. Hrvatska i Slavonija bile su pod ugarskom upravom, a Dalmacija pod austrijskom. Zaštita spomenika u Dalmaciji kontinuirano se razvija od 1850. godine pod upravom *Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje povijesnih i umjetničkih spomenika* iz Beča. Središnje povjerenstvo djelovalo je pomoću imenovanih konzervatora na temelju odredaba koje su vrijedile za austrijski dio Monarhije. *Konservatorijalni ured* u Splitu uz imenovane konzervatore vodio je korespondenciju između Beča i lokalnih imatelja spomenika. Započeo je evidenciju i inventarizaciju te su priznati bečki restauratori restaurirali velik broj pokretnih umjetničkih predmeta.

Zaštita spomenika u kontinentalnoj Hrvatskoj razvijala se pod ugarskom upravom u smislu osnivanja društava koja su vodila brigu o poticanju svijesti o očuvanju kulturne baštine, pa tako i pokretne baštine. Zaštita pokretne umjetničke baštine od 1850. godine svedena je na prikupljanje građe *Društva za jugoslavensku povjesticu i starine* za Narodni muzej. Zaštita u vidu sustavne evidencije i inventarizacije nije postojala. Postojale su samo inicijative Društva umjetnosti i Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Osnivanjem *Zemaljskog povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji* 1910. godine počinje sustavnija zaštita pokretnih umjetničkih predmeta u kontinentalnoj Hrvatskoj. Iako pokretni spomenici nemaju prioritet u odnosu na nepokretne spomenike, u prvo vrijeme djelovanja Povjerenstva, do 1918. godine obrađen je i spašen velik broj pokretnih spomenika. U tom razdoblju uspostavljena je povremena suradnja između kontinentalne Hrvatske i Dalmacije na rješavanju zajedničkih problema po pitanju pokretne umjetničke baštine kao i usvajanju teorijskih principa Bečke škole povijesti umjetnosti u metodologiji rada konzervatorskih ureda/zavoda i u donošenju zakonskih odredbi.

Drugo poglavlje odnosi se na razdoblje nakon Prvoga svjetskog rata i proglašenja Kraljevine SHS. U tom vremenu svoj rad nastavlja Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju u Splitu i Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika koje mijenja ime u Konzervatorski ured u Zagrebu. Pokrajinski konservatorijalni ured za Dalmaciju s Bulićem i Karamanom nastavlja rad na zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta usporedno razvijajući povijest umjetnosti. U Dubrovniku je tada osnovano Nadleštvo za spomenike koje preuzima dio brige za spomenike u Dalmaciji. Poseban doprinos zaštiti pokretnih umjetničkih predmeta tridesetih godina 20. stoljeća dao je Artur Schneider koji je u sklopu djelatnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti proveo evidenciju i fotografsko snimanje prvenstveno pokretnog inventara u Dalmaciji i u kontinentalnoj Hrvatskoj.

U zakonskom smislu međuratno razdoblje vrlo je aktivno, prijedlozi o donošenju zakona bili su česti i vrlo različiti, a u prijedlozima su sudjelovali stručnjaci različitih profila iz svih područja tadašnje Kraljevine SHS. U tom vremenu služba zaštite i dalje je razjedinjena između sjevera i juga, a financijska sredstva za njeno djelovanje su smanjena ili ne postoje.

Treće poglavlje obrađuje razdoblje Drugoga svjetskog rata od 1941. do 1945. godine. Drugi svjetski rat donosi novu društveno-političku situaciju, u kojoj Konzervatorski zavod u Zagrebu dobiva središnju ulogu. Tijekom cijelog rata Konzervatorski zavod bavi se uspostavljanjem nove organizacije službe zaštite, zaštitom metalnih predmeta od rekvizicije, zabranom izvoženja umjetničkih predmeta i spašavanjem inventara iz crkava oštećenih u ratu, te razvijanjem zakonske regulative.

U četvrtom poglavlju obrađeno je vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata kada se organizacija službe zaštite i zakonska regulativa na saveznom i republičkom nivou ubrzano razvija. Rad na zaštiti pokretne baštine u početku se svodi na zaštićivanje popisivanjem i smještajem u muzeje pomoću komisija te povratom predmeta otuđenih u vrijeme ratnih zbivanja. Nakon uspostavljanja zavoda u Zagrebu, Splitu i Rijeci počinje rad na evidenciji i inventarizaciji umjetničkih predmeta kao najvažniji oblik zaštite. Metodologija evidentiranja i dokumentiranja razvija se od popisa s osnovnim podacima o predmetu, preko kartičnog pregleda za svaki

pojedini predmet, do postupka registracije. Utvrđeni postupci bili su rezultat dugogodišnjeg rada konzervatora na savjetovanjima, kongresima i međuzavodskim sastancima. Institucionaliziranjem zaštite spomenika usustavilo se restauriranje umjetnina i osnivanje restauratorskih radionica, praćenje trgovine i rad na sprječavanju krađe umjetnina. Zakonska regulativa vezana uz zaštitu pokretnih umjetničkih predmeta od 1945. do 1990. bila je jasno definirana, uspostavljena, razrađena zakonom i pravilnicima, ali u praksi i dalje nedovoljno provedena.

Rezultat ovoga rada je utvrđeni slijed razvoja institucionalne zaštite pokretne umjetničke baštine radom pojedinaca, razvojem metodoloških principa, izradom i donošenjem akata te utjecajima ostalih sudionika na institucionalni razvoj.

KLJUČNE RIJEČI

pokretna umjetnička baština, evidencija, inventarizacija, dokumentacija, zakonska regulativa, institucionalni razvoj konzervatorske službe, restauratorska služba

9.1 Expanded Summary

With this work, for the first time, the institutional development of the protection of movable heritage on the territory of the Republic of Croatia was systematically elaborated in the period from 1850 until 1990. In this period the development of protection of movable heritage is monitored from sporadic to planned, and at the end systematic, therefore from the moment the heritage becomes a matter of interest and valuation to the category of legal protection. First of all, this paper deals with movable heritage within the process of institutional development of

the protection system, and refers to movable heritage in church inventories and private collections. The work is analytically using archival historical sources, documentation of service protection, and also published and unpublished works related to the protection of movable heritage.

Different historical and social processes that have affected territorial division proved to be crucial in understanding the institutional development of monument protection, especially until the 1945. Although in the processed period of 150 years, four different state systems existed in the territory what is today the Republic of Croatia, the service for the protection of monuments and the care for art objects had been continually developing within the given social-political circumstances. On the basis of above mentioned, the dissertation is divided into four chapters: the formation of the institutional protection of the movable heritage in Croatia from 1850 until 1918, institutional protection of the movable heritage in Croatia from 1918 until 1941, the period of the World War Two, the development of the institutional protection of the movable heritage in Croatia from 1945 until 1990.

In the first chapter the commencement of the protection of the movable heritage in Croatia from 1850 until 1918 is explained. Until the end of Austro-Hungarian Monarchy in 1918, the protection of monuments in continental Croatia had differed organizationally from the protection of monuments in Dalmatia. The basic difference was in political jurisdiction. Croatia and Slavonia had been under Hungarian, whereas Dalmatia had been under Austrian rule.

The protection of monuments in Dalmatia had been continually developing from 1850 under the supervision of Central Commission for Researching and Preserving of Historical and Artistic Monuments based in Vienna. The Central Commission functioned with the help of the officially appointed conservators on the basis of the regulations that were in force for the Austrian part of the Monarchy. The Conservation office in Split, with appointed conservators, led the correspondence between Vienna and local monument owners. The office started recording and inventorying, and the acknowledged Viennese restorers restored a large number of art objects. The protection of monuments in continental Croatia had been developing under Hungarian supervision via the establishment of the associations that had taken into their task awareness raising about the need for protecting the cultural heritage, among which also the movable heritage. The protection of cultural heritage since 1850 had been reduced to the work of the Society for Yugoslav History and Antiquities. The Society gathered data for the Folk Museum. At the time the protection of cultural heritage had not been conducted by systematic recording and inventorying. There were only initiatives of the Art Society and the Archeological Museum in Zagreb.

With the establishment of the Land Office for the Preservation of Art and Historical Monuments in the Kingdoms of Croatia and Slavonia in 1910, a systematic protection of art objects in continental Croatia began. Although the protection of movable monuments at the time didn't have the priority over immovable heritage, during the first period of the Office's work, until 1918; a large number of movable monuments had been analysed and saved. In this period, periodic cooperation between continental Croatia and Dalmatia had been established to address common problems in the field of movable heritage as well as adoption of theoretical principles of the Vienna School of Art History in methodology of work in conservation offices, and also in adoption of legal provisions.

The second chapter encompasses the period after World War One, and the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SHS). In this period the Regional Conservation Office for Dalmatia in Split and Land Office for the Preservation of Art and Historical Monuments (changed the name into the Conservation Department in Zagreb) had continued its work. The Regional Conservation Office for Dalmatia with Frane Bulic and Ljubo Karaman had continued work on protection of art objects, and at the same time developing art history. In this period in Dubrovnik, the Supervising body for monuments was established which took some care for the protection of monuments in Dalmatia. Artur Schneider gave a special contribution to the protection of art objects in 1930s, and within the Yugoslav Academy of Science and Art's activities carried out noting and photographic recording of primarily movable inventory in Dalmatia and in continental Croatia.

In a legal sense, the period between the two World wars was very productive. The propositions about the passing of the legal acts were frequent and very diverse, and the proposers being the experts of different profiles from all the areas of the then Kingdom of SHS. At the time the protection service in Croatia was further divided between the North and the South, and the financial means for the protection service activities were reduced or almost entirely withheld.

The third chapter deals with the period of the World War Two from 1941 until 1945. The World War Two brought about the new social-political situation within which the Conservation Department in Zagreb gained the central role. During the War, the Department dealt with establishment of a new organisation of protection service: the protection of metal objects from requisition, restraining the export of artworks, saving the inventories from churches damaged in the War; and amending the legal regulations.

In the fourth chapter, the time after the World War Two is observed, the organization of the service for protection and the work on legislative regulations rapidly developed on the federal and republic level. The work on protection of movable heritage in the beginning of this period starts by listing and placing objects into museums with the assistance of the commissions, and

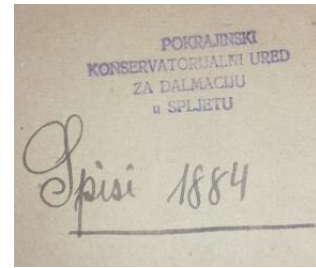
by returning the objects looted during war times. When the offices in Zagreb, Split, and Rijeka were established, the work began on recording and inventorying of monuments as the most important form of protection. The methodology of recording and documenting had been developed from the list of basic information about the object, through the inventory card with relevant data for each item, to the registration process. Established procedures were the result of long term conservator work from consulting, conferences, and office meetings. Institutionalizing the monument protection, the restoration of cultural objects was established, as well as the start of restoration workshops, tracking of art trade, and work on preventing the theft of artwork. The legal regulations on protection of art objects from 1945 until 1990 was clearly defined, established, elaborated by law and regulations, but in practice still had not been implanted enough.

The result of the dissertation is the tracing of the sequences in the development of institutional protection of movable heritage in the work of individuals, development of methodological principles, drafting and passing of regulations, and the influence of other participants on institutional development.

KEY WORDS

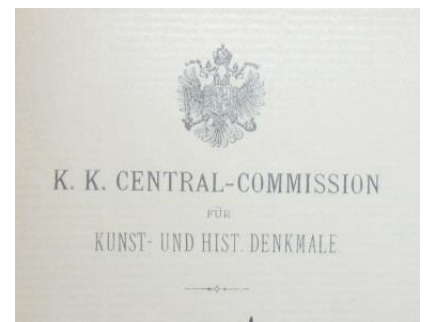
movable heritage, inventory, documentation, legislation development, institutional development of the conservation service, restoration activities

PRILOG

Spisi Konservatorijalnog ureda u Splitu, memorandumi nadležnog tijela - C. Kr.

Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje graditeljskih spomenika. (MK-KOST)

Br. 1578
21.

Prepostovani Gospodine!

Va dodatak prosidjaluom pismu 29
Novembra 1897 br. 5310/p. glede izdavanja
jednog dijela pod naslovom „Umjetnički
spomenici Dalmacije“ o dalmatinskoj
umjetnosti i njezinoj povjesti, i odnosno
na izvješću izjavu vašega prepošto.
vanoga Gospodstva, da hoće sudjelovati
kod rasnovane radnje, c. k. Namjesništva
u Pradjedništvo časti se dostaviti. Va
sem prepostovanom Gospodstvu u prigibi
jednu drugu okružnicu promisliteljnog
vatora s pozivom, neka izvoli Više
prepostovano Gospodstvo iskaze spomeni.
ka, koji bi se imali sastaviti u mislu
iste okružnice, u svoje doba amo po
slati.

U Zadru, 17 Junja 1898.

Za c. k. Namjesništva:

David

Prepostovanom Gospodine
Franju Buliću,
c. k. gimnazijalnom ravnatelju u mi. ravnatelju
arheološkog muzeja i konservatora
u Splitu.

Dopis namjesnika Emila Davida von Rohnfeld Konservatorijalnom
uredu u Splitu, 1898.g. (MK-KOST)

(Abschrift.)

Die hochherrsliche k. k. Central-Commission
für
Kunst- und Hist.-Commissale
in
Wien.

Dem Auftrage der hochherrslichen Central-Comm.
vom 20. Februar 1896 N. 182/96 habe ich gelegentlich
meines Aufenthaltes in Serin¹⁸ entsprochen und die Ge-
mälde in den beiden Kirchen in Verloca in Skizzen gezeichnet.
Der Hof. bezieht sich und bezieht sich gleichzeitigen Rückblicks
der Einschrift des Conservators, Direktion Wien vom 27. 1896
über dasselbe folgendes:

Die Bilder der Hauptaltäre in der Kirche St Lorenzo
deren Gruppierung sowie Darstellung und die zugehörig-
en Ornamente nachfolgende Skizze zeigt, sind wenn
auch nicht als Typen ange-
sehen, so doch unter dessen
Einfluss gemalt. Insbesondere
vorzügliche Arbeiten die einer
besonderen Beachtung würdig
sind und für deren Erhaltung
Sorge getroffen werden sollte.

Die drei gemalten Bilder sind
auf Leinwand gemalt, sie kle-
ben auf Holz. Das Bild des
Hl. Laurentius bedarf einer
Restaurierung bedürftig
in geringerer oder größerer Masse sind die drei Gemälde.
Die Kosten der Restauration dieser drei Gemälde schätze ich
auf 300 fl. —

Die zweite Besondere und interessante Kunstwerk in Verloca
ist der Hochaltar von Jacopo de Ponte (Ravenna) dessen Gruppen-
darstellung aus der mittelalterlichen Bildhauerkunst hervorgeht
mit der ich mich auf eine Beschreibung zu beziehen. Die Skizze
soll bezeugen sein, wie man es der ursprünglichen Skizze wegen
als auch der Ausführung wegen am besten
möglich sein zu beschreiben.
Das Gemälde weist mehrere Figuren
auf und ist durch den unvollständigen
geringen Finis klar und einfach
bei in den Farben geworden.
Die Kosten der Restauration dieses
Bildes schätze ich auf 100 fl. zu schätzen
sein.

Die der Skizze des Conservators
Dreier Bilder enthält eine Geburt
Christi im Becke Venetia angeführt
eine Geburt Christi die als das ange-
führte Gemälde angenommen werden
kann existiert in Verloca nicht
wohl aber eine Geburt Christi das
als Hauptaltäre in der Kirche
Beate Virginia dargestellt sind befür-
det und ist die Angabe der Details
denn nur auf einer Tafel zurückzuführen. Das Bild dass als
Paul Venetia angenommen wurde ist nach meiner Anschauung
nicht diesem Künstler zuzuschreiben wahrscheinlich einem
späteren Venezianer, daher da weder die Größe der Bewer-
gungen noch die Composition der entsprechenden Merkmale von
ihm sind. Als solches bezeichnet von Paul Venetia sind
nur bei ähnlichen Personen die unter Namen angeführt sind
gefallen. Die Composition ist eine solche die in der Mitte von Rechte
mit aufgestellten Stützen liegt. Die Mitte auf der Brust
gefasst, rechts und links von Rechte ist eine Gruppe von stehend;

Das Bild mit der 12 Gestalten
des Heiligen des Heiligen ist
das Bild gemalt der in der Mitte
von dem Bild angeführt sind ange-
führt sind. Die Höhe ist 1,80 m.

weiter rechts der Hl. J. 2
mit 10 kleinen rechts
in einem einseitigen
mit 10 kleinen rechts
oben abwärts. Jede
wird durch 10 kleine
mehr als 10 kleine
Güter besetzen 2
Kosten verursachen
es 275 fl.

Die Conservator
führt (eigentlich von
der Hand von Jacopo
von Venetia bezeichnet
nehmen alle Finis
bezieht sich von dem
links Johannes der Ta-
dasselle befasst sich
die jede Ordnung mit
den waren bereits ab-
geschickte Rückmal
hat sich, um das zu
ein Gönner gefürten
und wurde mir behf
Bild nach Wien ge-
mit schenken die hochherrsliche k. k. Central-Commission zum
Zwecke einer Beschäftigung derselben zu verständigbar.

Die Vollständigkeit dieser Skizze ist noch zu ergänzen in der Kirche
oben in Verloca vorfindlichen Bilder die überhaupt besetzt
werden können am. Ein Altarbild die Hl. Catharina, Dominik
und St. Georg. in der Gloria Madonna mit Kind auf Wollen selbst
bezeugen sein. Links unten, dem Conservator Leno
Rückzug 1870. Anmerkend unbedeutend dass ich nur so na-
mlich wegen angeführt.

Ein Altarbild der mit Solche angeführt, hat die Hauptfiguren
die Amantien Gestalten eines Apostels und eines Hl. Bischofs die
zu der in Solche thronen Madonna anschauen die von
Engeln mit Rosen bekrönt sind. Im unteren Theile in Bildern
bezeichnet sich die Darstellung der Leiden im Gefolge
Im kleinsten wie das Bild als gute Handwerksarbeit.
Bezeichnet ist dasselle von unten mittel links, links ist
die Figuren zum Theil durch den Namen verdeckt 1859
Dasselle führt auf den Namen Celest, zahlreich. TEFANO.
Nach dem angeführten wäre die Höhe der für LESTIF.
die Beschäftigung der Restaurationen von für
müssen in Verloca notwendigen Summe exclusive der
zugeordneten Perisanzlagen mit 700 fl. zu bezeugen.
Es sehr ich die Beschäftigung eines Betrages für diese
Arbeiten von Seite der hohen Administration zur Kultur
und Unterhalt, sprechen müsste habe ich die die über-
zeugung dass bei einer entsprechenden Einwirkung auf
die Kirchenverwaltung von Verloca die Gemeinde nach
Möglichkeit einen Theil der Kosten für die Gemälde-Restau-
rierung mitbringen werden.

Wien am 27. Oktober 1896
Eduard Gerisch

Eduard

Gerisch, ravnatelj Akademije i
Ilijepih umjetnosti u Beču dopisni član
Središnjeg povjerenstva, Izvještaj iz 1896.
(MK-KOST)

Br.-Бр. 8485/24.

3. decembra 1924.

U SPLITU - U SPLITU.

PREDMET :

Dr. Ljubomir Karaman, postavljenje
za konzervatorskog pomoćnika.-

Konzervatorskom Uredu

u

S p l i t u

Na predlog Ministra Prosvete, a na osnovi čl. 52. Zakona
o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda
Ukazom Njegovu Veličanstva Kralja U br. 3072. od 20. novembra
1924. postavljen je u Tome Uredu za konzervatorskog pomoćnika
gosp. Dr. Ljubomir Karaman sa pravima činovnika 6. grupe 1. kata
gorije, o čemu se obavješćujete pozivom, da priloženi ./.dekre
predate zanimaniku.-

Za Velikog Župana :

Konzervatorski zavod,
konzervator:

Ljubomir Karaman

br. 3072/24

19. decembra

Primanje Ljube Karamana u
konzervatorsku
službu (MK-KOST)

Potrošak Konzervatorskog ureda u Splitu
kroz 1931.33. budž. godinu.

D. Stühleru-Split.....	za fotografije.....	Din	1.380:-
H. Sternanu-Ljubljana.....	za popravak poliptiha.....	"	9.000:-
D. Stühleru-Split.....	za fotografije.....	"	1.436:-
"Gospa od Joca"-Split.....	za popravak arkive.....	"	500:-
Župskom uredu-Grohotu.....	za popravak arkive.....	"	1.000:-
"Sv. Mikali"-Split.....	za popravak arkive.....	"	1.000:-
Općini trogirskoj-Zagreb.....	za popravak "glorijeta".....	"	1.000:-
Ferdinu I. za prenoš a finge.....	"	60:50
J. Šipini-Min.....	za čuvanje sterisa.....	"	350:-
D. Stühleru-Split.....	za fotografije.....	"	376:-
Zakl. tisk. H. N. - Zagreb.....	za 5 klistaja klist. tvrdjave "	"	573:-
H. Meneghelo-Split.....	za slikanje osted rom. knože.....	"	300:-
F. Štambuku-Jelca.....	za 2 grube ploče.....	"	2.000:-
A. Schroll-u-Vienu.....	za "Die Schwabspflanz".....	"	337:34
Hrvatskoj knjižari-Split.....	za nakupnju.....	"	110:-
Uvaga Din			30.074:74
Ostaje.....			5.935:38
Ukupno Din			36.010:-

* 5925.26 uvažljeno Arh. komisije izobličeno je se naplatiti
u dio Konzervatora za isplate fotografije u ulaznicama.

Konzervatorski Urad
Republikanske Uprave
Din 54
Dio 10
1933 god.
u SPLITU - y CHIRITY

198
14. sept. 1932
u SPLITU - y CHIRITY

Dragi gosparu Sternanu,

Primio sam Vaše pismo sa priloženim fotografijama restauriranih
slike. Hvala vam na njima. Mi smo novcem još uvijek u najvećoj muci.
Još uvijek nijesmo dobili zadnji dio dotacijske prošloga budžeta, nade
smo već četiri puta urgiralo isplatu. Pred desetak dana smo je
ministarstvo zatražilo od nas, da javimo, što nijesmo isplatili od
prošloga budžeta. Valjda će sada, prigodom novih taksa i poreza, isplatiti
ono, što je zasotalo. Svakoako budite uvjereni, da u naše strane činimo
sve moguće, da budete što prije namirani. Mislim, da bi bilo dobro, da Vi
već sada pošaljete namirnicu i račun propisano bilježovan za preostali
dio honorara za popravljene slike. Bolje je da na vrijeme uplatimo
zalog isplate i to ispravno na Vašu adresu bez obzira dali ste dobili
avotu iz prošlog budžeta.

Korespodencija Ljube Karmana i restauratora Mateja Sternena; troškovnik Konzervatorskog
ureda u Splitu (MK-KOST)

K broju

14
1911

ZEMALJSKO POVJERENSTVO ZA ČUVANJE UMJETNIH
I HISTORIČKIH SPOMENIKA U KRALJEVINAMA
HRVATSKOJ I SLAVONIJI.

Kr.

PUTNI RAČUN

profesora Gjure Szabea de dijelima zem. povjerenstva za očuvanje spomenika

o pristojbama za službeno putovanje u Beču, Pragu, Budimpeštu

Sa priloga

ZEMALJSKO POVJERENSTVO ZA ČUVANJE UMJETNIH
I HISTORIČKIH SPOMENIKA U KRALJEVINAMA
HRVATSKOJ I SLAVONIJI.

Bz 14

1911.

Zapr.
Potrebna putovanja i primljeni zaradama
vremena ovim se potvrđuje.

K. Szabe

Obrazac A. k §. 46. naredbe bana od 10. travnja 1899. br. 1581. Pr.

Za sastavak putnoga računa smije se upotriebiti samo tiskanica ove veličine i ovoga obrazca.

Putni nalog za prvo putovanje Gjure Szabe kao tajnika Povjerenstva u Beč, Prag i Budimpeštu, (MK-UZKB-ZP)

ZEMALJSKO POUKOVANSTVO ZA ČUVANJE UMJETNIH
I HISTORIČKIH SPOMENIKA U KRALJEVINAMA
HRVATSKOJ I SLAVONJI

34/1911

Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska
zemaljska vlada,
odlo za bogoštovlje i nastavu.

Broj 12.896.
1911.

Predmet: Zemalj. povjerenstvo za čuvanje umjet-
nih i historičkih spomenika, potvrda
pravilnika.

Zemaljskom povjerenstvu za čuvanje umjetnih i historičkih
spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji
u

Z a g r e b u .

Naslažim potvrditi tamošnjim izvještajem od 8. lip-
nja 1911. broj 34 podneseni „ Poslovnik zemaljskog povje-
renstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kra-
ljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.

Jedan primjerek klauzulom potvrđenja providjenoga
„ Poslovnika ” dostavlja se u privitku tome zemaljskom po-
vjerensvu na dalje uređivanje.

U Zagrebu, dne 24. lipnja 1911.

Handwritten signature

Handwritten initials

Broj 12.141.
1911.

Predmet

Zemaljs

Z a g r e b u .

Na izvještaj od 27. siječnja 1911. br. 12. dostavlja
se pod. / . nacrt naredbe o nabavi novog crkvenog namješta-
ja te o usčuvanju crkvenog namještaja i gradjevina umjet-
ničke i historičke vrijednosti zajedno sa nacrtom dopisa
na crkvene oblasti uz poziv, da se o njima očitovati iz-
voli.

U Zagrebu, dne 13. listopada 1911.

Za bana:

Handwritten signature

ZEMALJSKO POUKOVANSTVO ZA ČUVANJE UMJETNIH
I HISTORIČKIH SPOMENIKA U KRALJEVINAMA
HRVATSKOJ I SLAVONJI.

br. 78. — 1911

Dopisi Zemaljske vlade Zemaljskom
povjerenstvu za očuvanje umjetnih i
historičkih spomenika (MK-UZKB-ZP)

Predmet: Szabo Gjure , godišnji dopust.

Preuzvišeni gospodine!

U privitku dostavljam molbu profesora Gjure Szaboa, koji je ovom povjerenstvu za obavljanje tajničkih poslova dodijeljen. Kako je već u statutu povjerenstva određeno, da tajniku pripada godišnji dopust od 6 tjedana, preporučujem molbu na blagohotno uvaženje. Dopust bi profesor Gj. Szabo nastupio početkom kolovoza ove godine, kako poslovi povjerenstva dopuste, a za njegove odsutnosti zastupat će ga u smislu odobrenog poslovnika član povjerenstva dr. Viktor Hoffiller.

Predsjednik povjerenstva:

Prečasnom nadbiskupskom duhovnom stolu

u

Z A G R E B U.

Riješavajući cijenjeni dopis od 8. kolovoza o. g. broj 4577 glede slika u župnoj crkvi u Voći časti se ovo povjerenstvo ubavijestiti slavni naslov, da je već prije primitka toga dopisa izdan nalog konservatoru ovoga povjerenstva, gospodinu Beli pl. Csikos- Sessiji, da te slike pregleda i o njima izvještaj povjerenstvu podnese. Toj je zamolbi povjerenstva g. Csikos udovoljio i podnio izvještaj, koji se u prilogu dostavlja sl. naslovu na daljnje uredovanje. Metoda, koju ovaj izvještaj preporuča, bez sumnje je dobra. Bude li sl. naslov pokrenuo akciju, da se namaknu sredstva za restauraciju tih slikarija, ovo će povjerenstvo ti akciju sa svoje strane veoma rado podupirati.

Predsjednik povjerenstva:

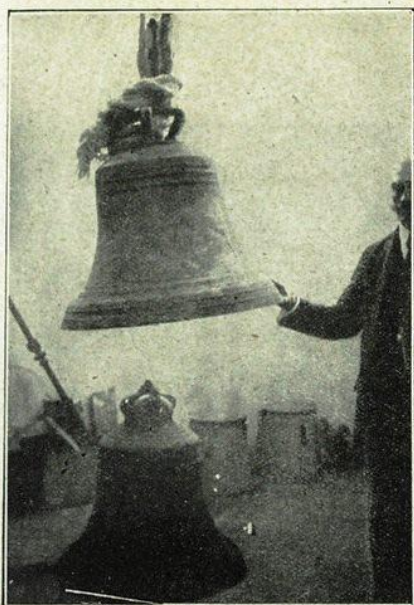
u z.

Spisi Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historijskih spomenika, (MK-UZKB-ZP)

Spašavanje zvana u vrijeme Prvog svjetskog rata (HR-DAZG)

SKIDANJE ZVONOVA SA ZAGREBAČKIH CRKVI

Kroz minulih četrnaest dana obavljalo se po zagrebačkim crkvama skidanje zvonova određenih u ratne svrhe. Kako je poznato, imadu u tornjevima ostati samo ona zvonova, koja su neophodno nužna za crkvenu porabu, sva ostala se skinuti i predati ratnoj upravi vojske. Naravski, da je to skidanje zvonova bio mučan posao, jer se neka zvonova ne mogu drukčije snimiti, nego da se najprije razbiju i u komadima spuste na zemlju. Osobito je to teško u prvostolnoj crkvi, gdje se nalaze najveća zvonova. Tu se je na

17. o. mj. počelo sa razbijanjem zvonova sv. Ladislava, koje ima 2746 kilograma. Na 19. oko 2 sata poslije podne razbito je to zvonova. Istoga dana oko 4 sata poslije podne počelo se je sa spuštanjem sv. Marije, koja ima 1512 kilograma. To je zvonova prije 25 godina bilo izloženo na jubilarnoj gospodarskoj izložbi u Zagrebu. Manja zvonova dakako, da je lakše snimiti a naše slike prikazuju spuštenu s tornjeva zvonova sv. Kvirina i zvonova Prebendar. Na prvostolnoj crkvi ostaju nakon ovoga samo dva zvonova.

Br. 2-1933.

U Zagrebu, dne 30. 1. 1933.

Konzervatorskom uredu

u

Spl i t u .

Vrlo poštovani g. Keramane!

Nemojte se čuditi, da sam otegnuo s odgovorom na Vaš dopis od 10. 1. 1933., koji me je veoma rastužio. U ovo vrijeme se ne može ništa učiniti već paziti, da se ništa suviše ne ošteđuje i ne ruši. Ali kako će to učiniti neuki ljudi ili pohlepni, kad vide, da baš oni to čine, koji bi morali biti braniši zakona!

Fitate, dali upode funkcioniše naš uređ. Da, funkcioniše u toliko, da se razradjuje materijal, što je pribran, jer na kakov drugi način ne može se misliti na funkcionisanje, kad nema baš nikakove dotacije, da, ni one doznačene ne mogu se dobiti na da su upravo miserne.

"ahvaljujem vam iskrene obavijesti: Vama je sve to bliže, a dobro je tako. S užasom sam čuo, da je nestalo onoga napisa sa Mundus etc. Tajš je sv. Ivan baš nestetnik: najsamimljiviji objekat te vrsti u svojoj našoj državi postradao je tako pred našim očima, da se danas sto muče svi mogući arhitekti, da riješe pitanje rasvjete te osobujne crkve - uzalud! Ne posmaju naime njemački pisanoga izvještaja Iv. Šukuljevića, koji jasno pobija sve, što su ti arhitekti stvorili! "u o tom, kad se opet jednom sastanemo!

Ja sam tri puta bio na Rabu i studirao tu crkvu, uzevši sve u obzir, što se do sada o njoj napisalo i narisalo, ali još mi je puno toga ostalo nejasno - a i drugima! Pa sam se spremio na proljeće onamo, da rad nastavim. Nečda će do toga puta i doći. Na žalost vidim, da više neću naći onoga važnoga napisa, na onim vratima, koja podaju sliku stare razine crkve! Ja sam to ne-

Dopis Gjure Szabe Konzervatorskom uredu u Splitu (MK-KOST)

nekako animio, pa ću vam poslati, mislim dosta dobre poredanje toga napisa. Na tu su dvije stvari još teške: prvo oblik vrata, nad kojima se nalazio taj napis, a drugo rekonstrukcija prilaza k tima vratima izvana, koja bi se po ostacima dala izvesti s velikom vjerojatnošću. A treće: ja sam opetovano promatrao s daljkozorom taj naris, pa sam došao do uvjerenja, da tu piše jasno ne: "RADAVITO", već "RADAVITTO". . . Svakako se mora taj spomenik naći i sačuvati. U tom smislu pisat ću na bansku upravu i na općinu Šapaku, a ne uspije li to, još ću se obratiti oštrim napadajem na javnost.

Bakako, da uz take prilike neman volje, da nastavim ispitivanja, već ću deslije sabrano uređiti i zaključiti, a ne dovršiti. Naše nekulturno vrijeme nije više za takeve radove. I ono s portalom "Nimira" je naprosto - svinjarije!

Ša mletačke lavove ne znam ništa: trebale ih je odmah na početku smjestiti u muzeje, sada je stvar male težka, kad kulturna Italija osjeđa još uvijek - venecijanski!

Šao mi je, da je ban Perović, koji je toliko dobra učinio za Rab nastranio za svojom vilom tamo, gdje joj nije bile mjesta. Uzidavanje kapitela, kamo ne spadaju još je malena stvar! A sada na posao, da vam nešto izradim. Pozdravite g. don Franu i g. "braniša, a vas pozdravlja odani

G. Szab

Meji se zamjenici u radu za Maticu valjano zneje, ali mislim, da je to dobro i za nje, i da će svoj rad pošteno učiti niti!

Konzervatorski Ured
u SPLITU

Br. 34. I 1933. Br. 7.
Boga

Konzervatorski zavod

Broj 160

Dan 23. augusta 1938. god.

u SPLITU.

Uvjerenje

kojini mi je potpisani zavod rjeđoći
da je gđa. Stanka Dekleva akademi.
starija stručna restaurira stare
slike, pa je saglasna da ista popra-
vi stare umjetničke slike u crkvi
i samostanu sv. Marije franjevske
u gradu Tivuu

Konzervatorski
zavod u Splitu
konservator

Uvjerenje-preporuka Ljube
Karamana za
restauratoricu Stanislavu
Deklevu; Kartolina za
Karamana od Gjure Szabe
(MK-KOST)

99 ZAGREB
Kaptol

Stanka Dekleva, rest.
Kopirani mi je potpisani list
Ljube Karamana
Gjura Szabe

22.12.1938.

Gop.
Ljube Karaman
Split
Konserv. urad.

Anđela Horvat, Tihomil Stahuljak, Ana Deanović (Bogdanović)
(MK-UZKB-F inv.br. 2649, br.neg. I-c-13)

Tihomil Stahuljak s vojnicima (MK-UZKB-NDH)

107/1941

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
KONZERVATORSKI ZAVOD U ZAGREBU
Sveučilišni trg 10.
Poštanski pretinac: Pošta VI, br. 104

Broj 107 - 1941
18. lipnja 1941.

Predmet: Rasna pripadnost službenika zavoda.

MINISTARSTVU BOGOSTOVLJA I NASTAVE
Odsjeku za visoke škole i znanstvene zavode

u

Z a g r e b u .

Pozivom na naredbu Haslova broj 11032.-1941. od 11. lipnja 1941. čast mi je u prilogu dostaviti Haslova izjave o rasnom porijeklu službenika ovoga Zavoda kao i o rasnom porijeklu njihovih braćnih drugova, koji prema vlastitoj tvrdnji nemaju nearijskih predaka, i to :

- 1/ Szabo Gjuro prof., v. d. konzervatora
- 2/ Stahuljak Tihomil, dnevničar asistent
- 3/ Kanižanec Ivan, dnevničar podvornik

Drugi službenika nema.

V. d. konzervatora:

Gjuro Szabo

Izjava o rasnoj pripadnosti službenika Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, 1941.g.
(MK-UZKB-NDH)

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
Ministarstvo nastave u Zagrebu
Odjel za visoke škole i znanstvene zavode

Broj: 16208.-1941.

Na temelju zakonske odredbe broj XV-12.Z.p.1941.od 18.travnja 1941.i zakonske odredbe broj XX-21.Z.p.1941.od 22.travnja 1941.,te čl.6.,8.i 9.uredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika od 25.srpnja 1940.

i m e n u j e m

Dr.Ljubu Karamana, konzervatora Konzervatorskog zavoda u Splitu,činovnika IV. položajne grupe 1.stepena sa 2.periodskom povišicom za konzervatora Konzervatorskog zavoda u Zagrebu s pravima činovnika III.položajne grupe 1.stepena.

U Zagrebu,dne 19. kolovoza 1941.

Poglavnik:
Dr.Ante Pavelić,v.r.

Broj: 16208.- 1941.

Predmet: Karaman dr.Ljubu,konzervator Konzervatorskog zavoda u Splitu-imenovanje konzervatorom Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.

Konzervatorskom zavodu
u/

Z a g r e b u

Na znanje i daljnje službeno uredovanje.Priloženi dekret izvolite uručiti g.Dr.Ljubu Karamanu.

G.prof.Gjuro Szabo,umirovljeni ravnatelj muzeja zadržat će i dalje vođenje Konzervatorskog zavoda u Zagrebu na području bivše Hrvatske i Slavonije, dok će novčano postovanje Konzervatorskog zavoda vršiti u celosti kao naredbodavac II. stupnja g.Dr.Ljubu Karaman.

G. prof. Gjuri Szabo-u imade se i nadalje za njegov rad izplaćivati dosadašnja nagrada.

U Zagrebu,dne 19. kolovoza 1941.

Bz. 167-1941.
Primljeno 23.VIII. 1941.

Primio sekretarica
Kpl, 23. VIII. 1941.
Ljubu Karaman

Pročelnik:

[Handwritten signature]

Imenovanje Ljube Karaman konzervatorom Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, 1941.
(MK-UZKB-NDH)

KONZERVATORSKI ZAVOD U ZAGREBU

Broj : 351 - 1941.-

21.studenoga 1941.-

Predmet: Popis činovnika koji su imenovani,
promaknuti i priznate im godine kod
visokih škola i znanstvenih zavoda.

MINISTARSTVO NASTAVE

Odjel za visoke škole i znanstvene zavode

u/

Z a g r e b u .

Savezno sa riješenjem ministarstva nastave U.m.broj 2465 od od 30.listopada 1941. i dopisom Odjela za visoke škole i znanstvene zavode broj 67801/1941.od 3.studenoga 1941. uprava ovog Zavoda šalje Naslovu popis činovnika koji su imenovani, promaknuti ili su im priznate godine kod visokih škola i znanstvenih zavoda od postanka Nezavisne Države Hrvatske :

1) K a r a m a n dr. Ljubo

Imenovan Konzervatorom Konzervatorskog zavoda u Zagrebu s pravima činovnika III.pol.gr. 1 stepena.

Ministarstvo nastave br. 16203/1941.od 19.kolovoza 1941.-

2) H o r v a t Anđelina

imenovana za asistenta vježbenika od VIII.pol.gr. u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu.

Ministarstvo nastave br. 37843/1941.od 10.rujna 1941.-

3) B e l o š e v i ć Zlata

imenovana računarskim pomoćnim knjigovodom kod Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, činovnik IX.pol.gr.

Ministarstvo nastave br. 45376/1941. od 25.rujna 1941.-

4) J o v a n Zvonimir

imenovan tajnikom vježbenikom od VIII.pol.gr. u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu.

Ministarstvo nastave br. 37842/1941. od 10.rujna 1941.-

K o n z e r v a t o r :

Popis službenika Konzervatorskog ureda u Zagrebu, 1941.g. (MK-UZKB-NDH)

V. d. konzervatora:

G. Szabo

Ravnatelj:

Vladimir Tkalčić

V. d. ravnatelja

Milovan Gavazzi

Ravnatelj:

Vikotr Hoffler

U vrijeme NDH ravnatelji muzeja Vladimir Tkalčić, Vikotr Hoffler i Milovan Gavazzi i Konzervatorskog zavoda Gjuro Szabo (MK-UZKB-NDH)

Anđela Horvat za svojim radnim stolom; soba se nalazila na I katu Muzeja za umjetnost i obrt; snimio Tihomil Stahuljak, 1943.g. (MK-UZKB-F inv. br. 2658, br. neg. I-c-13)

Tomislav Marasović, Zdenka Munk, Cvito Fisković, snimio Milan Prelog, (MK-UZKB-F inv. br. 5197 I-f-37)

MJESNI NARODNI ODBOR

U mjeslu _____

Broj urudž. zapisa _____

Datum _____ 1945. god.

OBRAZAC BROJ 1.

Broj: _____
Ovdje unosi kotar, kom. broj prijave (opisnika)

Sve upute pažljivo pročitati, jer bez toga se ne može sve točno ispuniti.

Prijava ratne štete

podnosilac prijave

1. Prezime, očevo ime, ime: *Šipša privrednik odbova špatina*

2. Zanimanje: _____

3. Stalno boravište: *Del. Kliša*

4. Štetu prijavljuje kao: oštećenik, nasljednik, staralac, skrbnik, zastupnik oštećenog ili N. O.

Podaci o oštećeniku

Red. broj	Prezime, očevo ime, ime	Spot godina starosti	Zanimanje	Stalno boravište	Narodnost vjera	Prijava se obraduje br.	Priču se dokazi
1.	<i>Šipša privrednik odbova špatina</i>			<i>Del. Kliša</i>		<i>3.</i>	<i>opis akta</i>

U *Del. Kliša* Podnosilac prijave, potpis: _____
Datum: *9. oktobra 1945. god.* _____
Šipša
Tomio Radijevac

Zaključak

Po izvršenoj provjeri podataka o šteti po obrascima 2 i 3 u ovoj prijavi Mjesni narodni odbor:

Utvrđuje da su uneseni podaci tačni.

Ipravlja podatke u sljedećem:

Tajnik: _____
Šipša

Predsjednik Mjesnog N. O-a: _____

Obrazac za prijavu ratne štete, 1945.g.

B

Kotarska komisija za ratnu štetu u _____

po žalbi _____ iz _____

protiv zaključka Mjesnog Narodnog Odbora u _____ Broj _____

od _____ 1945. godine, na dan _____ 1945. godine, donijela je:

Zaključak

Odbija se kao neosnovana — uvažava se žalba _____

iz _____ protiv zaključka Mjesnog Narodnog Odbora u _____

Broj _____ i zaključak u cijelosti potvrđuje preinačuje u sljedećem:

Obrazloženje:

Tajnik: _____

Predsjednik Kot. komisije za rat. štetu: _____

Spisak već primljene nagrade na ime oštete

Redni broj	PRIMLJENI PREDMET	Vrijednost predmeta u Dinarsima		Primljeno		Primjedba
		od 5. IV 1941.	sedajnja	od koga	kada	

UPUTSTVA ZA ISPUNJAVANJE OBRASCA BR. 1.

Obrazac broj 1 ispunjava svaki podnosilac prijave. Kod ispunjavanja istoga treba voditi računa o sljedećem:

- a) Broj urudžbenog zapisnika u lijevom uglu upisuje Mjesni N. O.;
- b) Broj prijave u desnom uglu unosi Kotarska komisija za ratnu štetu iz upisnika za upisivanje prijave štete na ličnosti i imovini. Taj broj stavlja u registre i u kartoteku na kartici.
- Ako je podnosilac prijave istodobno i oštećenik, onda će precrtat i u točki br. 4. sve ostalo (nasljednik, staralac, zastupnik, skrbnik, Mjesni N. O.), a naprotiv podvuci »Oštećenik«.
- a) Ukoliko sam podnosilac prijave nije oštećenik, nego nasljednik, staralac, skrbnik ili zastupnik oštećenoga, onda će to u točki broj 4 označiti, dok će u skrižaljci ispod toga navesti podatke o oštećeniku ili oštećenima;
- b) Ako je podnosilac prijave suvlasnik uništene ili oštećene imovine, onda će u skrižaljci navesti podatke o sebi i ostalim suvlasnicima.
- U »Zaključak« (A) unosi Mjesni Narodni Odbor ispravke ili potvrđuje podatke ukoliko su tačni. Potpisuje predsjednik i tajnik Mjesnog N. O-a.
- U »Zaključak« (B) unosi svoju odluku Kotarska komisija po žalbi podnosioca prijave protiv zaključka Mjesnog N. O-a. Potpisuje predsjednik komisije za ratnu štetu i tajnik.
- U skrižaljci »Spisak već primljene nagrade na ime oštete« unosi se sve ono, što je primljeno na ime ratne štete; ukoliko nije ništa primljeno ostaje neispunjena. Unosi se i primljena pomoć od države.

Podnosioc prijave:

zanimanje:

iz, kotar

Šteta na imovini i imovinskim pravima

Broj
ovdje se unosi broj upisnika
kotarske komisije

U kojem mjesecu i godini je nastupio ustiljedilo	Broj ili količina		Iznos štete (popunjavo)		Iznos izmakle dobiti (popunjavo)		Ukupna šteta (popunjavo)		Kad je počinjena šteta bio je okupator (Nijemac, Talijan, Mađar)	Prouzrokovatelj štete																								
	3 unilateralnog	4 ostecenog	5 podnosioc prijave	6 Kotarska komisija	7 podnosioc prijave	8 Kotarska komisija	9 podnosioc prijave	10 Kotarska komisija																										
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12																								
<p>P R E D M E T I</p> <p>a) ZGRADE: 1. — gradske 2. — seoske</p> <p>Materijal potreban za dovođenje u predašnje stanje:</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>VRSTA</th> <th>KOLIČINA</th> <th>VRSTA</th> <th>KOLIČINA</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>kamen</td> <td>m³</td> <td>čelik</td> <td>q</td> </tr> <tr> <td>cigla</td> <td>1000 kom</td> <td>gvožđe (željezo)</td> <td>q</td> </tr> <tr> <td>crijep</td> <td>1000 kom</td> <td>staklo</td> <td>m²</td> </tr> <tr> <td>cement</td> <td>q</td> <td>drevna građa</td> <td>m³</td> </tr> <tr> <td>kreč</td> <td>q</td> <td>radnih dana</td> <td>br.</td> </tr> </tbody> </table> <p>b) ZEMLJIŠTE: 1. — vrtoljaci (broj stabala) 2. — vinogradi (broj česola) 3. — oštećenje zemljišta u k. jutrima 4. — uništenje ili oštećenje usjeva na njivama, livadama i t. d. (navesti površinu u k. jutrima)</p> <p>c) ŠUME: 1. — šumsko zemljište (oštećenje navesti u k. jutrima) 2. — gubitak godišnjeg prirastaja 3. — drvo za građu (u m³) 4. — drvo za ogrjev (m³)</p> <p>d) STOKA: 1. — konji 2. — rogata marva 3. — svinje 4. — ovce i koze 5. — ostale domaće životinje</p> <p>e) ŽALIFE ŽITARICA, INDUSTRIJSKIH BILJAKA I STOČNE HRANE: 1. — pšenica 2. — kukuruz 3. — ostale žitarice 4. — industrijsko bilje (tan, mak, konoplja, duhan i t. d.) 5. — stočna hrana (sjeno, slama, zob i t. d.)</p>											VRSTA	KOLIČINA	VRSTA	KOLIČINA	kamen	m ³	čelik	q	cigla	1000 kom	gvožđe (željezo)	q	crijep	1000 kom	staklo	m ²	cement	q	drevna građa	m ³	kreč	q	radnih dana	br.
VRSTA	KOLIČINA	VRSTA	KOLIČINA																															
kamen	m ³	čelik	q																															
cigla	1000 kom	gvožđe (željezo)	q																															
crijep	1000 kom	staklo	m ²																															
cement	q	drevna građa	m ³																															
kreč	q	radnih dana	br.																															

Obrazac za prijavu ratne štete, 1945.g.

KOMISIJA ZA UTVRĐIVANJE ŠTETE NA KULturno HISTORIJSKIM PREDMETIMA ZA
H R V A T S K U

Br. 200-1946.

Predmet: Razrešnica za komisiju
za utvrđivanje štete na kulturno
historijskim spomenicima za Hrvatsku.

MINISTARSTVO PROSVJETE
OPĆI ODJEL - PRAVNI ODJEL

Z A G R E B

U vezi Vašeg dopisa od 14. listopada ove godine br. 45479-I-1946.
možemo Vam javiti da smo iz našeg zaključnog izvještaja od 24. lipnja
ove godine broj 191 dobili samo podatke o ratnoj šteti u Baranji i o
ratnoj šteti pravoslavne eparhije zagrebačke, koje smo prosljedili u
Bogorad preko Odjela za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete.
Druge podatke nismo dobili i nema izgada da bismo ih mogli dobiti, pa
mislimo da je najbolje da se Komisiji kao takvoj daće razrešnica.
Što se tiče spisa ove komisije, to je ravno 200 brojeva, oni sa-
drže podatke koji služe Konzervatorskom zavodu u Zagrebu za njegov rad
pa molimo da oni i dalje ostanu pohranjeni kod tog zavoda koji vrši
funkciju Zemaljskog zavoda za zaštitu kulturno-historijskih spomenika
Matrovske republike Hrvatske.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU !

Tajnik:

Frković Stjepan

Predsjednik:

Vladimir Kraljević

NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO PROSVJETE

Primljeno, dan 28. X. 1946. 1946.

1946	73022	—	—	—
------	-------	---	---	---

Razrešenje Komisije za utvrđivanje štete na kulturno-historijskim
spomenicima u Hrvatskoj, 1945.g.

FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA

ARHIV HRVATSKE
ZAGREB

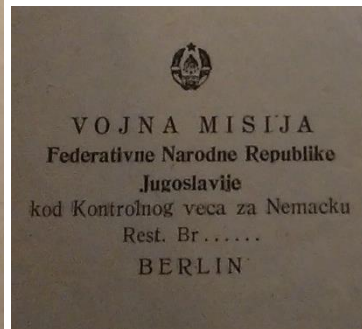
Broj zahteva Datum

ZAHTEV RESTITUCIJE IMOVINE IZ NEMACKE
Podnesen od Jugoslovenske Vlade

1. Opsti opis imovine koju se traži:

2. Detalji navedeni u dodatku A (t.d.):

3. Ode se imovina sada nalazi (tačna adresa, ime firme itd.):

Restitucija – obrazac Zahtjeva

POVIJESNI MUZEJ U ZAGREBU, R. broj 47/1945

Inventar historijske zbirke br. 706.

Vojničke sastava Fridrika Velikoga.

Šiljak od pozlaćena bronza /gornji dio slomljen/ s probijenim ornamentovanim monogramom: R i krunom; cijev narebrana i nazlijebljena. List od jake šute svile tijekom vremena izgubio je prvobitnu boju te je sada žućkasto-sivi; bio je sašiven u obliku pravokutnika /d.l. 33. s. l. 20/, od kojega jedan dio manjka. Na okruglu komadu po sredini lista na obje je strane raskriljen okrugljen crn orao s mačjom u jednoj pandži, a mačem u drugoj, kojomu je nad glavom zelena vrpca s napisom: Pro gloria et patria; oko orla levor vijenac okrunjen velikom krunom; u polju tri trostraka planena /na četvrtoj strani ga nema, jer je taj dio lista poderao/; u uglovima okrunjen monogram R u vijencu. List je na držalo pribit sa 78 bronzanih šavala koji su podstavljani štom vrpcom, koja je još ispod lista omošana oko držala, na koje je pribita s 9 šavala. Bilo originalno, dugačko sa šiljkom 3,13 m, oštećena bijelom bojom, ima na kraju mjedenu cijev; po sredini se je izvitiavilo.

Dar Župnoga ureda u Gospiću.

Inventar historijske zbirke br. 1225

Šah pruskoga kralja Fridrika Velikoga II. zaplijenjen od krajiškog konjanika u bici kod Kolina 1757. Daska obložena crnim i bijelim koštanim pločicama i inkrustacijama. U njoj je mala na dvoje razdijeljena ladica s 14 bijelih 12 nejednakih crnih okruglih pločica sa igranje. Na dasci 32 koštane figure izrezane od bijele kosti, polovica ih imade orno bojano podnožje. Jednom crnom pionu manjka gornji nastavak.

Ovom broju priložena su dva pisma. Jedan od dra Antuna pl. Simić-Vakanović, drugi od Brusine, koji govore o provenijenciji tog šaha.

POVIJESNI MUZEJ U ZAGREBU, Brinski trg 11

Broj: 47.-1945.

Predmet: Predmeti otuđeni za doba okupacije.

MINISTARSTVU PROSVJETE,
Kulturno-umjetničkom odsjeku
Zagreb.

Čast mi je izvijestiti, da su iz ovoga muzeja g. 1942. odnešena dva važna predmeta velike vrijednosti, koji u inventaru historijske zbirke imaju brojeve 706. i 1225.

Točni opisi predmeta izvađeni iz inventara, prilažu se.

Te je predmete odneo iz muzeja tadašnji referent za muzeje kod Ministarstva narodne prosvjete dr. Božidar Murgić po nalogu Poglavnika. Nekoliko dana kasnije čitali smo u novinama, da je te predmete Poglavnik poklonio kancelaru Hitleru, koji se je tome daru navodno veoma veselio.

Odje se ti predmeti danas nalaze, to ne znamo, ali su sigurno negdje u Njemačkoj.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!
Zagreb, 18. srpnja 1945.

1 prilog.

Ravnatelj muzeja:
Walter Hoffmeyer

FEDERALNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO PROSVJETE
18 VII 1945

Priloga: **KU. 5426**

POHRAT
11-1945

Konzervatorski zavod
U ZAGREBU
Priloga dne: 23. VII. 1945.
Broj: 122-1945
Sa: ...

Za ovomu:
Konzervatorski zavod
u Zagrebu
Na upohlebu
Bibliotekom Istovla narodne
Zagreba, 20. VII. 1945
Ud. načelnika:
Qamulović

Povrat umjetnina otuđenih u vrijeme Drugog svjetskog rata, 1945.

Broj: 96-1946
Zagreb, 12. ožujka 1946.

ZEMALJSKA UPRAVA NARODNIH DOBARA

Z a g r e b

U radu ove Komisije naročito u pokrajini pokazala se neophodna potreba, da se po članovima Komisije popisani kulturno-povjesni i umjetnički spomenici, biblioteke i arhivalija u napuštenim odnosno konfisciranim dvorcima, stanovima i sl. preuzmu i prevezu smjesta nakon popisivanja, kako bi se učuvali od raznošenja odnosno propasti.

Prema usmenom dogovoru s pomoćnikom ravnatelja ZUND-a predlaže se s toga popis članova Komisije, koji će imati pravo, da uz prisutstvo člana odnosno Okružne uprave narodnih dobara na licu mjesta, bez posebne dozvole za svaki pojedini slučaj preuzimlju kulturno-povjesne i umjetničke spomenike, biblioteke i arhivalija.

Predlažu se sljedeći članovi Komisije:

1. prof. Zdenka Munk, šef odsjeka za kulturu i umjetnost pri Ministarstvu prosvjete.
2. prof. Vladimir Tkalčić, ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu
3. Dr. Ivan Bach, kustos Muzeja za umjetnost i obrt
4. Grdenić Predrag, tajnik muzeja za umjetnost i obrt
5. prof. Klobučar Olga, kustos muzeja za umjetnost i obrt
6. prof. Han Verena kustos muzeja za umjetnost i obrt
7. prof. Zdenko Vojnović, bibliotekar muzeja za umjetnost i obrt
8. Vrbačić Ivana, čin. pripravnik muzeja za umjetnost i obrt
9. prof. Čubelić Tvrtko, kustos ~~muzeja~~ Etnografskog muzeja u Zagrebu
10. Marcel Davila, fotograf Etnografskog muzeja.
11. prof. Tihomil Stahuljek, asistent Konzervatorskog zavoda u Zagrebu
12. Dr. Ibler Jelena, bibliotekar Sveučilišne knjižnice u Zagrebu
13. prof. Milan Prelog, kustos Muzeja narodnog oslobođenja
14. Zmaić Bartol, arhivar Drž. arhiva u Zagrebu
15. prof. Gorenc Marcel, kustos Moderne galerije
16. prof. Frölich-Sablić Mira, kustos Sabirnog centra za Zagorje
17. Dr. Pinterović Danica, kustos drž. muzeja u Osijeku.

Razmjerno veći broj predloženih članova iz Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, obrazlaže se time što je većina predmeta na koje je Komisija do sada nailazila umjetničkog i obrtnog značaja, a tek manji dio predstavlja etnografika, biblioteke i arhivalija.

Budući da je nužno da neki od članova što prije preuzmu nekeneke već popisane predmete, koji se nalaze u opasnosti, a predstavljaju veliku kulturno-povjesnu i umjetničku vrijednost, moli se Naslov za što hitnije rješenje ove pretstavke.

SMRT FASIZMU - SLOBODA NARODU!

Pretsjednik Komisije:

Članovi Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina, 1946.g.

N A R E D B A

o organizaciji Zemaljskog sabirnog centra

U smislu zakona od 24. maja 1945. "O pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih predmeta koji su postali državna svojina prema odluci AVNOJ-a od 21. novembra 1944", a na temelju čl. 1. "Pravilnika o prenosu poslova iz nadležnog Ministarstva industrije - Državne uprave narodnih dobara u nadležnost Ministarstva prosvjete DFJ" od 25. jula 1945.,

n a r e đ u j e m

da Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske obrezovana uredbom ovog ministarstva br. 3867-45. od 28. lipnja 1945., vrši dužnost Zemaljskog sabirnog centra, pridržavajući se "Uputstva za osnivanje i poslovanje sabirnih centara" izdanim od Ministarstva prosvjete DFJ od 31. jula 1945. godine.

Komisija će najmanje jedanput mjesečno podnositi izvještaje o svom poslovanju Kulturno-umjetničkom odjelu ovog Ministarstva.

Ministarstvo prosvjete

Broj: 30.080

Zagreb, 27. studenog 1945.

Ministar prosvjete:

Ante Vrkljan, v.r.

Broj: 30.080-1-1945.

Komisiji za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina na području Federalne Hrvatske
Z a g r e b

Dostavlja se radi znanja.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

U Zagrebu, 27. studenoga 1945.

Nadležnik općeg odjela:

J. Utoric

Komisija za sakupljanje
i št. kult. spom.
Broj. 359/45
4. XII. 45.

Naredba o organizaciji Zemaljskog sabirnog centra, 1945.g.

Narodna vlada Hrvatske
MINISTARSTVO PROSVJETE
Kulturno-umjetnički odjel

Zagreb, 1. srpnja 1945.

Broj: 3431-1945.

Predmet: Davić-Nossan privatna zbirka-
zaštita.-

Na temelju zapisnika Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina od 22.VI.1945. broj 35/45.a u skladu odluke nacionalnog komiteta oslobodjenja Jugoslavije o zaštiti i očuvanju kulturnih spomenika i starina od 20.II.1945. izdaje se ovo rješenje:

Privatna zbirka kulturno-historičkih predmeta, vlasništvo Irene Davić-Nossan i Olivera Davić-Nossan iz Zagreba, smještena je u njihovom stanu u Mesničkoj ulici br.4/II.kat, predstavlja u svojoj cjelini zbirku umjetničkih slika, lastike, pokućstva, starog oružja i sličnih predmeta muzealnog značaja.

Stoga se spomenuta zbirka kao i prostorije u kojima je smještena stavljaju pod zaštitu Ministarstva prosvjete Federalne Države Hrvatske, Kulturno-umjetničkog odjela, odsjeka za muzeje.

Kart fašizma - sloboda narodu!

V.D. NAČELNIKA:
Orya Gamelin, v.r.

Broj: 3431-1945.

KOMISIJI ZA SAKUPLJANJE I SAČUVANJE
KULTURNIH SPOMENIKA I STARINA

Z a g r e b

Naznanje.-

U Zagrebu, dne 1. srpnja 1945.

V.D. NAČELNIKA:

Gamulin

*Komisija za sakupljanje
i očuvanje kulturnih spo-
menika i starina*

*broj: HO 1945/K.H.
Z. M. 1945*

u broju 35/1945

Rješenje o zaštiti na temelju zapisnika Komisije za sakupljanje i sačuvanje kulturnih spomenika i starina, 1946.

Republika Hrvatska
Konzervatorski zavod za Dalmaciju

/48

Nacrt pravilnika o Konzervatorskim zavodima

Split, 6.III.1948.

Ministarstvu prosvjete
Odjelu za Kulturu i umjetnost

Z a g r e b

Odgovarajući Vašem dopisu od 9.prošlog mjeseca br. 7040-VI-3-1948. pismeno javljamo da ostajemo pri svemu što smo usmeno saopćili drugarici Zdenki Munk, naime u svemu slažemo sa prijedlozima koje su iznijeli direktor centralnog Konzervatorskog zavoda u Zagrebu i direktor Konzervatorskog zavoda na Rijeci.

Konzervatorski zavod u Zagrebu saopćio nam je svoje prijedloge svojim brojem 151/48, a sa upravnikom Konzervatorskog zavoda na Rijeci nedavno smo se sastali u Zagrebu i o tome razgovarali.

Posebno smo govorili o razgraničenju i složili se da Rab i Pag pripadnu području Konzervatorskog zavoda u Rijeci i to zbog toga što ti otoci administrativno pripadaju Rijeci, pa bi ovom Zavodu bilo bilo tamo teško raditi, jer bi trebalo da se obraćamo Oblasnom odboru za Istru. Pored toga i parobrodarske veze između Rijeke i oba otoka su lakše i kraće nego između Splita.

Smrt fašizmu - sloboda narodu !

Direktor :

Cvito Fisković
/ Dr. Cvito Fisković /

10 III 1948

21

*Uzeto na znanje, medu
spise
Zagreb, 12. III. 1948.*

Nacelnik

Nacrt pravilnika o Konzervatorskim zavodima, 1948.g.

Registr. spom.	Kategorija	Stanje	Prioritet	Osiguranje	Veza I	Veza II	Vrsta spomenika P
1. Grupa spomenika INVENTAR ŽUPNE CRKVE SV TEREZIJE		2. Mjesto 151 SLAVONSKA POŽEGA		3. Općina 13 SLAVONSKA POŽEGA			
11. Položaj, smještaj u crkvi: oltari (3), propovjedaonica, ispovjedaonica (4), krstionica, klupe (10), (7), (2), (2), pričesna ograda, sedilija (5), sviječnjak (2), (2), (2), kalež (2), relikvijar, raspelo, svijećnjak, sakristijski ormar				4. Nadl. zav. 13-11 ROS-139	5. Registr. 70	6. Kateg. I	
12. Vrijeme nastanka 18 i početak 19.st.		13. Površina	14. Gustoća stanovnika	15. Ukup. 50 Br. spom. 50	7. Osig. 70	8. Dosje 70	9. Stanje B 10. Prior. II
16. Opis Inventar župne crkve Sv. Terezije u Slavonskoj Požegi datira u 18. i početak 19. st. Ujednačenih je stilskih odlika baroka i rokoko ukrasa. Oltari: Sv. Terezije, Sv. Mihovila i Sv. Ivana Nepomuka sa palama, vrijedni su dio stilski bogate inventarne cjeline. Barokno koncipirana propovjedaonica ukrašena rokoko ukrasom, veoma rijedak očuvani primjerak zajedno sa oltarima čini najvrijedniji dio inventara. Ispovjedaonice skladnih proporcija skladno se uklapaju u inventarsku cjelinu. Krstionica ukrašena jednostavnim rokojnim ukrasom, klupe za vjernike ukrašene duborezom, barokno koncipirane, pričesna ograda u drvetu, sedilija sa naslonjačem u rokoko ukrasu, svijećnjaci od prešanog lima, su vrijedni primjerci stilski ujednačeni, kao i sakristijski ormar, kaleži, raspelo, naslonjač i relikvijar.				17. Valorizacija Inventar župne crkve Sv. Terezije u Sl. Požegi, čini skladnu stilski ujednačenu cjelinu baroknog inventara, rjetko očuvanih na našem terenu, te kao takav ima spomenički značaj			
18. Sačuvanost Inventar je dosta oštećen naročito drveni predmeti.							

Karton kartoteke pokretnog spomenika (MK-UZKB-A)

22. Uzroci propadanja — uvjeti održavanja Ušćuvanost loša; crvotočanje. Nužna konzervacija.			24. Dokumentacija - Fotodokumentacija u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku	
25. Pregled (evidencija) S. Kukoč	Datum VIII/80.		26. Primjedbe	27. Literatura
				28. Ispunio S. Kukoč
				29. Ovjerilo J. Čuzda

93/3-1966

SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA
KONZERVATORSKI ZAVOD
Z A G R E B

Ilica 44/I. tel. 36-515

Broj: 01-93/3-1966.

Zagreb, 14. III 1966.

Na osnovu akta Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH br. 151/1-1966 od 3. II 1966. formira se komisija koja će pripremiti sve potrebno za osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske.

U komisiju se imenuju:

1. Lučić Branko, konzervator Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Zagreba
2. Mikša Zlata, računski referent Konzervatorskog zavoda u Zagrebu
3. Mrkalj Milan, savjetnik Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH
4. Turina dr. Zvonimir, savjetnik Konzervatorskog zavoda u Zagrebu
5. Vlkov Rade, direktor Konzervatorskog zavoda u Zagrebu

Komisija je dužna da do kraja ožujka 1966. izraditi nacrt akta o osnivanju Restauratorskog zavoda Hrvatske.

Komisiju saziva i njome rukovodi Vlkov Rade.

O tom obavijest:

1. Lučić Branko
2. Mikša Zlata
3. Mrkalj Milan
4. Turina dr. Zvonimir
5. Vlkov Rade

D i r e k t o r :

Rade Vlkov

Komisija za osnivanje Restauratorskog zavoda Hrvatske, 1966.g.

Z. Peči, A. Horvat, B. Lučić, snimio R. Švalba, 1960.g.
(MK-UZKB-F inv.br. 23.832, br.neg. I-E-213)

Na temelju čl. 32 Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti od 19. listopada 1946. Vlada Narodne republike Hrvatske donosi

U R E D B U

o Zavodima za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.

Član 1.

Zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti na području Narodne republike Hrvatske vrše:

1. Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Zagrebu
2. Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Splitu
3. Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti na Rijeci

Te potrebi mogu se osmišljati i novi zavodi ili ukiniti postojeći rješenjem Vlade Narodne republike Hrvatske.

Član 2.

Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Zagrebu djeluje na području Oblasni zagrebačke, bjelovarske i osječke, ovisno toga kao uređujući zavod koordinira rad Zavoda na Rijeci i u Splitu. Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Splitu djeluje na području oblasti Dalmacije. Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti na Rijeci djeluje na području oblasti Rijeka.

Član 3.

Na čelu Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti su konzervatori, koje postavljaju ministar prosvjete u suglasnosti sa predsjednikom Vlade Narodne republike Hrvatske.

Član 4.

Uz odobrenje ministra prosvjete, vrši što pravilnijeg odvijanja rada na terenu. Zavodi za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti mogu postavljati u pojedinim mjestima kao pomoćna organa stalne izaslanike ili mjesne povjerenike odnosno posebne konzervatore Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.

Član 5.

Zavodi za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti imaju svojoj proračun prihoda i rashoda koji ulazi u sastav proračuna prihoda i rashoda Ministarstva prosvjete. - Honoriranja mjesnih povjerenika odnosno posebnih konzervatora osiguravaju u svom proračunu Oblasni Narodni Odbori.

Član 6.

U izvršenju zadataka zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Zavodi za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti:

1. odlučuju koji se predmeti i nepokretnine imaju smatrati zaštićenima u smislu člana 1. Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti,
2. organiziraju i provode zaštitu pojedinih spomenika, skupine spomenika ili citavih urbanističkih cjelina, te prirodnih rijetkosti i ljepota,
3. popisuju spomenike kulture, prirodne rijetkosti i ljepote, sastavljaju i publiciraju kataloge i kartoteke spomenika kulture, prirodnih rijetkosti i ljepote, fotonegativne spomenika kulture i prirodnih rijetkosti i ljepote, reprodukcije i nacrti spomenika kulture, organiziraju propagandu zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti,
4. vrše radove potrebne radi popravka i održavanja zaštićenih spomenika, te uređenja i održavanja zaštićenih prirodnih rijetkosti i ljepota ili daju upute za te radove i vrše nad njima nadzor,
5. vrše sve ostale zadatke u smislu Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.

Član 7.

Odluke i rješenja Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti donosi na temelju Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti o spomeničkom svojstvu i prirodnih rijetkosti obavezno su za sva lica, ustanove i organe državne vlasti.

Član 8.

U svrhu što uspješnijeg rješavanja zadataka iz člana 6 sve Uredbe kao i svih zadataka koji se odnose na izvršavanje Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, Zavodi za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti moraju naročito pažnju posvetiti sprovođenju i sistematskom uputljavanju popisa i evidencije svih pokretnih i nepokretnih spomenika kulture, prirodnih rijetkosti i ljepote svojega područja.

Član 9.

Prije izvođenja radova za radove iz člana 9. i 10. Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti moraju od zainteresiranih lica, ustanova ili organa državne vlasti imati garanciju da će predviđene radove obavljati stručnjaci uz trajno nadzorni nadzor Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.

Član 10.

U vezi s člankom 11. Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti sva zainteresirana lica, ustanove i organi državne vlasti dužni su na sva uzeti u obzir prijedloge Zavoda, nego se kod izvođenja radova pridržavati stručnog mišljenja Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.

Član 11.

Kada Zavodi za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u vezi s čl. 12 Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti obavljaju posebne radove ili prijedloge radova kojima bi moglo nastati oštećenje spomenika kulture ili prirodne rijetkosti i ljepote, onda je sabrana Zavoda obavezna odmah, bez obzira na zakonsku mogućnost žalbe i njenog rješenja.

Član 12.

Kadšto uspješnijeg odvijanja i usaglašenijeg rada Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti ovi organi državne vlasti dužni su po pitanjima zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti i ljepote najbježe saradivati sa Zavodima za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.

Član 13.

Rebilske propise o organizaciji i radu Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti i njihovih pomoćnih organa, donijeti će Pravilnikom ministar prosvjete Narodne Republike Hrvatske.

Član 14.

Ovom Uredbom stavlja se izvan snage Uredba o zavodima za zaštitu i mučno proučavanje spomenika kulture od 18. lipnja 1946. i uredba o osnivanju Zemaljskog zavoda za zaštitu prirodnih rijetkosti Narodne Republike Hrvatske od 26. 1. 1946.

Član 15.

Ova Uredba stupa na snagu danom objavljenja u Narodnim Novinama.

Uredba o Zavodima za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, 1949.g.

P. 172.

Na osnovi čl. 49. Zakona o zaštiti spomenika kulture / "Horočne novine" 7/1967/ Regionalni savod za zaštitu spomenika kulture u Splitu doноси

R J E Š E N J E

Utvrđuje se da slika - ikona "Bogorođica s djetetom" u sastavu Sv. Nikole u Trogiru, vlasnost istog sastava ima svojstvo spomenika kulture, zaštićuje se prema odredbama Zakona o zaštiti spomenika kulture i određuje se njen upis u Registar pokretnih spomenika kulture ovog Zavoda.

Žalba protiv ovog rješenja ne sadrжава izvršenje.

O b r a s l o ž e n j e

Komisija za registraciju spomenika kulture određenom rješenjem ovog Zavoda br. 35/7-62. od 20. I 1962. g. sastala se dana 28. XII 1970. g. i nakon pregleda dokumentacije ustanovila je sljedeće:

"U sastavu Sv. Nikole čuva se slika - ikona koja prikazuje Bogorođicu s djetetom. Bogorođica i dijete prikazani su "en face" u hijeratski krutoj impostaciji što odgovara ikonografskoj shemi Bogorođice tipa "Kyrissima". Fond slike je alne boje. Draperija Bogorođice i djeteta je žuto - smeđe boje. Aureole Bogorođice ukrašene je teškastim ubodima, kao i ovalnim draguljima. Tehnika: tempera na drvu. Dimenzije: 35 x 47. Stanje očuvanosti je osrednje. Slika se može datirati u XVII - XVIII st. Obzir slike je višestruko profiliran s ravna linijama u presjeku profila.

Navedene umjetnina spada u II kategoriju spomenika / republički značaj /.

Na osnovi iskazanog Komisija smatra da navedeni predmet ima svojstvo spomenika kulture.

- 2 -

Na osnovi mišljenja Komisije, a prema čl. 1, 2. i 30. Zakona o zaštiti spomenika kulture riješeno je kao u dispozitivu ovog rješenja.

Protiv ovog rješenja može se u roku od 15 dana od primitka uložiti žalba Republičkoj sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH u Zagrebu.

Žalbe se u dva primjerka predaje ovom Zavodu, a prema čl. 22. stav 1. tačka 34. Osnovnog zakona o administrativnim taksama ne treba je taksirati.

Ravnatelj:

Dr. Cvite Finković

Na spomenici

1. Šćepčinska općina - Trogir
 2. Sastava Sv. Nikole - Trogir
 3. Opatsko-nadkupsko crkva - Trogir
 4. Nadbiskupski ordinarijat - Split
 5. Muzej grada - Trogir
 6. Republički savod za zaštitu spomenika kulture - Zagreb
 7. Regionalni savod za zaštitu spomenika kulture - Split
- Registar pokretnih spomenika kulture

Spomenik kulture naveden u ovom rješenju upisan je u Registar pokretnih spomenika kulture ovog Zavoda pod rednim brojem¹⁷².....

Upis izvršio:
konservator

Prof. Ksenija Cicorelli

Rješenje o upisu u Registar spomenika kulture, 1970.g.

Ljubo Karaman i Anđela Horvat, na službenom putovanju u Koprivnici, snimio Tihomil Stahuljak, 1941. G. (MK-UZKB-F inv. br. 2666; neg. I-C-14)